

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

NIONDE BANDET.

STOCKHOLM 1896
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

INNEHÅLL.

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens nionde allmänna möte, i Lund den 31 augusti, 1 och 2 september 1893. Med 38 fig.....	1.
DJURKLOU, G., Om vedernamn och känningsnamn i äldre och nyare tider.....	27.
UPMARK, GUSTAF, Skånska herrgårdar under renässanstiden. Med 8 fig.....	44.
MONTELIUS, OSCAR, Midvinterns solfest.....	68.
MONTELIUS, OSCAR, Grafkistor af klufna och urhålkade stoc- kar. Med 12 fig.....	77.
BERGMAN, C. J., Solberga munklosters läge inne i eller utan- för Visby?.....	111.
KLINT, A. H., Meklenburgska och svenska ordspråk.....	122.
GÖDEL, VILHELM, Hjalmars och Hramers saga. Ett literärt falsarium från 1690.....	137.
MONTELIUS, OSCAR, Den nordiska jernålderns kronologi. I och II. Med 124 fig.....	155.
WIGSTRÖM, EVA (AVE), Två blad ur folkets dolda kunskap..	275.
NORDLANDER, JOHAN, Några norrländska ortnamns etymologi	298.
BRATE, E., De nya nordiska runverken.....	319.
Svenska Fornminnesföreningens styrelse och ledamöter den 1 mars 1896.....	337.

Svenska Fornminnesföreningens nionde allmänna möte, i Lund den 31 augusti, 1 och 2 september 1893.

I augusti 1887 hade Föreningens ledamöter varit samlade till allmänt möte i Linköping. Till åttlydnad af föreskriften i stadgarnas 16:de paragraf hemställde Styrelsen på allmän sammankomst i maj 1890, huruvida Föreningen ansåge, att något sommarmöte borde hållas det året, det tredje efter mötet i Linköping. I enlighet med Styrelsens förslag beslöt Föreningen att uppskjuta sommarmötet, och ett liknande beslut fattades af Föreningen på en allmän sammankomst i maj 1891. Till följd häraf vidtog Styrelsen tidigt följande år förberedande åtgärder för ett mötes hållande sommaren 1892, och genom stort tillmötesgående från flera för saken intresserade personer var allt klart för mötets hållande i Lund den 8—10 september. Men på grund af den då hotande kolerafaran ansågs det allmänt vara riktigast att ännu ett år uppskjuta mötet.

Detta, som blef Föreningens nionde allmänna sommarmöte, hölls därför först år 1893. Mötesplatsen blef då samma stad, som redan föregående år varit utsedd dertill, och mötesdagar blefvo den 31 augusti, den 1 och 2 september, emedan den lämpligaste tiden ansågs vara början af universitetets hösttermin, före jubelfesten i Upsala.

Länge hade Styrelsen önskat, att ett möte måtte kunna anordnas i den stad, der Kilian Stobæus, Nils Henrik Sjöborg och Sven Nilsson verkat för den sak, som Svenska Fornminnesföreningen söker befrämja, och då denna önskan nu gick i fullbordan, visade sig i Lund samma stora välvilja för Föreningens ledamöter och deras sträfvanden som vid föregående möten.

Förhandlingarna höllos i Akademiska Föreningens stora sal, som var prydd med staden Lunds vapen och svenska flaggor samt studentkårens standar och nationsföreningarnas fanor.

Här öppnades mötet *torsdagen den 31 augusti* kl. 10 f. m. af Svenska Fornminnesföreningens ordförande, intendenten G. UPMARK.

Till ordförande för mötet valdes Lunds Universitets förutvarande rektor, professor G. LJUNGGREN, och till vice ordförande intendenten UPMARK; hvarefter mötet, på förslag af Föreningens sekreterare, till sin hedersordförande utsåg friherre N. G. DJURKLOV, stiftaren af den nu mer än ett tredjedels sekel gamla Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen, den första fornminnesföreningen i Sverige.

Till mötets sekreterare valdes föreståndaren för Lunds Universitets Historiska Museum, docenten S. SÖDERBERG, och Svenska Fornminnesföreningens sekreterare, professor O. MONTELIUS.

Professor M. WEIBULL frambar en helsning från de Skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, stiftad år 1865, ehuru under ett annat namn och för ett mindre område, samt öfverlemnade såsom gåfva, att bland mötets medlemmar utdelas, ett särtryck ur nämnda förenings *Samlingar*, en beskrifning öfver de vid Åhus företagna utgräfningarna under titel *Åhus och dess slott samt utgräfningarne derstädes 1892—1893*. Sedan intendenten UPMARK tackat för denna vackra gåfva, uttryckte professor WEIBULL den önskan, att genom Svenska Fornminnesföreningens åtgörande liknande utgräfningar måtte företagas af Sölvesborgs och Lillö slottsminner.

Friherre DJURKLOV höll derefter det föredrag

Om vedernamn och känningsnamn i äldre och nyare tider,
som i sin helhet är tryckt här nedan.

Ordet lemnades sedan till docenten SÖDERBERG, hvilken talade om **Stenåldersfynd i Limhamns hamn samt Skånes äldsta bebyggande.**¹

Under åren 1891 och 92 företogs muddring för att fördjupa en del af hamnen vid Limhamn (beläget vid Öresund, 4 kilometer sydväst om Malmö). Man påträffade dervid en mängd af mennisko-

¹ Af föredraget iemnas här endast ett kort referat, enär de undersökningar, om hvilka föredraget handlade, komma att i olika riktningar fortsättas. Först efter deras afslutande kan en fullständig publikation ega rum. — Äfven den redogörelse, hvilken i det följande lemnas för

hand danade flintor, hvilka genom kamrern vid Limhamns cementfabrik A. F. Carlsons försorg blefvo uppsamlade och nu förvaras i Lunds Universitets Historiska Museum. De tillvaratagna föremålen utgöras af mellan 2 och 300 spåner, 7 flintyxor, alla oslipade och af den äldsta, primitiva typen, 1 grönstensyxa, några större flintstyecken, från hvilka spåner blifvit skilda; dessutom en mängd flintskärfvor, utgörande affall från tillverkningen af redskap. Alla dessa föremål uppmödrades inom ett ganska inskränkt område på ett afstånd af omkring 300 meter från den gamla strandlinien; det ursprungliga djupet på detta ställe var icke öfver 7 fot, eller omkring 2 meter.

Det som gör detta fynd märkligt är sjelfva fyndstället. Geologerna hafva visat, att i Norden efter isperioden landet sänkt sig betydligt; en höjning har sedermera egt rum, men denna var i den trakt, der Limhamn är beläget, ringa. Föredraganden uttalade den mening, att de ofvan uppräknade föremålen kommit i vattnet genom landets sänkning, och att fyndet således vore äldre än den tidpunkt, då sänkningen uppnått sitt maximum. Såsom stöd för denna åsigt anfördes bland annat, att nästan alla de funna redskapen och flintskärfvorna bära tydliga spår af att hafva varit rullade af vattnet, äfvensom att i både Skåne och Danmark fynd blifvit gjorda, som kunna förklaras på samma sätt. Om denna förklaring är riktig, måste Skånes och södra Skandinaviens första bebyggande förläggas till en tidpunkt, som ligger mycket längre tillbaka än man hittills tänkt sig. Detta antagande, att människan hit anländt, redan innan förhållandet mellan land och haf blef det nuvarande, är icke orimligt, då man å ena sidan vet, att Skandinavien redan före det den stora postglaciala landsänkningen tog sin början hade ett tempererat klimat med en rik vegetation, till hvilken äfven eken hörde, å den andra att trakter, som icke äro aflägsna från nordn, varit bebodda af människan i en tid, som ligger ännu mycket längre tillbaka.¹

de öfriga förhandlingarna vid mötet, innehåller — i likhet med hvad förut varit fallet — endast ett kortfattadt sammandrag af det, som de särskilda talarna yttrade. Utom friherre Djurklous föredrag är dock äfven intendenten Upmarks fullständigt meddeladt.

¹ Limhamnsfyndet är förut efter meddelanden af kamrer Carlson i Limhamn i korthet omtaladt af dr Gunnar Andersson i hans afhandling: *Värtpaleontologiska undersökningar af Svenska Torfmossor* 2: 1893, i *Bihang till K. Vetensk. Akad. Handl.*, band 18: III: 8, sid. 14 f.

I den diskussion, som med anledning af detta föredrag uppstod, deltog, jemte docenten SÖDERBERG, professorerna B. LUNDGREN och MONTELIUS.

Härpå öfvergiök man till behandlingen af ett bland de uppställda diskussionsämnen:

Hurudana voro boningshusen i Sverige under hednatiden?

Diskussionen inleddes med ett föredrag af Professor MONTELIUS:

Upplysningar om boningshusets historia i äldre tider få vi hufvudsakligen på tre sätt, nämligen genom att studera *dels* de lemningar af byggnader från dessa tider, som bevarats till våra dagar, *dels* samtida afbildningar, hvilka kunna vara antingen af teckningar af byggnaderna eller i liten skala utförda plastiska efterbildningar efter dem (såsom »Insurnorna»), *dels* sådana i en senare tid uppförda byggnader, som visa sig vara af äldre slag, än de under denna tid vanliga. Ofta användas dessa hus af äldre typer icke längre som egentliga boningshus, utan de tjena antingen till bostäder under en kortare del af året eller till uthus, såsom kök, badstugor, förrådshus, stall och dylikt.

Ett jämförande studium af det man känner om boningshusen under äldre och nyare tider, i olika delar af så väl den Gamla som den Nya Verlden, hade öfvertygat talaren om, att den typologiska utvecklingen af den menskliga boningen — om man frånser från naturliga eller konstgjorda grottor — i allmänhet betecknas af följande former:

1) Det runda, eller nästan runda, koniska tältet, med stomme af trä, men täckt af hudar, väfnader eller dylikt (fig. 1).

2) En rund byggnad af samma form som det nyss nämnda tältet, men bildad helt och hållet af trä eller af trä täckt med näfver, torf och dylikt (fig. 2, 3 och 7).

3) En rund byggnad, som skiljer sig från den sistnämnda deruti, att den ej i sin helhet är konisk, utan att det koniska eller afrundade taket hvilar på en vertikal underbyggnad, en kretsformig vägg. Denna vägg, i början mycket låg, tilltager allt mer i höjd, tills den utgör en större del af byggnaden än taket (fig. 4 och 6).

Runda byggnader finnas, eller hafva funnits, i så godt som alla delar af verlden, och öfverallt visa de sig representera den

ursprungligaste formen af den fristående menskliga boningen (när vi således se bort från grottorna). Då man redan känner, att nästan alla ariska, eller indogermaniska, folk i mer eller mindre aflägsna tider haft sådana runda byggnader, och då all sannolikhet talar för att detta gäller äfven om de andra folken, hvilkas äldsta bostäder ännu ej äro kända, så kunna vi vara förvissade om, att det ariska urfolket bott i sådana runda hyddor, innan det delade sig i sina många grenar. Det kan således ej vara riktigt att, såsom man gjort,¹ anse det »ariska husets» form hafva varit firsidig.

4) Den runda formen af väggpartiet ändras sedermera, så att grundplanen dels blir en oval dels en mer eller mindre regelbunden mångsidig, med flera än fyra sidor, och slutligen en firsidig, med starkt afrundade hörn eller med räta vinklar (fig. 5, 8—10). Dessa firsidiga byggnader hafva antingen alla sidorna lika stora (fig. 12—14), eller ock äro två sidor längre än de andra (gaffarna). Taket öfvergår samtidigt från att vara kouiskt till att blifva hvad man kallar »valmtak», d. v. s. lika långt sluttande åt alla fyra väggarna, hvilka samtliga äro lika höga, eller snarare lika låga (fig. 15). Om husets grundplan är en kvadrat, blir taket naturligtvis pyramidförmigt (fig. 14).

5) Genom att de två kortare väggarna i ett sådant firsidigt hus göras något högre än de två andra, — men ej så höga, att de nå upp till takåsen, — uppstår den form af taket, som kallas »halfvaln», d. v. s. taket sluttar visserligen fortfarande åt alla fyra sidorna, men det går mycket längre ned på långsidorna än på kortsidorna (fig. 17).

6) Slutligen dragas kortsidorna eller gaffarna upp ända till takåsen, så att de upptill sluta i en spets, hvarigenom den nu vanligaste takformen uppstår, d. v. s. taket sluttar endast mot långsidorna.

Ser man närmare på många af dessa byggnader med den öfre delen af gafveln lodrät och tresidig, så finner man dock ett märkligt minne af valmtaket. Antingen är nämligen — såsom t. ex. på många grekiska byggnader denna öfre del af gafveln

¹ R. Henning, *Das Deutsche Haus* (Strassburg 1882), sid. 98 följ. — Man kan således ej heller instämma med förf. till detta förtjenstfulla arbete, då han (sid. 108—9) säger om det äldsta italiska huset: »Mycket anmärkningsvärd är i synnerhet den vanligen runda formen af hyddorna, hvilken hittills saknar all analogi».

skild från den nedre genom en tydlig list, som ligger i jernhöjd med långväggarnas öfverkant, och således betecknar den gamla gränsen mellan gafveln och valmtakets underkant. Eller ock är denna öfre del af gafveln, hvilken skulle kunna betraktas som en vertikalt rest körtsida af valmtaket, uppförd af ett annat, lättare material än gafvelns nedre del; är den nedre delen murad, så består gafvelväggens öfre del af trä, och ofta är den klädd med samma material som taket. Otaliga exempel härpå finnas i södra Sverige (fig. 16).

I tältet har härden naturligtvis sin plats på marken, vid midten, och röken från den fritt flammande elden fyller öfre delen af tältet, innan den humnit ut genom den öppning, som för detta ändamål lemnats i tältkonens spets.

I de runda byggnaderna har eldstaden fortfarande samma plats, midt på det af den naturliga marken bildade golfvet, och röken tar sig ut på nyssnämnda sätt, utan hjälp af någon rökgång. Äfven många byggnader af de under 4, 5 och 6 beskrifna former hafva haft och hafva ännu i dag sådan eldstad; i andra har den öppna härden ersatts med en ugn, först utan rökgång, slutligen försedd med en sådan, i en på taket sittande skorsten utmynnande rökgång, som vi nu äro vana vid.

Så länge man hade en öppen härd, var det naturligt, att intet inmantak fanns, utan stugan var af det slag, som man kallar ryggåstuga, d. v. s. rummet begränsades af marken eller golfvet, väggarna och yttertakets (fig. 11, 25). Ett inmantak och derofvån på ett loft fanns på sin höjd öfver en del af byggnaden, vanligen endast öfver förstugan.

De äldsta boningshusen hade inga fönster. Dagen kom in genom rökhålet, genom dörren eller genom små, i väggen anbragta gliggar (fig. 23). Då särskilda fönster tillkommo, hade de länge sin plats på taket, först senare i väggen.

Tältöppningen ledde ursprungligen direkt in i tältet utifrån fria luften. På samma sätt äfven i de äldsta byggnaderna.

Redan på de runda byggnaderna ser man dock ofta framför dörren ett par stolpar, hvilka bära upp ett tak, som skyddar den derunder stående eller sittande.

På en i Italien, ej långt från Rom, funnen husarna ses fyra sådana stolpar. Dessa hafva utan tvifvel på den stuga, som tjeuat till original, stått på ungefär samma afstånd sinsemellan, och således

två af dem framför dörren; på den i bränd lera utförda kopian har man varit tvungen att göra afstånden mellan de två mellersta betydligt större än mellan dessa och de yttersta, för att lemna dörröppningen fri.

Framför ingången till det firsidiga huset, — hvilken, då huset är affångt, oftast har sin plats på den ena gafveln, — stå likaledes ofta ett par sådana stolpar, hvilka uppbära en fortsättning af husets tak (fig. 19 och 20).

På andra byggnader hvilade detta framför dörren utskjutande tak icke på stolpar utan på de förlängda långväggarna (fig. 21, 22).¹

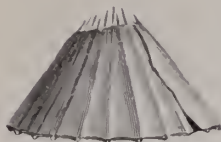
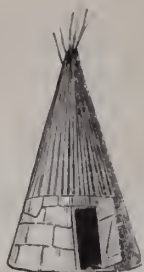
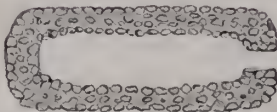
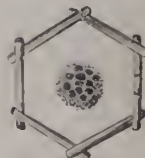
Den sålunda bildade förstugan var följaktligen endast sluten på tre sidor, men öppen på den fjerde, den framför dörren belägna. Slutligen blef äfven denna fjerde sida förbygd, och då flyttades ytterdörren vanligen till en af de två väggar i förstugan, som bildade rät vinkel mot den vägg, i hvilken den in till stugan ledande dörren satt (fig. 24). Detta hade naturligtvis sin grund deri, att man härigenom ville mera hindra blåstens och köldens inträngande i stugan, än hvad fallet blifvit, om båda dörrarna haft sin plats midt för hvarandra.

För att bättre tillgodogöra sig förstugans iure del, afskilde man denna genom en tvärvägg, hvilken i början gjordes af tunna bräder, men slutligen timrades på samma sätt som andra väggar. In i det sålunda afskilda lilla rummet kom man vanligen genom en från stugan ledande dörr (fig. 26).

Då röken och den på stugans golf brinnande elden ej, såsom i sjelfva stugan, utgjorde något hinder för att öfver förstugan hafva ett innantak, anbragte man der ofta ett sådant; och för att få bättre nytta af det derofvanpå bildade loftet, bygde man förstugan högre än sjelfva stugan (fig. 27). Upp på detta loft kom man antingen på en utanför ytterväggen stående stege, som ej sällan först ledde upp till en utmed loftets ena sida löpande svalgång; eller ock förde inifrån förstugan en stege eller trappa upp till det derofvanpå befintliga rummet.

Slutligen gjordes äfven vid husets andra ända en liknande högre tillbyggnad (fig. 28).

¹ På många grekiskt-romerska byggnader återfinnas dessa förlängningar, som af romarna kallades *ante*; ett tempel af denna konstruktion benämnes »templum in antis». Ofta ses mellan auterna ett par kolonner, såsom på det gamla templet vid Rhamnus i Grekland.

Fig. 1. *Lappland.*Fig. 2. *Jemtland.*Fig. 3. *Småland.*Fig. 4. *Dagö.*Fig. 5. *Husurna.*
Norra Tyskland.Fig. 6. *Germansk hydda.*
Antonini kolonn.Fig. 7. *Plan af fig. 2.*Fig. 8. »*Kämpagraf*»
(*jernåldern*). *Gotland.*Fig. 9. *Lappland.*Fig. 10. »*Black house*». *Hebriderna.*Fig. 11. *Jernåldern.* *Öland.*

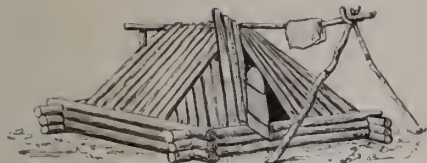

Fig. 12. *Lappland.*

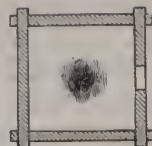

Fig. 13. *Sverige.*

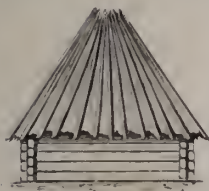

Fig. 14. *Quadratisk byggnad med pyramidalt tak.*

Fig. 15. *»Valmtak». Livland.*

Fig. 16. *Skåne.*

Fig. 17. *»Halvvalm». Livland.*

Fig. 18. *Sverige.*

Fig. 19. *Småland.*

Fig. 20. *Plan af fig. 19.*

Fig. 21. *Jemtland.*

Fig. 22. *Plan af fig. 21.*

För att undvika missförstånd framhöll talaren, att de nu omnämnda formerna ej äro hopletade, den ena från ett håll och den andra från ett annat. Riktigheten af den här lemnade skildringen af utvecklingens gång bevisas deremot just deraf, att alla de nu omtalade hufvudformerna återfinnas inom ett och samma område, nämligen norra Europa, hvarifrån alla de här afbildade byggnadsformerna förskrifva sig. Såväl typologiska som kronologiska skäl ådagalägga också, att dessa former verkligen uppträdt efter hvarandra i en antydd ordning. Riktigheten af denna skildring bestyrkes också deraf, att samma hufvudformer, i samma följd efter hvarandra, återfinnas inom de andra områden, der utvecklingen

Fig. 23. Småland.

Fig. 24. Sverige.

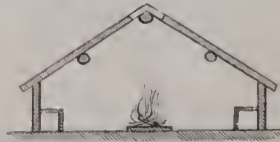

Fig. 25. Ryggåsstuga.

Fig. 26. Sverige.

hunnit så långt, under det att hos lägre stående folk de äldre formerna äro allmänna i samma mån, som dessa folk stå lågt i civilisation.

Vända vi oss nu från denna allmänna öfversigt öfver utvecklingens gång till Sverige, så finna vi, att här liksom i andra länder runda byggnader förekommit och ännu förekomma. Lapparna bo i runda tält (skåtor), och runda stugor begagnas, eller hafva intill senaste tid begagnats, af vårt eget folk så väl i Norrland som i andra trakter.¹

¹ Den fig. 2 afbildade runda byggnaden är från Jemtland (en sådan nu på Skansen); den användes numera ej till bostad utan som kök. — Andra runda stugor i Sverige, se Mandelgren, *Atlas till Sveriges*

Lemningar af aflångt fyrsidiga hus med mer eller mindre starkt afrundade hörn, hvarigenom förmen stundom närmar sig den ovala, hafva upptäckts så väl på Öland¹ som på Gotland. Flera sådana på den sistnämnda ön belägna byggnadslemningar — af ortens befolkning orätt kallade »kämpagrafvar» (fig. 8) — hafva nyligen blifvit undersökta och dervid visat sig tillhöra århundradena närmast efter Kristi födelse.² Många af dessa hus hafva varit ganska långa. Väggarna äro af sten och jord (förmodligen mulnad grästorf), låga, men mycket tjocka. I de flesta fall hafva de ej varit nämnvärdt högre än nu, utan taket har hvilat omedelbart på dem, på samma

Fig. 27. Småland.

Fig. 28. Småland.

sätt som i de s. k. »Black houses» på Hebriderna (fig. 10).³ På Island och i Grönland har man funnit liknande byggnadslemningar,

odlingshistoria. Bostäder och husgeråd, pl. I; — Hyltén-Cavallius, *Vären och Virdarne*, 1 sid. 27, 2 sid. 163 (återgifven här fig. 3).

¹ W—n (J. H. Wallman), *Lemningar efter gamla boningar från hednatiden på Öland i Iduna*, 10 sid. 293.

² Nordin, *Gotlands s. k. kämpagrafvar* i *Månadsbladet* 1886 och 1888. — De flesta böra ej betraktas som »grundvalar till hus», utan som sjelfva väggarna; endast i några fall har man funnit kol och andra lemningar af timrade väggar, som kunna hafva ökat den nu synliga väggens höjd.

³ Mitchell, *The Past in the Present* (Edinburgh 1880), sid. 50.

hvilka förskrifva sig från nordborna under vikingatiden och närmast följande århundraden.¹

Af de här omtalade byggnaderna på Öland, Gotland och Island samt i Grönland återstå nu naturligtvis endast väggarna. Af taket finnes ingenting kvar, på sin höjd några förkolade, nedfallna rester. Men att det varit valmtak är otvifvelaktigt. dels på grund deraf att gafvelväggarna äro lika låga som långväggarna, dels emedan dessa gafvelväggar vanligen äro afrundade, i hvilket fall intet annat tak än ett valmtak gerna kan tänkas.

Att man i Sverige före hednatidens slut hunnit så långt i utvecklingen som till det rätvinkligt fyrsidiga huset, visas så väl af andra byggnadslemningar än de nyss omtalade, som ock deraf att man åtminstone i många trakter af landet hade timrade hus, och för sådana är den rent fyrsidiga grundplacen naturlig. Märkliga kvarlevor efter sådana timrade hus, förskrifvande sig från vikingatiden, hafva anträffats på Björköen i Mälaren, således den plats der det af Ansgarius besökta, troligen kort efter år 1000 förstörda Birka legat.²

Huruvida man deremot redan före kristendomens stadfästande i vårt land här kommit så långt som till hus med spetsiga gafflar, är ovisst. Säkert är, att valmtaket har vid sidan af gafveltaket fortlefvat långt efter nämnda tid, ända till våra dagar.

I afscende på eldstadens plats och beskaffenhet vet man, att först efter den egentliga hednatidens slut de midt på golfvet lagda öppna härdarna började utbytas mot ugnar. Snorre Sturleson berättar nämligen, att den i senare hälften af det 11:te århundradet lefvande norske konungen Olof Kyrre »var den förste att göra ugnstugor».³ Men dessa ugnar saknade ännu rökgång och voro således s. k. rökugnar, från hvilka röken först bohnade ut i stugan för att sedan, genom rökhålet i taket eller på annat sätt, söka sig väg ut i fria luften.

Spisar med rökgång och skorsten och än mera kakelugnar tillhöra mycket senare århundraden än hednatiden, under det att rökugnen lika väl som den öppna härden fortlefvat intill senaste tider.

¹ Valtyr Guðmunsson, *Privatboligen på Island i sagatiden* (Köbenhavn 1889), sid. 75, 102.

² Montelius, *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*, 1 sid. 317 (och 307).

³ Snorre Sturleson, *Konunga-boken*, öfversatt af H. Hildebrand, 3 (Örebro 1871), sid. 84. — Olof Kyrre regerade åren 1068—1093.

Då således våra förfäder ännu vid hednatidens slut bodde i hus med öppna härdar, följer deraf, såväl att intet annat golf än den naturliga marken i allmänhet fanns i deras hus, som ock att dessa saknade immantak, på sin höjd med undantag af ett loft öfver förstugan eller en del af stugan. De svenska husen ännu under vikingatiden voro följaktligen »ryggåsstugor».

Ehuru under medeltiden andra slags hus, med flera våningar öfver hvarandra, icke voro okända här i landet, fortlevde dock ryggåsstugorna. Ännu vid medeltidens slut och längre fram på 1500-talet bodde många — kanske de flesta — så väl prester som adelsmän i dylika hus,¹ och ej få sådana byggnader hafva stått kvar ända till vår tid.

Det byggnadsmaterial, som under hednatiden användes här i Sverige var dels ohuggen sten och grästorf, dels trä, hvarjemte obränd lera begagnades.

Fynden på Björkö hafva nämligen ådagalagt, att i staden Birka funnits utom de redan omtalade timrade trähusen äfven ett annat slags byggnader. Lemningarna af de sistnämnda utgöras, säger doktor Stolpe i berättelsen om sina undersökningar på Björkö,² af lerstycken af oregelbunden form, som på en sida vanligen äro släta, men på den andra, den inåt vända, visa intryck af vanligen något mer än halftunstjocka qvistar. Till och med rynkorna i den skrumpnade barken äro tydligt aftryckta, och att döma af dessas utseende torde med säkerhet kunna sägas, att det använda trädslaget varit en pilart. Dessa brända lerstycken äro således påtag-

¹ I *Diarium Wazstenense (Scriptores rerum suecicarum mediæ ævi, I: 1* sid. 201) omtalas, huru år 1493, en dag i veckan före jul, riddaren Hans Åkason satt i sitt hem och åt med sin broder herr Benkt, då en bonde, som var ständ till tinget och skulle dömas af herr Hans, »steg upp på stugans tak och med sin knif skar ett litet hål i fenstret samt genom detta hål sköt herr Hans med en pil», så att han dog inom en timma. Fenstret, som således satt i yttertakets till den immantak saknande stugan, var väl, såsom vid den tiden vanligt, af någon hinna, emedan det kunde skäras med knif. — Presten i Bollebygds soeken bodde på 1500-talet i en ryggåsstuga, som stod kvar ännu i detta århundrade, ehuru på senare tid använd till bagarestuga. Djurklou, *Ett besök i Bollebygd i Förre och Nu*, Serien II, *Sverige, Fosterländska bilder*, 1876, sid. 62.

² Stolpe, *Naturhistoriska och archæologiska undersökningar på Björkö i Mälaren*, 2 (Stockholm 1873), sid. 16. — Jfr Carl Linnæi *Skånska resa* (Stockholm 1751), sid. 301 och pl. V.

ligen lemningar af byggnader, hvilkas väggar haft till stomme ett slags flätverk af qvistar, som på båda sidor bekläddts med fastslagen lera, såsom fallet än i dag är med de skånska s. k. klenhusen.»

Tegel och murbruk voro, så vidt man vet, fullkomligt okända här under hela hednatiden. Först efter kristendomens införande började de användas. En af Skånes och hela Sveriges äldsta tegelstensbyggnader, hvilkens ålder är bekant, är den år 1191 invigda Gumlösa kyrka i Vestra Göinge härad.¹

Oaktadt således de bästa boningshus, som våra förfäder ännu vid slutet af hednatiden hade, voro af trä och af en primitiv form, kunde dock många af dem vara, för den tidens förhållanden, stora och ståtliga. Sagorna hafva också åtskilligt att förtälja om stora hallar och salar både på konungarnas gårdar och annorstädes.

Docenten SÖDERBERG biträdde i fråga om de gotländska skäppagrafvarna professor Montelius' åsigt. Han hade vid betraktande af dem fått det intrycket, att de kvarvarande, vall-liknande lemningarna af husen utgjort dessas väggar, och han ville stödja denna mening genom att hänvisa till de lemningar af byggnader från hednatiden, som finnas i Ismanstorps borg på Öland. Dessa lemningar utgöras af ännu i allmänhet väl bevarade murar, som uppenbarligen varit husens väggar; äfven dessa murar äro mycket låga.

Intendenten KARLÉN framställde den frågan, huruvida man ej kan tänka sig, att den kvadratiske byggnadsformen är lika ursprunglig som den cirkelrunda, samt påpekade möjligheten af en parallelism mellan dessa båda former. Ansåg dessutom, att den vertikala gaveln icke torde hafva utvecklats ur valmtaket; röken hade sökt sig ut genom den öfre tresidiga delen af den vertikala risflätade gaveln.

Mötets deltagare gjorde nu, kl. 1—2, ett besök i Universitetets Historiska Museum, hvarefter de kl. 2 begåfvö sig till Domkyrkan. Sedan de besett den öfre kyrkan, der t. f. domkyrkokantorn doktor J. LIND spelade på orgeln, samlade de sig i kryptan. Här talade professor WEIBULL om de tider, då Lund var medelpunkten först

¹ Kornerup, *Gumlöse kirke i Skåne i Arbøger for nordisk oldkyndighed*, 1866, sid. 175.

för en hednisk, sedan för en kring hela Norden sig utbredande kristen kultur.

Gemensam middag intogs kl. 3 å Stadshuset.

Kl. 5 samlades man åter i mötessalen.

Intendenten UPMARK höll der ett föredrag om

Skånes herregårdar från renässanstiden,

som återfinnes här nedan.

Flärefter talade intendenten KARLIN om

Keramiken i Norden under medeltiden och renässanstiden.

Efter att hafva lemnat en öfverblick öfver keramikens allmänna utveckling och historia, i hvilken framhölls dess höga med en börjande kulturutveckling sammanfallande ålder, det soltorkade lerkärlets ersättande af det brända och dettas fullkommande genom glasyr, öfvergiök talaren till en framställning af vår egen förhistoriska keramik, som, så långt vi känna densamma, står på terrakottans, den brända men oglaserade lerans ståndpunkt. Därefter framhölls, att det länge gällt och väl ämn gälde tämligen allmänt som ett obestriddigt faktum, att medeltiden i Norden saknat en keramisk industri, åtminstone för så vida denna afsåg något annat än framställandet af de torftigaste husgeråd och att denna uppfattning äfven varit gällande om vår nyare tid, ända fram tills fajanstillverkningen i början af 1700-talet äfven hos oss upptogs som en nationell hederssak. De undersökningar talaren, särskildt på grund af de af honom ledda gräfningarna i Skanör och Falsterbo samt kloak- och grundgräfningarna i Lund, kuunat göra hade emellertid fört honom till andra resultat. Redan den nordiska medeltiden visade från sin äldre tid konstmässigt arbetade och glaserade golf-flisor, hvilka svårigen lika litet som de glaserade, rikt ornerade kolonnkapitel och andra byggnadsdelar, som särskildt i Danmark och södra Sverige tillvaratagits, kunde antagas i de flesta fall åtminstone vara af ntländsk, särskildt tysk härkomst. Vid rensningen

af en källa i Roeskilde hade man funnit tvänne saltglaserade — praktkannor, skulle man kunna säga, om man icke ställde anspråken allt för högt, visande samma karaktär, tillverkningssätt och material som kärfragment, hvilka uppsamlats i Lund och Falsterbo samt vid BERGS gräfningar på Ragnhildsholmen och vid det gamla Kungahälla. Att dessa käril åtminstone *kunde* vara af inhemsk tillverkning framgick bland annat deraf, att desamma med undantag af den reliefartade orneringen så till form som materiel öfverensstämde med andra fragment af enklare käril, hvilka tillvaratagits i så stora massor äfven på andra platser, att deras inhemska tillverkning icke gerna kunde betviflas. Först med början af 1500-talet egde vi emellertid alldeles ojäfviga bevis för en keramisk konstslöjd i Norden. Den kakelugnsverkstad, som för tvänne år sedan påträffades vid kloakgräfningen genom Kiliansgatan i Lund, hvars tillverkningar — hufvudsakligen i brämningen mer eller mindre skadade saker — företeddes, satte frågan utom allt tvifvel. Hvad mera var, alsterna visade en konstnärlighet såväl i den dekorativa som tekniska behandlingen, hvilken ställer dem i jembredd med samtida tyska arbeten. Från början af följande århundrade daterade sig en annan grupp af fynd från Lund, som icke blott inneslöt intressanta alster af en högt uppdrifven tillverkning utan äfven de former i hvilka dessa stampats, och af hvilka flera prof företeddes, bland andra en med M. W. och 1619 märkt form framställande Motzfeldska vapnet. Af ett visst intresse var också, att man i Köbenhavn anträffat kakel, som fullkomligt passade in i de Lundensiska förmarna. Om man också ännu icke på någon annan plats i Skandinavien funnit så otvetydiga bevis, vore talaren dock viss på, att ett noggrannt iakttagande af fynd från grundgräfningar i andra städer äfven skulle komma att leda till liknande resultat.

Intendenten UPMARK instämde med den föregående talaren deri, att den keramiska konsten har varit mera utvecklade i Sverige under nu ifrågavarande tider än man vanligen tror. Flera fynd, som man i senare tid på olika ställen gjort, hade otvetydigt visat detta.

Då tiden nu var långt framskriden, medhans ej någon diskussion om den på programmet stående frågan: **I hvilken grad är en kronologi för den förhistoriska tiden möjlig?**

Denna fråga hade framstälts af professor MONTELIUS, hvilken redan vid mötet i Linköping yttrat sig om samma ämne, utan att dock något meningsutbyte derom då egt rum.¹ Han hade önskat bereda tillfälle till en diskussion om denna vigtiga fråga nu, för att bemöta de invändningar, som kunnat framställas mot de åsigtter han uttalat² om en kronologi under den förhistoriska tiden.

På aftonen hade medlemmar af Lunds samhälle inbjudit de främmande mötesdeltagarne till ett samqväm i Parkbolagets festligt smyckade trädgård.

Efter snöpn helsade borgmästaren MÖLLER de främmande välkomna och utbragte en skål för H. M:t Konungen, den varme nitälskaren för allt, som afser att främja den fosterländska odlingen.

Professor WEIBULL talade för Svenska Fornminnesföreningen; Intendenten UPMARK för de Skånska landskapens historiska och arkeologiska förening;

samt professor MONTELIUS för minnet af den frejdade fornforska-
ren, professor Sven Nilsson.

Frejdagen den 1 september företogs en utfärd till Malmö, Skanör och Falsterbo.

Deltagarna samlades några minuter efter kl. 7 på morgonen vid jernvägsstationen i Lund och foro med det ordinarie tåget till Malmö, der S:t Petri kyrka, Rådhuset och Malmö Museum besågos, kyrkan under ledning af prostén OLIX och museet under ledning af dess skapare, lektor EYRENIUS. I landstingssalen på rådhuset hade man tillfälle att utom taflorna beundra de präktiga silfverkärl och andra dyrbarheter, som Knutsgillet eger.

Med extratåg fortsattes färden till Hvellinge, i hvars präktiga, med flaggor rikt prydda gästgifvaregård frukost intogs, hyarefter

¹ Svenska Fornminnesföreningens tidskrift, 7:de bandet, sid. 17.

² Senast i en Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder, intill kristendomens införande, i samma tidskrift, 8:de bandet, sid. 127.

ett långt tåg af vagnar förde deltagarna först till Skanör och derefter till Falsterbo. Sedan man under borgmästaren VON MÜHLENFELS' ledning besett båda städerna och deras kyrkor, styrdes stegen till de på bekostnad af Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets-Akademien utgräfdla ruinerna af Falsterbohus. Intendenten KARLIN, som ledt detta arbete, äfvensom de likaledes på Akademiens bekostnad företagna gräfningarna på »fiten», förevisade hvad som bragts i dagen och höll i borgruinen ett föredrag om

Skanörs och Falsterbos historia under medeltiden.

Återfärden anträdde kl. 3, först till Hvellinge, der middag intogs, och derefter till Malmö.

Vid 8-tiden samlades man i Kungsparkens festvåning, dit medlemmar af Malmö samhälle inbjudit de resande.

Sedan landshöfding DICKSON välkommat gästerna, talade intendenten UPMARK, friherre DJURKLOU, kandidat H. E. LARSSON, prosten WAHLFISK m. fl. Professor MONTELIUS föreslog en skål för Malmö museum och dess högt förtjente grundläggare, lektor Eurenus.

Deltagarna i den särdeles angenäma färden återkommo med nattsälltåget, vid $\frac{1}{2}$ 12-tiden, till Lund.

Lördagen den 2 september kl. 10 f. m. fortsattes mötets förhandlingar.

Friherre DJURKLOU höll först ett föredrag till besvarande af frågan:

Huru bör man förfara vid insamlandet af folkets minnen i sång och saga?

I den diskussion, som härom uppstod, deltog utom föredraganden intendenten UPMARK, kontraktsprosten WAHLFISK, kansli-sekreteraren NORDSTRÖM och professor MONTELIUS. Den sistnämnde uttalade en förhoppning om möjligheten af att, liksom fotografien blifvit en utmärkt hjälp för fornforskaren, fonografen skulle komma till användning vid uppteckandet af folkets språkliga minnen.

Intendenten KARLIN höll derefter ett, af mycket primitiva, från Kulturhistoriska Museet lånade åkerbruksredskap belyst föredrag om

Hvad känna vi om det äldsta jordbruket i Sverige?

På en fråga uppställd i denna absoluta form kan svaret endast blifva det, att vi ej med full visshet känna något vare sig om tiden, sättet eller föremålet för det äldsta jordbruket i vårt land. Lemnade icke den komparativa arkeologien och etnografien oss möjligheter i händerna att genom analogier delvis fylla den stora tidsrymd, som ligger före en tid, då säkra fynd och minnesmärken eller historiska uppgifter göra det möjligt att röra sig med större trygghet, skulle vi i närvarande stund vara inskränkta till att angående tiden veta, att jordbruket under bronsåldern, åtminstone dess senare del, florerade, angående sättet, att årdert, skäran och qvarnen då redan voro i bruk, under det att vi för kännedomen om de sädeslag, som odlades vore hänvisade till de få och osäkra fynden från jernålderns slut.

De rika påbyggnadsfynden från det kontinentala Europa, särskildt Schweitz, hafva emellertid visat att jorden odlats redan före bronsålderns inträdande under en tid, som, att döma efter fyndlagrens mäktighet och det upprepade byggandet på samma plats, torde kunna mätas i årtusenden. Den om en ganska utvecklade kultur talande fina forngifning och utarbetning, redskapen från vår yngre stenålder visa, och den antydning om fast bosättning de byggnadslänkande gånggrifterna lemna, gör det, om också ännu icke något säkert fynd deråt gifver stöd, antagligt, att äfven i vårt land ett med fast bosättning nödvändigt förenadt jordbruk räknar mer än 4,000-åriga anor. Det mest talande skälet för detta antagande synes mig emellertid ligga i den form, under hvilken jordbruket manifesterar sig i våra hällristningar, en form som måste förutsätta en lång föregående utveckling, såvida vi icke skola återgå till den gamla uppfattningen, att bronsålderskulturen bars af en ny plötsligt inbrytande våg af en rent förhistorisk folkströmning. Om vi närmare granska hällristningarnas afbildningar af jordbruksredskap, skola vi finna en utveckling, som öfverträffar den äldre egyptiska och står på samma punkt som den samtida i Grekland. Icke blott torfknifven utan äfven kärran synes af dem, som gjort de bekanta ristningarna i Tanum, varit kända såsom tillbehör till årdret. Mel-

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3 a.

Fig. 3 b.

Fig. 4.

Fig. 5.

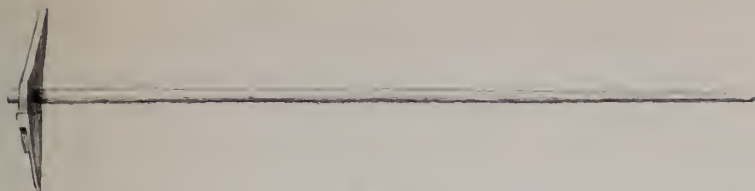

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

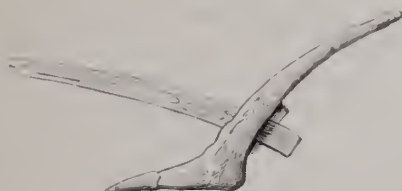

Fig. 9.

Fig. 10.

lan denna fullkomning och det första primitiva arbete, som till jordens beredande endast egde handen som redskap och efter denna som förebild fällekattan, måste ligga en lång tidrymd, en tidrymd, som i sig innesluter såväl en stor del af den äldre stenålderns nomadlif som hela den yngres öfvergång till fast bosättning. Att ett jordbruk under primitiva former i de tider lika väl som hos de vilda och halfeiviliserade folken i vår tid mycket väl lät förena sig med vandringslifvet, torde knappast behöfva påvisas.

Hur få vi då tänka oss detta enkla, nomadiserande jordbruk, i motsats till bronsålderns utvecklade årderbruk? I allmänhet har hackan under sjelfvuxen form (fig. 4) fått gälla som det första redskapet för jordens beredande. Redan HYLTEÉN-CAVALLIUS har emellertid för snart trettio år sedan i sin Varend och Virdarne framställt en annan på skarpsinniga iakttagelser grundad åsigt. Det är »fällekattan» (fig. 2), granspiran med de i ena ändan kvarsittande afskurna qvistarne, sådan hon ännu för en mansålder sedan brukades i Småland och jag vill tillägga, på sina håll, om också i en moderniserad form med insatta pinnar af trä (fig. 3 b) eller jern, ännu brukas vid beredandet af svedjorna, som först torde ersatt det naturliga redskap vi ega i vår hand (fig. 1), ett redskap som för nedmyllandet af några frökorn till rotfrukter varit tillräckligt, men vid den af stråsådens började odling betingade utsträckningen af odlingsmarken måste ersättas af ett kraftigare och mindre ömtåligt redskap. Om vi jemföra vår arm och hand med denna primitiva sjelfvuxna kratta, måste den tekniska likheten såväl i formen som sättet att verka synas slående. Krattan fört-sätter icke hvad hackan gör ett gående på djupet, ett bearbetande af jorden i egentlig mening. Sedan man med eldens hjälp röjt en skogsbacke eller en ängsbit, hade man endast att med krattan på samma primitiva sätt som i flera af vårt lands obygder ännu tillgår, nedmylla frön af de växter, hvilkas näringsvärde man redan lärt känna och värdera hos den vildt växande plantan. När man under detta arbete stötte på en ofullständig förbrämning, som kräfde ett kraftigare verktyg än den enkla krattan, hade man att tillgripa den bakåtgående, sjelfvuxna (fig. 3 a) eller inborrade (fig. 3 b) gröfre piken, ur hvilken jag närmast skulle vilja härleda hackan (fig. 4), medan krattan direkt gifvit uppslag till harfven under dess äldsta form af qvistharf. Hackan, hon må för öfrigt vara helvuxen (fig. 4) eller bestå af tvenne vinkelställda stycken (fig. 5 och 6).

möjliggör redan en djupare beredning af jorden samtidigt med att hon erbjuder medel att äfven utan föregående bränning kunna öfvervinna de svårigheter »torfsvären» ställer för jordens brukande. Ett ytterligare framsteg var, att man, jemte hennes användande att genom hugg öppna jorden, började begagna hackan till att med utgångspunkt från det gjorda inhugget draga fåror på sätt ännu tillgår vid bildandet af vatteufåror i svedjeland. På denna punkt har säkerligen jordbruket länge stått kvar äfven hos oss, liksom vi hos många naturfolk finna ännu i dag detta brukningssätt vara det enda kända, t. ex. i hela sydöstra Afrika. Steget härifrån till konstruerandet af plojen eller dess enklare form årdret är stort och måste förutsätta en gauska utvecklade kultur för att kunna tagas. Den gamla gaeliska plojen (fig. 8) och den för ett par mansåldrar sedan här och där i vårt land ännu brukade torfristen (fig. 7), hvilka båda skötos framåt, visa mellanformer, ur hvilkas kombination med den dragna hackan det enkla årdret, »arjekroken» (fig. 9), måste hafva framgått. Redan hackan förutsätter en fastare bosättning, ett besående af samma jordbit flera gånger, och med årdrets (fig. 10) eller plojens börjande användning, äfven innan desamma nått den utveckling våra hållristningar visa och innan bruket af dragdjur vann indesteg, är nomadiserandet icke läugre tänkbart.

Det återstår att söka gifva ett svar på frågan, hvilka sädeslag under den äldsta tiden voro föremål för odling. Med den uppfattning jag sökt göra gällande, att vårt jordbruk skådat sin hufvudsakliga utvecklingshistoria på egen grund, sammanfaller den ofvau angifna åsigtan, att växtkulturen haft till förutsättning en hemma förvärfvad kännedom om de cerealier, hvilka redan vildmarken lemna, och deras näringsvärde. Jag vill dock härmed icke hafva sagt, att icke senare andra näringsväxter invaudrat, hvilka efter hand allt mera utträngt de inhemska. Att vi emellertid obetingadt åt rotfrukterna, hvilka redan i sin naturliga form och utan någon ytterligare behandling lemna ett näringsämne af största värde, böra tillskrifva prioritet, synes mig obestriddigt; de förekomma också redan i vildt tillstånd hos oss så pass rikligt, att kännedomen om desamma och försöken att mångfaldiga dem tidigt nog kunna hafva framträdt. Af rotfrukter torde det särskildt varit den af ålder inhemska kålroten, som varit föremål för odling. Jag skulle vilja uttrycka den förmodan, att äfven de i vildt tillstånd talrikt förekommande ärtväxterna tidigt och före Gramineerna, af hvilka

hafren såsom inhemsk — knyllhafre — torde föregått det utifrån invandrade kornet, kommit under kultur. Till annat än af sannolikhet stödda förmodanden kan man för närvarande för öfrigt svårligen komma i denna sak, då vi här röra oss med en tidrymd, som säkerligen ligger mycket mer än 5,000 år tillbaka, utan att ega några fynd, endast analogier som stödjepunkter. Som betecknande för folkuppfattningen, under hvilken en gammal tradition möjligen kan ligga till grund, vill jag till slut anföra den gamla sagan om Sanete Per och Poeker, som hälftenbrukare. Först öfverenskom man, att Poeker skulle hafva hvad som blef ofvan och S:te Per hvad som blef under jorden, hvarpå man till föga hugnad för Poeker sådde *rofvor*; nästa gång valde Poeker det som blef under jorden, hvilket, då man nu sådde *hafre*, — enligt andra varianter korn, — båtade honom lika litet.

Under den diskussion, som utspann sig om denna fråga, yttrade sig docenten SÖDERBERG, professor MONTELIUS, intendenten KARLIN och kammarjunkaren LAGERBERG.

Docenten SÖDERBERG uttalade sig i sammanhang härmed för den af såväl nordiska som främmande forskare uttalade åsigten, att den indo-europeiska (ariska) folkstammens urhem vore att söka icke i Asien, utan i Europa, troligen i trakterna kring södra Östersjön. Han anförde till stöd härför några språkliga förhållanden.

Professor MONTELIUS förklarade sig icke kunna dela denna åsigt och hade redan för flera år sedan uppträdt mot densamma,¹ huru ärofallt det än kunde vara för vårt land att jemte den öfriga Norden och norra Tyskland hafva varit urhemmet för den i mensklighetens utveckling så djupt ingripande ariska rasen. Mot denna lära kunde man nu uppträda med mindre fara att beskyllas för landstörträderi, än hvad fallet skulle hafva varit på Olof Rudbecks tid. Talaren stödde sin uppfattning på de arkeologiska företeelsernas samstämmande vittnesbörd. Då dessa äro samtida med de händelser, som äro i fråga, men alla språkliga fakta äro *mycket* yngre än de ariska folkens vandringar åt olika håll, måste större bevisningskraft i den nu föreliggande frågan tillmätas de arkeologiska än de språkliga skälen.

¹ I Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, vid dess sammanträde den 17 december 1886. Se *Ymer*, 6:te årgången 1886, Sällskapets förhandlingar, sid. XXXIV.

Emedan mötets hedersordförande friherre DJURKLOU måste afresa redan före sammanträdet slut, uttalade professor LJUNGGREN nu till honom mötets afskedshelsning.

Professor MONTELIUS höll derefter ett föredrag om

Solgodens dyrkan.

(Då detta föredrag icke kan i sin helhet här meddelas, är i stället här nedan införd en uppsats om *Midvinterns solfest*, hvilken uppsats behandlar en del af det, som i föredraget berördes).

Professor WEIBULL höll slutligen ett föredrag

Om upprättandet af ett landsarkiv för de skånska landskapen.

I diskussionen om denna fråga deltog kandidat T. ANDERSSON, intendenten UPMARK, kammarjunkaren LAGERBERG och professor WEIBULL.

På förslag af den sistnämnde uttalade sig mötet för, att en betryggande omvårdnad af de i de särskilda landskapen spridda äldre handlingarna så snart ske kan måtte komma till stånd, samt att i valet af plats för landsarkiven den ledande grundsatsen måtte blifva vinnande af största möjliga tillgänglighet såväl för administrativa som vetenskapliga syften. Såsom i dessa afscenden särskildt lämpliga platser fäste mötet uppmärksamheten på universitetsstäderna Upsala och Lund samt Göteborg.

Då den för sammanträdet afsedda tiden, kl. 10—1, redan var öfverskriden, — klockan var nu 2, — medhans icke behandlingen af de två på mötets program ytterligare uppställda diskussionsämnen:

Om de vetenskapliga namnen på bronsåldersredskapen,
och

**Huru skola de antropologiska forskningarna i vårt land
kunna befordras?**

Diskussionen om den förra frågan skulle hafva inledts af docenten SÖDERBERG och den senare var uppställd af professor FÜRST.

Mötets ordförande, professor LJUNGGREN, tackade derefter dem som hållit föredrag och dem som deltagit i diskussionerna, samt förklarade Svenska Fornminnesföreningens nionde allmänna möte afslutadt.

Å mötesdeltagarnes vägnar framförde f. d. utrikesministern greve EHRENSVÄRD dessas tack till ordföranden.

På aftonen samlades mötesdeltagarna för sista gången. Nu var det Kulturhistoriska Föreningen, som för dem gästfritt upplät sin rikt upplysta trädgård, sedan den under hela mötet hade låtit det Kulturhistoriska Museets storartade samlingar afgiftsfritt stå öppna för deltagarna.

Under ett angenämt samkväm, med musik, sång och tal, tillbragtes den sista mötesdagens sista timmar.

Om vedernamn och känningsnamn i äldre och nyare tider.

Föredrag vid Svenska Fornminnesföreningens möte i Lund 1893.

Af

G. Djurklou.

Den tid, då det äfven förnunnades mig att något syssla med hvad som nu kallas »folklore», en benämning, som ej är lätt att definiera, men som dock blifvit så vanlig att en och hvar godt förstår, hvad den innebär, väckte det min likasom så många andras förundran, hvilken seghet och lifaktighet folklifvets minnen bevarat genom århundraden. Icke nog dermed att samma föreställningar, seder och bruk, emot hvilka såsom sacrilegia redan våra gamla kyrkofäder och sedan andra andans män hela medeltiden igenom skarpt uppträdt, ännu kunde tydligt igenkännas — om också mer eller mindre förbleknade eller förvirrade, nästan alla egendomligheter i vår tid, som hade någon folklig prägel, egde sina motsvarigheter i längesedan förgångna tider. Men icke mindre förunderlig är den erfarenheten, att allt detta gamla, som för 30 å 40 år sedan lefde ett friskt lif i folkmedvetandet, nu alldeles förvissnat och fläktats bort af de nya vindar, som blåsa i våra dagar. Om nu detta i allo är så lyckosamt, som man så gerna vill föreställa sig, derom skall jag icke uttala någon mening, men visst och samnt är det, att den lekande och lifvande humor, som rnfvat under detta gamla och spridt ett poetiskt skimmer öfver vårt folklif, torkat bort och

Då denna uppsats föredrogs, måste den förkortas, men den meddelas här sådan den nedskrefs.

gifvit vika för den torraste och förnunnstigaste prosa. Vi kunna ju icke hindra detta, och noga räknadt — skulle vi kanske icke heller vilja det, om vi kunde. Vi måste i detta likasom så många andra fall ödmjukt böja oss för detta, i alla regnbågens färger skiftande vidunder, som kallas tidsandan, hvars egentliga tendenser vi kanske icke så alldeles klart kunna uppfatta, men som vi dock — vi må nu vara de mest ihärdiga återhållsmän, eller de mest vingfotade framstegsiffrare — alla hoppas skall bära i sitt sköte en gyllene framtid, fullt motsvarande våra önskningsar. Hvar på sitt sätt söka vi därför att bereda det närvarande för det kommande, men våra sträfvanden i detta fall få likväl icke så bemäktiga sig våra sinnen att vi alldeles glömma det framfarna. Jag syftar här icke så mycket på våra rent historiska minnen, ty de skola nog häfda sin rätt, utan på dessa i våra öfvernunnstiges ögon barnsliga lemningar af forntida tro och öfvertro, dessa gamla segslitna men nu utdömda seder och bruk, hvilka, så meningslösa de än må förefalla, dock fördom omslutit vissa tankar, som rätt skärskådade kunna vara djupsinniga nog och visa oss vägen till nya fynd.

Då jag uppmanades att denna gång och kanske den sista lemna ett litet bidrag till Svenska fornminnesföreningens sommarmöte, kom jag på den tanken, att några iakttagelser från ett förflutet samlarelif icke skulle sakna allt intresse. Det var endast frågan om lämpligt ämne, som yällade bryderi. Att vid ett tillfälle sådant som detta, då åhörarne icke blott utgöras af grundlärda män utan ock af både manliga och qvinliga dilettanter, komma med något, som skulle göra anspråk att anses såsom ett lärdt föredrag, ansåg jag icke lämpligt, hvarföre jag sökt ett ämne af lättare slag.

Måhända skall mången — för att nyttja vår barndoms vän Cornelii ord — anse det *leve et non satis dignum*, men jag hoppas ändock att ett och annat skall finnas deri, som förtjenar att beaktas, och måste jag på förhand bedja om benäget öfverseende, i fall jag under föredragets förtgång icke kan alldeles undgå att smittosamt beröras af den humor, som öfverallt framskymtar i vårt äldre folklif och som för mig enskildt gjort det så tilltalande.

Efter denna inledning öfvergår jag till mitt ämne: Några enkla rön beträffande våra äldre vedernamn och känningsnamn och dem, som ännu i dag förekomma bland vår allmog.

Till en början vill jag då erinra derom, att ättenamn och tillnamn i gamla tider voro sällsporda. Man nöjde sig med dopnamnet

med ett tillägg upplysande hvars barn man var eller stället der man bodde. Det förra angifver under medeltiden företrädesvis väpnaren och frälsemannen, det sednare åter merendels skattebonden och landbon. Medan Bjelkar, Sparrar, Vasar och andra adeliga ätter, åt hvilka sednare tider gifvit deras från sköldemärket hemtade ättenamn, skrefvo sig Peder Turesson, Fader Ulfsson, Krister Nilsson, kallades bönderna merendels Kmt i Wäsby, Peder i Berga, Jon i Ströpskult o. s. v. Sattes herretiteln framför namnet, så var herr Peder Turesson lika säkert en riddare som herr Kmt i Wäsby en prestman. Adelige ätter, der ett bestämdt tillnamn går från fader till son flera led igenom, saknas väl ej alldeles, men dessa äro i de flesta fall ursprungligen af främmande börd — företrädesvis tyskar eller danskar, och inom de få släkter, som synas vara af ren svensk stam, der ättenamn sporadiskt förekommer såsom Bonde, Puke, Kärling, Gylta m. fl. skrifver sig nästan alltid den eller de, som brukat tillnamnet, »dictus Bonde», kallad Puka, som man kallar Kärling o. s. v. och vi finna ej sällan att deras barn nöjt sig med blotta fadersnamnet, eller att — såsom bland de, samma ätt tillhörande Bondarne och Pukarne — tillnamnen vexlat, så att den ena brodern kallats Puke, den andra Bonde, samt att en Ragwald Puke varit fader till den i slaget vid Härljuunga stupade Peder Bonde. Egendomligt nog finna vi dock att dessa tillnamn oftare såsom patronymica öfvergå till döttrarne än till sönerne, och att då en Pukason visserligen förekommer i peruebrefven jemte ett eller annat med detta jemförligt, qvinnonamn sådana som Kristina Glysingsdotter (dotter af Henrik Glysing), Gunnur Kärringsdotter (dotter till Torbjörn Kärling), Karin Pampasdotter (dotter af Sore Pampe) m. fl. äro mera vanliga. Detta visar också att tillnamnet varit rent personligt d. v. s. ett känningsnamn, som tillagts för att undvika förvexling med andra samtida med samma dop- eller fadersnamn samt kanske ock samma sköldemärke. Granskar man dessa namn något närmare, så kan det väl icke förnekas, att Bonde varit ett tillnamn, som med heder kunnat bäras af hvarje man för sig, men något synnerligt hedersamt söker man förgäfvos i flertalet af de andra. Puke t. ex. betyder djefvul, och Kärling är intet annat än vårt kärring, såsom ock tydligt ses af det anförda Gunnur Kärringsdotter, och hvad angår namnet Gylta, så betecknar det galtens feminina hält eller — om man fäster sig vid dess äldsta former Gylth och Gylthe — antagligen galten sjelf. De äro icke såsom

de yngre adelsnamnen: Oxé, Räf, Hare och Papegojja tagna från vapenbilderna och måste således haft sina särskilda anledningar. De vanligaste tillnamnen angifva antingen yrket såsom Sven Bæltare, John Grythomakare, Henuike Swerdslipare, Sten Fugldare m. fl. eller födelsebygden såsom Jon Dalkarl, Sven Vestgöthe, Jon Fynbo, Maths Ålänning; och dessa voro alltför personliga för att kunna blifva ättenamn för de annorstädes födda eller annat yrke idkande barnen. Andra åter äro mera svårförklarliga eller synas så föga smickrande för deras bärare, att vi visserligen kunna förstå att de kunnat få dem i andras mund, men icke att de sjelfva velat begagna dem i offentliga handlingar. Detta är likväl händelsen och i medeltidsbrefven träffas ofta män, som helt obesväradt ej blott kallas utan sjelfva nämna sig: Johan Langanesa, Magnus Getaskalle, Petter Rumpa, Petter Skægglös, Sven Surubeen, Ödhjörn Ölskalle o. s. v. Ännu betänkligare förefaller det, när man i slutet af 1400-talet möter en väpnare, som skrifver sig Nils Röffuare, en häradshöfding Jöns Mutare och en länsman, som af sin egen dotter i hennes köpebref upprepade gånger kallas Bengt Horekarl. Det vill deraf synas, som om dessa vedernamn icke inneburit något vanärande, utan varit af samma slag, som de kämmingsnamn, vi ofta möta i de Isländska sagorna, och likasom dessa hemtats från något utmärkande drag, något kroppsligt eller andligt lyte hos den dermed betecknade. I följd deraf hafva de också försvunnit med denna, och endast några få, såsom de redan auförda: Bonde, Puke och Kärling samt Krunne, hvilket antyder en krokryggig stamfader, Bise eller Bese och Kuse, en öfverman eller kanske öfversittare¹ och några få andra, fortlefvat in i den nyare tiden.

De bestämde ättenamnen inom frälseståndet datera sig i allmänhet från riddarhusets stiftelse, då i följd af beröring med främmande folk en mer och mer allmän vorden sed blef lagfästad, och nödvändighet uppstod att särskilja de olika ätterna. Från den tiden är det ock som ofrälset och särskildt bönderna allmänt börjat att i detta som i så många andra fall upptaga den sed, frälsemännen öfvergifvit, och till dopnamnet mera allmänt lägga fadersnamnet såsom en närmare bestämning. Men detta har gått långsamt och i vissa trakter hafva bönderna, ehuru de skrifu sig med

¹ Man jemföre de i folkspråken vanliga uttrycken "var Bise på täppan", "Kusen för laget" o. s. v. Folkspråken äro för dylika benämningar säkrare vägledare än skriftspråket.

angifvet fadersnamn, ända in i våra dagar fortfarande att i tal nämnas endast vid förnamnet med tillägg af hemmanet, så snart detta kunnat ske utan förväxling med en annan der boende bonde.

I gamla dagar betecknade således namnet Lars Persson utan undantag en man döpt till Lars och son af en Per, men nu för tiden kan man icke vara alldeles säker att så är händelsen. Det är icke utan exempel att två bröder Anders och Petter, ehuru söner af samme Olof Olsson kallat sig, den förre Andersson, den sednare Petterson, sålunda görande sig till sina egna fäder. Namnen Andersson och Petterson hafva nu blifvit tillnamn och angifva således icke med säkerhet att de, som bära dem, äro söner till en Anders eller en Petter, ja ej ens att någon af deras förfäder hetat så. Det finnes till och med Anders söner och Petters söner, som alls icke äro några söner, och så underligt detta än må synas, är det dock bokstafligen samt. Den maskulina ändelsen har nu hos det mer och mer manhaftigt vordna täcka könet vunnit så starka sympatier, att icke ens den enklaste tjensteflicka längre vill vara en dotter, äfven om sådant skulle stå i prestbetyget och kyrkoboken. Kan man härnti se en yttring af det reformsträfvande, som, så långt ej äfven för tanken öfverstigliga hinder möta, vill göra qvinnan i allt likställig med mannen och som ur likaberättigandets synpunkt fordrar att då karl städse skrifvits med k, qvinnan äfven bör återfå samma begynnelsebokstaf, som männen nu i århundraden beröfvat henne, eller är det väl en tillfällighet, en nyck eller — hvad ännu värre vore — ren fåvitskhet och fåfänga, som vållat dessa otaliga Andersdöttrars och Pettersdöttrars försvinnande? Skälet härtill må dock vara hvilket som helst, så måste vi denna gång lemna dessa qvinliga söner alldeles å sido, för att ej komma för långt ifrån vårt ämne och endast sysselsätta oss med de egendomligheter, som i afseende på vedernamn och känningsnamn förekommit och ännu förekomma i våra bygder. För att ej sväfvä för vidt ut skall jag begränsa mig till landskapet Nerike, fullt förvissad att de flesta af mina åhörare skola från egen hembygd kunna uppvisa motsvarigheter till det mesta af hvad jag kommer att anföra.

Men innan jag skrider till denna utredning, måste jag först redogöra för åtskilliga andra förhållanden inom ett bondehem i Nerike.

Om en bonde der hette Petter eller Per och hade en son Lars, så skulle denne ifrån den stund han grundat ett eget hem kallas

Lars Persson, ty Lars Pettersson kunde såsom bondenamn ej gerna förekomma. Endast för såvidt denne Lars blef handverkare, slog sig på studier eller förvärfvade en herregård, med ett ord trädde utom det egentliga bondeståndet, kunde af Persson blifva Pettersson, och denna förändring var då så genomgripande, att den alldeles uppslukade förnamnet. Men var vår Lars endast s. k. gerningsman — icke handverkare i detta ords då laggilda mening — så, antingen han i kyrkoboken stod skrifven som Lars Pettersson eller Lars Persson, fick han i dagligt tal nöja sig med att heta »Skomakare-Lasse» eller »Skräddare-Lasse» alldeles såsom under medeltiden, ehuru då yrkesbenämningen sattes efter förnamnet. Det var således endast den jordbrukande damnemannen, som kunde heta Lars Persson eller på nerkiska Lars Pärse. Var han hemmansegare eller hemmansbrukare tillades bostadens namn: »Lars Pärse i Åby», »Lars Pärse i Rud», o. s. v. ty bonden bodde *i*byn eller gården — han var der jordfast — men torparen *på* torpet, ty han hade ej eganderätt, och arbetaren *vid* gården, hvareifrån han lätt kunde skiljas. Det ligger en bestämd betydelse och en förfärlig rangskillnad i dessa små oskyldiga prepositioner.

Bondens, d. v. s. hemmansegarens eller hemmansbrukarens Lars Pärses hustru kallades Lars Pärse-mora, en titel hvarpå torparens eller backstugusittarens hustru Lars Pärssa aldrig kunde göra anspråk. Hvad deremot en Petterssons hustru skulle kallas berodde af hvarjehanda omständigheter, men mest af henne själf. Kom hon till kyrkan klädd i »hnekle» (hufvndkläde), ja, äfven om en virkad tyllremsa i stället för bindmössan med sitt stycke skymtade fram derunder, ville hon icke heta »Petterssons mora» utan »mor Pettersson» eller kanske till och med »madam Pettersson»; men bar hon hatt, så kunde det ej gå utaf för mindre än »fru Pettersson», det var då alldeles gifvet. För trettio eller fyratio år sedan hade hon dock en viss skygghet för en dylik hufvndbonad, och jag erinrar mig en sådan mor Pettersson, som då hennes man, hvilken slagit sig på bränvinstillverkning i stor skala och bränt sig upp till herretitel, gaf henne en sidenhatt, satte den — icke på sitt hufvud utan på hampöket i ärtäkern. Så gör väl ingen mor Pettersson i våra dagar, men vår gumma visste ej bättre, och ändå visste hon nog hvad hon gjorde; ty när mannen några år derefter brände ned sig igen ifrån både egendom och herretitel, fick hon fortfarande heta mor Pettersson fast hon bort kallas »Petters-

souskan» likasom Åsan, Tillqvistan, Lunnan eller hustrurna till mannens nya vederlikar soldaterna eller arbetskarlarne Äs, Tillqvist och Lund. Det fanns dock en klass, der hustrun behöll sitt förnamn — och det var gerningsmannens. En skomakare Lasses hustru hette alltid Skomakare Brita, såvida det i socknen blott fanns en skomarehustru med detta förnamn, men voro de flera, så måste hon kallas Skomakare Lasses Brita för att kunna skiljas från t. ex. en Skomakare Petters. Äfven inom den egentliga arbetsklassen kunde samma skilnad göra sig gällande hvad stathustrurna angick. Statkarlen Lars Perssons äkta hälft nämndes oftast Stat-Lasses Johanna och detta i följd deraf att mannen »Stat-Lasse» genom sitt tjänsteförhållande förlorat en god del af sin sjelfständighet, hvilket här medförde förlust af fadersnamnet, kanske också för att utmärka det hon på den sociala stegen stod ett piinhål längre ned än torparens hustru Lars Pärša.

Husfadren gaf sitt namn äfven åt hemmet, för såvidt man ville utmärka detta såsom hans och ingen annans. Antingen Lars Pärses hustru hette Lars Pärsmora eller Lars Pärša kallades hemmet alltid »Lars Pärses eller Lars Pärš» — bostad, hem eller något sådant behöfde ej tilläggas. Likaså sade man Petterssons, Tillqvistens, Skomakare Lasses o. s. v. Barnen nämndes med fadrens namn så länge de voro i hemmet. En Anders, son till en Anders Andersson, kallades Anders Anders' Anders, en Lars, son till en Lars Larsson, Lars Lars' Lars och döttrarna Anders Anders' Anna Kajsa och Lars Lars' Brita Stina. Först när sonen satte eget hushåll blef han sjelf en Anders Andersson eller en Lars Larsson, hvilka benämningar antydde en man för sig. Äfven af Skomakare Lasses Petter vardt en Per Larsson, såvida ej fortsättandet af fadrens handverk gjorde honom till en Skomakare Petter; men af Lundqvistens Johan blef oftast, om han ej hade flera bröder, unga Lundqvisten, ty såsom redan är anmärkt ett verkligt tillnamn slukade gerna förnamnet. Döttrarne gingo städse under fadrens namn, till dess de gifte sig eller antogo sina mäns. En Anna Kajsa Andersdotter kunde väl finnas i kyrkoboken, men ej i dagligt tal, icke ens om föräldrarne afidit och lemnat henne en hemmansdel i arf. Hon kallades äfven då Anders Anders' Anna Kajsa, till dess hon gifte sig, och det gjorde hon så snart som möjligt, om ej alltid just för sin egen, så för hemmanets skull, ty det var alltid förmånligare både för henne sjelf och gården att hafva en man än en brukare. Tjenarne stodo den

tiden närmare husbondfolket än nu, och ansågos såsom medlemmar af familjen. Benämningarne Anders Anders' Anders och Lars Lars' Brita Stina kunde således äfven beteckna de nämnda böndernas tjenare; men man sade dock heldre Anders »nästa Anders Anders» och Brita Stina »nästa Lars Lars» i fall man ej gick så rakt på saken, att man talade om Anders Anders dräng och Lars Lars piga, hvarnti då icke låg någonting sårande för deras finkänslighet, ty man »tjente dräng» och »tjente piga» den tiden och hade ännu icke börjat att »konditionera». Regeln var att tjenstfolket såväl som barnen skulle gå under husfadrens namn, ty endast genom detta hade de någon betydelse för grammarne och välsignelsen af ett eget hem.

Af de sina, barn och tjenare och främst hustrun, kallades husbonden »våran far» eller »vånn far», detta var hans rätta titel och en hederstitel. Såsom smeknamn brukade hustrun och barnen äfven »vånn farsin» eller endast »vånn». I samtal omnämndes han af hustrun såsom hennes »husbonde» eller hennes »kär» (karl) — det sednare om han var torpare eller arbetskarl; men »min man» sade ingen, ty sådant var »herresäj» d. v. s. herrskapstal och stämde ej med bondesed. Tjenarne talte om honom såsom »husbonn» eller blott »boen» — det sednare vitnade dock om mindre vördnad och förtroende än som vederborde, och »vånn far» eller »vånn» var äfven i deras mund hans rätta benämning. Husmodren kallades af såväl mannen som barn och tjenare »våra mor» eller blott »våra», men husbonden och tjenarne kunde, när de talte om henne, säga »mat-mora», en benämning, som ej brukades af barnen, hvilka stodo henne allt för nära för att till morsnamnet göra annat tillägg än »våra». Hemmet kallades af alla »vårat» eller »vånses», det sednare med tydlig hänsyftning på husfadren (vånn) genom hvilken det lilla samhället hade sin tillvaro. Det hvilat ett poetiskt doft på samma gång som ett uråldrigt allvar öfver dessa benämningar.

Detta hem, en liten verld för sig, hade likasom de fornitalienska städerna äfven sin särskilda tideräkning. Mannen tog sina tidsbestämningar *ab urbe condita* d. v. s. från det året, då han blef bonde och fick sitt eget hem; hustrun räknade från det året, då hon och mannen kommo ihop och hon intog sitt rum vid hans härd, men äfven undantagsvis, när sådant föll sig lättare, från det ena eller andra barnets födelse, och tjenarne slutligen efter det år de inträdt i tjensten, men äfven efter barnens födelse eller andra märkligare tilldragelser i husbondfolkets lif, om nämligen de länge

tillhört familjen. Barnen eusamt räknade efter födelseåret, och att de tidigt skulle lära sig att noga uppgifva sin ålder var en viktig sak, ty de voro i viss mening husets almanaer. Föräldrarne visste sällan sjelfva huru gamla de voro, utan gifvo vanligen till svar på en sådan fråga, att deras årtal var det eller det kalender-året, och skulle undersökningen utan en trasslig subtraktion drifvas till ett bestämdare resultat, gick räkningen vanligen additionsvis sålunda: mitt årtal är 1780 och jag var fyra och tjugu år, när mor och jag kommo ihop, och Anders (äldsta barnet) är nu på femte och tjugonde året. Det var visserligen en lucka i denna kedjeräkning, enär tiden emellan giftermålet och Anders' födelsedag ej deruti uppgifves, men denna lucka var af föga betydelse, ty far och mor visste alltid huruvida de fått bidraga till ny spån på kyrkotaket eller icke. Närmare bestämningar, såsom dag och datum mötte större svårigheter, ty dessa hemtades merendels från de årliga högtiderna eller från verkställda jordbraksarbeten. Det var derföre ingenting ovanligt att på frågan efter ett barns födelseår få af modren ungefär följande svar: Det var på fjerde året sen vånn far och jag kommo ihop och på sista slädföret var det också, för vånn körde just hem gärdeskubbarne och det snöade den dagen. Men si om det var före eller efter Valbermess (Valborgsmessan) det är jag nu inte god för att minnas.¹

Vi kunna ej denna gång tränga djupare in i dessa små samhällens inre lif, men den kärlek och vördnad för hemmet, som der öfver allt kommer till syne, ega något innerligt tilltalande. Att det är denna kärlek, denna omedvetna känsla af familjens djupa betydelse, hvarnr kärleken till fosterlandet, sann frihet och laglydnad uppspirat, det veta vi, ty sagor och häfder vitna derom från urminnes tider. Men huru ett äktenskapligt bolag skall ordnas, der man, hustru och barn äro likställda, det veta vi deremot icke. Häfderna tiga, och vi våga ej tro på skämtesagornas vitnesbörd.

¹ Att man i äldre tider gått till väga på samma sätt, derom vitnar Kinds dombok för 1618. Det gälde att få veta en flickas ålder vid en viss period af hennes lif. Två män vitnade att hon var 6 år, när fadren blef borta vid det stora slaget i Lifland, en annan visste uppgifva för huru många år sedan detta stod, och modren mindes att flickan var född vid påsktiden. När allt detta lades tillsammans, fick man i det närmaste de upplysningar, som söktes.

Efter denna kanske alltför långa utflykt på sidan om ämnet vända vi oss till de olika benämningar, hvarigenom den ena familjen skildes från den andra. I äldre tider brukades vanligast tilläggen »gamble» och »unge» för att särskilja 2 samtida personer med samma för och tillnamn. I ett bref från 1484 möta vi gamble Hans Nielsson och unge Hans Nielsson, båda väpnare och boende i Ullerwij. Samtidigt träffas i flera handlingar gamble Anders Eriksson och unge Anders Eriksson. Var ålderskilnaden mindre märkbar än skilnaden i kroppsstorlek, fick man t. ex. en långe Bengt Karsson och en litze Bengt Karsson, vanligast uppträdande endast såsom långe Bengt och litze Bengt, men att dessa epitetter kunde öfvergå till postpositiva tillnamn kunna vi sluta af sådana namn som Johan Store, Lafranz Liten m. fl., hvilka förekomma i medeltidsbrefven. I Nerike skilde man 2 liknämnda bönder i samma by vanligen efter bostadens och byns läge och fick sålunda en Jöns Persson norr- eller öster och en annan söder eller vester, såvida man ej föredrog den gamla seden och kallade den ene gamle och den andre unge Jöns Persson, hvilket dock icke innebar något bestämt hinder för den s. k. unge att i kyrkoboken vara äldre än den gamle, ty det var deras ålder såsom bymän, som här var bestämmande. Voro de liknämnda tre, blef den sistkomne kallad yngst, och ökades antalet till fyra, fick man en äldre och en äldst, en yngre och en yngst. Detta iaktogs noga i kyrkobok och mantalslängd, men i det dagliga lifvet fann man på ginvägar. En sådan låg i de s. k. känningsnamnen, hvilka företrädesvis gåfvos dessa till undvikande af misstag om personen, men äfven kunde falla andra till del, utan att vara af något sådant behof påkalladt. De voro dock icke gripna ur liften dessa nya namn, utan hade hvar för sig sin historia, och anledningen till deras uppkomst kunde mången gång vara lustig nog. Så kallades en person »Lasse lille vånn» eller vanligast »Lasse vånn» derföre, att det sades att han en gång olofvandes skördat rofvor på grannens åker. Att detta kunnat gifva anledning till namnet måste vara ofattligt för den, som ej kände den lilla barnvisan:

Lasse lille vånn :
 Skulle sta att stjåla rofvor
 Han tog opp de små,
 Låt de stora stå

Lasse kokte rofvor,
 Lasse stekte rofvor,
 Lasse hade rofvor mer än då.

Det låg således en skarp men dock fin tillrättavising i det nya namnet, ty endast Lasse sjelf och de, som visste om hans tilltag i rofåkeru, hade något medvetande härom. Emellertid fingo långa år gälda hvad stunden brutit och namnet »Lasse vånn» blef hela familjens. En annan Lasse, som blifvit efterträdare i äktenskapet åt en Hallsten Jönsson, i hvars hus och bo han inflyttade, då han tillträdde ekan »Hallstena Lotta», fick namnet Hallstena Lars. Detta blef så allmänt, att presten trodde, att hans tillnamn var Hallsten och skref in det i kyrkoboken, och så kunde han aldrig i lifvet blifva det qvitt. Helt nära Hallstena Lars bodde en annan Lars, hvars hustru tjenat i staden och därför aldrig i samtal gaf honom annan benämning än: »Min man Lars», och så fick han namnet »Minman Lars» och hustrun blef »Minman Larses Johanna». På en annan bys egor funnos tre Lars Larssöner, och det var nödvändigt att skilja dem från hvarandra. Den ene var skräddare och hans namn således gifvet: »Skräddare Lasse», den andre, hvars fader i lifstiden varit fodermarsk eller som det hette i bygdemålet fodermask, kallades »Maska Lasse», och den tredje »Kursa Lasse». Man skulle kunna föreställa sig, att denne varit en »kursare» d. v. s. en som vånglat och månglat med hvarjehanda varor, men detta var ej händelsen. Han hade varit bonde, men gjort konkurs, och denna i socknen oerhörda tilldragelse förskaffade honom namnet »konkurs Lasse», som dock snart förkortades till »Kursa Lasse». Gå vi nu åter till medeltiden, finna vi i Arboga stadsböcker från sednare hälften af 1400-talet motsvarande benämningar i Kappa Lasse, Panta Lasse och Skeda Lasse, ehuru vi ej kunna uppgifva orsakerna till namnen.

Vid en egendom funnos två gifta drängar med förnamnet Per, den ene son, den andre måg till en der anställd sågare, som hette Sågare Petter. För att skilja dem åt kallade dennes hustru den förre »vånn Per» och den sednare »måga Per» och dessa namn fingo de sedan i många år allmänneligen höra. Men så förflyttades de till samma stuga, den ene på öfre, den andre på nedre botten och detta gaf anledning att kalla den förre »Per oppå» och den sednare »Per innunder». Sådane omkastningar voro dock ovanliga och den som en gång fått ett känningsnamn, fick äfven behålla det. Detta

var händelsen med en tredje Per på samma gård, hvilken till en början inlysts i ett kök och därför fått namnet Per i köket eller Köks Per. Han fick sedermera särskild stuga, men blef dock aldrig qvitt det gamla namnet. Äfven till dessa finna vi motsvarigheter i Stockholms Skottebok, der vi bland andra träffa en »Per i porten», en »Olle i jordstuen», en »Lasse i muren» ja till och med en Per inunder i »Per under gillestuen», men om der äfven funnits en Per oppå upplyses icke.

Utom från yrket och bostadsförhållanden togos dessa namn under medeltiden ofta från kroppsliga eller moraliska lyten och svagheter. I permebrefven möta vi en Nils Klnekofot, Vibrudde Korttumme, Petter Skæglös, Ödbjörn Ölskalle, Torkel Keft och Torkell Munstark. I Stockholms skottebok Valborg Fingerlös, Hans Krokfoot, Erik Næsabit, Elin Hal i hand, Lasse Dyrtköp, Erik Höknippa eller blott Höknippan, samt utan förnamn Skofath, Blafot, m. fl. och i Arboga stadsböcker Arwid Blinde, Halte Jösse, Jon Enhändt, Jens Träfot, Peder Djefwul, Olof Glamare, Jon Kärlek samt utan förnamn: Glosöga, Jernskägg, Kalwamule, Pipaskegg, Strakabeen m. fl. Äfven till dessa kunna motstycken uppvisas i Nerike i sådana namn som Tryssfot, tretumma Lasse, Haltebolinken, Brödmalen, Lergöken, Boeken, Lagmannen (en känd sakförare) och Kaplanen eller Kapplann, en bonde, som brukade hålla religiösa föredrag i stugorna, hvilket då var en högst ovanlig sysselsättning för en lekman; och likasom talorganets styrka och rörlighet torde hafva gifvit anledning till benämningarne Keft, Munstark och Glamare, så fick af samma anledning en Nerikesbonde namnet »språkmästaren». Många af dessa känningsnamn fingo en så öfverväldigande kraft, att de likasom tillnamnen uppslukade både dop- och farsnamn. Liksom de rätta namnen öfvergingo äfven dessa på familjen och hemmet, ehuru idéassociationen härvid stundom vållade sådana förändringar att härledningen blef skäligen oklar, men hustruns och familjens namn hade dock i allmänhet sin dolda rot i mannens. Den ofvannämnde språkmästaren t. ex. hade en hustru med en ganska försvarlig puckel på ryggen, och så fick hon heta »Språklådan». Boekens hustru kallades »Geten» och barnen »Killingarne». Dessa blefvo både stora, gifta och gamla, men växte aldrig ifrån detta namn. Under sådana förhållanden kan det ju icke väcka förvåning att en Ståls hustru fick namnet »flintan» och att barnen kallades »Knöskepungarne» (fnöskepungarne).

De från rotarne härledda soldatnamnen gäfvö isynnerhet anledning till dylika förändringar af knektehustrurnas. Det fanns en gammal afskedad korporal, en hedersman med grått skägg, bister uppsyn och tapperhets medalj från sista tyska ofreden. Han hette Ek och hans hustru skulle således kallats Eka. Men den ekan kunde ej styras hvarken med åra eller torfvel sades det, och derföre fick hon namnet Ekeluta. Det påstods också att mannens bistra uppsyn och morskhets — utomhus förstås — icke minst kom sig deraf, att han dagligen fick erfara huru bittert den ekeluten smakade. En annan soldat hade, då han skrefs för roten, fått namnet Blixt, ehuru han alldeles icke förtjänade det namnet, ty det var med knapp nöd att ens »höga befälet» kunde sätta honom i gång. Men den konsten kunde hustrun. När hon började mullra, då blef det fart i Blixten, och derföre föll det sig så naturligt att kalla henne »Åscha» (åskan). Men med det namnet var hon ej belåten och så slungade hon Blixten en dag till kompanichefen att begära nytt namn. Kaptenen skrattade, då han fick höra anledningen, strök ut Blixt ur rullan och skref dit Dunder. Soldaten tackade, gjorde helt om och marscherade hem, belåten med sin expedition. För egen del vann han väl icke så synnerligt mycket på förändringen. Grammarne hade så vant sig vid det gamla namnet och kallade honom fortfarande Blixt, och det var endast hustrun som vann förbättring på karaktären. Hon kallades icke längre Åscha utan »Dunder åscha», och gjorde äfven heder åt namnet. Ty från den stunden slog hon slag i slag till dess hon slutligen slog ned och dog. Blixten, skild från åskan blef nu »Korublixten» men barnen erinra om modrens namn och kallas »Gowiggarne» kanske ännu i denna dag.

Dessa vedernamn gingo visserligen inom grannelaget och socknen såsom gångbart mynt, men kunna dock icke fränkännas en viss försmädlig pregel, och det vitnar just icke om ridderlighet att denna företrädesvis röjer sig i de qvinliga, såvida icke, hvilket ju kan vara möjligt, männen varit mer eller mindre oskyldiga till deras första uppkomst. Anledningar till en sådan förmodan saknas ej alldeles åtminstone för 1600-talet, i hvars domböcker från Vester-götland jag funnit att häradsrätten mer än en gång satt sig att ransaka om de »hijskelige vedernamnen, som nu gängse voro», och att qvinnor såsom bevisliga upphof dertill förvisats häradet, der icke männen utfäst ett vite af 2 eller 3 par oxar att de ej vidare

slikt munbrak öfva skulle. Deruti ligger dock ingen giltig anledning att alldeles fritaga männen från delaktighet deri. I allt fall är seden — eller rättare oseden — gammal, och det är ej sannolikt att Margit Munkarekkja, Elin Tjuffwafinger, Doble Fygen (Fiken) och Ragnild Wijnpipa, ja ej ens Anna Swanadmet och Kirstin Soeker, hvilka alla träffats, dels i Stockholms Skottebok, dels i andra medeltids handlingar, varit mera belättna med sina vedernamn än Ekeluta och Duuderåseha.

I våra äldre urkunder träffas stundom en och annan högättad man, som skrivits icke efter fadrens utan modrens namn. Vi känna ju alla konungen Sven Estridsson, riddarne Gisle Elinsson, Magnus Marineson m. fl. Sådant, som antyder att modernet ansetts förnämligare än fädernet, har mången gång vållat ätteforskarne hufvudbry. Likaså finnas i medeltidens handlingar sådana namn som Arnold Majobonde, Ragvald Mættobonde, Hennechinns Öddebonde, och för såvidt dessa tillnamn få förklaras såsom angifvande att deras hustrur hetat Maria, Metta (mechtild) och Edla, torde dessa varit, om ej förnämligare, dock mera kända i det allmänna lifvet än männen. Samma förhållande torde hafva varit med svärmödrarna till Henrik Grotomagh och Jacobs Munnomagh m. fl. Man behöfver ej derföre här misstänka något toffelregemente, ty då de, som burit dessa namn, nästan nteslåtande varit borgare, ligger det närmare till hands att antaga att Maria, Metta, Edla o. s. v. varit enkor, som till en början fortsatt sina afidna mäns borgerliga yrken, men sedermera öfverlemnadt rörelsens bedrifvande åt män i andra giftet eller mågar, hvilka just härigenom vunnit burskap och en viss betydelse. Vi kunna sluta detta deraf, att ännu i dag liknande företeelser möta bland vår allmoges visserligen icke i offentliga handlingar men i det dagliga lifvet, der någon gång qvinnans namn blifvit bestämmande icke blott för mannens utan äfven afkommas. I dessa fall angifva de dock på ett omissskänneligt sätt tillvaron af ett toffelregemente eller åtminstone att mannen varit mindre betydande än qvinnan. Det fanns t. ex. en dräng vid en herregård, hvilken såsom oxskötare hade obestriddlig rätt att kallas Ox-Petter, och ingen förmenade honom detta namn så länge han var ungkarl. Men så gifte han sig med ett stort och karlavulet qvinfolk Kerstin och så blef han »Kerstins Petter» eller »Kersti-Petter», icke derföre att hustrun — såsom nu händer — inom literaturen eller konsten vunnit ett frejdadt namn, som ej gerna kunde

offras för det mera triviala Ox-Petters Kerstin, utan helt enkelt af det skäl, att hon var den, som gaf och han den som fick — stryket. Af detta såta par föddes en dotter, som i dopet fick namnet Anna Stina. Hon blef således »Kersti Petters Anna Stina», växte upp och trädde i sin tur i gifte med soldaten, ärlige och manhaftige Olof Sörman — så nämndes han vid lysningen. Huru det i själfva verket stod till med hans manhaftighet må lemmas osagdt, men så långt sträckte den sig dock icke att han mäktade försvara sitt namn, ty hustrun, som bråddes på modren, blef hvarken Sörmans Anna Stina eller Sörmanskan utan behöll sitt namn. Olof Sörmans fanns deremot blott på papperet, d. v. s. i kyrkoboken och kompanirullan, ty i det dagliga lifvet hette han aldrig annat än »Kersti Petters Anna Stinas kär», och i det namnet ligger, som vi se, en hel liten släkt-historia. Med denna i minnet förstår man lätt sådana benämningar som Kari Jons Lovisa och »Stafva Jan Eriks Karl» m. fl. En annan qvinna kallades »Pepparoten», och man vädrar genast något starkt i det namnet. Hon fick också en Petter, och icke nog med att han blef Pepparota-Petter, pepparoten räckte äfven till åt barnen. Det fanns också en man, som kallades »Morsken», men hans morsket var dock icke anledningen till namnet. Nej, han var helt enkelt äkta man till en barmorska, och när detta viktiga femininum fick ett tarfligt maskulint bihang, så måste detta af rent linguistiska skäl blifva barmorsken, men som detta var för långt förkortades det till »Morsken».

Otaliga exempel skulle kunna anföras, om jag ej redan alltför länge tagit tiden i anspråk med ett så tarfligt ämne. Men nu framställer sig af sig själf den frågan: hvar ligger gränsen emellan dessa vedernamn eller känningsnamn och vanliga öknamn? En fråga som det ej är möjligt att nöjaktigt besvara, då någon bestämd råskuld här sannolikt aldrig funnits ej ens i äldre tider. Vi möta ju redan i de isländska sagorna bland en mängd dylika som ostridigt varit hedersnamn åtskilliga andra såsom Jon ketlingr, Tord istermage, Torolf lusaskägg och andra, ännu mindre smickrande än dessa. Huruvida de varit skymfliga tillmälen eller icke har utan tvifvel berott dels på deras individuella uppfattning, som burit dem, dels på anledningen till deras uppkomst, och framför allt, i hvilken mund de användts. I staden Arboga fanns under medeltidens sista decennier en hustru Kristin, som ansåg sig så sårad deraf att hon kallats »blomma» och att någon sport om hon ej snart skulle »slå

nt sitt paulin på åkern», att hon derföre kallade denne inför rätta. Der fanns dock en annan hustru, som i rättens förhandlingar benämnes Eliu Blomma, och kauske skulle hon med ett mildt småleende upptagit samma fråga såsom ett synnerligt chevalereskt spörssmål. Emellertid torde det väl icke kunna förnekas att något mer eller mindre smädligt vanligtvis rufvade under dessa namn, som icke gerna kunde brukas vid högtidliga tillfällen eller i skrift, churn — såsom vi redan sett — man i detta fall under medeltiden, då de allra flesta — de verldsliga riksråden icke ens undantagna — icke kunde läsa, tog sig åtskilliga friheter. I en främmandes mund voro de naturligtvis alltid skällsord, ty en sådan hade ingen rätt att bruka dem; men bland vänner och känningar för hvilkas bekvämlighet och gamman de skapats, ansågos de ej skymfliga. Genom gåfvor och gengåfvor varar vänskapen längst och humorn i det svenska folklynet är dessutom alltför rik att medgifva någon sparsamhet eller öfverdrifven finkänslighet i slika fall. När derföre den ene Petter kallade den andre Kersti-Petter, kunde han ej med fog misstycka om denne i utbyte kallade honom Pepparota Petter. Det var ju lugget som stucket. Dessutom hade de flesta så vant sig att höra sina vedernamn, att ganska många på frågan om de vore deras rätta samolikt svarat detsamma, som en skånsk bondspehman, kallad Korken: «Ja hetter Sveu Nilsen i körkeboken, men Korken, si dä ä liason en titel dä». Ett dylikt svar skulle måhända äfven de i Landa-Erkebiskopen Carls testamente af år 1334 med gåfvor ihågkomne tjenarne Pirt, Snukurhænke och Matarask hafva lemnat på samma fråga.

Vi se således att seden att gifva vedernamn är nrgammal, om den också i våra dagar icke ställer sig så oskyldig som i äldre tider och hos vår allmoge ännu för 40 å 50 år sedan. Man må gerna kalla den en osed, men icke ens för en sådan får folkloristen rygga tillbaka. Hvar något samband mellan forn- och nutid kan spåras måste han vara till reds. Några förbjudna stigar känner han icke, och utan att akta på den superfina suakens varningstafvor vandrar han helt lugn och obekymrad fram och åter emellan forn- och nutid. Hvad han derunder nppdagar är det hans pligt att meddela, äfven om hans iakttagelser icke alltid kunna iklädas det högtidliga allvar, som höfves ett offentligt föredrag. Sådant kan icke hjälpas; ett lättare ämne kräfver en friare behandling, och derföre är också, hvad som här i följd af ämnets beskaffenhet måst framställas under

en mera skämtsam form, likväl sagdt på fullaste allvar. Ty skall det lyckas att reda gamla dagars seder och bruk, får man ej ringakta något af hvad det gamla svenska folk, som nu med snälltågsfart drager all världens väg, lemnat och lemnar efter sig. I det lilla som i det stora, i det fula som i det sköna ligga ofta sanningar dolda, hvilka för den uppmärksamme forskaren blifva viktiga bindelänkar, hvarmed det gamla och det nya sammanknytas i hans bevisningskedja.

Skånska herrgårdar under renässanstiden.

Af

Gustaf Upmark.

När Kristian II:s rike på 1520-talet delades mellan hans farbröder hertig Fredrik af Oldenburg och den svenske adelsmannen Gustaf Vasa, bar nordens yttre kultur i allt väsentligt ännu medeltidens prägel. Vägsvället af den italienska renässansrörelsen hade ännu ej nått våra aflägsna kuster. I sitt hemland var denna rörelse mer än hundraårig. Den hade genomlevvat sitt första skede, ungerenässansens käcka, liffulla, mångfrestande tid. Det ungdomliga, naiva och älskvärda sökandet började efterträdas af ett lugnare, mera saktförståndigt och sjelfsäkert, men också mera beräknadt tillgodogörande af de vunna resultat. I Italiens städer och deras omgifningar reste sig kyrkor, palats och villor, uppförda i den nya byggnadsstilens former och dekorerade med de från antiken hentade kolonnordningarna, med akantusrankor och palmetter, fabeldjur och löfverk. Dessa byggnader pryddes med en rikedom af bildverk och målningar, i hvilka det från forntiden ärfda skönhets-

Föreliggande uppsats afser ej att ge en uttömmande beskrifning af de skånska herrgårdarna från det ifrågavarande tidskiftet, utan att framställa deras konstnärliga hufvudtyper och dessa typers förhållande till de allmänna europeiska konstriktningarna. Såsom hufvudkällor för detaljuppgifter ha analitats *Burmans* år 1680 ritade och 1756 af *Fischer* utgifna »Prospekter af åtskilliga märkvärdiga byggnader, säterier och herregårdar uti Skåne» (B. F.) samt *G. Ljunggrens* »skånska herrgårdar» med teckningar af F. Rickardt (Lj.). Härtill kommer ett stort antal fotografier och teckningar samt egna iakttagelser på ort och ställe. Ritningarna från Vidtsköfle ha välvilligt ståtts till förfagande af egaren ryttmästaren Stjernsvärd; de från Skarhult och Svenstorp äro utförda af arkitekten Wallberg och tillhöra Nationalmusei samling.

sinnets visade sig förenadt med den uppriktigaste, mest hänfödda kärlek till naturen. Hand i hand med den praktiska konstutövningen gick sträfvet att teoretiskt sammanfatta, förklara och reda den vunnna erfarenheten. Redan på 1450-talet skref Leon Battista Alberti sitt berömda verk *de Re Aedificatoria* (om byggnadsväsendet) och sedan 1486 egde man i tryck en upplaga af den gamla romerska arkitekturförfattaren Vitruvius, år 1521 likaledes i tryck översatt på italienska. Äfven Frankrike greps tidigt af den nya rörelsen, som här redan frambragt täcka och formfulländade verk på både byggnadskonstens och den monumentala skulpturens områden.

Långsamare gick det i de germanska länderna, der renässansen i vida högre grad än hos de latinska folken saknade de andliga och lokala förutsättningarna. Utvecklingens förlopp blef också i det hela ett annat liksom dess resultat. Kännedomen om de för renässansen karakteristiska formerna vanns här till en början endast ryckvis, ofullständigt och så att säga i andra hand, genom hörsagor, flyktiga skisser, bokillustrationer o. d. Renässansformerna framträdde först i smått och i efterbildning, såsom målning, eller teckning, i taffornas arkitektoniska bakgrunder, i gravyrernas ornamentala detaljer, men derför också ofta i en äfventyrlig och fantastisk skrud, ett drag som sedermera bibehålles. De tränga från måleriet och gravyren in på konstslöjdens områden och härifrån omsider in på arkitekturens. Hela denna formverld uppfattas, åtminstone i början, på ett yttre sätt, såsom ett afslutadt helt, ett samladt förråd, nr hvilket man har att välja efter behag. Och med ett vaket och vetgirigt, men ofta ganska obildadt, man kan till och med säga kälkborgerligt intresse, och en liflig, men oskolad fantasi lägges detta formförråd till grund för nybildningar, på hvilka efter hand den germanska renässansens byggnad reser sig.

I Norden äro förhållandena ungefär desamma, ehuru verksamheten här i det folkfattigare och aflägsnare landet är mindre liflig, och de enskilda företeelser, som beteckna stilriktningens framträngande, komma något senare. De byggnader, grafmonument, hvalfmålningar, konstslöjdföremål, som här tillkomma under 1500-talets första årtionden, bära ännu medeltidskonstens, gotikens drag. Först omkring århundradets midt visa sig de egentliga renässansformerna i byggnadskonsten. Dessa ha till en början en jemförelsevis klassisk hållning och grunda sig på italienska eller flamska förebilder.

Så är t. ex. fallet med Vasaslotten i Sverige, med portaler och andra detaljer i Vadstena och Kalmar. Deremot träffas ej ännu byggnadens väsen, dess anläggning och grundplan i synnerligen hög grad af förändringen i tankegång. Detta är det första utvecklingsskedet, hvad vi på grund af blandningen af medeltida och antika element kunde kalla vår högrenässans, blott vi erinra oss, att ordet från nordisk synpunkt har en något annan bärvidd än från italiensk eller fransk. Närmare århundradets slut framträder hos oss en annan riktning, väsentligen grundad på holländska och tyska förebilder, hvilka i sin ordning framstå såsom ett resultat af den germanska fantasiens mera själfständiga bearbetning af de gemensamma renässansidéerna. Dess yppersta och mest karakteristiska verk i Norden se vi i Kristian IV:s lysande byggnadsföretag under 1600-talets första tredjedel: Fredriksborgs och Rosenborgs slott, Gamla Börsen i Köpenhamn, Kristianstads kyrka m. m. Detta blir då den nordiska högrenässansen, hvares välde varar till omkring midten af 1600-talet, den yngre Vasatiden i Sverige, Kristian IV:s tid i Danmark. Den undantränges i sin ordning af den klassiska senrenässans, som leder sitt ursprung från de italienska byggnadsteoretikerna, en Palladio o. a., och som under tiden gjort sitt eröfringståg genom Europa. Sverige har i Tessinernas verk att uppvisa lysande prof på denna riktning, mindre pittoresk, mindre stämmingsrik kanhända än den förra, men själfmedveten, lärd, förnämlig och imponerande. Vi skola i det följande se till, huru dessa rörelser afspegla sig i den jämförelsevis rika byggnadsverksamhet, som utvecklas i Skåne under det tidsskede, som motsvarar Vasakoungarnes i Sverige.

* * *

Typen för en skånsk adelsgård mot medeltidens slut visar oss det bekanta Glimmingehus¹ i landskapets s.ö. del, grundadt år 1499 af Jens Holgersson Ulfstand och fullbordadt några år senare. Det är en enkel rektangulär byggnad af en allvarlig hållning med massiva gråstensmurar och ansenliga mått. Till hufvudbyggnaden slöto sig fordom låga uthuslängor, bildande med den förra en på

¹ Afbildningar: Burman-Fischer, pl. XV. — Ij. 19. — R. Mejborg: Gamle Danske Hjem, sid. 4, 5. — Hildebrand: Sveriges Medeltid II. 226 o. ff.

fyra sidor omsluten gårdsplats. Det hela omgafs af en vattenfylld graf, öfver hvilken ledde en vindbrygga, och vid dennas yttre ända bildade den af stallar och förrådshus omgifna ladugården ytterligare ett slags utanverk. Fönstren och öfriga ljusöppningar äro små och osymmetriskt anordnade, hufvudingången är belägen högt upp på fasadväggen. Den tryggades ytterligare genom en ofvansamma framspringande kupa med golf af hnekor, hvarifrån skott kunde aflossas, stenar nedvältas, sjundaude vatten, tjära eller dylikt nedhållas på en anstormande fiende. I det inre kunde den smala trappgången afstängas genom fällgaller, och genom smala springor i trapphusets väggar kunde gevärspipor stickas ut. De små ljusöppningarna i källarvåningen kunde vid behof späckas med skyttar och eldrör, och hela den öfre fjerde våningen bildade ett enda stort batteri, hvarifrån nejden vidt och bredt kunde beherskas. En hufvudsak är således trygghet mot fientligt öfverfall, försvaret mot kringströfvande trupper eller upprorsmän. Föga afseende är deremot fäst vid en glad njutning af lifvet enligt moderna begrepp eller ens vid nödortfölg bekvämlighet. Man saknade i sjelfva verket sinne därför. Forutidsmänniskan var i allra högsta grad en friluftsmänniska, och vistelsen inomhus afsåg väl endast tillgodoseendet af de enklaste behofven af hvila och näring.

Ett estetiskt element i den allvarliga medeltidsbyggnaden saknades dock ej alldeles. Å husets utsidor resa sig trappgafflar af huggen sten till en betydande höjd och från deras öfversta afsats blickade ett hvilande lejon och en stående kämpe i grof stensknulptur ut öfver nejden. Öfver hufvudingången är infäld en stenhäll med reliefbilderna af byggherren och hans båda gemåler samt deras vapen. Äfven i det inre finnas några prydnadsdetaljer i form af dörrinfattning, vapenstenar, kamin, en madonnabild, pelar- och pilasterkapital m. m., som visa, att man ej varit alldeles likgiltig för tillvarons mildare behag. Men intrycket af det hela är dock dystert, tungt och mörkt, vittnande om en hård och sjelffrådig, andligen slumrande tid, i hvilken lifvet helst uppenbarar sig i enstaka våldsamma kraftyttringar.

Af väsentligen samma karakter som Glimmingehus voro andra samtida adelsgårdar i provinsen, om också användningen af tegel som material medgaf en större rikedom i detaljer, väsentligen i form af bägfriser under taklisten samt i gaffarna af blindnischer, ned-sänkta eirklar eller sköldformer. Till denna grupp hörde bland

ännu kvarstående byggnader den östra längan i gårdsfyrkanten vid Dybäck. Hit hörde Bollerup och Barsebäck, antagligen vissa delar af Skarhult, af Vanås och Örtofta, samt framför allt det ej långt från Glimminge belägna Örn. Af en något rikare typ voro Borreby och det redan 1658 förstörda Lilö invid Kristianstad med trappgafflar och framspringande torn. Äfven från det samtida Sverige kunna många exempel på liknande byggnader anföras. En sådan är det gamla stenhuset vid Torpa i Vestergötland, fordom försedt med trappgafflar. Sådan var säkerligen den gamla byggnaden vid Åkerö i Södermanland, måhända äfven Engsö. Den ståtligare typen af en rektangel med framspringande hängtorn i hörnen visar ännu Vik i Upland samt det forna Örbyhus liksom Bergqvara i Småland. En märklig byggnad från samma tid, ehuru af jmförelsevis små proportioner, är det ännu kvarstående trappgaffelshuset på Utö invid Grönsö i Mälaren¹. Alla äro de rektangulära byggnader af en viss tyngd i proportionerna, oftast försedda med trappgafflar, stundom med häng- eller hörntorn, för öfrigt fattiga på prydnadsdetaljer. Den vanligen hvälfda jordvåningen är afsedd för ekonomien och försvaret, andra och tredje våningarna äro inredda till boningsrum; den fjerde våningen tyckes i regeln ha bildat ett enda stort rum med plats för det grofva skytset. Rummindelningen är den enklaste, trapporna smala och obeqväma.

*
*
*

Under 1500-talets andra fjerdedel märkes en förändring i det hittills rådande bruket. Det är i Norden den kyrkliga reformationens begynnelsekedje. Men denna är ej någon enstaka företeelse, endast en sida af den allmänna utvecklingen, ett led i en hel kedja af förändringar, hvilka alla mer eller mindre stå tillsammans med en stegring af personlighetskänslan. Denna ger sig luft i yttre och inre lefnadslust, i handlingskraft och vetgirighet, i njutningsbegär och praktlystnad. Om den stegrade personliga ärekänslan vittnar bl. a. den omsorg, som nu allmänt plägar nedläggas på grafmonumenten, hvilka prydas med den hädangångnes bild och vapen. Vapensköldar och inskrifter anbringas på bohag och byggnader. Seden att låta måla sitt konterfej börjar bli allmän inom de högre klasserna. Tidens inventarier tala om grauna kläder, om

¹ Afbildning: E. von Ehrenheim: Grönsö sid. 29.

dyrbara smyeken och praktfulla vapen, om rika väggbonader, täcken och hyenden, om konstrika bordskärl och smiden. Synnerligen fruktbarande blef denna känsla framförallt på byggnadskonsten. »Bygga och böcker: murare et libri» är tidens lösen.

I det dåvarande Sverige trädde af särskilda skäl adeln till en början i skuggan för den unga, starka och själfmedvetna konungamakten. Här är det konungahusets medlemmar, som hufvudsakligen och efter en ganska vidsträckt måttstock uppträda som byggherrar. »Bygga är vår högsta lust», utbrister konung Johan i ett af sina mångfaldiga byggnadsbref. Adeln nöjer sig i allmänhet med utvidgningar och ombyggnader af de äldre gårdarna eller med de häfdvunna timmerhusen, och endast få mera betydande nybyggnader äro på detta håll att anföra från 1500-talets Sverige. — I Danmark är förhållandet annorlunda. För den danska adeln är 1500-talet en blomstringstid och ensamt för Skåne kunna vi under renässansperioden uppräknat inemot ett femtiotal mer eller mindre ståtliga ny- eller ombyggnader, hvaraf omkring två tredjedelar komma på 1500-talet.

Vi äro inne i renässansperioden. Af dess egendomliga förväsen spörja vi ännu föga, men vi förnimma fläkten af dess ande. Den danske landtadelsmannen har väl i allmänhet lika litet som Gustaf Vasa och hans äldre samtida någon direkt eller intimare kännedom om renässanskulturen, men han är dock gripen af dess väsen och drages med i den allmänna utvecklingens gång. I de tidigare ny- eller ombyggnaderna bibehållas därför de häfdvunna grundformerna, men det hela gestaltar sig ståtligare, rymligare, på sitt sätt gladare. Förrådet på detaljer blir rikare, och bland dessa träder efter hand en eller annan af de nyare formerna fram t. ex. såsom prydnadssköld eller kartusch, fönsterkrön, listprofil, pilasterornering, portal med kolonnomfattning o. s. v. En viss symmetri eftersträfvad, fönstren ordnas mera regelbundet och bli större. Jemväl på anordningen af det inre lägges större vikt liksom på förbindelsen mellan byggnadens olika delar genom gångar och trappor, de senare visserligen ännu till stor del förlagda inuti murarna eller i särskilda utbygda trapptorn. Detta första skede är den nordiska renässansens period, i Sverige ungefärligen sammanfallande med de tre första vasakonungarnes regeringstid, i Danmark med Kristian III:s och Fredrik II:s.

Man följer vid valet af byggnadsplats och dess anordning ännu äldre tiders sed. Den bekanta medeltidsboken nu styrilse konunga och höfdinga anbefaller, att borgar skola byggas på hårdom berghom och hälla klinton, i försom älla flotmosom, å utnäsiom widh haf älla sioastrand, ther ängin må nudi grundwal grava ok ther ängin må ty huse watn mena. På slättlandet anläggas därför gårdarna fortfarande i närheten af kärr och åar, hvilkas lopp regleras, så att byggnaden kommer att ligga på en af vatten omfluten holme. Af de 50 skånska gårdar, som äro afbildade i Burman-Fischers nämnda arbete, äro ej mindre än 30 anlagda på holmar. Stundom inrymmas på samma holme äfven uthusen, som tillsammans bilda ladugården, stundom omgifvas dessa af en särskild vattengraf. Holmarna förenas med hvarandra och med land genom vindbryggor, kring grafvarnas inre kant löper stundom en vall, och denna stärkes i de flesta fall af en palisad, d. v. s. ett groft staket eller pålverk af trä. Någon högstammig skog torde man knappast hafva tålt i borgarnas omedelbara närhet, då en sådan lätt kunde lemna skydd åt en anfallande fiende. Borgen höjde sig därför stum och allvarlig i en fläck och kal omgifning, en påfallande motsats till de lummiga parker, som nu kransa de forna slottsgrafvarnas stränder och förläna ett så intagande behag åt de flesta af nutidens skånska herresäten, der de resa sina tegelröda massor mellan saftigt löfverk och smidig murröna.

Redan under ett föregående skede torde de olika byggnaderna ha ordnats kring en gård, för hvars form byggnadsplatsens naturliga beskaffenhet varit i hufvudsak bestämmande. Man söker nu att ge hela anläggningen en regelmässig rektangulär gestalt, närmande sig kvadraten. Stundom omgifves gården af flere sines emellan olikartade byggnader med särskilda gafvelrösten — detta väl i allmänhet, när äldre anläggningar utvidgats (Dybäck, Barsebäck, Bosjökloster, Ellinge, m. fl.).¹ Men det typiska är dock, att gården på alla fyra sidorna omgifves af med hvarandra till ett slutet helt sammanbygda längor (fig. 1). — Så ej mindre än 12 af de gamla gårdarna. — I ett eller ännu hellre två af de yttre hörnen resa sig starkt framspringande massiva hörntorn, runda, åttkantiga eller fyrkantiga, såsom ett slags bastioner, från hvilka s. k. strykvärn kunde beredas för de tvenne närliggande murräckorna. Jemte eller i stället för

¹ Jfr BF. och Lj.

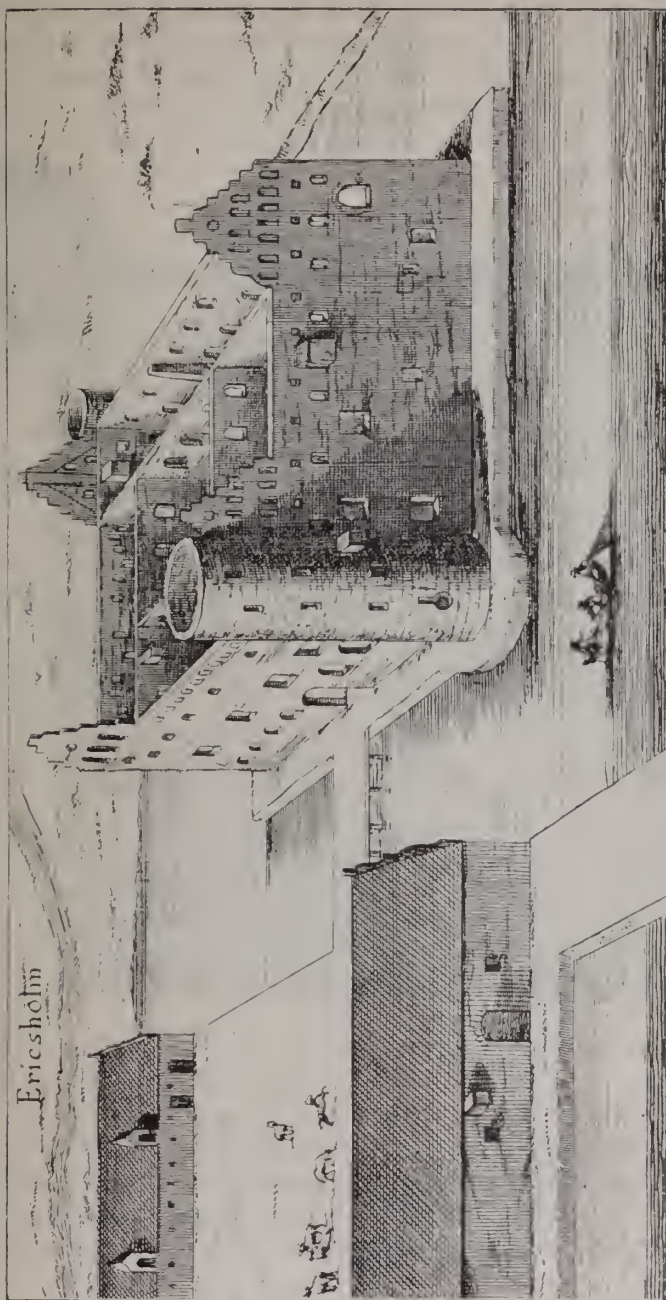

Fig. 1. Eriksholm, numera Trolleholm, i sitt forna skick, efter Burmans teckning 1680.

hörntornen förekomma här och hvar midt i murräckorna fyrkantiga utsprång, afsedda för samma ändamål. Inne å borggården reser sig gerna ett trapporn, rundt eller månghörnigt med spiraltrappa, hvilken utgör hufvudkommunikationen mellan de olika våningarna. Dessa

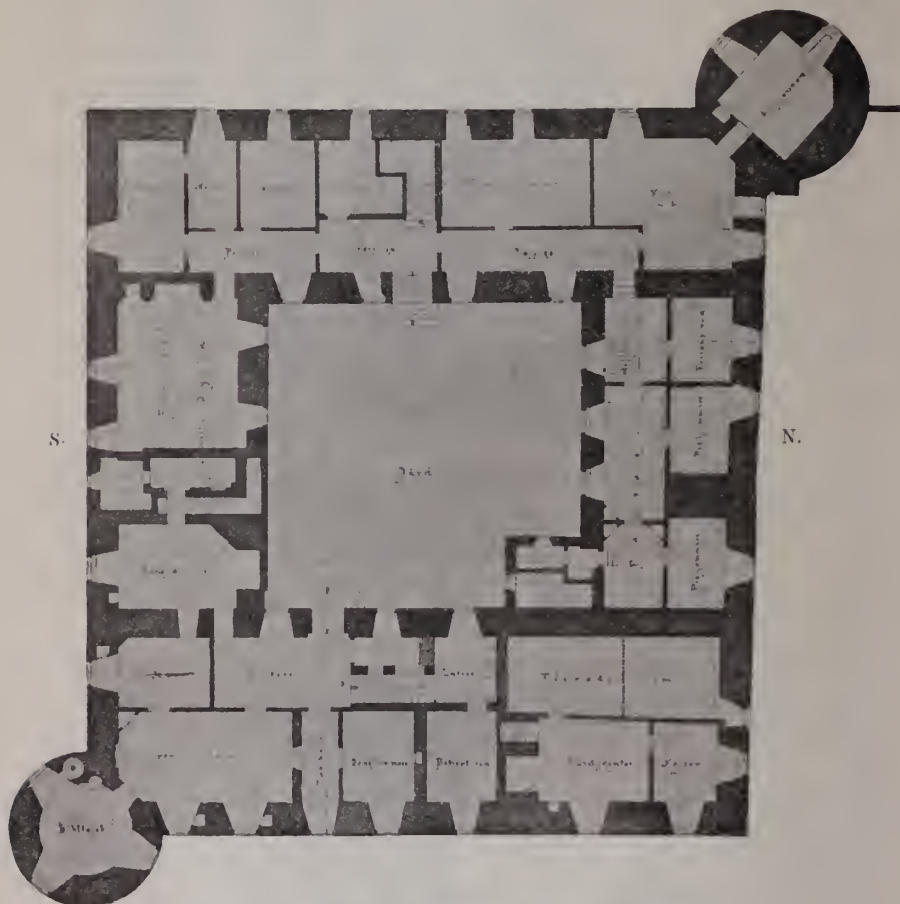

Fig. 2. Grundplan af Vidtsköfte slott. 1:a våningen.

trapporn äro för de skånska gårdarna synnerligen karakteristiska. Smalare trappor, vare sig raka eller i spiral äro derjemte stundom anlagda innti murarna, förmodligen mera direkt afsedda för slotts-herren och hans närmaste omgifning.

Rumindelningen är föga konstrik (fig. 2): källarvåningen, i hvilken kök, bagarstuga och andra ekonomilägenheter voro inrymda, men som derjemte var afsedd för försvaret, är i typiska fall hvälfd och genom fasta, tvärs öfver gående mellanväggar afdelad i flere rum. De sköna hvälfda källarne omtalas med en viss stolthet och tillfredsställelse. Eljest synes i regeln hvarje stockverk i hvar och en långa ursprungligen hafva utgjort ett enda rum med fönster åt båda sidorna, de flesta och större inåt gården. Dessa stora salar indelas sedermera efter förefallande behof genom tvärväggar af korsvirke i det antal smärre rum, som erfordras. Den öfversta våningen har hufvudsakligen varit afsedd för försvaret. I jernhöjd med dess golv se vi en rad små gluggar med starkt utåtstupande bröstning, genom hvilka stenar kunde vältras ned och skott aflossas i nästan lodrät riktning för att hålla muren ren. Med denna räcka alternerar en annan högre belägen, afsedd för mera långtgående skott.

Det yttre är enkelt. Materialet utgöres af det vackra röda teglet, dock förekommer för sidobyggnader äfven korsvirke, ja det forna Billesholm var, ehuru i slottsstil, helt och hållet uppfördt af korsvirke att döma af Burmans teckning (pl. X), och det numera rifna, i Ljunggrens Skånska Herrgårdar afbildade Bjersgård utgjorde ett intressant prof på en åldrig korsvirkesbyggnad. Inga tvärband eller listverk pläga eljest indela de släta ytorna, stundom afslutas de nppåt af en bågfris, på bestämda afstånd genombrytas de af de ännu ej synnerligen stora, glest sittande fönstren i hufvudvåningarna samt af källarvåningens ljusöppningar och den öfversta våningens dubbla räcker af skottgluggar. Här och der framspringer från väggen ett stnprör, liknande en sträfpelare, eller ett karnap, hvilande på tvenne på kant ställda, framskjutande stenhällar. Dessa pittoreska utväxter torde emellertid i allmänhet ha tjenat ett mycket prosaiskt, men mycket nödvändigt ändamål — borgens lif koncentrerade sig ju i regeln åt gårdssidan. Uppåt afslutas byggnaden af det höga vattentaket mellan aftrappade gafvelrösten. Dessa prydas enligt medeltidssed med blindnischen af en mer eller mindre rik anordning, med nedsänkta rundlar eller sköldformer, hvilka torde hafva afsatt sig i hvitlimning mot de omgifvande röda murytorna. Från taket framspringer en eller annan knpa, öfver dessa och takåsen höja sig tornen med hufvar, som vid periodens början sannolikt voro ganska enkla, koniska eller pyramidala, men sedermera antogo rikare profilerade former. Från gafvelkammrar, knpor och tornhufvar, resa sig i höjden

smäcka jernspiror med kulor och kuappar, som förgyllda glänsa i solskenet, samt flöjlar, som svänga för vinden. Det är borgar af väsentligen samma slag, som vi se på de gamla tyska kopparsäckens och träsnittens bakgrunder, i H. Boel's och Vingboons tidiga nederländska landskap, ja ännu så sent som i Rubens' kompositioner. Deras skönhet är ej af det rent arkitektoniska slaget, den beror ej på någon fint beräknad fördelning af massorna, på ädelheten i proportioner eller rikedom i detaljer, men dessa åldriga byggnader verka dock på nutiden i hög grad stämuingsfullt genom den tillfälliga, pittoreska grupperingen, imponerande genom sin

Fig. 3. Vidtsköle slott efter fotografi.

tyngd och massa eller idylliskt genom sitt läge mellan vatten och löfmassor.

En jemförelsevis väl bibehållen byggnad från denna period är Vidtsköle slott (fig. 3), enligt inskrift uppfördt 1553 af Jens Brahe och hans hustru Anna Bille. Borgen bildar en sluten fyrkant, på alla sidor omgifven af vattengrafvar, i n.v. och s.ö. hörnen höja sig runda framspringande toru, ett fyrkantigt trapptorn i n.ö. hörnet af gårdsplanen ntgör den ursprungliga uppgången till våningarna. Gafarna, 2 åt n. och 2 åt s., ha visserligen blifvit beröfvade sina ursprungliga aftrappade kammar, men den medeltidsartade indelningen med

blinderingar kvarstår ännu å dem, liksom å den stora vindskupa, som skjuter fram å östra fasaden midt öfver lufvdingången. De snedstupande skottgluggarna äro ännu synliga i öfre våningen, medan de med dem alternerande kanongluggarna ha blifvit utvid-

Fig. 4. Vidtsköfle slott, genomskärning mot ö.

gade till fönster. Fönsterläget är oregelbundet, spiraltrappor äro anlagda inuti murarna, spår af astrak d. v. s. tegellsgolf ha bibehållit sig. De bibehållna renässansdetaljerna äro ej många. Trappornet inne å borggården afslutas uppåt med en fris, hvars infattningslister visa klassiska former. Inne å gården synas för öfrigt

spår af ett karnap och mot söder af en bågöppning, ett slags loggia. Åtminstone ett af fönstren inåt borggården — möjligen flere — har haft ett litet tresidigt krön i renässansstil med en derifrån uppstigande pyramid, och som en renässansperiodens insats får man äfven anse den relieftafla med treenighetens bild ungefär efter Albrecht Dürers uppfattning, hvilken af byggherren uppsattes öfver porten. Anmärkningsvärd är s.ö. tornets betäckning, som bibehållit sin gamla form med en karnisprofilerad kupol, derofvan en kula, ofvan denna en öppen lanternin krönt af en mindre kupol med hög spira. Med sin lifliga och rörliga profil utgör den ett intressant och dyrbart prof af uordisk renässans. Rikare kuma renässansdetaljerna hafva varit i det inre, liksom förhållandet t. ex. är med det af Gustaf Vasa halft-annat årtionde tidigare anlagda Gripsholm. I det inre hade de från södern härstammande formerna lättare att vinna inträde under snie-karens, stenhuggarens och målarens hand. En bibehållen dörr och en dörrinfattning prydas med tandsnitt och antika listverk, och öfver en port å inre borggården är fäst en stenhäll, förmodligen öfverstycket till en kamin, der inskriften och vapnen äro omgifna af det för den nordiska renässansen så karakteristiska beslagsornamentet. Det bär årtalet 1577.

Af en något mildare karakter är det intagande, af härliga valnötsslundar omgifna Torup, anlagdt troligen något årtionde senare af den kraftfulla fru Görvel Fadersdotter Sparre från Hjulsta i Upland — sista gången enka 1567 — som efterlemnad spår af sin verksamhet jemväl i Mälardalskapen. Äfven Torup har formen af en sluten fyrkant med diagonaltorn, det ena rundt, det andra flerhörnigt, båda med låga, enkla hufvar. Ej heller här är försvarssynpunkten lemnad nr sigte. Borgen och den tillhörande ladugården voro anlagda på hvar sin holme i en genom uppdamning bildad sjö. Under takföten se vi ännu i dag en räcka af halfrunda skottöppningar, och hela den öfre, aldrig inredda våningen torde hafva varit beräknad för försvaret. Inne på borggården finna vi utefter en af sidorna en öppen arkadgång. Af de ännu bibehållna trappgaglarna äro tvenne halvverade och sluta sig på ett nästan kokett sätt till hörntornen. De prydas af de sirligaste blindniseher med iuställda eleganta kolonner af mörk huggen sten. En bågfris följer takföten och från väggarna framspringa flere af dessa ofvan omtalade pittoreska karnap, af hvilka dock några möjligen ha tjenat till utsigtsplatser. Formerna såsom sådana hänvisa på medeltiden,

men deras rikedom och elegans förråda en påverkan af renässansens hela tankegång. Antagligen har denna kraftigare gjort sig gällande i fråga om inredningen, och att fru Görvel ej varit obekant med dess former visar bl. a. det synnerligen intressanta epitafium af uåladt trä, som hon låtit uppsätta i Sorunda kyrka i Södertörn öfver sin förste, år 1534 drunknade man, Peder Nilsson Grip till Follnäs och Fituna.

Af väsentligen samma gruppering och anordning som de nämnda gårdarna var det forna Eriksholm, numera Trolleholm (B.F. XXIV), anlagdt 1538. Äfven Svaneholm (B.F. XVIII, anlagdt omkr. 1530), Vegeholm (1530), Krageholm (1550-talet, B.F. XXII), Knutstorp 1551, B.F. VI), Tomarp (B.F. X) m. fl., kunna i sitt ursprungliga skick i hufvudsak anses tillhöra samma typ, hvilken ännu så sent som 1644—48 framträder i det då uppförda Marsvinsholm. En synnerligen rik gafvelarkitektur har det omkring år 1566 af Sten Bille återuppbygda Vanås att uppvisa. Medan den nordvestra gafveln visar den medeltida anordningen med aftrappadt röste och smala parallela blindnicher, ha å sydöstra gafveln trappstegen förlängts till tinnar och nischindelningen gjorts rikare. Å den sydvestra gafveln är renässanskaraktären förherrsande. Tinnarna avslutas här med små pyramider, aftrappingarna äro utfyllda med profilerade trekanter, och röstets yta är genom horisontala listverk uppdeladt i flere afsatser: hela stommen till en renässansgafvel, der endast de antika pilastrarna saknas.

En afvikande typ företedde det forna, nyligen rifna Bjersjöholm nära Ystad, anlagdt enligt inskrift år 1576 af Björn Kaas. Äfven här finna vi den karakteristiska slutna fyrkanten på sin konstgjorda holme, ehuru med ett framspringande porttorn i st. för hörntornen. Af gaffarna visade, om man får tro Burman (B.F. XVIII), en den aftrappade formen, men de tre andra svängda renässansprofiler. Egendomlig var dekorationen, som utgjordes af höga rundbågiga vägnischer mellan fönstren — männe afsedda för figurmålning såsom å det gamla Ryningska huset i Stockholm, Lindholmen, Ulfunda m. fl. ställen? — samt låga segmentformiga nischer nedom taklistor och mittelband.

* * *

Det öfvergångsskede mellan medeltids- och renässanskonst, som här skildrats, och hvilket utgör en motsvarighet till ungrenässansen

i öfriga germanska länder, var i Skåne af lång varaktighet. Det är ganska rikt på byggnadsföretag, men deremot temligen fattigt på konstformer. Renässansantydningarna äro få och enstaka. Man finner få motsvarigheter till de former af nästan klassisk hållning, som uppenbara sig i de byggnadsverk, som leddes af konung Gustafs konstförståndige och byggnadslystne söner och som förråda en direkt bekantskap med de italienske konstteoretikerna, t. ex. Serlio eller deras bearbetare. En upplaga af den romerske arkitekturförfattaren Vitruvius fans t. ex. i Erik XIV:s boksamling.

Mot århundradets slut börjar emellertid en rikare konstruktning att vinna inträde i det dåvarande danska gränslandet. År 1576 in kallades till Danmark den nederländske arkitekten Hans van Stenwinkel, som 1581 trädde i den danske konungens tjänst, och härigenom grundlägges — eller åtminstone befästes — den holländska högrenässansens inverkan i Kristian IV:s rike, ehuru äfven andra krafter härvid medverkat.¹ Hans son Hans van Stenwinkel d. y., f. i Köpenhamn 1587, var faderens lärjunge och blef i sin ordning 1619 kgl. byggmästare, i hvilken egenskap han qvarstod till sin död 1639. Den äldre Stenwinkel, som år 1601 afled i Halmstad och ligger begrafven i dess kyrka, var enligt inskriften å grafstenen Kong. Mats og rigens byggemester wdi 18 aar och faarestod byggningen paa befästningerne i Norrige og Danmark. Född i Antwerpen, hade han erhållit sin utbildning i Amsterdam samtidigt med den berömda Hendrik de Keyser, den holländske högrenässansens främste man, och liksom denne sannolikt påverkats af Hans Vredeman de Vries, en af denna stilriktnings teoretiske grundläggare. De Vries' första arbeten utgöras karakteristiskt nog af samlingar af kartuscher (1553—55), dessa för den nordiska renässansen så betecknande ornamentala bildningar, till hvilka motiven synas vara hemtade från det finare beslagssmidet med dess tvärband och nitar, utklippta kanter och upprullningar. Senare komma framställningar af de fem kolonnordningarna (1563) samt slutligen en arkitekturlära enligt Vitruvius (1581). Antiken ligger alltså till grund äfven för de Vries' kompositioner — i verkligheten blefvo de sällan direkt utförda — men han uppfattar den på ett mycket fördomsfritt, man kan gerna säga godtyckligt sätt och sträfvar ingalunda, såsom sina

¹ Byggmästaren Antonius van Obergen, som arbetade på Kronborg och senare i Danzig, hemtade t. ex. 1578 till Danmark 31 nederländske murare och stenhuggare. (Friis, Danske Samlinger.)

italienska samtida, efter någon noggrann imitation af de klassiska förebilderna. De fem ordningarna: den toskanska, doriska, joniska, korintiska och romerska, bli för honom i väsentlig grad ett slags tonarter, i hvilka kompositionen kan röra sig. De gälla ej blott för byggnader och deras detaljer, kolonner, pilastrar, konsoler, bjelklag, men äfven för kaminer, möbler o. d., ja han komponerar t. o. m. en lustgård i korintisk stil med löfsalar, springbrunnar och blomsterbroderier. Den arkitektoniska stommen öfverdrages med ett nät af ornamentala bildningar, som utbreder sig ej blott öfver friser och pilastrar, utan äfven öfver kolonnskaften samt öfver byggnadsytorna, särskildt öfver dessa från medeltiden härstammande rösten å gafflar och vindskupor, hvilka en nordisk byggnad ej gerna tiek sakna. Motiven hemtas med förkärlek från det ofvan nämnda beslagsornamentet eller från groteskorneringen med dess blandning af djur-, växt-, husgeråds- och vapenformer. För de af Italiens hög- och senrenässansarkitekter så noga iakttagna lagarna om kolonnafstånd, proportioner o. d., för den fina fördelningen af massorna har de Vries föga sinne; deremot utmärker han sig genom sin outtömliga kombinationförmåga, sin fantasirikedom, sin hurtighet och friskhet, sin kärlek för detaljen.

Den germanska högrenässans, för hvilken Vredeman de Vries är en af de mest betecknande representanterna, har sålunda ej stor likhet med den italienska högrenässansens korrekta och förnäma skapelser. Det är en betydlig skilnad mellan Palazzo Farnese i Rom och rådhuset i Leyden eller Gamla Börsen i Köpenhamn. De båda stilriktningarna kunna hvar för sig anses såsom helt och hållet sjelfständiga; de äro ej samtida, de ha endast delvis samma ursprung och de kunna knappast anses ens som syskon. Den nordiska företer många skiftningar. I de länder, der tegel utgör det vanliga byggnadsmaterialet, användes naturlig huggsten, sand- eller kalksten, för orneringen. I detta senare material utföras hörn-, portal- och fönsterinfattningar, listverk och friser, men framför allt de beslagsliknande ornament, som pryda gävelröstena såväl å byggnadens kortsidor som öfver de större eller mindre kupor, med hvilka fasaden uppåt så gerna afslutas.

Det är denna riktning, som mot slutet af 1500-talet framträder i den skånska herrgårdsarkitekturen. Byggnadsplatsens anordning är fortfarande i det hela den samma som förut. De allra flesta under den senare perioden anlagda gårdar äro jemväl omgifna af

konstgjorda vattengrafvar och vallar. På några ställen, t. ex. Råbelöf (BF. VIII), Tomarp (BF. X), Mölleröd, Borreby, finna vi hos Burman-Fiseher regelbundna hörnbastioner, hvilka antagligen förskrifva sig från denna senare tid. Men för öfrigt synes behofvet af luft och ljus hafva ökats. Man nöjer sig ej längre med utsigten endast öfver den trånga fyrkantiga borggården. Denna öppnas gerna åt en sida, och den fjerde längan ersättes här med en låg mur eller ett plank. Borgen kommer i följd häraf att bestå af en hufvudbyggnad med tvenne i vinkel framspringande flyglar. De gamla försvarstornen bibehållas emellertid ofta å hörn och fasader, och hufvudtrappan förlägges fortfarande gerna i spiral i ett särskildt torn. Men omgifningens ordnande blir nu föremål för större omsorg, och vi finna å Burmans teckningar flerstädes (Marsvinsholm, Beckaskog, Svenstorp, Tomarp, Svancholm, Krappern) trädgårdsanläggningar i tidens stil med alléer och blomsterbroderier på de öppna planerna, hvilka säkerligen förskrifva sig från denna senare period.

Det yttre gestaltar sig rikare och lifligare. Fönstren bli högre, sitta tätare och mer regelmässigt. Murytorna lifvas genom listverk, ankarjern, stundom i form af initialer, hörninfattningar, fönsterinfattningar och portalkrön, men framför allt egnar man sin omsorg åt gafvelröstena. Än tycker man sig finna att trappgafveln ligger till grund för anordningen, i det afsatserna utfyllts med svieklar, än ser det ut, som vore gafvelns profil bildad efter samma mönster som de samtida komplieerade gesimserna, d. v. s. sammansatt af jättestora karniser, hålkälar, plattor, skråkanter och rundstafvar, ehuru i omvänd ordning mot i listverken. Dessa röstens kantas med linier af luggen sten. Den mellauliggande ytan indelas genom band i horisontala fält, som dekoreras med pilasterställningar eller med kartusch-ornament och återjemte ofta lemna plats för fönster. Taken bibehållas fortfarande höga och branta, tornspirorna visa gerna starkt profilerade former med en rik vexling af indragna och framskjutande partier. Vindflöjlar äro alltjemt ontyekta prydnader.

Ett tidigt prof på en byggnad i denna riktning lemna den östra delen af Skarholt, ett af de ståtligaste profven på gammal skånsk byggnadskonst, som provinsen har att uppvisa för såvidt denna del, såsom inskriften öfver porten angifver, verkligen skulle vara uppförd af Sten Skarholt Rosensparre år 1562. Tydligen är det hela en om- eller tillbyggnad af en äldre anläggning, såsom

bland annat framgår deraf, att en mellanvägg i slottets sydöstra del visar sig vara prydd med blindniseher som ursprungligen utgjort en gafvelprydnad på en fristående byggnad. Den östra flygeln har ej mindre än tre gafvelrösten, ett åt söder, ett åt norr, samt ett å det framspringande portpartiet mot öster (fig. 5). Tvänne af gafelarna infattas af särskilda små hängtorn. Ofvan dessa höja sig röstena, som visa sig sammansatta af karniser och dubbelstälda hål-

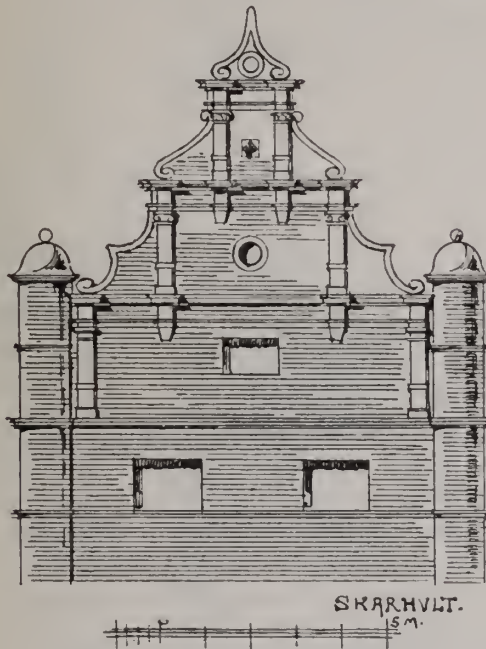

Fig. 5. Gafvel på Skarhult.

kälar med mellanliggande prydliga listverk. Dessa horisontala partier ha på östra eller hufvudsidan formen af verkliga antika entablement, som uppbäras af små pilastrar, hvilka visa den doriska, joniska och korintiska ordningens former i den vedertagna följd med den rikaste korintiska formen öfverst. Äfven å södra sidan tyckas pilastrar hafva funnits eller åtminstone varit tillämnade. Den norra gafveln är mindre rik, och ännu enklare äro de troligtvis mycket yngre svängda gafelarna å vestra flygeln. — Äfven andra anmärk-

ningsvärda antika detaljer förekomma. Hängtornen bäras af konsoler med lejonmasker, inskriftstafflan öfver portalen visar den äfven på andra håll förekommande framställningen af treenigheten samt krönes af en utskjutande tresidig gafvel och infattas af stående voluter. Under takfoten löper en konsollist med antik profilerings. Det hela är af en både elegant och imponerande verkan, mera måttfull än i den fullt utbildade stilen.

En annan intressant gafveldekoration förekommer å det lilla n.ö. huset i byggnadsgruppen vid Dybäck. Det sätt, hvarpå denna är uppställd, med pilasterställningar, som hvarken korrespondera med hvarandra eller i öfrigt med byggnadens linier, synes antyda, att någon ändring eller ombyggnad här egt rum, ovisst när. Det är härvid att märka, att just ifrågavarande byggnad saknas på Burmans år 1680 utförda teckning. Huset har i sitt nuvarande skick på norra, d. v. s. yttre gafveln tre fönster, hvaraf två med tresidigt gafvelkrön, mot gården två, hvaraf det öfre synes ha ledt ut till ett för länge sedan försvunnet karnap eller hängtorn. Gafvelröstena upptagas af pilasterställningarna, som mot söder visa doriska pilastrar med fullständig triglyffris, mot norr joniska, således en motsats till det vanliga bruket, enligt hvilket den joniska ordningen borde pryda gårdsarkitekturen. Mellan pilastrarna äro här anordnade små blindarkader efter antikt mönster. Detaljerna äro högst prydliga, och tvifvelsutan bland de skånska de som mest erinra om sina klassiska förebilder, men anordningen vittnar om något missförstånd i användningen. Skulle man våga en gissning, kunde man antaga, att båda gafvarnas pilastrar en gång utgjort delar af en och samma äldre fasadornering, som sedan blifvit nedtagen och fördelad på sätt som nu skett.

Hvarken Skarhultsgafvarna eller ännu mindre Dybäck kunna emellertid anses fullt karakteristiska för den nya stilriktningen. Detta är deremot i allrahögsta grad fallet med Svenstorp (fig. 6), som tillika måste anses som profanarkitekturens egentliga praktstykke i provinsen från denna tid. Enligt inskrift uppfördes det 1596 af fru Beata Hvittfeld, enka efter den år 1586 aflidne Kmt Ebbeson Ulfeld och syster till den berömde historieskrifvaren Arild Hvittfeld. Hon var hofmästarinna hos konung Kristian IV:s gemål Anna Catharina och åtnjöt i hög grad konungparets förtroende. Man kan på grund häraf antaga, att hon å sin sida i sina byggnadsföretag vid Svenstorp och vid det ståtliga, under svenska kriget förstörda Mölleröd

hade att påräkna konungens hjälp och råd. — Det senare hade en stor likhet med det af David Nyberg 1609—12 uppygda Ibstrup

Fig. 6. Svenstorps slott (tornspiran restaurerad å ritningen).

senare Jägersborg. Svenstorp visar också en i ögonen fallande likhet med de af konungen senare anlagda slotten. Fästningskaraktären är försvunnen. Byggnaden är belägen på en höjd, om-

gifven af trädgårdsanläggningar, som måhända äro ursprungliga, och utgöres af en enda länga i två våningar med högt tak och en portgång midt igenom. På östra sidan reser sig ett prydligt åttkantigt trapp torn, fordom försedt med en rikt profilerad tornspira.

Fig. 7. Portal på Scenstorp. 1596.

Å motsatta sidan framspringer ett fyrkantigt karnap, ett slags erinran om de samtida befästningstornen. Hvardera sidans takfall prydes af två kupor. Materialet är rödt tegel utan puts. Öfver denna arkitektoniska stomme utbreder sig en rikedom af prydnadsdelar af finhuggen sandsten. Alla murhörn infattas af kvadrer,

väggytorna delas genom mittelbaudslistor, utesfater takfoten löper en konsollist och fönstren, höga, alla af samma storlek och bröstningshöjd, äro försedda med huggna infattningar. Dekorationens praktstycken äro dock jemte portalen de gafvelrösten, som afsluta de båda kortsidorna, liksom de fyra kuporna (fig. 8) och det framspringande fyrkantiga karnapet. Sins emellan olika visa deras profiler en förvånande rikedom på samma gång som en omiskänlig likhet med förstora upp- och nedvända gesimser. Utsprången, der två former mötas, äro anmärkningsvärdt skarpa. För öfrigt indelas gaffarna genom horisontala lister samt det ofvannämnda karakteristiska beslagsornamentet. Äfven portalen mot vester utmärker sig genom en ovanlig rikedom (fig. 7). Hvalfvet infattas af tvenne ornerade joniska kolonner på höga socklar, prydda med lejonhufvud; kolonnerna uppbära ett entablement, hvares fris upptages af en inskrift mellan två förkroppningar. Öfver entablementet reser sig mellan tvenne små obelisker en praktgafvel med kartusehornering, vapensköldar och inskrift, uppåt afslutad med ett litet tresidigt krön och en obelisk. Det pryddiga och väl bibehållna skicket, i hvilket den vackra byggnaden befinner sig, gör den till ett af de dyrbaraste och jemväl för lekmannen mest sevärda byggnadsminnen, som Sverige rymmer inom sina landamären.

Något i rikedom jemförligt med Sveustorp finna vi endast i Kristian IV:s danska samtida byggnader samt i den af honom 1618—26 uppförda stadskyrkan i Kristianstad, tvifvelsutan en af den protestantiska kristenhetens mest storartade helgedomar. Söfdeborg, anlagd 1597, synes fördom ha haft pryddiga svängda gafflar samt en ståtlig renässansornamentspiral. Liksom de flesta öfriga under perioden tillkomna gårdar Sandby (1600), Rosendal (1615), Hvidarp (1619—23), Maglö (1626), Trolle-Ljungby (1629—33), Tmbyholm (1634—39) bestod det af tre kring en fyrkantig gård uppförda längor med fjärde sidan öppen. Af bibehållna minnesmärken äro Rosendal och Trolle-Ljungby de märkligaste. — Det förra anlagd 1615 af Sten Bilde, senare fullständigadt, utgöres endast af en envåningsbyggnad med fördom svängda, numera raka gafflar, hög takresning med en ypperlig, väl bibehållen takstol af ek samt i ett af gårdens hörn ett vackert trappsteg med sin väl bibehållna rikt profilerade renässansornamentspiral. Gården, fullständigadt i en senare tid, är ett särdeles betecknande exempel på öfvergången från borg

till landtgård och gör i all sin enkelhet fortfarande ett värdigt och förnämnt intryck. Trolle-Ljungby, anlagdt af Knut Gyllenstjerna 1629—33, likaledes i öppen fyrkant, har ännu kvar sina svängda gafflar, der det dock blott är profileringen, som angifver den nya stilriktningen medan alla horisontala eller andra utfyllande linier och orneringar saknas. Trappornet kvarstår likaledes med profilerad betäckning. Samma slags anordning synes hafva varit tilltänkt vid det 1637 anlagda, väl befästa Råbelöf, hvaraf endast en länga bibehållits till våra dagar, äfven den försedd med samma prydliga rösten som å Ljungby. Liknande ha förekommit på det forna Karsholm, på Hvidarp, på Löberöd, på Tunbyholm, t. o. m. på det år 1551 anlagda Knutstorp, här dock troligen af senare datum än anläggningsåret, hvaremot Högesta (1635) har trappgafflar. Byggnadsrörelsen är under trycket af ogynsamma politiska och ekonomiska förhållanden en nedåtgående. Såsom den nordliga renässansriktningens sista, mera betydande kraftyttring får man anse Marsvinsholm, anlagdt 1644—48 af Otto Marsvin. Här återupptages den gamla 1500-tals-formen af en slutten fyrkant med diagonaltorn, men gaffarna hade svängda rösten, portal och fönster huggna infattningar och symmetrisk anordning.

Med Skånes införlifvande med svenska väldet börja nya inflytelser jemväl på arkitekturens område göra sig gällande. Den gemensamma nordeuropeiska högrenässansen med de rikt utsirade gaffarna och beslagsornamenten har tjenat ut sin tid och blifvit omodern. Den har särskildt i Sverige mottagit en mängd insatser af den från Italien härstammande barockstilen, hvilken vi ha att uppfatta som en hufvudsakligen ornamental stilriktning, hvilken föga träffar byggnadens väsen, och den undantränges nu efter hand af den likaledes på italienska förebilder grundade klassiska senrenässansen, från svensk synpunkt den karolinska stilen, Jean de la Vallées och Tessinernas stil. Ett af de tidigaste profven på denna stilriktnings framträdande i Skåne torde vara den ombyggnad af Vegeholm (BF. V.), som under perioden 1663—80 företogs af dåvarande egaren, svenske generalguvernören Gustaf Otto Stenbock. Tornen nedrefvos, tak och fönsterräcker reglerades, och det förra pryddes med den låga segmentformade frontispisen, som jönte den låga antika tresidiga gäveln blef de höga rösternas arftagare. Äfven grupperingen af uthusen här liksom af den stora byggnadsräckan vid Andersrum med dess omvexling af paviljonger

och huslängor visar den nya stilens inflytande (jfr BF. III), som sedermera i det närbelägna Kristinehof (1731) fick sitt stilfullaste uttryck.

Fig. 8. *Scenstorp. -Takkupa.*

Midvinterns solfest.

Af

Oscar Montelius.

Inom naturens värld föra ljus och mörker, värme och köld en ständig strid mot hvarandra, såsom inom människans det goda kämpar med det onda om herraväldet. Sedan urminnes tider har också solen, ljusets riddare, mörkrets och köldens oförsonlige fiende, varit föremål för en dyrkan, som i skiftande former fortplantats från släkte till släkte, ända till våra dagar.

Ju längre man kommer mot norden, desto större betydelse får vexlingen af sommarljus och vintermörker, desto mäktigare intryck gör det på människornas sinnen, när solen segrande jagar mörkret på flykt, eller när, vid andra tider, ljuset nödgas vika allt längre undan.

Starkare än nu var detta intryck i vårt släktes barndomsdagar, på en tid, då man ännu ej lärt sig läsa i naturens bok så, att man på förhand kunde beräkna solens gång på fästet, dygnens och årens skiftningar. Och starkast blef intrycket i våra nejder, i poleirkelns närhet, der vintern är så lång, att man, såsom våra förfäder gjorde, vant sig att räkna tiden ej i år, utan i vintrar.

Sedan nordens ljusa sommar alltför hastigt flytt bort, blifva dagarna allt kortare och solen allt maktlösare. Mörkrets makter utbreda sitt välde, och deras fullständiga seger öfver sol, ljus och värme synes nära. Men slutligen vänder sig striden, solen får ny

Då det föredrag om »Solgudens dyrkan», som förf. höll vid Svenska Fornminnesföreningens möte i Lund den 2 september 1893 ej kunnat här meddelas, intages i stället denna uppsats, emedan den behandlar en del af det, som i föredraget berördes. Den är en omarbetning, med flera tilllägg, af en artikel, som under liknande titel varit införd i jultidningen *Midvintern* år 1893.

kraft och börjar åter sitt segerlopp. Då, midt i den köld som vintern födt, firade den hedniske nordbon sin stora midvinterfest, för att gifva uttryck åt sin glädje öfver födelsen af det nya årets sol.

En af de äldsta författare, som skrivit om våra trakter, den i Palestina födde, men med våra i Italien på 500-talet kämpande fränder bekante Procopius hade hört talas om denna fest.

På den i yttersta nordnen liggande ön Thule, hvarmed han menar den Skandinaviska halfön, gick solen vid tiden omkring vintersolståndet ej upp på fyratio dagar. Så hade åtminstone män, som kommit från denna ö, framställt saken för honom. Sedan invånarne, berättade man vidare, lefvat trettiofem dygn i mörker, plägade de efter gammalt bruk skieka upp på de högsta bergen spejare, hvilka, när de från bergstopparna blefvo solen varse, gifvo detta tillkänna för de nedanför boende, hvarpå dessa glade, ehuru ännu befinnande sig i mörkret, gjorde gästbud till firande af solens återkomst. Detta var hos Thuleborna den största högtiden.

Men solen skänker icke endast ljus, utan äfven god årsväxt. Derfor påbjöd Oden enligt ynglingasagan, att Svearne vid midvinterfesten skulle blota för god äring under det nya år, hvars början räknades från den högtiden.

Tanken på denna materiella fördel fördunklade småningom minnet af den ursprungliga anledningen till midvinterfestens firande, på samma sätt som tanken på julklapparna i senare tid kommit mången att glömma meningen med den kristna julen.

Midvinterns solfest firades af våra hedniska förfäder »höknatten», hvilken inföll vid den tid då, såsom det nu heter, »tjugondag-Knut kör julen ut», således ett par veckor efter årets kortaste dag vid vintersolståndet. Detta öfverensstämmer också med Procopii uppgift, att högtiden firades, då solen åter började synas, ej då den stod lägst.

Hans berättelse om de stora gästbud, som då höllos, är också alldeles riktig. Då sparades, liksom ännu i dag, hvarken på mat eller dryck, och att »drieka jul» var ett vanligt uttryck. Vi kunna också vara förvissade om, att det då blef skarpt drucket äfven i andra salar än kuug Rings, der ju

»hvar enda kämpe tog sig ett ärligt julerus».

Den som ej kunde bjuda sina vänner på »jul-öl» hade skäl att sörja, och svårigheten att rätt fira julen har därför ock anförts som

bevis på, huru illa de till Grönland utflyttade nordborna voro ställda. I Torfinn Karlsefnes saga berättas, huru Torfinn, som jemte besättningen på två skepp öfvervintrade hos Erik Röde i Brattelid på Grönland, mot julen fann, att Erik började blifva tyst och ej var så glad som han plägade. En dag vände sig därför Torfinn till sin vän och frågade, hvad som felades honom. Erik sade sig frukta för, att hans gäster skulle finna sig aldrig hafva tillbragt någon värre jul än den, då de voro hos honom, hvarpå Torfinn svarade, att det på hans skepp finnes både malt och korn, och att Erik ju kunde taga deraf så mycket han ville. Erik gjorde detta och tillredde ett så ståligt gille, att man tyckte sig knapt någon sin hafva sett något så präktigt i ett fattigt land.

Julgillet var dock hos våra hedniska förfäder ej *endast* ett gästabud i den mening vi nu äro vane att taga detta ord. Det stod i förbindelse med offer åt solens gud.

Julablotet hölls hvarje vinter såsom den förnämsta offerfesten under året, men hvart nionde år firades detta offer med större högtidlighet. Man har berättelse om, huru det då tillgick vid danskarnas hufvudtempel, Leire nära Roeskilde på Sjælland. »Alla komma då tillsammans och offra åt sina gudar 99 människor och lika många hästar, jemte hundar och tuffar, de sistnämnde i stället för hökar». Äfven vid Svearnes hufvudtempel, Upsala, hölls hvart nionde år ett stort offer, till hvilket invånarne i alla Sveriges landskap strömmade tillsammans. Människor, hästar, hundar och andra djur offrades då, nio af hvarje slag, alla af hankön, »med hvilkas blod det var sed att försona gudarna». Kropparna hängdes upp i en lund nära templet. Adam af Bremen, som omtalar detta, nämmer visserligen ej, vid hvilken tid på året det skedde, men allt synes tala för, att det här liksom i Danmark var vid midvinterfesten.

En eller annan blir måhända förundrad, då han hör, att människoffer för mindre än tusen år sedan förekommit i vårt land. Saken är dock oomtvistlig. Säkerligen komma ej tusen år att förflyta, innan man nudrar öfver, att ännu i våra dagar människolif i Sverige offrats åt rättvisans gud.

De blodiga offren hindrade för öfrigt ej, att julen då liksom nu dracks med fröjd och gamman.

Liksom våra förfäder firade romarna vid vintersolståndet, från och med den 17 till och med den 23 december, en stor glädjefest,

i anledning af solens pånyttfödelse och naturens återuppvaknande efter vinterns natt. Under denna fest, som efter den förnitaliska guden Saturnus kallades Saturnalia, rådde allmän glädje, som kom äfven slafvarna till del. Dessa hade då sin frihet och betraktades som sina husbönders likar. All fiendskap och alla straff skulle hvila, och muntra lag egde rum. Liksom vid julen hos oss vxclades vid de romerska saturnalierna skänker af vänner och bekanta. Hela folket öfverlemnade sig åt en uppsluppen fröjd och lustighet, hvilken slutligen urartade på ett sätt, som gifvit namnet saturnalier en mycket dålig klang. Det bör dock härvid ej för-gätas, att äfven julfröjden i nordén tidtals urartat så, att den danske konungen på 1730-talet förbjöd alla »jule-stuer».¹

Inom den grekiska gudaverlden motsvarades Saturnus af Kronos, men den fest, som i Athen firades till dennes ära, Kronia, inföll ej vid midvintern utan på sommaren; äfven vid denna fest deltog slafvarna i sina herrars gästabud. I Olympia och på Rhodos firades kronosfesten vid vårdagjemningen, hvilket jemte mycket annat visar, att också denne gud ursprungligen är en solgud.²

När kristendomen utbredde sig öfver det romerska riket, insåg man, att den romerska julfesten var så djupt rotad i folkets sinnen, att dess firande ej kunde förhindras. Man använde då samma medel som vid många andra liknande fall. De gudar, hvilkas dyrkan ej kunde utrotas, de hedniska fester, hvilkas fortvaro var oundviklig, döptes till kristna. De hedniska gudarna och gudinnorna blefvo kristna helgon, de hedniska tempelfesterna blefvo kristna kyrkfester.

Så förför man nu äfven med julen.

Före kristendomens uppträdande hade man vid julen firat solens födelse. Nu firade man den dag, då den sanna solen, »rättfärdighetens sol» blifvit född till verlden. Man kunde så mycket lättare göra det, som ingen af nya testamentets skrifter nämner något om den tid på året, då Kristus föddes.

Det var omkring midten af 300-talet, således kort efter kristendomens seger genom Konstantin, som man i den vesterländska kyrkan började fira den 25 december såsom Kristi födelsedag. Nå-

¹ Troels Lund, *Danmarks og Norges historie i slutningen af det 16:de århundrede*, 7:de bog, Årlige feste (Kjöbenhavn 1885), sid. 113.

² Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, häft. 26 (Leipzig 1893), sp. 1507, följ.

got senare vann samma bruk insteg i den österländska kyrkans länder, i hvilka, såsom vi redan sett, solfesten vid *midvinterstid* ej spelat samma roll som i mera nordliga trakter. Ännu har man i behåll en predikan, som den bekante kyrkofadern Krysoctomos, patriark i Konstantinopel, höll den 25 december 386.

»Föreställ dig», heter det i denna märkliga predikan, »hvad det skulle innebära, om solen steg ned från himmelen och du finge se den vandra fram på jorden och härifrån utsända sina strålar, upplysaude alla. Kunde icke detta ske, utan att alla menniskor derigenom försattes i den största förvåning, huru mycket mer beundran bör icke framkallas hos oss, om vi sätta oss in uti hvad det vill säga att se *rättfärdighetens sol* utsända sina strålar ifrån vårt kött och bestråla våra själar. Längte har jag önskat att få upplefva denna dag, och icke blott upplefva den utan äfven fira den tillsammans med en talrikt församlad menighet, ja oafslåtligen har jag auropat Gud derom, att kyrkan denna dag så måtte fyllas med åhörare, som nu är förhållandet. Derhän har det nu lyckligtvis kommit, ehuru tio år ännu icke förflutit, sedan denna dag blef oss bekant. Men dock har den genom eder ifver så uppblomstrat, att det ser ut, som om den af ålder varit firad af oss.»

»Träffande kan man därför betrakta högtiden både såsom ny och såsom gammal: såsom ny, emedan den nyligen blifvit oss bekant; såsom gammal, enär den hastigt kommit i jemnhöjd med de öfriga festerna och erhållit samma anseende som dessa. Ty likasom ädla plantor, efter att hafva blifvit nedsänkta i jorden, hastigt skjuta upp i höjden och sätta frukt, så har äfven denna fest, hvilken i Vesterlandet långt tidigare firats, men hos oss för ej många år sedan blifvit införd, likasom med ett slag så utvecklats och burit sådan frukt, som hvar och en nu kan se med sina egna ögon, då gångarna äro fyllda med åhörare och hela kyrkan är för trång för att rymma den sammanströmmande folkmängden.»

»Hvad önsken I då att i dag få höra? Hvad annat än ett ord öfver denna dags betydelse? Jag vet nämligen, att många ännu hafva olika meningar beträffande densamma, i det att somliga riugakta den, under det att andra taga den i försvar; också talas öfverallt mycket om iuuevarande högtidsdag, hvarvid några anmärka, att han är ung och ny och först nu firad, andra åter söka göra gällande, att den är gammal och sedan lång tid tillbaka varit en känd och framstående högtidsdag för dem, som bo från Thracien ända till Spanien.»

Lukas' evangelium, det enda som har en utförlig berättelse om Kristi födelse, omtalar, huru herdarna, som på natten vaktade sin hjord, hörde ängeln säga: »I dag är eder född Frälsaren». Oakadt det här icke heter »i natt», utan »i dag», hvilket är den enda möjliga öfversättningen af grundtextens ord, högtidlighålles Kristi födelse af kyrkan egentligen på natten mellan julafton och juldagen. Den, som har varit med om en jul i Spanien, vet att det är en *nattlig* glädjefest som begås. Och hos oss protestanter är jultottan, förr firad tidigare på dygnet än i våra dagar, ännu festens glanspunkt, då nattens mörker förjagas af kyrkornas rika ljusprakt och de otaliga bloss, som vägleda de dit skyndande skarorna.

Förklaringen öfver den bristande öfverensstämmelsen mellan evangeliets ord och tiden för festen är lätt funnen. Under den förkristna tiden voro solfesterna nattliga offerfester. Det gälde om den nordiska höknatten» lika väl som om valborgsnatten och mid-somnarnatten med deras eldar, och det gälde i sydligare länder lika väl som hos oss.

Att julen, åtminstone i vårt land, äfven efter kristendomens införande, fortför att vara årets största högtid, framgår tydligt af våra medeltidslagars bud om julfriden. Från den kristna lärans ståndpunkt sedd var påsken viktigare än julen. Detta oaktadt påbjuder t. ex. den yngre Vestgöotalagens kyrkobalk, att julfriden skulle räcka från julafton till tjugondagen, således i tre veckor, under det att påskfriden ej räknades längre än från onsdagen före påsk till påskdagens kväll, således endast en half vecka. Den som bröt någon af dessa frider, skulle betala dryga böter till både biskopen och häradet.

Under medeltiden voro flera dagar vid julen helgedagar än nu för tiden. En af de gamla norska lagarna, *Eidsivathings-Christenret*, bjuder, att icke endast juldagen, eller första juldagen, såsom den då benämndes, samt Stefans dag eller hvad vi kalla annandagen, utan äfven »Jons messodagen» »Menlösa barns dag» och »Thomasuessan» — således ej mindre än fem omedelbart på hvarandra följande dagar — äfvensom »Åttonde dag jul» och »Trettonde dag jul» skulle vara helgedagar. På dem var allt arbete förbjudet, och den som trotsade förbudet fick betala böter, som tillföllu biskopen.

Utrymmets knapphet medgifver ej att redogöra för alla de minnen från den hedniska midvinterfesten, hvilka bibehållit sig ända till våra dagar. »Doppandet i grytan» är liksom mycket an-

nat en qvarlefva från det hedniska offret, på samma sätt som gröten och lutfisken på julaftonen väl härstamma från den fasta, hvilken under den katolska tiden föregick julen i likhet med andra kyrkliga högtider.

Vid några af hednaminnena kunna vi dock ett ögonblick dröja.

Solguden hade hos våra förfäder under tidernas längd fått många namn, representerande olika sidor af hans väsen. De tre gudar, hvilkas bilder sågos i Upsalatemplet — Tor, Odin och Frö — voro alla ursprungligen solgudar, bland hvilka hedersplatsen i midten intogs af Tor, såsom den äldsta och mäktigaste.

Det var nog till alla tre, som midvinterblotet var riktadt, och utan att veta det eller tänka på det iakttaga vår tids svenskar månget bruk, som vid närmare påseende befinnes vara ett märkvärdigt, om än halfförbleknadt minne från midvinterus hedniska solfest.

I Hervarar saga läsa vi, huru konung Hejdrek blotade till Frö och hade bestämt, att hans största galt skulle offras åt denna gud. Man ansåg denna galt så helig, att öfver hans borst skulle alla högtidliga eder afläggas. Julaftonen skulle galten ledas in i hallen inför konungen, och då lade männen sina händer öfver hans borst och afgåfvo sina löften. I en annan handskrift förtäljes, att hvarje borst syutes vara af guld, och att galten offrades för ett lyckligt år i början af februari.

Ett minne af denna Frös galt hafva vi både i den på juldagen vanliga skinkan och i andra bruk.

Mångenstädes i Sverige har ännu i senaste tid på julbordet legat en julgalt, bakad af lyvetenmjöl i skapnad af en galt. Oaktadt den låg på bordet hela julen ända från julaftonen, åt ingen af den. När julen var slut, lades den in och togs fram, torr och sprucken, först när vårarbetet började. Då delades den ut. Något fingo de karlar att äta, som skötte plögen, en del blandades med korn och gafs åt de plöjande hästarne, resten smulades sönder bland utsädet, allt i hopp om rikligare skörd.

Äfven hos svenskarne på Ösel och i Estland iefver detta bruk ännu.¹ Hvar julafton lägger husmodern på bordet en julgalt, bakad af fint mjöl, — äfven i de trakter, der alla andra bröd ba-

¹ C. Russwurm, *Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö*, II (Reval 1855), sid. 95, följ.

kas af sämre mjöl, — nära en alm lång, med tydliga ögon, näsa, mun och borst. Hon lägger honom framför husfadern, teeknar med krita ett ringkors på galten och låter honom sedan ligga juldagen öfver till beskådande, men betäckt med en hvit duk. Nyårsdagen och Heliga Trekningars-dag (Trettondedagen) blir julgalten åter framlagd, men sedan förvaras den, och först på Kyndelsmessodagen blir dess ena hälft och Fettisdagen den andra hälften sönderskuren till middagen i så många stycken, som husets folk äro, utdelad till dessa och uppäten. Några spara stycken af den ännu längre, för att gifva åt dem som vakta boskapen, när denna först drifves i bete; äfven kreaturen få en smula med af galten, för att bättre trifvas; eller oek gifvas, såsom i Sverige, bitar af julgalten åt de arbetare, som första gången på våren sätta plogen i jorden, samt åt oxarna som draga plogen.

I samma trakter hade också ända till senaste tid ett annat bruk bibehållit sig. Menigheten gaf nemligen presten julgåfvor, bestående i hvetebröd och skinka. De kallades juloffer.

Tydligare samband mellan julen, äfven i kristen tid, oeh det nya årets gröda än den på julaftonen offrade — man kan gerna begagna detta uttryk — och till såningstiden sparade julgalten kunna vi ej gerna begära, och Odin skulle säkert glädjas, om han såge, att Svearne så länge hörsammat hans bud att vid midvinterblotet offra för god äring.

Andra julbullar eller »julkusar» hafva form af boekar, Tors heliga djur, och litet hvar af oss har som barn sett den ludna »julboeken» komma in på julaftonen. Förr var han utstyrd med ett verkligt boekhufvud, och i vissa trakter bar han en trähammare, hvarigenom sammanhanget med Tor blir ännu mera i ögonen fallande.

Ett hjul med fyra ekrar, eller ett likarmadt kors ougifvet af en ring, var under årtusenden en symbol af solen, det på himlen rullande hjulet af eld. Vi hafva sett, att julen var en solfest. Derfor betecknades denna högtid på de gamla runstafvarna med ett hjul, därför rullades då i Sönderjylland ett hjul in i byn, därför voro julbullarna åtminstone ännu på Olof Rudbecks tid märkta med ett fyrekrigt hjul, och därför teeknar ännu i dag den estniska husmodern ett »ringkors» på julgalten.

På frågan, om det finnes ett språkligt sammanhang mellan »jul» såsom solfest och »hjul» såsom symbol af solen, är här ej till-

fälle att ingå. Men jag kan ej underlåta att påminna om en lärd förklaring af julens namn, hvilken är mycket betecknande för sin tid. En svensk man, som — enligt tidens sed, på latin — skref en i många afseenden märklig och värderik Göta och Svea historia», har att förtälja, huru Julius Cæsar framträngt ända till det Germanska hafvet», men ej vågat inlåta sig i någon strid med de der boende folken. Han vann således med detta företag endast, att han på sin triumfvagn kunde skriva: Veni, vidi, fugi» (jag kom, jag såg, jag flydde). Men de nordiska folken voro så storsinta, att de till ett evigt minne af honom gåfvo namnet *dies Julius* åt en festdag, som de efter föredöme af de romerska saturnalierna firade i december, ett namn som denna fest behållit ända till våra dagar, tillägger författaren. Denne är ingen mindre än Johannes Magni, en gång Svea Rikes erkebiskop.¹

¹ Johannes Magni *Gothorum Sveonumque historia*, lib. IV, cap. XIII.

Grafkistor af klufna och urhålkade stockar.

Af

Oscar Montelius.

Redan för länge sedan fann man i jutska grafhögar från bronsåldern grafkistor af klufna och urhålkade ekstockar, som voro af full manslängd och innehöllo lemningar af obrända lik. Emedan beskaffenheten af den jord, som bildade dessa jutska högar, och öfriga förhållanden varit ovanligt gynnsamma för bevarandet af trä och andra organiska ämnen, lyekades man upptaga flere sådana kistor i ett märkvärdigt godt skick, och man trodde i lång tid, att grafvar af detta slag, inom Skandinavien, varit en egendomlighet för Jylland.

Så är emellertid icke förhållandet. Grafkistor af klufna och urhålkade stockar hafva under bronsåldern varit allmänna både i östra Danmark och i

I. Sverige.

Ungefär samtidigt med de första af nyssnämnda jutska fynd hade man i vårt land påträffat liknande grafvar, ehuru de icke ådrogo sig den uppmärksamhet, som de förtjenade. Slutligen började man dock — det var för omkring 14 år sedan — inse, att grafvar af nu ifrågavarande slag varit allmänna i Sverige under bronsåldern.

Vid den undersökning, som jag år 1880 företog af en stor å egorna till Stora Köpinge nära Ystad belägen grafhög från bronsåldern, påträffade jag lemningar af flera ekkistor, och framhöll betydelsen af sådana fynd dels i Svenska Fornminnesföreningens

tidskrift (5:te bandet, sid. 17), dels i den franska tidskriften *Matériaux pour l'histoire de l'homme*, 1881, sid. 5.

Sedan dess har jag knapt undersökt en enda bronsåldershög i södra Sverige, hvilken ej visat sig hafva innehållit en eller flera ekkistor.

Ungefär vid samma tid, som de nyssnämnda ekkistorna upptäcktes vid Stora Köpinge, påträffade docenten Söderberg dylika grafvar vid Ramlösa. Äfven af andra personer hafva liknande fynd gjorts, så att antalet nu från Sverige kända grafvar med träkistor från bronsåldern är ganska stort.

De flesta af dessa kistor hafva emellertid varit så illa åtgångna af tiden, att endast mer eller mindre förunnade, af den öfverliggande jordmassans tryck ofta starkt sammanpressade lemmingar af dem återstått. Dessa lemmingar äro ofta svarta, så att de vid första ögonkastet se ut som om de voro förkolade. Vid närmare

Fig. 1. Formen af en ekkistas öfre del.

undersökning visar det sig dock, att träet ej varit i eld; nuder det att vissa stycken äro svarta, hafva andra bibehållit mer eller mindre af ekens ursprungliga färg, nu ofta stötaude i rödt. Den likhet med kol, som vid ytligt betraktande tyckes förefinnas, är emellertid skäl att lägga märke till, emedan man, såsom vi af det följande få se, mången gång trott sig hafva funnit kol, då det utan tvifvel i sjelfva verket varit svartnade lemmingar af en förunnad ekkista.

Huruvida de nu i fråga varande kistorna varit af ek eller af annat träslag, är i allmänhet ganska lätt att se, emedan eken har, äfven då den är starkt angripen af tiden, ett mycket egendomligt utseende. Om flere af de här uddan omtalade kistorna har det också vid närmare undersökning af fackmän bekräftats, att de verkligen varit af ek.

Att se, om en kista varit gjord af en klufven och urhållkad stock eller hopsatt af bräder, är också i allmänhet lättare, än man skulle föreställa sig. Det visar sig nämligen ej sällan att man

i den omgifvande, ljusare jorden tydligen kan följa konturerna af kistan, och att denna — eller den minst förstörda delen af denna — haft den form, som fig. 1 visar. Kistan har således varit rund och gjord af en stock, ej firsidig och gjord af bräder.

Ännu lättare är det, i de flesta fall, att utreda denna fråga, om man med nödig uppmärksamhet undersöker lemmingarna af kistans ändar. I en af en kluften och urhålkad stock bildad kista äro nämligen, såsom fig. 6 visar, ändarna mycket tjocka, och träets fibrer ligga naturligtvis i kistans längdriktning, under det att fibrerna i det trä, som återstår af gallarna, ligga vinkelrätt mot denna, om kistan varit hopfogad af bräder. I alla här nedan omtalade fall, som jag kunnat observera, — och det är ju ganska lätt att se, hvilken riktning fibrerna hafva, — lågo alla fibrerna vid ändarna i kistans längdriktning, och det fanns der, vanligen på en längd af omkring 1 fot vid hvardera ändan, mycket tjockare massor af trälemningar än annorstädes.

Fig. 2. »Bädd» af sten för en ekkista, sedd uppifrån och i genomsnitt.

Sedan man en gång fått ögonen öppna för betydelsen af sådana trälemningar, som de nu i fråga varande, är det jemförelsevis lätt att uppvisa tillvaron af träkistor, der sådana funnits, äfven om endast obetydliga kvarlevor nu återstå af dem. Härtill fordras då endast uppmärksamhet vid undersökningen af den plats, der kistan en gång stått. Vanligen ses der ett lågt, aflångt röse, under hvars öfversta stenar trälemningarna finnas. Dessa stenar hafva således legat ofvanpå kistan, under det att de öfriga stenarna bildat en sådan »bädd» som den fig. 2 afbildade, hvilken tjenat till stöd för kistan. Så snart ett sådant röse, eller annan samling af stenar, visar sig i en hög, måste den som leder gräfningen sjelf med största försigtighet undersöka stället, noga granskande allt. Det samma måste han naturligtvis göra, så snart minsta spår af trä, ben, brons eller annat anmärkningsvärdt visar sig i högens jordfyllning, äfven om inga skyddande stenar ses.

De fynd af träkistor, som jag nu känner från Sveriges bronsålder, äro följande.

Här lemnas endast en mycket kortfattad beskrifning af dem. En utförlig redogörelse för flere bland dem är förut meddelad, såsom hänvisningarna i hvarje fall utvisa. De öfriga torde snart blifva fullständigt beskrifna.

1. Skåne.

Inom denna provins har jag vid mina gräfningar funnit *tydliga* lemningar af sexton ekkistor (N:is 1--16).

1—5) År 1880 vid Stora Köpinge i Köpinge socken nära Ystad, i en stor hög. Denna befäekte 5 på högens botten ställda ekkistor, af hvilka 4 inneslutit obrända lik och den femte brända ben. I sistnämnda kista lågo, jemte de brända benen, en bronsdolk med lemning af hornfästet, en fibula = Pl. 3 fig. 68¹ och en dubbelknapp med sju-uddig stjerna på öfre skifvan, båda dessa af brons, samt bitar af ylletyg. Denna graf förskref sig således från den tredje perioden af bronsåldern.

Kistorna med obrända lik innehöllo inga försaker (endast ett par obetydliga flintskärfvor).

St. H. M.² 6636.

Se. Forum-fören:s tidskrift, 5:te bandet, sid. 16, 17. — *Maté-riaux pour l'histoire de l'homme*. 1881. sid. 4.

6) År 1882 vid Löddeborg i Löddeköpinge socken, nära Öresund, midt i en hög, som genomgräfdes af docenten Söderberg och mig. Här syntes tydliga lemningar af en ekkista, som nu ej innehöll något; utan tvifvel hade ett obrändt lik legat här. Högre upp i högen anträffades ett par grafvar från bronsåldern, med brända ben.

St. H. M. 7038.

Se. Forum-fören:s tidskr., 6:te bandet, sid. 58.

¹ Hänvisar till mitt arbete *Om tidsbestämning inom bronsåldern*, infördt i *K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens handlingar*, 30:de delen (Stockholm 1885).

² Statens Historiska Museum.

7—8) År 1885 vid Viarp i Simris socken, nära Simris-hamn, i en stor hög. Denna hög, som på botten innehöll ett par grafvar från stenåldern, omslöt något högre upp två ekkistor från den tredje perioden af bronsåldern. I den ena kistan fann jag lemningar af ett obrändt lik samt ett svärd, två knifvar, en liten tång och ett spänne, allt af brons (= Pl. 3 fig. 54, 56, 57 o. 68). I den andra kistan lågo brända ben samt ett svärd, en knif och en liten tång, alla af brons (= Pl. 3 fig. 54, 57). Båda svärden hafva bred tånge med nithål och upphöjda ränder längs käftens kanter.

St. H. M. 7731.

Månadsbladet 1889, sid. 193—4.

9) År 1889 vid Bjärlöf i Färlöfs socken, ej långt från Kristianstad, i en hög. Midt i högen funnos lemningar af en ekkista, hvilken inneslutit brända ben och en bronsdolk med hornfäste, samt ylletyg och en ko- eller oxhud.

St. H. M. 8628.

Månadsbladet 1889, sid. 190 o. följ. — Montelius, *Ein Bronzealters-Grab in Süd-Schweden in Prähistorische Blätter*, heransgegeben von J. Naue, 1890 (München 1890), sid. 81.

10—12) År 1892 vid Hammarlöf i Hammarlöfs socken, nära Trelleborg, i en stor hög, »Björnhög». Midt på högens botten påträffades en aflång stensättning, som innehöll lemningar af en ekkista och ett obrändt lik; inga fornsaker. — N.O. om högens midt och 2.90 m. derifrån samt 2.70 m. under högens topp (toga högre än dess botten) stod en ekkista innehållande ett obrändt lik samt en dolk med lemningar af hornfäste och träslida, en fibula och två tutuli af brons, allt af typer från den andra perioden af bronsåldern. — N. om högens midt och 3.50 m. derifrån, samt 1.50 m. under högens topp, stod en tredje ekkista innehållande ett obrändt lik, två spiralringar af dubbel, smal guldtråd, hurna som ör-ringar, samt ett diademliknande halssmycke, en dolk, en knif, en syl med träskaft, större och smärre stycken af en ask af björk-uälfver, m. m. Denna graf, som inneslutit ett obrändt lik, tillhör början af den tredje perioden. Den döda, af hvilken endast några tänder voro kvar, hade utan tvifvel varit en qvinna, emedan sådana

prydnader, som de här funna, äro karakteristiska för kvinnografvar; ¹ dolkar hafva flera gånger anträffats i sådana grafvar.

St. H. M. 9169.

13—16) År 1892 vid Hammarlöf i samma soeken, i en stor hög, »Bonhög». På högens botten låg ett ganska platt stenröse omslutande en stor stenkista från öfvergångstiden mellan sten- och bronsåldern. — På sydöstra delen af detta röse stod en ekkista innehållande ett obrändt lik; inga fornsaker. — Omedelbart öfver denna kista stod en dylik, i hvilken ett obrändt lik legat jemte ett svärd med läderslida (ett ovalt bernstensstyeke har varit infäldt ofvanpå knappen), två knifvar, en fibula, en liten tång m. m., allt af typer från den andra perioden af bronsåldern. — Högre upp, rätt öfver sistnämnda graf, stod ett mindre stenröse, omslutande resterna af en liten ekkista, som innehållit brända, rentvättade ben, samt en väl arbetad knif af ovanlig form, en syl och en knapp, allt af brons och af typer från den femte perioden. — I högen fanns dessutom ett stenröse med en liten ekkista, brända ben, samt ett kort bronssvärd med en liten guldskölla om fästet, en knif, en syl och en knapp af brons; sylens skaft är af bernsten. De båda halvorna af denna ekkista hade varit fastkittade vid hvarandra med harts.

St. H. M. 9169.

17) Amammensen G. Karlin fann år 1886 i en grafhög vid Vestra Grefvie i Mellan-Grefvie soeken, ej långt från Malmö, de fullt tydliga lemningarna af en ekkista. Denna hade innehållit ett obrändt lik samt ett bronssvärd med träslida, en dubbelknapp af brons och ben, ylletyg och en djurhud.

St. H. M. 8102.

18) Amammensen Karlin fann samma år (1886) i en hög vid Hököpinge i Hököpinge soeken, också i trakten af Malmö, lemningar af en ekkista, som inneslutit ett obrändt lik. Några fornsaker anträffades ej i grafven, men högre upp i högen hade många år förut ett bronssvärd hittats.

¹ Kr. Bahnson, *Bronzealderens mands- og kvindegrave i Årbøger for nordisk oldkyndighed*, 1886, sid. 285.

19) Amannensen Karlin fann äfven, likaledes år 1886, i en hög vid Steglarp i Fuglie socken, — allt i samma trakt, — ett röse, som innehöll bitar af trä, lemningsar af ett obrändt lik, samt en dolk och ett spänne (med små spiralskifvor), båda af brons. Träbitarna hade sannolikt hört till en kista.

St. H. M. 8102.

20—21) Docenten S. Söderberg undersökte åren 1879—1882 flere högar vid Ramlösa. En af dessa högar innehöll lemningsarna af en träkista (af ek), i hvilken ett obrändt lik legat, samt en liten harzkaka, 3 tum i diameter, med ett hål nära kanten.

En annan graf i en af dessa högar utgjordes af en blott 4.3 fot lång och knapt 1 fot bred sten-kista, som omslutit en träkista

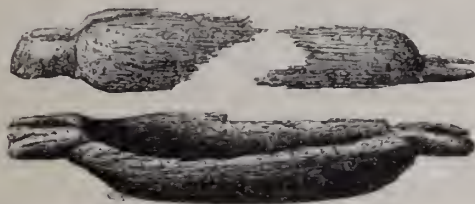

Fig. 3. Liten ekkista, som innehåller brända ben. Viarp, Skåne.

af samma längd som sten-kistan. I träkistan lågo brända ben samt två knifvar, en syl, en tång och en nål, alla af brons.

Lunds Museum.

Se. *Forum.-fören:s tidskr.*, band 5, sid. 19, 20, och 6 sid. 60, not.

22) Professor Nilsson omtalar i *Bronsåldern*, sid. 73 not, att man i Villands härad funnit lemningsar af en ekkista af nu i fråga varande slag.

23) I St. H. M. (N:r 8722: 797) förvaras äfven en liten ekkista af samma slag som de nu i fråga varande och försedd med lock, men endast 43 em. lång och 18 em. bred invändigt. Utvändigt är den 22 em. bred och 62 em. lång, då man i längden inräknar de båda breda, af ett stort hål genomborrade utskotten, ett vid hvardera ändan; genom dessa hål hafva tydligen trästycken gått, som hållit kistans båda halfvor tillsammans (fig. 3). Kistan innehöll,

när den hittades, en stor mängd brända ben och en liten tång af brons, lik dem under bronsålderns femte period vanliga.

Kistan är funnen af Nils Mårtensson N:r 7 Viarp på 36 famnars afstånd från Tomarpså och på ett djup af 3 fot. Mera om fyndförhållandena har jag ej kunnat erfara. Viarp ligger i Simris socken, nära Simrishamn.

St. H. M. har erhållit detta fynd genom inköp af Inspektör J. L. Nilssons försakssamling, hvilken förut förvarades på Järrestadtorp nära Simrishamn.

Bland äldre fynd, som tydligen innehållit ekkistor, churn den som gjort undersökningen ej märkt det, upptages här endast följande:

24) Rektor N. G. Bruzelius fann för 40 år sedan i en stor hög vid Hindby nära Malmö en graf innehållande ett skelett, samt ett svärd och två tutuli af brons, alla af typer från den andra perioden af bronsåldern. Grafven, som låg vid norra sidan af högen och på dess botten, visas af beskrifningen hafva varit en ekkista, omgifven af en för sådana kistor vanlig stensättning. Det som af Bruzelius ansågs vara ett fodral för svärdet, är tydligen endast lemningar af kistan, hvilka — såsom jag ofta haft tillfälle iakttaga — i närheten af bronzen, genom ergens inverkan, bibehållit sig bättre än annorstädes.

St. H. M. 2110.

Annaler f. nordisk oldkyndighet 1854, sid. 350, pl. II.

2. Halland.

Inom denna provins har jag vid mina gräfningar funnit tydliga lemningar af 7 ekkistor (N:is 25—31).

25—26) År 1881 å Eldsberga Prestgårds egor, mellan Laholm och Halmstad, i en stor hög, som täckte en gånggrift. Bredvid grafkanmarens takstenar hade man under den äldre bronsåldern ställt 2 ekkistor, öfver hvilka ett stort stenröse uppkastades, som täcktes af ett tjockt lager jord. I den ena kistan, som tydligen en gång inneslutit liket af en man, låg ett bronssvärd med sin slida af läderbeklädt trä. Den andra kistan hade utan tvifvel inneslutit liket af en qvinna: här låg nämligen en rund bälte-

prydnad af samma slag som pl. 2 fig. 37. Sådana prydnader äro karakteristiska för qvinnografvar.¹

St. H. M. 7027.

Sc. Fornm. fören:s tidskr., 5:te bandet, sid. 21, 22.

27—28) År 1883 å Eldsberga Prestgårds egor. I en hög fann jag lemningar af 2 ekkistor, som nu ej innehöll några ben; liken hade således varit obrända. Vid den ena kistan låg en bronsdolk.

St. H. M. 7387.

Sc. Fornm.-fören:s tidskr., 6:te bandet, sid. 64.

29—30) År 1887 vid Fladje i Eldsberga socken, i två högar. I den ena högen funnos lemningar af en ekkista; inga ben eller fornsaker. Högen visade sig af andra fynd vara från bronsåldern. — I den andra högen fann jag en ekkista, som varit 10.5 fot lång. Inga ben (liket således obrändt). I kistan låg en bronsdolk.

St. H. M. 8344.

31) År 1893 vid Böslid i Eldsberga socken. Midt i en hög fann jag en ekkista; deri obrända människotänder, men inga fornsaker. Närmare högens kant två grafvar med brända ben och i den ena bronsaker från den yngre bronsåldern.

St. H. M. 9446.

32) År 1868 fann den danske fornforskaren V. Boye i en hög vid Dömmestorp i Hasslöfs socken, södra Halland, en af en 3.8 fot lång stenkista omsluten träkista (fig. 4) innehållande brända ben samt en dolk, en knif och en pincette af brons. Kistan, hvilkens båda hälfter varit fastkittade vid hvarandra med harts, ansågs vara af björk, emedan lemningarna af träet voro betäckta med björknäfver; men då man just i samma trakt funnit ekkistor omgifna med näfver, är det möjligt, att så varit fallet äfven med denna kista.

St. H. M. 4168.

Hallands Fornminnes-Förenings årskrift 1869, sid. 102.

¹ Kr. Bahnson, *Bronzealderens mands- og kvindegrave i Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1886 sid. 285.

33—36) De i samma årsskrift sid. 82 (hög 4, a), 86 (hög 7, a) 93 (hög 8, b) och 105 (hög 17, a) omtalade, likaledes vid Dömmestorp funna grafvar hafva troligen äfvenledes inneslutit kistor af ek [eller björk] med eller utan betäckning af näfver.

3. Vestergötland.

37) Vid Assberg i Örby socken, mellan Varberg och Borås, har man funnit en ekkista under bottnen af en bäck, som går till Viska-ån. Kistan, som var inbäddad i mergellera, innehöll ett skelett och två träskifvor, som utgjort botten och lock till en ask.
St. H. M. 6366.

Månadsbl 1879, sid. 99. — *Se. Fornm.-fören:s tidskr.*, band 4, sid. 165.

4. Östergötland.

38) Vid torpet Grytan i Slaka socken, nära Linköping, anträffades omkr. 1825 vid grustägt en ekkista och ett bronssvärd.

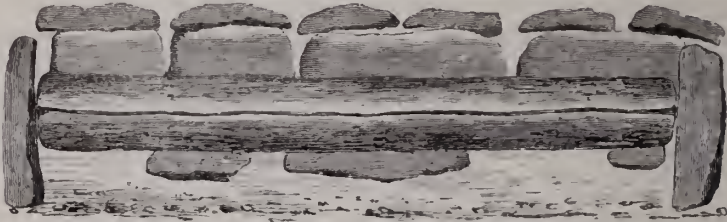

Fig. 4. Trækista innehållande brända ben. Dömmestorp, Holland.

Kistan, hvilken var så väl bibehållen, att den kunde åter nedgrävas, innehöll ett fullständigt bibehållet skelett med hårbetäckt hufvudskalle».

Två bitar af svärdet förvaras i Östergötlands Fornminnesförenings samling.

Östergötlands Fornm.-fören:s tidskr., 1 sid. 4. — *Se. Fornm.-fören:s tidskr.*, 4:de bandet, sid. 165.

Utom dessa grafvar äro många andra, likaledes från bronsåldern, funna i Sverige, hvilka utan tvifvel äfven varit af samma slag, ehuru beskrifningarna äro så ofullständiga, att man ej med

visshet kan säga det. Så har bl. a. fallet säkerligen varit med några af de grafvar, som den för våra förmännen varit intresserade friherre Arvid Kurek år 1875 undersökte i Köpinge socken nära Ystad, således samma socken som de under N:s 1-5. Rösenas beskaffenhet och fyndförhållandena för öfrigt visa, att dessa grafvar varit så lika de grafvar med ekkistor, som anträffats i samma landskap, att sådana kistor måste högst sannolikt anses hafva funnits äfven här.

De nu anförda fynden visa, att grafkistor af klufna och urhålkade ekstockar allmänt användts i Sverige under bronsåldern, och detta såväl under den äldre bronsåldern, då liken begravdes obrända, som äfven under senare tider, då de döda brändes.

Äfven från en annan synpunkt sedda, äro dessa fynd af stort intresse. De bevisa nämligen, att eken redan under den äldre bronsåldern växte i södra Sverige, och att redan då tjocka, minst ett par hundra år gamla stammar af detta trädslag funnos der. De ådagalägga således, i likhet med andra, i senare tid framdragna förhållanden, att den åsigt icke är riktig, som man förut ganska allmänt omfattat, nämligen att eken först under bronsåldern invandrat till södra Skandinavien.

Af de båda under n:s 37 och 38 omtalade fynden se vi, att eken redan under den äldre bronsåldern, således för 3,000 år sedan, växte så högt upp i Sverige som i Vestergötland och i Östergötland. Kommande fynd skola kanske låta oss veta, att detta präktiga träd redan då växte ännu nordligare.

Någon graf af nu i fråga varande slag har, mig veterligt, icke blifvit funnen i Sverige under sådana förhållanden, att den kunde anses tillhöra järnåldern.

Under början af medeltiden användes emellertid ännu grafkistor af klufna och urhålkade ekstockar. Under arbetet med nu pågående restaurering af Skara domkyrka påträffades nämligen, för några år sedan, flera sådana kistor.¹

Vid de arbeten, som år 1888 utfördes för nedläggning af en afloppstrumma från domkyrkans norra grundmurar, fann man strax innanför kyrkans norra vägg, ungefär i midten af norra sidoskeppet och på ett djup under sockelu af 1.50 meter, en kista af ek. Genom

¹ S. Welin, *Nyfunna grafvar vid Skara domkyrka i Månadsbladet* 1889, sid. 121.

så småningom skeende höjning hade jordytan på denna sida i allmänhet kommit att ligga 0.60 m. öfver sockeln, men blef i sammanhang med restaurationsarbetet på kyrkan sänkt till sin ursprungliga nivå. Kistan är gjord af en urhålkad stock och eger för hufvudet ett 5—6 cm. högt underlag, hvilket uppkommit derigenom, att stocken urhålkats mindre på detta ställe. Längden 1.96 m.

En aldeles likadan kista låg straxt intill denna, men utanför kyrkväggen. Den hade till sin nedre tredjedel blifvit huggen tvärt af vid uppbyggandet af mellersta sträfpelaren på norra sidoskeppet.

Utanför midten af norra sidokoret hittades på samma djup en tredje träkista. Äfven den var åstadkommen genom urhålkning af en stock och försedd med gafflar af samma stycke. Kistan var

Fig. 5. Ekkista från medeltiden. Skara domkyrka.

mycket multnad. Intet loek syntes till vid denna kista, liksom ej heller vid de båda föregående. Längden ungefär som föregående (1.94 m.).

Utanför norra sidans östligaste sträfpelare låg en fjärde kista, äfven den på samma djup som de föregående. Den utgöres af en väl bibehållen ekbräda, som i hvardera ändan har en tapp, på hvilken de af upprättstående virke förfärdigade och med fyrkantiga hål försedda gafvelstyckena äro fästade. Pinnar, som äro slagna tvärs igenom det öfverskjutande stycket af tappen, fasthålla gafflarna. Gafvelstyckena, som upptill äro mycket förruttnade, ha ej märken efter flere hål än för bottenbrädan. Inga lemningar efter andra bräder syntes heller till. Längd 1.82 m. I kistan låg en groft arbetad kortare kapp af en.

Emellan de båda sista kistorna hittade man en femte ekkista (fig. 5). Denna är i motsats mot de föregående synnerligen väl

bibehållen, men blef vid upptagningen något skadad. Man kan nästan se hvarje märke, som slöjdverktyget lemnat efter sig. Kistan är gjord genom urhålkning och består af tvänne stycken, kista och lock, hvilka vid fyndet slöto sig mycket väl intill hvarandra och bildade, som det först tycktes, en enda hel stock. De båda halfvorna sammanhöllos af en trädymling, som i hvardera ändan gick tvärs igenom gavelstyckena. Kistan är 1.98 m. lång till det yttre och 1.76 m. till det inre. Den är 27 em. bred vid gaffarna och har sin största bredd, 49 em., öfver bröstläget. Skelettet var ytterst väl bibehållet, och blott några de minsta finger- och tåbenen voro förmultnade. Vid upptagningen voro benen ebenholtssvarfa och äro äfven efter förknigen mycket mörka. Vid skelettets högra sida låg en smal björkkäpp, blott afqvistad och med barken kvar-sittande. Den låg med storändan ned och var fullt så lång som skelettet eller snarare längre. Vid kistans rubbande föll den i småbitar.

På samma djup lågo flere kistor af ekbräder, som blifvit skrädde med yxa och sedan hoppinnade.

II. Danmark.

Såsom vi redan hafva sett, hafva många af klufna och urhålkade ekstockar gjorda grafkistor från bronsåldern anträffats i *Jylland*, både i det ännu danska Nörre-Jylland och i Slesvig. De hafva på grund af ovanligt gymnsamma förhållanden bibehållit sig märkvärdigt väl, och man har i dem upprepade gånger funnit kläder och andra föremål af organiskt ursprung, hvilka eljest nästan aldrig kunnat bevaras från så aflägsna tider, men hvilka nu räddats bland annat genom inverkan af ekens garfsyra. Märkvärdigt nog träffas deremot i dessa kistor vanligen endast föga af de dödas kroppar; äfven skeletten hafva i flera fall blifvit aldeles upplösta.¹

¹ Madsen, *Afbildninger af danske oldsager og mindesmærker. Bronzealderen. Samlede fund* (Kjöbenhavn 1876), pl. 3—6 (Treenhöi), 7—8 (Kongshöi), 9—10 (Borum—Eshöi). — Worsaae, *Om Slesvijs eller Sønderjyllands oldtidsminder* (Kjöbenhavn 1865), sid. 31. — *Årbøger f. nord. oldkynd.* 1886, sid. 253; 1891, sid. 194. — Emedan den danske fornforskaren V. Boye sedan flera år förberedt ett större

Ett af de märkligaste hit hörande fynd är det som år 1861 gjordes i Treenhöi,¹ en grafhög på Havdrup mark i Vamdrup socken, nära Kolding. I denna hög anträffades en grafkista, bildad af en 3 meter lång, klufven och urhållkad ekstam; kistans längd var invändigt 2.10 meter. Lyckligtvis blef denna graf med största möjliga omsorg undersökt af sakkunniga — fornforskarne Worsaae och Herbst, anatomen Ibsen, åtföljda af teeknaren Kornerup — hvilka på konung Frederik VII:s särskilda befallning skyndade dit, sedan konungen erhållit underrättelse om kistans påträffande.

Vid lockets aftagande såg man lemmingar af en hud, troligen af en kohud, hvilken tydligen en gång omslutit allt som varit nedlagdt i kistan (fig. 6). Under huden var utbredd en vid, i många veck liggande kappa af grof ylleväfnad.² Den bildas af ett stycke, med en liten utskärning för halsen; på insidan finns en mängd

Fig. 6. Ekkista, funnen i Treenhöi vid Havdrup, Jylland.

nedhängande ulltrådar. Vid kappans ena ända stod en större rund ask af trä med lock; vid den andra syntes öfre delen af en yllemössa och bakom denna ett sammanrulladt yllestycke.

Sedan man försigtigt upptagit kappan, visade sig lemmingarna af ett obrändt manslik. Den döde var klädd i en yllekjortel, om lifvet sammanhållen af ett yllebälte, som gick två gånger om

arbete öfver de danska fynden af ekkistor från bronsåldern, kunna vi hoppas att snart få en sammanfattande och utförlig beskrifning af dessa viktiga fynd.

¹ Namnet skrives äfven Treenhöi eller Trindhöi.

² Denna kappa äfvensom öfriga i Treenhöi och den här nedan omtalade Borum-Eshöi funna kläder äro afbildade dels i Madsens anf. arb., dels i den illustrerade *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*, 1 sid. 125 och 126.

midjan, var hopknutet framtill och slutade i långa hängande ändar, hvilka voro prydda med fransar. På hufvudet, — hvaraf märkvärdigt nog endast håret och *hjernen* funnos kvar, under det att hufvudskålen var förtärd, — satt den nyss nämnda mössan af tjockt väfdt ylle, hvars utsida var betäckt med framstående ulltrådar, alla slutande i knutar. Både genom sin form och sin egendomliga väfnad eger den en i ögonen fallande likhet med mössor, som ännu i dag begagnas af allmogen i Ungern och angränsande trakter af Österrike.

En annan yllemössa af enklare väfnad och något afvikande form, låg jemte en hornkam och en bronsknif i en liten träask, hvilken stod vid likets fötter uti den redan omnämnda större asken. Knifven, som till formen liknar våra rakknivar, har möjligen varit använd till samma ändamål som dessa. Det vid hufvudet nedlagda yllestycket visade sig sedermera vara den ena hälften af en med fransar prydd sjal eller plaid, hvars andra hälft låg vid fötterna, der man dessutom upptog ett par smala yllestycken, som troligen betäckt benen, och några obetydliga lemmingar af läder, hvilka möjligen en gång utgjort fotbeklädnaden.

Vid skelettets venstra sida låg ett bronssvärd i en med skinn fodrad träslida.

Värdet af detta dyrbara fynd ökades betydligt genom det fynd af en fallständig qvinnoödrägt från ungefär samma tid, som man tio år senare, år 1871, anträffade i en annan jnitsk grafhög, Bornm-Eshöi på Højballegårds mark i Borum socken, nära Åhus. Äfven här var den döda begrafven i en kista, bildad af en klufven och urhålkad ekstam. Kistans botten var betäckt med en ogarfvad hud, troligen af en ko, hvilken hud sannolikt, liksom den i Treenhöi, en gång omslutit allt det i kistan nedlagda. På denna hud låg en stor kappa, väfd af grof ull med inblandade nöthår. Insvept i kappan, hvaraf endast bitar funnos kvar, låg liket af en qvinna, hvilkens skelett blifvit svartfärgadt af det vatten, som inträngt i ekkistan, i förbindelse med garfsyran från ekträet. Liket, hvars kön tydligen utvisas af det väl bibehållna skelettet, hade mycket långt hår, som förmodligen varit nppfäst eller sammanhållet med en ännu ganska väl bevarad hornkam. På hufvudet hade den döda ett nät eller en mössa af ullgarn. Äfven af ett annat gröfre nät funnos lemmingar; man vet dock icke, om det suttit innanför det finare nätet, eller om det legat löst i kistan. För öfrigt var den döda

iklädd en hel dräkt af väfdt ylletyg, nämligen en kort tröja med ärmor och en lång kjortel. Väfnaden är alldeles densamma som å det förut beskrifna tyget från Treenhöi.

Tröjan är hopsydd under ärmarna och på ryggen, der det nedtill finnes en smal tillsats af gröfre tyg, fastsydd med ulltråd. Framtill, der tröjan är öppen, har den möjligen varit sammanhållen med en snodd eller ett litet i kistan funnet bronsspänne, så vida detta icke suttit på kappan. Den grofva sömmen på tröjans rygg antyder, att det var meningen, att tröjan skulle vara betäckt af kappan, liksom också den grofva tillsatsen nedtill synes visa, att denna del af tröjan skulle gå in i kjorteln, hvilken kring lifvet sammanhölls med två ylleband eller bälten, ett gröfre och ett finare. Det senare är slaget eller väfdt med inblandade nöthår i tre ränder, af hvilka den mellersta synes hafva haft en annan färg än de på

Fig. 7. Ekkista, funnen i Dragshöi vid Höirup, Sönderjylland.

sidorna. Det slutar i tjocka, med stor omsorg flätade, prydliga tofsar.

Kläderna voro så väl bevarade, att, ehuru de af de arbetare, som stött på kistan, vårdslöst ntkastades på marken och fingo ligga så öfver hatten, äro de ännu i ganska godt stånd.

Bredvid liket stod ett lerkärl, och af bronsprydnader upptogs nr kistan, utom det redan nämnda spännet, en spiralfingerring, två armband, en större vriden halsring, en stor rund, spiralprydd plåt och två snärra, runda plåtar, liksom den stora burna som bälteprydnad, samt en liten fång. Märkvärdigt nog låg vid det qvinliga likets sida äfven en bronsdolk med hornfäste.

Äfven andra liknande fynd hafva gjorts i Jylland. Märkligast bland dem torde de två ekkistor vara, hvilka anträffades i samma hög, Bornu-Eshöi, som den nyss omtalade kistan med qvinn-

drägten. Båda de förstnämnda ekkistorna innehöllo manliga skelett och yllekläder af samma slag som de från Treenhöi. I den ena träffades äfven lemningar af sandaler eller annan skobeklädnad af läder; formen kunde ej närmare bestämmas.¹

De i Jylland funna ekkistorna äro stundom förvånande väl bevarade. En ur Treenhöi upptagen sådan kista, en annan än den här ofvan omtalade, var i så godt stånd, att den länge kunde användas till vattenho i jordegarens gård.

De äro bearbetade med yxa, under det spår af sågens användning ej lära ses på någon af dem.

Då loeket ligger på sin plats, har kistan det utseende som fig. 7 visar. Gaffarna äro vanligen mycket tjocka och hafva samma form som i den fig. 6 afbildade kistan. Någon gång äro de tunnare och stälda ej vid ytterkanterna, utan innanför dessa, såsom i

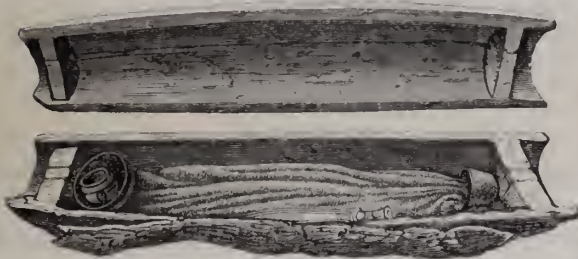

Fig. 8. Ekkista, funnen i Kongshöi vid Havdrup, Jylland.

den fig. 8 afbildade från Kongshöi på Havdrup mark, således på samma bys egor som Treenhöi. Kistan från Kongshöi var omgifven af en yttre, mindre omsorgsfullt arbetad ekkista, och innehöll lemningarna af ett obrändt manslik, klädt i yllekläder. Ehuru dessa voro mycket förtärda, såg man dock, att den döda varit insvept i en stor kappa, sammanhållen med tre smala tränålar, och att han på hufvudet hade haft en tjock mössa af ylletyg, hvars nederkant var böjd kring en smal spåring. Vid fötterna stod en större träskål och inuti denna en mindre skål, likaledes af trä. Vid den dödes venstra sida låg ett bronssvärd i träslida, som var

¹ Engelhardt i *Illustreret Tidende*, 1876 N:o 890, och *Les cercueils en chêne de Borun-Æshöi* i *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord*, 1877 sid. 361.

prydd med skurna liniesirater; under svärdet låg en spiralprydd bronshake = pl. 2 fig. 28.

I senare tid har man också på de danska öarna funnit lemningar af ekkistor, som varit lika de jutska.

På bottnen af en stor, af direktör Henry Petersen för omkring 14 år sedan undersökt hög vid Vejleby i Ferslev socken, Frederiksborg amt på *Sjælland*, låg ett stort steuröse, — $16\frac{1}{2}$ fot långt, $11\frac{1}{2}$ fot bredt och 5 fot högt, — som täckte en ekkista, hvilken delvis var temligen bevarad. Kistan innehöll ett manligt skelett jemte en yxa (skaftect = pl. 2 fig. 17), en bältelhake med spiralprydd plåt (= pl. 2 fig. 28), ett stort sågblad, en smal mejsel, en syl, en liten tång m. m., allt af brons, samt en spjutspets af flinta. Yxan låg vid den venstra skuldran, med eggen vänd rätt ut till sidan; skaftet synes hafva varit böjdt i en rät vinkel och legat utmed venstra armen.¹

Ungefär samtidigt (år 1880) gjorde direktör Sophus Müller ett liknande fynd i en annan sjællandsk hög, belägen vid Ölby i Højelse socken, Köbenhavns amt. Här var det dock en kvinno-graf, som påträffades. Midt i högen stötte man på en af tidens tand illa medfaren ekkista, som innehållit ett obrändt lik; utefter hela grafvens längd, såväl öfver som under skelettet, funnos tydliga lemningar af träet med barken qvarsittande på utsidan och med rester af skinn och tyg på insidan. Nedtill var träet half-rundt, och den fasta jord, som täckt kistan, bildade ett hvalf öfver grafven i hela dennas längd; kistan hade således varit bildad af en klufven och nrhålkad ekstock. Den döda hade varit klädd i ylletyg och insvept i skinn, hvaraf kvarlevor, såsom vi sett, ännu funnos kvar. På halsen låg ett sådant diademliknande smycke som pl. 2 fig. 34, och på den plats, der bältet suttit, låg en stor, rund, spiralprydd bronsplåt = pl. 2 fig. 37 och fyra »stutuli» (= pl. 2 fig. 38—40). Nedanför den stora plåten och till en del öfver den, på hvar sida om liket, funnos 125 tunna bronscylindrar (= *Svenska fornsaker*, fig. 129) i två svagt böjda rader, hvilka delvis lågo i dubbla hvarf; de nedersta täckte höftens ledparti. Cylindrarna lågo blott öfver, icke under skelettet och synas således hafva varit anbragta på 4 rader fransar, af hvilka enstaka trådar ännu sutto i

¹ Köbenhavns Museum, B. 2128. — *Årböcker f. nord. oldkynd.* 1886, sid. 262; 1891, sid. 196.

rören. Vid venstra sidan låg hälften af en svärds klinga, hvilkens öfversta del har varit omveklad med tyg eller läder som fäste, så att den kunnat användas som dolk; nedre delen var omgifven af en träslida. Högre upp vid venstra sidan, på öfverarmens plats, upptogos en mörkblå glasperla, två bernstensperlor och rester af bronsspiraler.¹

I en hög vid Stenlöse i Stenlöse socken, Frederiksborg amt, har man i ett aflångt stenröse funnit en 3 fot lång, »nedtill halfrund tråkista, som innehöll brända ben, en bronsdolk med lemmingar af skinslida, ett spänne och en knapp, båda af brons.² Grafven förskrifver sig från den äldre delen af bronsålderns tredje period.

Ett liknande fynd gjordes vid den undersökning, som den danske fornforskaren Zinek för omkring 25 år sedan företog i en stor grafhög, »Samsingerbanken» kallad, nära Kallundborg. En del af högen hade af egaren bortförts, och i en efter detta arbete kvarstående jordvägg anträffades fyndet. »Efter att hafva blifvit uppmärksamman», heter det i beskrifningen, »på en mörk, cirkelrund ring, som bestämt aftecknade sig på den lodräta, gulaktiga lerväggen, omkring en aln öfver den ursprungliga jordytan, upptäckte vi, genom att undersöka saken närmare, att jordegarens folk hade, vid nedskärandet af jorden, skurit midt öfver en tråkista. Den mörka kretsen var återstoden af en rund trästocck, mycket förärd af tidens tand, så att ett tumstjoekt lager af sönderfallande, ruttnadt trä var allt, som fanns kvar af den. Den var fylld med jord och innehöll dessutom en mängd brända ben, bland hvilka vi påträffade flera bronsbitar i starkt upplöst tillstånd.» En tvifvelsutan till denna graf hörande svärds-kapp af brons visar, att äfven denna kista förskrifver sig från bronsålderns tredje period.³

Dessutom har man emellertid på de danska öarna funnit flera andra grafvar med lemmingar af tråkistor från bronsåldern, dels sådana som varit ganska tydliga,⁴ dels andra, hvilkas rätta natur

¹ Kjöbenhavn's Museum, B. 2200. — *Årböger f. nord. oldkynd.* 1886, sid. 286; 1891, sid. 200.

² Kjöbenhavn's Museum, B. 2015. — *Årböger f. nord. oldkynd.*, 1886, sid. 264, not, och 1891 sid. 206 (jfr sid. 196).

³ Zinek, *Bronsefolkets gravhöje i Årböger f. nord. oldkynd.* 1871, sid. 38; se äfven sid. 23.

⁴ *Årböger f. nord. oldkynd.* 1886, sid. 263 not.

man ej lika lätt insett. Att de senare hört till nu i fråga varande slag, visas dels af stenläggningens form, — en bädd, ofta med rundad botten, lik fig. 2, — dels deraf att spår af trä omtalas såsom funna i grafven, ehuru man ej kommit att närmare iakttaga, huru långt dessa trärester sträckt sig, och ehuru man, förledd af färgen, tagit dem för kol, såsom redan är nämndt.

Flera sådana bronsåldersgrafvar äro funna på Fyen, i närheten af Broholm.¹

I en der belägen hög påträffade man en 2.60 m. lång graf, delvis omgifven af kullerstenar. Nära den ena ändan lågo några tänder af ett obrändt lik; något ofvanför och till höger om det ställe, der hufvudet haft sin plats, upptogs ett bronsspänne; samt på ömse sidor om hufvudet en örring af brons. Vid hakan låg ett diademliknande halssmycke, samt vid midjan en stor, rund, spiralprydd bronsplåt (= pl. 2 fig. 37) och fyra tutuli (= pl. 2 fig. 38—40), hvilka, jemte den stora plåten, tydligen varit prydnader på bältet. Invid den stora bronsplåten, öfver venstra höften, hade en bronsdolk i sin slida blifvit lagd. I jemuhöjd med dolkens fäste träffades två armringar, den ena liggande så, att den tydligen suttit om den högra och den andra om den venstra underarmen; hvardera handens fingrar hade varit prydda med två ringar af spirallagd bronstråd. »Under fornsakerna spårades», heter det vidare i berättelsen, »så långt som liket kunde antagas hafva legat, ett tunnt, svart lag, delvis tydligt som tunna fibrer, hvilket syntes vara upplöst *trä* eller *skinn*. Att fibrerna varit af trä, och att således en tråkista en gång funnits här, synes mig vara otvifvelaktigt; andra fynd hafva visat, att det i kistan nedlagda liket vanligen varit ytterst svept i *skinn*.²

Midt uti samma hög som sistnämnda graf påträffades en annan, hvilken tydligen varit den, öfver hvilken högen ursprungligen uppkastats. Det var en af kullersten bildad, aflång bädd, med rundad botten, 2.80 m. lång och 0.95 m. bred utvändigt; invändigt, i den långsgående rundningen, var bredden upptill endast 0.40 m. För-

¹ Sehested, *Fortidsminder og oldsager fra egnen om Broholm* (Kjöbenhavn 1878), sid. 83, 89, 103, 106, m. fl.; samt *Archæologiske undersøgelser 1878—1881* (Kjöbenhavn 1884), sid. 48 (pl. II), 49 (pl. II), 53 (pl. VI), 54 (pl. VI), 55 (pl. VIII), 57 (pl. VIII), 59 (pl. IX), 60 (pl. IX), m. fl.

² Sehested, *Archæologiske undersøgelser*, sid. 50, pl. IV och V.

men af bädden, hvilken är här återgifven fig. 2, gör det otvifvelaktigt, att en trind kista af en klufven och urhålkad stock en gång haft sin plats der. Det omtalas också, dels att »ett tunnt, svart lag af ett upplöst, organiskt ämne spårades nedtill på stenarna», dels att man ur grafven upptog »några små stycken kol». Att det är mer än ovisst, huruvida detta verkligen varit kol, och att det snarare varit lemmingar af obrändt trä, hafva vi skäl att antaga, på grund af erfarenheten från andra liknande grafvar. Men särskild uppmärksamhet förtjenar det, att dessa »kolstycken» vid undersökning visat sig vara af *furu*. Ur denna graf upptogs, jemte lemmingar af ett obrändt lik, en armering och en örring af brons.¹

Om andra, för några årtienden sedan undersökta danska grafvar från bronsåldern uppgifves det, att de antingen varit helt och hållet bildade af ekplankor, eller också att de på sidorna varit satta af sten och blott täckta med ekplankor.² Huruvida dessa uppgifter äro riktiga, eller om, — hvilket väl åtminstone i de flesta fall är sannolikare, — man missförstått trälemningarnas rätta betydelse och äfven här kistor af klufna och urhålkade ekstockar förelegat, kan numera svårigen afgöras.

III. Tyskland.

Grafvar af nu i fråga varande slag hafva användts flerestades i Tyskland.

Om den till Tyskland nu hörande delen af Jutska halfön hafva vi redan talat.

Äfven i det angränsande Meklenburg hafva flera kistor af klufna och urhålkade ekstockar från bronsåldern anträffats.

Redan för mer än sjutio år sedan upptäckte man der en sådan graf, nämligen i en grafhög, som fursten af Schaumburg-Lippe lät undersöka åren 1820 och 1821, och som var belägen vid Ruehow, nära vägen mellan Sternberg och Güstrow. Ungefär midt i denna hög, hvilken var en af de största i landet, stötte man på ett aflångt röse af ungefär 14 fots längd och i detta en urhålkad, 12 fot lång ekkista. Denna var visserligen till största delen förstörd, men ännu fullt tydlig till hela sin längd; stora stycken af den kunde till och med upptagas. Kistan innehöll lemmingarna af ett obrändt mans-

¹ Schested, sist anf. arb., sid. 49, pl. IV, V.

² Worsaae, *Om Slesvigs eller Sönderjyllands oldtidsminnen*, sid. 35.

lik samt vid dettas venstra sida ett svärd och vid dess högra sida en knif, båda af brons. Vid hvardera handen låg en fingerring af dubbel, i spiral lagd guldtråd; dessutom upptogs ett bronsspänne och andra smärre bronsföremål ur kistan. Vid fötterna af liket stodo två lerkärl, svarta och af mycket finare massa än de i nordiska bronsåldersgrafvar vanligen funna kärnen. Äfven ett hästben anträffades i grafven.¹

Såsom exempel på andra liknande fynd från bronsåldern kan jag anföra dem, som 1881 gjordes i ett par högar vid Friedrichsruhe, mellan Criviz och Parchim. På bottnen af den ena af dessa högar, der Kammsberg kallad, upptäcktes flera grafvar. Ett par af dem hafva utan tvifvel varit af nu i fråga varande slag. Vid några nr en graf upptagna bronsprydnader visade sig trälemningar, hvilka högst sannolikt härröra från en kista; vi hafva nämligen sett, att träet ofta bibehållit sig endast i närheten af bronsföremål, skyddadt af de från dem ntlösta kopparföreningarna.² En annan graf i samma hög var tydligare. Här voro »stora stycken af träkistan (Todtenbaum) bibehållna»; i kistan hade ett obrändt lik hvilat, som varit klädt i ylletyg — hvaraf lemningar funnos — och som varit prydt med ett spänne samt hals-, arm- och finger-ringar; äfven vid fötterna lågo ringar, hvilka väl således varit burna om fotlederna. Alla dessa prydnader äro af brons. Vid fötterna hade dessutom ett lerkärl sin plats.³

Om en annan hög vid Friedrichsruhe heter det, att »i hela grafven anträffades trälemningar, hvilka synas härröra från träkistan (Todtenbaum)». Grafven innehöll lemningarna af ett obrändt manslik samt ett bronsvärd, ett lerkärl m. m.⁴

En i Meklenburg för många år sedan anträffad graf af detta slag har, om fyndberättelsen är riktig, troligen tillhört stenåldern, således varit äldre än de hittills beskrifna. Det uppgifves nämligen, att man i en »Hünengrab» vid Schwansee, nära Dassow och

¹ Lisch, *Kegelgrab zu Ruchow i Jahresbericht des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde*, 5 (Schwerin 1840), sid. 30.

² Beltz i *Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde*, 47 (Schwerin 1882), sid. 264; se äfven sid. 261 och *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 1885 sid. 505 (»Sargbestattung unter Steinsetzung auf der Erdoberfläche» med skelett, vid Brückentin-See).

³ Beltz, *anf. st.*, sid. 267.

⁴ Beltz, *anf. st.*, sid. 280.

Östersjön, funnit »en urhålkad ekstock», i hvilken ett menskligt skelett låg, jemte »en slipad kil, en icke slipad kil och en genomborrad stridsyx», således af sten.¹

I Tyskland begagnades emellertid grafkistor af klufna och urhålkade stockar icke endast under de aflägsna tider, som nu varit i fråga, utan äfven långt senare.

På de till folkvandringstiden hörande, germanska graffälten vid Oberflacht i Schwaben uppgräfdes år 1846 flera träkistor. De flesta af dem, heter det i berättelsen om detta märkliga fynd,² voro så kallade 'Totenbäume' af ek-, några få af päronträ. De senare voro mest förstörda. Vi funno dem i allmänhet af 9 fots längd; kvinnornas och barnens voro kortare. De äro naturliga trästammar, längsefter klufna, invändigt urhålkade till tråg och båda

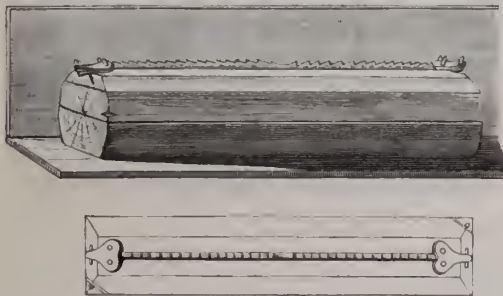

Fig. 9. Ekkista, funnen vid Oberflacht, Schwaben.

hålfterna åter lagda på hvarandra, så att den ena bildar locket. Alla äro de bearbetade med yxa; af såg finnes intet spår, hvarför också klyfningen ofta är oregelbunden. De flesta äro runda och endast afbarkade; blott på några äro flata ytor huggna. På locken af de flesta kistor, som innehöllo män, äro två djurbilder anbragta i upphöjdt arbete på sådant sätt, att deras kroppar löpa samman midt på locket, men deras hufvud stieka ut vid dess båda ändar och tjena som handtag (fig. 9). På de bättre bibehållna djur-

¹ Lisch i anf. *Jahrbücher*, 36 (Schwerin 1871), sid. 132.

² Menzel och v. Dürrieh, *Die Heidengräber am Lupfen bei Oberflacht* och i *Jahreshefte des Württembergischen Alterthums-Vereins*, 3:tes Heft (Stuttgart 1846). — Se äfven Wylie, *The graves of the Alemanni at Oberflacht in Swabia* i *Archæologia* XXXVI (London 1855), sid. 129; — och Lindenschmit, *Handbuch der deutschen Alterthumskunde*, 1:er Theil (Braunschweig 1880), sid. 122.

hufvudena finnas fram i gapet, på dess båda sidor, två tänder, och ofvanpå hufvudenas bredaste del äro två horn (?) eller öron anbragta; der de sistnämnda fela, se de tomma hålen ut som ögon.»¹

På de kistor, i hvilka qvinnor lågo, felade dessa djur fullständigt, med ett enda undantag. Utom de af klnfna och nrhålkade stockar bildade kistorna finnos andra, som voro hopfogade af flere trästycken.²

Många kistor lågo fritt i jorden och voro derfor samtliga illa skadade. Andra voro skyddade genom en betäckning af längs- och tvärgående bräden; de senare lågo stundom dubbla, så att de öfre täckte fogarna mellan de undre. De bästa kistorna voro på alla sidor inneslutna af ekbräden, såsom i en yttre kista (fig. 9).

Lindenschmit fäster uppmärksamheten på, att den i 6:te århundradet lefvande frankiske historieskrifvaren, biskop Gregorius af Tours har följande egendomliga berättelse om träkistor af un-

Fig. 10. Ekkista, funnen vid Borghorst, Westfalen.

i fråga varande slag.³ En hertig hade bland sina trälar en man och en flicka, som mot hans önskan gift sig med hvararandra och sedan tagit sin tillflykt till en kyrka. Hertigen återfordrade dem af presten, men utverkade deras utlemnande först efter en högtidlig ed, att båda skulle förblifva ostraffade och deras förbindelse ej upplösas. Strax efter deras återkomst lät han dock fälla ett träd, aftaga dess qvistar, klyfva stammen genom kilar inslagna i ändarna och nrhålka den; derefter lät han gräfva en 3-4 fot djup grop i jorden och deri nedsätta kistan. Mannen och flickan lades

¹ Man har antagit, att dessa djurbilder skulle föreställa ormar; men Lindenschmit tänker snarare på vildsvin. Inskärningarna på djurens ryggar», säger han (anf. arb., sid. 124), »synas snarare motsvara vildsvinets borst än ormens fjell.»

² De påminna i konstruktionens hufvuddrag, ehuru ej i form och detaljer, om sådana under medeltiden och äfven i senare tid i Sverige ofta förekommande bänkar och stolar som fig. 48 i 2:dra delen af H. Hildebrands *Sveriges medeltid*.

³ Gregorius, *Historia Francorum*, V, 3.

nu ned i denna, som om de varit döda, locket blef tillslutet och gropen åter fylld med jord, så att de visserligen enligt hans ed ej blefvo skilda åt, men lefvande begrafna. Presten skyndar till, men förmår knapt med all sin ifver genomdrifva, att de åter uppgräfvos. Mannen lefde ännu, men flickan var qväfd.

Vid Seppenrade, Borghorst och andra ställen i Westfalen har vid kyrkorna funnits en stor mängd ekkistor af klufna och urhålkade stockar.¹ De hafva träffats på de gamla kyrkogårdarna dels invid kyrkorna, så att de stundom med sina ändar legat *under*

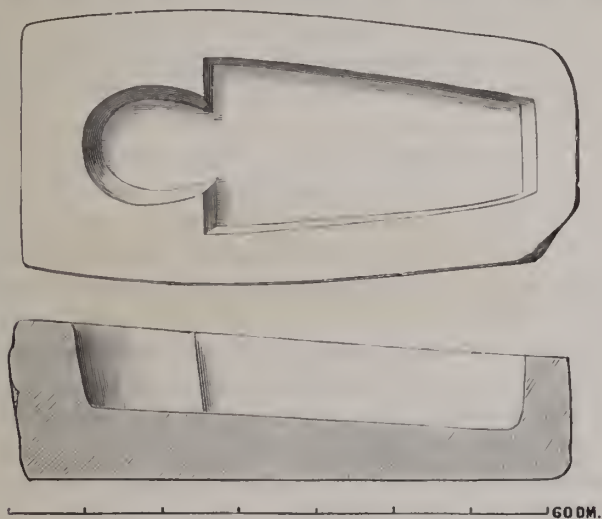

Fig. 11. Stenkista, funnen vid Dalby, Skåne.

kyrkomuren, och således varit äldre än byggnaden. På ett par ställen har man påträffat tre lager sådana kistor öfver hvarandra.

Stockarna äro antingen klufna midt itu, eller ock så att den undre delen, den egentliga kistan, utgjort två tredjedelar och den öfre delen, locket, en tredjedel af stammens tjocklek. Vid Seppenrade voro de större kistorna ombundna med jernkedjor, två kedjor omkring hvarje.

Vid Borghorst hade flera kistor en sådan smalare urhålkning för hufvudet, som ses fig. 10. Liknande utskärningar ses ej sällan

¹ Landois och Vormann, *Westfälische Todtenbüume und Baumsargmenschen* i *Archiv für Anthropologie*, XVII (Braunschweig 1888), sid. 339.

i grafkistor från den äldre medeltiden, såsom i den fig. 11 afbildade, på Dalby kyrkogård i Skåne, nära Lund, funna stenkistan för ett barnlik.¹

Kistorna innehöllo lemmingar af obrända lik, men inga vapen, prydnader eller dylika i hedniska grafvar vanliga föremål. De böra därför, och af andra skäl, utan tvifvel hänföras till kristen tid. Troligen förskrifva de sig från äldre delen af medeltiden.

Från midten af 1100-talet har man en begrafning uti dylik ekkista omtalad i norra Tyskland. År 1151, heter det i en gammal anteckning², »dog Burekhardt, den siste grefven af Luchaw (Lüchow i Hannover) och befalde före sin ändalykt, att han, liksom hans förfäder, skulle läggas i en urhålkad ekstam och på det sättet begrafvas.»

IV. Frankrike.

Äfven i detta land begagnade man under folkvandringstiden grafkistor af klufna och urhålkade stockar. Såsom exempel härpå kan följande anföras.

Abbé Cochet berättar,³ att han på det frankiska graffältet vid Londinières i Normandie rundtomkring skeletten ofta funnit en svart, kolliknande massa, som vid undersökning visat sig icke vara kol utan lemmingar af de träkistor, i hvilka de döda varit begrafna.» Ehuru kistornas form ej blifvit närmare iakttagen, är det på grund af den tjocklek, som trälemningarna synas hafva haft, och emedan inga jernspikar omtalas,⁴ sannolikt, att åtminstone många bland dessa kistor varit af nu i fråga varande slag.

Vid Vatan i departementet Indre fann man år 1876 träkistor alldeles lika de skandinaviska, hvilket här vill säga, att de voro af klufna och urhålkade stockar. De innehöllo skelett. I en sådan

¹ Wibling, *Tvåne medeltidsgrafvar i Lunds domkyrka* i *Månadsbladet* 1890, sid. 117, fig. 35; jfr. fig. 34.

² *Jahrbucher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthums-kunde*, 27 (Schwerin 1862) sid. 183.

³ Cochet, *La Normandie souterraine* (Rouen 1854), sid. 197; jfr. sid. 304.

⁴ Sådana omtalas deremot i de romerska grafvar i Normandie, som innehållit träkistor. Cochet, *anf. arb.*, s. 117.

kista låg ett Constantinskt mynt, hvilket visar, att grafven förskrifver sig från folkvandringstiden.¹

V. England och Skotland.

I *England* äro flera kistor af klufna och urhålkade stockar funna, hvilka förskrifva sig från tiden före jernålderns början.

Det mest bekanta af dessa fynd är det, som år 1834 gjordes i en grafhög vid Gristhorpe i Yorkshire, mellan Scarborough och Filey.² På 6 fots djup under högens yta stötte spadarna mot något hårdt, som visade sig vara en mängd ekgrenar, lagda löst på hvarandra. Sedan de blifvit borttagna blef en stor, i N.—S, stående ekstock synlig, som var öfver 7 fot lång och 3 fot bred (fig. 12). Vid den ena smalare ändan af stocken var en figur groft ihuggen, som man först, ehuru utan skäl, trodde skola föreställa ett människoansikte. Då man följande morgon försökte att föra bort denna stock, såg det ut som om den blifvit sönderbruten genom den kraft man måste använda vid arbetet; men sedan den lösbrutna delen lyftats upp, upptäckte man att den utgjorde locket till en kista, hvars nedre del ännu stod qvar i leran och innehöll en mängd vatten, hvare en skalle var synlig. Man öste ut vattnet, och fann att kistan innehöll ett helt menniskoskelett.

Kistan visade sig vara gjord af en ekstock, groft huggen vid ändarna och klufven med kilar. Den hade», heter det i en nästan samtidig beskrifning,³ »urhålkats med flintmejslar af omkring 2 tumms bredd, men måste hafva blifvit fäld med något mycket bredare verktyg, emedan märkena efter huggen äro 3 tum långa. Barken satt qvar, och på denna syntes ännu några af de lafvar, som växt på trädet, medan det lefde. Utvändigt var

¹ *Revue d'Anthropologie*, 1882 sid. 508.

² W. Williamson, *Description of the Tumulus, lately opened at Gristhorpe, near Scarborough, illustrated with engravings of the Coffin, Weapons, etc.*, 2:nd edition (Scarborough 1836); — 3:rd edition, revised and re-written (Scarborough 1872). — *Sammenlignende undersøgelse om nogle oldsager fra hedenold, fundne ved Gristhorpe i Yorkshire og ved Bjolderup nær Haderslev* i *Nordisk tidsskrift for oldkyndighed*, 3 (Kjöbenhavn 1836), sid. 279. — Worsaae, *The Primæval Antiquities of Denmark*, translated by W. J. Thoms (London 1849), Preface by the Editor of the english edition, sid. XII.

³ Thoms' företal till Worsaaes nyss anf. arb., sid. XIII.

kistan 2,35 m. lång och dess största bredd 0,98; invändigt var den 1,63 m. lång och dess största bredd 0,80 m. I botten, nära mitten, var ett aflångt hål hugget, 7,5 cm. långt och 2,5 cm. bredt. Det är särskildt anmärkt, att loeket ej var fästadt med harts eller något dylikt; detta har deremot varit fallet med andra dylika kistor.

Emedan skelettet visade sig hafva hållit 1,88 m. i längd och således icke kunnat få rum utsträckt i kistan, måste den döde hafva blifvit begravnen med böjda ben, hvilket förklarar den oordning, hvori de nedre extremiteternas ben lågo. I England, liksom amorstädes, begravfos de döda ofta i en sådan ställning under stenåldern och början af bronsåldern. Liket, som legat på högra sidan med hufvudet åt söder och ansigtet således vändt mot den uppgående

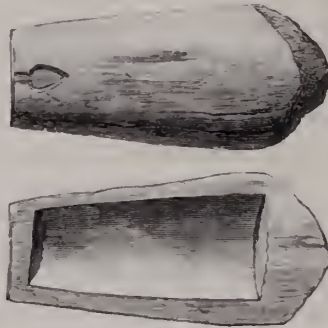

Fig. 12. Ekkista, funnen vid Gristhorpe, England.

solen, hade tydligen varit insvept i något djurskinn, hvars hår voro mjuka och fina, liknande dem på ett får eller kanske snarare på en get, men ej fullt så långa, och detta skinn hade ursprungligen varit hopfästadt på bröstet med en nål af horn eller ben.

Vid sidan af skelettet lågo i kistan några flintspånor, en bronsdolk, lemningar af en rund träask, m. m.¹ Dolken, hvars fäste var förstördt, utom den af horn eller ben gjorda knappen, är af en form karakteristisk för bronsålderns början, från hvilken tid grafven således förskrifver sig.

¹ Ur kistan upptogos också flera växtlemningar, hvilka först ansågos vara af mistel (*Viscum album*), men detta torde hafva berott på något misstag (Williamson, 3:rd edition, sid. 15).

Trettio år senare än den nu beskrifna grafven upptäcktes en annan dylik i Yorkshire. År 1864 fann nämligen den engelske arkeologen Greenwell en ekkista i en grafhög vid Seale House, nära Rylston.¹ Högen, som blifvit skadad vid en föregående gräfnings, bestod af lera. Omedelbart under högens yta, vid dess midt, fanns ett lager af flata stenar, som höll 6 fot i diameter och var omsorgsfullt lagdt. Under dessa stenar var lerau hårdt packad och hvilade på en tunn bädd af mörkfärgad jord, som var starkt uppblandad med träkol. Härunder träflade man åter på ett lager finare lera, och under denna, samt inbäddad i den, var ekkistan lagd på lera och delvis hvilande på några stenar; det hela befann sig i en grund grop under ytan af den naturliga marken. Kistan var gjord af en klufven och urhålkad ekstok, afluggen och afrundad vid båda ändar; för öfrigt var den i sitt naturliga skick. Utvändigt var kistan 2,20 m. lång och 0,58 m. bred; invändigt höll den 1,93 m. i längd och 0,31 i bredd, med rätvinkliga ändar. Den var groft urhålkad och visade ännu spår af det dervid använda verktyget. Visserligen var det ej möjligt att med säkerhet se, hvad slags verktyg det varit, men sannolikt hade man använt något smaleggadt verktyg af metall.

Äfven denna kista stod i N.—S., med den bredare ändan, der den dödes hufvud tvifvelsutan haft sin plats, i söder. Liket, hvilket var alldeles upplöst, hade varit klädt i ylletyg, hvaraf tillräckligt fanns kvar för att visa, att det räckt från hufvudet till fötterna. Intet annat anmärkningsvärdt iaktogs i denna graf, hvilken utan tvifvel liksom den förra förskrifver sig från en tidig del af bronsåldern.

Äfven på andra ställen i Yorkshire hafva dylika ekkistor anträffats i högar från ungefär samma tid.² En af dessa kistor, funnen år 1864 i en grafhög kallad „Centre Hill” vid West Tanfield, nära Ripon, innehöll kvarlevorna af ett obrändt lik samt ett lerkärl och ett verktyg af flinta.

I andra delar af England hafva också liknande fynd gjorts.³

Vid Hove, nära Brighton, i Sussex, öppnades för många år sedan en grafhög, i hvilken en ekkista stod, som jemte ett skelett

¹ Greenwell, *British Barrows* (Oxford 1877), sid. 375.

² Greenwell, *anf. arb.*, sid. 377. not.

³ Greenwell, *anf. arb.*, sid. 376, not. och 377, not.

innehöll en dubbeleggad stenhammare, en bronsdolk, ett bryne och ett kärl af bernsten, liknande en kopp med ett öra.¹

I en grafhög, kallad King Barrow, vid Stowborongh nära Wareham i Dorsetshire, hvilken öppnades år 1767, upptäcktes en 10 fot lång och 4 fot bred kista af en urhålkad ekstock. Kistan innehöll lemmingarna af ett obrändt lik, som var insvept i hopsyddad hjortskinn; de gingo tydligen flera hvarf kring kroppen. På denna skinnklädnad satt ett 4 tum långt stycke af en guldprydnad. Vid ena ändan af kistan stod ett litet kärl af trä eller dylikt.²

Tre grafhögar i Wiltshire, som undersöktes af Sir R. Colt Hoare, innehöllo hvar sin kista af en urhålkad trästock. I hvarje kista lågo lemmingarna af ett obrändt lik och ett föremål af brons. En fjerde graf af samma slag har man också funnit i Wiltshire.³

En i England anträffad kista af detta slag var ej af ek, utan af alm.⁴

Många andra träkistor af samma slag som de nu beskrifna hafva i England blifvit funna uti jorden, utan att vara betäckta af någon hög.⁵ Sådana grafvar äro anträffade i Yorkshire, vid Selby och nära Beverley. I andra delar af England hafva dylika fynd flera gånger gjorts.

De flesta af dessa ej i grafhögar funna träkistor torde höra till tiden långt efter Kristi födelse och således förskrifva sig från en mycket senare tid än de som varit betäckta af högar.

Äfven från Skottland äro flera träkistor af nu i fråga varande slag kända.

¹ Greenwell, *anf. arb.*, sid. 377, not. — Evans, *The ancient Stone Implements, Weapons, and Ornaments of Great Britain* (London 1872), sid. 165, 402; bernstenskärlet är afbildadt der fig. 367 och stenhammaren fig. 119. — Evans, *The ancient Bronze Implements, Weapons, and Ornaments of Great Britain and Ireland* (London 1881), sid. 243.

² Greenwell, *anf. arb.*, sid. 377, not. — Williamson, *anf. arb.*, 3:rd edition, sid. 17.

³ Greenwell, *anf. arb.*, sid. 377, not. — En i Westmoreland funnen kista olika de nu beskrifna hörde tydligen till en senare tid. Samma arb., sid. 384.

⁴ Thurnam, *On Ancient British Barrows* i *Archæologia* 43, sid. 315.

⁵ Greenwell, *anf. arb.*, sid. 377.

Då man för många år sedan borttog en grafhög vid Cairngall i Aberdeenshire, påträffade man två ekkistor, som beskrivas på följande sätt.¹ Den ena var hel, den andra icke. De hade blifvit urhålkade nr trästockar och mätte hvardera 7 fot i längd och 2 fot i bredd. Sidorna voro parallela och ändarna afrundade, med två utsprång för att underlätta bärandet. Barken satt ännu kvar på sin plats och var fullkomligt bevarad. Intet spår af ben märktes i någondera. De hade blifvit betäckta med trästycken och lågo i riktningen Ö.—V.»

En annan grafkista, som doek synes hafva varit något afvikande, upptäcktes år 1812 i Culsalmonds socken, likaledes i Aberdeenshire. Följande berättelse om fyndet torde förtjena meddelas.² »Under plöjning på ett ställe, hvarifrån man omkring 30 år förut hade borttagit ett stort röse af stenar och mossor, stötte plögen mot ett föremål, som hindrade den från att gå fram. Vid undersökning visade det sig vara en träkista af ovanlig storlek och råast tänkbara arbete. Den var bildad af stammen af en väldig ek, delad i tre delar af olika längd; hvarje del hade blifvit klufven midt itu med kilar och stenxor eller kanske med tillhjälp af eld och något stenverktyg, emedan insidan af de olika styckena hade ett visst utseende af att hafva blifvit kolad. Hela kistan bestod af sex stycken: två långsidor, två gafflar, en botten och ett lock. Af locket fanns doek endast en liten del kvar, emedan större delen af detsamma hade förstörts af plögen. Kistan låg i Ö.—V., med den för hufvudet afsedda ändan åt öster. Sidorna voro nedsänkta i marken, 13½ tum under bottenstycket. Midt på dem voro illa huggna rämor af samma längd som bottnen. De utskjutande delarna af sidorna hvilade på en hård med aska blandad massa, hvilken varit utsatt för en ganska häftig eld, och på hvilken del af grafven bålet tydligen hade stått.³ I ena hörnet af kistan fanns ett lerkärl, som gick sönder vid upptagandet. Det hade varit bildad af en blandning af lera och sand; det var smalast vid bottnen och ganska vidt i mynningen, samt omkring 10—11 tum högt. Sedan de olika delarna (af kistan) fått sin rätta plats i grafven, synas de hafva blifvit omgifna med en dubbel rad af ohuggna stenar.»

¹ Wilson, *The Archaeology and Prehistoric Annals of Scotland*, 1:a uppl. (Edinburgh 1851), sid. 462.

² Wilson, *anf. arb.*, sid. 462.

³ Denna del af beskrifningen beror måhända på något missförstånd.

I sjelfva Edinburgh gjordes år 1850 ett intressant fynd af ekkistor under följande förhållanden.¹ Under arbetena för uppförandet på Castlehill i Edinburgh af en stor reservoir för att förse staden med vatten gräfde man sig ned 25 fot² på denna punkt, som är den högsta i den gamla staden och belägen midt i densamma. Sedan man borttagit några byggnader från det 17:de århundradet och ett jordlager af flera fots tjocklek, i hvilket lågo åtskilliga mynt af Karlarna och Jakob VI, upptäcktes ett betydligt stycke af en tjock stenmur, som utan tvifvel utgjort en del af den befästning, hvilken Jakob II jemt 400 år förut, år 1450, låtit uppföra till stadens skydd. Längre ned, helt och hållet under grundvalarna af denna gamla stadsmur, stötte arbetarne på ett lerlager och under detta på ett tjockt lager af torf eller dekomponerade djnr- och växtämnen, i hvilket man hittade ett mynt af kejsar Constantin. Omedelbart derunder lågo två kistor, hvardera bildad af en klufven ekstock och mätande omkring 6 fot i längd. Utsidan var obearbetad, men innantill voro de urhålkade med mycken omsorg, i det en rund utskärning var gjord för hufvudet och särskildt utrymme lemnadt för armarna. De voro således i detta afseende, anmärkes det i beskrifningen, mycket lika stenkistorna från 12:te och 13:de århundradena. De lågo i Ö.-V., med hufvudena åt vester. Den ena kistan innehöll ett manligt och den andra ett qvinligt skelett, men inga vapen eller andra saker. Mellan kistorna låg hufvudet med hornen af en mycket stor hjort och längs med dem ett stycke af ett annat horn, skuret af människohand och samolikt spetsen af det spjut, hvarmed den gamle jägaren beväpnat sig för jagten».

VI. Andra länder.

Grafkistor af klutna och urhålkade stockar hafva också användts i andra länder än de nu omtalade. Jag kan dock ej här ingå på en utförlig redogörelse härför, liksom ej heller den nu meddelade beskrifningen på sådana fynd afsetts att vara fullständig.

¹ Wilson, anf. arb., sid. 463. — Jfr sid. 176 (ekkistor, funna vid det gamla Parliament House i Edinburgh).

² Gräfvningen fortsattes till ett djup af fulla 33 fot under den högsta delen af den plats, som inneslutes af reservoiren, men på det ställe, som omtalas i texten, var det största lodräta djupet omkring 25 fot.

Min mening har endast varit att visa, huru allmänt kistor af detta slag begagnats, och det ej endast i mycket gammal tid, utan äfven jemförelsevis sent.

Bland de trakter, från hvilka träkistor af nu i fråga varande form omtalas såsom i forna tider använda, kunna här emellertid nämnas *Böhmen*¹ och *Kaukasusländerna*.²

Ännu i senaste tid hafva för öfrigt sådana träkistor begagnats. Så är förhållandet på *Madagaskar*, der en begrafning skildras på följande sätt.³ Den döde klädes i sina finaste kläder och smyckas med ringar, kedjor och dyl. Sedan fälles ett trä och urhållkas till en kista. Denna bestänkes med blodet af en slagtd ox eller ko, inviges med böner, bäres, sedan liket blifvit lagdt deruti, af sex släktingar till den aflidna, samt nedsattes utanför den inhägnad som omgifver familjens begrafningsplats. En eld tändes vid hvarje hörn af denna plats, rökelse kastas på glöden och familjens hufvudman, som stält sig vid ingången, kallar högt hvar och en af förfäderna vid namn, anropande dem att väl mottaga den nykomna. Derefter gräfvdes en graf och den döde jordas utan vidare ceremonier. Under femton dagars tid offerar man och lägger födoämnen nära grafven, samt fäster hufvudena af offren på pålar rundt omkring denna.

Sådana berättelser äro icke endast af intresse i och för sig sjelfva. De äro af vigt äfven dertför, att man genom ett jemförande studium af de skildringar, som man har af seder och bruk vid begrafningarna hos nutida folk på ungefär samma bildningsgrad som våra förfäders under forntiden, kan få en föreställning om, huru det förr i världen gick till här.

Det är möjligt, att man äfven i Sverige under bronsåldern med offerdjurens blod vigde ekkistan, innan den ställdes på den plats, der dess lemningar nu anträffats. Detta är så mycket mindre osannolikt, som vi veta, att man i de nordiska templen under

¹ Worsaae, *Slesvigs oldtidsminder*, sid. 36.

² Матеріалы по археологіи Кавказа, II (Moskwa 1889), sid. 99. Vid sidan af en kista, i hvilken ett skelett ligger, ses beuen af en häst.

³ Worsaae, *The Primæval Antiquities of Denmark*, Preface of the english Editor (W. J. Thoms), sid. XX; efter *Encyclopædia Metropolitana*, art. Madagasear.

vikingatiden använde offerblodet på samma sätt, som man i de katolska kyrkorna använder vigvattnet.

Det är möjligt, ja sannolikt, att man äfven här liksom i så många andra länder gaf födoämnen åt de döda, som hvilade i ek-kistorna. Att man ännu långt efter den tid, från hvilken dessa grafvar förskrifva sig, bibehöll denna sed här i landet, veta vi med visshet.

Solberga nunneklosters läge

inne i eller utanför Visby?

Af

C. J. Bergman.

Om detta med jorden längesedan jämnade cistercienser- eller bernhardiner-klosters byggnadsstil och öfriga arkitektoniska förhållanden torde man numera icke kunna få upplysning, emär från forna tider någon beskrifning eller teckning däraf icke lär förefinnas. Och hvad särskildt angår klosterbyggnadernas grundritning och geometriska omfång torde det likaledes vara omöjligt att erhålla kunskap, ifall nämligen tro kan sättas till en skriftligen upptecknad, här nedanför meddelad sägen, att klosterbyggnadernas grundmurar blifvit för flera årtienden sedan uppbrutna och för världsliga ändamål egennyttigt begagnade. Men bekant är däremot, enligt befinnliga, talrika urkunder, att klostret af Linköpingsbiskopar, påfliga legater och påfvar varit begåfvadt med mångahanda privilegier, och att det af fyra konungar, Magnus Eriksson, Albrekt af Meklenburg, Kristiern d. 1:e och Hans d. 2:e varit hignadt med utförliga skyddsbref. Mycket ofta har det varit ihågkommet med testamenten och gåfvor af penningar och jordagods icke blott från personer på Gotland, utan oek från furstliga, adliga och borgerliga män och kvinnor på svenska fastlandet. Det var således på sin tid en ingalunda obekant helgedom. Solberga-systrarnas till jungfru Maria, deras skyddspatronessa, och till helgonen ställda fromma förböner för döde och lefvande, tyckas hafva på tolf-, tretton- och fjorton-hundratalet varit högt värderade och ifrigt eftersökta.

Men om klostrets belägenhet gifves det olika meningar.

På Gotland har man alltför äldre tider hyst den åsigten, att det legat vidpass 500 steg sydost från Visby ringmur, i närheten af den ännu s. k. »Jungfrustig» och på den högt belägna mark, där minneskorset öfver de år 1361 uti striden med konung Valdemar Atterdag därstädes fallne Gutarne ännu står i den efter nämnda kors kallade »Korsbetningen», samt strax norr om statens kruthus och om stadens n. v. begravningsplats. En brunn med godt och ymnigt vatten anses nu vara det enda, som återstår af den forna klostergården.

Af några mycket framstående, äfven af mig högt värderade häfdateknare: HENRIK REUTERDAHL, CARL GUSTAF STYFFE och HANS HILDEBRAND, har emellertid den åsigt blifvit framställd, att ifrågasvarande kloster legat inne i Visby stad. I största korthet hafva Renterdahl och Hildebrand uttalat denna mening: den förre i »Sv. kyrkans historia» (II, 488), där det heter, att klostret legat i »södra ntkanten af staden», och den senare i »Visby och dess minnesmärken» (s. 16), där läget inom murarna är i förbigående omnämndt och utan vidare utredning, säkerligen af den anledning, att det lärda och lärrika arbetet är egnadt åt de i staden ofvan jord befintliga minnesmärkena.

STYFFE har däremot i sitt stora arbete »Skandinavien under Unionstiden» (2:a uppl. s. 346) egnat frågan en speciell uppmärksamhet. Han har där ur diplomerna samlat en mängd uppgifter till stöd för sin åsigt. Hvad han skrivit om Solberga skall här fullständigt meddelas: det har följande lydelse.

I afseende på Solberga klostrets läge är åtminstone visst, att det i 15:e århundradet legat inom staden, ty i ett s. k. systerskapsbref af Skoghkloster af d. 27:e oktober 1435 kallas det »Solborgs kloster i Visby», och i konung Kristierns skyddsbref af d. 10:e juli 1459, hvilket är utfärdadt på Visborg, heter det »S:t Bernhards kloster i Visby». I Visby rådhusarkiv finnes ett pergamentsbref, hvori Otto Dusenboreh d. 25 april 1469 till abbedissan Gertrud Herentrejs säljer en gård »achter by dem junevrouwen klostres bynnen Wysbu». Att nunnorna begagnade S:t Jakobs kyrka, synes af ett biskop Knuts dombref af d. 11 oktober 1420 i en tvist emellan S:t Laurentii kyrka och nunnorna i S:t Jakobs kyrka, tryckt i Spegels Skrifteliga Bevis till Biskops-Chrön. Ups. 1716 s. 133. Jfr Wallin, Gothländska Samlingar II, 127, 129. Det är sannolikt, att klostret förnt legat på ett annat ställe i den högre delen af staden,

men ingen anledning är, att det legat utom murarna. Biskop Lars i Linköping ntfärdade d. 12 augusti 1246 ett bref för 'moniales de Wisby', hvilka af legaten Vilhelm af Sabina d. 25 maj 1258 kallas 'moniales de Monte Solis in Visby'. I ett testamente af d. 4 mars 1345 heter det oek 'monasterium dominarum in (icke juxta) Visby'. Diplom. Sv. I, 315, 335; V, 418.»

Det kan för visso synas mer än betänkligt, att mot en sådan häfdaforskare som Styffe uppträda polemiskt. Men hvad jag i några äldre skrifter funnit angående klostrets läge utanför staden och hvad gotländske eller på Gotland en längre tid bosatte män i skrift och tryck om denna sak hafva uttalat skall här till pröfning anspråkslöst framställas.

Klostrets läge *utanför* stadsmuren angifves i nedannämnda handskrifter och tryckta arbeten:

Gåfrobref af Birgitta Knutsdotter, riddaren Magnus Bengtsons enka, i hvilket hon för sitt, sina barns och föräldrars själsgagn förärar Solberga nunnekloster vid Visby (Conventum sanetimonialium Montis Solis circa Wysby) ett markland jord i Långby, etc., dateradt d. 18 okt. 1349, och aftryckt af Emil Hildebrand, Sv. diplomatarium, VI, h. 1, N:o 4498, s. 145.

(«Circa» betyder, såsom bekant är, i klassiskt språk äfven »i närheten af något, i någons omgifning». Klotz Handwörterbuch der lat. Sprache I, 867, Cavallin, »latinskt lexikon», I, 288, m. fl.).

STRELOW (född i Visby 1587, superintendent på Gotland 1644—56): Guthiländiseke Cronica, tryckt i Köpenhamn 1633, s. 120: Soelbierg Kireke udenför den Syndre port i Slottens Bygning». (Det sista ordet säkert skrif- eller tryck-fel i stället för Betning).

NEOGARD, LARS NILSSON, (född på Gotland 1683, pastor på Östergarn): Gautau Minning, stort manuskript i folio nti Visby h. allmänna läroverks bibliotek, författadt omkring 1730-talet, 4:e kapitlets 2:a del § 24: Solbergs kyrka i södra förstaden.

SPGEL, H., (superintendent på Gotland 1679—1685): Rudera Gothlandiea 1683, handskrift i Vexjö läroverks bibl., I, XIII § 1: Närmast utom staden låg Solbergz kloster, § 2: Samma kloster stod uti en äng, som kallas Slottsbetning».

DAHLBERG'S *Suecia antiqua et hodierna* innehåller en perspektivisk utsigt af Wisby, »såsom staden nu (1707) visar sig». Här antydes sydost från staden »Templum Solbergense devastatum», d. ä.: Solberga i grund förstörda kyrka.

SCHOEMACHER, JOHAN, (född i Visby 1691, rektor vid stadens skola): *Dissertatio de Gothlandia*, Upsala 1716, s. 25: »Verum extra ipsam urbem duo tantum templa, nempe S. Georgii in suburbio septentrionali et alterum in monasterio Monte Solis», d. ä.: men utom själfva staden finnas endast tvänne kyrkor, nämligen S. Jöran i norra förstaden, och den andra i Solberga kloster.

RHYZELIUS, *Monasteriologia*, 1740, s. 157: Utanför staden några lemningar (af klostret) synliga ännu 1727. Rhyzelius hade själf varit i Visby.

VALLIN, JÖRAN, superintendent på Gotland 1735—44, har af trycket utgifvit *Gothländska samlingar* i 2 delar, tryckta 1747 och 1776:

I, 49: Uti staden har icke varit något Benediktiner Kloster, utan endast i Ruma (Roma) för Munkar och i Solberga för Nunnor af bemelte Orden. Af en fremmande och obekant kan snart skrivas *uti*, i stället för *vid* eller *utom* Staden.» — (Som bekant, voro Cistercienserna afläggare från Benediktiner-orden och nämnas stundom med denna ordens namn).

I, 260: »Gamle Män berätta, att hon (Solberga klosterkyrka) stått på venstra handen om vägen, som löper ifrå Söderport til Kopparsvik, och minnas sig der hafva sett rudera efter et gammelt Stenhus. Herr Biskopen Dr. Rhyzelius, som oek sjelf varit på Gothland, intygar jemvel, att vid Solberga Kloster hafver varit en vacker kyrka, efter hvilken några lemningar syntes år 1727.» —

II, 110: Det af K. Valdemar, enligt Strelows krön. s. 172, på valplatsen bygda kapellet, »bygdes i den så kallade Stottsbetningen. Hvarest den är belägen, veta vi, ty han kan hvarken sjunka, brinna eller rifvas neder, nemligen millan Öster- och Söder-port. Stenkorset står oek i denna dag. . . . Strax bredevid korset synes en stor hög, nu öfverhöld merendels med jord och beväxt med gräs, hvarunder tyckas ligga lemningar af ett gammalt Stenhus. Men om just på detta stället Klostret stått, är icke så vist, efven oek om K. Valdemar der bygt et Capell. Eljest är nog troligit, att här kunnat fordom i Påviska tiden varit et Oratorium. Vi hafva tillförne (I, 260) hört gemene mans sägen vara, det oek många vackre män

bevittna, som trott sig hafva sett Klostrets kvarlevor, at det legat utom Söderport icke långt från vägen til Kopparviks Qvarnar. Om nu detta är sant, så kan klostret icke hafva legat i Slottsbetningen, ty denne ligger från Staden i Sud-ost, men det andre i Sud-Väst. Visserligen hafva klostrets runder varit synliga så väl i Strelows tid som i de nyares, men mig undrar, att han intet nämmer derom. Jag vil likväl härnti vara hvarken mot eller med, ehuru väl det ser sällsamt ut, att på detta senare stället — utanför Söderport vid Kopparsviksvägen — aldrig det ringaste spor mera skal finnas efter något hus eller en så stor bygning, som et Kloster eljest plägar vara. Det kan imedlertid vara oss lika mycket, om Klosteret legat i Öster eller Väster, ty vi blifve deraf hvarken rikare eller sellare.»

II, 129: Någon kunde invända, att här» — i k. Kristiern d. 1:es skyddsbref af år 1459 — står S. Bernardi Kloster i Visby, der likväl Solberga kl. icke var belägit uti, men utom Visby, nemligen i Södra Förstaden. Doch detta har intet att betyda, ty Förstäderna räknas så väl till Staden, som Husen innom murarna. Derföre skrefvo de äldre på Latin likaledes: *Mouiales de monte solis in Visby*. —

? J. P. TORSMAN, tullförvaltare i Visby. I ett ex. af Vallins Gotiska Sannlingar, hvilket anses hafva tillhört nyssnämde Torsman, och hvilket sedan kommit att ägas af hans efterträdare J. Ruuth d. ä. (tullförvaltare 1804—19), och efter denne af sonen J. Ruuth d. y. och på den sistnämdes auktion försålles, finnes på ett hvitt blad följande handskrifna anteckning:

När jag» (— J. P. Torsman? —) kom till Visby 1767 voro ruinerna icke så förfallna som 37 år därefter. Då voro lemmingar synliga af det kapell, som stått i sydöstra hörnet af Korsbetningen emot åkern där intill, likasom af Vinhuset eller Beursen, hvarpå både konst och kostnad varit mycket använd: stora och sköna pelare af huggen och slipad sten pryddes ruinerna — nu en trädgård. När bränvin skulle hjälpa Sveriges finanser eller Kronans kassa, togs sten till Brännerihus-byggnaden år 1777 från gamla Beursen ned till gatan, hvarefter platsen inrymdes mot lite afgift.»

(Genom den tillagda uppgiften om Vinhuset (kalkskinnhuset), hvilken öfverensstämmer med andra säkra uppgifter om nämnda hus, synes anteckningen om Kapellet i korsbetningen, d. v. s. Solberga kloster-ruin, vinna i trovärdighet.)

SÄVE, P., (född i Visby 1763, lektor vid gymnasiet, medredaktör af Visby Veckoblad 1823—25, död 1837) skref i en uti nämnda tidning införd längre uppsats med titel »Vandringar i och utom Visby», i n:o 14 1825 om Korsbetningen:

»Denna grönskande höjd, som visar ett högt upprest stenkors» (— s. k. Valdemars-korset —) »till minne af det olyckliga fältslaget år 1361, förvarar tillika ruinerna af Solberga nunnekloster. Från den närbelägna 'Jungfrustigen' uppstego andäktiga hymner från de jungfrur, som egnat sig åt försakelsen.» —

(Jungfrustig heter ännu i dag en väg, som öster om Korsbetningen går söder-ut.)

ALFVEGREN, G., (född på Gotland 1773, stadskommisiter i Visby 1808, sedan pastor och kontraktsprost, död 1845), har efterlemnat en handskrift om Gotlands historia, där det s. 527 heter om Solberga: »beläget straxt utom murarna».

GUSTAFSON, M., (född på Gotland 1770, konsistorie-notarie i Visby 1801—1846, död sistn. år; förf. till en vidlyftig handskrift »Gotländska samlingar», folio, påbörjade 1817, fortsatta till 1830- och 40-talen; handskriften i hans söners ägo). I afdelningen om klostren heter det om Solberga:

... »Angående läget synes Strelow hafva rätt... (nämligen) straxt i söder om Stenkorset, som till de slagnes åminnelse derstädes blef upprest... Och som en stor del af stadens ödelagda Kyrkor blifvit af efterkommande i grund nedbrutna, för att begagna deras kostliga huggna stenar till enskilda byggnader, så har ock skett här allt ned i grundvalen, som af de djupa grafvarna ännu synbart är. Doek fanns vid Kruthusets anläggning i grannskapet härstädes för några år sedan ännu åtskilliga huggna hörnstenar af forntidens stämpel. Sjelfva platsen, omkring 400 alnar i sudost från Södra stadsporten, är på en sandbæcke, den högsta i trakten, med fri och vacker utsigt öfver staden och hafvet i vester, hvadan namnet Solberg troligen uppkommit... Under tidens lopp har klostret kommit i besittning af betydliga fastigheter. Närmast kring sitt hemvist ägde nunnorna Numne-åkeren vid Österport, Solbjergs-åkeren utanför Söderport, Numne-siken vid Hundlund, ängen närmast i Öster vid Jungfrustig, m. m.»

BRUNIUS, C. G.: »Gotlands Konsthistoria» 1864:

I, 281: Solberga kloster, som hade en egen kyrka, låg några hundra steg utanför ringmuren, mellan vägarna, som utgå från

Söder- och Öster-port. År 1727 sågos några lemningar, för hvilken uppgift återopas här ofvan citerade Rhyzelius.

I, 322: »Det berättas, att k. Valdemar låtit uppsätta detta ringkors och derjämte bygga Solberga kloster Härvid bör anmärkas, att Solberga kloster som låg i närheten, tillkommit mer än 100 år innan nämde konung hemsökte Gotland och plundrade Visby.»

KLINGVALL, J. G., (född på Gotland 1786, lektor i Visby, död 1866), »Kort sammandrag af Gothlands och Visby historia» 1834, s. 14: I förstäderna har varit tvenne kyrkor, näml. S:t Görän, hvars ruin ännu kvarstår, och Solberga klosterkyrka».

SÖDERBERG, D., (född på Gotland 1807, lektor i grekiska och historia, död 1882), »Vägledare i Visby ruiner», 1845, s. 18: »Straxt utom murarna låg Solberga nunnekloster».

SjöBOHM, A. TH., (född på Gotland, folkskolelärare), »Gotlands land och folk» 1871, s. 50: Solberga i södra förstaden utanför stadsmuren».

SÄVE, P. A., antikvitets-intendent, och BERGMAN, C. J., (båda födde på Gotland, den förre 1811, den senare 1817, båda elementarlärare i Visby), »Gotland och Visby i taflo» 1858, s. 1: »Solberga kloster beläget sydost från och invid staden». — Den senare har i några topografiska skrifter uttalat samma mening.

LINDSTRÖM, G., (född i Visby 1829, elementarlärare i nämnda stad, sedan professor vid K. Vetenskaps-akademien), »Anteckningar om Gotlands Medeltid», 1892, I, s. 89:

»Af de 15 kyrkor, som lågo inom murarna och de två utanför, voro fem klosterkyrkor eller tillhörde med kloster likställiga inrättningar. I en not uppräknas de fem klosterkyrkorna, näml. Nikolaus, Katharina, Solberga, Helge-Ands och S:t Görän». Enär belägenheten inne i Visby af Nikolaus, Katharina och Helge-Andshuset är aldeles oomtvistad, synes det, att Lindström räknar Solberga bland de två utanför murarna.

Såsom här ofvan af citatet ur Styffe's stora arbete »Skandinavien under Unions-tiden» nogsamnt inhemtas, har den högt aktade författaren stödt sin åsigt om Solberga-klostrets belägenhet på det i urkunderna förekommande dels latinska ordasättet *in Wisby*, dels det platt-tyska »bynnen Wysbu» och dels det danska och svenska

»i Wisby». Men redan för halftannat århundrade sedan har superintendenten Jöran Wallin (i »Gothl. samlingar», II, s. 129, § XX) upptagit och förklarar nämnda ordasätt. Den lärde arkeologens, förint anförda, ord torde här få upprepas: »Någon kunde invenda» — skrifer han — »att här (i k. Hans' skyddsbrief) står S. Bernhardi kloster NB i Wisby, der likväl Solberga kl. icke var belägit uti, men utom Wisby, nemligen i Södra Förstaden. Dock detta har intet att betyda, ty Förstäderna räknas så väl till Staden som husen inom murarna». — Och det har varit och är ännu vanligt både i dagligt tal och offentliga handlingar, att den, som bor eller äger tomt belägen vester, norr, öster eller söder om stads-muren på stadens grund, anses vara boende eller tomt-ägare i Visby. Några exempel må anföras: I Länsstyrelsens senaste 5-årsberättelse för 1886—90 heter det s. 13: »Under perioden hafva 2 gjuterier och mekaniska verkstäder varit i verksamhet, det ena i Visby, det andra i Fole socken». Med det i Visby belägna gjuteriet kan icke menas något annat än Otter & kompanys gjuteri, men detta ligger utanför stads-muren, öster därom. Vidare heter det i samma officiella berättelse, Tab. 5, s. 25: »Aktiebolaget Visby Cementfabrik i Visby stad», men fabriken ligger ett stycke söder om staden. Och vidare Tab. 8: »om fromma stiftelser i Visby» nämnes s. 28 »Gotlands Sjukhem», men detta ligger i närheten af Cementfabriken, söder om staden. Och för några tiotal af år sedan skrefs ett testamente med en donation till »Sjukhemmet i Visby», och den bestämda gåfvan tillföll stiftelsen. Måne någon om 5 å 6 århundraden, då möjligen sjukhemmets byggnad är förstörd eller inrättningen flyttad, men sjukhemmets arkiv med det där förvarade testamentet vore i behåll — måne någon skulle vilja påstå, att prinsessan Eugenie's fromma stiftelse af henne anlades inne i Visby?

Angående det latinska »in Wisby» kan i förbigående antecknas, att detta uttryck äfven i fullt klassiskt språk kan betyda: i närheten af Visby. I utförliga latinska språkläror finner man i kapitlet om ordsbestämningar äfven följande regel: »*In* framför städers namn i ablativ begagnas när antingen blott en del af staden eller om dess område skall betecknas». Exempel härpå finnes hos Cicero och Cæsar, m. fl. författare.¹ — Att ett latinskt gåfvobref af år

¹ Se härom: Supple, Prakt. Anleitung zum Lateinschreiben, 2:e Aufl., 1874, I, § 196, 3. — Krüger, Gram. d. lat. Sprache, I, § 387, 3. — Draeger, Hist. Syntax, 2:e Aufl. I, s. 519. Såsom exempel anføres

1349 angifver Solbergaklostrets läge »circa Wysby», d. v. s. i närheten af Visby, är i det föregående anfördt.

I fall detta kloster legat inne i Visby, månne det icke är förvånande, att ej den ringaste traditiou därom förefinnes — att icke namnet af den på sin tid mycket besökta oeh med så stor frikostighet omfattade helgedomen kvarlefver vid någon vrå, vid någon fläck af stadens inre område? Man vet, hvarest det i grund förstörda Kalfskinnshuset har legat, hvarest de med jorden jämnade kyrkorna S:t Mikaël, S:t Jakob och Ryska kyrkan varit uppförda inne i staden. Något sådant om Solberga vet man emellertid icke. Namnet låter också icke stads-aktigt oeh förekommer icke, åtminstone hvad mig veterligt är, i någon annan stad. Däremot förekommer det mångenstädes såsom beteckning på bondgårdar, däraf på tvenne i Fröjels socken på Gotland, vidare på herregårdar och säterier, samt på ej mindre än fem lantsoeknar i olika svenska landskap. Om några af dessa orter är det anteckadt, att de hafva ett högt och fritt läge, hvilket också passar in på det gotländska klostret, i fall detta legat utanför staden.

Icke heller är det för mig bekant, att åtminstone i Sverige något cistercienser- eller bernhardiner-kloster legat inne i någon stad. Munk-klostren Ayastra, Nydala, Varuhem, Julita, Roma, Husaby, Herrevad och Ås — samt nunneklostren Sko, Gudhem, Askaby, Riseberga, Vårfrånberga, Byarn och Rækeby (lägges här till Solberga, så äro alla cistercienserkloster i Sverige uppräknade) — samtliga dessa kloster lägo på större eller mindre afstånd från städer. Det synes, att bröderne oeh systrarna af nämnda orden nudvikit det egentliga stadslifvets buller oeh larm.¹

från Cicero, Att. 8, § 8: »in Cajeta», hvilket här betyder icke i staden C., utan i grannskapet af nämnda stad, där Ciceros lantgård var belägen. Och från Cæsar, BC. 2, 18: »in Hispoli», hvarmed han menar hamn-området vid Hispalis. Äfven hos Livius och Plinius den ä., m. fl. finnas exempel med dylik betydelse. — Äfven hvad angår rörelse till eller från en stad ontala skolgrammatikor skillnaden mellan »Roman proficisci» och »ad Roman proficisci», samt mellan »Româ proficisci» och »a Roma proficisci». Ellendt-Styffert, Lat. Gramm. § 191 Anm. 2; Madvig, Lat. Sprachlehre für Schulen, § 275 Anm. 1. Användning af preposition sker för att beteckna omgifningen af en stad.

¹ Se härom Sveriges historia, 1:a bandet, af Oscar Montelius, s. 379. Vallin, Gothl. Saml. I, 48, m. fl. författare.

För de läsare, som hittills tåligt följt med författaren genom den långa raden af torra diplomatariska excerpter, antikvariska notiser, lokala traditioner samt mer eller mindre rimliga konklusioner, vill förfn nu föreslå, att de till omvexling och behöflig vederkvickelse ville göra eller förnya bekantskapen med en händelserik och mycket romantisk berättelse, som från slutet af 1300-talet är fäst vid det gotländska nunneklostret. Det är berättelsen om Stolts Elisif och hennes bortröfvande från eistereienser-klostret Riseberga i Nerike. Den är flerstädes framställd,¹ och här må endast hufvud-dragen däraf meddelas.

En af konung Albrekts af Meklenburg hofmän och ginstlingar, vid namn Bernhard den långe hade vid ett besök, som han i sällskap med konungen gjorde i Riseberga nunnekloster, fått se och förälskat sig i den unga och sköna klosterjungfrun Elisif. Med sin konung till bönenman, framstälde han hos hennes fader, den förnämre och rike herr Erik i Östergötland, sin anhållan att få gifva sig med dottern, men erhöll ett tvärt afslag. Då återvände han till klostret, och det lyckades honom att bortröfva henne, mot hennes vilja. Han skyndade med sitt byte till Stockholm; men då, efter slaget vid Falköping (1389), Albrekts anhängare ej längre ansågo sig säkra i nämnda stad, beslöt han, att föra sitt kloster-rof till Tyskland.

»Bernhard han seglar i böljorna blå.
Hans segel de stodo så spände,
Stolts Elisif fäller swa mången tår
Allt yfvir sitt stora elände,
Herre Christ radi fyr oss allom!»

såsom det heter i ett om händelsen af den samtidige, vitre Linköpingsbiskopen Nils Hermanson — hvilken uppgift dock troligen är oriktig — i folkvisans tonart författadt och i ej mindre än 50 strofer utfördt skaldestycke.

Men Elisif ropade till Gud om befrielse från rövaren. Då uppstod en förfärlig storm, fartyget förläste vid kusten af Gotland, och Bernhard med alla ombord omkom i vågorna, utom Elisif, som af hafsens misknadsamma böljor blef kastad i land och räddad af en fiskare, som förde henne till Visby kloster. Att med klostret

¹ Af H. Hildebrand i Sveriges historia, 2:a bandet, s. 95—96; af C. G. Starbäck i Berättelser ur Sv. historien, 4:e d:n s. 314—321; och af Vallin i Gothl. samlingar, 2:a d:n s. 139—144 m. fl.

menas Solberga är nog påtagligt, och hos cisterciensiska ordenssystrar erhöi hon fristad och vård. Men hon längtade tillbaka till Riseberga, där hon svurit att lefva och dö. Nyssnämde biskop Nils Hermanson, som då var på visitationsbesök i Visby, villför hennes önskan och förde den olyckliga, hårdt pröfvade och efter de genomgångna vedermodorna mycket medtagna nunnan tillbaka till hennes Riseberga, där hon dock efter några dagars lidande afled.

Den sörjande fadern utfärdade sedan till *claustrum monialium Montis Solis in Gotlandia* (d. ä.: till Solberga nunnekloster på Gotland) ett gåfvobref, i hvilket han för sin dotters själ anslog till klostret — enligt Jöran Vallins öfversättning af den latinska urkunden — en half lest Rogs renta att till ewerdeliga tider årligen uppbäras från tvänne gårdar i Swerike &c.. Herr Eriks bref är visserligen icke hvarken till tid eller ort dateradt, men det blef år 1459 afskrifvet och vidimeradt af föreståndarne för dominikaner- och franciskaner-klostren samt kyrkoherden vid S:t Maria, alla i Visby, och med deras sigill bekräftadt. Efter denna i Visby domkapitels arkiv befintliga afskrift har Jöran Vallin meddelat gåfvobrefvet (Gothl. Saml. 2: s. 143). I herr Eriks gåfvobref står endast, att det tillkommit för hans dotters själs frälsning, och är sålunda ett bevis, bland de många, som äro bevarade, på hur högt äfven i andra landskap Solberga-systrarnas förböner den tiden voro uppskattade; men ganska troligt är, att gåfvan varit också en gärd af tacksamhet för den vård, som hans dotter bland dessa fromma systrar åtnjutit.

Så opartiskt, jag kunnat, har jag i det föregående sammanställt de sins emellan stridiga åsigterna om Solberga-klostrets belägenhet antingen *inom* eller *utanför* Visby ringmur. Att jag oakadt den respektabla auktoritet, som finnes för de förra, dock tills vidare är benägen att tro på de senare, läser läsaren nog hafva förstått; men han bör också, såsom jag hoppas, hafva insett, att jag i denna topografiska tvistefråga framträdtt (enligt en gammal latinsares ord) *audacter quidem, sed non impudenter* — dristigt visserligen, men icke ohöfviskt.

Meklenburgska och svenska ordspråk.

Af

A. H. Klint.

Hvem känner icke Fritz Reuter? Tack vare honom har det språk, han så mästerligt behandlade, vunnit god klang ej blott i dess hembygd på den bördiga, stenfria slätten mellan Östersjön, Schweriner- och Müritzersjöarna utan ända ner till Alperna i söder, likasom från Rhen i väster bort till de ungerska pussta i öster.

Den fornartade, af nutiden ej mycket rubbade, bastanta karaktären hos folket, dess gamla seder och samhällsinrättningar, språkets flärdlösa, kärnfasta enkelhet i böjning och ljudsystem må väl hafva väsentligen bidragit till denna allmänt åtnjutna gunst, men man torde kunna påstå, att Fritz Reuter genom sina skrifter för denna munart uträttat lika mycket som Luther i stort för högtyskan.

Föreningar och tidskrifter verka i samma syfte. I hög grad bidraga de af Reuter-Verein i Berlin eller på enskildt initiativ anordnade Reuter-Vorträge, hvilka med oförställdt nöje höras i hela Tyskland. Förf. har förliden sommar bevistat tre sådana Vorträge af hr Ludvig Sternberg och har öfvertygat sig om den verkliga hänförelse, hvarmed de åhöras af ung och gammal.

Reuters dialekt är den östra meklenburgska, i många stycken sammanfallande med den pommerska. Andra dialektskiftningar — somliga uppgifva sju — hafva ock odlats; staden Rostocks språk har haft en framstående målsman i John Brinkman.

¹ Dr. O. Glöde säger: das Reutersche Schweriner Idiom. Herrigs Archiv 1893

Mången framstående skriftställare räknar det sig till heder att träda i Reuters fotspår och berätta för folket och nr folklivet.¹ I afsikt att visa nunnartens användbarhet i den högre stilen har Strelitzer-målet af August Dühr valts till en öfversättning af vissa delar af Homer's Iliad. Prof härpå lämnades i Herrigs Archiv 1893.

Då man söker språkliga analogier, kan man fästa hufvudvikten vid grammatiska formen eller vid tankegången.

Angående det rent formela vilja vi blott påpeka ljudsystemets, kasusböjningens, ordförrådets stora öfverensstämmelse med de skandinaviska språken

Dessa, liksom hela det nedersachsiska språkområdet således äfven meklenburgskan, hafva stannat kvar på det andra trappsteget af den ljudskridning, tyskan haft att genomgå.

I det följande vilja vi lägga hufvudvikten vid analogier i tankegången och bildspråkets uttrycksformer, men mindre vid den grammatiska sammanställningens form.

Vi skola då finna, att så egenartade, af bilder helt och hållet uppbyrta uttryck, som ordspråk och ordstäf äro, förete de de mest öfverraskande analogier, tydande på likartade kulturförhållanden, medan i andra däremot olikheter återspeglas.

Bilden förekommer desto oftare, ju rikligare föremålet själf är för handen. Mindre ofta är ordstäfvet en stelnad, äldre formel, hvars lifskraft kan bero på en örat lätt smekande alliteration, såsom nedan skall visas vid Luehs.

Abstrakta sentenser äro ej bildrika och föga beviskraftiga; de skola därför blott sparsamt meddelas.

En stor del af de meklenburgska ordstäfven äro samlade under läsningen af Fritz Reuter särskildt *Ut mine Stromtid*, några efter muntligt meddelande, flera nr K. Schillers *Thier- und Kräuterkunde des meklenburgischen Volkes* och andra källor; de äldre svenska nr H. Reuterdahls *Gamla ordspråk*, A. Koeks och P. af Petersens' *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk*, Grubbs *Penu Proverbiale* (1678), nyare svenska nr *Ordspråksboken* (1865), Rhodins *Samling af svenska ordspråk*, eller efter muntligt meddelande.

¹ Annorlunda tänkte A. Hovelacque; denne mångsidige filolog yttrade 1876 i *La Linguistique* s. 293: Le bas-allemand ne s'est pas élevé à la condition de langue littéraire et le haut-allemand a rendu pour jamais infructueux les essais qu'on pourrait faire en ce sens.

Flera af de anförda meklenburgska ordstäfven gå väl i ändrad dräkt ntöfver detta lands gränser, andra åter synas vara egendomliga för detsamma och det tillstötande Pommern.

Lefvande naturföremål gifva den verkningsfullaste bilden, vi börja med några af de vanligaste.

Katt, Mieze.

Wenn de Katt nich to Hus is danzen de Mûs up'n Disch. (Schiller Th. III, 6). — När Kattan är borta dantzar Musen på Bordet. (Grubb 575).

Dann is de Sache för de Katz. (Str. 503). — Det går för Katten (i våld).

De Fisch möcht de Katt wol, se mag sick man blöt de Föt nich natt maken. (Schiller ib.). — Katten hade väl gerna fisken, men vill inte väta sina fötter (3160 Ord. 51); kortare hos Grubb 415: Katten hade gärna fisk, men wil intet väta foten.

Je mihr du de Katt stråkst, je höger hålt se'n Swans. (Schiller Th. III, 6.) — När man stryker Kattan på ryggen, så sätter hon vp rumpau. (Grubb 583).

Om något värdelöst säges äfven på mekl. Kattendreek, dat's kên Kattendreek. (Schiller ib.)

Till följd af bristande rim finns ej motsvarighet för Natt as ne Katt (Laten. Ag. 225), Kattennatt (Schiller ib.); sv. våt som en hund.

Senare, mera vitsartade än allmänt folkliga synas följande, hvilka väl kunna efterbildas på sv.: dat's'n Hun von'n Pird (västligt Pärđ). sä de Jung, da reed he up'n Katt. (Jan Peik 209). Wenn't man irst gewennt is, seggt de Becker as he mit de Katt den Aven (t. Ofen) útwischt. (Schiller Th. III, 6.) Gewahnheit is allens Mieze, sä de Bäcker, do fegte he mit de Katte den hitten Aven ut. (Jan Peik 197).

Vid nttrycket: Bi Naecht siin alle Katten grâg (Schiller ib.) var redan Grubb (775) medveten om ett ombyte af bild, som säkert långt före honom inträdt, ty han anför parallelt: Swijn, alla swarta i mörkret. . . Im finstern seind alle Katzen graw. Äfvenledes i wer köfft de Katt in'n Sack (köpa grisen i säcken).

Egendomligt synes Bullkater hos Reuter motsvarande nht. kraftnttrycket Donnerwetter: Sin Köpp was em . . . von so'n Bullkater wuschen (jfr fr. lavage de tête, sv. tilltvålning). Dählmert (Platt-D.

Wb.) säger och Schiller (Th. III, 6) bekräftar, att det är »ein anziehendes dickes Regen- und Donnergewölk». Men enligt Dähnert betyder det äfven »Ein verkleidetes Schreckbild für die Kinder zur Weihnachtszeit. De is sin Bullkater. Für den fürchtet er sich. Den senare betydelsen synes vara den ursprungliga, liksom Bullenbiter betyder en stor, stark, skräekinjagande hund. Angående sammansättningsformen Bull i. st. f. Bullen, jfr Bull-Osse (Dähnert och Brem. Wb.) Att mlt. bullen (henlen vom winde) Lexer mlt. Wb. medverkat synes ej osannolikt. I alla händelser har folkfantasierna i åskmolnet tyckt sig se en väldig fräsande katt, hvilken, såsom meklenburgaren säger. Für nn Fett ut de Ogen spuekt.

För att gifva en afskräekande bild af barnskrik säges om ett »lautweinendes Kind» Brüllkater (Frehse 10).

Hunn.

Enligt en i Meklenburg gängse vidskepelse läkes ett sår af hundbett lättast, om man lägger hår af den bitande hunden därpå. (Schiller Th. III, 5.) Att denna vidskepelse äfven funnits i vårt land, tycks framgå af det nu mera dunkla: Hundasår läkes med hundahår (3160 Ord. 43), hvilket Grubb (337) så anför: Hundasår läkes medh Hundahår i. e. Taga boot dher man får sooth är ett skiäntsord, när någon klagat öfver ondt hufvudh efter ett rws . . . Tyskarna säga och: Wer von Hunden wirdt gebissen der heiletz mitt Hundzharen. Ännu sägs efter Grubbs första tolkning nlt. Hundshaare auflegen (dricka ånyo för att bota rusets följder).

Efter K. Bartsch anför K. Schiller ur en handskrift från början af 1600-talet: seitt gute freunde als katze vnd hundert; nsv. som hund och katt; nlt. wie Hund und Katze, hvilken formel torde vara den allmänna i det tyska språkområdet.

He tröck Pål as'n besnigten (el. begåten) Pudel (Schiller Th. III, 4); hos Dähnert (36): he geet davon as en besnijd (ht. beschneiter) Hund; nlt. wie ein begossener Hund abziehen; nsv. sloka af som en våt hund (pudel). I Sverige har icke snön kunnat tjäna till bild för öfverraskning.

Indessen kümmt Ein äwern Hund, kümmt hei ok äwern Swanz. (Fr. 84.) Kâm'k äwern Hunn kâm'k ôk äwern Stürt. (Schiller Th. III, 4.) Orekar man öfver Hunden, så hiuner mau fulle öfwer Rumpen. (Grubb 118.)

Likasom hos oss heter det: Wil dat en Wedder was, worin Einer keinen Hund ut de Dör jagt. (Fr. 167); nsv. det är ett sådant väder, att man ej vill köra en hund utom dörren.

Sammanställningar af Hund och Flö äro talrika. Je mihr Hunnen je mihr Flö. (Schiller Th. III, 4.) Ju magrare Hund ju större Loppor (Grubb 408) har en något afvikande betydelse.

Hade Bräsig (säg: Brösieh) talat svenska och ej s. k. Messingseh, skulle han i st. f. Hundsfott giebt mehr als er hat (Str. 171) sagt med Grubb (98): Den som geer så han tigger, skal man slå så han ligger. Äfven må nämnas Wölp, nsv. valp, enligt Dähnert Ein Schimpfname auf einen dieken ungeschliffenen Jungen» och barnspråkets Wauwau, sv. vovov.

Af nyare datum och lätt att imitera är tydligen: 'tis nich ganz miss, sä de Jung, smeet nah den Hund un drööp de Steefmoder (hos Reuter Steifmoder). (Jan Peik 210.)

Pird (t. Pferd).

Schadt em nich, Jöehing, de rug'sten Fahlen warden de glattsten Pird. (Str. 19.) Aff ruggota Fohlar blijr och goda Hästar. (Grubb 6.) Af kladdig fåle kan blifva god häst (3160 Ord. 1).

Hei satt nu hoch tan Pird (Str. 258); nht. sieh auf's hohe Pferd setzen; nsv. sätta sig på sina höga hästar. Det nht. wie ein Pferd arbeiten, arbeta som en häst, är väl allmänt således oek mekl.; blott sv. åter: thæt skal meer till hæstin æn hwisla. (Kock 216.)

Såsom namn brukas: Brün, Brünning, nsv. Brunte, Voss, nsv. Fuks, Bliss, hos Dähnert Blis el. Bläse, nsv. Bläs, Bläsa f. Om gammal häst säges Krack, Hess (Frehse Wb.). Dähnert och Schiller säga Hest, Hêst i samma betydelse som Pferd. De Burmester is up Nicolai'n sinen Brunen ut de Lappen galm. (Fr. 200. Borgmästarn har kilat af på Niklas' brunte; Lappen = Schuhsohlen, Brem. Wb, III, 15.)

Ordspråk rörande hästen synas ej vara så talrika, som man kunde vänta af detta djurs ymniga förekomst. Hästens öfvervägande goda egenskaper tyckas skydda honom från den ndd, som ofta ligger på botten af ett ordstäf. Meklenburgaren älskar sin häst, som nästan uteslutande användes till dragdjur. Bondhuset, hvilket är sammanbygdt med stall och ladugård, har, enligt Dr. Beltz' uppgift, sedan gammalt och efter författarens iakttagelse ännu i dag,

som prydnad på sina gafvelåsar två i vinkel ställda hästhufvud. När något obehag är i fråga får Esel ställa sig i tygen i stället för Pird. Så: up den Saek slag ick un den Esel mein ick; sv. slå på kärra och mena märra.

Då hästar i äldsta historiska tiden i Europa betade i hjordar halfförvildade långt från nybygget, likasom hos asiatiska nomader och måste fångas, när de skulle brukas, var det med skäl, som Håvamål (strof 83) manade till bättre vård om dessa djur:

magrau mar [skal] kaupā,
 en mæki saurgan
 heima hest feita
 en hund á bui

(hemma din häst du göde och hunden på [nt]gården). Detsamma säges nära nog i tyska ordspråket: des Herrn Auge macht die Pferde fett (jfr V. Helm Kulturpflanzen und Haustiere 24) och i det nordtyska: de beste Perde worden up de stall söcht (Doorn. Kool. 714).

Swien.

Veel Geschree nu wenig Wull, — sä de Düwel do schere he en Swien (Jan Peik 215); nht. Viel Geschrei wenig Wolle. Mycket af Munnen lijtet af Ullen, sade han som klipte Soon. (Grubb 539.)

Välkommen som so i sakristia, motsvaras af: un was dor ankamen as — de Sæg in't Judenus. (Str. 76).

Ordstäfvat: ut en Swinsuhr lett siek mein dag' kein siden Geldbüdel maken (Fr. 213) påpekar, att det beredda skinnat af svinöron förr användts till börsar.

Wolf, Luchs.

Wenn Einer von den Wulf red't, denn is hei nich wid. (Str. 285). Dähnert: Wenn man vom Wulf sprekkt, is he nig wiid; ht. wenn man vom Tenfel spricht, ist er nicht weit; sv. när man talar om trollet, är det icke långt borta. (3160 Ord. 69.) När man talar om fan (ulfvén) är han i färstan.

Mit'n Wülfen hülen Dähnert, sv. tjuta med ulfvarne. Kombir thu til Wlna tha thiwth som the. (Kock 154).

Mekl. Tellt Schoap frätt de Wulf ök (Eck. 449) synes ock utbredt; ostfris. Wulf frett ök wol 'n telld schâp (Kool. III, 579).

Wlwin takir ok taaldh faar (Koek 160); nht. auch die gezähnten Schafe frisst der Wolf.

En ren meklenburgisk fantasiskapelse är Roggenwulf.

Lining (Karolina) rohrte ok as en Roggenwulf (Str. 14 och flerstädes). Mycket har ordats för att förklara detta uttryck, som till oeh med föranledt en specialafhandling af Mannhardt.

Den enklaste förklaringen synes vara denna, hvartill anledning delvis gifvits genom muntliga meddelanden af dr Beltz oeh dr Glöde. Då på de stora meklenburgska rågfälten säden kommer i vajning, kallas detta Roggenwulf, emedan man föreställer sig, att ett större djur (Wulf) löper däri genom oeh förorsakar böljandet. Därefter har inbillningen låtit »de Roggenwulf» gå ur rågfältet oeh ordet användes i liknelser om ett stort hemskt djur, jfr Bullkater. Wander (Spr. L. II, 1549) anför nht. der Wolf sitzt im Korn» um die Kinder davon abzuhalten, in Getreidefelder zu gehen. I Ostpreussen (Oberland) är det en trollartad människa, där säges: de Kornmoder kömmt. ib. Härmed kan jämföras den öfver hela Europa gängse folktron, att en människa kan, som det i Varend heter, förhamnas till varg eller s. k. Varnlf, hvaraf uttrycken *gå ulf*, *löpa ulf*, *löpa varulf* i skogen, tills han blir nämnd vid sitt rätta namn oeh förhamningen upphäfv. (Hyltén-Cavallius, Varend oeh Wirdarna I, 348).

Ett annat för ³Meklenburg oeh Pommern eget oeh vanligt uttryck är: So fett fidelt Luehs nieh, hvarmed blott ett pikant förnekande göres såsom: So fett fidelt Luehs nieh: Speek in Botter brad't um denn mit Lepeln eten. (Str. 27.) Enligt bibliotekarien C. Schröder i Schwerin — oeh det bekräftas af Eckart — lär äfven någon gång sägas: so fett fidelt de Vos nieh; i hvilket fall en ny alliteration tillkommer. Ordstäfvet synes ej vara i det öfriga Tyskland bekant, men är dock otvifvelaktigt af hög ålder. För mer än hundra år sedan skref Dähnert under Fideln: So fett fidelt Luks nig. Das ist zu viel begehrt. Lodjuret (Luehs, Tierwolf) är längesedan utdött i Tyskland, det sista sköts 1846. Förr synes det hafva lefvat i mängd i Pommern oeh sannolikt äfven i östra Meklenburg oeh då gifvit upphof till det ännu där allmänt gängse, på en enkel alliteration beroende uttrycket. I Brehms Tierleben (Leipzig 1893, I, 168) heter det: Ende des 15 Jahrhunderts galt er (der Luehs) in Pommern als das schlimmste Raubtier. Luehs utan artikel uppfattas nu blott som ett betydelselöst namn

hvilket föranledt till och med en vetenskapligt bildad meklenburgare att antaga Lnkas såsom ordets ursprung.

Adebor. Ul, Nachtigal, Gaus.

Bland fåglar intager storken, Adebor, i bildspråk liksom i saga främsta rummet. Därnäst torde komma Ul, Gaus och såsom deras motsats Nachtigal. Leeche nämner i Nordisk Familjebok, att storken anses skydda för eldfara utan att säga, huruvida denna folktro är svensk. I Meklenburg tros han skydda mot eldfara och åkslag. Då fågeln hos oss är föga utbredd, kunna ej många uttryck om honom hafva blifvit hos oss allmänna. Äfven hos vårt folk torde han dock synas förtjäna namnet Adebor, lyckobärare. (Berghans I, 9, af öd, ags. ead, fsv. öd¹ o. bero.) Det förhållandet, att ungarna mata sina gamla föräldrar, har gifvit anledning till att storken anses som familjens goda genius (och Kinderträger), såsom redan påpekats af Aisopus och Aristofanes. (C. J. Sundevall, Svenska Fågellarna. Hvit Stork, 717.) I Meklenburg hörde jag en landtman, på hvars takås ett storkbo var byggdt, säga, att om blott en stork kom igen, ansågs det som en olycka. På åkrar syntes flera storkar fredligt och vänskapligt vandra nära arbetarne, som skördade råg. Därföre hörs ock i Meklenburg: Wüer de Adebår bügt up't Hns. Treekt Gott's Freden in in't Hns. (Schiller Th. I, 3.) Adebärer, Röder (skeppare), bring mi'n lütte Bröder, Adebärer, Nester (t. Nister, bobyggare), bring mi'n lütte Swester. (*d* nttalas nästan som *r*) ib. Bland storkens öfriga namn lära Heinotter, Hannotter, Her-nott (af Heim och ôt, öd) hemmets lyckobringare äfven tillhöra en del af Meklenburg. (Berghans nämner blott Hannotter såsom tillhörande Altmark). Kommer en svart stork blir det ett vått år. (Schiller ib.). Endast godt synes svarta storken båda, då han i fornsvenska rimkrönikan kallas *odensvala* (Rydqvist VI, 332).

Ful som en gammal uggle återfinnes i annan form: Wenn Ein keinen annern hett, is de Ul ok en Vagel (Fr. 214). Wat den Einen sin Ul is, is den Annern sin Nachtigal (Fr. 272). Egen-domligt är det i Meklenburg allmänt gängse: dor hadd' ne Ul seten (Fr. 218); på svenska kanske: fick du fikon, Sakarias.

¹ Enlig prof. E. Tegner, som äfven gifvit andra valvilliga vinkar.

Gans, gôs, gössel, gälla som skymford liksom gås. Han ligger i process med gåsungarna (då skägghjunn framstieka). He liggt mit de Gôs in'n Percess (Brem. Wb. mit den Gösen). Sv. gå i gås-marseh; as de Gäus in'n Gasten (korn) (Str. 131, Fr. 2).

Om något omaka: Gans nu Adler in ein Nest leggen (Reuter).

»Mårtens gås» firas i Meklenburg¹ såsom i andra protestantiska länder. I den katolska tiden börjades den s. k. lilla fastan den 12 november; dagen förnt firades med allehanda festligheter, hvarvid gås spisades. Ett hedniskt gåsoffer vid denna tid anses hafva varit ursprunget till seden. (Gryse, Menzel i Schiller Th. III, 12.)

Wid, Wir.

Pilen (stundom i Sverige kallad vira, en art salix purpurea, rödvira, Fries Växtmann, 141) och det ej blott tårpilen har i germanska sagan enligt dr Beltz varit tecken till sorg eller olycka. Däröfver påminnes man på ett rörande sätt i Desdemonas sång i 2 se. 4 akten af Othello: the poor soul sat sighing by a sycamore tree,

Sing all a green willow . . .

Her salt tears fell from her, and softened the stones

Sing willow, willow, willow.

I det låglända Meklenburg, där pilen ymnigt växer och ofta bildar s. k. Triften af Kopfweiden, lefver förminnet kvar i det gängse uttrycket: up de Wid (wir) hängen, an de erste Wid hängen, förkasta, gå miste om. Så (Str.) kunn Rudolf sinen Preister (Prüfung zum Priesteramt) an de irste beste Wid' hängen. Äfven C. Amundale (Cyclopedia VIII, 466) säger: The willow has for long been considered as symbolical of mourning.

Præsterkragen.

Præsterkragen (chrysanthemum leucanthemum) har gifvit anledning till ordstäfslika formler. Som bekant säger en ung flicka, då hon afplockar kantblommorna i rad: kommer, kommer inte o. s. v. eller ja, nej! I Meklenburg heter det om den tillkommande: Herr, Bur, Bettler, eller Edelman, Bettelman, Bur, Herr, Messner, Bettler, Bur eller heirathen, ledig bleiben, Klosterfrau werden, om yngling

¹ Dr Glöde skrifver: Die Martinsganz essen wir auch, ebenso Schwarzsuppe mit Klössen und Fleisch.

Mönch werden. Detsamma säges äfven vid Düsendschönken (bellis). Att samma sed är allmänt känd i Tyskland visar trädgårds-seenen i Faust. Hvad själfva det egendomliga ordet prästkrage med de sannolikt senare förtydligande förändringarna prästskalle, prästnaeke angår, kan det ej hafva uppkommit förr än den ännu i Danmark (där blomman ock heter prästkrage-krull) brukliga rundt om halsen gående krusade prästkrageu uppkom. Enligt Schiller (Th. II, 29) kallades blomman i de äldsta glossarierna Krispel af Crispula halskrås. Diefenbach (Nov. Gloss. 62) och efter honom Lexer säger bursa pastoris i thlaspi Krispelkraut. Diefenbach (Gloss. 158) sammanställer crispuius, crispula, krispele med berbser-beer d. v. s. berberis. Om sålunda Krispel ej hör hit, talar dock namnet för sig själf.

Att ofvannämnda formuler äfven användas om bellis har väl ursprungligen berott på deenas likartade byggnad, hvilket förhållande vållat namnförväxling i ht. där Maszliebe (eg. Mads-liebe, holl. Madelief) betyder bellis och grosse Maszliebe chrysanthemum.

I Dalarna heter prästkragen enligt muntligt meddelande gammelmkuller, enligt Dybeck (i Jensen-Tusch Plantenavne) *läfvädäa*, måhända döljer sig däri någon gammal folksed.

Sta up un gah weg.

Det gamla ordstäfslika *statt upp och gack* är i norra Småland namn på växten polygonum viviparum.

Huru har ett sådant uttryck kunnat uppstå? I Tyskland är p. viviparum mindre allmän, men af den närstående p. bistorta, som har likadana slingrade rotstockar — hvaraf äfven namnet Ormrot, Ormört (Rietz, Jenseu Tusch), för båda t. Schlangenkraut — användes den tanninrika roten mot diarrhé och feber (G. C. Wittstein Pharmakognosie des Pflanzenreichs 572).

I Meklenburg såldes på K. Schillers tid af apotekarne gentiana campestris eller amarella under namnet *Sta up un gah weg*; i Hamburg däremot Veronica under namnet Steh auf und geh Weg, af folket på vissa ställen uttaladt: Sta up un ga darvan. Bland folket i Meklenburg är det enligt Schiller (Th. III, 26) gentiana (erythraea) eentaurium och nu senare gentiana pneumonanthe, som har det namnet.

Han anför efter C. Struck, att denne vid en botanisk utflykt af en bonde fått höra namnet *Stah up un gah weg* för den senaste

växten. Bonden hade tillagt, att i hans ungdom växten användes mot kolik hos hästar. Sedan man gifvit hästen in, hade man mumlat: Stah up un gal weg, hvarpå hästen snart blifvit bättre och rest sig. Någon läkedomsformel synes således ligga i det svenska nttrycket. Arter af gentiana och polygonum äro ännu bekanta läkeörter (jfr E. Fries Sv. Växtnamn, Stålört).

* * *

Af öfriga ordstäf må ett och annat anföras.

»All början är svår» varieras sålunda: Aller Anfang is swar, sä de Bnur, do wull he de Koh bi'n Swanz in'n Stall trecken. (Jan Peik 199.) Aller Anfang is swar, sä do Deef de stöhl he'n Ambos (ib. 201).

Vanan är halfva naturen. Mit de Tid gewenut man siek an allens — sä de Käksel as se den Aalen de Hnut aftröek (ib. 211). Ungewennte Arbeit makt Quesen (valkar, jfr smål. kvesa blemma). (Str. 445).

Så säkert som amen i kyrkan. West is he dor, dat is so gewiss as Amen in de Kireh! (Brinkman Kasper Ohm 67); nht. wie Amen in der Kirehe (Wander I. 67).

Regnet står som spö i baeken. Buten regent dat Bindfaden.

Han står sigh som Smör i Solskijn i. e. Illa. (Grubb 296.) Fritz stum dor as Botter an de Sünn (skamflat). (Str. 350.)

Djäfvelen saknas ej i bildspråket.

Måla fan på väggen. Vor Allen sall hei æwer nieh den Düwel an de Wand malen, dem hei kümmt velmals ahn dat Einer em röppt (Str. 479). Dat wir (det vore) der Deuwel (Fr. 49). Swiegermutter is Deuwels Unterfutter.

Darra som ett asplöf. He bewert as'n Espenlöf (Schiller Th. I, 21).

Det blir iugenting af, förrän jag kommer, sa han som skulle hängas. Ehr iek nieh kam war doeh nieks nut, sä de Deef, da sei den Galgen booen (Jan Peik 201).

Det är skönt att få något rent, sa sotarn, vände skjortan jul-afton. Dor geit nieks æwer de Rennliekheit, sä mien oll Grootmoder un kehr alle Wihnachten ehr Hemd füm (Jan Peik 206).

Bli ntom sig. All ut de Hut fohren müggten (Str. 195); nht. aus der Hant fahren. Äfven i samma mening: was sei reiu ut den Hüsehen (aus dem Häuschen) (kommer ur jämvikten).

Vara kort om hnfvudet. Vadding hett hüt de korte Jaek an. (Fr. 237.)

Veta, hvar haren har sin gång. Ditmal wull'n sei doch mal seihn wo de Has' lep. (Str. 523.)

Säga stopp. De ein Bein säd . . . Kasten (Str. jfr Fr. 184). Schulrat Bünger har meddelat, att gevärets klickande heter *Kasten*.

Taga någon i kragen, i hampan; un't wohrte nich lang dunn hadd hei en bi den Kanthaken. Samme Bünger meddelade, att ännu begagnas i Brandenburg en hake i kanten på kragen för att upphänga roeken.

Han högg öfver Snöret (giek för långt, Grubb 308). Na de müsst den doch æwer Krid un Rothstein gahn (Str. 244). Det påminner om tinnermännens krita.

Knall och fall; dat güng knall æwer all (Schiller Th. II, 12). Snarlikt; as de Sünn . . . en knall un prall in de Ogen selinte (Str. 448).

Se på hvarandra som lagen och rättvisan. Fritz Sahlmann un de Wahrheit kiken siek enanner an as Kukuk un Sävenstirn (Fr. 201). Göken låter ej höra sig, sägs det, då sjustjärnorna äro synliga. Om oense äkta makar säges: Se leven as Kukuk un Sävenstirn. (Schiller Th. II, 12). Härtill anknyter sig den sägen, att göken är en förtrollad bagare, hvars hustru och dotter försattes bland sjustjärnorna (ib.)

Stor i orden, liten på jorden. Dei hett blot in de Würd (äf. in't Mul) Meister Witt, as de Katteiker (ekorren) in'n Swanz (Fr. 250).

Sådant läder ska sådan smörja ha. 'Tis All so as dat Ledder is (Str. 19, 20, 42) förklaras af Bræsig: je nachdem das Leder is muss es gerbt werden (Str. 403).

Sätta en lus i pälsen på någon; iek will mi hir kein Lits' in den Pelz setten laten (Str. 243).

Hugget som stueket. Aewer 't is Mis as Mus (Str. 123); nht. das ist Maus wie Mutter, Mus wie Miene.

Gå i putten med något; dat iek mit dat Glikniss nich in den Nettel legg (Str. 212). D:r O. Glöde vill underförstå dat Ei, eftersom leggen är transitivt. Ett obestämdt *dat* eller *'t* torde göra tillfyllest. Ett enklitiskt *'t* skulle ofta i alla fall ej höras t. ex. hei leggt in den Nettel (Str. 228). En annan form är: siek in den Nettel setten (Fr. 228, jfr fr. jeter aux orties). Äfven i Sverige har nässlan varit mindre omtykt. Jag känner kryddet, sade hin

om Nätzlan (Grubb 372). Dat Krunt kenn ick, sä de Düwel nu sett sick mank de Brennetteln (Jan Peik 215).

Om nässlan har kunnat sägas: Unkraut vergeht nicht. Ondt krnt förgås inte så lätt, eller enligt L. Rhodin 105: Ondt krnt förgås ej gerna; mekl. Unkrut vergeiht nich, so költ is de Winter nich. R. Wossidlo i Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1894, s. 187.

Det nu obegripliga *krut* anföres af K. Söderwall nr medeltida Läke- och Örteböcker i betydelsen ört, likaså uttrycket *oudha yrther* (skadliga växter) nr samma källa, och i Peder Låles ordspråk (802) *Ondhe yrther* (Kock II, 321). Sammanställningen *ondt krnt* är således i medeltidssvenskan fullt riktig, kvarstår nu som ett minne däraf och torde icke böra benämnas råddbråkning (Kock ib.). Då (Grubb 623) säger: *Ondt Krydde förgås intet giärna*, visar det att han, som ofta bearbetar tyska ordspråk, ville förtydliga hvad honom syntes dunkelt. Kanske missleddes han också af svensk växelform *krwdh* eller *mnt.* *formen Unkrnde*, som fanns jämte *mnkrüt* (A. Lübben *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* 439) och äfven figurligt sades om elaka människor och begärelser.

Den enes död är den andres bröd. Den enem sin dod is den annern sin brod. R. Wossidlo i Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1894, s. 185.

Nödh bryter Lag (Grubb 598). Noth kennt kein Gebot (Fr. 50). Nöd brekkt Isen. Nöd lär bedia (Grubb 598). De Nöd lihrt beden (Fr. 154). Nödh bryter Järn och Ståål (Grubb 599). Redan hos Neander: Noth bricht Eysen.

Mager förlikning är bättre än fet process. En mageru Vergleich is beter as en fetten Prozess (Fr. 97).

lugen ros utan törne. Kên Hûs ân Mûs, kên Schûn ân kûrn, kên Rôs ân Dûrn (Schiller Th. III, 8).

Spela en fin fiol; ehren Swichel spelen wollen (Str. 45); de slimmen Tiden spelten ok in den Schulden sin klederkamer stark ehren schawernacksehen Swickel (Fr. 230). Enligt Sanders Wb. syftar uttrycket på Strumpf-Zwickel, som på 1500-talet stundom var mycket sirad. Sannolikare är Bûnger's uppgift att Swichel är sko-klafter framtill, som hopfästes med prydliga spânnen.

I Småland säges: Ta spanderbôxerna på sej. So lang' wi in de Spandirhosen rûmmer gahn, hewwen wi vele Frûnn' (Str. 509).

Långsamt (långt) som ett ondt år. Fik gung un Fritz kamm langsam as de düre Tid, äwer hei kamm (Fr. 145).

Allt hvad tygen hålla. Was't Tüg hollen wull (Fr. 203).

Så spelar man i Venedig. So spielt man in Venedig (Str. 253).

Ruter ut, sa glasmästarn. Ruhten út! seggt de Glaser un smitt sien Finster entwei (Jan Peik 206).

Sätta grillen i hufvudet på någon. Hest du mi de Dirn all Rupen in den Kopp sett? (Fr. 225).

Wåga vinna, wåga tappa (Grubb 867). De wat waget, de wint wat (Tunnicius 86, 1038). Wåge gewinnt, wåge verspelt (Eekart 551). Wagen plegt to gewinnen (C. Schröder, Herrigs Archiv 44).

Kasta intet bortt det oreena Watnet, förr än du haar dheth reena, kein ful Water utgeiten ihre man rein wedder hett; hos Eekart (555) utan uppgifven dialekt, som dock synes vara ostfriesisk: Kên ful Water útget'n, ehr man rein wêr het; ungefär nht. der alte Wein und die alten Freunde sind die besten; fsv. sla ey vt thæth wrena watn för æn thu hawir thæth rena (Kock I, 237). Jak slaar ey wht thæht fula watn för æn jak faar thæth rena (Kock s. 199, R. 597).

Få vatten på sin kvarn, synes vara mera allmänt: Dat was water up sine Môle (Dähnert 310); dat was wates up sîn mölen (ostfr. Dorn. Kool. 521); nht. das ist Wasser auf seine Mühle.

Wust (Wurst). Allting har en ända, men korfven har två (3160 Ord. 4, Grubb 26). Jedes Ding hett en Einn un de Wust hett ehre twei (Fru 8).

Don efter person; as de Mann is, möt em ok de Wust brad't warden.

Mer än ett af de gifna exemplen torde visa, att den meklenburgska dialekten i tankens reda och bildens träffsäkerhet kan mäta sig med och ofta öfverträffar sina medtäflare. Därföre må man väl med ringa förändring härvid underskrifva fru Nüsslers ord angående das Platt och särskildt meklenburgskan: en blanken tinern Teller gefüllt mi vel beten as en sülwern de nich blank is.

* * *

Källor, som ej ofvan blifvit tydligt anförda.

J. Agricola. *Sibenhundert und Fünfftzig Deutscher Sprüchwörter* (Eisleben) 1558.

- H. Berghaus. *Sprachschatz der Sassen. Brandenburg 1880* 93.
 John Brinkman. *Kasper-Ohm un ick*. Rostock 1894.
- J. C. Dähnert. *Plattdeutsches Wörter-Buch nach der alten und neuen Pommerschen und Rügischen Mundart*. Stralsund 1781.
- R. Eekart. *Niederdeutsche Sprichwörter*. Braunschweig 1893.
- Fr. Frehse. *Wörterbuch zu Fritz Reuters sämmtlichen Werken*. Wismar 1867.
- J. ten Doornkaat Koolman. *Wörterbuch der Ostfriesischen Sprache*. Norden 1879.
- F. Latendorf. *Agricolas Sprichwörter*. Schwerin 1862. *Michael Neanders deutsche Sprichwörter*. Schwerin 1864.
- M. Lexer. *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Leipzig 1869—78.
- K. Nerger. *Grammatik des mecklenburgischen Dialekts*. Leipzig 1869.
- Fritz Reuter. *Ut mine Stromtid*. Mit 140 Original Illustrationen. Wismar 1878. Här betecknad: Str.
- *Woans ick tau 'ne Fru komm*. Wismar 1878. Här betecknad: Fru.
- *Ut de Franzosentid*. Wismar 1878. Här betecknad: Fr.
- K. Schiller. A. Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. August Lübben. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Norden med Leipzig 1888.
- K. F. Söderwall. *Ordbok öfver Svenska Medeltidsspråket*. Lund 1884—92.
- Tunnicius. *die älteste niederdeutsche Sprichwörtersammlung*. Berlin 1870.
- Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs*. Bremen 1767—71, jännte senare tillägg, Bremen 1869.

Hjalmars och Hramers saga.

Ett literärt falsarium från 1690.

Af

Vilhelm Gödel.

Man kan så väl förstå, huru gärna en och hvar från vårt storhetstidehvarf skulle vilja tänka sig sitt mäktiga fosterland med en ärorik fornhistoria. Det folk, som intog en sådan ställning i världen, kunde ju icke vara i saknad af uråldriga anor, af stolta minnen. Det gällde blott att ur häfdernas dunkel draga dem fram i ljuset. Med entusiasm grep man också det värfvet an, och med det intresse och friska lif, som i så hög grad ntmärker detta tidehvarfs forskning på alla gebit, var det att vänta, att man ej skulle komma tomhändt tillbaka. Men lika säkert var det också, att resultatet skulle blifva det allra underligaste. Ty man hade gått till sin forskning ej med den vetenskapliga förutsättning att i främsta rummet tjäna sanningen och att därpå i osminkad form framlägga sina resultat, huru litet de än kunde motsvara gjorda förhoppningar, utan snarare att med hjälp af de rester man af sin äldre historia ägde bygga upp det forminnenas stolta tempel, som man i chauvinistiska drömmier skapat sig. Då uppstodo sådana verk som Rudbecks berömda *Atlantica* eller *Lundius'* af sin samtid så högt uppburna, men numera väl nästan förglömda *Zamolxis*.

Det gifves sålunda ytterligt få historiska arbeten från denna tid, om hvilka man väl kan säga, att de äro frukter af en sann och allvarlig forskning. De flesta — och särskildt därvid de verk, som ntgått från den Rudbeekska skolan — äro i själfva verket ej

annat än ihopgjorda partiskrifter, i hvilka författarna nedlagt all sin beläsenhet och lärdom för att bevisa, huru långt Sverige stått framom alla andra länder. Materialet hopas från alla möjliga och omöjliga håll, och skulle det likväl ej vilja räcka till, så finnas de, som äro djärfva nog att fylla tomrummet med gods af egen tillverkning. Jag tänker härvid ej i främsta rummet på de falska uppgifter och citat, med hvilka en och annan sökt stödja sin quasivetenskapliga framställning, ntan på de verkliga falsarier, som på denna tid blifvit tillverkade.

Bland dem kan man först peka på Agapetus' märkliga bulla, som Lundius framdragit och ägnat all sin lärda möda, och som samtiden flitigt eiterat. Den är doek en uppenbar dikt, som tillkommit endast i afsikt att visa, huru den svenska konungen af ålder varit makt och myndighet erkänd. Och med afseende på dokumentets äkthet, om äfven innehålllet ej som vanligt rör den stora fosterländska frågan, blir förhållandet ej bättre, om det gäller en mönstring af de under stridsbullret mellan Schefferus och Verelius framdragna *Annotationes ex scriptis Karoli episcopi Arosiensis excerptæ*. Det »unika» pergamentsbladet, på hvilket de kronologiska anteckningarna voro gjorda, förskrifver sig tydligen från någon eller några bland Verelius' meningsfränder, som härmed ville gifva vännen ett säkert vapen i hand mot vederparten. Men det stod sig ganska slätt inför den lärde Schefferus' kritik, och han har på goda grunder betecknat de så lämpligt funna excerpterna som falsarium.¹ Den verkstad för öfrigt, hvarifrån arbetet kommit, är nog säkert densamma, som utsände den nämnda bullan och åtskilligt annat misstänkt liksom äfven ett tredje falsarium, det onekligen märkligaste af alla för sin tid. Det är det handskriftsfragment, som i literaturen är känt under namnet *Hjalmars och Hramers saga*, och ora hvars historia och beskaffenhet jag härmed skall lemna en närmare redogörelse.

I början af juni 1690 utgick från trycket i Upsala en liten afhandling, som författaren, studeranden af Stockholms nation Lucas Halpap, framlade till offentlig granskning den 6 i samma månad under presidium af professor Johan Bilberg. Titeln lydde: *Fragmentum miser. runci cum interpretatione vernacula . . .*, eller såsom

¹ Se vidare härom Annerstedt, *Schefferus och Verelius* (i *Ur några antecknares samlingar*, Upsala 1891, s. 139 ff.).

det med svensk vändning hette: *Hjalmars och Ramers saga med Lucas Halpaps uttolkning.*

Ser man nu först på de inledande ord författaren ställt till »benevolo lectori», så får man veta, att tiden och vanvårdsnaden varit illa fram med våra literära minnesmärken. Särskildt gäller detta om våra runhandskrifter. Så godt som alla äro förkomna, ty hvad som nu finnes kvar, äro endast de få rester, som man i skräphögar och murna gömmen kan ha den lyekan att hitta på. Den sällsynta glädjen att få dra fram ett sådant minne i ljuset har emellertid förunnats författaren. För några månader sedan hade han nämligen hos en bonde påträffat några blad af en dylik pergamentskodex, som han nu på detta sätt skyndade att offentliggöra. För så vidt han lyckats tyda den af mögel och smuts illa åtgångna skriften, framlade han den här i troget runaftryck och lät den åtföljas af en, af honom verkställd svensk öfversättning. Han hade äfven haft för afsikt att i en vidfogad kommentar utreda frågan om handskriftens ålder och paläografiska egenheter o. s. v., men på några vänners inrådan hade han beslutit sig för att först invänta den lärda världens omdöme, ehuru han visserligen haft sina »notulæ» tryckfärdiga. Han var ju ännu en yngling och kunde sålunda ej äga den mognad i antikviteterna, att de lärda, som väl själfva ej utan fara och fruktan beträda forskningens väg, med rätta kunde ställa så stora fordringar på honom. På det vänligaste omdöme kunde författaren också säkert räkna, ty redan före sitt arbetes offentliggörande synes han hafva tillvunnit sig såväl de lærdas som högas ynnest. Han kunde nämligen pryda sitt verk med lyekönskningar på både vers och prosa från sådana som Rudbeck och Bilberg och i spetsen för det hela ställa en dedikation af sitt »enfaldiga arbete» till själfva kronprinsen.

Det är själfsgadt, att denna märkliga nyhet skulle väcka en viss uppmärksamhet. Det var ett fynd af högsta värde man här hade gjort. Huru lifligt öfvertygad man än var, att vi äfven under den gråaste forntiden måste hafva ägt en rik litteratur, som då med den tidens bokstäfver, runorna, borde hafva varit uppteeknad, så hade man tyvärr ieke en enda sådan handskrift af åtminstone inhemskt ursprung att hänvisa till. Den nu senast af Klemming utgifna *Marias klagan vid korset*, och som ännu i dag är vår enda kända fornsvenska runhandskrift, ehuru ej äldre än från 1400-talet, den var ännu okänd. Det var nämligen först i början

af nästa århundrade, som J. Peringskiöld upptäckte den, och 1721, som den genom sonen J. F. Peringskiöld under titeln *Fragmentum runico-papisticum* utgick från trycket. Men nu hade man ett säkert dokument på hand och ett tillförlitligt bevis på, att våra historie-skrifvares tal om våra runhandskrifter ej vore ett oförsvarligt prat, hvilket väl ej heller någon velat tillvita dem, ty »flera gamla Gjö-tiska skrifter kunde wj Swenskar wäl upwisa, så framt ej de Catho-liska och widskjepeliga Christna största delen af de Runska, eller med runor teeknade, förött» och främlingar »samlat och bortfört med sig».¹

Ja så hade det visserligen gått förr med kulturens minnes-märken, men hvad som fans kvar och ännu kunde ryckas undan förintelsen, det skulle nutidens forskare veta att insamla och med pietet vårda. Man kan därför vänta sig, att samlaren af facket skulle visa sig synnerligen intresserad af själfva originalhand-skriften. Mycket riktigt vänder sig också riksantikvarien och sekre-teraren i Antikvitetskollegiet Johan Hadorph till upptäckaren och utgifvaren med anhållan om att få inköpa manuskriptfragmentet för Antikvitetskollegiets samlingar. Men Halpap synes ej hafva varit villig att afstå detsamma, vare sig han själf möjligen drog sig för att släppa ut det till de lärdas beskådande, då man väl får antaga, att han ej var okunnig om, huru det förhöll sig med dess äkthet, eller han nu blifvit uppmanad af andra att bevara det. Alltnog bekom ej Hadorph detsamma; och när därför Halpap någon tid efter sitt vackra lärdomsprof lemnade universitetet och Hadorph sålunda ej kunde hänskjuta saken till akademiens myndigheter, så gjorde han i sammanhang med andra manuskriptinfordringar och med stöd af Kongl. Maj:ts förordningar om antikvariska fynd en anmälan om förhållandet hos kanslipresidenten Bengt Oxenstierna, under hvars protektion Antikvitetskollegiet var ställt.

I mom. 3 af de »Ödmücke Påminnelser om någre angelägne Måål, angående Antiquiteternes Conservation» heter det: »Ett Frag-ment af en Göthisk Saga medh Runska Bookstäfwer, skrifwen på Pergament, är funnen 2 åhr sedan i Rasbo Soehn hoos en Bonde, som den försåldt till en Student Halpapp benämnd, hwilken den låtit tryckia, och sedan Manuscriptet behållit hoos sigh, som efter åth-

¹ Biörner, *Inledning til de yfverborna Götars gamla häfder*. Stock-holmia 1738, s. 50, not. c.

skillige Kongl. Förordningar borde strax inlefwereras till Antiquitets hwalfwet, hwarom wij på det högsta hafwa sökt hoos bem:te Studiosnm, men alt fäfangt; anhålla fördenskull om handräckning genom Bref till H. Öfverståhållaren att den inbekomma, eliest lärer det Manuscript bortkomma såsom alla andra; ty det är ett kosteligt Doenment emot the danske, som tillägna sigh Runornes första påfinnelse, och att våra Historier aldrig hafwa warit på Runska skrifne, som lijkwäl af detta Manuscripto klart bewy-sas kan.»¹

Men klagomålet synes ej hafva föranledt till någon strängare åtgärd eller åtminstone ej medfört åsyftadt resultat, hvilket väl torde hafva berott på, att Halpap lennat det egentliga Sverige och för tiden uppehöll sig i Stade, hufvndorten i biskopsdömet Bremen såsom bekant. Och hans styffar, en handlande Dysing i Stockholm, som svarat å Halpaps vägnar, hade förklarat, att sonen tagit med sig det gotiska manuskriptet »till främmande orter», och att han för sin del ej ville ha med affären att beställa. Då skref Hadorph den 16 nov. 1692 i kollegiets namn till öfverståhållaren direkt, som samma dag remitterade besvären till Kännärrätten. Men äfven denna myndighet synes hafva stått tämligen maktlös. Hadorph var dock den, som ej gaf efter. Han hade fått god träning och en viss vana i de många dylika mål, som han under en lång följd af år haft med det Rudbeekska partiet, hvilket han väl äfven hade att tacka för dessa besvär. Sin vana trogen, släppte han därför ej sin motpart och lyckades så omsider genom myndigheterna i Stade nå den tredskande. En vacker dag fick herr Dysing ett bref från sin son, i hvilket denne omtalar den anmaning, som blifvit honom delgifven, hvarför han får be sin far att bland hans kvarlemnade böcker leta reda på manuskriptet och öfverlemlna det till arkivarien Hadorph.² Så kom det omsider in till Antikvitetskollegiet. Den 3 nov. 1694 lennar kollegiets dåvarande sekreterare Johan Peringskiöld — Hadorph var nämligen då sedan ett

¹ *Antikvitetskollegiets handlingar* i Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Brevet, som är undertecknad af Hadorph och kollegiets assessorer Werwing och J. Peringer, är odateradt, men af innehållet framgår, att det är skrifvet i slutet af år 1691 eller början af 1692.

² Kopia af brevet finnes i *Handlingar rörande Antikvitetskollegiet* å Kongl. Biblioteket.

par år tillbaka död — sitt erkännande på, att han mottagit manuskriptet, »hwilket fördenskull», heter det, »såsom ett äwerdeligit monument till upfinnarens(!) Nampns ähra nthi Kongl. Antiquitets Arehivo förwaras skall.»¹ På det att den gamla klenoden äfven till det yttre skulle te sig monumentalt, lät Peringskiöld förse den med ett pryddigt läderband och på hvitt pergament uppsätta de fragmentariska bladen. Så ställdes det in i kollegiets raritetsskåp, vill jag tänka mig, och där blef det, tills det af Antikvitetsarkivets arftagare, Antikvitetsakademien, den 4 oktober 1854 öfverläts till Kongl. Biblioteket, som än i dag bevarar det bland sina kuriosa.

Sedan Antikvitetskollegiet efter de många besvärren fått manuskriptet i sin ägo, lät Peringskiöld under titeln *Historia Hialmari regis Biarmlandie atque Thulemarkie* ånyo utgifva detsamma. Det är tryckt i praktfull folio, och med tillhjälp af träsnittet är originalets utseende såväl med afseende på bladens storlek som rimornas form ganska troget återgifvet, liksom äfven de bortkomna bladen eller bladdelarna blifvit särskildt betecknade. På denna diplomatiska text följer en annan i transkriberad form, som af utgifvaren försetts med en jämnlöpande svensk och latinsk öfversättning.

Liksom Halpap hade äfven Peringskiöld för sin edition utarbetat en kommentar, detta enligt hvad han själf uppgifver i sin tilläggnan till Bengt Oxenstierna utaf sin 1699 tryckta edition af Johannes Coehläns' *Vita Theodorici* samt i ett till den lärde G. Hickes 1701 skrifvet bref om »manuscripta scandiae»² m. fl. ställen. Men af någon, för mig obekant anledning, blef den utelämnad, och man har sålunda ej det goda tillfället att få se hans lärda funderingar öfver den märkliga skriften. Emellertid får man dock veta på de här citerade ställena, att han anser manuskriptet häröra från tiden före 700 och om dess betydelse läsa följande utlåtande af honom: »Luceulentum hæec præbebit testimonium de usu ac ratione veteris scripturæ Runicæ, vigente per orbem paganismo maximopere usitata.»

När emellertid Peringskiöld fått sitt arbete färdigtryckt i den form, som det nu föreligger, öfversände han ett exemplar af det-

¹ Koncept i *Handlingar rör. Antikvitetskollegiet* å Kongl. Biblioteket.

² Tryckt i Hickes, *Lingnarm vett. septentrionalium thesaurus*, Vol. II, 310 ff., Oxoniæ 1705.

samma till nämnda Hiekes, som inryckte detta i sitt stora literära verk *Linguarum vet. septentrionalium thesaurus*. Därmed var det ute i den stora världen.¹

Huru blef det nu mottaget och bedömdt? Om dess äkthet synes man till en början åtminstone ej hafva lyst de minsta tvifvel. Man hänvisar till den gamla sagan med största trygghet för att ej säga vördnad, om man också uttrycker sig något sväfvande, när det gäller att bestämma dess ålder. Peringskiöld satte den såsom redan nämndt till tiden före 700, och Hiekes skref under detta omdöme liksom äfven Rudbeck, hvilken på tal «Om våra Yfwerborne Fäders älsta Skriffter» (*Atlantica*, III, 4) låter den bestanna på anno Christ. 7 å 800.» Eljest synas de flesta vilja sätta den till tiden för kristendomens införande hos oss. Äldre kunde den ej vara, förklarade man, ty en sådan uppfattning skulle råka i strid med sagans eget innehåll, och ej heller gärna yngre, ty vid den tiden utträngdes runorna af det latinska alfabetet.

Men snart kommo dock de, som tvekade och tviflade. Som man kan vänta, skulle de danska lärda icke gärna vilja tro på den märkliga nyheten. Hade man också, vetenskapligt sedt, ej skäl nog att utdöma den, så kände man sig gifvetvis af patriotiska grunder uppmanad att opponera. Någon skarp och nedgörande kritik kom man visserligen icke med, men man uttalade oförståldt sin mening om det hela och sökte äfven, så godt sig göra lät, motivera den.

¹ Se vol. I (i *Dissertatio epistolaris ad Bartholomæum Schowere*, Oxoniæ 1703, men färdig till trycket redan i augusti 1701, s. 123 ff.). Den svenska öfversättningen är här utesluten. På titelbladet anför utgifvaren Peringskiölds honom meddelade åsikt om originalets ålder.

Den Peringskiöldska editionen saknar uppgift både om tryckort och tryckår. I dedikationen af *Vita Theodorici* får man dock veta, att det ligger under pressen, »sub prelo sudat». Men denna uppgift tål dock en liten modifiering. Ty i den, troligen af Peringskiöld själf skrifna förteekningen öfver sina tryckta arbeten, som förekommer i Van der Hardts *Holmia litterata* af 1701 (I, 35), läser man samma uttryck, och i det nämnda brevet till Hiekes af den 13 mars s. å. säger han sig ännu ha arbetet under händerna. Emellertid måste det redan på våren eller försommaren hafva blifvit färdigt, ty i augusti hade Hiekes hunnit erhålla det och redan, såsom nämndt är, omtrycka det samma, hvarvid han omtalar Peringskiölds opus såsom »nuper impressum».

Den som något utförligare synes hafva kritiserat arbetet, var professorn Otto Sperling. Jag har icke varit i tillfälle att läsa hans egna utlåtanden, hvilka han synes hafva framlagt i ett bref af år 1701 till Grunerus, hvarför jag blott af citat känner dem. Enligt uppgift emellertid af Johan Erichson i *Bibliotheca runica*, I, 28¹ har tydligen Sperling förklarad handskriften för ett uppenbart falsarium. Halpap hade fått tag i ett gammalt pergament, heter det, och på detta skrifvit med runor en historia, som han själf satt ihop. Därpå hade han smört bladen med fett och hängt upp dem till inrökning för att ge dem ett gammalt utseende. Hur tillförlitligt det hela var, kunde man bäst se därutaf, att handskriften, trots den var ett fragment, lemnade ett godt sammanhang öfverallt.

Enligt Biörner² hade han äfven nedskrifvit följande, mera sakrika yttraude: «In der Isländisehen Sprache, ist solehes scriptum [historieum, nam de fragmento quodam runico agit, infliekar Biörner] niemals mit runischen buehstaben originaliter geschrieben worden; denn die Isländer haben niemals in ihren schriftten runisehe buechstaben gebraucht.» Så vidt jag kan fatta detta lösryekta yttrande, har Sperling på grunder, som jag icke känner till, tydligen framhållit, att handskriften gifvetvis vore att anse som isländsk, om den nu finge betraktas som äkta. Men nu kan man för öfrigt icke uppvisa några isländska runhandskrifter, ergo är det omhandlade fragmentet ett falsarium. Har han formulerat sin kritik på detta sätt, så har han därmed svingat ett tveeggadt vapen. Ty kunde han icke å ena sidan tillfyllest bevisa, att handskriften var falsk, så ville han doek å den andra häfda, att den var isländsk och sålunda slå ur händerna på de svenska lärda det bästa vapen de ansågo sig hafva funnit till försvaret af sitt lands företråde i striden om runornas urhem.

Med undantag af Sperling har jag mig icke bekant, att någon främling vändt sig med sin kritik, åtminstone i tryck, mot det misstänkta manuskriptet. Men omsider började äfven en och annan här hemma uttala sitt tvifvel om dess äkthet. Benzélius d. y. fram-

¹ Tryckt i Greifswald 1766. Erichson var pastor i Starkow i svenska Vor-Pommern.

² *De ortographia linguæ svio gothica*, Stockholmæ 1742, s. 21.

höll i sitt historiska kollegium,¹ att det hela såg något underligt ut, och att man möjligen kunde misstänka Johannes Bureus för att hafva gjort ihop handskriften.² Och flera andra omnämde arbetet med reservation eller gingo tyst förbi detsamma.

Men det hade också sina försvarare och främst bland dem Börner, Rudbeckianismens ifrige förfäktare under förra hälften af 1700-talet. »Quid? quod γρηγορητα ejus, satis superque vindicet, ipsa atramentum: voces nonnullæ aureo pigmento ornata: ipsa membrana; ipse denique stilus», utropar han i *De Orthographia* (s. 41). Och i sin *Inledning til de yfverborna Göters gamla häfder* (s. 50) säger han, att sagan väl kan »sträcka sig til tolfhundra åhriga tiden, då Sturleson berättar än många hedningar och halfchristna hafwa varit i Sverige», och gent emot dem, som kritiserat hennes eukla språk och påpekat, att hon i sin framställningsform väsentligt afviker från de isländska sagorna, ville han framhålla, att den »komer med sina kårta, enfalliga och til stor del oregelbundna ord samt språklyuden, aldeles öfverens med de hednas och gemenares skrif- och talesätt, som och finnes på Ruustensskrifterna; hafwande ej eller annorstädes än i Sverige, där hon i Upland är funnen, varit skrifwen, så at det ju wore fäfangt at undra, det hon ej öfverens kommer med de Isländskas nyare och mäst efter Latinskan rättade regelskrifter».

Allt detta svammel och tomma prat skulle emellertid en dag få tystna, ty de vetenskapsmän, som fostrats i Hres skola, skulle mönstra slika saker med ett fullt kritiskt öga. Gent emot Halpaps manuskript ställde de sig därför alltid liksom mästaren själf ytterst tvekan, när de i sina arbeten sågo sig tvungna att omnämna detsamma, tills slutligen den skarpe Karl Gustaf Nordin tog hand om saken och i en vederläggande kritik, som han nedskrifvit i disputationen *Monumenta suiothica vetustioris ævi falso meritoque suspecta* II, Upsaliæ 1774, uppvisade den fullständigaste beskaffenhet hos fragmentet som falsarium.

Till hvad Nordin fraudragit, kunde åtskilligt läggas. Men det besväret skulle vara till föga nytta, och jag vill därför af det

¹ Utgifvet efter hans död under titel: *Utkast till svenska folkets historia*, Lund 1762. Om den nämnda anmärkningen mot Hjalmarssagan kan man se s. 63, noten.

² Det är tydligen med hänsyn till Bureus runologiska tvister med Ole Worm, som Benzelius kommit att vända sina misstankar mot honom.

han samlat och jag själf funnit, anföra endast det, som har något väsentligare intresse och särskildt kan tjäna som ledning för att komma falsören på spåren.

Först då en blick på själfva manuskriptet. Det är ett fragment af en pergamentskodex i mindre folio, skrifyn med rnor. Hade man framför sig ett verkligt fragment och ej såsom här ett konstgjordt, så skulle man utan tvekan säga, att handskriften i ofördärfvadt skiek utgjort en vanlig lägg om 8 blad, ty bl. 1 är såsom smutsblad lemnadt blankt, utan någon skrift, och texten slutar något nedanföör midten på sista sidan. I sanning en *liten* kodex! Det hjälper ej, att Halpap förklarar, att handskriften enligt säljarens utsago innehållit många flera blad, innan den blifvit så förstörd, som den nu är, ty det är ej listigare ihopkommet, än att man lätt kan se, huru därmed hänger samman. Den som därföör är något mera van att handskas med äldre manuskript, skall redan af detta misstänka, att han har att göra med ett fuskverk. Af de ursprungligen 8 bladen återstå nu 5, af hvilka ett är svårare skadadt, samt delar af 2 andra. Blad 2 är nämligen borta och likaså hälften af dess motblad, bl. 7. Af bl. 3 finns blott en liten bit kvar, och dess motblad, bl. 6, är itnslitet och delvis på baksidan så fördärfvad af smuts och rök, att utgifvarna ej lyckats att fullständigt afläsa det. Detta är minsann ej heller någon lätt sak, ty tar man och närmare undersöker den nedrökta delen, så skall man lustigt nog finna, att falsören blott här och där ritat några rnor eller statveller. Det var ju ett onödigt besvär att med all noggrannhet och omsorg sitta och fullpränta ett blad, som han i alla fall ämnade nedröka och göra oläsligt. Något obetänksamt har han dessutom farit fram äfven i andra fall vid sina försök att ge handskriften ett gammalt utseende. Ty under det han nedsmutsat själfva texten, har han ofta lemnat marginalen ofördärfvad, ett förhållande som just är raka motsatsen till det man är van att finna hos gamla fragment. För öfrigt är handskriften ganska snyggt utstyrd med i rödt upplinerade marginaler och i samma färg utförda initialer. Till och med guldbokstäfver saknas icke. Det är Odin, Tor och Frey, som författaren eller, rättare sagdt, skrifyaren bragt ett sådant hedersoffer. Själfva piktoren för öfrigt är värdad, om man också kan märka, att handen mot slutet tröttats af det säkert något ovanliga arbetet, så att de sista sidornas skrift blifvit mindre god.

Trots alla dessa antikvariska försök ter sig det hela onekligen ganska modernt, särskildt hvad bläcket beträffar, så att man kan verkligen förvåna sig öfver, att Biorner just åberopade detta såsom ett bevis på handskriftens äkthet. »Sed quis in antiquitate eruenda Biornero audacior», säger Nordin.

Det runalfabet skrifvaren begagnat är det s. k. punkterade, dock med följande afvikelser och egenheter. Runan † förekommer stundom jämte den vanligare †, och däraf blir följd den, att † får beteckna både *e* och *æ*. Likaså användes † jämte †. *T* återgifves alltid med † och † har dubbelvärdet *p* och *d*. Bokstaften *o* uttryckes än med † än med †, hvarför *ö* betecknats med †, som ej är upptaget för *y*, då detta såväl som *u* återgifves med †. Dessa antikiserande undantag har falsören tydligen begagnat sig utaf för att enligt hans uppfattning få det typografiska i handskriften att i hufvudsak stämma öfverens med innehållet i afseende på affattningstiden. Att Peringskiöld och flera med honom af dessa nu i ögonen på en och hvar genast fallande paläografiska eller rent af typografiska egenskaper ej drog sig för att sätta handskriften till tiden före 700, det visar, att man i detta fall ej kommit öfver runakonstenes lärespån.

Hvad nu innehållet beträffar, så synas de första, nu fördärfvade bladen, hafva varit afsedda för en särskild saga, utan egentligt sammanhang med den följande Hjalmarssagan. Den slutar öfverst å första hela bladet med följande ord: »Fra Girkia gumi Abor auk Samolis meþ margi agiaetum mannum; vori þekar vinsæle. þeirir gripmaþur vart herse a Glisisvollir.»

Denna lilla uppgift är tydligen nedskrifven för att i ett af våra egna historiska dokument ha ett stöd för den af Lundius framdragna Zamolxis. Skrifningen med *s* för *z* är i sin ordning, då Lundius just i första raden af sitt arbete om den gamle lagstiftaren säger: »Zamolxis. In membranis nostris Samolses». Med det uteglömda *x* kunde det visserligen blifva något besvärligare, men man fäste sig ej vid en sådan småsak på 1600-talet, vare sig det gäller författaren eller hans granskare, ty de senare förstodo den förres goda mening och identifierade därför de båda herrarna.¹

¹ Hvad det här nämnda »Glisisvollir» beträffar, så skulle det ordet förtjäna sitt särskilda kapitel. Jag måste därför afstå från att här gå in på detsamma. Jag skall blott nämna, att sedan man i *Herrauds-saga ok Bósa* gjort dess bekantskap, blef det ett af älsklingsföremålen för tidens vilda etymologiseringsförsök. Man sammanställde helt lätt-

Efter denna sålunda nästan försvunna saga följer *Hjalmars och Hramers*. Dess innehåll är i allra största korthet följande: Konung Hjalmar och hans stallbroder Hramer seglade vida omkring på vikingafärder och landade så en dag vid Bjarmaland; det ligger, säger sagan, mellan Thulemarken och Gandvik östan om Kölen. Här brändes och härjades, och till sist utkämpades mellan inkräkterna och Bjarmalandskonungen en strid, som slutade så, att den senare »gick att gästa Odin i Valhall». Så tog då Hjalmar hela landet och blef dess konung samt gifte sig med sin företrädares vackra dotter. Med henne hade han sedan tvenne barn, en son och en dotter. Ungmön blef bortröfvad af en vild berserk, och i förtviflan häröfver tog den modige vikingen sin tillflykt till gudarna. Han gjorde Freya ett löfte om framtida dyrkan, om hon åter-skaffade honom hans dotter. Gudinnan gick in på anbudet och talade vid Tor, som med sin hammare slog berserken ihjäl. Prinsessan var sålunda räddad, och hon gafs nu åt Hramer, som på bröllopsdagen utnämndes till jarl, hvarvid han fick öarna vid Thulemarken att härska öfver. Där lefde han en lång tid i ro, tills han omsider en dag blef öfverfallen af en viss Olof, om hvars hemvist och härkomst man ingenting får veta, ty han uppträder och presenterar sig just på det sotiga och oläsliga bladet. Följden af öfverfallet blef emellertid den, att jarlen måste fly från sitt rike och in till sin svärfader i Bjarmaland. Hjalmar som fruktade, att Olof skulle följa efter, innan han hunnit sätta sig i försvar, sökte nu med trolldomskonster och hemliga sånger uppväcka storm och oväder för fienden. Här skulle nu författaren i isländsk vers återgifva konungens galdrar. Men som detta ingalunda var någon lätt sak, så begagnade han sig i stället af den mycket praktiska utvägen att just här slita af bladet. I fortsättningen får man sedan veta, att en drabbning omsider blef hållen, i hvilken Hjalmar stupade och Hramer af sin motståndare tillfångatogs. Han fick köpa sitt lif med att blifva kristen, hvarpå Olof ränsade landet från heden-domen och körde bort afgudapresterna, som då togo sin tillflykt till Sigtuna. Omsider blefvo de äfven därifrån utvisade, och be-

vindigt *glis-* eller *glys-* med *elys-* och *ljus-* och öfverflyttade så de Elysciska fälten till mynningen af Ljusnan. Rudbeck, som var synnerligen förtjust i denna etymologi, har refererat den i sin *Atlantica* och äfven upptagit den i titeln på sitt allbekanta, stora botaniska planschverk, *Campi elysi* eller *Glysis wald* kalladt.

gåfvo de sig då till Vinland, säger sagoskrifvaren, och gästade hos hans fader.

Med afseende på framställningssätt och språk är sagan, som man finner, en efterhärming af de isländska, huru tarfligt än författaren i båda fallen lyckats i sitt försök. De sagor, som han framför andra betjänat sig utaf, äro *Herrauðssaga ok Bósa*, *Hrólfssaga Gautrekssonar* och *Hervararsaga*, alla tre genom Verelius' editioner tillgängliga i tryck. Därvid har han gått till väga på det sätt, att han ifrån olika håll ploekat ut satser och meningar, hvilka han sedan kittat ihop till ett helt, naturligtvis med några små förändringar här och där, som dock nästan alltid råkat bli språkligt felaktiga. När han vid detta sitt arbete behöft hjälp för att fylla luckorna och fogarna, har han tagit sin tillflykt till Verelius' *Index lingvæ veteris scytho-scandicæ* och där träffat goda hänvisningar och långa citat, som han vetat göra bruk utaf. Under stundom såg han sig väl emellertid tvungen att konstruera på alldeles fri hand, och man märker då på hans språk, huru svenska ord och former, och därtill sådana af ganska modern fason, gärna vilja flyta in.

Det är själfsgadt, att man på så godt som alla rader möter de besynnerligaste konstruktioner och de argaste formfel liksom äfven den otroligaste inkonsekvens vid behandling och skrifning af till och med samma ord och former. Men det var något, som man ej generade sig för på den tiden, ty man kan väl ej, i förbigående sagdt, finna en mera inkonsekvent skrift än den, som härrör från just 1600-talet.

Det språk, på hvilket arbetet är nedskrifvet, får man beteckna som isländska, om det också här framstår i en något besynnerlig och rådråkad form. Författaren hade ju öst det väsentliga innehållet ur de nämnda isländska sagorna, och det är därför naturligt, att förhållandet härutinnan skulle blifva ett sådant, vill man tyeka. Ja visserligen, men huru kunde man då kalla denna saga svensk, då den var skriven på isländska, och hvarför slog icke kritiken ned på ett sådant underligt förhållande, måste man ovillkorligen fråga. Ett så groft fel — om det nämligen varit ett fel inför den tiden — skulle falsören bland de många andra icke hafva kunnat begå, utan att genast blifva ertappad. Nej, han hade nog med full och god afsikt sökt lämpa sig efter de isländska sagornas språk, då han ville tillverka ett gammalt svenskt manuskript. Ty

isländskan var för den tidens uppfattning den ofördärfvade och rena gotiskan eller götiskan, såsom man kallade det språk, hvilket inbyggarna i hela Norden, sagans gamla Gotaland, under forntiden och största delen af medeltiden skulle hafva begagnat sig utaf såsom gemensamt meddelelsemedel. Ute på det afskilda Island hade detta språk blifvit bevaradt i sin ålderdomligaste form, liksom den fornnordiska literaturen äfven där funnit sin fristad. Peringskiöld säger också i företalet till sin edition af Heimskringla efter att först hafva yttrat sig om Islands bebyggande af svenskar och norrmen: »Och således hafva thesse til Island utflytte Swenska och Norske hädan med sig utfört både vårt gamla Språk och Sagor, them the begge til thenne dag hafva hos sig behållidne, uti samma uttal och måhlföre, som the finnas på våre gamla stenar och inländska handskrefue Sagor, fordom upptecknade».

Äfven själfva lokaliseringen af sagan och de i sammanhang därmed lemnade geografiska uppgifterna förtjäna sin uppmärksamhet. Jag tänker därvid ej på de i sista raderna nämnda Sigtuna och Vinland, hvilket senare, i förbigående sagdt, samtiden sökte identifiera med Venden eller Finland, utan på de länder, där de egentliga händelserna tilldraga sig, nämligen Bjarmaland och Thulemarken.

Om det förra lemna författaren, såsom redan nämndt är, den lilla inskjutna notisen, att det ligger mellan Thulemark och Gandvik östan om Kölen. Innan jag söker att i modernare geografiskt språk öfversätta detta, skall jag först nämna, hvarifrån författaren hämtat uppgifterna till detta sitt uttalande. De källor han begagnat äro i främsta rummet *Herrauðssaga ok Bósa* samt vidare Schefferus' *Laponia* och Verelius' notæ till *Hervararsaga*. I det förstnämnda arbetet får man nämligen veta, särskildt om man läser Verelius' edition och öfversättning, att furstesönerna i Eistra-Gauland, »Östergötland», seglade ut på härfärd »i anstur veg», d. v. s. »åth Norrebotn» enligt Verelius' öfversättning, och landade vid Bjarmaland. Häraf följer, att Bjarmaland är att återfinna vid Botniska viken och, närmare bestämdt, på svenska sidan, ty från Bjarmaland kunde man sjöledes styra kurs öster ut. Dessa sagans uppgifter upptogos sedermera af Schefferus, då han i sitt nämnda arbete kom att diskutera frågan om Bjarmernas hemland, och därvid gör han också det uttalandet, att de gamles Gandvik är att identifiera med Botniska viken. Därmed är den geografiska notisen endels

förklarad, och återstår sålunda att se efter, hvarifrån författaren fått sitt Thulemark.

Så vidt jag vet, förekommer ordet första gången hos Verelius i hans edition af *Hervararsaga*. Han söker nämligen där i sina »notæ» till första kapitlet (s. 18) ge en förklaring af Procopius' Thule och säger, att ordet sannolikt är att härleda af landskapsnamnet Thelemarkia »vel Thulemarkia», såsom han mera upplysande tillägger, och att denna benämning sedan blifvit gifven hela den Skandinaviska halfön.¹ Falsören tog säkerligen här i sitt arbete upp det fingerade namnet för att därigenom ådagalägga dess uråldriga förekomst och på samma gång visa, hvar Procopius' Thule utan någon tvekan vore att förlägga. SjälF synes han med sitt Thulemark vilja beteckna Sverige eller möjligen hela den Skandinaviska halfön söder om det i norr belägna Bjarmaland. Men notisen är i detta fall ytterst sväfvande och oklar. Författaren hade dock nått sin afsikt, nämligen att få den saken tydligt fram, att de skildrade tilldragelserna passerat i Sverige, och att sagan sålunda var svensk.

Efter denna skärskådning af det »kostliga» verket torde man undra och fråga, hvem och hvad falsören egentligen var. Att misstänka bonden i Rasbo lär väl ej falla någon in. Skulle han hafva lemnat något bidrag till det märkliga aktstycket, så skulle det väl hafva varit kalfskinnet, men äfven en sådan tanke torde vara högst osannolik. Ej heller skulle jag vilja utpeka manuskriptets upptäckare och första editor, Lucas Halpap, såsom den skyldige, om jag också vill tro, att han ej varit okunnig om bedrägeriet. Men han ägde säkert icke erforderliga kunskaper för att kunna laga till det hela så pass bra, som det för sin tid dock är. Om han också såsom de flesta studerande på denna tid något sysslat med det moderna studiet af fosterlandets antikviteter och fornspråk, så har han, mig veterligt, aldrig allvarligt ägnat sig däråt eller liksom andra, mera framstående studenter af detta fack, varit använd

¹ Det kan nämnas, att den som gifvit uppslaget till en sammanställning på sätt och vis mellan Thule och Telemarken, är Olaus Magnus, då han i sitt arbete *Opera breve* kritiserar Procopius' åsigt om Thules läge. Och den som senast varit inne på denna fråga, är Nordenskiöld i sin *Facsimile-atlas*, Stockholm 1889, s. 33, not., hvarest han säger, att de gamlas Thule »motsvarar den sydvestra delen af Norge, der man i namnet *Telemarken* ännu derom har en påminnelse».

vid Antikvitetskollegiets arbeten. Man får därför söka en mera kunnig och kompetent man som auctor, än Halpap synes hafva varit.

Jag nämde ofvan, att falsören bland sin hjälpliteratur äfven haft Verelius' *Index lingvæ veteris scytho-scandicæ*. Som det vore af synnerlig vikt att hafva detta påstående fullt bevisadt, när det gäller att finna den skyldige, så skall jag anföra de skäl, som jag anser fullt motivera detsamma.

Om man här och där i sagans satser och meningar tar ett ovanligare eller betydelsefullare ord och slår upp detta i Verelius' nämnda lexikon, så skall man ofta finna ett citat där, som författaren begagnat, eller en hänvisning till de ställen i literaturen, som han plagierat. Men detta bevisar väl direkt ingenting, skall man invända. Det är endast ett slut efter sannolikheten, som dock likaväl kan bero därpå, att Verelius har rikligt med citat, och att båda flitigt öst ur samma källor. Ja, det *kan* visserligen vara så. Men man får då ta sin tillflykt till de citat som hänvisa till en källa, hvilken falsören icke företrädesvis begagnat eller rent af icke haft till sitt förfogande och således ej kunnat direkt bruka, om man nu nämligen kan uppvisa detta senare.

I sagans inledning heter det: »Einr kongr hit Hialmar, svo er firir ollum kongum af sinum¹ yferættis iprottum auk fabærum afreksverk var agiætastr» etc. De kursiverade orden i denna fras återfinnas i *Index* under ordet »fabær», om man visserligen mudantager arkaiseringen af 'oe' till 'auk', som författaren alltid använder, samt 'afreksverk', som blifvit insatt för det där befintliga 'rid-daraskap'. Citatet är gjordt ur den från 1600-talets donationsbref och manuskriptförteckningar kända, men nu förkomna pergamentshandskriften *Ormr Snorrasons bok*. Verelius hade år 1666 fått den till låns ur Riksarkivet i och för sina studier i »det gamla språket» samt för sitt lexikaliska arbete, och den hade sedan stannat hos honom, medan han lefde. Efter hans död i början af år 1682 hade den omsider med mycket bråk och besvär blifvit återindrifven till Riksarkivet, och jag har skäl att tro, att Hadorph sedan aktade den för utlåning. Falsören har därför efter min mening icke varit i

¹ I runtexten läser man här »siam». Det är en uppenbar felskrifning, beroende därpå att tvärestrecket på runan *n* (**h**) blifvit vändt framåt, så att man fått ett *a* (**h**).

tillfälle att begagna själfva handskriften, utan har här Verelius' lexikon varit den enda källan. Det minsta tvifvel härutinnan undanröjes fullständigt af en liten tillfällighet, som här kommer så godt till pass. Verelius har nämligen i sitt citat råkat ut för ett skriffel i ordet 'yferættis', hvilken besynnerliga glossa man ej gärna kan tro handskriften hafva haft, något som också låter bevisa sig. Ty under 'yfervætti' finnes frasen åter citerad, och där träffar man ordet skriffvet 'yfervættis', såsom man gifvetvis väntar sig. Emellertid har skriffelet, såsom af citatet redan framgått, fått följa med i falsörens rntext, och för det påståendet, att han begagnat Verelius' *Index*, torde sålunda ej göras mera vittne behof.

Detta har, såsom jag redan sagt, en viss vikt. Ty Verelius' lexikon var vid denna tid ännu ej utgifvet, och har sålunda falsören betjänat sig af författarens eget manuskript. I sitt testamente¹ hade Verelius förordnat, att hans »lexicon scandieum» skulle öfverlåtas till Upsala bibliotek. Det blef emellertid ej dit inlemnadt, utan stannade hos Rudbeek, som utom utredningen af dödsboet äfven fått sig anförtrordt vännens papper och andra i manuskript liggande arbeten. År 1691 lät Rudbeek utgifva handskriften, och i ett appendix lemnade Lundius några förklaringar af dunkla ord och ställen i våra lagar, som Verelius i sitt arbete upptagit.

När man nu vet, att Rudbeek förvarade detta manuskript såsom det varit hans eget, och känner till, med hvilken jalousie, så att säga, han visste gömma det för Antikvitetskollegiets kärvännliga ögon, då menar jag, att det ej kan vara mer än en mening om den saken, att falsören varit en man från den Rudbeekska kretsen. Att utpeka någon viss är kanske försigtigast att låta bli, då dessutom flera torde hafva varit delaktiga i bedrägeriet. Jag må dock få säga, att man väl kan ha skäl att rikta sina misstankar mot den i många af sina uppgifter så otillförlitlige Lundius. När man känner hans tal om och citat ur »antiquissimi codices» och »veteres membranæ», som han bevisligen aldrig haft eller sett; när man vet, huru han farit fram i sina editioner af Loecenius' öfversättningar af våra gamla lagar; när man erinrar sig, att det var han, som åtminstone i ljuset drog fram den falska bullan; och när man särskildt därtill lägger de omständigheterna rörande det här

¹ En kopia af detsamma förvaras i Engeströmska samlingen å Kongl. Biblioteket.

behandlade falsariet, att hans Zamolxis i detsamma går igen, och att han, vid den tiden falsariet utkom, synes hafva haft Verelius' manuskript till hans *Index* i sina händer i och för utarbetandet af sina, ofvan nämnda kommentarier till detsamma, då kan verkligen en misstanke mot honom vara i viss mån berättigad och ej blott synas som »en sten på börda».

Hvad till sist afsikten med det hela angår, så torde den, af hvad jag i det föregående yttrat, vara klar nog. Man ville ha ett dokument att kunna peka på, när det blef fråga om vår rika, men åtminstone inom vårt eget land så grundligt tillintetgjorda forn-literatur, och man ville framför allt ha ett afgörande inlägg i den, ända sedan den gamle Bures dagar med danskarna förda tvisten om runornas egentliga hemland. Därför kunde också Hadorph kalla manuskriptet »ett kosteligt Document emot the danske, som tillägna sigh Runornes första påfinnelse, och [påstå] att våra Historier aldrig hafva varit på Rumska skrifne.»

Härmed skall jag lämna det märkliga fragmentet i fred. Jag har ägnat det denna redogörelse, då dess historia torde vara föga känd, men, som det synts mig, intressant nog för att få närmare bekantgöras. Ty det hela är en god exponent på sin tid i mer än ett afseende. Om det visserligen ej direkt visat, hvad man inom tidens älsklingsvetenskap förmådde, så har det åtminstone ådagalagt, hvad det kritiska förståndet dugde till, och hvilken predestinerad vördnad man hade för allt, som ansågs kunna bidraga till fosterlandets ära. Tidsandans chauvinism var mäktig nog att förblinda ögonen äfven på de mest allvarliga forskare. Och hur högt man än satte ärligheten i det dagliga lifvet, så skulle man säkert ej hafva dömt hårdt öfver ett literärt bedrägeri med sådant syfte som detta, åtminstone i allmänhet, om äfven en och annan torde hafva uttalat sitt ogillande. Därför blefvo frukterna af tidens historieskrifning i många fall endast halffärda fabler, i hvilka man på sagans fantasirika språk berättade om sitt fosterland. Mot hela denna metod skulle därför en kommande tids kritiska nppfattning vända sig och en sådan forskare som Lagerbring en dag yttra: »Det är ntan tvifvel billigt att vid alla tillfällen söka att befrämja sitt fäderneslands ära. Men sanningen är dock den högsta lag, som förpliktar en historieskrifvare, och det är väl en nog mager syssla att ljuga för sitt fosterland».

Den nordiska jernålderns kronologi.

Af

Oscar Montelius.

I.

Endast den sista perioden af vår jernålder, — då man, såsom allmänt brukligt är, med detta uttryck afser den jernålder, som är äldre än kristendomens stadfästade, — endast den sista perioden, bättre känd under namnet vikingatiden, är »historisk». Om ingen annan del af vår hednatid har nämligen den endast nr skriftliga källor ösande historien några afsevärda upplysningar att leuna.

Med ytterst få undantag kunna emellertid ej heller fynden från den perioden på historisk väg till sin ålder *närmare* bestämmas. Detta måste ske på arkeologisk väg, det vill säga genom att studera de typologiska förhållandena samt noga aktgifva på, hvad mynt och andra till de ifrågavarande fynden hörande föremål kunna hafva att om åldern förmåla.

Om åldern af allt det, som från föregående perioder finnes i behåll, kan man naturligtvis icke annorledes än på arkeologisk väg få någon upplysning.

Härvid har man först att med tillhjälp af såväl de typologiska förhållandena som fyndomständigheterna söka utreda *den relativa kronologien*, urskilja de på hvarandra följande perioderna, hvarvid det naturligtvis är önskvärdt, att dessa perioder blifva så många och följaktligen så korta, som med nödig säkerhet är förenligt.¹

¹ Se närmare min uppsats om *Den förhistoriska fornforskarens metod och material*, i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 8 n:o 3, sid. 17 o. följ.

Sedan har man att, med tillhjälp af de i hvarje periods fynd förekommande mynt eller andra främmande arbeten af känd ålder, söka utreda *den absoluta kronologien*, bestämma hvilket eller hvilka århundraden töre eller efter Kristi födelse hvarje period motsvarar.

I afseende på den bevisningskraft i fråga om vår kronologi, som ett mynt eller annat främmande föremål kan hafva, som förekommit i ett nordiskt fynd tillsammans med inhemska arbeten, torde följande böra beaktas.

Med ett »fynd» menar jag då naturligtvis samman af de saker, som af trovärdig och med nödvändig iakttagelseförmåga utrustad person blifvit anträffade tillsammans under sådana förhållanden, att de måste anses hafva blifvit på en och samma gång nedlagda på det ställe, der de hittats.

Om nu *ett* sådant fynd innehåller ett mynt — jag begagnar för korthetens skull detta uttryck i stället för mynt eller annat främmande föremål — tillsammans med ett inhemskt arbete, hafva vi härnti en *antydning* om, att båda äro ungefär samtida. Mer än en antydning är det nämligen ej, ty myntet *kan* ha varit mycket gammalt och det inhemska arbetet alldeles nytt, då de nedlades; eller motsatsen kan hafva varit fallet.

Finner man deremot för andra gången ett exemplar af samma regents mynt tillhopa med ett inhemskt arbete af samma typ som i det förra fyndet, så blir *sannolikheten* för att båda verkligen äro ungefär samtida betydligt större. Det är nämligen föga troligt, att en tillfällighet skulle hafva för andra gången bragt de båda föremålen tillsammans. Möjligt är det dock, och några exempel derpå äro kända. Således gifva icke ens två samstämmande fynd något afgörande bevis, endast en vida högre grad af sannolikhet än ett enda fynd.

Graden af sannolikhet för de båda föremålens verkliga samtidighet växer emellertid med hvarje nytt fynd, som innehåller dem båda; och den växer mycket hastigt. Om *ett* fynd af nu ifrågasvarande slag gifver oss en *antydning*, blifva två fynd liktydiga med *ganska sannolikt*, under det att tre fynd gifva *stor sannolikhet* och fyra en *mycket stor sannolikhet*. För hvarje ytterligare fynd af samma slag blir sannolikheten allt större, tills den närmar sig *full risshet* så mycket som inom en empirisk vetenskap är möjligt.

I många fall kunna vi äfven af ett mindre antal fynd få tillräcklig upplysning, om vi nämligen gifva akt på, huruvida de funna sakerna visa spår af långvarigt begagnande eller icke. Har myntet en skarp prägel, hvilken ju snart skulle blifvit nött, om det en längre tid hade gått nr hand i hand, men är det inhemska arbetet mycket nött, så hafva vi allt skäl för det antagandet, att det senare var äldre än myntet, då de nedlades på det ställe, der de anträffades.

Man bör nämligen alltid väl skilja mellan *nedläggningstid* och *tillverkningstid*, då det är fråga om ett fynds ålder. Den tid, då sakerna nedlades i jorden, bestämmes af det yngsta i fyndet förekommande föremålets ålder. Men de särskilda föremålen kunna vara tillverkade mer eller mindre lång tid före nedläggandet.

Att *någon* tid förflutit mellan de funna sakernas tillverkning och nedläggande i jorden, är naturligt. I de flesta fall har denna tid säkerligen varit så lång, att den bör räknas i årtionden. Ett vapen, som nedlägges i en mans graf, kan af honom hafva burits i många strider; ett smycke, som följer en gammal qvinna i grafven, kan hafva varit en gåfva till henne, då hon i sin ungdom stod brud. I båda fallen kunna vi till och med hafva för oss ett af från en tidigare generation än den siste egarens eller egarinnans. Det kan således ligga mansåldrar mellan tillverkningstiden och nedläggningstiden; men då bära sakerna vanligen sjelfva genom stark nötning vittne om, att de äro så gamla.

Bland de främmande arbeten, som förekomma i de nordiska fynden, äro naturligtvis mynten af den största betydelsen för tidsbestämningen; men mynt träffas hos oss endast i fynd från tiden efter Kristi födelse, och äfven från den tiden endast i ett jemförelsevis litet antal fynd.

Genom att i deras hemland studera de andra främmande arbeten, som våra fynd innehålla, kunna vi i de allra flesta fall så nära bestämma dessa arbetens ålder, att de få nästan samma betydelse för vår kronologi som mynten.

Man hör ej sällan den invändningen göras mot de främmande, särskildt de sydeuropeiska, föremålens bevisningskraft i fråga om de med dem funna nordiska arbetenas ålder, att en mycket lång tid behöfts för de förra att komma hit upp. Att i några fall en ganska lång tid förflutit mellan sådana föremåls tillverkning och deras ankomst hit, kan visserligen vara riktigt; men i afscende på

de flesta af dem hafva vi ingen anledning att antaga något sådant. Den tid, som man äfven under den gråa forntiden behöfde för att forsla varor från Italien till Östersjön, ntefter de af naturen anordnade och för en förbindelse mellan dessa trakter särdeles lämpliga flodvägarna genom mellersta Europa, kan man nämligen räkna i månader. Räkna man den till ett eller par år, är det mycket rikligt; men en sådan tid ger sakerna ej uti nn ifrågavarande afseende nämnvärdt olika ålder i deras hemland och här.

Den jemförelsevis korta tid, som jag nu angifvit för transporten, förutsätter naturligtvis, att den nyss angifna vägen redan *var öppnad*, och vi veta nu, att detta varit förhållandet mycket tidigt. De nu Mykenæ-grafvarna upptagna perlorna af berusten från Östersjötrakten¹ lemna ojämfaktiga vittnesbörd om, att vägen var öppen i det 15:de århundradet före Kr. föd.; detsamma visas af de vid den tiden till Norden från södra Europa tvärtöfver kontinenten införda spiralornamenten, fibulorna, svärdstyperna m. m.² Att vägen än tidigare var öppen, ådagalägges af fynden från kopparåldern³ och vår steuålders sista århundraden.⁴

Att vägen, sedan den blifvit öppnad, ständigt varit begagnad, framgår deraf, att det var på den vägen som baltisk bernsten fördes till Medelhafvet, samt koppar och brons till våra länder. Dessa länders behof af koppar och brons fylldes ju till stor del genom import från sydligare trakter, och den importen måste hafva varit mycket betydlig. Emedan hvarken koppar eller tenn under hednatiden erhöles i Skandinavien, måste nämligen *allt* hvad man under bronsåldern här behöfde af dessa metaller — hvilket, såsom vi lätt kunna förstå, var *stora* kvantiteter — hit importeras från andra länder, och det mesta har utan tvifvel kommit söderifrån.

En omständighet får man i fråga om kronologien ej lemna oanmärkt, nämligen att det fordom var ännu större olikhet här i Norden mellan de särskilda landsdelarnas kultur än i senare tider.

¹ Montelius, *Die Bronzezeit im Orient und in Griechenland*, i *Archiv für Anthropologie*, XXI (Braunschweig 1892), sid. 27.

² Om tidsbestämning inom bronsåldern, i *K. Vitterhets Hist. o. Ant. Akademiens handlingar*, del 30 (Stockholm 1885), sid. 178.

³ *Finns i Sverige minnen från en kopparålder?* i *Sv. Fornn. för:s tidskrift*, band 8, sid. 227.

⁴ Montelius, *Zur Chronologie der jüngeren Steinzeit in Skandinavien*, i *Correspondenz Blatt der deutschen anthrop. Gesellschaft*, 1891, sid. 101.

Detta visar sig dels deri, att den ena trakten tidigare än den andra tillgodogjort sig utvecklingen inom länder med högre kultur, dels deri att vissa typer kunna finnas inom ett område och andra inom ett annat, så att dessa typer äro samtida, ehuru de måhända representera något olika stadier af utvecklingen.

Den kronologiska öfversigt, som i det följande lemnas, afser hufvudsakligen förhållandena i de delar af Norden, hvilka stodo i jemförelsevis lillig förbindelse med hvarandra och med främmande länder.

För att gifva vår jernålders kronologi största möjliga säkerhet är det af mycket stor vikt att ej blott egna nödig uppmärksamhet åt sammanhanget mellan typer och fynd från en och samma period, utan ock att noga tillse, huruvida de resultat man i afseende på en period vunnit stämma öfverens med dem, till hvilka studiet af andra perioder — särskildt de angränsande — har ledt.

Finner man en sådan öfverensstämmelse, då kan man våga hoppas, att man kommit samningen så nära, som det på vårt vetandes nuvarande ståndpunkt är möjligt.

Här, liksom i andra liknande fall, är det således af vikt att icke endast söka den absoluta kronologien för en eller några perioder, utan uppställa ett sammanhängande *system* för hela vår jernålders kronologi, der den ena perioden stöder den andra.

Efter många års arbete, och med begagnande af de mycket viktiga undersökningar, som andra forskare på detta område utfört, uppställde jag för några år sedan det system för den nordiska jernålderns¹ — liksom vår stenålders och bronsålders — kronologi,

¹ Assistenten Neergaard vid Nationalmuseet i Köbenhavn, synes icke hafva uppfattat, att det verkligen var ett system för hela jernåldern i Skandinavien, utan trott, att frågan endast gälde spänna (*Årböger för nordisk oldkyndighed*, 1892, sid. 290). Jag hade visserligen, — liksom bland andra den danske fornforskaren direktör Soplus Müller i sin studie öfver *En tidsadskillelse mellem fundene fra den ældre jernalder i Danmark* (*Årböger*, 1874) — i främsta rummet redogjort för de för denna fråga särskildt viktiga spänna; men jag hade vid mina undersökningar äfven tagit hänsyn till alla andra viktiga fornsaksgrupper, hvilket äfven framgick såväl af min nämnda uppsats som af den om *Runornas ålder i Norden* (*Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, 6:te bandet), der jag några år förut behandlat några af de ifrågakvarande perioderna. — Sistnämnda uppsats betecknas i det följande vanligen: *Run. åld.*

hvars hufvuddrag jag meddelade i en *Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder, intill kristendomens införande*,¹ som är intagen i denna tidskrifts åttonde band.

Enligt detta system skulle den nordiska jernåldern kunna indelas i följande perioder:

1. *Jernålderns början* eller *Den förromerska äldre jernålderns första afdelning*. 500—300 före Kr. föd.
2. *Den förromerska äldre jernålderns andra afdelning*. 300—150 före Kr. föd.
3. *Den förromerska äldre jernålderns sista afdelning*. 150 före Kr. föd.—tiden omkring Kristi födelse.
4. *Den romerska äldre jernålderns förra del*. Från tiden omkring Kristi födelse till omkring år 200.
5. *Den romerska äldre jernålderns senare del*. 200—400 efter Kr. föd.
6. *Folkvandringstidens förra del*. 400—600 efter Kr. föd.
7. *Folkvandringstidens senare del*. 600—800 efter Kr. föd.
8. *Vikingatiden*. 800—1050 efter Kr. föd.

Dessutom visade jag, att man nästan inom hvarje period kan urskilja, hvad som hör till den förra och senare delen, så att man följaktligen redan är i stånd att så godt som århundrade för århundrade följa utvecklingens gång här i Norden under jernåldern.

Härvid torde emellertid böra särskildt påpekas, att jag med period-uteslutande menar en *tidsperiod*, att fråga således *endast* är derom, att det som räknas till en period är till tiden yngre än det, som hör till närmast föregående period, och till tiden äldre än det, som hör till närmast följande period. Följaktligen är det *icke* min mening, att hvarje period skulle vara något i kulturhistoriskt hänseende afslutadt helt.

För att gifva en åskådlig bild af systemet har jag sedan offentliggjort en samling plancher,² der hvarje planch visar de för hvar period — inom jernåldern, liksom under hela den föregående tiden — mest karakteristiska typerna.

¹ I det följande vanligen betecknad: *Öfvers.*

² Införda dels — under titeln: *De förhistoriska perioderna i Skandinavien* (i det följande vanligen betecknad: *Förh. per.*) — i *K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad* för år 1893, dels i mitt nyligen utkomna arbete *Les temps préhistoriques en Suède et dans les autres pays Scandinaves* (Paris 1895).

De danska fornforskarne hafva en i vissa fall afvikande uppfattning af den nordiska jernålderns perioder, hvilka de uppställa på följande sätt:¹

1. *Förromersk jernålder.* 4:de århundradet före Kr. föd.—början af vår tideräkning.²
2. *Romersk jernålder.* Början af vår tideräkning—300 efter Kr. föd.
3. *Folkvandringstiden.* 300—500 efter Kr. föd.³
4. *Mellanjernåldern.* 500—det 8:de århundradet efter Kr. föd.⁴
5. *Vikingatiden.* Från det 8:de århundradets slut.

Äfven inom flera af dessa perioder göres sedan af de danska forskarne, liksom af mig, skilnad mellan en förra och en senare del.

Den första perioden, den »förromerska jernåldern», motsvarar mina perioder 1, 2 och 3.

Den andra motsvarar ungefär min period 4.

Den tredje motsvarar min period 5. De danska forskarne mena således med *Folkvandringstiden* en helt annan period än jag.

Deras fjerde period, den af dem så kallade *Mellanjernåldern*,⁵ motsvarar mina perioder 6 och 7.

Deras femte period, »Vikingatiden», motsvarar den period som äfven jag benämmer på samma sätt; men denna period är i Danmark kortare än i större delen af Sverige, emedan kristendomen tidigare vann insteg i det förra landet än i det senare.

Under det att således i afseende på den relativa kronologien de danska fornforskarnes periodindelning hufvudsakligen öfverensstämmer med min, — ehuru antalet af deras perioder ej är så stort som antalet af mina, — så visar sig i afseende på den absoluta

¹ Se Neergaard's särdeles förtjenstfulla afhandling i *Årböger*, 1892, sid. 209 o. följ.

² Jfr *Årböger*, 1894, sid. 195

³ Jfr *Årböger*, 1892, sid. 298.

⁴ Jfr *Årböger*, 1892, sid. 314.

⁵ Sedan det visat sig, att jernåldern här i Norden börjat redan vid midten af årtusendet före Kristus, undviker jag att med uttrycket *Mellanjernåldern* beteckna en period, som börjat ungefär 1,000 år efter jernålderns början och slutat endast föga mer än 200 år före dess slut. Den faller således ej, såsom namnet skulle antyda, i midten af jernåldern, hvilket man trodde den göra, då uttrycket först började användas.

kronologien en skilnad, som är temligen stor, när vi besinna, att det är fråga om perioder, som ligga den historiska tiden så nära.

Icke blott jernålderns början har enligt min åsigt inträffat mer än ett århundrade tidigare än enligt deras; utan ock de efter Kristi födelse fallande perioderna — utom vikingatiden — anses af dem hafva varit ett helt århundrade senare än enligt min åsigt.

I afseende på kronologien för de perioder, som närmast föregå vikingatiden, har en svensk forskare, docenten Söderberg i Lund,¹ uttalat åsichter, som betydligt afvika både från den danska uppfattningen och från min.

Då det är af stor vikt, att åsigheterna sammanjemkas i denna fråga, skall jag i det följande framlägga så många som möjligt af de skäl, som synas mig gifva oss upplysning om den absoluta kronologien under vår jernålder.

1. Jernålderns början och första period.

Den förromerska äldre jernålderns första afdelning.

500—300 före Kr. föd.

För flera år sedan har jag visat, att jernet redan långt före slutet af den femte perioden af bronsåldern ej var helt och hållet okänt i den södra delen af det nordiska området.² Då kan det icke väcka förvåning, att den nya metallen äfven under bronsålderns sjette period³ visar sig hafva varit känd här, om den ock ej under denna period — den sista af bronsåldern — ännu hunnit komma i så allmänt bruk hos de nordiska folken, att man kan anse jernåldern redan då vara börjad i våra trakter.

Bland de till den sjette perioden af bronsåldern hörande, i Skandinavien under de senaste tio åren gjorda fynd, som innehålla arbeten af jern, böra särskildt tvänne här omtalas.

¹ *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 11: 3 (Stockholm 1893).

² *Om tidsbestämning inom bronsåldern*, sid. 43 och 155.

³ Härmed afses då endast den förra delen af den med samma uttryck i nyss anförda arbete betecknade öfvergångstiden mellan bronsåldern och jernåldern. Den senare delen af nämnda öfvergångstid kallar jag nu — liksom redan i *Die Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit* (Berlin 1885) — jernålderns första period.

Det ena gjordes 1890 i en mosse vid Rögerup i Ferslev socken, Horns härad på Sælland; mossen hade fördom utgjort en del af en från Roeskilde-fjorden ingående vik. Fyndet består bland annat af: a) två smala brons Halsringar, vridna dels åt höger dels åt venster (= pl. 5 fig. 113 i *Tidsbest.*¹); den ena ringen är ovanligt starkt nött; — b) fyra mycket tjocka brons Halsringar, som äro vridna på samma sätt (= pl. 6 fig. 133 i anf. arb.); två af dessa ringar hafva i forntiden blifvit afbrutna och lagade; — c) tre mycket stora bronsnålar af samma typ som fig. 138 å samma pl.; — d) en smal bronsnål lik fig. 141 å samma pl.; — e) tre håleelter af brons, lika fig. 130 samma pl., men med ögla (således ännu mera lika fig. 101 å pl. 5); — samt f) fem *armringar af jern*, hvilka på grund af sin form kunna anses vara förfärdigade här i Norden.²

Det andra gjordes 1886 i en åker vid Eskelhems prestgård på Gotland och innehöll, utom ett hängkärl och flera andra bronsarbeten från den sjette perioden, två betsel; det ena var helt och hållet af brons, det andra, som troligen en gång varit alldeles lika, hade munbettet af *jern*.³

Alla fynd, både de under senare åren och derförut gjorda, visa samstämmigt, att den sjette perioden är äldre än det 5:te århundradet före Kr. föd.

Före midten af det sista förkristna årtusendet var således jernet *känt* här i Skandinavien, åtminstone i den södra delen, och omkring år 500 före Kristi födelse kom det i så allmänt bruk, att man från den tiden — och snarare före än efter nämnda år — får datera *jernålderns början* i våra trakter.⁴

¹ D. v. s. *Om tidsbestämning inom bronsåldern.*

² Kjöbenhavns Museum, n:o B 4333.

³ Statens Historiska Museum, n:o 7994. — Montelius, *Ett fynd från Eskelhems Prestgård på Gotland*, i *Månadsbladet*, 1887, sid 145—179.

⁴ I en särdeles förtjenstfull afhandling om *Jydskt gravpladsar fra den förromerske jernalder*, i *Årbøger*, 1894, säger herr Neergaard (sid. 195) om den period, som jag här kallar jernålderns första, att den haft en varighet af 100—150 år, altså henved halvdelen af den förromerske jernalder (4. årh. f. Chr. f. til vor tidsregnings begyndelse). Detta visar väl, att man i Danmark nu sätter jernålderns början tidigare än förr, men skiljer sig från min åsigt deri, att jag ej anser den ifrågavarande perioden motsvara tiden mellan det 4:de århundradet och omkr. år 200 före Kr. f., utan tiden mellan 500 och 300 före Kr. f.

Vi måste nämligen göra en skillnad mellan den tid, då de första föremålen af jern kommo hit, och den tid, då jernet blifvit af så stor och allmän betydelse här, att man med skäl kan tala om en jernalder äfven i Norden.

I Norden, liksom amorstädes, måste jernet naturligtvis i början hafva varit en icke blott sällsynt utan, i följd deraf, äfven

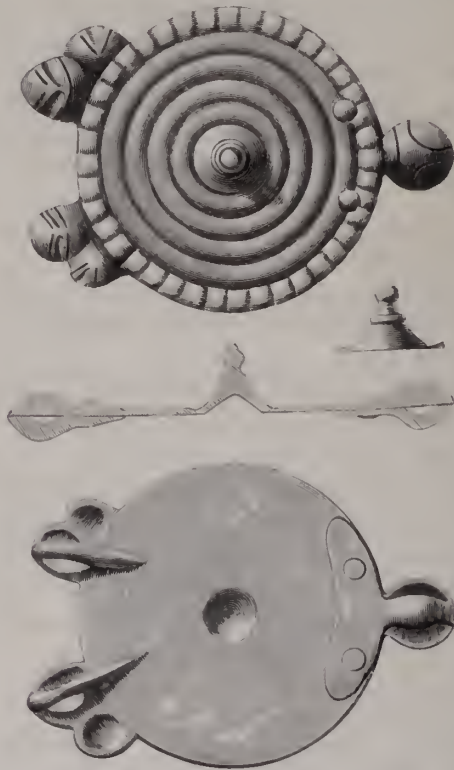

Fig. 1. Tutulusformadt spänne af brons. Hulterstad, Öland. ² 3

dyrbar metall. Derfor finna vi, att denna nya metall här, såsom i södra Europa,¹ under den första tiden användes till prydnader. De nyss omtalade, vid Rögerup funna fem armingarna af jern äro i detta afseende särskildt anmärkningsvärda.

¹ Montelius, *Die Bronzezeit im Orient und in Griechenland*, sid. 31.

Endast småningom kunde jernet uttränga bronsen såsom material för vapen och eggverktyg, hvarför öfvergångstiden mellan den rena bronsåldern och den egentliga jernåldern måste blifva ganska lång. Detta är fallet i Skandinavien, liksom i Italien och annorstädes.

Under sådana förhållanden är det visserligen icke möjligt att draga någon skarp gräns mellan bronsålder och jernålder, — hvilket så mycket mindre bör väcka förvåning, som skarpa gränser icke funnits mellan några kulturperioder, — men man torde dock kunna med skäl säga, att gränsen ungefär sammanfaller med öfvergången mellan den period, som jag kallar den sjetta af bronsåldern, och den derpå följande, en öfvergångstid som, enligt hvad vi sett, ligger omkring 500 år före Kristi födelse.

Att jernet under sistnämnda period, den jag kallar jernålderns första, verkligen var i allmänt bruk, framgår, såsom redan för länge sedan blifvit af mig påpekadt,¹ bland annat deraf, att de till den perioden hörande, »tutulus-formade» spännena (*Svenska fornsaker*, fig. 306, 307) allmänt hafva nålarna af jern. Det visas äfven deraf, att man i fynd från den perioden funnit eggverktyg af jern;² å andra sidan hafva deremot — så vidt mig är bekant — vapen eller eggverktyg af brons *aldrig* eller endast ytterst sällan blifvit funna här i Norden under sådana förhållanden, att de kunna hänföras till nu i fråga varande period.³

¹ *Om tidsbestämning inom bronsåldern*, sid. 160. Jfr Montelius, *Från jernåldern* (Stockholm 1869), sid. 24 (i den svenska texten).

² Det till denna period hörande fyndet från Norrgårda i Vallstena socknen på Gotland innehöll bland annat en skära af jern. *Månadsbladet*, 1885, sid. 80, fig. 7.

³ Härmed vill jag ej säga, att eggverktyg af brons alldeles icke förekomma efter denna periods början. Flera knifvar och saxar af brons (eller »messing») hafva anträffats i säkra fynd från jernåldern, till och med från en så sen tid som de första århundradena efter Kristi födelse, både i södra Skandinavien och i nordligaste Tyskland. Såsom exempel härpå kunna anföras: Åtta bronsknifvar, funna i lika många »brandpletter» från den äldre jernåldern på Bornholm; Vedel, *Bornholms oldstidsminder og oldsager* (Kjöbenhavn 1886), sid. 76 fig. 99 och sid. 77. — En bronsax, funnen vid Tjæreby på Sjælland; Worsaae i *Annaler for nordisk oldkyndighed*, 1847, pl. 11 fig. 6, sid. 386 (äfven afbildad i Worsaae's *Nordiske oldsager*, fig. 362). — En annan bronsax, funnen i Danmark; Worsaae, *Nord. olds.*, fig. 363. — En bronsax, funnen i Skåne (St. Hist. Mus. 8762). — Två bronsaxar,

Det nära samband, som finnes mellan de nyssnämnda »tutulusformade» spännena samt de i mellersta Europa — i länderna sydöst om Skandinavien — vanliga spiralfibulorna (*Öfvers.*, sid. 141).¹ antyder, att nordborna erhållit kunskap om jernet genom ett in-

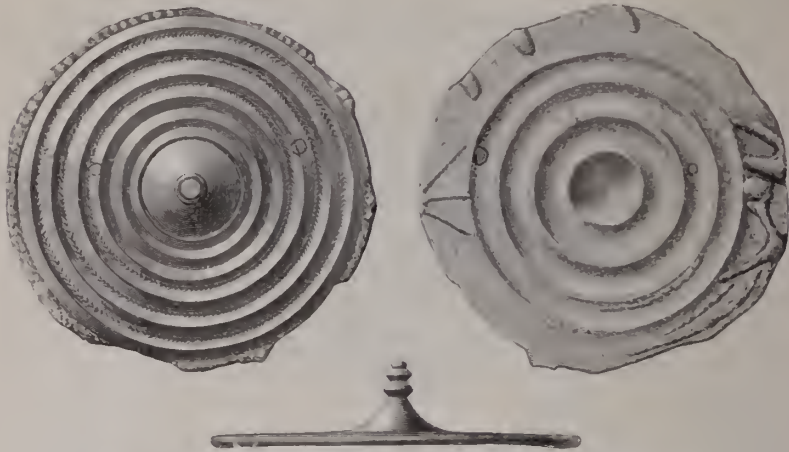

Fig. 2. Tutulusformad prydnad af brons; jernrost på baksidan. Bräkmaryd i Gladsax socken, Skåne. 2 3.

flytande från mellersta Europa under dess äldsta järnåldersperiod, till hvilken dessa spiralfibulor höra. Denna period plägar, såsom

funna på Gotland (St. H. M. 8538 och Gotlands fornsal i Visby). — En bronsknif och en bronsax, funna tillsammans med romerska arbeten vid Gross Kelle i Meklenburg; *Jahresbericht des Vereins für Meklenburg. Geschichte und Alterthumskunde*, V (Schwerin 1840), fig. 5 och 6 å planchen, sid. 155. — En bronsknif och en bronsax, funna vid Kittendorf i Meklenburg; *Meklenb. Jahrb.*, XII (Schwerin 1847), sid. 446. — En bronsknif och en bronsax, funna vid Häven i Meklenburg; *Meklenb. Jahrb.*, XXXV (Schwerin 1870), sid. 116. — En bronsknif, funnen vid Darzan i Hannover; *Hostmann, Der Urnenfriedhof bei Darzan in der Provinz Hannover* (Braunschweig 1874), pl. VIII fig. 22, sid 81.

¹ Bronsspännen, hvilka liksom våra tutulusformade bestå af runda skifvor med koncentriska kretsar — tydliga efterbildningar efter spiralskifvor — och med upphöjning i midten, höra till det ganska rika fyndet från en torfnosse vid Kölpin i Pommern. De båda skifvorna hänga ännu ihop och äro förenade genom ett midtstycke i form af ett fyrkantigt hjul. Såsom fyndets öfriga innehåll visar, förskrifva sig dessa spännen från slutet af bronsåldern: ett par gjutformar för bronshål-

bekant, kallas »Hallstatt-tiden» efter det stora grafväld vid Hallstatt i Österrike, der man först gjorde närmare bekantskap med den i fråga varande periodens kultur.

En närmare granskning af de nordiska fynden från slutet af vår bronsålder och från vår järnålders äldsta tid bekräftar riktigheten af denna antydan. Dels träffar man i fynden från vår brons-

Fig. 3. Bronsprydnad. Norrgårda i Vallstena socken, Gotland. $\frac{2}{3}$.

ålders sista århundraden talrika spår, som vittna om förbindelse med Hallstattkulturen, — då jag naturligtvis med detta uttryck afser den kultur, som under nämnda tid fanns icke endast vid

celter af 6:te periodens typ lågo i fyndet, men äfven en järnknif och ett oarbetadt stycke jern. *Baltische Studien*, XXXV (Stettin 1885), sid. 394, pl. 5.

Hallstatt utan i en stor del af Central-Europa, — dels ser man, huru jernet i följd af denna förbindelse småningom blir känt och använt här.¹

Det beror således på ett misstag, då man antagit, att jernåldern i Skandinavien ej börjat förr än genom inflytande från den senare jernålderskultur inom Central-Europa, som är benämnd efter det stora fynd vid la Tène i Schweiz, der man först hade tillfälle att studera denna kultur.²

Af stor vikt för den nu föreliggande frågan är också, att de allra flesta till vår första jernåldersperiod hörande arbeten visa sig vara *förfärdigade här* i Skandinavien, eller åtminstone inom det

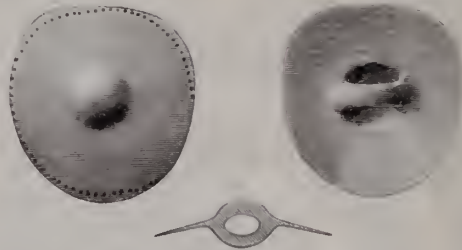

Fig. 4. Bronsprydnad. Norrgårda, Gotland 2 s.

nordiska området, hvilket utgöres af Skandinavien och norra Tyskland.

¹ Detta börjar också numera att äfven af andra forskare erkännas; såsom af Neergaard i fråga om jernåldern på den jutska halfön: *Arboges*, 1894, sid. 210.

² För många år sedan, i min uppsats *Minnen från bronsålderns slut i Norden*, införd i *Månadsbladet*, 1880, uttalade jag visserligen — i motsats till den förr vauliga föreställningen, att jernåldern ej skulle ha börjat här i Norden förr än vid eller efter Kristi födelse, genom inverkan från den *romerska* kulturen — en sådan åsigt (sid. 120); men kort derefter insåg jag, att detta ej kunde vara riktigt, och i mitt arbete *Om tidsbestämning inom bronsåldern*, färdigt 1885, visade jag, att jernålderns början i Norden var äldre än Tënetiden och samtidigt med Hallstatt-tidens senare del. Undset, som ännu i den tyska upplagan af sitt arbete om jernets första uppträdande i Norden, utvecklat den åsigten, att jernåldern ej börjat här förr än genom Tene-kulturens inflytande (*Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa*, Hamburg 1882, sid. 341, 409—411 etc.), synes allt jemt hafva vidhållit denna åsigt (*Vidar*, 1888).

Sådana tutulusformade spännen som fig. 306 och 307 i *Se. forns.* äro aldrig funna annorstädes än i Skandinavien och måste således anses vara förfärdigade här, om än, liksom många andra, under inflytande af utländska förebilder. De kronliknande ringarna (*Förh. per.*, pl. 13 fig. 4) äro endast kända från Skandinavien och norra Tyskland. Det jemförelsevis stora antal sådana ringar, som träffats i Danmark och södra Sverige, talar för, att många af de i Norden funna, kanske de flesta, äro gjorda inom den Skandina-

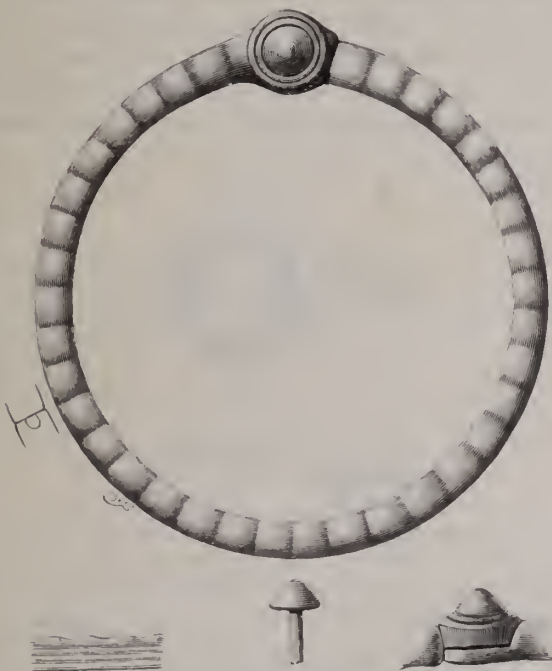

Fig. 5. Halsring af brons. Kyrk-Kareby i Kareby socken, södra Bohuslan ¹ 2.

viska delen af det nordiska området. Detsamma är förhållandet med nästan alla andra till denna period hörande arbeten.¹

Med anledning af min åsigt om jernålderns början i Norden flera hundra år före Kr. föd. har man sagt (*Vidar*, 1888, sid. 657), att jag skulle »nödgas konstatera, att den nordiska jernålderns par

¹ Det är således ej fråga endast om »enkelt stykker, der ere importerede fra en mere fremskredne kultur» (*Vidar*, 1888, sid. 658).

första århundraden i vårt fornsaksmaterial ännu väsentligen be-tecknas af ett tomrum, för hvars utfyllande endast kan hänvisas till framtida fynd.» Detta beror emellertid på ett missförstånd. Redan i *Tidsbest.* (sid. 158) har jag omtalat flera till dessa första århundraden — hvad jag nu kallar den första perioden — af vår jernålder hörande fynd, och många sådana hafva sedan blifvit kända.

På den jutska halfön, både i dennas södra¹ och norra² del, har man påträffat hela grafplatser från denna period; grafvarna, hvilka äro mycket oansenliga, innehålla brända ben. Genom sitt betydliga antal vittna dessa grafvar om, att vi här hafva att göra med en period, som måste hafva varat i mansåldrar. Att liknande grafvar finnas äfven i andra delar af Norden, är mycket sannolikt. Då de äro så litet i ögonen fallande, kunna de lätt hafva undgått uppmärksamheten.

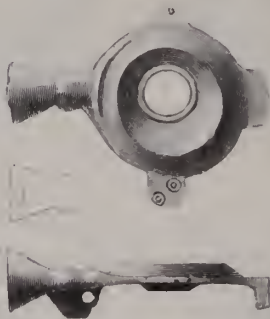

Fig. 6. Spänne af brons. Grödstorp i Jerrestads socken, Skåne. ²/₃.

I torfmossar och på andra ställen hafva många arbeten från nu ifrågavarande tid anträffats i olika delar af Danmark. »Tutulusformade» spännena äro kända från Jylland, Låland, Sælland och Bornholm.³ De på Låland funna voro åtföljda af en kronliknande

¹ Mestorf, *Urnenfriedhöje in Schleswig-Holstein* (Hamburg 1886). Bland andra hafva grafälten vid Döckenhuden (sid. 47) och Sülldorf (sid. 56), båda i Holstein, lemnat många Hallstatt-saker, men några Tene-fibulor äro ej funna der.

² Neergaard i *Årbøger for nord. oldkynd.*, 1892, sid. 211; Madsen och Neergaard, *Jydske gravpladser fra den førromerske jernalder.* i *Årbøger*, 1894, sid. 165.

³ *Årbøger for nord. oldkynd.*, 1868, sid. 125, fig. 17, 18; 1892, sid. 227, fig. 17, 18 och sid. 231, not. — Madsen, *Afbildninger af danske oldsager og mindesmærker. Bronzealderen, Saulede jmd.* pl. 34 fig. 5.

halsring.¹ Halsringar af samma eller närstående former (»bronskronor») äro i stort antal hittade både på Jylland oeh öarna.² Många andra till samma tid hörande arbeten äro dessutom funna i Danmark.³

I södra Sverige äro grafvar från denna tid likaledes funna. Några hafva innehållit brända ben;⁴ men på Öland oeh Gotland har man upptäckt några till denna tid hörande grafvar,⁵ hvilka jemte hals- (eller hufvud-)ringar af en egendomlig typ innehållit skelett. Detta är i hög grad anmärkningsvärdt, enär nästan alla andra nu kända nordiska grafvar såväl från bronsålderns senare del som från den del af jernåldern, hvilken faller före Kristi födelse, torde innehålla brända ben.⁶

»Tutulus-formade» spännen eller liknande prydnader (fig. 1 och 2) äro funna i Skåne, i Småland oeh ett par gånger på Öland.⁷ Kronliknande halsringar hafva hittats på Gotland oeh i Bohuslän

¹ *Årböger*, 1868, sid. 127, fig. 16.

² Madsen, *Bronzealderen, Smiter*, pl. 32 fig. 1—5. — S. Müller, *Nogle halsringe fra slutningen af bronzealderen og fra den ældste jernalder*, i *Nordiske forntidsminder*, I, sid. 25, fig. 4—6. — *Årböger*, 1894, sid. 234.

³ Madsen, *Bronzealderen, Samlede fund*, pl. 34 fig. 1—4. — *Årböger*, 1881, sid. 83, fig. 1 (rundt spänne). — Neergaard i *Årböger*, 1892, sid. 213, fig. 1—4 (»öskeninge»), sid. 221, fig. 9 oeh 10, sid. 228 o. följ.

⁴ Gustafson, *Grafundersökningar på Gotland*, i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 8:4 (Stockholm 1891), sid. 75, fig. 26, 27.

⁵ Montelius, i *Hallands Fornminnesförenings årskrift*, sid. 56, n:o XXIII—XXV; i *Månadsbladet*, 1880, sid. 106, fig. 52, 53, och *Tidsbest.*, sid. 309. — Undset, *Jernalderens begyndelse i Nord-Europa*, sid. 339, fig. 60, 61.

⁶ Några få grafvar med obrända lik från nämnda perioder äro dock kända. *Årböger*, 1892 sid. 288 (Sjælland; bronsålderns senare del); saut sid. 174 härnedan, not 2 (Öland oeh Skåne; jernålderns andra period).

⁷ Montelius, *Från jernaldern*, texten, sid. 23, *Svenska fornsaker*, fig. 306 och 307, saut i *Månadsbladet*, 1880, sid. 111. — Wittlock, *Jordfynd från Väreuds förhistoriska tid*, sid. 74 och pl. 10 fig. 1. — *Månadsbladet*, 1890, sid. 164, fig. 62 (Bräknyrd i Gladsax socken, Skåne; fig. 2). — Nyligen hafva två par tutulusformade spännen (fig. 1), hvilkas nålar liksom de öfrigas varit af jern, hittats i en mosse nära Hulterstads kyrka på Öland (Statens Hist. Mus., n:o 9321).

(fig. 5).¹ Flera andra arbeten från denna tid äro anträffade i Skåne och på Gotland (fig. 3 och 4).² Ett spänne, funnet vid Grödstop i Jerrestads socken, Skåne, är afbildadt här (fig. 6).³ Äfven på detta spänne har nålen varit af jern, såsom qvarsittande jernrost utvisar.

I mellersta Sverige, med undantag af Bohuslän, samt i norra Sverige torde minnen från denna tid icke, eller endast i mycket obetydligt antal, vara kända.

Om Norge gäller detsamma. Särskild uppmärksamhet förtjenar dock ett i södra Norge gjordt, skenbart obetydligt fynd. I en grafhög vid Nordre Fevang i Jarlsberg och Larviks amt stod ett lerkärl, som var fylldt med brända ben, bland hvilka en jernnål låg.⁴ Denna har den för ifrågavarande tid karakteristiska böjningen nedanför hufvudet (jfr *Förh. per.*, pl. 13 fig. 5). Såsom vi af det följande få se, gränsade nämnda grafhög intill en annan, hvilken jemte några grafvar från senare delar af jernaldern, innehöll en från den andra perioden.

¹ Två äro funna i Vaublingbo socken på Gotland; den ena afbildad fig. 4 å pl. 13 i *Förh. per.* Montelius, *Från jernaldern*, texten, sid. 24, not. — En dylik ring är funnen i Kareby socken, södra Bohuslän (fig. 5). Montelius och Ekhoft, *Bohuslänska fornsaker*, sid. 434, fig. 229. — En större ring af detta slag, ännu mera kronlik, lär vara funnen i norra Bohuslän (Lunds Museum, öfverjägustären Sjöcronas f. d. samling).

² Montelius, *Ett fynd från vår jernalders första dagar*, i *Månadsbladet*, 1885, sid. 78 (Norrgårda i Vallstena socken, Gotland). — N. G. Bruzelius, *Svenska fornlemningar*, 2, sid. 40, pl. VI fig. 6, och Nilsson, *Bronsaltern*, pl. 4 fig. 45 (ett rundt, hjulformigt spänne, funnet i Skåne). — Udset, *Jernalderens begyndelse i Nord-Europa*, sid. 336, pl. XXXI fig. 1 (bältehake af brons, baktill hjulformig, funnen i Skåne). — En bältehake af liknande form, men mindre och simplare, äfven funnen i Skåne (Statens Hist. Mus., n:o 1985).

³ Statens Hist. Mus., n:o 8722: 858 (inspektör Nilssons på Jerrestad-torp samling). Två alldeles dylika spännen äro funna i norra Tyskland, vid Rauschendorf (med ännu bevarad nål af jern) och Blankenburg (spår af jernnål); de förvaras båda i Berlin, det förra i Märkisches Museum, det senare i Museum für Völkerkunde. Enligt teckningar benäget meddelade mig af den schweiziske fornforskaren Heierli.

⁴ *Årsberetning af Föreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring*, 1874, sid. 143, pl. VI fig. 31.

2. Jernålderns andra period.

Den förromerska äldre jernålderns andra afdelning.

300—150 före Kr. föd.

På kontinenten kan man inom den del af jernåldern, som kallas Tène-tiden,¹ nrskilja tre på hvarandra följande perioder.

Den första är karakteriserad af sådana spännen, som hafva en nppböjd ända, hvilken ej når fram till bågen, eller når fram till, men ej omfattar denna (*Ran. åld.*, fig. 1); den andra af spännen, hvilkas tillbakaböjda ända omfattar bågen utan att vara sammanvuxen med den (*Ran. åld.*, fig. 2); den tredje af spännen, hvilkas tillbakaböjda ända är sammanvuxen med bågen (*Ran. åld.*, fig. 3). Äfven svärden äro olika inom dessa tre perioder.

Spännen eller andra saker karakteristiska för den kontinentala Tène-tidens första period hafva knapt någonsin anträffats i Norden. Om så skett, synes det hafva varit under förhållanden, som antyda att de äro samtida med den nyss beskrifna första perioden af vår jernålder.²

Från den kontinentala Tène-tidens mellersta period förekomma deremot spännen och andra föremål här i Skandinavien, och det kan både på grund af typologiska skäl och fyndomständigheterna ej vara tvifvel om, att dessa föremål här liksom annorstädes äro

¹ Hildebrand, *Studier i jämförande fornforskning. Bidrag till spännets historia*, i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 4 (Stockholm 1872), sid. 113. — Montelius, *Spännen från bronsåldern och ur dem närmast utvecklade typer*, i samma tidskrift, 6: 3 (Stockholm 1880—82), sid. 187; samt *Om tidsbestämning inom bronsåldern* (Stockholm 1885), sid. 192. — Tischler, *Ueber Gliederung der La-Tène-Periode und über die Dekorirung der Eisenwaffen in dieser Zeit*, i *Correspondenz-Blatt der deutschen anthropol. Gesellschaft*, 1885, sid. 157 och 172, der tyvärr figurerna af svärden hafva blifvit förvexlade; i sjelfva verket är det *understa* från den första perioden (»Früh La-Tène») och det *öfversta* från den tredje perioden (»Spät La-Tène»).

² Två jernfibulor, hvilkas båge är alldeles lik de äldsta Tène-fibulorna, ehuru nålens bakre del är olika, lågo i en vid Ulbjerg i Viborgs amt på Jylland upptäckt graf, som tydligen hör till vår jernålders första period. *Årböcker*, 1892, sid. 219, fig. 9. — Se *Sv. Forum-för. tidskr.*, band 5, sid. 122, fig. 3.

äldre än de för Tène-tidens slut karakteristiska. Då de å andra sidan aldrig, så vidt jag kämmer, hittats tillsammans med sådana saker, som äro utmärkande för vår jernålders första period, är man fullt berättigad att hänföra dem till en, om än kort, särskild period, — vår jernålders andra, — hvilken är yngre än vår jernålders första och äldre än den, till hvilken de yngsta Tène-typerna höra.

Att Tène-fibulor af den typ, hvilken är karakteristisk för nu i fråga varande period, — med tillbakaböjd ända, som omfattar bågen utan att vara sammenvuxen med den, — tillhöra det 3:dje århundradet före Kr. f. d., visas så väl af de norditalienska fynden¹ som af de schweiziska.² Så har man i Schweiz, vid sjelfva la Tène, upptagit flera spännen af denna typ³ på samma djup som ett par galliska guldmynnt,⁴ hvilka måste hänföras till nämnda århundrade, emedan de äro så goda efterbildningar efter mynt präglade vid midten af det 4:de århundradet för den makedoniska konungen Filip, Alexander den stores fader, att de ej torde vara många mansåldrar yngre än dessa. De stå också förebilden betydligt närmare än de keltiska mynt, hvilka på goda skäl anses förskrifva sig från förra hälften af det 2:dra århundradet.⁵

Vår andra jernåldersperiod motsvarar således det 3:dje århundradet jemte förra hälften af det följande.

Till denna period höra tveeggade jernsvärd med jernslida äfvensom bältebeslag af jern beklädda med tunn brons, som är prydd med drifna sirater. Sådana beslag hafva både på den Jutska halfön⁶ och i Sverige (se nedan) hittats tillsammans med de för denna period karakteristiska spännena.

Nästan alla grafvar från denna period innehålla brända ben; dock har man i en graf på Öland funnit skelett tillsammans med ett spänne från denna tid.⁷

¹ Montelius, *La civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des métaux*, I (Stockholm 1895).

² Redan i *Tidsbest.*, sid. 192, har jag fäst uppmärksamheten härpå.

³ Keller, *Pfahlbauten*, 6:ter Bericht, pl. XIV; Vonga, *Les Helvètes à la Tène* (Nenchâtel 1885), pl. XVI.

⁴ Vonga, *anf. arb.*, sid. 29, pl. VIII fig. 4 och 14.

⁵ Evans, *The coins of the ancient Britons* (London 1864), sid. 26.

⁶ Undset, *Jernalderens begyndelse*, sid. 362.

⁷ *Svenska fornsaker*, fig. 309. — Äfven ett till denna period hörande, vid Nosaby i Skåne funnet jernsvärd synes hafva legat i en graf med ohrändt lik. *Sr. Fornm.-förs tidskr.*, band 6, sid. 77, fig. 6.

De äldsta »brandpletterne» på Bornholm höra till denna tid,¹ liksom många andra grafvar i Danmark.²

Äfven i Sverige äro grafvar från denna period kända. Om en på Öland, med skelett, har jag nyss talat. Andra hafva innehållit brända ben. Märkligast bland dem äro de »brandpletter», som upptäckts vid Södra Lund i Flistads socken, Östergötland, ej långt från Liuköping.³ Utom en jernfibula med tillbakaböjd, bågen omfattande ända, lågo i dessa brandpletter några af de ofvan omtalade beslagen, som äro gjorda af bronsbelagdt jern, samt en halfrund jernknif (*Förh. per.*, pl. 14 fig. 2, 4, 5).

Vid Tanum i norra Bohuslän låg bland brända ben i en lerurna en till denna period hörande, stor och pryddlig jernfibula.⁴

I södra Norge äro också grafvar från denna period upptäckta. De innehålla brända ben, liggande i lerkärl eller i brandpletter.⁵ Ett bronsspänne af den för nu i fråga varande tid egendomliga typen låg jemte brända ben i ett lerkärl, som stod i en grafhög vid Nordre Fevang i Jarlsberg och Larviks amt.⁶ Högen, hvilken äfven innehöll några grafvar från betydligt senare delar af jernaldern, gränsade intill den här ofvan (sid. 172) omnämnda.

*
*
*

Från denna och följande period förskrifva sig de halsringar med rätvinkligt böjda, af rundade, ofta mycket stora knoppar prydda ändar (fig. 8—15), hvilka tydligen höra till Tène-tiden, ehuru det är svårt att *närmare* bestämma deras ålder, emedan de så godt som aldrig hittats tillsammans med andra saker.⁷

¹ Vedel, *Bornholms oldtidsminder og oldsager*, sid. 80.

² Undset, *anf. arb.*, sid. 366, följ. — En i Danmark funnen bronsfibula från denna period är återgifven af Worsaae i *Afbildninger fra det kongl. Museum for nordiske oldsager* (Kjöbenhavn 1854), fig. 176. Man trodde då, att sådana spännen hörde till bronsaldern. — Se äfven Engelhardt, *Nydam mosefund*, sid. 53 n:o 5, fig. a.

³ Montelius, *Brandpletter i Östergötland*, i *Månadsbladet*, 1882, sid. 181.

⁴ *Sv. forns.*, fig. 308 a och b; *Förh. per.*, pl. 14 fig. 3.

⁵ Undset, *anf. arb.*, sid. 428.

⁶ Rygh, *Norske oldsager*, fig. 228; *Arsberetning af Foren. til norske fortidsm. bevaring*, 1874, sid. 145.

⁷ Undset, *Jernalderens begyndelse*, sid. 336—341. — Worsaae, *The industrial Arts of Denmark* (London 1882), fig. 161—163. — Müller i *Nordiske fortidsminder*, sid. 25 fig. 8 och 9. samt pl. V fig. 1. —

Att vissa ringar af detta slag tillhöra den andra perioden, synes framgå af den likhet, som dels i afseende på sjelfva ringens utseende och dess ledgång, dels i afseende på ornamenten finnes mellan dem och några ringar från den första perioden.

Härvid torde man, — emedan en sådan form är mycket naturlig, — böra fästa mindre afseende dervid, att flera af de nu i fråga varande ringarna äro bildade af ett bronsband, hvares undersida ej ligger i ett plan utan snedt, med en stark sluttning utåt periferien,¹ i detta afseende således liknande många halsringar från slutet af bronsåldern.

Fig. 7. Halsring af jern. Schlesien.

Af större vikt är, att andra bildas af en trind ten, hvares öfversida är prydd ungefär på samma sätt som några ringar från den första perioden.²

Att ringar med sådana rätvinkligt utstående, rundade knoppar som fig. 8 och 9 kunna höra till en ganska tidig del af jernåldern, framgår redan deraf, att man i norra Tyskland funnit halsringar af jern med liknande ändar (fig. 7),³ hvilka ringar äro vridna på

Svenska Form.-förs. tidskr., 5:te bandet sid. 34, fig. 15 (Vestergötland; fig. 8 här nedan). — *Månadsbladet*, 1884, sid. 11, fig. 2 (Upland; fig. 12 här nedan).

En liknande ring från Ostpreussen är afbildad af Undset, *anf. arb.*, pl. XVII fig. 2.

¹ Se t. ex. Undset, *anf. arb.*, sid. 337, fig. 59 (fig. 15 här nedan).

² Jfr Worsaae, *anf. arb.*, fig. 162, och Müller, *anf. arb.*, sid. 23 fig. 4

³ Museet i Breslau; Undset, *anf. arb.*, sid. 66, fig. 1.

samma sätt som halsringarna af brons under bronsålderns sjette period.

Den omständigheten, att flera af Tène-tidens halsringar hafva en ledgång liksom ringarna från den första perioden, förtjenar också uppmärksamhet, så mycket mera som några af dessa Tène-ringar i likhet med bronskronorna¹ bestå af en större och en

Fig. 8. Halsring af brons Vestergötland ¹ 2.

mindre del (fig. 9 och 10).² Andra, i allmänhet troligen yugre, äro af ledgången delade midt itu (fig. 11 och 12).³

¹ Äfven flera halsringar från den yugre bronsåldern bestå af två stycken, som äro olika stora. Montelius, *Tidsbestämning inom bronsåldern*, pl. 4 fig. 84, och *Månadsbladet*, 1884, sid. 183--5, fig. 15--17.

² Undset, *auf. arb.*, sid. 341, fig. 65 och 66.

³ Orig. till fig. 9, 10, 11 och 12 förvaras i Statens Hist. Mus. — Undset, *auf. arb.*, sid. 340, fig. 63.

Fig. 9. Halsring af brons. Skåne. 1 2.

Fig. 10. Halsring af brons. Öland. 1 2.

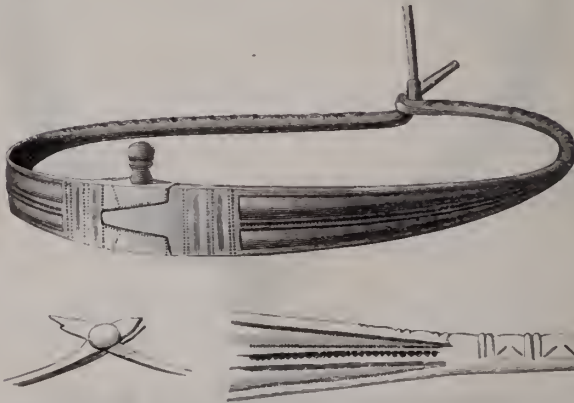

Fig. 11. Halsring af brons. Öland 1 2 och 1 1

Fig. 12 Halsring af brons. Upland 1 2.

Flera Tëneringar äro liksom några bronskronor prydda med triangelformigt ställda linier, som äro svagt bngtade inåt.¹ Om detta förhållande antyder, att sådana Tëneringar tillhöra den andra perioden, synas andra ringar med större knoppar (fig. 15) för-

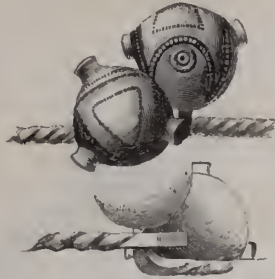

Fig. 13. *Ändarna af en brons Halsring. Östergötland* ² s.

skrifva sig från den tredje perioden, emedan dessa knoppar äro prydda på ett sätt, som mycket liknar ornamenten på spännerna från sistnämnda period (fig. 16).²

Fig. 14. *Halsring af brons. Norge.* ² s och ¹ s.

Alldeles olika de nyss omtalade triangelformiga ornamenten äro de »triskeler», som ses på några af de nu i fråga varande

¹ Undset, anf. arb., sid. 341, fig. 66, m. fl.; jfr pl. XXIV fig. 9 (»bronskrona från Hinter-Pommeru, sid. 218) och Madsen, *Bronzealderen, Smitter*, pl. 32 fig. 3.

² Jfr Undset, anf. arb., sid. 337, fig. 59 (halsringen), och sid. 379, fig. 136 (spännnet).

halsringarna, liksom på andra föremål från den andra och tredje perioden.

Fig. 8—14 visa, att ringar af nu nämnda typer ej äro mycket sällsynta på den skandinaviska halfön. De hafva hittats så väl på

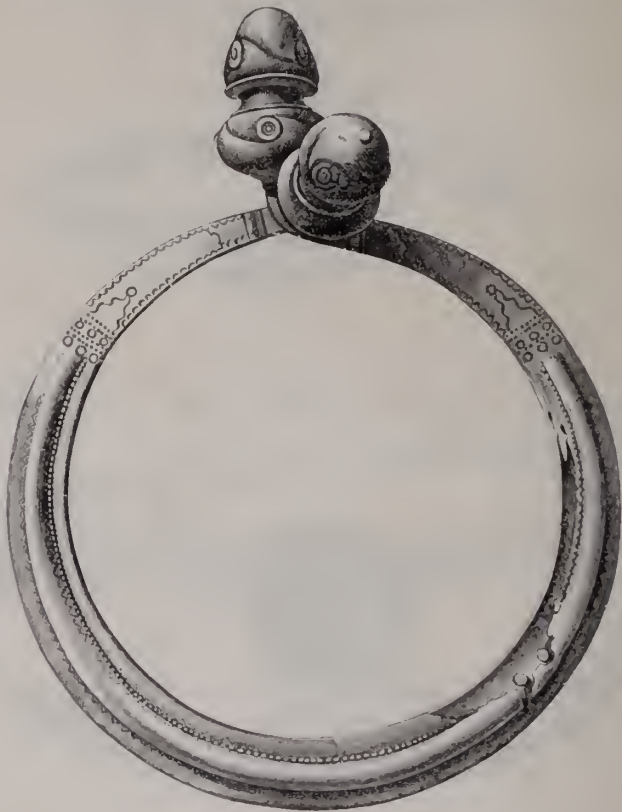

Fig. 15. Halsring af brons. Danmark. ¹ 2.

Gotland och Öland samt i Götalands fastlandstrakter som i Svealand och södra Norge.¹ Denna omständighet är ett af de många

¹ De fig. 13 afbildade knopparna till en vriden halsring äro funna vid Strånäs i Strå socken, Aska härad, Östergötland (ej på Gotland, såsom genom tryckfel i Undsets anf. arb., sid. 340, uppgifves); de förvaras i Statens Hist. Mus., n:o 6298. — Orig till fig. 14 förvaras i Bergens Museum; Undset, anf. arb., sid. 340, fig. 67.

bevisen för, att fynd från järnålderns första århundraden — de fem närmast före Kr. föd. — ingalunda äro så sällsynta, som mången ännu synes föreställa sig.

3. Jernålderns tredje period.

Den förromerska äldre järnålderns sista afdöling.

150 före Kr. föd.—tiden omkring Kristi födelse.

Till denna period, »Tène-tidens» slut, höra icke blott de ofvan omtalade spännena, hvilkas tillbakaböjda ända är sammanvuxen

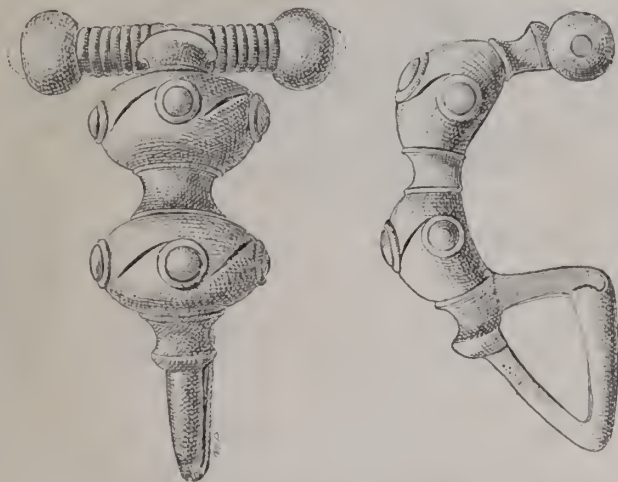

Fig. 16. Tène-fibula af brons. Söland. ¹1.

med bågen (fig. 16 och *Förh. per.*, pl. 15 fig. 2), utan äfven eneggade jernsvärd¹ och sköldbucklor af de typer, som fig. 1 och 5 å sist anförda planseh samt fig. 17 här nedan visa.

¹ Ett eneggadt svärd, som kanske hör till den andra perioden, är funnet i en graf på det graffält vid Langaa på Fyen, som i det följande blir omtaladt. Denna graf innehöll dessutom bl. a. ett präktigt grekiskt bronskärl, hvars hankbeslag äro prydda med två Silenus-hufvud, och som uppgifves vara förfärdigadt omkring år 400 före Kr. föd. Det är emellertid *möjligt*, att kärlet är något yngre, och att det ganska länge varit i bruk, innan det nedsattes i grafven, hvilken således

Tveeggade svärd med eller utan slida af jern funnos visserligen äfven under denna period, liksom under den föregående, men många af dem skilja sig från de äldre derigenom, att de öfverst på den långa tången hafva en rund knopp af jern eller brons.¹ Dessutom hade man nu eneggade svärd med tvärt förtjockad rygg samt många nitar dels i en tvärgående rad vid klingans bas, dels genom den temligen smala, svagt böjda och nära klingans rygg liggande tången. Slidan på dessa eneggade svärd har ej varit af

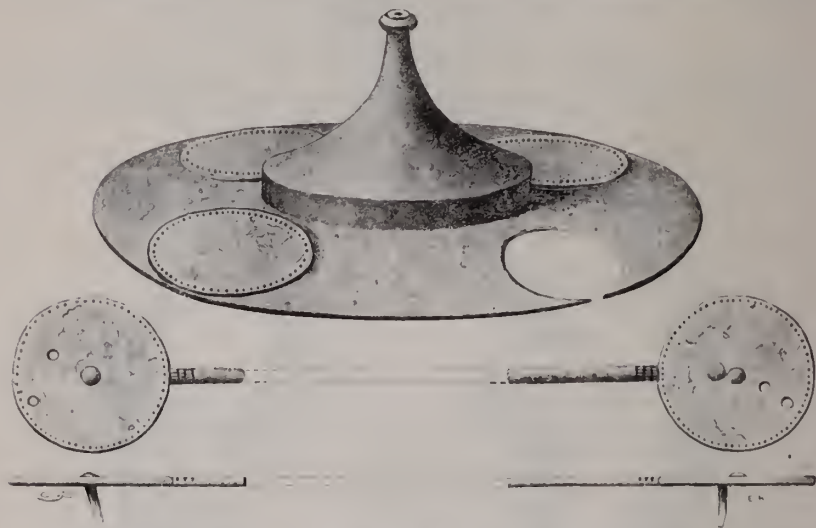

Fig. 17. Sköldbuckla och sköldhantag af jern. Öfre Ålebäck, Öland. 1 s.

jern, men den har mången gång varit omgifven af ett par jernbeslag, som vid kanten haft runda öglor.

skulle kunna förskrifva sig från det 2:dra århundradet före Kr. föd. Då fyndet ännu står så enstaka, kan man ej med visshet afgöra den frågan. H. Petersen, *Vognfundene i Dejbjerg Prestegårdsmose ved Ringkjöbing 1881 og 1883* (Kjöbenhavn 1888), sid. 42 och 45, fig. A 1 och A 3.

¹ S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsen im Kreise Graudenz, i Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen* (Graudenz 1890), pl. 6 fig. 3: tveeggadt svärd, utan jernslida, men med rund jernknopp på tången och med sådana smala jernbeslag som å fig. 1 pl. 15 i *Förh. per.*, funnet tillsammans med en sköldbuckla med stora, runda, flata nithufvud.

Sköldbucklor, hvilka ej äro kända från föregående perioder, funnos under denna. De äro ej sådana breda, bandformiga, på midten halfkretsformigt böjda, på två sidor öppna sköldbucklor, som i Tène-fynden från mellersta Europa ofta förekomma,¹ utan de äro trattformiga, med ganska breda brätten, i hvilka nitarna med stora, platta, runda hufvud sitta. Midten är vanligen utdragen i en kortare eller längre spets.

Att sådana eneggade svärd och sådana sköldbucklor äro samtida med spämen af nyssnämnda typ, visas af flera fynd både i Skandinavien och i Norra Tyskland.

En af lektor Bährendtz år 1893 undersökt graf vid Öfre Ålebäck i Gårdby socken på Öland innehöll den här afbildade sköldbucklan med dit hörande sköldhandtag (fig. 17) samt två eneggade jernsvärd, båda af nyssnämnda typ; det ena svärdet är bredare och något längre än det andra. Dessutom upptogs ur samma graf två spjutspetsar af jern och den fig. 4 å pl. 15 i *Förh. per.* afbildade kitteln af jern och brons. — En annan graf på samma grafält innehöll ett eneggadt svärd af samma typ (originalet till fig. 1 å anf. pl.), en sköldbuckla lik fig. 17, ett jernspäme (orig. till fig. 2 å samma pl.), m. fl. saker. Grafvarna på detta grafält äro fyrsidiga stensättningar; liken äro brända.²

På Dovrås eller Dueås, Bornholm, har man i en liten stenkista jemte brända ben funnit en sköldbuckla af jern, till formen ganska lik *Förh. per.* pl. 15 fig. 5 och med stora nithufvud, samt två eneggade jernsvärd = *Förh. per.* pl. 15 fig. 1, en jernkittel med en, ursprungligen väl två stora ringar, ett litet lerkärl, m. m.³

Äfven i Norra Tyskland äro dylika fynd gjorda.

Vid Ronsden i Westpreussen har man i en brandplet funnit en sköldbuckla af jern = *Förh. per.* pl. 15 fig. 5 tillsammans med en Tène-fibula från nu i fråga varande period, ett jernspjut, m. m.⁴

¹ V. Gross, *La Tène un oppidum helvète* (Paris 1886), pl. VII fig. 8, 13.

² Dessa viktiga fynd, resultatet af de omsorgsfulla undersökningar, som lektor Bährendtz utfört med anslag af Vitterhets Akademiens Bergerska fond, förvaras i Statens Historiska Museum under n:o 9362.

³ Herbst i *Annaler for nordisk oldkyndighed*, 1849, sid. 386, pl. III fig. 4—8. Undset (anf. arb., sid. 357) hänför fyndet till »den romerske epoken». — På Gotland är ock funnen en sköldbuckla = fig. 17 jemte några svärd = *Förh. per.* pl. 15 fig. 1 (St. Hist. Mus. 8194).

⁴ Auger, *Das Gräberfeld zu Ronsden*, sid. 20; sköldbucklan är afbildad pl. 2 fig. 2 och spjutet pl. 5 fig. 2.

I en annan brandplet på samma graffält lågo en dylik sköldbuckla, ett eneggadt jernsvärd alldeles likt det från Öfre Ålebäck, två spjutspetsar och en Tène-fibula m. m. af jern.¹

Äfven sköldbucklor af en annan form funnos här i Norden under de sista århundradena före Kr. f.öd. De voro liksom de förut omtalade af jern, men strutförmiga (fig. 18). Originalen till

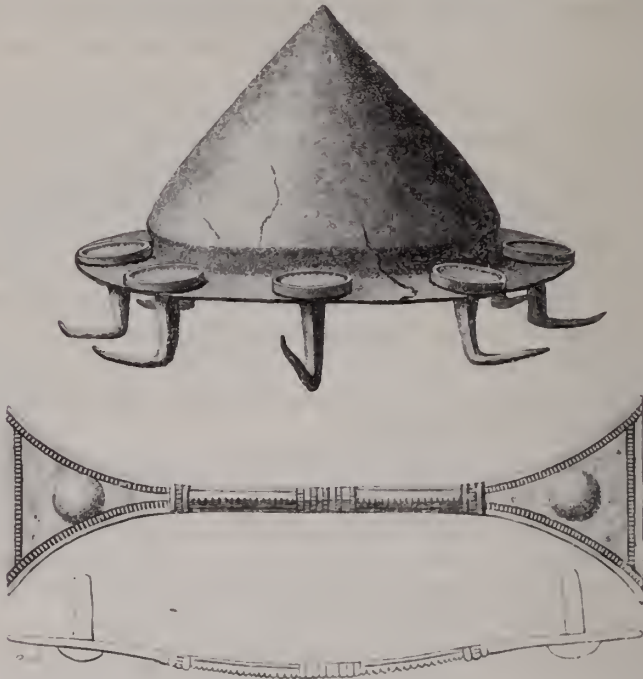

Fig. 18. Sköldbuckla och sköldhandtag af jern. Öfre Ålebäck, Öland. ¹ 2.

fig. 18 är funnet på det nyss omtalade graffältet vid Öfre Ålebäck på Öland; grafven innehöll dessutom ett eneggadt svärd af samma typ som fig. 1 å pl. 15 i *Förh. per.*, en spjutspets af jern, m. m. En dylik sköldbuckla är funnen vid Skovlyst i Ribe amt jemte

¹ Auger, *anf. arb.*, sid. 18; sköldbucklan är afbildad pl. 4 fig. 1, svärdet pl. 4 fig. 3 och ett till fyndet hörande sköldbeslag pl. 8 fig. 12. — En sköldbuckla ganska lik fig. 18 här ofvan är också funnen vid Ronsden; *anf. arb.*, pl. 2 fig. 1.

ett tveeggadt Tène-svärd med jernslida och rund bronsknopp på tången, en spjutspets af jern och ett lerkärl med brända ben.¹ Det bör härvid anmärkas, att en dylik sköldbuckla, likaledes af jern, är i Böhmen funnen tillsammans med ett eneggadt svärd och två spjutspetsar af jern, samt ett lerkärl med brända ben.²

I de äldre bornholmska brandpletterne förekomma mycket ofta »bältehakar» af jern (*Förh. per.*, pl. 15 fig. 3). Flere gånger hafva de anträffats tillsammans med »trekantede» jernfibulor (= *Förh. per.*, pl. 15 fig. 2),³ hvilka tynd således jemte flera andra visa, att sådana bältehakar voro i allmänt bruk under den nu i fråga varande perioden. Troligen hafva de redan under föregående period börjat användas.⁴

Det ofvan beskrifna fyndet från Öfre Ålebäck innehöll en ganska stor kittel af brons och jern (*Förh. per.*, pl. 15 fig. 4). Flere andra sådana stora kärl från den förromerska jernåldern äro funna i södra Skandinavien; de flesta af dem höra troligen till denna period. Några äro af jern, andra af brons och rikt prydda.⁵ Äfven det präktiga silfverkärl från Gundestrup i Jylland hör utan tvifvel till denna period.⁶ Det sistnämnda är främmande arbete; flere af de simpla kärlen, utan ornament, äro måhända förfärdigade här i Norden.

¹ Undset, anf. arb., sid. 366 (svärdet är afbildadt fig. 123).

² Undset, anf. arb., sid. 94 (sköldbucklan är afbildad pl. XIII fig. 9).

³ Vedel, *Bornholms oldtidsminder og oldsager*, sid. 311—315 (Kanegård, A 21, C 47, 131, 135), m. fl.

⁴ Vedel, anf. arb., sid. 314 (Kanegård, C 72, 78), m. fl. De jernfibulor med perlor af brons eller jern på bågen, tillsammans med hvilka bältehakar flera gånger hittats, höra till slutet af den andra och till den äldre delen af den tredje perioden.

⁵ Undset, anf. arb., sid. 357, 370 o. följ. — H. Petersen, anf. arb., sid. 39 o. följ. — Vedel, *Bornholms oldtidsminder og oldsager*, sid. 100, fig. 211.

⁶ Müller. *Det store solkekar fra Gundestrup i Jylland*, i *Nordiske fortidsminder*, häft. 2. — Den franske fornforskaren Salomon Reinach anser Gundestrupkärlet vara mycket yngre och höra till folkvandrings-tiden, flera hundra år efter Kr. föd.; *L'Anthropologie*, 1894, sid. 456. Af skäl, för hvilka jag på annat ställe (*Nordisk tidskrift*, 1893, sid. 246—250) redogjort, och hvilkas bevisningskraft jag fortfarande anser vara afgörande, betraktar jag Gundestrupkärlet som ett galliskt arbete från tiden omkring Kristi födelse, kanske snarare något före än efter vår tideräknings början.

Tre kittlar, hvilka liksom den från Öfre Ålebäck haft botten af brons och öfre delen af jern,¹ äro jemte brända ben upptagna ur grafvar på graffältet vid Langaa på Fyen.

Den ena af dessa kittlar innehöll bland annat ett tveeggadt jernsvärd med slida af jern (Tène-typ) och en sköldbuckla af jern, trattformig, med spets och stora nithufvud. Svärdet har öfverst på tången en rund bronsknopp, hvilket vi sett vara fallet äfven med andra svärd från den tredje perioden.²

Den andra kitteln stod i samma graf som ett lerkärl, hvilket under örat är prydt med tre i trekant stälda halfklot, som äro inifrån tryckta utåt, medan leran var fuktig.³ Ett med tre på samma sätt stälda halfklot prydt lerkärl, som är funnet på Sælland, innehöll jemte brända ben två Tène-fibulor af brons.⁴

Den tredje kitteln från Langaa är funnen i en graf, som upptäcktes 1877 och dessutom, jemte brända ben, innehöll: flera bronskäril, af hvilka åtminstone ett är romerskt och af en form som vi strax skola närmare betrakta; 4 lerkärl, utan sirater; 2 spiral-fingerringar af guld (ovanlig typ); en mängd beslag och andra stycken, af brons och jern, hörande till en vagu; 4 eneggade jernsvärd; 2 strattformiga sköldbucklor af jern; m. m.⁵

Den stora likheten mellan dessa beslag och dem som ses på två ur en mosse vid Dejbjerg i Jylland npptagna vagnar⁶ visar, att äfven de senare måste vara förfärdigade under nu i fråga varande period.

Ett af de i den sist omtalade grafven vid Langaa funna bronskärilen⁷ har kring mynningen sådana äggstafsornament som fig. 19. Flera dylika käril, hvilka tydligen alla äro införda från Italien, hafva anträffats här i Norden.⁸ De förekomma i förbindelse dels

¹ Dylika käril finnas äfven i Tyskland. Undset, anf. arb., sid. 124, pl. XV fig. 1.

² Petersen, anf. arb., sid. 43 och 47, fig. B 1 och B 2.

³ Petersen, anf. arb., sid. 44—47, fig. 3 a och 3 b.

⁴ Undset, anf. arb., sid. 377, fig. 134 (kärlet) och 135 (den ena fibulan).

⁵ F. Sehested, *Fortidsminder og oldsager fra egnen om Broholm* (Kjöbenhavn 1878), sid. 172, pl. XXXVII—XXXIX. — Kitteln har botten af brons och öfre delen af jern, enligt Petersen, anf. arb., sid. 48, not.

⁶ Petersen, anf. arb.

⁷ Sehested, anf. arb., pl. XXXVII fig. 59 d.

⁸ Neergaard, i *Årbøger*, 1892, sid. 278, 279, fig. 40.

med föremål karakteristiska för slutet af vår förromerska äldre jernålder, dels med arbeten från början af den tid, som vi kalla den romerska äldre jernåldern.

Såsom fynd af det förra slaget kunna, utom det från Langaa, följande två anföras.

En af grafvarna vid Roudsen i Westpreussen innehöll, jemte brända ben, en bronskål alldeles lik fig. 19 (utan palmetter under handtagen) samt en Tène-fibula af jern m. fl. saker.¹

Originalen till fig. 19 (som ej heller har palmetter under handtagen) är funnet i en graf vid Lilla Sojvide i Sjunhems socken på Gotland jemte ett bronsspanne (= fig. 20), en spjitspets af jern, bitar af ett lerkärl, m. m.²

Fig. 19. Italienskt bronsfat. Sojvide i Sjunhems socken, Gotland. ¹/₄ och ¹/₁.

Å andra sidan kunna bland fynd af liknande bronskärl i förbindelse med arbeten från det första århundradet efter Kr. föd. nämnas de vid Stangerup, Byrsted och Stilling.

En graf vid Stangerup på Falster innehöll ett bronsfat likt fig. 19, men med spår efter pålödda palmetter under handtagen, samt en romersk bronskopa (»kasserolle») lik *Förh. per.*, pl. 16 fig. 6, och en romersk bronskanna med klöfverbladliknande mynning.³

Ett dylikt bronsfat på låg fot, med pålödda palmetter under handtagen, är funnen vid Byrsted i Jylland tillsammans med ett

¹ Anger, *Das Grabfeld zu Roudsen*, pl. 22, sid. 19.

² St. Hist. Mus. 4539. — *Sc. forn.*, fig. 378, 379; Montelius, *Sveriges historia*, 1, sid. 182, fig. 244.

³ *Arbøger*. 1892, sid. 278—282, fig. 43 (kanna).

silfverspänne (fig. 30) från det första århundradet efter Kr. föd., två präktiga romerska silfverbägare, m. m.¹

Vid Stilling i Jylland har man också funnit ett dylikt bronsfat i förbindelse med spännen af samma typ som det sistnämnda, bronsbeslag till dryckeshorn, m. m.²

Att bronskärl infördes hit till Norden från Italien vid tiden omkring Kristi födelse och under århundradet derförut, kan ej väcka förundran, då vi erinra oss, att redan långt derförut, under

Fig. 20. Spänne af brons. Kastlösa, Öland. 11.

bronsåldern, dylik import egt rum. Ett präktigt italienskt bronskärl, hvilket bevisligen tillhör tiden före vår tideräknings början, är funnet på Möen.³ Det är alldeles likt ett, som vid Wald-Algesheim nära Rhein anträffats tillsammans med flera andra arbeten från sistnämnda tid.⁴

Att den nu i fråga varande perioden, den tredje af vår jernålder, verkligen omfattar tiden närmast före Kr. föd., visas icke

Fig. 21. Spänne af brons. Sojvide i Sjonhems socken, Gotland. 11.

blott af det nära samband mellan denna period och det första århundradet efter Kr. föd., om hvilket de nyss omtalade bronsfaten (fig. 19) vitna. Det visas äfven deraf, att de för denna period

¹ Worsaae i *Annaler for nord. oldkynd.*, 1849, sid. 396, pl. VI, samt *Nordiske oldsager*, fig. 299 (bronsfattet), 388 (spännet) och 313 (den ena bägaren).

² Engelhardt, *Nydam mosefund* (Kjöbenhavn 1865), sid. 59, n:o 29.

³ Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 296. — Undset, *anf. arb.*, sid. 378, fig. 137.

⁴ E. ans'm Weerth, *Der Grabfund von Wald-Algesheim* (Bonn 1870).

karaktäristiska spännena (Tène-fibulorna), hvilkas tillbakaböjda ändan är sammanvuxen med bågen, på grund af flera omständigheter måste hänföras till mansåldrarna närmast före Kr. föd.

En sådan omständighet är, att dessa spännen befinnas vara de närmaste typologiska förutsättningarna för de spännen, som tillhöra tiden omedelbart efter Kr. föd.

På sådana Tène-fibulor som fig. 20 och 21 kan man ännu se, huru den främre ändan varit böjd bakåt och uppåt, hvarefter den

Fig. 22. Spänne af jern. Bornholm. 2 a.

småningom växer tillsammans med bågen (fig. 22). Spännen af typen fig. 23, hvilka vid första ögonkastet kunna synas vara väsentligen lika de förra, äro dock i detta afseende betydligt olika dessa: den främre, tillbakagående ändan är nämligen ej längre böjd uppåt, utan *nedåt*, bildande hylsan för nålens spets. Det enda minne af den föregående utvecklingen, som numera finnes kvar, är en tvärgående upphöjning uppe på bågen, på den plats der det

Fig. 23. Spänne af brons. Endre, Gotland. 1.

band en gång funnits, som förenat den tillbakaböjda ändan med bågen. Denna upphöjning finnes länge kvar; den växer till och med ut till en ganska hög, tvärgående kam (fig. 30).

Att spännen på det stadium som fig. 24 angifver höra till den förra hälften af sista århundradet före Kr. föd., — såvida de ej, om man afser deras tillverkningstid, äro ännu något äldre, — framgår också af ett fynd från Lauteraeh i Vorarlberg, der man hittat två med en kedja förbundna spännen af denna typ (fig. 24) tillsammans med 3 keltiska och 24 romerska mynt, m. fl. saker.

De sistnämnda mynten äro präglade mellan åren 250 och 80 före Kr. föd. (*Run. åld.*, sid. 251).

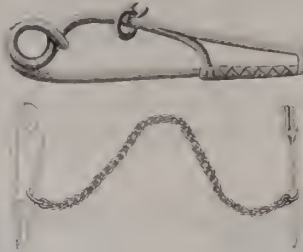

Fig. 24. Ett par af en kedja förenade bronsspannen. Lauterach, Voralberg ¹ 1 och ¹ 2

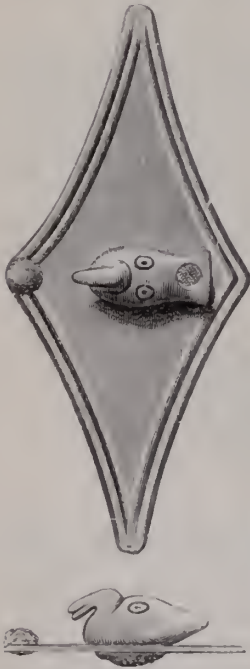

Fig. 25. Bronsbeslag. Gotland ¹ 1.

Fig. 26. Bronsbeslag. Gotland. ¹ 1

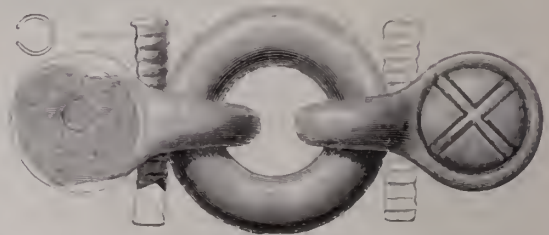

Fig. 27. Ring med beslag, af brons. Gotland. ¹ 1.

Fynd från denna period hafva till stort antal anträffats i Danmark, såväl på öarna som i Jylland.

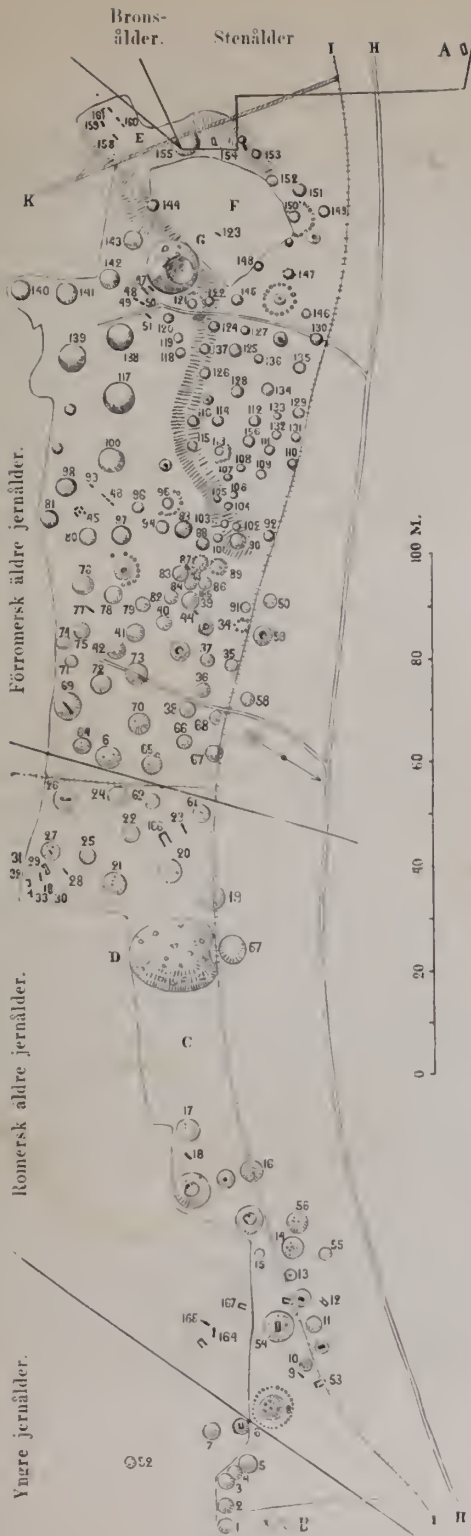

Fig. 25. Graffältet vid Blåsungs i Vestkinds socken, Gotland.

Äfven från södra Sverige äro många sådana fynd kända, både graffynd och andra (fig. 25—27). Särskildt har man på Öland och Gotland upptäckt en mängd grafvar från denna tid.¹ Ett af direktör Nordin undersökt graffält vid Bläsnings i Vestkinde socken på Gotland förtjenar särskild uppmärksamhet (fig. 28).² På den vestligaste delen af detta fält, af hvilket Nordin meddelat en karta utvisande hvarje grafs läge, lågo några grafvar, som voro äldre än jernålderns början; derefter kom en mängd grafvar från den förromerska äldre jernåldern, så vidt man kan se, alla från den tredje perioden; öster derom lågo talrika grafvar från den romerska äldre jernåldern; och östligast några från den yngre jernåldern. Grafvarna på detta fält visade sig således vara äldst vid ena ändan och yngst vid den andra, aftagande i ålder ju mer man kom österut.

På Sveriges fastland äro också fynd från denna period gjorda, de nordligaste — som jag nu kan påminna mig — i Vestergötland,³ Östergötland⁴ och Upland (fig. 12).⁵

Vi se af det föregående, att minnen från den del af jernåldern, som ligger bakom Kristi födelse, nu äro till ett *mycket* stort antal kända, samt att de visa sig höra till flera olika perioder. De flesta af dem hafva blifvit funna eller bekanta under de allra senaste årtiondena, och en stor mängd af dem först under det senaste. Hvad vi nu känna af sådana minnen är naturligtvis en obetydlig del af det som dessa perioder lemnat efter sig, i synnerhet som grafvarna hvarken genom sin beskaffenhet eller sitt innehåll äro egnade att ådraga sig uppmärksamheten. Huru mången till denna tid hörande graf innehållande brända ben, några simpla lerkärlsbitar och några förrostade jernlemningar kan icke hafva blifvit påträffad utan att ha kommit till någon forskares kännedom, emedan innehållet förefallit värdelöst? Och huru mången graf, om hvilken verkligen beskrifning finnes i den arkeologiska littera-

¹ Undset, *anf. arb.*, sid. 415 o. följ.

² Nordin, i *Sv. Fornm.-förs tidskrift*, band 6 sid. 1 och 113, samt band 7 sid. 33 och 87 (med karta).

³ Montelius, *Från jernåldern*, pl. 5 fig. 12. — *Sv. Fornm.-förs tidskr.*, band 6 sid. 80 (och fig. 9).

⁴ *Sv. Fornm.-förs tidskr.*, band 6 sid. 79, 80.

⁵ *Månadsbladet*, 1884, sid. 11, fig. 2.

turen eller i museernas arkiv, kan icke höra till denna tid, ehuru vi ej veta det, emedan innehållet är alltför litet upplysande om åldern.

Det allra mesta af det, som från de nu i fråga varande perioderna anträffats här i Norden, visar sig vara inhemska arbeten, emedan typerna icke återfinnas utom det nordiska området, men inom detsamma ej sällan förekomma.

Vi se således, att jernålderns fem första århundraden här i Skandinavien redan nu äro ganska väl kända, att de blifva det allt hättre för hvarje år, och att man ej i frånvaron af fynd från den tiden kan söka någon invändning mot den åsigt, som jag för tio år sedan uttalade om jernålderns början här senast omkring 500 år före Kr. föd.

4. Jernålderns fjerde period.

Den romerska äldre jernålderns förra del.

Från tiden omkring Kristi födelse till omkring år 200.

Om vi jemföra spännena från denna tid med dem från föregående period, visar sig en karakteristisk skilnad mellan dem deruti, att nästan alla spännen från den fjerde perioden vid den främre ändan — der nålens spets finnes — hafva en aflång lodrätt stående skifva, hvars nedre kant är omhöjd till en hylsa, i hvilken nålspetsen lägges. I stället för denna skifva hafva de äldre spännena en mer eller mindre tresidig öppning, bildad genom bakåtböjningen af bågens främre del.

Den högt förtjente danske fornforskaren, kammarherre Vedel, har på följande sätt, med begagnande af det i de bornholmska brandpletterne samlade rika materialet, uppvisat öfvergången från den ena formen till den andra: »Mot slutet af den tid, då dessa spännen (Tène-fibulorna) voro allmänna, i synnerhet på grafplatser, der de redan äro starkt blandade med äldre typer, visa sig åtskilliga afvikelser från den vanliga formen, hvilka antyda en öfvergång till den nya. Det öppna hålet inmanför spetsen börjar fyllas; antingen bildas det midt i hålet en liten upptill och nedtill fästad ring

(fig. 29),¹ eller små böjda tenar synas tvärt öfver hålet, (fig. 21, 23 och 30), eller hålet fylles af en skifva, som blott är genombruten af några småhål,² eller slutligen ses endast några prickar eller streck på denna skifva för att angifva, hvar de försvunna öppningarna funnits.»

Det förtjenar påpekas, att det var ett spänne af nu i fråga varande öfvergångsform (fig. 30) som låg i den förnt omtalade

Fig. 29. Främre delen af ett spänne. Bornholm. 11.

grafven vid Byrsted tillsammans med ett bronsfat af samma typ som fig. 19 (ehuru med palmetter under öglorna). Äfven det ofvan omnämnda fyndet från Stilling innehöll ett dylikt bronsfat och två spännen lika fig. 30.

Dessa öfvergångsformer tillhöra årtiondena före och efter Kristi födelse.

Fig. 30. Spänne af silfver. Byrsted, Jylland. 11.

Något yngre äro sådana spännen som fig. 31, med alldeles fylld nålskifva och med en rundtom bågen gående upphöjning, som är ett minne af den ring, hvilken på Tène-fibulorna förband den tillbakaböjda spetsen med sjelfva bågen. Ännu något yngre äro, i allmänhet, de spännen af liknande form, på hvilka den tvär-

¹ Vedel, *anf. arb.*, sid. 80, fig. 125.

² Se äfven fig. 117 i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, del 4.

gående upphöjningen nästan eller helt och hållet bortfallit på undersidan och endast finnes kvar på öfversidan (fig. 32), men der ofta är ganska hög och bred.

Ännu något yngre äro sådana spännen som fig. 33 och 34.

Spännen af typerna fig. 31 och 32 höra till midten och senare hälften af det första århundradet efter Kr. föd. Detta visas ej

Fig. 31. Spänne af brons. Bornholm. 2 s.

blott af deras nära frändskap till typen fig. 30 utan ock deraf, att de flera gånger förekommit i fynd, som dessutom innehållit romerska arbeten från nyssnämnda tid.

Bland dessa romerska arbeten böra särskildt nämnas sådana »bronskoppor» (fördom af de danske fornforskarne vanligen kallade »kasseroller») som fig. 6 å pl. 16 i *Förh. per.* samt fig. 35 här

Fig. 32. Spänne af jern. Broholm, Fyen. 1 s.

nedan. Dessa bronskoppor, med handtaget slutande i en af ett rundt hål genombruten rundel, höra till det första århundradet efter Kr. födelse. Att de varit i bruk redan vid eller kort efter midten af nämnda århundrade, se vi deraf, att många dylika hittats bland ruinerna af de år 79 efter Kr. förstörda städerna Herenlanenm och Pompeji. Att de i Skandinavien funna bronskoporna, eller åtminstone många af dem, verkligen höra till samma

tid, framgår icke blott af den fullkomliga öfverensstämmelsen i formen utan än tydligare deraf, att flera af de i Norden anträffade bära alldeles samma fabriksstämpel (T. CIPI. POLIBI. F.) som flera af de ur de två nyssnämnda syditalienska städernas ruiner uppgrädda¹ och derigenom visa sig hafva utgått från samma fabrikkants verkstad.²

Fig. 33. Spänne af brons. Vestergötland. ¹1.

Bronsskopor af denna typ äro flera gånger funna tillsammans med spännen, som ungefär likna fig. 32, både i norra Tyskland och Skandinavien. Såsom exempel härpå kunna anföras fynden vid

¹ Hostmann, *Der Urnenfriedhof bei Darzau*, sid. 61, not 1. — Undset, *Iscrizioni latine ritrovate nella Scandinavia*, i *Bullettino dell' Istituto di Corrispondenza archeologica*, 1883, sid. 235.

² Utom de från Hereulaneum och Pompeji äro följande bronsskopor af nu i fråga varande form med nämnda fabriksstämpel funna: en i Ungarn (nu i Museet i Zürieh); Hostmann, *anf. arb.*, sid. 61, not 1; — två i Rheintrakten (Gellep och det romerska lägret vid Grimmlinghausen); J. Klein, *Die kleineren inschriftlichen Denkmäler des Bonner Provinzialmuseums*, i *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, LXXX (Bonn 1891), sid. 37, 38, fig. 14; — två i Yorkshire, norra England; *Archæologia*, XLI, sid. 325 och pl. XV; — en i Dowalton Loch Crannog, Wigtownshire, Skotland; *Catalogue of the National Museum of Antiquities of Scotland*, Edinburg 1892, sid. 253, med afbildning; — en vid Amelinghausen, Lüneburgerkretsen, Hannover; *Zeitschrift d. histor. Vereins f. Niedersachsen*, 1854, sid. 42; — en vid Cossin nära Pyritz i Hinter-Pommern; *Baltische Studien*, 39 sid. 134, pl. XVI fig. 9; — en vid Monbjerg nära Horsens i Jylland; *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1871, sid. 432, not; — en vid Sverkindstrup på Sælland; Undset, *Iscrizioni latine*, sid. 235; — en vid Stangerup på Falster; *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1892, sid. 281.

Amelinghausen i Hannover och Zirzlaß på ön Wollin;¹ samt fyndet vid Broholm på Fyen.²

Äfven andra romerska arbeten från det 1:a århundradet efter Kr. f. äro funna med fibulor af samma typ. Så är bl. a. förhållandet i fynden från Hagenow och Schwinkendorf i Meklenburg.³ Ett spänne alldeles likt det från Schwinkendorf har vid Xanten, nära Rhein, der ett romerskt läger »Castra vetera» länge stod, blifvit funnen i en graf, som både genom mynt och andra med inskrift försedda föremål visat sig vara från Tiberii tid, således från förra hälften af det 1:a århundradet.⁴

För frågan om åldersförhållandet mellan de olika fibulatyperna fig. 31—34 är det redan omnämnda grafältet vid Darzau⁵ i Hannover af stor vigt. Här voro omkring 350 grafurnor, inne-

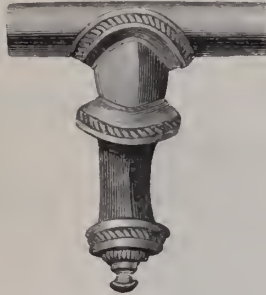

Fig. 34. Spänne af brons. Öland. 1/1.

hållande brända ben, nedsatta i rader, som med 4 fots mellanrum gingo från öster till vester; i hvarje rad stodo urnorna ungefär 3 fot från hvarandra.⁶

¹ Amelinghausen: se not 2 å föreg. sid. — Zirzlaß: *Verhandlungen d. Berliner Anthropol. Gesellschaft*, 1892, sid. 498, fig. 1 (skopa), 5 och 6 (fibulor).

² Sehested, *Fortidsminder og oldsager fra egnen om Broholm*, sid. 163, pl. XXXV fig. 55 d (handtag till en skopa) och m (fibula).

³ Hagenow: *Meklenb. Jahrbücher*, 8 sid. 38 följ. och en pl. — Schwinkendorf: i samma band, sid. 51. Jfr Hostmann, *anf. arb.* sid. 26, 63.

⁴ Hostmann, *anf. arb.*, sid. 65. — Fiedler, *Denkmäler von Castra vetera* (Xanten 1839), pl. V fig. C.

⁵ Christian Hostmann, *Der Urnenfriedhof bei Darzau in der Provinz Hannover* (Braunschweig 1874).

⁶ Hostmann, *anf. arb.*, sid. 4.

De sydligaste raderna visade sig vara äldst, med sådana spän-
nen som fig. 31 och pl. 16 fig. 3 i *Förh. per.*

Midt på graffältet fann man spännen lika fig. 36, och i de
nordligaste raderna sådana spännen som fig. 37—39, samt runda,
emaljerade spännen.¹

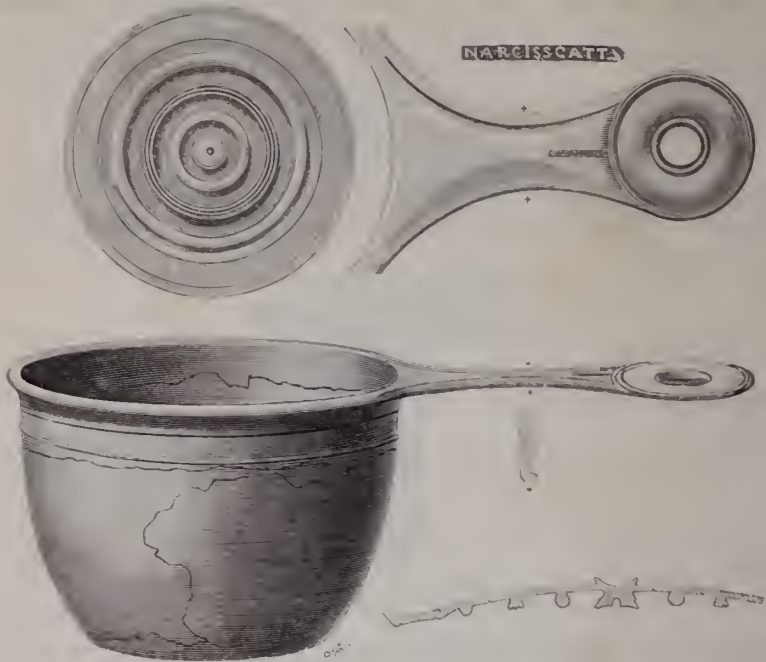

Fig. 35. Romerskt bronskärl. Skåne. 1 s.

Att de äldsta vid Darzan uppräffda spännena höra till den
förra hälften af 1:a århundradet efter Kr. föd., hafva vi redan sett.
De yngsta förskrifva sig från tiden omkring år 200.

¹ Hostmann, *anf. arb.*, sid. 59, 60. — I den sydligaste, äldsta delen af
graffältet funnos spännen lika pl. VII fig. 1, 2, 8—12 och pl. VIII
fig. 10 i Hostmanns *anf. arb.*; mot midten af graffältet träffades så-
dana som voro lika pl. VIII fig. 6—9; derefter kom en trakt utan
spännen; norr derom hade spännena sådana former som pl. VII fig.
13, 15—17, 26 och pl. IX fig. 3, 4; mot norra ändan af graffältet
slutligen lågo spännen lika pl. VII fig. 14, 22—25, pl. VIII fig. 2,
4 och pl. IX fig. 6, äfvensom de runda emaljspännen som äro af-
bildade pl. VIII fig. 11 och 12.

Sådana spännen som fig. 38 äro nämligen funna på en romersk lägerplats vid Asberg, nära Meurs, i nedre Rheintrakten, tillsammans med mynt af Trajanus och Antoninerna.¹ Och de i den nordligaste delen af graffältet vid Darzau upptagna emaljspännena höra utan tvifvel till slutet af det 2:a eller början af det 3:dje århundradet,² emedan mycket liknande emaljspännen lågo i grafvar

Fig. 36. Spänne af silfver.
Darzau, Hannover. 11.

Fig. 37. Spänne af brons.
Darzau, Hannover. 11.

Fig. 38. Spänne af brons.
Darzau, Hannover. 11.

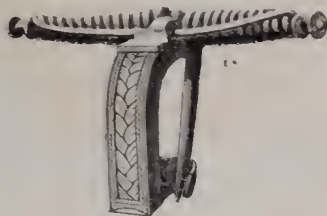

Fig. 39. Spänne af brons och silfver.
Darzau, Hannover. 11.

vid Flavion, mellan Dinant och Philippeville i Belgien, hvilka innehöllo mynt af Antoninus Pius och hans företrädare; de yngsta mynten på hela graffältet vid Flavion voro af Commodus († 192).³

¹ Hostmann, *anf. arb.*, sid. 71.

² Hostmann, *anf. arb.*, sid. 72.

³ Hostmann, *anf. arb.*, sid. 73. — Eug. del Marmol, *Fouilles au cimetière des Illats et dans quelques localités voisines, à Flavion*,

Då Hostmann anser midten af det 3:dje århundradet beteckna slutet af den tid, som graffältet vid Darzan tillhör,¹ synes han mig snarare hafva angifvit en något för sen än en för tidig tidpunkt.

Ett annat graffält, som för den nu föreliggande frågan — liksom för flera dermed beslägtade — har stor betydelse, är det vid Kannikegård på Bornholm (fig. 41). På den släta marken ofvanför och tätt vid randen af en ganska brant sluttning hafva här omkring 1,000 grafvar blifvit undersökta; af dem voro ungefär 800 brandpletter. De fynd, som i dessa grafvar anträffats, hafva varit så betydliga, att kammarherre Vedel kunnat om detta graffält säga, att det har »lemnat öfver hälften af alla de fornsaker från den äldre jernåldern, som öfver hufvud äro tillvaratagna på Bornholm».² Under sådana förhållanden bör ett närmare studium

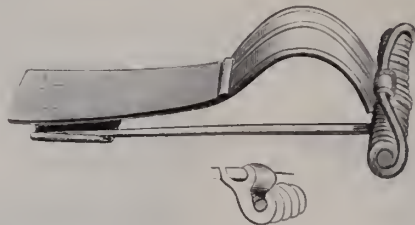

Fig. 40. Spänne af brons. Bornholm. ²s.

af graffältet vid Kannikegård kunna vara af stor vigt för den fråga, med hvilken vi nu sysselsätta oss. Det visar sig ock lätt, att detta är fallet.

Graffältet har sin längsta utsträckning ungefär från norr till söder. Till en stor del på grund deraf, att grafvarna på många ställen blifvit förstörda före den af Vedel anordnade planmessiga undersökningen,³ kunna nu flera olika grupper urskiljas; men vi böra ihågkomma, att af nyss angifna grund en sådan skilnad uppen-

i *Annales de la Société archéologique de Namur*. 7 (Namur 1861). p. 1 och pl. I—VII.

¹ Hostmann, *anf. arb.*, sid. 75.

² Vedel, *Bornholms oldtidsminnen og oldsager*, sid. 328.

³ De ställen, der grafvar en gång funnits, men blifvit förstörda, äro på planen (fig. 41) utmärkta med en skuggning.

barligen *icke* varit ursprunglig, åtminstone icke på alla de ställen, der den nu visar sig.

Vedel har med prisvärd noggrannhet angifvit, hvad som upptagits ur hvarje graf, och med hjälp af hans goda fyndbeskrifningar kunna vi se, att den norra delen af grafväldet är äldst, samt att

Fig. 41. Plan af grafväldet vid Kamikegård, Bornholm.

grafvarna blifva allt yngre, ju längre söderut de ligga. Att detta endast gäller förhållandet i stort, och att *hvarje* graf, som ligger söder om en annan, är yngre än denna, torde knapt behöfva särskildt påpekas.

Deremot bör uppmärksamheten fästas på det sätt, hvarpå Vedel sammanfört de särskilda spänneformerna i vissa grupper, »typerna

A, *B*, *C* etc. Till typen *A* för han alla de spännen, som här kallats »Tène-fibulor». Typen *B*, »bandformade fibulor», omfattar icke blott sådana större bronsspännen som fig. 31 och 40, utan

Fig. 42. Spänne af brons. Gotland. 11.

äfvén sådana smärre, korta, breda och platta spännen af brons eller jern som fig. 42 och 43, hvilka äro yngre ej blott än de nyssnämnda utan äfvén än de af Vedel som typen *C* betecknade (fig.

Fig. 43. Spänne af brons. Bornholm. 23.

33 och pl. 16 fig. 3 i *Förh. per.*). De flesta spännen af typen *C* äro deremot samtida med flertalet af de stora bronsspännen af typen *B*. Med typen *D* menar Vedel sådana »fibulor med kors-

Fig. 44. Spänne af brons. Bornholm. 23.

formad båge» som fig. 44; dessa äro tydligen samtida med många af de korta spännen af Vedels *B*-typ (fig. 43). Till typen *E* för Vedel slutligen »hvälfda fibulor» af samma form som fig. 45.

Vi skola nu först betrakta innehållet i *brandpletterne* vid Kannikegård.

Inom den nordligaste gruppen (*A'*) har man i de allra flesta grafvarna funnit sena Tène-fibulor och bältehakar. Några få hafva innehållit sådana bronsspännen som fig. 40 och pl. 16 fig. 3 i *Förh. per.*; i en enda graf lågo jernspännen af en yngre form.

Grafvarna i följande grupp, närmast sluttningens kant (*A''*), hafva likaledes lemnat en stor mängd Tène-fibulor, men tillika ett icke obetydligt antal spännen af Vedels typer *B* och *C*, de flesta hörande till de äldre formerna; man har här till och med funnit några spännen lika fig. 31.

Ingen af alla de andra grafgrupperna har deremot innehållit en enda graf med Tène-fibulor eller andra för den förromerska jernåldern karakteristiska föremål.

Fig. 45. Spänne af brons. Öland. 11.

Gruppen *B*, belägen längre från sluttningens kant än *A''* och troligen redan af detta skäl något yngre, har endast lemnat spännen af Vedels typer *B* och *C*.

Äfven den närmast söder om *A''* belägna gruppen *C* har så godt som uteslutande lemnat spännen af typerna *B* och *C*; deras antal är ganska stort. En enda graf (n:o 87) innehöll ett spänne af senare form.

Gå vi längre söderut, finna vi visserligen äfven i gruppen *D* nästan inga andra spännen än af typerna *B* och *C*, men de flesta äro korta och breda, ej få af jern. I en graf (n:o 139) låg, jemte ett spänne af typen *C* och ett bandformadt jernspänne, ett bronsspänne med korsformad båge (typ *D*). Äfven i denna grupp var det en enda graf (n:o 142), som innehöll ett spänne af senare form.

På samma sätt som den längre från slutningens rand belägna gruppen *B* visade sig vara yngre än *A''*, så finna vi, att den längre inåt liggande brandplet-gruppen *E* är yngre än de randen följande grupperna *H*. Emedan nästan inga brandpletter funnos i grupperna *F* och *G*, lemna vi dem för ögonblicket å sido.

I hög grad anmärkningsvärdt är deremot förhållandet i de tre grupperna *H*. Den nordligaste af dessa grupper (*H'*) innehöll inga andra spännen än af typerna *B* och *C*. Men dessa spännen äro så godt som alldeles försvunna i de två andra med *H* betecknade grupperna (*H''* och *H'''*). Der fann man endast ett »litet bandformadt jernspänne» (n:o 235) och två små bronsfibulor = fig. 43 (n:o 243), för öfrigt inga andra spännen än af typerna *D* och *E*.

Brandplet-gruppen *E* har gifvit följande spännetyper: ett »litet bandformadt» jernspänne (n:o 156), ett spänne af typen *D* (n:o 159), men för öfrigt endast typer yngre än *D* och *E*.

Äfven i gruppen *I* hafva brandpletterne ej innehållit andra spännen än sådana af dessa yngre typer.

Sistnämnda typer, eller med dem samtidiga, äro också de enda som upptagits ur de kistor, hvilka i ganska stort antal funnos i grupperna *F*, *G* och *K*.

De yngsta spännen, som upptagits på Kannikegårds grafväld, äro ett spänne från det 5:te århundradet (grafven 365 i gruppen *L*),¹ samt 2 ännu yngre spännen, i form af ett fyrbent djur.² De två sistnämnda lågo jemte obrända ben i en stenkista af manslängd (n:o 195) i den lilla gruppen *G*, mellan *D* och slutningens rand.

Med undantag af de tre sist omtalade spännena har man i grafvarna vid Kannikegård icke funnit något spänne, som enligt min åsigt är yngre än det 4:de århundradet.

Af det nu anförda, — äfvensom af en mängd andra fynd, för hvilka ingen redogörelse här kan, af brist på utrymme, lemnas, — framgår, att sådana spännen som fig. 31—33 och 40 äfven här i

¹ Vedel, a. a. o., fig. 306.

² Det ena af dessa spännen är afbildadt i Vedels a. a. o., fig. 340 (och i *Årböcker f. nord. oldkynd.*, 1890, sid. 52 fig. 12), det andra har varit dylikt, men något mindre.

Skandinavien tillhöra det 1:a århundradet efter Kr. föd. och sådana spännen som fig. 36—39, 42—45 det 2:a; de yngsta af dessa typer tillhöra tiden omkring år 200 och hafva naturligtvis varit i bruk äfven i början af det 3:dje århundradet.

Till detta resultat kommer man vid ett direkt studium af de fynd, som innehålla dylika spännen; men vi få en bekräftelse på riktigheten af det resultatet, om vi taga den långa, på skiftande former rika utveckling i betraktaude, som de nordiska spännena hafva att uppvisa före det 4:de århundradet, då vi, såsom af det följande kommer att visa sig, änyo hafva säkra hållpunkter för den absoluta kronologien.

Då åldern af de till den första perioden hörande spännena sålunda blifvit närmare bestämd, är dermed äfven åldern af de inhemska arbeten fastställd, som pläga hittas tillsammans med sådana spännen.

Här är naturligtvis ej tillfälle att redogöra för alla de inhemska typer, hvilkas ålder man på detta sätt kan bestämma. Vi skola endast dröja vid några, som i ett eller annat afseende äro af särskild betydelse.

Bland prydnader kunna de »päronformiga»¹ berlockerna (fig. 46) vanligen af guld, förtjena att betraktas. I afseende på dem, liksom på några andra fornsaksformer, har direktör Müller visserligen redan i sin afhandling om »En tidsadskillelse mellem fundene fra den ældre jernalder i Danmark»² visat, att de höra till de första århundradena efter Kr. föd., den tid som jag kallar den 4:de perioden af vår jernalder; men den fråga, jag skall söka besvara, är, om man ej ännu närmare kan bestämma deras ålder. Nämda period omfattar två hela århundraden. Kan man se, huruvida dessa berlocker — och de andra föremål, om hvilka vi sedan skola tala, — förskrifva sig från det ena eller det andra af dessa århundraden?

Den fig. 4 å pl. 16 i *Förh. per.* afbildade guldberlocken är af mig funnen i en graf vid Öfverbo i Varnhems socken, Vester-

¹ Nu är således ej fråga om sådana guldberlocker som fig. 366 och 367 i *Sv. forns.* En liten guldberlock, hvilken i likhet med den fig. 366 i *Sv. forns.* afbildade är nästan klotformig, hör till Thorsbjergfyndet. Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, pl. 4 fig. 15.

² *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1874.

götland, som dessutom innehöll två spännen af silfverbelagd brons (det ena afbildadt fig. 3 å anf. pl.), ett tredje spänne af brons,

Fig. 46. Guldberlock. Lerkaka, Öland. ¹/₁.

Fig. 47. Hake af silfver. Öfverbo, Västergötland. ¹/₁.

Fig. 48. Nål af brons.
Öfverbo, Västergötland. ¹/₁.

en liten dubbellhake af silfver (fig. 47), en nål af brons (fig. 48), samt några glasperlör; liket var obrändt.¹

¹ Statens Hist. Museum, n:o 8058; *Ny illustrerad tidning*, 1886, sid. 369, 371.

Dyliska berlocker — de flesta af guld, ofta mer eller mindre silfverblandadt (»electrum»)¹ — hafva äfven vid många andra tillfällen, i Skandinavien och nordligaste Tyskland, anträffats tillsammans med spännen af samma typ som de två nyssnämnda från Öfverbo, eller af mycket närstående typer. Såsom exempel härpå kunna anföras:²

från Norge: fynden vid Leikvold i Tanne, Smålenenes amt, och Lunde i Eker, Buskeruds amt;³

från Danmark: fynden vid Odense och Broholm på Fyen, Tjæreby på Sælland och Vallegård på Bornholm;⁴

samt från nordligaste Tyskland: fynden vid Darzau i Hannover, Milow i Priegnitz (norra Brandenburg, nära gränsen till Meklenburg) och Wotenitz i Meklenburg.⁵

Emedan sådana berlocker, så vidt jag vet, ej hittats tillsammans med spännen af andra slag, särskildt ej med spännen af yngre typer, och emedan de spännen, med hvilka de hittats, höra

¹ Att electrum hos romarne utom andra betydelse hade den af guld blandadt med en viss kvantitet (egentligen 20 %) silfver, visar följande yttrande af Plinius (N. H. XXXIII, 23): »Omni auro inest argentum vario pondere; ubieumque quinta argenti portio est, electrum vocatur. Fit et cura electrum argento addito.»

² Flera andra fynd af berlocker jemte spännen äro gjorda i olika trakter af Norden, men jag anför dem ej här, emedan jag icke är fullt viss om spännenas typer.

³ Leikvold: *Årsber. af Forening. til norske fortidsmindesm. bevar.*, 1869, sid. 97; det ena spännet är afbildadt fig. 231 och berlocken fig. 283 i Rygh's *Norske oldsager*. — Lunde: spännet är afbildadt fig. 232 i Rygh's *anf. arb.*

⁴ Odense: Engelhardt, *Nydam mosefund*, sid. 55, n:o 13; Boye, *Oplysende fortegnelse over gjenstande af ædle metaller* (i Kjöbenhavns Museum), sid. 57, n:o 328. — Broholm: Sehested, *Fortidsminder og oldsager fra egnen om Broholm*, sid. 162, pl. XXXV (berlocken afbildad här fig. 49 och spännet fig. 32). — Tjæreby: *Annaler f. nord. oldkynd.*, 1847, sid. 386, pl. II (berlocken afbildad fig. 5 och spännen fig. 2—4). — Vallegård: Vedel, *anf. arb.*, sid. 304 (två spännen = fig. 140 i samma arb.)

⁵ Darzau: Hostmann, *anf. arb.*, sid. 8, 93, pl. VIII fig. 18 (ett silfver-spänne, afbildadt fig. 8 å samma pl.). — Milow: *Meklenb. Jahrb.*, 25, sid. 258 (berlocken af silfver, afbildad). — Wotenitz: *Meklenb. Jahrb.*, 25, sid. 257 (berlocken, med sin guldkedja och hake = fig. 47, afbildad).

till det 1:a århundradet, — de flesta till senare hälften af nämnda århundrade, senast till tiden omkring år 100 efter Kr. f., — så måste vi hänföra äfven guldberloekerna till samma tid.

Detta bestyrkes äfven deraf, att en guldberloek af nu i fråga varande form hittats i en graf vid Nörre Broby på Fyen tillsammans med en bronskopa af den för det 1:a århundradet efter Kr. f. öd. karakteristiska typen (= fig. 35).¹

Alla berloeker äro dock ej alldeles samtida. Om de yngre bland de »päronformiga» af nyss anförda skäl måste anses tillhöra tiden omkring år 100, böra de äldre förskrifva sig från ungefär midten af det första århundradet. Jag tror också, att vi af fynden erhålla stöd för ett sådant påstående. Man kan nämligen redan

Fig. 49. Guldberloek. Broholm, Fyen. ¹ 1.

spåra, huru den af fig. 4 å pl. 16 i *Förh. per.* representerade, jemförelsevis sena typen uppstått. Att den har en förhistoria, visar sig lätt, emedan denna form är alltför litet enkel för att kunna vara ursprunglig.

Vida enklare, både till form och ornering, är den fig. 49 afbildade. Originalet till denna figur är, såsom vi sett, funnet i en graf vid Broholm på Fyen; äfven denna berloek slutar, liksom de päronformiga, nedtill i en liten drufklase, en liten samling små knlor. Det spänne (fig. 32), som låg i samma graf, synes mig oek vara af en något äldre typ, eller varietet, än åtminstone de flesta andra spännen i de nyss omtalade fynden med berloeker.

¹ *Annaler f. nord. oldkynd.*, 1849, sid. 393; berloeken afbildad pl. V fig. 6 och bronskopan pl. IV fig. 2. Berloeken är äfven afbildad i Worsaae's *Nord. oldsager*, fig. 377.

Berlocken från Broholm står i afseende på formen ganska nära en silfverberlock funnen vid Darzau¹ och ett par enkla, men med några små kulor nedtill prydda bronsberlocker, som upptagits ur en graf vid Ronsden i Westpreussen (fig. 50).² Silfverberlocken från Darzau är funnen i en sydligare, och således troligen äldre, del af grafältet än den förnt omtalade guldblocken; och de spännen, som hittades tillsammans med den förra samt med bronsberlockerna vid Ronsden, äro af något äldre typer än de flesta som funnits med guldblockerna.

Ett par bronshängen, som hafva en viss likhet med berlockerna från Ronsden, avsluta en bronskedja funnen i en schweizisk graf från slutet af Tène-tiden,³ och bronsberlocker, som äro af mycket liknande form hafva upptagits ur galliska grafvar uti norra Italien

Fig. 50. Bronsberlock. Ronsden, Westpreussen. ² 5.

Fig. 51. Bronsberlock. Civiglio, norra Italien. ¹ 1.

(fig. 51).⁴ Dessa prydnader ha form af ett litet hängande kärl, hvarti äfven en stor likhet med våra guldblocker visar sig, emedan de sistnämnda också äro ihåliga, med en större eller mindre mynning under öglan.

I södra Europas klassiska länder funnos visserligen redan före Kristi födelse hängprydnader af guld, hvilka hafva en form som i någon mån påminner om de äldsta guldblockerna i Norden; men

¹ Hostmann, *anf. arb.*, sid. 97; silfverberlocken är afbildad pl. VIII fig. 17 och ett af de med den funna spänna pl. VIII fig. 10.

² Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden*, sid. 42; de båda bronsberlockerna ses pl. 16 fig. 4 och 5, ett af de ur samma graf upptagna spänna pl. 12 fig. 10.

³ Bonstetten, *Receuil d'antiquités suisses*, sid. 48, pl. XXVII fig. 3.

⁴ *Rivista archeologica della provincia di Como*, 14 (Como 1879), fig. 5 å planchen; jfr fig. 6.

då man här af dragit den slutsatsen, att alla nordiska hängpryd-
nader af detta slag skulle vara italienska arbeten,¹ har man miss-
tagit sig. Det är väl, såsom fig. 51 visar, mycket sannolikt, att
formen *ursprungligen* är sydenropeisk, och det är säkert, att den
filigranteknik, på hvilken våra guldblocker visa så vackra prof,
har från södra Europa kommit hit; men sistnämnda guldblock
måste utan tvekan betraktas som *nordiska arbeten*, emedan de inom
det nordiska området äro allmänna,² under det att utom detta om-
råde inga prydnader af alldeles samma typ äro funna. Den spe-
ciella form som de nordiska guldblockerna hafva visar nämligen,
att typen utvecklats här; man har endast lärt sig att pryda dem
med pålödda trådar och korn af guld på samma sätt som många
sydliga arbeten äro prydda.

Resultatet af den föregående undersökningen blir således, att
guldsmedskonsten här i Norden redan under det 1:a århundradet
efter Kristi födelse stod så högt som dessa arbeten visa, och att

¹ Hostmann, *anf. arb.*, sid. 94.

² Utom de här ofvan omtalade guldblockerna äro nämligen många
andra af samma form funna här i Skandinavien:

Sverige: Statens Historiska Museum eger följande päronformiga
blocker, utom den redan nämnda från Varnhem, hvilken har n:o
8058: en från Tunby i Tuna socken, Upland (St. H. M. 27); —
en från Elestorp i Tjerby socken, Halland (St. H. M. 4723); — en
funnen nära Trelleborg i Skåne (St. H. M. 2548; *Iduna*, 8 sid. 95.
pl. 1 fig. 3); — två från Hörninge i Köpings socken, Öland (funna
i en graf med obrändt lik, en silfverarmring m. m.; St. H. M. 3060;
Antiqvarisk tidskrift f. Sv. 2, sid. 238); — en från Lerkaka i Run-
stens socken, Öland (St. H. M. 3139; *Sv. forn.*, fig. 368 och fig.
46); — en från Bejby i Gärdslösa socken, Öland (St. H. M. 5747);
— en från Nybingels i Gothems socken, Gotland (St. H. M. 1997).

Norge: Registreret till *Arsberetninger af Foreningen til norske
fortidsmindesmerkers bevaring* (Kristiania 1876), sid. 33; — Host-
mann, *anf. arb.*, sid. 97, not 6.

Danmark: Boye, *Oplysende fortegnelse*, sid. 56. — *Årbøger f.
nord. oldkynd.*, 1874, sid. 366; 1892, sid. 278 (Möen; jemte skelett,
2 silfvernålar lika Worsaae's *Nordiske oldsager*, fig. 373, m. m.). —
Hostmann, *anf. arb.*, sid. 96 (Säby i Jylland: 2 guldblocker jemte
andra prydnader; Fröslev på Sjælland: 3 guldblocker, en fin guldkedja,
lik den från Wotenitz, guldblock, m. m.). — Vedel, *anf. arb.*,
sid. 89, 90; två afbildade fig. 155, 156. — En guldblock från
Danmark är afbildad af Worsaae i *The industrial Arts of Denmark*,
fig. 167.

den förnt här okända filigrantekniken, — hvilken sedan spelat så stor roll äfven i Skandinavien, — då hunnit sprida sig hit från söderns länder, der den länge varit känd, och der den efterlemnat arbeten, som icke blott ställa de nu omtalade nordiska i skuggan, utan som ej ens af vår tids skickligaste guldsmeder kunna fullt eftergöras.¹

Prof på den stora skicklighet, som de nordiska guldsmederna hade under det första århundradet efter Kr. föd., ega vi äfven i många andra arbeten, hvilka liksom de nyss omtalade guldblockerna måste vara förfärdigade här, emedan många exemplar af de i fråga varande typerna äro funna inom det nordiska området, men få utom detsamma. Sådana arbeten äro de perlor af guldbleck (fig. 52), ofta med filigransirater, hvilka ej sällan hittas tillsammans med guldblockerna; spännen af ungefär samma form som fig. 3

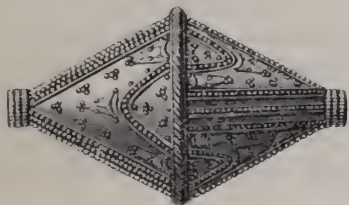

Fig. 52. Perla af guldbleck med pålödda sirater. Hede, Vestmanland. ¹ 1.

å pl. 16 i *Förh. per.*, likaledes prydda med filigransirater; samt nålar af brons eller silfver med guldbeläggning, hvilkas hufvud hafva ungefär samma form som de nyss omtalade guldblockerna.²

En nål af sistnämnda slag hör till det redan nämnda fyndet från Nörre Broby, hvilket äfven innehöll en »päronformig» guldblock.³

En annan nål af samma slag upptogs nr en graf vid Skjældberg i Jarlsberg og Larviks amt, södra Norge, tillsammans med

¹ Martha, *L'art étrusque* (Paris 1889), sid. 562.

² En nål af silfver med hufvud af blekt guld mycket likt de nu ifrågasvarande nordiska arbetena är funnen i Österrike. II. Hildebrand i *Månadsbladet*, 1872, sid 25, fig. 12.

³ Nålen är afbildad i *Annaler f. nord. oldkynd.*, 1847, pl. V fig. 5. och Worsaae's *Nord. oldsager*, fig. 372.

andra saker, bland annat ett silfverspänne med guldbeläggning och fina filigransirater.¹ Spännet är af ungefär samma typ som fig. 3 å pl. 16 i *Förh. per.*, eller möjligen något litet yngre, således från sluttet af 1:a århundradet eller början af det 2:a efter Kr. föd. Då nålhufvudet har så stor likhet med de päronformiga berlockerna af det yngsta slaget, bekräftar således detta fynd riktigheten af den tidsbestämning för dessa prydnader, till hvilken vi i det föregående kommit.

Ett par nålar af denna typ äro funna i en graf vid Vangede i Kjöbenhavns amt tillsammans med några spännen, guldperlor, ett bronskärl m. m.² Emedan det i denna graf nedlagda liket var obrändt, har man förnt antagit, att grafven måste höra till öfvergångstiden mellan denna och följande period, således till tiden omkring år 200 efter Kr. föd.³ Denna åsigt var naturlig på en tid, då man antog, att jordandet af liken obrända varit en under den nu i fråga varande perioden okänd sed, hvilken egentligen tillhör först den följande perioden. Sedan det nu visat sig, att andra grafvar med obrända lik från det 1:a århundradet efter Kr. föd. äro kända på Sjælland,⁴ utgör grafskicket ej längre något hinder för att anse fyndet från Vangede — såsom fibula-formen antyder — tillhöra *midten* af denna period, således tiden omkring år 100 efter Kr. föd.

* * *

Vapen förekomma visserligen sällan i förbindelse med spännen af de typer, som äro karakteristiska för den nu i fråga varande perioden, men vi kunna dock af fynden få värderika upplysningar om de vapenformer, som tillhöra denna tid.

Såsom vi sett, har nämligen grafältet vid Kannikegård på Bornholm småningom bredt ut sig åt söder; talrika grafvar med spännen upplysa oss om, till hvilket århundrade hufvudmassan af grafvarna i hvarje särskild grupp hör. Betrakta vi de här i brand-

¹ *Årsberetn. af Foren. til norske fortidsmindeesm. bevar.*, 1887, sid. 50, pl. I (nålen fig. 7 och spännet fig. 5).

² Boye, *Oplysende forteguelse*, sid. 40, nis 223, 224; *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1874, sid. 348, not 1 (Müllers spänneform 1 b)

³ *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1874, sid. 381.

⁴ *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1892, sid. 275, 277, följ.

pletterne funna vapnen, så visar sig, hvad svärden beträffar, följande förhållanden.

Den nordligaste brandplet-gruppen (*A'*), som hufvudsakligen innehöll Tène-fibulor och derjemte några äldre till 1:a århundradet efter Kr. föd. hörande spännen af Vedels typer *B* och *C*, har lemnat dels ett tveeggadt svärd, hvars jernbeslag synas visa, att det var samtidigt med Tène-fibulorna, dels ett par eneggade svärd.

Gruppen *A''*, hvilken innehöll Tène-fibulor samt några spännen från det 1:a århundradet efter Kr. föd., har lemnat några eneggade svärd, men ej mer än ett enda tveeggadt svärd, hvilket beskrifves såsom tunt och möjligen hör till Tène-gruppen.

Gruppen *B*, hvars alla spännen äro af Vedels typer *B* och *C*, har *endast* lemnat eneggade svärd.

I grupperna *C* och *D*, hvilka, såsom spänna visa, förskrifva sig från det 1:a århundradet och förra hälften af det 2:a, äro många svärd funna; alla utom ett äro eneggade.

De till den i ålder närmast följande gruppen *H'* hörande brandpletterne hafva icke lemnat något svärd. En inom denna grupp liggande graf (N:o 206) innehöll visserligen ett eneggadt svärd, som var ganska olíkt de förut omtalade, men denna graf var icke någon brandplet, utan hade innehållit ett obrändt lík, troligen från en något senare tid.

Gruppen *H''*, hvilken, att döma af spänna, hör till det 2:a århundradets senare hälft, har lemnat ett kort eneggadt svärd af samma slag som de äldre grupperna, men icke mindre än tre tveeggade svärd.

De öfriga grupperna höra icke till den period, med hvilken vi nu sysselsätta oss.

En undersökning af fynden i ofvannämnda grupper å graffältet vid Kannikegård visar således, att i de äldsta grupperna endast ett par tveeggade svärd hittats; att dessa troligen höra till samma tid som Tène-fibulorna eller århundradet före Kr. föd.; att alla öfriga svärd i de äldre grupperna äro eneggade; att således svärden under hela det 1:a århundradet efter Kr. föd. och förra hälften af det 2:a voro eneggade; samt att först under den senare hälften af sistnämnda århundrade tveeggade svärd åter visa sig, vid sidan af de eneggade, hvilka numera börja blifva mindre allmänna.

Öfriga från Norden kända fynd synas mig också visa, att svärden under det 1:a århundradet efter Kr. föd. samt under förra

hälften af det 2:a århundradet voro eneggade, vanligen af samma form som fig. 1 å pl. 16 i *Förh. per.* Tveggade svärd från denna tid torde mycket sällan hafva anträffats. Sådana svärd börja deremot i den senare hälften af 2:a århundradet att blifva allmännare.

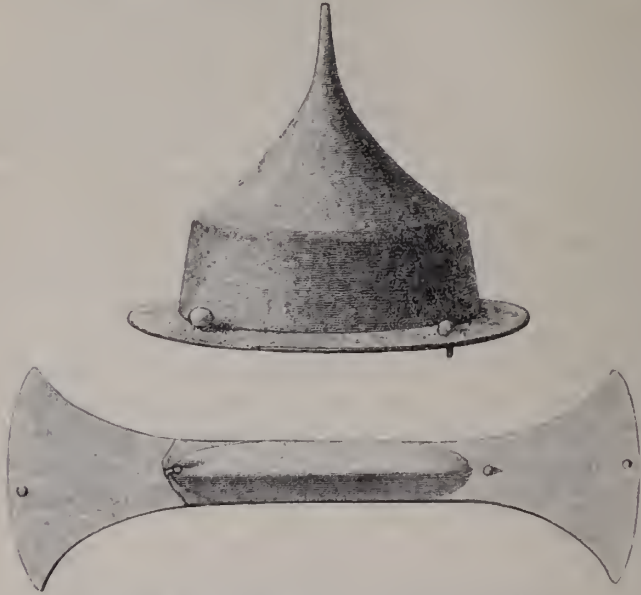

Fig. 53. Sköldbuckla af jern. Gotland. ¹s.

Sköldbucklorna äro under hela den nu i fråga varande perioden vanligen »trattformiga», af det slag som fig. 2 å pl. 16 i *Förh. per.* och fig. 53 här ofvan visa.¹ Någon gång äro de »strutformiga»,² såsom den till föregående period hörande, fig. 18 afbildade.

¹ Vedel, anf. arb., sid. 72, fig. 80 och 82.

² Vedel, anf. arb., sid. 73, fig. 81.

Den nordiska jernålderns kronologi.

Af

Oscar Montelius.

II.

5. Jernålderns femte period.

Den romerska äldre jernålderns senare del.

Från tiden omkring år 200 efter Kr. föd. till tiden omkring år 400.

Redan för mer än tjugu år sedan visade Sophus Müller, nu direktör för det danska nationalmuseets första afdelning,¹ att man inom den del af Danmarks jernålder, som preglas af inflytandet från den romerska kulturen, kunde urskilja en äldre och en yngre hälft, den senare motsvarande nu ifrågavarande period. Såsom vi sett (sid. 161), kallas denna period numera af de danska fornforskarne *Folkvandringstiden*, med hvilket uttryck de således mena något helt annat än jag. Enligt dem har också denna femte period börjat och slutat senare än enligt min åsigt, i det de anse den motsvara tiden mellan 300 och 500 efter Kr. f.²

¹ S. Müller, *En tidsadskillelse mellem fundene fra den ældre jernalder i Danmark*, i *Årbøger for nordisk oldkyndighed* (i det följande betecknade endast *Årbøger*), 1874, sid. 335—392.

² Direktör Müller var emellertid förr af samma åsigt som jag i afseende på den absoluta kronologien inom denna del af vår jernålder. Han säger nämligen (anf. afh., sid. 387), att den förra delen af vår äldre jernålder (min fjerde period) ungefär svarar mot det 1:a och 2:a århundradet, och den senare delen deraf (min femte period) mot det 3:e och 4:e århundradet.

För tio år sedan¹ visade jag, att man äfven inom denna period kan urskilja en äldre och en yngre hälft, den förra motsvarande det 3:e och den senare det 4:e århundradet. Några år derefter behandlade jag åter denna fråga, med särskild hänsyn till spännena, i sammanhang med framläggandet af hela mitt system om den nordiska forntidens perioder.² Den danske fornforskaren Neergaard har sedermera på ett mycket förtjenstfullt sätt utredt samma fråga, hvarvid han doek i afseende på den absoluta kronologien kommit till det från mitt något afvikande resultat, som nyss nämndes.³

Liksom vid behandlingen af de andra perioderna torde vi först böra betrakta de till denna tid hörande spännetyperna, — hvilka

Fig. 54. Bronsspänne. Kannikegård, Bornholm. ²/₃.

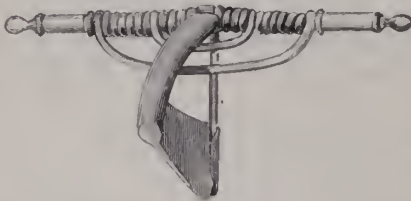

Fig. 55. Bronsspänne. Thorsbjergs mosse, Slesvig. ¹/₁.

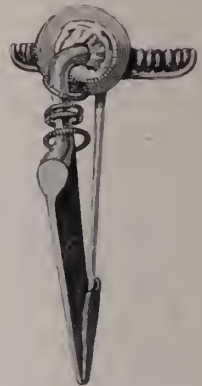

Fig. 56. Silfverspänne. Rydbo, Öland. ¹/₁.

ju erbjuda den största formrikedomen och därför äro de känsligaste tidmätarna, — för att sedan redogöra för de viktigaste andra grupperna af typer från nu ifrågavarande period.

¹ Montelius, *Rimornas ålder i Norden*, i *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, 6:te bandet (1887), sid. 252. Frågan behandlades af mig först i det föredrag med samma titel, som jag sommaren 1886 höll vid det tredje nordiska filologmötet i Stockholm.

² Montelius, *Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder, intill kristendomens införande*, i *Sv. Fornm.-förs tidskr.*, 8:e bandet (1892), sid. 145.

³ *Meddelelser fra Nationalmuseets danske samling. Jernalderen*. Af C. Neergaard, i *Årbøger*, 1892, sid. 289.

Redan långt före slutet af den närmast föregående perioden funno vi flera spännen med ganska hög nålhållare (fig. 33, 43, 44). Under den förra delen af den femte perioden blir nu nålhållaren allt högre och högre (fig. 54—56);¹ slutligen blir den på ett öfverdrifvet sätt utvecklad (fig. 57). Samtidigt förändras den egentliga

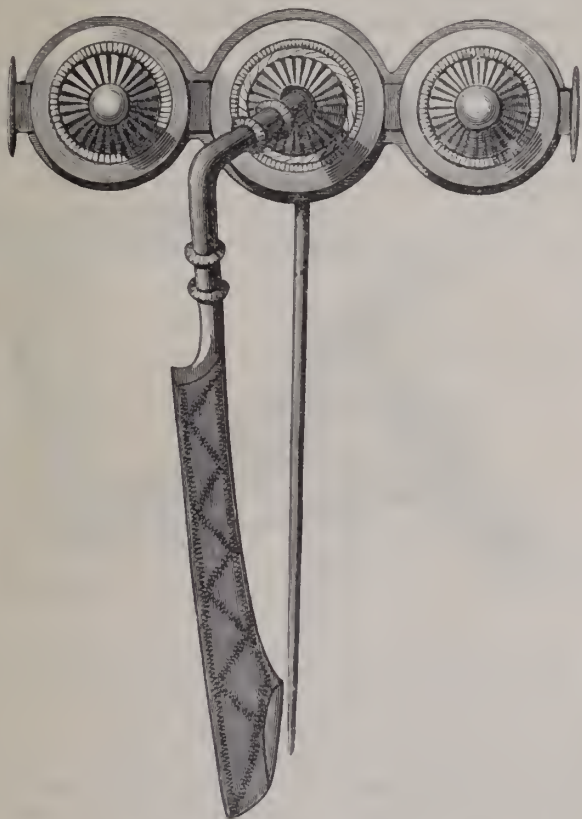

Fig. 57. Silfverspänne. Friggeråker, Vester götland. ¹/₁.

¹ Originalt till fig. 54 är funnet i en brandplet vid Kannikegård (grupp E, graf 160) på Bornholm; Vedel, *Bornholms oldtidsminde og oldsager*, fig. 147, sid. 336. — Fig. 55 är från Thorsbjergs mosse i Slesvig; Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, pl. 4 fig. 8. — Fig. 56 är från Glömminge socken på Öland; Montelius, *Svenska fornsaker* (i det följande betecknade endast *Sv. forns.*), fig. 324.

nålhylsan så, att den i stället för att bildas genom uppvikning af hela kanten bildas genom att vika upp endast en del af kanten och således kommer att ligga snedt mot denna (fig. 57).¹ Spännets öfriga delar utvecklas också på allehanda sätt och prydas genom påläggning af tunt, drifvet bleck, vanligen af förgylldt silfver;² någon gång slutar den främre delen i en rund skifva, som är prydd med ett infattadt rundt stycke glas (fig. 58).³

Dessa spännen med hög nålhållare äro tydligen inhemska här i Norden, der typen och dess olika varianter uppstått. Sådana spännen träffas nämligen mycket ofta i de skandinaviska fynden, i Sverige och Norge likaväl som i Danmark.⁴ I de till Skandinavien närmast liggande delarna af det nordligaste Tyskland, hvilka vid denna tid ännu höra till samma stora kultur- och folkområde som våra länder, förekomma också dylika spännen;⁵ men i andra

Fig. 58. Silfverspänne, med ett rundt stycke blatt glas. Pilegård, Bornholm. ¹1.

¹ Se O. Rygh, *Norske oldsager*, fig. 237. — Originalet till fig. 57 är funnet i Friggeråkers socken, Vestergötland; *Sv. forns.*, fig. 320.

² S. Müller, *Ordning af Danmarks oldsager, Jernalderen* (i det följande betecknad: Müller, *Jernalderen*), fig. 248—250.

³ Några sådana spännen äro funna på Bornholm. Vedel, *anf. arb.*, sid. 127, fig. 277 (originalet till fig. 58; se Vedel, sid. 322) och 278.

⁴ Sverige: *Sv. Forn.*, fig. 320, 324; *Förh. per.*, (se not 2 å sid. 160 här ofvan), pl. 17, fig. 3.

Norge: Rygh, *anf. arb.* fig. 235—237 (flera spännen lika dessa figurer voro kända 1885; några voro af jern, ett af guld, de öfriga af brons och silfver).

Danmark: Müller, *Jernalderen*, fig. 246—250; Vedel, *anf. arb.*, fig. 147 (stypen H), sid. 87, och fig. 276—280, sid. 127.

⁵ *Meklenb. Jahrb.*, 35, pl. II (Häven i Meklenburg). — Weigel, *Das Gräberfeld von Dalhansen (Kreis Ost-Priegnitz, Prov. Brandenburg)*, i *Archiv für Anthropologi*, XXII, sid. 219 följ. (temligen gamla for

trakter¹ träffas de aldrig, eller så sällan, att de måste anses vara införda dit.

Andra till den femte perioden hörande spännen, likaledes ättlingar af den föregående periodens typer, äro sådana som fig. 59, med kort nålhållare, vanligen betydligt kortare än spännets främre del. Denna främre del slutar stundom, liksom å några spännen med hög nålhållare, i en rund skifva, slät eller prydd med ett stycke rundt glas (fig. 60); sådana spännen äro isynnerhet funna i nordligaste Tyskland och närmaste delar af Skandinavien. Någon gång ses en rund skifva äfven på bågens topp (fig. 61).²

Fig. 59. Silfverspänne. Endre, Gotland. $\frac{1}{1}$.

Fig. 60. Silfverspänne, med ett rundt stycke blått glas. Kannikegård, Bornholm. $\frac{2}{3}$.

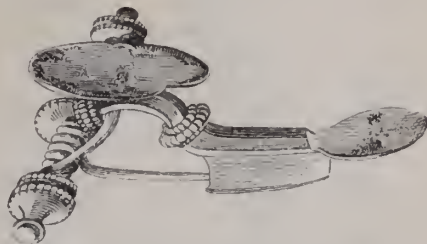

Fig. 61. Bronsspänne. Häven, Meklenburg. $\frac{1}{1}$.

mer). — I Böhmen träffas någon gång spännen, som hafva ganska hög nålhållare och likna de äldre nordiska; *Památky archeologické a mistopisné*, XV pl. XXXVIII.

¹ Ett spänne af detta slag är funnet i offerkällan vid Pyrmont. *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, XXXVIII, pl. I fig. 4. Detta spänne är nästan alldeles likt ett som upptagits ur Thorsbjergs mosse; *Thorsbjerg mossefund*, pl. 4 fig. 10 (jfr fig. 9).

² Originalen till fig. 59 är funnet i Endre socken, Gotland. *Se. forns.*, fig. 315. — Fig. 60 är från en brandplet vid Kannikegård (grupp K, graf 326) på Bornholm; *Vedel. anf. arb.*, fig. 144. — Fig. 61 är från Häven i Meklenburg; *Meklenb. Jahrb.*, 35, pl. II fig. 23, sid. 118.

En annan grupp spännen, hvilka deremot icke synas direkt härstamma från de under den fjerde perioden här i Norden inhemska formerna, utan torde vara hit inkomna under den femte perioden, äro sådana som fig. 63 och 64, med den främre delen böjd tillbaka, så att dess till en tråd utdragna ända i ett par hvarf är lindad omkring spännet vid bågens främre bas. Denna typ, som af de tyska fornforskarne plägar kallas Fibeln mit umgeschlagenem Fnsse, — den benämnes i det följande »spännen med bakåtböjd nålhållare» — har en viss likhet med en del Tène-fibulor, men en vigtig skillnad är, att den bakåtgående delen är böjd *nedåt*, ej uppåt som på Tène-fibulorna.

Dessa spännen hvilka mycket sällan träffas i vstra Europa,¹ äro allmänna i länderna sydost om Skandinavien. I södra Ryssland²

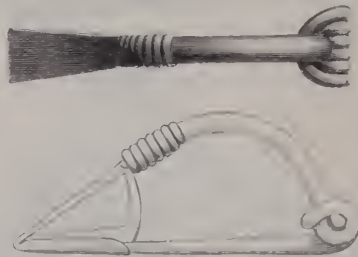

Fig. 62. Silfverspänne. Krim. ²s.

förekommer typen dels i ungefär samma form som hos oss, dels i en mycket mera ursprunglig form (fig. 62); den återfinnes äfven i de länder som nu höra till Österrike och östra Tyskland.³ På de genom den högt förtjente, tyvärr alltför tidigt bortgångne tyske fornforskaren Otto Tischler mäterligt undersökta graffälten i Ost-Prensen äro spännen af denna typ mycket talrika.⁴

¹ En från offerkällan vid Pyrmont är afbildad i anf. *Jahrb.*, XXXVIII, pl. I fig. 7. — Två i Wiesbadens museum; *Photographisches Album der prahistorischen und anthropologischen Ausstellung zu Berlin 1880*, VII, pl. 3 fig. 98, 99.

² Flera spännen af detta slag, funna på Krim, finnas i Statens Hist. Mus.; de äro inköpta genom amanuensen F. Martin. Ett af dem är originalet till fig. 62.

³ Museerna i Budapest, Wien och Prag. — Grempler, *Der Fund von Sackrau*, I, pl. V; II, pl. III och VII.

⁴ *Photographisches Album*, I, pl. 9.

Inom Skandinavien finnas de hufvudsakligen i de södra och östra delarna. På Bornholm, Öland och Gotland äro många funna, men i Skåne liksom i Jylland äro de sällsynta; de som i sistnämnda trakter anträffats äro också af unga former (fig. 65). Från Norge torde knappt något exemplar vara känt.

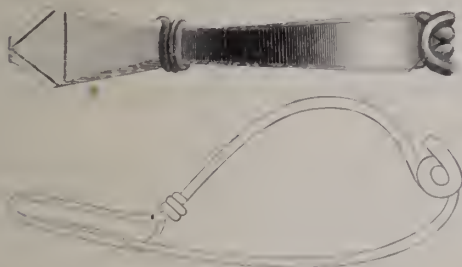

Fig. 63. Bronsspänne. Öland. 1/1.

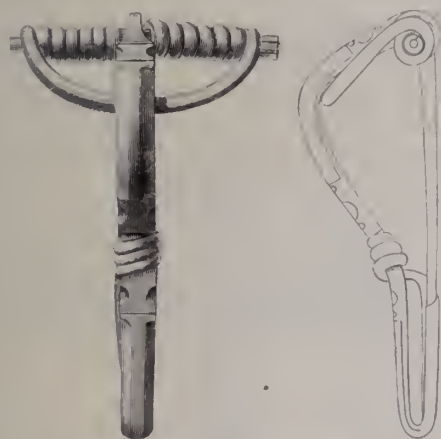

Fig. 64. Bronsspänne. Öland. 1/1.

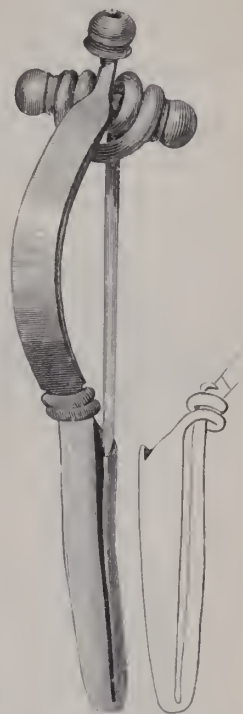

Fig. 65. Bronsspänne. Skåne. 1/1.

Det förtjänar uppmärksamhet, att den bågformigt böjda »strängen» — den del af bronstråden, som förenar spiralens båda ändar med hvarandra — på några i Syd-Ryssland och andra i sydost härifrån belägna länder, liksom på några få i Skandinavien funna spännens af nu i fråga varande form (fig. 62, 63), ligger *ofvansför* spännets båge, såsom fallet är med många Tène-fibulor och från

dem härstammande äldre former. På de förstnämnda spänuena är också spiralen och den därifrån utgående nålen bildad af samma stycke som själfva spännet. Andra i nyssnämnda länder samt nästan alla i Nord-Tyskland och Skandinavien funna spännen af denna grupp hafva deremot strängen lagd *under* spännets båge, hvarjemte nålen och spiralen bildas af ett annat stycke än spännet sjelft (fig. 64).¹

De äldre spännena med bakåtböjd nålhållare hade, såsom vi sett, ett stort mellanrum mellan spännets främre del och den tillbakaböjda delen. Detta mellanrum blir sedan allt mindre, så att det knappt synes (fig. 65).² Slutligen växa de båda delarna alldeles ihop, hvarvid en lång hylsa bildas.

I många fall, då något spår af det nyssnämnda mellanrummet ej synes (fig. 66 och 67),³ är det emellertid svårt att afgöra, huruvida dylika spännen uppstått på detta sätt eller ur de former, som redan under föregående period funnos här i Norden; spännets främre ända får stundom form af ett djurlufvud (fig. 66).

På de spännen, som höra till de föregående perioderna, slutade bågen i spiralen eller vid den tvärlå, kring hvilken spiralen var lindad. Under den femte perioden börjar bågens öfre eller främre ända, hvilken då vanligen slutar i en rundad knopp, att skjnta ut förbi tvärlå. Slutligen växer tvärlå och bågen ihop, hvarvid sådana korsformiga spännen som fig. 68 uppstå.⁴ Denna typ återfinnes i många till det romerska riket hörande länder, och någon gång utanför detta rikes gränser; i Skandinavien förekommer den egentligen inte.

Här uppstod däremot en motsvarande form (fig. 69). Ätven dessa spännen äro korsformiga, men armarna jämförelsevis korta och ej nästan jemnbreda som på fig. 68; den del af spännet, hvar-

¹ Originalt till fig. 63 är funnet på Öland; St. H. M. 1985. — Fig. 64 är från Öland; St. H. M. 1304.

² Originalt till fig. 65 är från Skåne; *Antiqv. tidskr. f. Sv.*, 4, fig. 155.

³ Originalt till fig. 66 är funnet i Algutsrums sn på Öland; *Sv. Fornn.-fören:s tidskr.*, 7:e bandet, sid. 224, fig. 3. — Fig. 67 är från en brandplet på Bornholm; Vedel, *anf. arb.*, sid. 85, fig. 143.

⁴ Originalt till fig. 68 är af guld och funnet i Siebenbürgen. Arneth, *Die antiken Gold- und Silbermonumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien*, pl. GS XII. Å detta vackra spänne läsa vi: IULIANE VIVAS. Om härmed, såsom är mycket sannolikt, afses kejsar Julians, skulle spännet vara från den senare hälften af det 4:e århundradet, hvilket väl stämmer med det vi veta om typens ålder.

Fig. 66. Bronsspänne. Öland. 2 a.

Fig. 69 a. Öfre delen af spännat fig. 69, sedt bakifrån.

Fig. 67. Bronsspänne. Borubölen. 2 a.

Fig. 68. Guldspänne. Siebenbürgen. 1 a.

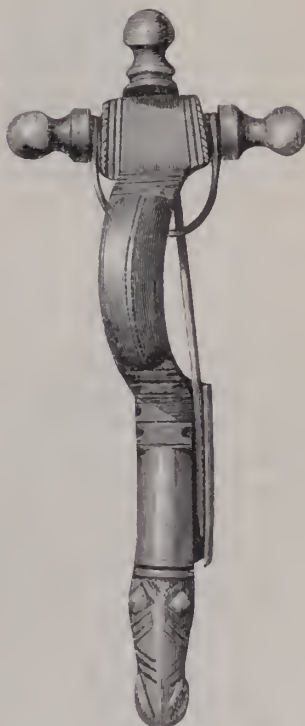

Fig. 69. Bronsspänne. Öland. 1 a.

ifrån korsarmarna utgå, är nämligen betydligt bredare, emedan denna del, redan innan tvärslån växte tillsammans med det öfriga (fig. 69), blifvit utplattad.¹ Någon gång saknas korsarmarna. Spännets nedre del är vanligen nästan jembred, slutande i ett djurhufvud.

Spännen af denna typ, hvilken hör till slutet af den femte och förra delen af den sjette perioden, förekomma egentligen i vestra delen af Skandinavien. I Norge äro de talrika; många äro också funna i vestra Sverige och Jylland. I andra delar af Skandinavien antingen saknas de, eller äro de mycket sällsynta. I Nörre-Jylland finnas de, liksom i Slesvig. Äfven från nordligaste Hannover, vester

Fig. 70. Bronsspänne. Gotland. ¹ 1. ²

om Elbes utlopp, äro några kända.³ I andra delar af Tyskland hafva de så godt som aldrig anträffats, och de ytterst få, som der förekomma, hafva tydligen förts dit från Skandinavien eller nyssnämnda trakter i närheten af Elbes mynning. I England äro dylika spännen allmänna; några få likna nästan alldeles de skandinaviska, men de flesta äro af yngre, från dem afvikande former.

Vi hafva sett, att några yngre spännen med hög nålhållare äro prydda med pålagda, tunna metallplåtar. Under den senare delen af den femte perioden ses ej sällan dylika plåtar äfven på

¹ Originalen till fig. 69 är funnet på Öland; *Se. forns.*, fig. 326.

² Fig. 70 är från Gotland; *Se. forns.*, fig. 328.

³ Enligt meddelande af doktor B. Salin.

spännen af andra typer (fig. 71—74).¹ Plåtarna äro dels lagda öfver nålfästet, dels öfver nålhållaren; de förra hafva vanligen halfrund eller fyrsidig form. Några spännen hafva äfven en rund plåt på bågens topp. Dessa plåtar äro stundom oprydda; stundom prydas de af inpuntrade, ingraverade eller pålagda sirater. Småningom växa de samman med sjelfva spännet och blifva tjockare; vi få se, att de motsvarande delarna af nästa periods spännen äro ganska tjocka och gjutna i ett med spännet, samt prydda med fördjupade sirater.

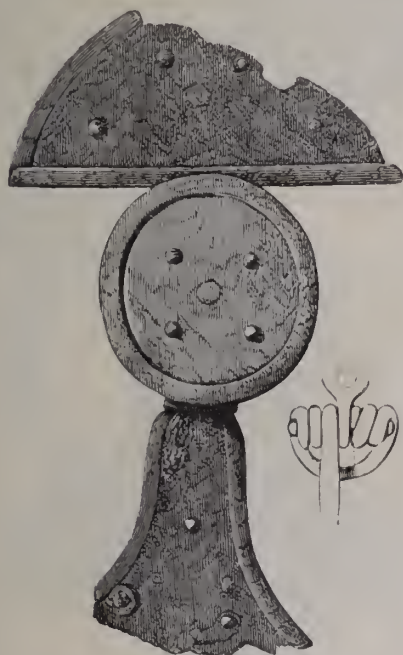

Fig. 71. Bronsspanne.
Öland. 1.

Fig. 72. Silfverspanne. Storeheddinge.
Sälland. 1.

¹ Se äfven Rygh, anf. arb., fig. 239; jfr *Årsberetning af Föreningen til norske fortids mindesmerkers bevaring* (i det följande betecknad endast *Årsberetu.*), 1867, pl. I fig. 10 a, b. — Originalen till fig. 71 är funnet vid Fröslunda på Öland; *Sv. forns.*, fig. 331. — Fig. 72 är från Skjörningen vid Storeheddinge på Sälland; *Årbøger*, 1874, sid. 340, fig. 8 b. — Fig. 73 är från en mosse vid Lime i Viborg amt, Jylland; *Årbøger*, 1881, sid. 135, fig. 3. — Fig. 74 är från Meilby i Ålborg amt, Jylland; *Ant. tidsk. f. Sc.*, 11, sid. 52, fig. 22.

De till föregående perioder och till början af den femte hörande spännena hafva en enda spirallulle vid nålens början. Under den senare delen af den sistnämnda perioden ser man ej sällan två, någon gång tre, spirallullar, den ena ofvanför den andra (fig. 75—77).¹

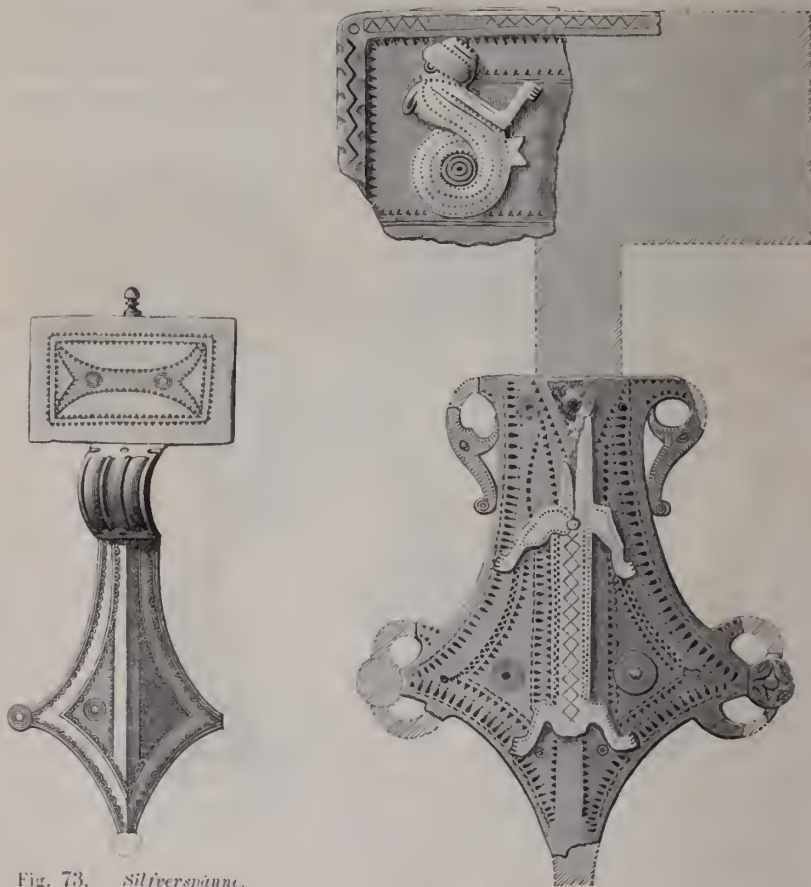

Fig. 73. Silfverspänne.
Jylland. ² s.

Fig. 74. Spänne. Danmark. ¹ 1

¹ Några spännen hafva haft ändå flera spiraler, ända till 5 (ett vid Kvarnlöse på Sælland funnet spänne; enligt meddelande af doktor Salin). — Originalen till fig. 75 är funnet i Skåne; *Sv. forn.*, fig. 321. — Fig. 76 är från Öland; *Sv. Forn.-forns tidskr.*, 7:e bandet, sid. 235, fig. 9. — Fig. 77 är från Sackrau i Schlesien; *Grempler*, auf. arb., II, pl. VII fig. 2.

Den bågformigt böjda »strängen», som förenar spiralens båda ändar med hvarandra, ligger på spännen från föregående period ofta *öfver* spännets båge. Under denna period ligger strängen så godt som alltid *under* bågen, såsom vi funno, att fallet var med de flesta spännena med tillbakaböjd nålhållare.

Spännets båge, som förut varit nästan halfkretsformig, har äfven nu vanligen samma form, men under den femte periodens senare del blir den stundom så vinkelböjd som fig. 78 visar.¹

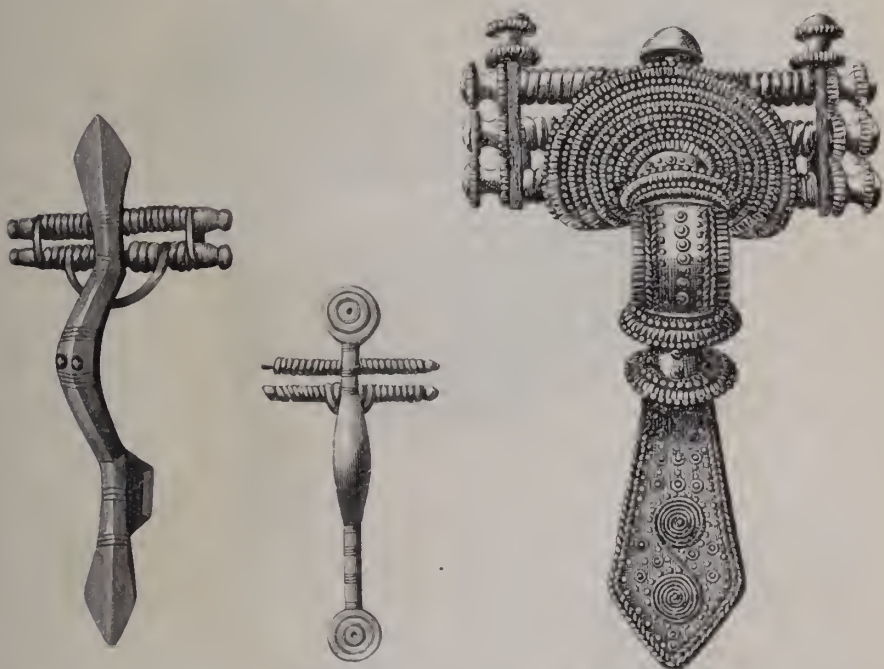

Fig. 75. Bronsspänne. Skåne. ¹ 1.

Fig. 76. Bronsspänne. Öland. ² 3.

Fig. 77. Silfverspänne. Sackrau, Schlesien. ¹ 1.

Midt på bågen ses, såsom redan är nämnt, stundom en rund skifva, hvilken antingen är liten och bildad af samma stycke som bågen, eller stor och bildad af en pålagd plåt (fig. 61, 70—72).²

* * *

¹ Originalen till fig. 78 är från Himlingöie; se här nedan, sid. 236, not. 1.

² Se äfven Müller, *Jernalderen*, fig. 257, och *Sc. forns.*, fig. 328—330 (med små rundlar af samma stycke som bågen).

Att sådana spänmen med hög nålhållare som fig. 54 höra till en tidig del af den femte perioden, visas redan deraf att många spänmen under föregående period hade en ganska hög nålhållare (sid. 217).

Förhållandena på det förnt omtalade grafväldet vid Kamikegård på Bornholm (fig. 41) bekräfta ock detta. Vi minnas, att den norra delen af grafväldet var äldst, och att grafvarna i allmänhet visade

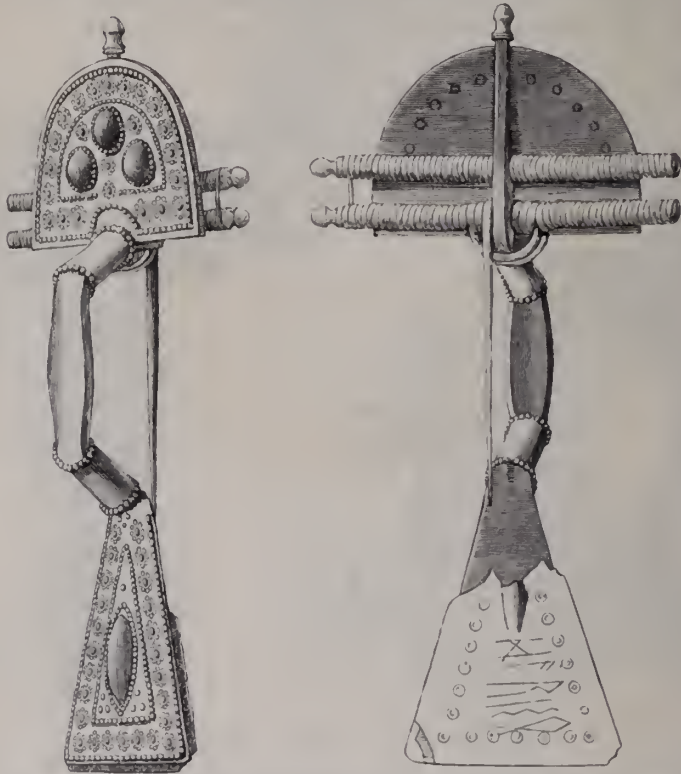

Fig. 78. Silverspännen, med runinskrift på baksidan; sedt från två sidor. Himlingöie, Sælland. ¹1.

sig vara yngre, ju längre söderut de lågo. I en af de sydligaste brandpletterne från den fjerde perioden, — inom gruppen D, som innehåller grafvar från denna periods senare hälft, — låg ett spänne, som står fig. 54 mycket nära.¹ Ännu sydligare brandpletter, inom

¹ Vedel, *anf. arb.*, fig. 148; se sid. 335, graf 142.

grupperna E och I,¹ hafva gifvit spännen alldeles lika sistnämnda figur, under det att man nr grafvar med obrända lik på denna södra del af graffältet upptagit spännen med hög nålhållare af yngre former.²

Två spännen af samma typ som fig. 54, — således af det äldre slaget spännen med hög nålhållare. — lågo i en graf vid Vallöby, nära Kjöge, på Sælland,³ tillsammans med ett skelett, ett spiralarmband af guld likt fig. 101, tre tväryggade guldfingerringar (= fig. 107), flera kärl, m. fl. saker. Bland kärLEN märkas följande romerska⁴ af brons: två med hankar närmast lika fig. 80, två andra, snedreflade (fig. 81), två par skopor och silar med skaft liknande dem å fig. 91, samt två inhemska silverbägare (= fig. 99),

Fig. 79. Romerskt lerkärl. Vallöby, Sælland. $\frac{1}{3}$.

två glasbägare med pålagda trådar af blå och mjölkhvit färg, en romersk («samisk») lerskål (fig. 79), röd, med upphöjda figurer och fabriksmärket COS OF L VIRI(LIS). Virilis, hvars namn återfinnes på många andra dylika lerkärl, lefde vid midten och under den senare hälften af det 2:a århundradet efter Kr. föd.

Bronskärl med sådana hankar som fig. 80⁵ höra i allmänhet också till tiden före år 200. Liknande, churu af bättre arbete, äro

¹ Vedel, anf. arb., sid. 336, graf 160, och sid. 342, graf 264.

² Vedel, anf. arb., sid. 338, graf 183 (fig. 276), sid. 342, graf 278 (fig. 279), sid. 344, graf 319 (fig. 280), sid. 345, graf 336.

³ Engelhardt, *Vallöby fundet*, i *Årböcker* 1873, sid. 285.

⁴ Här och i det följande menas med romerska arbeten sådana som äro förfärdigade inom det romerska rikets gränser; det är således icke meningen, att de äro från staden Rom.

⁵ Originalen till fig. 80 är funnet vid Rumperup på Sælland, jämte en romersk bronskopa med fabrikantstämpel; fyndet måste således hän-

kända från Pompeji;¹ och flera bronskärll af denna typ förekomma i danska fynd från den fjerde perioden.²

Ett snedrefladt bronskärll likt fig. 81 är funnet vid Kallö i Jylland³ tillsammans med en romersk bronsskopa från det 1:a århundradet, hvilken är försedd med en, nu svårläslig fabriksstämpel; och öron för hanken alldeles lika dem på kärlet fig. 81 äro vid ett par tillfällen⁴ funna tillsammans med spännen, hvilka på förut anförda skäl böra hänföras senast till det 2:a århundradet.

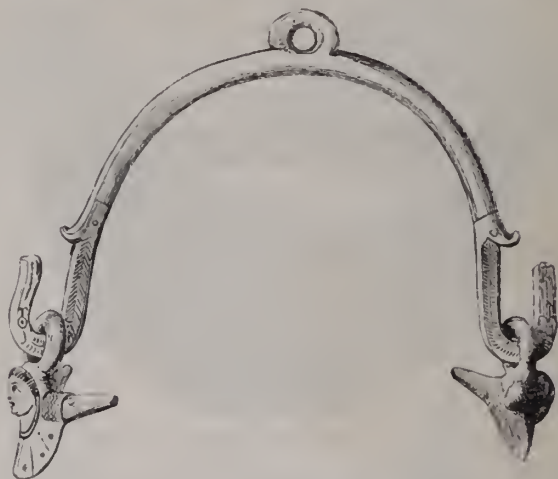

Fig. 80. Bronshank till ett kärll. Sølland. ¹ s.

Under dessa förhållanden måste vi anse den nyss omtalade grafven vid Vallöby förskrifva sig från det 3:e århundradet, samt de ur den upptagna spännen och andra inhemska arbeten vara förfärdigade under förra hälften af nämnda århundrade eller omkring år 200.

föras till den fjerde perioden. — Worsaae, *Nord. olds.*, fig. 307; Engelhardt, *Nydan mosefund*, sid. 49, n:o 20.

¹ *Årbøger*, 1874, sid. 362.

² Müller, *Jernalderen*, fig. 187.

³ Kjöbenh. Mus. Det refflade kärlet är afbildadt i Worsaaes *Nord. olds.*, fig. 305.

⁴ Sekested, *Archæologiske undersøgelser 1878—1881*, pl. XI; *Årbøger*, 1881, sid. 118.

Äfven på andra ställen äro spännen af samma typ som fig. 54 funna tillsammans med suedreflade bronskärl lika fig. 81.¹ Så var fallet i en 1873 upptäckt graf vid Nordrup, nära Ringsted, på Sælland,² hvilken graf innehöll, jemte ett skelett, ett spänne och ett bronskärl af nämnda typer, ett hakkorsformigt spänne, en bronskopa med sil (skaften så som på fig. 91), två glasbägare med pålagda, blåa och mjölkhvita trådar (fig. 96), m. m.

Denna graf hörde till ett grafväld, som blef närmare undersökt år 1881, hvarvid flera grafvar visade sig innehålla spännen; de voro alla af samma form som fig. 54. Samtliga liken hade blifvit jordade obrända.

I grafven H vid Nordrup låg, jemte ett spänne af nyss nämnda form, men med ej mycket hög och ej sned nålhållare, ett romerskt

Fig. 81. Bronskärl. Vallöby, Sælland. ¹ 4.

Fig. 82. Bronsspänne. Nestel-søgaard, Sælland.

silfvermynt (deuar) pregladt år 160 för Antoninus Pius; det är mycket litet nött³ och ej genomborradt. Grafven innehöll dessutom ett stort bronskärl af samma form som fig. 90 (men utan djurbilder), m. fl. saker.

Ur grafven A upptogs ett spänne af nu i fråga varande slag, med ganska hög, sned nålhållare, en spiral-fingerring af guld, slutande i »ormhufvud» (= fig. 101), ett stort bronskärl af samma form som fig. 90 (men utan djurfigurer), en bronskopa med sil, lika den

¹ *Nydam mosefund*, sid. 57, n:o 4. — Rygh, *Norske oldsager*, fig. 351.

² H. Petersen, *Gravpladsen fra den ældre jernalder på Nordrup mark ved Ringsted*, i *Nordiske fortidsminder*, I, sid. 1.

³ *Auf. arb.*, sid. 10, 13.

i nyssnämnda graf, två målade glas af samma form som fig. 95, m. m.

Grafven I innehöll, utom ett dylikt spänne, en silfverbägare lik fig. 99, en bronskopa med sil, lika de nyssnämnda, ett bronsfat med tre ringformiga handtag (fig. 93), m. m.

En denar preglad för Antoninus Pius (något af åren 145—147) är också vid Bennebo på Sælland¹ funnen tillsammans med ett litet silfverspänne af samma typ som fig. 54, ett stort hakkorsformigt spänne af silfver, ett bronskärl af samma form som fig. 90 (men utan djurbilder), en bronskopa med sil af den under femte perioden vanliga formen, m. m.; liket var obrändt.

Yngre former af spännen med hög nålhållare äro funna tillsammans med romerska bronskärl och glaskärl af samma slag som de hvilka visat sig vara samtida med de äldre formerna af detta slags spännen.² Detta förhållande, äfvensom den omständigheten att de äldre och yngre formerna anträffats i samma graf,³ antyder att skillnaden i ålder mellan dessa olika former ej kan vara synnerligen stor. Efter all sannolikhet äro äfven sådana spännen som fig. 57 förfärdigade under det 3:e århundradet.⁴

Dessa »yngre former» hafva också visat sig vara från samma tid som spännen lika fig. 82, således en annan varietet af dem

¹ Engelhardt, *Nydal mosefund*, sid. 49, n:o 22.

² Yngre former af de nämnda spänna äro funna med:

Två refflade bronskärl lika fig. 81 vid Gjete i Nordre Throindhjems amt (Rygh, *anf. arb.*, beskrifningen af fig. 359; spännet är närmast likt Ryghs fig. 236).

Ett bronskärl likt fig. 90 vid Sanderningård på Fyen (graf I; Engelhardt, *Nydal mosefund*, sid. 55, n:o 16; spännet är afbildadt i Worsnae's *Nord. olds.*, fig. 390).

Bronskoppor med silar lika fig. 91, i flera grafvar: Vid Havnelev på Sælland, *Årbøger* 1892, sid. 303; spännet är afbildadt i Müllers *Jernalderen*, fig. 249. Vid Himlingöie, fynd III; *Nationalmuseet, den Danske Samling, museums-etiketter*, 3. del, *Jernalderen* (i det följande betecknadt: *Katalog*), n:o 44; skopan och silen äro mycket stora; — vid Gjete i Norge, se ofvan.

Glaskärl likt fig. 95, med målade djur (Himlingöie, nyssnämnda fynd).

³ Havnelev (se föreg. not). — Sehested, *Fortidsminder og oldsager fra egnen om Broholm*, pl. XXXI; jemte brända ben i lerkärl.

⁴ Detta gäller äfven om spännen lika Müller, *Jernalderen*, fig. 248 och 249.

med hög nålhållare, och som de äldre spännena med tillbakaböjd nålhållare.¹

Vi hafva sett, att några af de yngre spännena med hög nålhållare sluta i en sådan rund, med ett stycke blått glas prydd skifva som fig. 58. Det är då ganska naturligt, att dessa yngre spännen äro samtidiga med spännen af andra former, som hafva dylika runda skifvor, antingen dessa äro prydda med glas eller icke.²

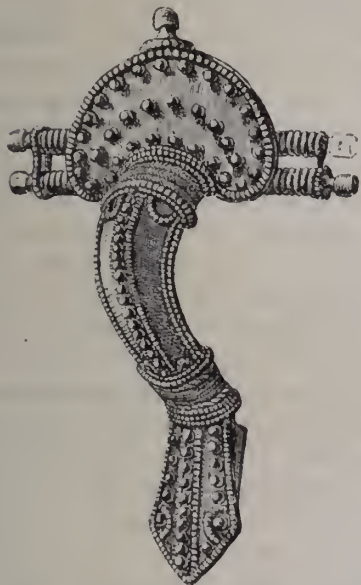

Fig. 83. Guldspänne. Sanderungård, Fyen. 11.

Fig. 84. Guldspänne. Sackrau, Schlesien. 11.

¹ Vedel, *anf. arb.*, sid. 322 (Pilegård, graf 15), 342, 344, 345 (Kannikegård, graf 278. 319, 336) och 350 (Slamrebjerg, graf 73 och 74). — Vid Nestelsögård på Sælland är originalet till fig. 82 funnet jemte två silverspännen med hög nålhållare, af ej mycket ung form, samt ett hakkorsformigt silverspänne, m. m. (*Årböcker*, 1877, sid. 372; 1892, sid. 291).

Närmare upplysningar om detta och flera andra fynd från nu i fråga varande period har jag erhållit af amannenserna vid Statens Historiska Museum, B. Salin och O. Almgren. Jag begagnar detta tillfälle att uttala mitt tack för deras sålunda visade välvilja, hvilken har mycket underlättat mitt arbete.

² *Meklenb. Jahrb.*, 35, pl. II fig. 22, 23 (Iläven). — En graf vid Idagård på Sælland innehöll ett bronsspänne likt fig. 82 och ett

De nyss omtalade spännena lika fig. 82, hvilka på nu anförda skäl kunna anses hafva börjat begagnas under det 3:e århundradet, voro enligt andra fynds vittnesbörd i bruk äfven under det 4:e århundradet, åtminstone dess förra del. Ett sådant fynd från Skjöringen vid Storeheddinge på Salland innehöll två bronsspännen lika fig. 82, ett bredt spänne prydt med inlagda glasstycken (fig. 72), samt en glasbügare med inslipade ovaler, m. m.; liket var, såsom i nästan alla andra sallandska grafvar från denna tid, obrändt.

Ett annat sådant fynd är gjordt i en graf vid Sanderumgård på Fyen,¹ hvilken jemte skelettet af en gammal qvinna innehöll två silfverspännen närmast lika fig. 82, ett präktigt guldspänne (fig. 83), ett hakkorsförmigt silfverspänne, ett bronskärl af samma form som fig. 90, en skopa af jern, ej lik de vanliga af brons, m. m.

Bronskärllets närvaro i denna graf gör det sannolikt, att den ej är mycket yngre än år 300. Detsamma visas af guldspännet, hvilket liknar tre spännen af guld och silfver, som äro funna i en graf vid Saekran i Schlesien tillsammans med ett guldmynt, prägladt för kejsar Claudius Gothiens, således mellan åren 268 och 270; det är ej märkbart nött. De tre spännena i Saekra-grafven hafva två eller tre spirallrullar, förenade genom tvärstycken som upptill sluta i knoppar (fig. 77, 84); sådana tvärstycken saknas på spännet från Sanderumgård, hvilket antyder, att detta, om det ej är från alldeles samma tid, snarare är något äldre än yngre. Den nyss omtalade Saekra-grafven är tvifvelsutan från tiden omkring år 300 eller från förra hälften af det 4:de århundradet, och de i dem nedlagda sakerna således förfärdigade då eller i slutet af det 3:dje.

Från ungefär samma tid som grafven II vid Sanderumgård är ett fynd, som för många år sedan gjordes vid Årslev på Fyen.² Man påträffade här två skelett bredvid hvarandra och vid det ena ett präktigt spänne af guld med infattade stenar (fig. 85), ett vackert spänne af silfver, prydt med guldbeläggning och niello, ett med ögla försedt nu ganska nött guldmynt, hvilket är en efterbildning efter ett af den 211—212 regerande kejsar Getas mynt, en kristallkula med grekisk inskrift, samt flera andra saker. Vid det andra

silfverspänne med en rundel på bågens topp och en dylik vid uållhållaren (Kjöbenh. Mus.; meddelande af amauensen Almgren).

¹ Sanderumgård, fynd II, *Årböger* 1877, sid. 374.

² Engelhardt, *Nydam mosefynd*, sid. 55, n:o 20. — Worsaae, *Nord. olds.*, fig. 303, 379, 381, 386, 387, 393.

skelettet träffades intet, men mellan båda liken voro nedsatta två större bronskäril, — det ena en kittel, det andra likt fig. 92, det förra är lappadt med ett tillnitadt stycke — oeh ett träkäril med silfverbeslag; i det ena bronskärilet låg en silfversked. Bronskärilen göra det, såsom vi få se, sannolikt, att grafven ej är yngre än från det tredje århundradet.

De båda spännena från Årslev äfvensom guldspännet från Sanderungård äro fremmande arbeten. De inhemska spännena af liknande form — med breda öfver- och understycken, det förra antingen halfkretsformigt eller fyrsidigt, och stundom med en rundel på bågens topp — äro sällan, om någonsin,¹ funna tillsammans med de spännena och andra arbeten, som böra egentligen anses tillhöra det 3:dje århundradet. Deremot träffas de tillsammans med sådana former, som då voro okända, och som tydligen äro något yngre.

Ett sådant spänne, med stort, tunt, fyrsidigt öfverstycke af delvis förgylt silfver (närmast likt fig. 73) är funnet i en graf vid Nyrup på Sælland, jemte skelettet af en omkring 30-årig qvinna.² Hon var dessutom prydd med två genom en bronskedja förbandna bronsspännena (fig. 86), ett silfverspänne närmast likt fig. 67, samt ett stort hakkorsformigt spänne. Ur grafven upptogs derjemte två romerska silfvermynt, denarer, preglade för Constantin den store (308—337) oeh ett guldmynt, solidus, pregladt för Constans (337—350). Guldmyntet, som är försedt med ram oeh ögla af guld och således varit buret, som prydnad, är något nött; de båda silfvermynten visa deremot ännu en särdeles skarp pregel. Grafven förskrifver sig därför efter all sannolikhet från den senare hälften af det 4:de århundradet, och de i den funna spännena och andra inhemska arbeten äro följaktligen förfärdigade under nämnda århundrade. I grafven låg äfven ett glas med slipade ovaler.

Vid Storeskoven i Köbenhavns amt³ har man upptäckt en graf, som innehöll ett qvinnoskelett, två bronsspännena, det ena bredt,

¹ I en grusbacke kallad Bavnehöi vid Himlingöie är visserligen ett sådant spänne (fig. 78) funnet jemte åtskilliga saker, af hvilka några äro från det 3:dje århundradet; men de närmare omständigheterna med detta för länge sedan gjorda fynd äro ty värr icke kända. Man kan endast se, att flera grafvar äro anträffade här. *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord*, 1869, sid. 262, med 2 pl.

² *Arbøger* 1877, sid. 370.

³ *Arbøger* 1892, sid. 306.

det andra likt fig. 89, ett hakkorsformigt spänne med guldbeläggning, en mängd perlor m. m. Det breda spännet är en mellanform mellan fig. 1 och 5 å sid. 135 i *Årböcker* för 1881; det har haft två spiralrullar.

En graf vid Kvarmlöse på Sælland¹ innehöll, jemte ett skelett, två stora, delvis förgyllda silfverspännen, närmast lika fig. 74; liksom på originalet till denna figur, ser man på de båda spännena från Kvarmlöse två djurhufvud på understyckets öfversta del, utgående från bågens bas, ett på hvardera sidan om midten. Grafven innehöll dessutom ett halfmånformigt hängsmycke af guld, ett träspann med hank och korsformiga öron af brons, samt en mängd perlor af bernsten och glas. Hängsmycket är likt ett, som tillsammans med flera dylika halfmånformiga och andra prydnader samt 48 romerska guldmynt, präglade för Trajanns Deeius — Constantius II (249—351), hittats vid Braugstrup på Fyen.² Äfven grafven vid Kvarmlöse förskrifver sig således troligen från senare hälften af det 4:de århundradet.

Vid Hålevik i Nordfjord, Norge,³ har man funnit bitar af ett bronsspänne närmast likt fig. 67 tillsammans med ett genomborradt silfvermynt, pregladt för Constantius II något af åren 337—340.

Vi hafva redan sett, att de äldre spännena med tillbakaböjd nålhållare tillhöra samma tid som de yngre med hög nålhållare,⁴ således den senare hälften af det 3:dje århundradet eller tiden omkring år 300.

Ett sådant spänne med tillbakaböjd nålhållare är vid Lilla Tårnby på Sælland⁵ funnet tillsammans med en stor sil af brons lik fig. 91, således troligen från det 3:dje århundradet.

Vid Sandlynggård på Sælland⁶ har man, jemte ett skelett, funnit ett bronsspänne af samma typ samt bitar af en grönaktig glasbägare med påsmälta, bågformiga trådar, troligen lik fig. 97.

I Ost-Preussen äro spännena af denna typ, såsom vi redan sett, mycket allmänna. De hafva der vid systematiska undersökningar

¹ *Årböcker* 1892, sid. 306.

² C. F. Herbst, *Braugstrup-fundet*, i *Årböcker*, 1866, sid. 327.

³ *Årsberetn.*, 1889, sid. 72.

⁴ Spännena af dessa båda slag äro, jemte en nött denar af Faustina d. y., funna i en graf vid Vallstenarum på Gotland (St. H. M. 5494).

⁵ Kjöbenh. Mus., C. 2868—70.

⁶ *Årböcker*, 1892, sid. 295, not 1.

anträffats tillsammans med romerska mynt, de flesta af brons, hvilka äro preglade under det 2:a och förra hälften af det 3:dje århundradet. Tischler, hvilken sjelf företagit många af dessa undersökningar, anser därför de nu i fråga varande spännena hufvudsakligen tillhöra det 3:dje århundradet.¹

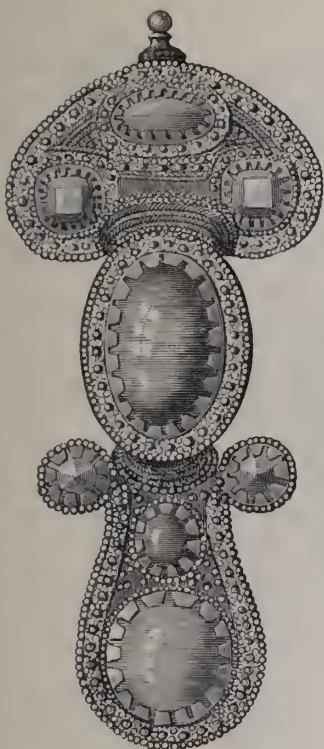

Fig. 86. Bronzspanne,
Nyrup, Sælland. $\frac{2}{3}$.

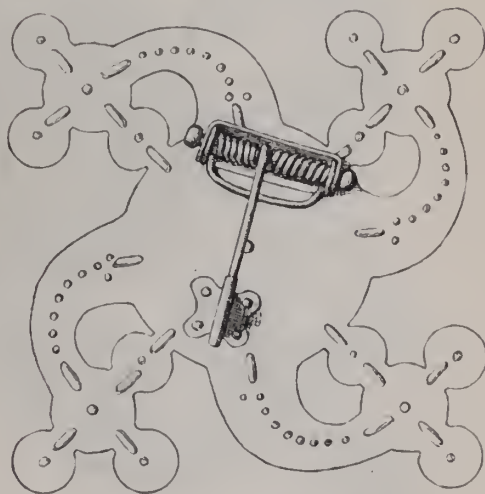

Fig. 85. Guldspanne. Årster, Fyca. $\frac{1}{1}$. Fig. 87 a. Baksidan af spännet fig. 87 b. $\frac{2}{3}$.

¹ Tischler, i *Corresponden:-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 1888, sid. 120. — Jfr Tischler, *Ostpreussische Gräberfelder*, III, i *Schriften der Physikalisch-ökononischen Gesellschaft zu Königsberg*, XIX (1878), sid. 213. — *Katalog der Ausstellung prähistorischer und anthropologischer Funde Deutschlands . . . zu Berlin 1880*, sid. 400. — Tischler, *Ueber die Formen der Gewandnadeln (Fibeln)*, sid. 31.

De hafva der också visat sig vara samtliga med glaskärl prydda af inslipade ovaler eller rundlar.¹

I den här ofvan omtalade grafven vid Saekrau i Schlesien, således tillsammans med ett mynt pregladt 268—270, har man också funnit ett par spännen med tillbakaböjd nålbällare. I en annan graf på samma ställe lågo sådana spännen tillsammans med glas af sistnämnda slag.

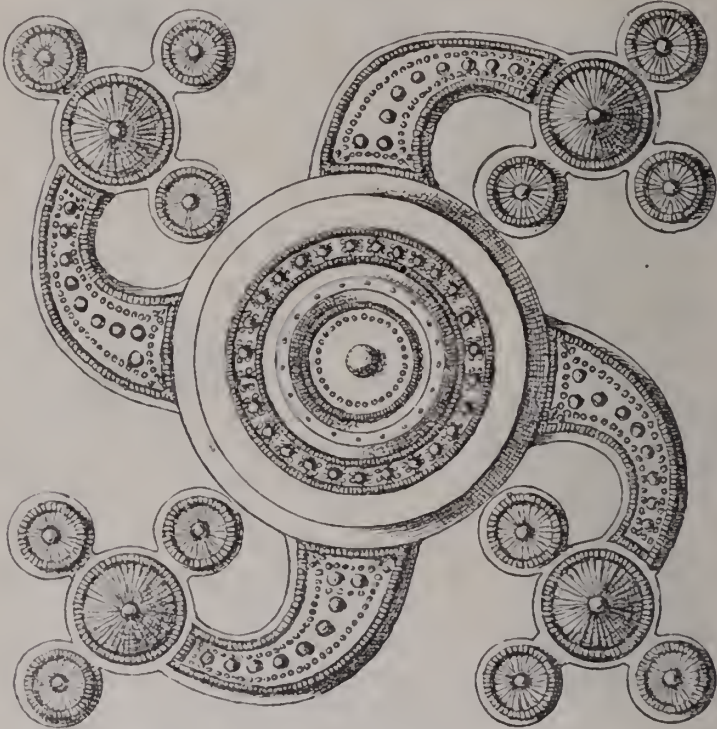

Fig. 87 b. Silfverspänne (baksidan, se fig. 87 a.). Häven, Meklenburg. ¹ 1.

Sådana yngre former af dessa spännen som fig. 65 höra tydligen till det 4de århundradet. Från ungefär samma tid förskrifva sig, enligt de ostpreussiska grafältens vittnesbörd, sådana former som fig. 66.

¹ Heydeck, *Das Gräberfeld von Kl. Koslau, Kr. Neidenburg*, i *Sitzungsberichte der Altertums-gesellschaft Prussia*, häft. 17 (1892), sid 171, pl. XVII—XXI.

De stora hakkorsformiga spännena hafva, såsom vi sett, anträffats tillsammans med arbeten dels från det 3:dje, dels från det 4:de århundradet.

En bland de äldsta varieteterna af dessa spännen¹ är afbildad fig. 87. Originalen är upptaget ur en graf vid det förnt omtalade Håven i Meklenburg.² Jemte ett skelett och detta spänne fann

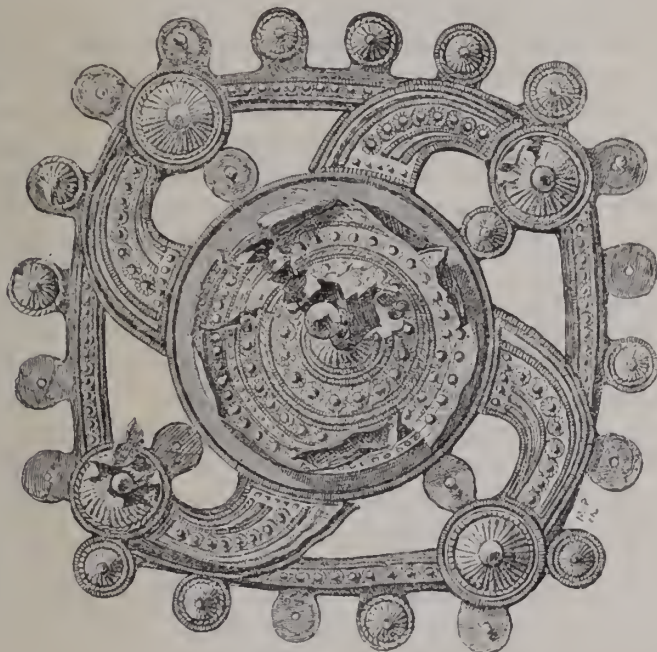

Fig. 88. Silfverspänne. Sanderungård, Fyen. ² s.

¹ Äfven i dessa spännen, liksom i så många andra nordiska arbeten från de första århundradena efter Kr. f., kunna vi spåra ett romerskt inflytande. Hakkorsformiga spännen, eluru smärre och rättvinkliga, förekomma nämligen i romerska fynd; några af dessa spännen visa hakkorset omgifvet af en ring. L. Müller, *Det såkaldte hagekors's anvendelse og betydning i oldtiden*, sid. 20, fig. 24, 25. — Ett hakkorsformigt bronsspänne af ganska ålderdomligt slag (hvarje arm slutar i ett djurhufvud med två horn eller öron) är af mig funnet i ett röse vid Yxnarum i Bleking; St. H. M. 6636 A.

² *Meklenb. Jahrb.*, 37, sid. 212.

man här ett stort bronskärl likt fig. 90 (utan djurbilder), en bronskopa med sil lika fig. 91, en glasbägare med inslipade rundlar, en knif och en sax, båda af brons, m. m. En alldeles dylik glasbägare¹ stod i en annan graf (n:o 1) vid Häven, hvilken äfven innehöll två bronskärl lika fig. 90 (det ena prydt med djurbilder upptill), en bronskål, en bronskopa med sil lika fig. 91, en knif och en sax af brons, samt ett silfverspänne, närmast likt fig. 61 (men utan plåt på bågen).

De hakkorsformiga spännenas armar äro prydda med små, vid kanten fästa rundlar. Spännet från Häven har inga andra sådana rundlar än vid armarnas ändar. På andra spännen ser man en liten rundel midt på hvarje arm, vid ytterkanten; armarnas ändar äro fortfarande fria.² Ännu andra hafva armarna sammanvuxna; på några sådana spännen ses icke endast de förut omtalade rundlarna, utan äfven andra, antydande en ännu yngre varietet af typen (fig. 88). Ett par spännen af nu i fråga varande slag äro ytterst omgifna af en ring; andra hafva fem armar i stället för fyra, som var det ursprungliga antalet. Alla dessa olika varieteter höra emellertid till en jmförelsevis kort tid, föga mer än ett århundrade, hvarför vi, särskildt om vi besinna, att många bland dessa dyrbara snycken troligen länge varit i bruk och lemnats i arf från mor till dotter, ej kunna förvånas öfver att de i typologiskt afseende äldre formerna ej alltid förekomma i äldre fynd än de yngre formerna.

De här ofvan omtalade grafvarna vid Häven, Nordrup, Nestelsögård, Varpelev och Bennebo³ förskrifva sig från det 3:dje århundradet, de flesta troligen från århundradets senare del; de i dessa grafvar funna hakkorsformiga spännen äro då förfärdigade under eller kort före den senare hälften af det 3:dje århundradet.

Till det 4:de århundradet höra grafvarna vid Storeskoven, Raa och Bötteldegård,⁴ af hvilka de två första jemte hakkorsformiga

¹ *Meklenb. Jahrb.*, 35, sid. 114, pl. II fig. 20 (jfr 37, sid. 211).

² Ett sådant spänne, med ett stort rundt bernstensstycke i midten, är funnet i en graf (III) vid Varpelev på Sjælland jemte en glasbägare med slipade ovaler, ett träspann med bronsbeslag, två guldfigerringar, den ena lik fig. 105, den andra med infattadt ovalt stycke röd glasfluss. *Arbøger*, 1877, sid. 366; spännet är afbildadt der fig. 22.

³ Häven: sid. 239. — Nordrup: sid. 231. — Nestelsögård: sid. 233 not. 1. — Varpelev III: föreg. not. — Bennebo: sid. 232.

⁴ Storeskoven: se sid. 236. — Raa: *Arbøger*, 1877, sid. 378. — Bötteldegård: *Katalog*, 259, 37.

spännen med fyra armar innehållit breda spännen af ungefär samma slag som fig. 73, och det tredje ett hakkorsformigt med fem armar, ett spänne närmast likt fig. 65 och en flerryggad guldfingerring.

Vid Nyrup är, såsom vi redan sett, ett hakkorsformigt spänne funnet tillsammans med mynt, som visa, att grafven förskrifver sig från det 4:de århundradets senare hälft.

Ett spänne af nu i fråga varande form, men med fem armar, är upptaget ur en graf vid Åk i Romsdalen, Norge, tillhopa med ett spänne, afbildadt fig. 89, och en barbarisk efterbildning i guld efter ett kejsar Magnentii mynt.¹ Då denne kejsare regerade åren 350—353, då myntet ej är märkbart nött, samt då det senare spännet är af en typ karakteristisk för det 4:de århundradet, bör grafven hänföras till den senare hälften af nämnda århundrade eller till tiden omkring år 400. Det hakkorsformiga spännet, som när det hittades var i mycket dåligt tillstånd, är sannolikt förfärdigadt ungefär vid midten af det 4:de århundradet, om ej förr.

Fig. 89. Bronsspänne. Åk, Norge. ¹ 2.

Det förtjenar påpekas, att äfven det andra nu kända hakkorsformiga spännet med fem armar, det från Bötttekildegård, såsom vi nyss sågo, har blifvit funnet under förhållanden, hvilka hänvisa det till det 4:de århundradet.

* * *

De inom det romerska rikets gränser förfärdigade bronskärl, som träffas i nordiska fynd från nu i fråga varande period, äro hufvudsakligen sådana som fig. 80, 81 och 90—93. Till det som i det föregående blifvit sagdt om deras förekomst och kronologiska ställning bör följande tilläggas.

Ett snedrefladt kärl, — hvilket står fig. 81 ganska nära, ehuru det i vissa afseenden är olika, — stod i en graf, som upptäckts

¹ Rygh, *anf. arb.*, fig. 238; *Arsberetn.*, 1872, sid. 76, fig. 13—20.

vid Öremölla i Skifvarps socken, nära Abekås fiskläge, i Skåne.¹ Jemte kärlet, som innehöll brända ben insvepta i fint tyg och en ringbrynja, upptogs ur denna graf en bronsskopa med sil, två glasbägare, bitar af två lerkärl m. m. Det refflade kärlet (afbildadt i *Sv. forns.*, fig. 373) skiljer sig från det fig. 81 afbildade både genom sin form och derigenom att det, i stället för en i ett par från kanten uppstående öron fästad hank, har två på sidan fästade rörliga ringar. Skopan och silen likna mera fig. 193 än fig. 323 i Müllers *Jernalderen* och böra således anses tillhöra tiden omkring år 200. De båda glasbägarna, som hafva låg fot, äro prydda med väl slipade ovaler (den ena är afbildad i *Sv. forns.*, fig. 384).

Vid Ladekopp i Vest-Preussen, nära Weichsels utlopp, har man funnit ett snedrefladt bronskärl likt fig. 81 jemte arbeten från det 3:dje århundradet.²

Från Zerbst i Anhalt äro också två snedreflade bronskärl kända; de äro icke veterligen funna under omständigheter, som gifva upplysning om åldern.³

Stora kärl af samma form som fig. 90 hafva, såsom vi sett, anträffats i flera danska grafvar;⁴ ett par af dem äro prydda med djurbilder rundtom mynningen, såsom originalet till fig. 90, men de flesta sakna sådan prydnad; några äro också kända från Norge.⁵ Från Sverige känner jag intet annat kärl af liknande form än den bekanta Apollo-Grannus-vasen från Vestmanland,⁶ hvilken dock är tämligen afvikande både i form⁷ och ornering; den har, såsom ornamenten och märkena vid kanten antyda, utan tvifvel haft två öron.

¹ H. Hildebrand, i *Månadsbladet* 1874, sid. 9. — *Sv. forns.*, fig. 294, 373, 376, 384 och 396.

² *Schriften der Naturforschenden Gesellschaft zu Danzig*, ny följd, VI: 3, pl. IV fig. 1.

³ *Årböcker*, 1874, sid. 373.

⁴ *Nordiske fortidsminder*, 1, sid. 7. De flesta äro funna på Sælland och Fyen; i Jylland är typen ytterst sällsynt.

⁵ Rygh, *anf. arb.*, fig. 344, sid. 18. För tio år sedan voro 7 sådana bronskärl, i 6 fynd, kända från Norge. Jfr *Urula*, II, pl. I, fig. 10, 11; Lorange, *Samlinger af norske oldsager i Bergens Museum*, sid. 72, 73 (med 1 fig.).

⁶ *Sv. forns.*, fig. 372 a och b.

⁷ Genom sin form och ornamenten vid öronen påminner den om det här ofvan (sid. 188) omtalade bronskärlet från Möen, som dock tydligen är äldre.

Många bronskärl lika fig. 90 äro funna i norra Tyskland,¹ de flesta i Meklenburg² och Hannover.³ Ur en af grafvarna vid Saekran i Schlesien har man upptagit ett dylikt kärl af silfver.

Fig. 90. Bronskärl. Himlingöie, Sælland. ¹/₄.

¹ Vid Voigstedt, i trakten af Merseburg, provinsen Sachsen, har man funnit skelettgrafvar med två bronskärl lika fig. 90 och vid Bnekowin i trakten af Frankfurt a/O. har ett dylikt kärl hittats, troligen jemte brända ben. Museum für Völkerkunde i Berlin, enligt meddelande af amanuenssen Almgren.

² *Meklenb. Jahrb.*, 35, pl. I fig. 1 (med djurbilder), pl. II fig. 17, sid. 102, 110, 112, 117, 129; 37, sid. 210.

³ J. H. Müller och J. Reimers, *Vor- und frühgeschichtliche Alterthümer der Provinz Hannover* (Hannover 1893), pl. XIII fig. 96, 98—101 (ett par af dem med djurbilder; alla funna vid Westersode, Reg. Bez. Stade; sid. 189) och pl. XIII fig. 102 (med djurbilder; Börry, Reg. Bez. Hannover; sid. 44). — *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen*, 1854 (Hannover 1856), sid. 11, fig. 1 (nyssnämnda kärl från Börry), sid. 25, fig. 2 (två kärl af samma

Ett bronskäril nästan alldeles likt fig. 90, prydt med en mycket liknande djurfris, är funnet i en »fylld brunn» vid Heddernheim, en romersk station mellan Frankfurt am Main och Homburg, på den södra slutningen af Taunus. Bland lemmingarna efter denna romerska anläggning har man funnit en mängd mynt och stenar med inskrifter, hvilka tillhöra tiden före år 250; många förskrifva sig från förra hälften af det 3:dje århundradet.¹ I hela Taunus-området upphöra de romerska minnena nästan alldeles vid mitten af nämnda århundrade. Detta står i sammanhang med att germanerna vid nämnda tid segerrikt framträngde i denna trakt, hvarigenom romarne blefvo fördrifna derifrån. Då det nyssnämnda bronskärlet hittats i en tydligen med afsigt igenfylld brunn, är det sannolikt, att det kastats ned i brunnen, när striden mellan romare och germaner rasade och brunnen skulle göras otillgänglig för de framträngande barbarerna; med stor säkerhet kunna vi säga, att detta käril icke är yngre än denna tid. Det är således utan tvifvel förfärdigadt under den förra hälften af det 3:dje århundradet eller omkring år 200.

Detsamma gäller om de bronsskopor med tillhörande silar lika fig. 91, som också anträffats bland lemmingarna efter den romerska stationen vid Heddernheim.

Det nyss omtalade stora bronskärlet från Heddernheim öfverensstämmer både till form, storlek och ornering nästan fullständigt med dem, som voro nedsatta i grafvarna vid Häven (n:o 1) och Grabow i Meklenburg samt vid Himlingöie på Sælland (fig. 90).² Grafven vid Häven innehöll utom kärlet med djurbilder ett annat käril af samma form, men utan sådan ornering.

Att käril af denna form voro i bruk på kontinenten äfven under den senare hälften af det 3:dje århundradet, troligen också under

form, utan djurbilder; nära Stolzenau vid Weser); sid. 26 (Garlstedt, ej långt från Bremen), sid. 27, fig. 3 (Mellendorf, ej långt från Celle), sid. 28 (Grethem i trakten af Lüneburg). — *Mittheilungen des Vereins für Geschichte und Landeskunde von Osnabrück*, XVIII (Osnabrück 1893), sid. 321 (fyra käril af denna typ, funna vid Barnstorf, jemte bitar af ett annat käril med djurbilder, bronsskopor med silar = fig. 91, samt andra käril af brons och lera); jfr XIX, 1894, sid. 214.

¹ *Meklenb. Jahrb.*, 35, sid. 145. — *Mittheilungen über römische Funde in Heddernheim*, I (Frankfurt a. M., 1894), sid. 11.

² Häven (graf 1), *Meklenb. Jahrb.*, 35, sid. 110, pl. 1 fig. 1. — Grabow, anf. arb., 35, sid. 102. — Himlingöie, *Mémoires*, 1869, pl. 2 fig. 9 (se här ofvan sid. 235, not 1).

början af det följande, visas af andra fynd. Så fann man, såsom nyss nämndes, i en af Sackrau-grafvarna ett silverkärl af denna typ. Det var visserligen ej den i det föregående omtalade grafven, som innehöll ett mynt af kejsar Claudius Gothieus, men en annan ungefär samtidig graf.

Ehuru vi af Hedderøheim-fyndet se, att sådana bronskärl som fig. 90 begagnats redan före midten af det 3:dje århundradet, är det för öfrigt mycket sannolikt, att de flesta i Norden funna kärlen af denna typ — särskildt de som sakna djurornament — ej blifvit anförtrödda åt jorden förr än under den senare hälften af samma århundrade.

Bronsskoporna och silarna, från nu i fråga varande tid, hvilka vanligen träffas tillsammans, hafva sådana handtag som fig. 91 visar. Man har bland dessa kärl urskilt två olika slag: det ena djupare, med rundad botten,¹ det andra mindre djupt och med mera

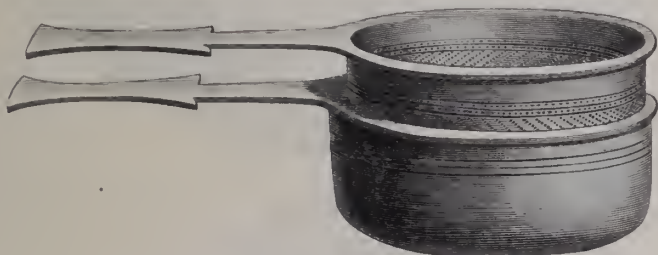

Fig. 91. Skopa och sil af brons. Danmark. ¹ 5.

flät botten (fig. 91). Det förra slaget är äldre och hör snarare till den fjärde än den femte perioden; det senare slaget var under det 3:dje århundradet vanligt här i Norden och träffas endast sällan i fynd, som äro yngre än år 300.

Äfven sådana bronskålar som fig. 92² tillhöra hufvudsakligen det 3:dje århundradet.

Vid Gunderup på Sælland har man i en skelettgraf funnit en bronskål af denna typ tillsammans med en denar präglad för L.

¹ Såsom *Sv. fornsv.*, fig. 376 (*Förh. per.*, pl. 17 fig. 6), och Müller, *Jernalderen*, fig. 193. — Jfr. *Meklenb. Jahrb.*, V, pl. I, sid. 155 (Gross Kelle); VIII, pl. I, sid. 41 (Hagenow; skaffet af något afvikande form, med fabriksstämpel).

² *Årböcker*, 1892, sid. 280, not.

Verus († 169), ett träspann med bronsbeslag och en tvåryggad guld-fingerring (= fig. 107).¹

Vid Årslev på Fyen har man, såsom vi sett (sid. 234), funnit en bronskål af denna typ tillsammans med en efterbildning efter den år 212 aflidne kejsar Getas mynt, spännet fig. 85, m. fl. saker.

Vid Varpelev på Sælland har man i den här nedan (sid. 251) omtalade grafven II funnit en bronskål lik fig. 92 tillsammans med ett föga nött guldmynt af kejsar Probus (276—282).

Vid Kjørstad i Christians amt, Norge, har man i en grafkammare funnit en bronskål af denna typ jämte ett skelett, tre

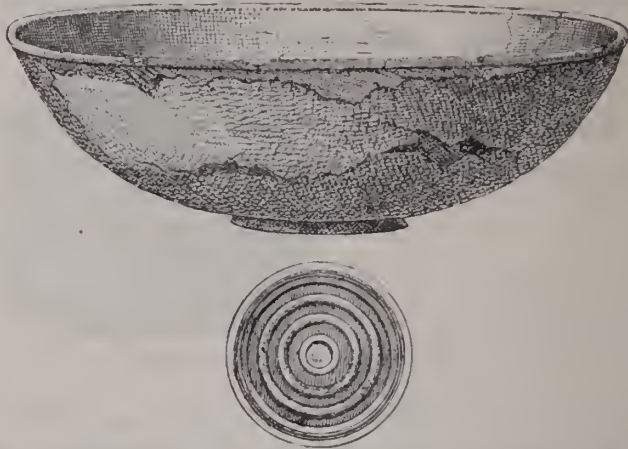

Fig. 92. Bronskål och dess botten, den senare sedd nedifrån. Varpeler, Sælland. ¹ 4.

spännen med hög nålhållare, en glasskål lik fig. 94, tre träspann med bronsbeslag, en gulfingerring lik fig. 106, m. m.²

Bronsfat med tre ringar, ehuru ej alldeles lika fig. 93, hafva förekommit i några andra fynd från denna tid, såsom i

¹ Engelhardt, *Nydam mosefund*, sid. 50, n:o 44.

² Rygh, *anf. arb.*, fig. 349 (bronskålen), 237 och 239 (två spännen; det tredje likt fig. 235), 336 (glasskålen).

tre af grafvarna vid Sackrau¹ och i »Flaghangen» på Karmöen i Norge.²

*
*
*

Af stor vikt för nu föreliggande fråga äro glaskärlen.

Från den fjärde perioden känner man några i södra Skandinavien funna, temligen flata glasskålar, prydda med vertikala, ganska tätt stående, höga och tjocka, upptill tvärt afskurna åsar.³ Att de tillhöra tiden omkring år 100 efter Kr. föd., visas af fynd gjorda så väl inom som utom Norden.⁴

Andra glasskålar äro djupare, med mindre, tätt stående, smälare, upptill spetsiga, vertikala åsar, som sluta ungefär på skålens halfva höjd (fig. 94).⁵ Att dessa hufvudsakligen tillhöra det 3:dje århundradet visas deraf, att de förekommit tillsammans med bronskärl lika fig. 90⁶ och spännen med hög nålhållare.⁷

Sådana glasskålar som fig. 95, med målade djurbilder, stodo i grafvarna vid Himlingöie, Nordrup, Thorslunde och Varpelev,⁸ alla sannolikt från det 3:dje århundradet.

¹ Grempler, anf. arb., I pl. IV fig. 1—3, II pl. V fig. 6—7.

² Lorange, anf. arb., sid. 72. — Ett bronsfat med tre ringar från början af sjette perioden är funnet vid Hange på Jæderen, i sydvästra Norge; *Arsberetn.*, 1869, sid. 48, fig. 19 (funnet jemte spännet fig. 21).

³ Müller, *Jernalderen*, fig. 196.

⁴ Vid Espe på Fyen har man funnit två sådana glasskålar tillsammans med ett spänne närmast likt vår fig. 34 och andra saker från tiden omkring år 100 efter Kr. föd. *Årbøger*, 1871, sid. 448. — I London har man funnit en glasskål af samma typ jemte föga begagnade bronsmynt af Vespasianus. Roach Smith, *Roman London*, pl. XXXII, sid. 122.

⁵ En från Bornholm är afbildad af Vedel, anf. arb., fig. 298 (se sid. 355; funnen i en skelettgraf jämte ett litet spänne »med en bred plade bag böjlen»). — En annan från Alsted, vid Ringsted, är afbildad i *Annaler f. nord. Oldkynd.*, 1844—45, fig. 112; *Årbøger*, 1871, sid. 446. — I Vestergötland är en glasskål af samma typ funnen; St. H. M. 7578.

⁶ *Årbøger*, 1892, sid. 294, not 2.

⁷ Grafven vid Kjørstad i Norge (sid. 246).

⁸ Himlingöie III, sid. 232, not 2. — Nordrup, sid. 231. — Thorslunde, *Årbøger*, 1871, sid. 441, pl. X—XII. — Varpelev I, *Annaler* 1861, sid. 311, pl. I, II. — Omålade kärl af samma form äro dessutom funna i en annan graf vid Himlingöie (*Mémoires*, 1869, pl. I fig. 2) och troligen i en graf vid Näsby, nära Sorö (*Årbøger*, 1892, sid. 295).

Fig. 93. Bronsskål. Nordrup, Sælland. 16.

Fig. 94. Glasskål. Västergötland. 12.

Fig. 95. Molad glasskål. Varpeler, Sælland. 23.

Fig. 96. Glasbigare. Nordrup, Sælland 12.

Fig. 97. Glasbigare. Västergötland. 13.

Glaskärl med glastrådar, vanligen af olika färg, — ofta omväxlande mörkblå och mjölkhvita, — hvilka äro pålagda i oregelbundna mönster, förskrifva sig ock från samma århundrade, såsom de i det föregående beskrifna grafvarna vid Nordrup och Vallöby visa.¹ Ett präktigt dryekeshorn af glas prydt med sådana blåa och mjölkhvita trådar är upptaget nr en graf vid Östra Hvarf i Östergötland² tillsammans med ett silfverspänne med hög nålhållare (*Förh. per.*, pl. 17 fig. 3), två sköldbucklor, den ena af brons (fig. 120) och lik några från Vimose,³ den andra af jern och trattformig (*Förh. per.*, pl. 16 fig. 2), ett tveeggadt svärd och 2 spjuntspetsar af jern, m. m. Grafven hade innehållit två skelett.

En glasbägare ganska lik en af de vid Nordrup funna och prydd med blåa och mjölkhvita trådar är funnen i en graf på Neustädter Feld vid Elbing i West-Preussen.⁴ Det graffält, till hvilket denna graf hörde, och hvilket innehöll såväl skelettgrafvar som brandgrafvar, har visat sig vara från de tre första århundradena efter Kristi födelse.

Att glaskärl prydda med sådana i oregelbundna mönster pålagda trådar höra till tiden före det 3:e århundradets midt, erfara vi af ett fynd från Urdingen nära Crefeld.⁵ I en romersk sarkofag lågo två på detta sätt prydda glaskärl, och i en dylik sarkofag, hvilken sannolikt är samtidig, emedan den stod alldeles invid den förra, låg ett »samiskt» lerkärl, troligen från det 2:a århundradet.

Utom dessa glaskärl med glastrådar, vanligen af annan färg, lagda i oregelbundna mönster har man i Norden funnit många glaskärl med sådana trådar af samma färg, lagda i ganska regelbundna mönster, i det de vanligen dels ligga vågrätt, i stort antal

¹ Nordrup, sid. 231. — Vallöby, sid. 229.

² St. II. M. 8656. — Glashornet är afbildadt i mitt arbete *Les temps préhistoriques en Suède et dans les autres pays Scandinaves* (Paris 1895), fig. 255.

³ Närmast lik fig. 11 å pl. 5 i Engelhardts *Vimose fundet*. Det till denna sköldbuckla hörande sköldhandtaget är också af brons (likt *Se. forms.*, fig. 289).

⁴ Museet i Elbing. Glaset är afbildadt i *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie*, 1885, sid. 181; jfr samma *Verhandl.*, 1877, sid. 259, 1878, sid. 198, 1879, sid. 241, 1880, sid. 379. — Auger, *Das gemischte Gräberfeld auf dem Neustädter Felde bei Elbing*, i *Zeitschrift für Ethnologie*, 12, sid. 106.

⁵ *Archæologia*, XLIII, sid. 255, pl. XXV.

parallela med hvarandra, dels bilda smala, höga båggar (fig. 97). De flesta glas af detta slag höra emellertid ej till denna, utan till följande period.

Några sådana glas förekomma dock i fynd från den femte perioden. En glasbägare af nyss beskrifna slag, men tydligen äldre än de vanliga, är funnen i en brandplet vid Kannikegård, inom grupp I, hvilken, såsom vi sett, hufvudsakligen innehåller arbeten från det 3:e århundradet.¹

Till senare delen af samma århundrade hör en graf vid Nordre Rör i Smålenenes amt, södra Norge, hvilken jemte ett ungt spänne med hög nålhållare (= fig. 57) och två guldfingerringar (den ena med en infattad karneol och två blå glasfnusser, den andra tvåryggad = fig. 107) innehöll en mängd småbitar af en glasbägare, som troligen varit lik fig. 97, ehuru på de bevarade styckena endast vågräta glastrådar lära vara synliga.²

Det fig. 97 afbildade kärlet är funnet i en graf vid Sjögestad i Västergötland jemte ett bronsspänne närmast likt fig. 327 i *Sv. forns.*, men mindre och möjligen något äldre, således från tiden omkring år 400, ett träspann med bronsbeslag, m. m.³

I en graf vid Nygårds i Vesterhejde socken på Gotland⁴ har man funnit en glasbägare lik fig. 97 jemte ett bronsspänne likt fig. 328 i *Sv. forns.*, således från slutet af det 4:e århundradet.

En glasbägare lik fig. 97 har man vid Kossewen i Ost-Preussen funnit i en graf på ett grafält, hvilket visat sig tillhöra det 3:e och 4:e århundradet.⁵

Vid behandlingen af nästa period få vi tillfälle att återkomma till dessa glasbägare.

Slipade glaskärl hafva varit i bruk under lång tid. De som förekomma i våra fynd äro ock af flera slag. Dels är formen olika,

¹ Vedel, *anf. arb.*, sid. 342 (graf 284) och fig. 212. — Ett par andra af de yngsta brandpletterna på Bornholm hafva ock innehållit bitar af glaskärl, som möjligen hört till nu i fråga varande slag, men bitarna äro för små för att vi skulle kunna med säkerhet bestämma typen. Vedel, *anf. arb.*, sid. 341 (graf 262) och 349 (graf 46).

² *Arsberetn.*, 1885, sid. 102. — Se fyndet från Sandlynggård, fig. 236.

³ *Sv. Fornm.-förs tidskr.*, 6:e bandet, sid. 83.

⁴ Statens Hist. Mus., n:o 6504.

⁵ *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde*, 1891, sid. 24, fig. 12.

med eller utan fot, med eller utan utböjd kant vid mynningen (fig. 98 och *Se. forns.*, fig. 384); dels äro de inslipade siraterna olika. Några äro runda, andra ovala. De senare stå antingen ganska glest eller så nära, att de skära hvarandras kanter; än äro alla ovalerna af ungefär samma storlek, än äro några mycket större (längre eller bredare) än de andra.¹

En stor glasbägare med ovalerna så tätt ställda, att de skära hvarandra, är funnen i en skelettgraf vid Sojvide på Gotland jemte bronsbeslag till spetsen af två dryckeshorn, ett rödbrändt lerkärl, m. m.² Sådana bronsbeslag äro i allmänhet utmärkande för den fjärde perioden.³

Att två glasbägare med väl slipade, från hvarandra skilda ovaler upptagits ur grafven vid Öremölla i Skåne, och att denna graf hör till tiden omkring år 200, hafva vi redan sett (sid. 242).

Glaskärl med inslipade rundlar begagnades i nordöstra Tyskland redan under det 3:e århundradet och omkring år 300. Detta erfara vi af fynden från Häven och Sackrau.⁴

Graffälten i Ost-Preussen visa (sid. 237, 238), att glaskärl med slipade ovaler der förekommo under det 3:e århundradet.

Äfven i Danmark voro sådana kärl vid samma tid i bruk. I en graf (II) vid Varpelev på Sjælland⁵ voro, vid sidan af ett skelett, två dylika glas nedsatta, jemte en präktig skål af blått glas med väcker genombruten silfverinfattning i hvilken läses det grekiska ordet ΕΥΤΥΧΩC (Lycka till!). I grafven lågo dessutom ett med

¹ Af det sistnämnda slaget äro bl. a. originalen till fig. 13 å pl. 1 i 2:a bandet af *Urda*, fig. 335 i Ryghs *ant. arb.* och fig. 9 i *Arsberetn.*, 1881. — Några nordiska lerkärl äro tydligen efterbildningar efter glaskärl af nu ifrågavarande slag; *Arsberetn.*, 1882, sid. 21, fig. 7.

En ovanlig glasbägare med stora, väl slipade ovaler och en grekisk inskrift är funnen (eusam) vid Vorning i Viborgs amt, Jylland; *Arböger*, 1892, sid. 308, fig. 46. — Andra äro mycket illa slipade; *Arsberetn.*, 1885, sid. 107, och 1887, sid. 109.

² Montelius, *Statens Historiska Museum*, 5:e uppl., sid. 28.

³ *Arböger*, 1874, sid. 365.

⁴ Häven, sid. 239. — Sackrau, sid. 238. På ett graffält vid Borkenhagen i trakten af Cöslin, Hinter-Pommern, har man funnit en glasbägare lik fig. 98. Hvad som kan hafva legat i samma graf, vet man ej; men graffältet har gifvit åtskilliga saker från 3:e och 4:e århundr. *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie*, 1894, sid. 596, fig. 1; jfr 1893, sid. 575.

⁵ *Arböger*, 1877, sid. 349 (graf II) och 366 (graf III).

ögla försedt guldmynt af kejsar Probus (276—282), hvilket synes vara obetydligt nött; en guldarmring af hornhufvudringtypen, men utan djurhufvud; två guldfingerringar, den ena tvåryggad (= fig. 107), den andra af spirallagd tråd; en bronsskål (fig. 92); ett träspann med bronsbeslag, m. m.

En annan graf (III) vid Varpelev innehöll en glasbägare med slipade ovaler, ett hakkorsformigt silfverspänne, en guldfingerring med tre par djurhufvud (= fig. 105), ett träspann med bronsbeslag, m. m.; äfven i denna graf var liket obrändt.

Till slutet af nämnda århundrade eller början af det 4:e torde en glasbägare med slipade ovaler höra, som hittats i en graf vid

Fig. 98. Slipad glasbägare. Vallstena, Gotland. ¹ z.

Hindstad i Buskeruds amt, Norge,¹ jemte ett temligen sent spänne med hög nålhållare (likt Rygh, fig. 237); ett bronsspänne med knäböjd båge (lik fig. 78), hvilket varit belagdt med breda, tunna bronsplåtar, prydda med pressadt och förgylt silfverbleek; en tvåryggad guldfingerring (lik fig. 107); två dylika fingerringar af silfver; ett träspann med bronsbeslag; m. m.

Från tiden omkring år 300 förskrifver sig den fig. 98 afbildade glasbägaren, hvilken är funnen i Vallstena socken på Gotland till-

¹ *Arsberetn.*, 1892, sid. 69.

sannans med ett silfverspänne likt fig. 59, tre träspann med bronsbeslag, m. m.¹

Flera fynd från det 4:e århundradet, gjorda såväl i Danmark som på den Skandinaviska halfön, innehöllo dylika glaskärl med slipade ovaler, mer eller mindre breda och djupa. Bland de danska märkas särskildt grafvarna vid Storcheddinge och Nyrup;² bland de norska grafvarna vid Halleim i Verdalen, Ven i Melhus och Sætraug i Buskeruds amt.

Vid Halleim³ fann man också ett bronsspänne ganska likt ett från Nydams mosse, en sköldbuckla lik fig. 122; en oval eldsten, m. m.

Vid Ven⁴ anträffades likaledes jemte glaset en sköldbuckla af nyssnämnda form, samt dessutom bland annat en fyrryggad finger-ring af guld och ett bronsbeslag till en svärdsslida, likt dem från Nydams mosse.

Vid Sætraug⁵ lågo i samma graf som glaset två spännen från det 4:e århundradet (det ena likt fig. 240 i Ryghs anf. arb., det andra likt var fig. 75), ett fäste af brons till ett jernsvärd och ett bronsbeslag till en svärdsslida, båda lika dem från Nydams mosse (Rygh, fig. 193, 195).

Att glasbägare med inslipade ovaler någon gång förekomma äfven i fynd från början af den sjette perioden, få vi i det följande se.

Sådana glaskärl hafva således begagnats såväl under det 3:e århundradet som flera mansaldrar derefter.⁶

*
*
*

¹ St. H. M. 6606.

² Storcheddinge, sid. 234. — Nyrup, sid. 236.

³ *Arsberetn.*, 1870, sid. 90.

⁴ *Norske fornlevninger*, sid. 830. K. Rygh, *Katalog over Videnskabsnernes Selskabs oldsamlng* (i Thronhjelm), nr:is 362—379.

⁵ O. Rygh, *Norske oldsager*, fig. 179. *Annaler f. nord. oldkynd.*, 1836—37, sid. 151, pl. III och IV.

⁶ Utom de i det föregående och under den sjette perioden omtalade glaskärl med slipade ovaler äro flere dylika funna här i Norden. Bland andra kunna här nämnas:

Från Danmark: *Annaler f. nord. oldkynd.*, 1850, pl. II, fig. 4 (3 glas lika hvarandra, funna vid Höirup på Sjælland, sid. 360; ett dylikt, funnet vid Merlösegård, nära Ringsted, sid. 362). — *Arbojer*,

Särskild uppmärksamhet förtjena de silfverbägare lika fig. 99, hvilka upptagits ur några grafvar på Sælland. Himlingöie (två stycken), Vallöby (två) och Nordrup (en).¹ Omständigheterna vid det förstnämnda fyndet äro ej närmare kända, men de två andra höra, såsom vi sett, till det 3:e århundradet.

Dessa bägare äro icke romerska arbeten; tydligen äro de under inverkan af romerska förebilder förfärdigade utom kejsarrikets gränser, således af barbarer, troligen i Danmark. De äro prydda med ett nedanför mynningen anbragt band af tunt guld, i hvilka djurfigurer äro drifna eller pressade; dessa djur äro på de två bägarna

Fig. 99. Silfverbägare. Vallöby, Sælland. ¹/₂.

1871, sid. 447 (Ströby, nära Varpelev på Sælland; och Killerup vid Odense, afbildadt *Annaler*, 1844—45, pl. XII fig. 110).

Från Sverige: En glashägare af detta slag förvaras i Lunds museum och en i brukspatron Wallis' samling på Dybeck; båda äro funna i Skåne. — Vid Lilla Gerum i Tanums socken, Bohuslän, är en glashägare med mycket stora, långa ovaler funnen, nästan alldeles lik de i *Urda*, II, pl. I, och i *Arsberetn.*, 1881, fig. 9 afbildade (se här ofvan sid. 251, not 1.); Montelius, *Bohuslänska fornsaker*, 2, sid. 126, fig. 100.

Från Norge: Nicolaysen, *Norske fornlevninger*, sid. 247 (Glansland), 276 (Bringsjord), 825 (Eide; afbild. Lorange, anf. arb., sid. 104). — *Arsberetn.*, 1870, sid. 60 (Stordöen).

¹ Himlingöie, sid. 235, n. 1. — Vallöby, sid. 229. — Nordrup, sid. 232.

från Vallöby och på bägaren från Nordrup åstadkomna med *samma* stämpel.¹ Djurbilder af ganska mycket liknande slag ses äfven på några i Thorsbjergs mosse funna föremål, och figurerna på guldhornen från Gallehus i Slesvig påminna likaledes om dem.² På det vid Varpelev funna hakkorsformiga silverspännet ses också foglar, drifna eller pressade i det pålagda tunna guldbleetet.³ Ganska liknande foglar äro också jemte fyrfotadjur i drifvet eller pressadt arbete anbragta i band af förgylldt silfver (fig. 100), upptagna ur en graf vid Lilla Jored i Qville socken, Bohuslän, hvilken graf tillika innehöll en trind spiralarmsring (utan djurhufvad) och en »tredubbel» fingerring, båda af guld, m. m.⁴

De större och mindre rundlar af guldbleet med en eller par drifna, tvärstrierade kretsar kring den upphöjda midten, som äro så allmänna på de hakkorsformiga spännena, återfinnas — i guld eller förgylldt silfver — så väl på silfverbägarna som på många

Fig. 100. Silfverbleck. Lilla Jored, Bohuslän. ¹ 1.

andra nordiska arbeten från det 3:e århundradet och början af det följande.⁵

¹ *Nord. fortidsminder*, I, sid. 11.

² *Årböger*, 1871, sid. 450; jfr fig. 124 här nedan.

³ *Årböger*, 1877, sid. 367, fig. 22.

⁴ Montelius och Ekhoft, *Bohuslänska fornsaker*, sid. 221, fig. 147; se äfven fig. 149 (alldeles lika foglar). Huruvida en med ögla försedd och således som prydnad buren barbarisk efterbildning i guld efter ett större mynt från den Constantinska tiden är funnen i grafven eller ej, är ovisst; att en samtidigt med denna prydnad till St. H. M. inlemnad guldrakteat är yngre, torde vara säkert. Se anf. arb., sid. 225.

⁵ Se t. ex. från *Sverige*: *Sv. forns.*, fig. 320, 338—340. — *Norge*: Rygh, anf. arb., fig. 215, 236, 238. — *Danmark*: Müller, *Jernalderen*, fig. 248, 249, 261, 266—268; Engelhardt, *Vimose fundet*, pl. 4, 5, 12, 13. — *Slesvig*: Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, pl. 4 fig. 6, 7, pl. 6, 7, m. m.; *Nydam mosefund*, pl. V fig. 25—27. — *Schlesien*: Sackrau, Grempler, anf. arb., I, pl. V, och II, pl. III, VII.

Redan på arbeten från den fjärde perioden träffar man stundom en beläggning af tunn guldblåt, eller af förgylldt silfver, med pressade figurer, men dessa äro olika.¹ Under den sjette perioden synas däremot prydnader af detta slag aldrig, eller åtminstone ytterst sällan, hafva förekommit.²

* * *

Att guldarmringar af samma typ som fig. 101 höra till det 3:e århundradet, och att de begagnades här i Norden redan under den förra hälften af detta århundrade, bevisas af Vallöbyfyndet, som innehöll en sådan ring.

I en graf vid Donbæk i Hjørring amt, Jylland, fann man en dylik armring, jemte ett bronsfat likt ett som är upptaget nr den nyssnämnda grafven vid Vallöby, ett träspann med bronsbeslag och bronsbank, m. m.³

Varpelevgrafven II (sid. 251), hvilken genom ett i den funnet guldmynt af kejsar Probus visas vara från tiden omkring år 300, innehöll en liknande guldarmring, men ändarna sluta icke på denna, såsom på Vallöbyringen, i djurhufvud.

Thorsbjergs mossfynd innehöll bitar af 3 guldarmringar, lika den från Vallöby, med djurhufvud.⁴

Från Sverige är ett stort antal dylika guldarmringar kända, men ingen af dem har anträffats under sådana förhållanden, som kunnat gifva närmare upplysning om åldern.⁵ Äfven i Finland,

¹ Müller, *Jernalderen*, fig. 99. — Sehested, *Archæologiske undersøgelser*, pl. XIII fig. 2 (liksom den förra afbildning af små handformiga spännen från det 2:a århundradet; flera sådana äro prydda på detta sätt).

² Ett vid Hade i Gestrikland funnet bronsbeslag till mynningen af ett dryckeshorn är prydt med ett silfverband, hvarpå i pressadt arbete ses djur m. m. (*Sv. forns.*, fig. 474); bronsbeslaget till hornets spets (*Sv. forns.*, fig. 475) är, liksom ett på samma ställe hittadt ändbeslag till ett andra horn, af en form, som ganska mycket liknar den under den fjärde perioden vanliga. De båda hornen uppgifvas emellertid vara funna tillsammans med spännen från senare delen af den sjette perioden (= *Sv. forns.*, fig. 440, 443). Om fynduppgiften är riktig, borde hornen hafva varit mycket gamla, när de nedlades i jorden; *Ant. tidskr. f. Sv.*, 2, sid. 304.

³ *Arbøger*, 1892, sid. 306.

⁴ Müller, *Jernalderen*, beskrifningen af fig. 234.

⁵ Montelius, *Statens Historiska Museum* (5:e uppl.), sid. 43. Efter dess tryckning har museet erhållit två sådana armringar, funna tillsammans

i trakten af Åbo, är en sådan arning, med tydliga djurhufvud, funnen (*Sr. forns.*, fig. 314).

Utom i Skandinavien och Finland förekommer denna typ, så vidt jag vet, endast i Tyskland. En guldarmring af detta slag är nämligen funnen vid Flurstedt nära Apolda i Sachsen.¹ Någon annan till nu ifrågavarande grupp hörande armring eller fingerring äro denna och de från Slesvig omtalade torde dock ej vara kända från Tyskland.

Man har varit af olika åsichter, huruvida de arningar af denna form, som sluta i djurhufvud, äro äldre eller yngre än de som icke

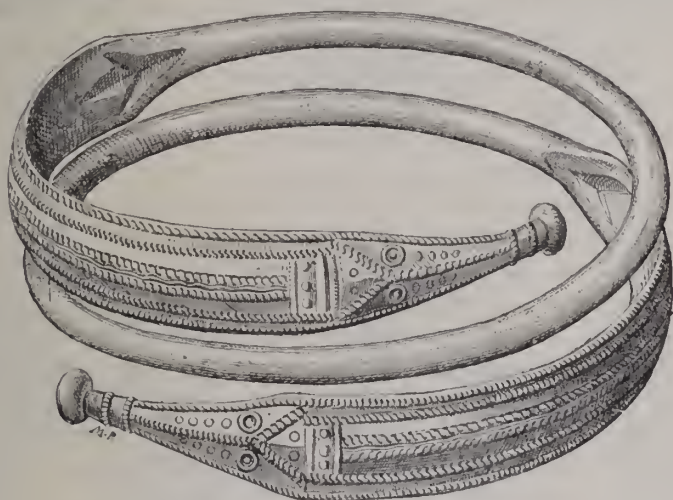

Fig. 101. Guldarmring. Öland. 11.

hafva sådana hufvud.² Jag anser, att de med hufvud äro äldre, hvilket äfven stämmer väl öfverens dermed, att ringen från Vallöbygrafven har hufvud, men ringen från Varpelevgrafven, som är senare, saknar sådana.

vid Tuna i Hjelsta socken, Upland. På Gotland äro två arningar af detta slag och en mindre ring (dock större än en fingerring) funna; alla tre äro af den yngsta typen, med tre breda stycken, utan djurhufvud. — Hildebrand, i *Månadsbladet*, 1873, sid. 24.

¹ I Berlins Museum für Völkerkunde. Enligt meddelande af amanuenssen Almgren är denna ring af mycket sen typ, med tre breda stycken och utan djurhufvud.

² *Arbøger*, 1892, sid. 297, not.

De äldsta af de nu ifrågavarande guldringarna stå tydligen i förbindelse med sådana till den fjerde perioden hörande armringar af silfver och brons som fig. 350 i *Sv. forns.* och fig. 89 i Müllers *Jernald.*¹ Den förra är, liksom guldringarna af samma slag som fig. 101, trind utom vid ändarna; den senare slutar i nästan djurhufvudformade ändar och blir, liksom guldringarna, bredare mot dessa.

För öfrigt hafva vi utan tvifvel äfven i sådana guldarmringar som fig. 101 ett bevis för romerskt inflytande. I Italien voro nämligen under denna och föregående tid guldarmringar i form af en kring armen lindad om ganska allmänna, med hufvud i ena ändan och stjärt i den andra. De äldsta nordiska ringarna, såsom den nyss omtalade från Finland, hafva visserligen ett hufvud i ringens båda ändar; men på dem slutar hvartdera breda ändstycket endast utåt i ett hufvud, under det att något sådant ej finnes inåt, mot ringen. De flesta armringarna af denna grupp, som hafva djurhufvud, visa emellertid ett sådant hufvud vid båda ändarna af det breda stycket. Så är fallet med originalet till fig. 101. Hufvudena blifva sedan alltmera otydliga och försvinna slutligen, såsom vi nämnt, alldeles.

Ursprungligen hafva dessa guldarmringar varit lagda i spiral, vanligen något mer än två hvarf; många hafva emellertid vid eller efter upptagningen ur jorden förlorat denna form. De flesta äro trinda utom vid ändarna. Några hafva dock vid midten en utplattning lik dem vid ändarna; då ringen hade sin rätta form, lågo dessa tre breda stycken bredvid hvarandra liksom på fingerringen fig. 103. Detta är uppenbarligen en senare form, och det förtjenar då vår uppmärksamhet, att dessa ringar med tre breda stycken icke hafva

¹ Den förra är funnen vid Husby Erlinghundra i Upland tillsammans med ett brousspänne likt fig. 313 i *Sv. forns.*, således från det 2:a århundradet. — Den senare hör till den fjerde perioden och icke, såsom man en tid antog (Worsane, *Nord. olds.*, fig. 452; jfr *Årböger*, 1873, sid. 302), till den yngre jernaldern; den är nämligen funnen vid Fröslev på Selland tillsammans med de här ofvan (sid. 210, not 2) omtalade guldblockerna, m. m.; jfr *Årböger*, 1871, sid. 302, fig. g (ändarna nästan djurhufvudformade) och h. Många ringar lika den sistnämnda äro funna i norra Tyskland under förhållanden, som visa, att de förskrifva sig från de två århundradena närmast efter Kr. föd. Se bl. a. Hostmann, *Der Urnenfriedhof bei Darzan*, pl. IX fig. 10 och sid. 105.

några djurhufvud, ett ytterligare bevis för att de ringar af detta slag, som sakna hufvud, äro yngre än de, som hafva sådana.

Utom de i djurhufvud slutaende armringarna hade man under den femte perioden i spiral lagda fingerringar af samma form. Några hafva, liksom de flesta nn beskrifna armringarna, två breda stycken, hvilka båda vid hvardera ändan sluta i ett djurhufvud (fig. 102); de bilda en regelbunden spiral.

Fig. 102. Guld-fingerring.
Quelle, Bohuslän. 11.

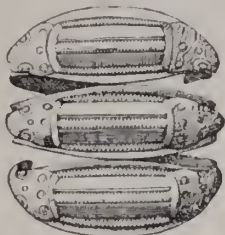

Fig. 103. Guld-fingerring. Hjulringöie,
Sjælland. 11.

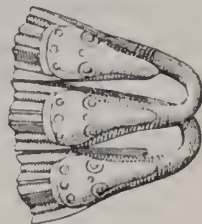

Fig. 104. Guld-fingerring, sedd från två
sidor. Byarum, Småland. 11.

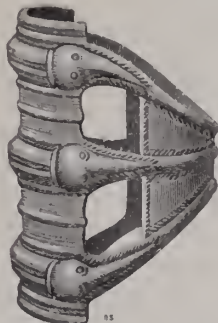

Fig. 105. Guld-fingerring.
Njurundo, Medelpad. 11.

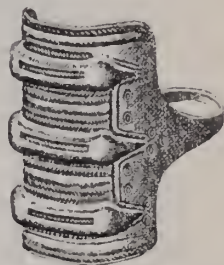

Fig. 106. Guld-fingerring.
Bringsver, Norge. 11.

yngre, hafva tre sådana stycken, likaledes vid hvardera ändan slutaende i djurhufvud; några af dessa ringar äro lagda i spiral, med alla hvarfven fria (fig. 103); på andra äro hvarfven sammanvuxna, utom de båda ändarna (fig. 104); småningom växa äfven ändarna fast vid det öfriga (fig. 105). De sist omtalade ringarna, hvilka nppenbarligen äro yngre än de förra, hafva förlorat den ursprungliga spiralformen. Slutligen går sammanväxningen så långt, som fig. 106 visar.

Se vi på de i kronologiskt afseende upplysande fynd, i hvilka dessa fingerringar förekommit, så visar det sig, att en fingerring lik fig. 102 låg i en af grafvarna vid Nordrup jämte ett gammalt spänne med hög nålhållare,¹ och att den således måste hänföras till det 3:e århundradet och troligen den förra hälften deraf. Å andra sidan låg en fingerring af mycket ung form (= fig. 105) i Varpelev-grafven III, hvilken sannolikt hör till slutet af det 3:e århundradet (sid. 252). En fingerring lik fig. 106 är vid Kjörstad i Norge² funnen i en graf jemte några unga spännen med hög nålhållare, således från sistnämnda tid. En annan ring af samma typ är vid Bringsvær i Norge³ funnen med en svärdsdoppsko lik dem, som upptagits ur Kragelhuls mosse (= fig. 117), och således från tiden omkring år 400.

* * *

Ett annat slags fingerringar af guld, hvilka också äro af vigt för den kronologiska frågan, äro de som äro gjorda så, att de se ut som dubbla eller flerdubbla, de så kallade tvåryggade, »treryggade» och ännu bredare ringarna.

De tvåryggade fingerringarna (fig. 107) höra, enligt flera fynds vittnesbörd till det 3:e århundradet, men voro i bruk ännu vid början af det följande.⁴

I Vallöby-grafven lågo icke mindre än tre sådana ringar samt två gamla spännen med hög nålhållare och de många här ofvan (sid. 229) omtalade andra saker, som visa, att denna graf förskrifver sig från det 3:e århundradets förra hälft. Vid Gunderup är en ring af denna typ funnen tillsammans med ett silfvermynt af L. Verns (161—169) och ett bronsfat likt fig. 92. Varpelev-grafven II innehöll en tvåryggad fingerring jemte ett guldmynt af Probus (276—282) och två glasbägare med slipade ovaler. Ur grafven vid Nordre Rör upptogs en sådan ring och ett ungt spänne med hög nålhållare. Grafven vid Hundstad innehöll en tvåryggad fingerring, ett spänne

¹ *Nordiske fortidsminder*, I, pl. III fig. 1, sid. 4.

² Rygh, *anf. arb.*, beskrifningen af fig. 165.

³ *Arsberetn.*, 1875, sid. 207, pl. II fig. 11 (originalet till vår fig. 106).

⁴ Åtskilliga i Köbenhavns Museum förvarade guldfingerringar af nu ifrågavarande slag, tvåryggade och fleryggade, äro beskrifna i Boye's *Oplysende fortegnelse* öfver föremål af ädla metaller i nämnda museum, sid. 109—111.

med hög nålhållare, ett spänne med sådan knäböjd båge som å fig. 78, samt en glasbägare med slipade ovaler, m. m.¹

I grafven vid Sætrang låg en tvåryggad fingerring jemte två trefryggade ringar,² alla af guld, samt tre bronsspännen (ett likt fig. 75), en glasbägare med slipade ovaler, 5 träspann med bronsbeslag, ett svärdsfäste af brons likt fig. 112, m. m. (sid. 253).

En fyrryggad fingerring af guld är vid Ven i Søndre Throudhjems amt, Norge, fimen jemte en glasbägare med slipade ovaler, ett tveeggadt svärd med bronsbeslag för slidans sida likt ett från Nydams mosse, m. m. (sid. 253). I grafven låg dessutom en sköldbuckla lik fig. 122, således äfven denna af en för Nydamsfyndet utmärkande typ.

I en grafhög vid Veien i Buskeruds amt, Norge, har man funnit en fyrryggad guldfingerring³ jemte en liknande ring, flera trä-

Fig. 107. *Tvåryggad fingerring af guld.*
Vallöby, Sölland. ¹1.

Fig. 108. *Sexryggad fingerring af guld.*
Gunheim, Norge. ¹1.

spann med bronsbeslag, ett bronsspänne, troligen från det 4:e århundradet, 3 sköldbucklor lika fig. 122, ett tveeggadt svärd med silfverbeslag till slidan, m. m.

En femryggad och en sexryggad fingerring af guld (fig. 108) lågo i en graf vid Gunheim i Bratsbergs amt, Norge, tillsammans med ett i bred, med ögla försedd ram infattadt guldmünt, som är

¹ Gunderup, sid. 245. — Varpelev II, sid. 251. — Nordre Rör, sid. 250. — Hundstad, sid. 252.

² En trefryggad guldfingerring från Gotland är afbildad i *Sv. forns.*, fig. 353.

³ Afbildad i Ryghs anf. arb., fig. 305. — Fyndet är beskrifvet i *Annaler f. nord. oldkynd.*, 1836—37, sid. 142.

en efterbildning efter ett mynt, pregladt för kejsar Decentius (351—353).¹ Denna graf är således icke äldre än från den senare hälften af det 4:e århundradet.

En sjuryggad fingerring af guld, hittad år 1690 på Christiansö nära Bornholm,² är prydd med inprickade halfkretsformiga sirater. Emedan denna ring är så bred, att den skulle hafva omöjliggjort fingrets böjande, om den varit lika bred rundtom, är dess inre hälft smal.³

En tolfryggad ring af samma förn är funnen i Danmark.⁴

* * *

Hvad vapnen beträffar, så gäller om den nu i fråga varande perioden detsamma som om öfriga delar af jernaldern, att antalet grafmynd, som gifva direkta upplysningar om de olika vapentypernas samtidighet med spänmetyper och andra i kronologiskt afseende viktiga föremål, är jämförelsevis litet. Detta beror hufvudsakligen derpå, att de senare, i synnerhet spänmena af fibula-gruppen, vanligen träffas i qvinnografrar, under det att vapnen så godt som uteslutande tillhöra mansgrafvar.

Att spänmen af nyss nämnda slag emellertid stundom ligga i grafvar, som äfven innehålla vapen, torde till en del hafva sin förklaring deri, att i grafven jordats både en man och en qvinna, — i de flesta fall väl man och hustru, — om än lemmingar af två lik ej alltid kunnat med säkerhet iakttagas.

Upplysande i nu föreliggande fråga äro emellertid sådana graffält, eller särskilda delar af graffält, som endast förskrifva sig från en

¹ Undset, *Norske oldsager i fremmede museer* (Kristiania 1878), sid. 23, fig. 19 och 20.

² Boye, *Fortegnelse*, sid. 109, n:o 662. — En dylik ring, med bredt sjuryggadt framstyeke och smalt bakstyeke, är afbildad af Rygh, *anf. arb.*, fig. 306 (fyndomständigheterna synas ej vara säkert kända). Jfr *Årsberetn.* 1867, pl. I fig. 13.

Härigenom får ringen en viss likhet med fig. 106. Den omständigheten, att alla åsarna äro hvarandra lika, såsom på de jemnbreda ringarna med många åsar, synes mig ådagalägga, att något direkt samband icke finnes med den af fig. 106 representerade yngsta typen af »ormhufvudringarna». Jfr de med en eller flera stenar prydda fingerringarna; Müller, *Jernalderen*, fig. 244, Worsaae, *Nord. olds.*, fig. 381.

⁴ Müller, *Jernalderen*, fig. 242.

viss kortare period; der äro nemligen mansgrafvar och kvinnografvar blandade om hvarandra.

På detta sätt erfara vi af de bornholmska brandplettsplatserna, att eneggade svärd, hvilka under den fjerde perioden voro de vanligaste, under den femte perioden blifva mindre vanliga än de tveggade. Detta bekräftas också af många andra graffynd både i Sverige och i andra delar af Norden.¹

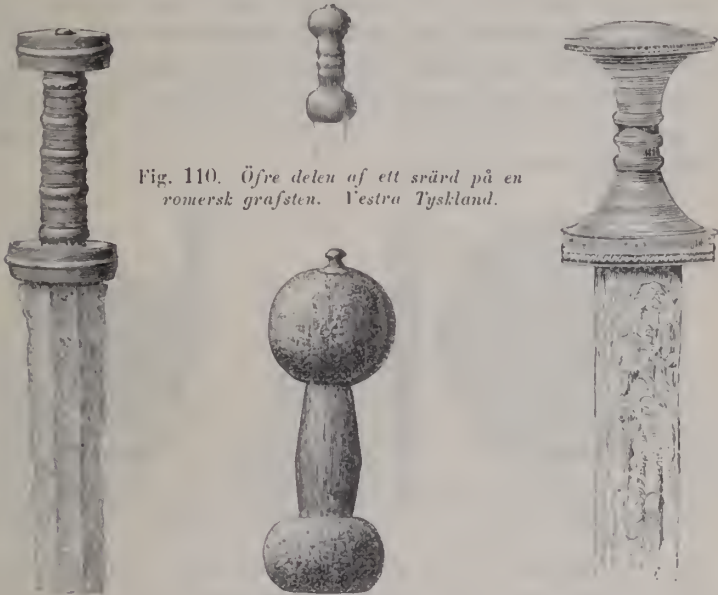

Fig. 110. Öfre delen af ett svärd på en romersk grafsten. Vestra Tyskland.

Fig. 109. Öfre delen af ett jernsvärd med fäste af trä och silver. Kragehul, Fyen. ¹4.

Fig. 111. Svärdsfäste af trä, med bronsknapp öfverst. Thorsbjerg, Slesvig. ¹4.

Fig. 112. Öfre delen af ett jernsvärd med bronsfäste. Kragehul, Fyen. ¹4.

De flesta eneggade svärd från den femte perioden, isynnerhet från dess senare del, skilja sig också i form från dem som tillhöra den fjerde: på de äldre svärderna är fångens ena kant en omedelbar fortsättning af klingans rygg, under det att fången på de flesta yngre svärd med en egg sitter mera i midtlinien.

Att de tveggade svärdens fästen under den femte periodens förra hälft ofta, åtminstone i Danmark, hade den form som fig. 111

¹ Vedel, *anf. arb.*, sid. 69, 111.

visar,¹ få vi af det följande se. Svärd med sådana fästen äro afbildade på många i sydvestra Tyskland funna romerska grafstenar från den äldre kejsartiden (fig. 110).²

Under periodens senare hälft hade fästena deremot ofta samma form som fig. 112.³ Båda »hjalten» (tvärstyckeana) äro ej sällan af brons och kaffeu belagd med samma metall. På det öfre hjaltet ligger stundom ett lågt, smalt bronsstycke, som vid båda ändar slutar i ett djurbufvud. Ett svärdfäste af brons⁴ likt fig. 112 hör till det här ofvan (sid. 253) ontalade fyndet från Sætrang i Norge. Ett dylikt svärdsfäste, hvars öfversta del dock tyvärr är ofullständigt, har anträffats på ett grafvält vid Samson, mellan Namur och Liège i Belgien, som förskrifver sig från tiden kort efter det germanerna eröfrat landet från romarna.⁵

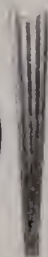
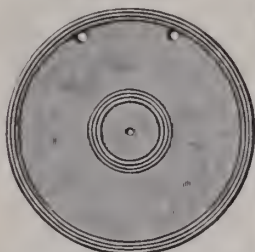

Fig. 113. Bronsdoppsko till en svärdsblida.
Hammenhög, Skåne. ¹ 2.

Fig. 114. Silverdoppsko till en svärdsblida.
Kragehul, Fyen. ¹ 2.

Ett svärdsfäste af silfver likt fig. 109 är funnet i en grafhög vid Vöien i Christians aut, Norge,⁶ tillsammaus med ett bältespäune

¹ Originalen till fig. 111 är funnet i Thorsbjergs mosse. Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, pl. 9 fig. 2.

² Lindenschmit, *Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*, I: IV pl. 6, I: VIII pl. 6, I: IX pl. 4, I: X pl. 5 (vår fig. 110), I: XI pl. 6, III: VI pl. 5, m. fl.

³ Originalen till fig. 112 är funnet i Kragehuls mosse. Engelhardt, *Kragehul mosefund*, pl. 1 fig. 2. — Fig. 109 är från samma mosse, anf. arb., pl. I fig. 4.

⁴ Afbildadt af Rygh, anf. arb., fig. 193.

⁵ Dr Salin har meddelat mig en teckning af svärdsfästet. *Annales de la Société archéologique de Namur*, VI, sid. 345. Söderberg, i *Antiq. tidskr. f. Sv.*, 11: 3, sid. 21.

⁶ Rygh, anf. arb., beskrifningen af fig. 145.

och ett remändebeslag af brons (det senare likt ett från Thorsbjergs mosse),¹ en sköldbuckla lik fig. 122, m. m.

Svärdsslidorna hade ofta doppskor af metall, hvilkas form var ganska vexlande. Utrymmet medger dock endast att tala om några former.

Sådana kretsruna, flata doppskor som fig. 113 begagnades under hela perioden. U-formiga doppskor (fig. 114) af ett jemnbredt, omvikt bronsband höra deremot till periodens senare del, såsom vi af det följande få se. Vi få då också göra bekantskap med andra typer, hvilkas utveckling man med lätthet kan följa (fig. 115—117).²

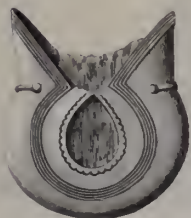

Fig. 115. Thorsbjerg,
Slesvig. $\frac{1}{2}$.

Fig. 116. Nydana,
Slesvig. $\frac{1}{2}$.

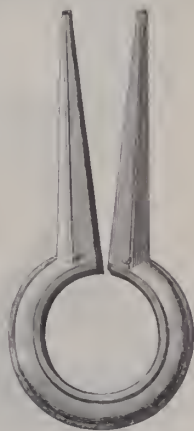

Fig. 117. Kragehul,
Fyen. $\frac{1}{2}$.

Bronsdoppskor till svärdsslidor.

Att sådana doppskor som fig. 117 höra till öfvergångstiden mellan den femte och den sjette perioden, visas af flera norska fynd.

¹ Rygh, *anf. arb.*, fig. 323; jfr Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, pl. 15 fig. 33; och *Se. forn.*, fig. 303.

² Originalen till fig. 113 är funnet vid Hlanmenhög i Skåne; *Sv. forn.*, fig. 283. — Fig. 114 är från Kragehuls mosse; Engelhardt, *Kragehul mosefund*, pl. I fig. 18. — Fig. 115 från Thorsbjergs mosse; Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, pl. 9 fig. 27. — Fig. 116 från Nydams mosse; Engelhardt, *Nydams mosefund*, pl. IX fig. 48. — Fig. 117 från Kragehul mosse; Engelhardt, *Kragehul mosefund*, pl. I fig. 19.

En silfverdoppsko af denna typ är funnen i en hög vid Lille-Re i Hedemarken, tillsammans med ett bronsspänne likt dem från Nydams mosse, eller något yngre.¹ I en hög vid Moldestad i Nedenes amt har man funnit en bronsdoppsko lik fig. 117 tillsammans med ett svärd, 4 spjutspetsar och ett bronsspänne af ungefär samma typ som det sistnämnda.² I en hög vid Bringsvær i Nedenes amt hittades en bronsdoppsko af samma typ tillsammans med den fig. 106 afbildade guld fingerringen och åtskilliga andra saker (sid. 260).

Sköldbucklorna under den fjärde perioden voro, såsom vi minnas (sid. 214), trattförmiga. Sådana — med toppen spetsig (fig. 118), eller utvidgad och tvärhuggen (fig. 119) — förekomma ännu

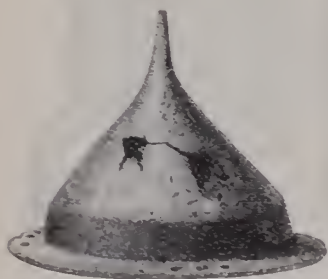

Fig. 118. Sköldbuckla af jern.
Vimose, Fyen. ¹s.

Fig. 119. Sköldbuckla af brons.
Gotland ¹s.

under den femte periodens förra hälft, således under det 3:e århundradet, ganska allmänt; de äro nästan alltid af jern.³ En sådan

¹ *Arsberetn.*, 1869, sid. 88, pl. III fig. 16 (doppskon) och 15 (spännet; se äfven Rygh, *anf. arb.*, fig. 242).

² Rygh, *anf. arb.*, beskrifningen af fig. 197.

³ Några äro dock af brons, med bred, tvärhuggen, ej spetsig topp. Müller, *Jernalderen*, fig. 351; Engelhardt, *Vimose fundet*, pl. 5 fig. 12, och *Thorsbjerg mosefund*, pl. 18 fig. 18 (tecknad upp och nedvänd). Från Sverige äro ett par sådana bronsbucklor kända. Originalen till fig. 119 är funnet vid Fjells i Endre socken på Gotland (St. H. M. 4077). — Vid Herpaly i Ungern har man uppräkt en praktig sköldbuckla af liknande form; den är af brons, beklädd med förgylldt silfver

låg i den sid. 249 omtalade grafven vid Östra Hvarf i Östergötland, hvilken förskrifver sig från det 3:e århundradet. I vissa trakter, särskildt i Norge, förtfor bruket af dessa trattformiga sköldbucklor ända in i den sjette perioden, ehuru andra former redan under den nu i fråga varande blifvit allmänna.

Sådana i en rund knopp slutande sköldbucklor, ofta af brons, som fig. 120 tillhöra det 3:e århundradet; sköldhandtaget var van-

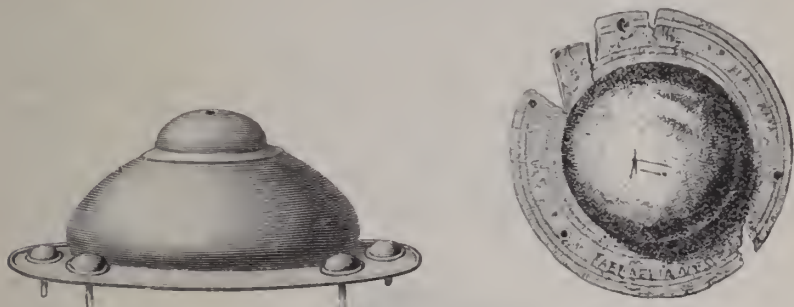

Fig. 120. Sköldbuckla af brons. Östra Hvarf, Östergötland. ¹ s.

Fig. 121 a. Sköldbuckla af brons, med romersk inskrift. Thorsbjerg, Slesvig. ¹ s.

ligen bronsbeklädt. Originalen till sistnämnda figur anträffades i den nyss omtalade grafven vid Östra Hvarf.¹

Liksom många svärd från det 3:e århundradet röja sitt romerska ursprung, har man i södra Skandinavien äfven funnit sköldbucklor af otvifvelaktig romersk härkomst. En sådan af brons, är den fig. 121 afbildade, med en romersk inskrift.²

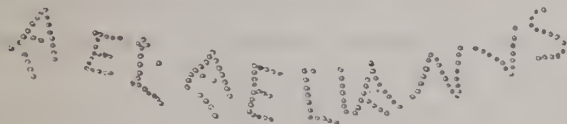

Fig. 121 b. Inskriften på sköldbucklan fig. 121 a.

och prydd med barbariska djurbilder i drifvet arbete. J. Hampel, *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter Schatz des Attila* (Budapest 1886), sid. 159, fig. 103, och sid. 189.

¹ Den i *Se. forns.*, fig. 289 afbildade sköldbucklan är af samma typ. Den är funnen i en skelettgraf vid Folkeslunda på Öland tillsammans med ett tveggadt svärd af gammal form (*Se. forns.*, fig. 280), m. m.

² Den är funnen i Thorsbjergs mosse. Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, pl. 8 fig. 11.

Under det 4:e århundradet hade sköldbucklan ofta samma form som fig. 122. Flera fynd, af hvilka några i det följande omtalas, visar detta, äfvensom att bucklor af denna typ voro i bruk ännu under det 5:e århundradet.

* * *

I den föregående undersökningen har jag icke behandlat de vigtiga *mossfynd* från den femte perioden, som gjorts här i Norden. Jag har ansett det vara skäl att betrakta dem särskildt, emedan man varit af olika åsigt, huruvida allt det som träffats i en och samma mosse blifvit der på en gång nedlagdt eller icke. Ett noggrant studium af alla lithörande förhållanden har emellertid öfvertygat mig om, att hvarje mossfynd bör betraktas som ett helt, i

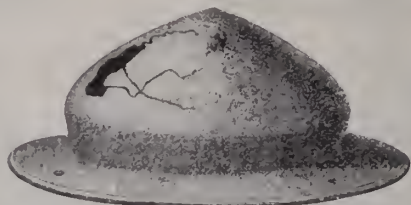

Fig. 122. Sköldbuckla af jern, med bronskant. Nydam, Slesvig. ¹ 3.

det att alla nr en mosse nu upptagna föremål — möjligen med enstaka undantag — efter all sannolikhet blifvit *nedlagda* samtidigt, ehuru här liksom i grafvarna alla föremålen naturligtvis icke därför behöfva vara samtidigt *förfärdigade*.

De mossfynd, som förskrifva sig från den femte perioden och tiden omedelbart efter denna periods slut, — för sammanhangets skull alla behandlade här — äro dels de fyra stora, anträffade i Vimose och vid Krageluh på Fyen, samt vid Thorsbjerg och Nydam i Slesvig,¹ dels flera mindre, anträffade på olika ställen i

¹ Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund* (Kjöbenhavn 1863), *Nydam mosefund* (1865), *Krageluh mosefund* (1867) och *Vimose fundet* (1869). — W. Splieth, *Ausgrabungen im Nydamer-Moor*, i *Mitteilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein*, 7:e h., sid. 3. — Om namnen Vimose och Thorsbjerg se *Arbøger*, 1890, sid. 217.

Danmark.¹ Härtill kommer ett viktigt fynd gjordt vid Finjasjöns strand på Sjöröds egor i Skåne;² skillnaden mellan detta och mossfynden är hufvudsakligen, att på det sistnämnda stället någon torfmossbildning ej egt rum under den tid, som förflutit efter nedläggningen. På alla ställena äro sakerna ursprungligen nedlagda i vatten.³

Äldst bland de fyra stora mossfynden synes mig det från Vimose vara, föga yngre är det från Thorsbjerg, betydligt yngre än detta är det från Nydam och yngst det från Kragehul. Skälen för denna åsigt äro följande:

I Vimose- och Thorsbjergsfynden hafva inga spännen förekommit, som tillhöra tiden efter det tredje århundradet, och intet som måste hänföras till detta århundrades sista årtionden. Ur Thorsbjergs mosse hafva dessutom upptagits några spännen,⁴ som äro förfärdigade redan under den fjerde perioden.

Nydamsfyndet innehöll deremot spännen, som förskrifva sig från det 4:e århundradets midt eller senare hälft. Från Kragehuls mosse äro inga spännen af fibulatyf kända.

De mynt, som man hittat i dessa mossar, äro:

i Vimose: 1 silfvermynt för Faustina den yngre († 175),

i Thorsbjergs mosse: 37 silfvermynt, preglade åren 60—194,

och i Nydams mosse: 34 silfvermynt, preglade åren 69—217.

Från Kragehuls mosse äro inga mynt kända.⁵

Mynten från de två förstnämnda mossarna stämma således väl med det kronologiska resultat, till hvilket studiet af spännena leder. Att inga efter år 217 preglade mynt hittats i Nydams mosse, churn fyndet ej kan vara äldre än från det 4:de århundradets senare hälft,

¹ Engelhardt, *Thorsbjerg mosefund*, sid. 63. — *Årbøger*, 1866, sid. 133, och 1881, sid. 128 (Porskær mose, nära Horsens i Jylland).

² *Sv. forns.*, fig. 410, 414, 427, 433.

³ Om orsaken till nedläggandet hafva olika åsikter uttalats. Worsaae, *Om Slesvigs eller Sönderjyllands oldtidsminder*, sid. 55. — Engelhardt, *Kragehul mosefund*, sid. 15. — H. Petersen, i *Årbøger*, 1890, sid. 212.

⁴ *Thorsbjerg mosefund*, pl. 4 fig. 1 och 2 (se äfven fig. 12).

⁵ P. Hanberg, *Skandinaviens fund af romersk guld- og sølvmynt før år 550*, i *Årbøger*, 1894, sid. 328. — I senare tid lära flera andra mynt (1 af guld, de andra af silfver) vara funna i Thorsbjergs mosse; de äro från samma tid som de ofvannämnda 37 och anses höra till det stora mossfyndet. Handelsmann, i *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburg. Geschichte*, 17, sid. 191.

har sin förklaring i det väl kända förhållandet, att mynt från det 3:dje och 4:de århundradet i allmänhet äro mycket sällsynta i nordiska fynd.

I Vimose och Thorsbjergs mosse har man utom spännena och mynten funnit en mängd andra prydnader och romerska arbeten, som likaledes hänvisa till det 3:dje århundradet, såsom guldarmringar af hornhufvudtyp, i det senare fyndet, ett stort antal arbeten prydda med sådana fint arbetade rundlar som omtalats sid. 255, m. m.

Särskild uppmärksamhet förtjenar en ur Vimose upptagen bronsknapp, som på framsidan visar en från romerska mynt välkänd bild: en örn mellan två troféer (fig. 123). Samma bild, i ungefär samma storlek, ses ofta på bronsmynt från de två första århundradena efter Kr. föd., ehuru jag ej ännu lärt känna något mynt, som i alla detaljer öfverensstämmer med fig. 123. Äfven på silfvermynt från samma tid och på bronsmynt från det 3:dje århundradet ses samma framställning, men dessa mynt äro betydligt mindre än bilden på knappen. Denna synes således snarare tillhöra tiden före än efter år 200.

I Nydams mosse äro romerska arbeten i allmänhet mycket sällsynta och inga sådana präktiga romerska bronser som i de två äldre mossarna funna, hvilket väl öfverensstämmer dermed, att den betydande import af romerska föremål, som under de tre första århundradena efter Kr. f. egt rum, betydligt minskats under det 4:de århundradet. Det ännu yngre Kragelhalsfyndet har knappt lemnat ett enda romerskt föremål.

Se vi på de ur de fyra mossarna upptagna vapnen, få vi många värderika upplysningar.

Eneggade svärd äro ganska talrika i Vimose,¹ och några få sådana torde hafva blifvit nedlagda i Thorsbjergs mosse, ehuru nu endast spår af dem träffats, emedan jernet i allmänhet på sistnämnda ställe blifvit förstördt.² Fästena på de ur Vimose upptagna eneggade svärderna äro af det under den fjerde perioden vanliga slaget, med fångens ena kant utgörande en omedelbar fortsättning af klingans rygg.

I Nydams och Kragelhals mossar äro *inga* eneggade svärd funna.

¹ *Vimose fyndet*, sid. 14, pl. 7.

² *Thorsbjerg mosefynd*, sid. 40, pl. 9 fig. 4.

Tveeggade svärd med sådana äldre fästen som fig. 111 äro allmänna i Vimose och i Thorsbjergs mosse. I Nydams och Kragehuls mossar äro inga sådana fästen funna. Huruvida några nr Nydams mosse upptagna svärd med lång tånge verkligen en gång haft, såsom man antagit,¹ fästen af denna form, är därför ej säkert.

Tveeggade svärd med sådana yngre fästen som fig. 112 äro å andra sidan allmänna i Nydams och Kragehuls mossar. I Thorsbjergs mosse äro dylika fästen sällsynta² och något afvikande (= fig. 109). I Vimose har man endast funnit några få lemmingar af dylika fästen, hufvudsakligen bestående af ett par tresidiga knappar, som synas hafva haft sin plats öfverst på fästen af likuande slag,³ men som tydligen äro mera ursprungliga och följaktligen äldre än de på fästena från Nydam och Kragehul.

Kretsrunna doppskor till svärdsblad lika fig. 113 förekomma i Vimose och Thorsbjergs mosse, men äfven i Nydams mosse.⁴ I Kragehuls mosse saknas de deremot, hvilket antyder, att de kommit nr bruk i början af den sjette perioden.

Fig. 123. Bronsknapp. Vimose, Fyen. 12.

I Vimose och Thorsbjergs mosse⁵ saknas sådana U-formiga doppskor som fig. 114; men i de yngre mossfynden från Nydam, Kragehul och Porskaar⁶ äro de talrika, äfvensom i Sjörröd-fyndet.⁷

¹ *Nydams mosefund*, pl. VI fig. 2; jfr pl. VII.

² *Thorsbjerg mosefund*, sid. 40, pl. 9 fig. 5.

³ *Vimose fyndet*, sid. 15, pl. 6 fig. 16--19.

⁴ *Vimose fyndet*, pl. 9. — *Thorsbjerg mosefund*, pl. 9. — *Nydams mosefund*, pl. IX.

⁵ Fig. 42 å pl. 10 i *Thorsbjerg mosefund* är afvikande.

⁶ *Nydams mosefund*, pl. VIII. — *Kragehul mosefund*, pl. I. — *Arbogers*, 1881, sid. 131 (Porskaar).

⁷ *Se. forns.* fig. 410 och 414 (rikt ornerad).

Af stort intresse synas mig de fig. 115—117 afbildade typerna vara. Den ursprungligaste är tydligen fig. 115 och den yngsta fig. 117; fig. 116 är en mellanform. De äro funna i Thorsbjergs, Nydams och Kragchul mossar;¹ från Vimose är ingen dylik doppsko känd, åtminstone ej afbildad. Fig. 115 hör till Thorsbjergs-fyndet, således det äldsta af de tre förstnämnda; fig. 116 till Nydams-fyndet och fig. 117 till Kragchuls-fyndet, hvilket äfven på grund af många andra skäl måste anses vara yngst. Vi hafva redan sett (sid. 266), huru också andra fynd bevisa, att doppskor af samma typ som fig. 117 tillhöra slutet af den femte och början af den sjette perioden.

Trattformiga sköldbucklor lika fig. 118 äro tatrika i Vimose; toppen är dels spetsig, dels uppåt vidgad och tvärluggen. I Thorsbjergs mosse äro sådana sköldbucklor mycket sällsynta, och i Nydams liksom i Kragchuls mosse saknas de alldeles.²

Sköldbucklor af samma form som fig. 120 och 121 hafva likaledes upptagits endast ur Vimose och Thorsbjergs mosse; i de båda andra nyssnämnda mossarna saknas de.³

I Nydams och Kragchuls mossar äro deremot sköldbucklor lika fig. 122 allmänna, under det att de saknas både i Vimose och i Thorsbjergs mosse.⁴

På grund af allt det nu anförda och många andra förhållanden, för hvilka jag af brist på utrymme ej kan redogöra, anser jag goda skäl föreligga för den åsigten,

att de ur Vimose upptagna sakerna blifvit nedlagda omkring midten af det 3:dje århundradet; de flesta måste då vara förfärdigade under detta århundrades förra hälft;

att Thorsbjergs-fyndet förskrifver sig från slutet af samma århundrade, i det sakerna torde hafva blifvit nedlagda senast omkring år 300;

¹ *Thorsbjerg mosefund*, pl. 9 fig. 27 (originalet till vår fig. 115). — *Nydams mosefund*, pl. IX fig. 48 (vår fig. 116), 49 och 50. — *Kragchul mosefund*, pl. I fig. 19 (vår fig. 117).

² *Vimose fundet*, pl. 5 fig. 1—9, sid. 13. — *Thorsbjerg mosefund*, pl. 8 fig. 17 och pl. 18 fig. 18, sid. 34.

³ *Vimose fundet*, pl. 5 fig. 10—12, sid. 13. — *Thorsbjerg mosefund*, pl. 8 fig. 11—15, sid. 33.

⁴ *Nydams mosefund*, sid. 21. — *Kragchul mosefund*, pl. IV fig. 7, sid. 4.

Fig. 124. Guldhorn med runinskrift. Gallehus, Slesvig. 1 s.

att de i Nydams mosse funna sakerna tillhöra det 4:de århundradet och troligen blifvit nedlagda under det århundradets senare hälft; saunt

att Kragelunds-fyndet tillhör tiden omkring år 400 eller början af det 5:te århundradet.

Så vidt man af afbildningarna kan döma, torde de båda präktiga vid Gallehus i Slesvig åren 1639 och 1734 funna,¹ men tyvärr i början af detta århundrade bortstulna och nedsmälta guldhornen böra hänföras till tiden omkring år 300 eller till förra hälften af det 4:de århundradet. Skälen härför har jag redan på annat ställe framställt.³ På det ena hornet lästes en kort runinskrift (fig. 124). Man har visserligen, på grund af denna inskrift, ansett, att hornen skulle vara ett par århundraden yngre; men hvarken runornas form eller språket torde kunna afgifva något vittnesbörd om den närmare tidsbestämningen, och inskriftens innehåll kan ej heller göra det, emedan ingen historiskt känd person eller händelse deri omtalas. Det är endast genom studiet af hornens stil och arbets-sätt, som man kan få upplysning om åldern.

¹ Müller. *Jernalderen*, beskrifning af fig. 312, med litteraturhänvisningar.

² *Se. Fornm.-fören:s tidskr.*, 6:te bandet, sid. 269.

TVÅ blad ur folkets dolda kunskap.

Anteckningar

af

Eva Vigström (Ave).

1.

Kärleksmedel.

Liksom alla andra urgamla nedärfda föreställningar, är tron på mystiska medel till kärleks uppväckande ännu lifskraftig i de breda folklagren, och folkloresamlaren stöter der ofta på personer, som ega kännedom om dylika medel, af hvilka dock icke alla torde lämpa sig för en uppsats sådan som denna.

Främst bland de mystiska medlen möter man hypnotismen, hvilken från urgamal tid är känd bland folket som en art trolldom, och äfven om man frånräknar säguernas öfverdrifter, så återstår dock mycket, som låter ana, att de personer, som bland folket öfvat hypnotism, varit i besittning af stor förmåga på detta område. Ötliga berättelser förekomma om qvinnor, som blifvit »förtrollade», så att de, från att de med afsky vändt sig bort från en tillbedjare, i ett ögonblick, genom ett par ord eller ett vidrörande, följt honom hvart han gick, tills han befalde henne att lemna honom. Och lika ofta påträffar man sägner om afvisade friare, som »förtrollat» sin utvalda, så att hon, likt en sömngångerska, nattetid begifvit sig öfver spång och stätta ansenliga vägsträckor till sin förhatlige friare, som på detta sätt tvingit henne till äktenskap.

Icke ens tron på vissa runors magt att väcka kärlek är utdöd, fastän skrifteeknen i »de klokes» handskrifter i det närmaste öfvergått till vanliga bokstäfver; som exempel anföras nedanstående tre anvisningar.

I K . Z r p r y n Q 2 2 S. Dessa skrivas i högra handen, som derefter räcket till helsning åt den person, som man önskar vinna.

E i P f a b b i X i kif, skrives i ena handen, och med denna stryker man öfver det utsedda föremålets ansigte.

Följande tecken, ristade på ett äpple, som skänkes åt den utvalda, är ett säkert medel. U d k m Remade k n m n.

Äpplet spelar en framstående roll bland de hemliga kärleksmedlen, men om det blott beror derpå, att denna frukt kan, utan att väcka misstanke, skänkas bort till vederbörande personer, eller det står i samband med Edens äpple, kan väl nu svårligen afgöras; detta senare är dock ej så otroligt, då man vet att en åsigt, som möjligen blifvit i folktron insmugglad af mycket populära visor från början af vårt århundrade, stämplar syndafallet som det första utbrottet af menniskoparets sinnliga kärlek.

Ett äpple, som först blifvit prickadt med en nål och sedan en natt fått ligga i venstra armhålan, innan det gifves åt vederbörande person, är ett af de mera allmänna medlen, liksom också ett äpple, prickadt med en borst, ryckt ur en färgalt under parning; en stjertpenna vid liknande tillfälle, ryckt ur en tupp, ersätter stundom i föreskrifterna svinborsten.

Äpplen voro för en mansålder sedan — och äro troligen ännu — en misstänkt gåfva från en mansperson, och det var ej ovanligt att få se emottagarinnan smyga sig till att omintetgöra den möjligen förekommande magiska kraften genom att låta äpplet falla till marken innan hon bet deri, och mången gång sökte hon erbjuda gifvaren första biten, när han ej själf, för att bevisa sitt ärliga sinne, först själf åt af äpplet, innan han erbjöd det som gåfva.

Tomater — *Solanum Lycopersicum* — som fått namnet kärleksäpplen, har ännu ej vunnit förtroende i allmänhetens kök; för menig man är ett namn af stor betydelse, emedan det anses uttrycka en växts inneboende egenskaper. Huruvida kärleksäpplen spelat någon roll bland ifrågavarande medel, framgår ej med säkerhet ur sägner och beskrifningar, men deremot nämnes ofta »tyekefrö» — *Lemivil Psylli* — som köptes på apoteken, men vanligen tillhandahölls knuder af »kloka gubbar och gummor», hvilka först läste öfver detta medel samt tillika öfvade besvärjelser öfver något klädesplagg, hvilket tillhörde mannen eller qvinnan, som skulle vinnas.

Det förekom äfven fall, då den af kontrahenterna, som mot sin höjelse ingått trolofning, sände någon af sina klädespersedlar till en klok för att få dem signade och på samma gång få tyekefrö, som paret gemensamt förtärde. Dylika kurer företogs företrädes-

vis då en af parterna önskade blifva befriad från sin kärlek till någon underordnad, fattig eller mindre aktningsvärd individ, en kärlek, som alltid var misstänkt för att ha blifvit väckt genom magiska medel.

Boletus Cerrimes, som egentligen användes för husdjur, tjuvar, baggar o. s. v., intager ett framstående rum i berättelserna om kärleksmedel; dock användes nämnde svamp, som köpes på apoteken, endast och allenast i afsigt att åstadkomma skandal; det var ett medel till hämd, som för alltid brännmärkte utöfvarne samt försedde dem med ökuamn, hvilka förtäljde om denna deras gerning. Svampen, som stöttes till pulver, gafs — och gifves ännu — i vatten åt djuren; i menniskor säges det vanligen ha blifvit smuggladt under uppgift att det vore peppar.

Några droppar blod af den kärlekstrånande mannens eller kvinnans venstra lillfinger, blandade i något födoämne, som höjds den kallsinnige parten, hölls för ett kraftigt medel, om än icke fullt så demoniskt som blod af fladdermusen. Detta djur, som på sina orter kallas »attanpackan» — djefvulens egendom eller djefvulens fågel — användes mycket vid olika slags trollkonster. Det tros, att hon ej eger mer än tre droppar blod i sin kropp, och dessa skola frampressas under högra vingen. Gifva som invärtes medel, uppväcka de häftig kärlek.

I den gamla folkseden att gifva »en kyss på dansen» samt att i pantlekar böta med kyssar, låg ej något anstötligt enligt den tidens uppfattning, men det troddes vara förenadt med fara, ty det kunde ju möjligen hända, att någon i laget gömde i sin mun en tunga, ryekt ur en lefvande snok. Kysste man då denne person, blef man upptänd af kärlek till honom.

Bär man på sin kropp tungan af en räf, får man ja till *allt* hvad man begär af sin nästa.

»Tag en solsvärta» — svarte haekspetten, *Picus martius*, — heter det i ett gammalt recept, öppna hennes mage. Der finner du då två stenar, en gul och en röd. Om du bär den röde i en linnepåse under venstra armen, — är du skyddad mot trollfolk. Tager du den gule stenen och förvarar den hos dig samt tager den i munnen när du kysser en flicka, så blir hon så förälskad i dig, att hon ej kan lemna dig förr än du lägger stenen i hennes dryck, då hon svettas ut kärleken, som dock genom samma medel kan efter behag väckas på nytt.

När kärlek kallnat, kan den åter tändas genom följande besvärjelse, som antingen användes när man ser det f. d. älskande paret i samtal med hvarandra, eller också måste besvärjaren samla sina tankar kring dem när han säger: »*Vava vira vorm dia bolus!* (diabolus?) Gör ingen skilsmessa emellan dessa personer N. N., utan må deras vänskap och kärlek vara så långt som solen är ifrån jorden och själen ifrån den menniska som dog i går! I Faderns, Sonens och den Helige Andes namn. Amen, amen, amen!»

Om en levande groda lägges i en ask med genomborradt lock och så nedgräfvdes i en myrstack, att myrorna kunna äta upp henne, finner man i grodans skelett tvenne ting, en krok och en gaffel; med den förre behöfver man bara snudda vid den person, man vill vinna, och med den senare kan man på samma sätt stöta bort en persons kärlek, om denna blir till besvär.

Äfven i fladdermusen finnas två ben, som besitta samma magiska krafter.

Den del af rå ägghvita, som allmänt kallas älsken», eger äfven förmåga att väcka kärlek.

Ömsesidig kärlek uppstår, om den ene parten gifver den andre ovetande en af de två sockerbitar, som den älskande personen burit under sin venstra arm.

Pästefolk bör aldrig gifva hvarandra gåfvor af eggjern eller stål, t. ex. knif eller sax, ej heller någon nål, ty sker detta, så afskäres eller utstickes kärleken.

Alla dessa medel äro, som man ser, afsedda att verka utan den ena partens vetskap och utan att hans inbillning eller vidskepliga föreställningar medverka; nedanstående medel äro deremot anlagda på att vinna målet jnst genom att sätta dessa krafter i verksamhet hos den, som är föremålet för de mystiska konsterna, och det är mycket betecknande, att kyrkliga handlingar äro de medium, som då användas.

Om en man — heter det — framträder till nattvardsbordet, tänkande på den qvinna, han önskar ega, och så ställer till, att han kommer henne så nära, att han, före nattvardens begående, med samlad viljekraft trampar på en af hennes fötter, kan hon aldrig mera få honom ur sina tankar.

Ett motstyeke till detta är att fria till en flicka eller enka, under det att kyrkklockorna ringa själaringning för någon af flickans

föräldrar eller för enkans man. Under de år, jag samlade folklore, påträffade jag personer, hvilka ingått äktenskap i följd af denna senare hos dem väckta tvångsföreställning.

Som ett bilhang till de mystiska kärleksmedlen kan man anse den magiska vigseln vid grafven, vid elden eller vid källor och lefvande träd.

»Tag i alla djeflars namn» — heter det — en spik från en förmltnad likkista på kyrkogården tillika med litet grafmull; passa på när personen går ifrån ett ensligt ställe och drif ned spiken i den våta fläcken med följande besvärjelse: Här nedsätter jag dig N. N. med det äktenskapsförbund, som du nu har ingått med N. N. Så nedsätter jag dig N. N. och det uti hela Belzebubs, Beliams och Lucifers namn!»

Denna besvärjelse afser tydligen att genom grafven skilja ett par nyligen trolofvade eller gifta, och berättelser om personer, som drifvits af en vanvettig svartsjuka till att — genom kloka — anlita dylika hämdmedel, förekomma ej så sällan, när dödsfall kort efter trolofning eller vigsel inträffar.

Det är en bekant sak, att en mängd kvinnor hysa fruktan för att något af deras afkammade hår skall kastas ut under öppen himmel. Hos de flesta härrör denna fruktan deraf, att fåglar skola kunna bygga med tillhjälp af håret och dermed förorsaka egarinnan någon sjukdom; men någon gång förskrifver sig försigtigheten från fruktan att blifva vigd vid elden, ty dertill behöfves, utom besvärjelser, hår, som lindas kring ett papper eller en stieka, hvarpå personens namn är skrifvet och som kastas i elden. En vigsel vid elden — heter det — kan aldrig lösas, utan får menniskan lefva ogift i alla sina dagar.

Äfven då någon viges vid en källa eller ett träd, behöfves nödvändigt något hår af den man eller kvinna, som blir offret för denna magiska konst; men då ristats namnet på en kafvel, som när det sker vid en källa, nedsättes i vattnet, eller, då vigsel sker vid ett träd, vid dettas rot, och i båda fallen undgå kafveln och håret en temligen lång tid fullständig förintelse. En skilmessa kan åvägabringas, när personen i fråga märker att han har ständig otur i sina giftermålsplaner.

Det är naturligtvis endast kloka gubbar eller gummors, som förmå upptäcka trädet eller källan, der den olycklige blifvit nedsatt; trädet kännes derpå, att det ej faller sina vissna löf under

vintern; kafveln upptages, och den kloke läser någon del af brudvigseln baklänges framför menniskan och det naturföremål, hvarvid hon förmenas vara vigd.

I nära samband med dessa magiska konster, hvilka alla utan undantag stämplas som onda och i de allra flesta fall medföra olyckliga äktenskap, stå de medel, hvarigenom bruden söker dels bibehålla mannens tillgifvenhet, dels skydda sig mot hans husbonde-magt genom att tillförsäkra sig så mycket som möjligt af denna senare.

På bröllopsdagen skall bruden passa på att hon får se brudgummen innan han får syn på henne. När de viga, bör bruden skjuta sin högra fot något framom brudgummens samt oumärkligt tränga sin blifvande husbonde en liten smula från den plats, han intagit framför brudpallen. Under dagens lopp måste hon narra honom att för hennes skull böja sin rygg för att upptaga hennes näsduk eller något annat föremål, som hon låtsat tappa, och följande morgon bör hon narra honom att söka upp vigselringen, som hon lagt i brudsängen.

När brudparet går från brudpallen, måste de båda hålla sig sida vid sida, så att ingen kommer att gå emellan dem innan bröllopsmåltiden är intagen; under denna bör ingen af makarne lägga för den andre, ty den af de två, som gör detta, förlorar sin mattrefnad.

2.

Moderspligter.

I folktrons mångskiftande väfnad finnes väl knappast något ämne så omfattande som barnavården, sådan som den *der* i all sin egendomlighet gestaltar sig. Det är en hel vetenskap, som kunde ha bringat mödrarna till förtviflan, om den icke lyckligtvis liknat kinesiska språket deri, att man ej absolut kräfde, att hvarje mor skulle känna hvarje jota i det vidlyftiga ämnet. Men som denna vetenskap i hufvudsak syftade till att hos det ämna ofödda barnet förebygga både kropp- och själslyten, var det af stor vikt för mödrarna att så mycket som möjligt sätta sig in i ämnet, så att ingen grundad beskyllning kunde träffa dem, i fall barnets blifvande karakter eller dess helsa och utseende icke var sådant, att modern

kunde säga, det hvarken hon eller vår Herre hade någon skuld; d. v. s. att barnet var välskapadt och fritt från lyten.

Till lyten räknades, utom födelsemärken och missbildningar, fallandesot, engelska sjukan (skäfver), hudutslag, sårnader och flere andra sjukdomar, samt större brister i karakteren och själs-gåfvorna, hvadan det också blef nödvändigt för mödrarna att känna botemedlen mot allt detta onda.

Redan under trolofningstiden ålåg det de blifvande föräldrarne att tänka på sina kommande barns bästa. Så skulle, till exempel, lysning och bröllop firas vid nymåne, på det att barnen måtte blifva ljuslagda; kuddar eller madrasser i det äkta parets bädd fingo ej innehålla hafrehalm, på det barnen ej skulle få rödt hår, och som ett universalmedel mot allt trolltyg brändes krut under brudsängen.

Ingen människa kan sägas vara lytesfri förr än hon fyllt fyrtio år — heter det — men af den blifvande moderns nio månader äro den första, den mellersta och den sista företrädesvis lytesmånader, under hvilka hon jemt måst vara på sin vakt mot allt, som kan menligt inverka på den ofödde. Men då det ju omöjligt kan krävas af henne, att hon helt och hållet skall undvika alla de faror, som komma i hennes väg, finnes ett sinnrikt skyddsmedel, genom hvilket verkan af skrämsel eller beröring med obehöriga ämnen och föremål neutraliserades. Hon behöfver nemligen vid hvarje sådant olyckstillbud blott slå med flata handen mot jorden, så tager denna, allas vår moder, emot lytet.

Första försigtighetsmättet gäller mat och dryck, ty det är en hel mängd födoämnen, som inverkar menligt på barnets utseende och helsa. Hönskött gifver barnet knottrig hud; blodkorf, stoppad i ett fårs ändtarm, vållar kronisk förstoppning; frukt, i hvilken fåglar hackat, svåräkliga sår, kallade »fågelhack»; matvaror, på hvilka råttor eller möss gnagat, sår, som benämnas »musgnag», bakom barnets öron eller på andra dolda ställen; kött af hufvud, det vare sig af boskap, fåglar eller fisk, bör modern ej förtära, ty sådant vållar barnet kronisk hufvudvärk. Flundror med svarta eller bruna fläckar på inre sidan kallas »lytesflundror» och böra icke förtäras, ty utom det att fläckarne kunna öfverföras på barnets ansigte, vållar sådan spis, att barnet kommer att drägla mer än lofligt är. Kalkon- och vipägg vålla barnet fräknar; »skrapkaka» — af deg, skrapad från baktråg — vållar kakskäfver; förtäres vatten, hvori ägg blifvit kokade, uppkommer sten; slickar modern en visp,

får barnet i sinom tid svårt för att bli gift, om det ej vid vuxen ålder jemt bär en visppiinne på sig; skrapar modern en gryta, får barnet skrapskäfver; äter hon med en grytslef, blir den lille bredmunt och dräglände. Dessutom skall hon naturligtvis undvika att förtära sådana delar af djur, som kunna hafva inverkan på den blifvande mannens eller kvinnans sedliga renhet.

Svårare än för otjenliga födoämnen har modern att vakta sig att få se en mängd för barnet farliga föremål. Blinda kattungar och hundvalpar vålla barnet blindhet eller svag syn; åsynen af en hare vållar »harskår» — harmynthet —, af en fladdermus missbildning, till exempel sammanvuxna fingrar; hon bör ej heller se när svalor mata sina ungar, ty en dylik syn vållar barnet sår i mungiporna. Vid djurs slagtande bör modern ej infinna sig förr än kreaturet är fullständigt dödt, ty åsynen af dödskampen vållar barnet fallandesot, och stänker blod eller kastas lefver eller lunga på henne, får barnet födelsemärken. Dylika märken uppkomma äfven, om ett löf, en frukt, eller hvilket mindre föremål som helst faller på modern och skrämmer henne, eller om kokande flott, saft o. d. stänker på henne. Men då fläcken på barnet alltid uppstår på den plats, der modern i förskräckelsen lagt handen på sin egen kropp, så bör hon ha vett och sinnesnärvaro nog att gripa ett tag någonstädes, der märket ej kommer att blifva synligt.

Svårast är att skydda barnet mot »skäfver», ty af denna smygande sjukdom finnas ej mindre än nio slag, af hvilka en mor sällan har reda på alla. »Kak- och skrapskäfver» äro redan nämnda; så ha vi »grytskäfver», som uppstår om modern får se en upp- och nedvänd gryta; »himmel- eller likskäfver» uppstår, om modern kommer att se en likkista med liket opplyftadt så högt, att hon får se himmeln under den, något som kan ske när ett lik bäres på en bår å bärarnes skuldror eller bäres oppför en hög backe; »hårskäfver» uppstår, om modern går barhufvad, och »horskäfver», om en ogift kvinna, som går i väntande dagar, ej sveper in sitt hufvend bättre än att en kvinna, som äfven är fruktsam, kommer till att se hennes hårbena. »Magskäfver» vållas deraf, att modern får se en lättfärdig kvinna iklädd två förkläden, och hon då ej har mod eller vett att rycka bort det ena af dem; »morskäfver» är en följd af en lösaktig kvinnas besök innanför hemmets tröskel. »Grafskäfver» uppstår, om modern blickar ned i en öppen graf, och »sledskäfver», om hon får se en vagusaxel, ntan hjul, snurra ikring, samt »haspelskäfver», om

modern sätter sig på en stol eller bänk, på hvilken der fallit linskäfvor från garnhasplau.

Som man ser, är niotalet redan öfverskridet, och ändå finnas flere slag; men så äro botemedlen lyckligtvis ännu flere.

Om modern lägger en kam på matbordet, får barnet gulsot; denne är, liksom skäfvor, af nio slag och vållas blanda annat af moderus vårdslöshet att äta vid ett bord, på hvilket der ligger ullstrumpor eller gult silke, eller om hon står och äter vid ett matbord.

Hon får ej gömma något föremål vid barmen, på det barnet ej måtte blifva tjuvaktigt. Kommer hon att se en högaffel, med spetsarne nedstuckna i jorden, blir barnet hujubent; en uppslagen fällknif, liggaude på rygg, vållar missbildad mun, likaså en tom väfsked, qvarsittande i slagbordet, och ett kistlock, som står oläst på hakar.

Kikar modern genom en dörrspringa, i en nyckelpipa eller något annat rör, blir barnet kisögd eller vindögd; hon måste så mycket som möjligt undvika att se missbildade menniskor och ovannligare djur, till exempel apor, och för att ej barnet måtte födas med anlag till grof sinlighet, måste hon vara ytterst varsam, då hennes arbete förer henne i beröring med djurlifvet. Ser hon en eldsvåda, får barnet sårig hud; åsynen af lik vållar tvingsjuka.

Hon får ej sitta och äta på en kista med beslag och naglar på locket, ty gör hon det får barnet »kistbölder»; snuddar hon vid den nagelbeslagna kyrkoporten, när hon går ut ur gudshuset, får barnet »kyrkbölder»; trampar hon på en graf och jorden sjuiker under hennes fot, vållar det barnet fallaudesot. Sätter hon sig på en stubbåker eller nässlor, får barnet ounda sår på sin bak; går hon i skogen och råkar trampa i den sammangyttring af krälaude larver, som kallas »daggorn»,¹ får barnet lytessår; går hon öfver ett stengärde och dervid rifver ned stenar, som hon ej lägger tillbaka på deras plats, får barnet i framtiden sten; sätter hon sig till hvila på en grafkulle, får barnet ett trögt och likuöjdt sinnelag; kommer hon att känna liklukt, får barnet elak audedrägt.

Men värst af allt är dock, om modern olofligt tilllegnar sig något af nästaus egendom, vore det än ej mera än en knappål, ty genom en dylik öfverträdelse af ett af Herrens tio bud, blir barnet behäftadt med en tjuvseua emellan högra handens tumme

¹ Tyska Heerwurm.

och pekfinger, hvilket vållar att barnet aldrig kan låta bli att stjåla förr än denna sena blifvit borttagen ur handen; och är begäret i tjufsenan så starkt, att den, bortskuren från handen, hoppar fram till det silfver man lägger framför henne.

Barnet får knippemask om modern klifver öfver en skurviska eller en risqvast; torrgråt vållas deraf, att modern blifvit skrämnd så, att hon skrikit till dervid; kommer katten med sin svans vid moderns mmm, får barnet torsk; om hon vid tvätt biter i ett lintyg, när hon vrider vattnet ur det, kommer barnet att drägla; samma skada sker, om hon sliekar en grytslef eller dricker ur samma vatten, som häst och nötkreatur; ropar hon ut genom ett fönster, blir barnet en skrikhals.

Modern bör blåsa efter den första svala hon ser om våren, så får barnet god hand till att reda ut trassliga garnhärivor.

Härmed äro dock ej alla försigtighetsmåttan uppräknade, ty de äro olika på olika orter, och mångenstädes torde »kloka gubbar och gummor» öka förrådet, på samma gång som de förordna bote-medlen mot alla lytessjnkdomar och åkommor, men ofvaustående innehåller dock säkert de allra flesta af de regler, som föreskrefvos af de äldre qvinnorna för de yngre och oerfarne.

Samvetsgrant har den blifvande modern försökt att efterlefva alla de regler, hon lärt sig, och nu är stunden inne, då man skall få veta om barnet blir födt utan synbart lyte. Nu sättes stål öfver dör-rarne, som reglas och haspas; linfrö strös i stugans fyra hörn; badvattnet och allt behöfligt linne kontrolleras noga, för att man må blifva förvissad om, att det ej under det senaste dygnet varit under öppen himmel; katten föses ut och får ej komma in i stugan förrän barnet blifvit döpt, på det att han ej under denna farliga tid må komma vid den nyfödde och vålla, att denne får sinne som katten i Tors månad, och dessutom kunde han möjligen ha sprungit under en likkista, och sprang detta djur då under den lilles första bädd, kunde barnet blifva »varulf» eller »mara». Nu är rummet någorlunda försäkradt mot allt slags trolltyg.

Barnet har anländt och lägges genast ett ögonblick upp på någon hylla, på det att svindel eller hissnande förnimnelser ej må gripa det under dess framtida bana. Sedan lägges det, om det är en gosse på ett qvinnolintyg — flickan lägges på en skjorta

— för att skaffa det lycka i kärlek och äktenskap, och en handfull rågkorn kastas på barnet under utropet: Så många korn, så många lystesfria år!

Barnets händer och fötter vätas först med kallt vatten till förekommande af önkyla och frostsador, och så kommer det ljumma badvattnet. I detta lägges ett vackert hvitt ägg och en röd lapp för ren hy, moderns vigselring för trohet i sinnet; silfvermynt för rikedom; kol från en vådeld, om modern sett en sådan och fruktar att barnet kan få eldmärken i en framtid; samt ett svinborst, ifall modern vidrört ett lefvande svin, då barnet kan få osnygga vanor. När barnet är badadt, torkas det i ansigtet med en röd duk, något som framdeles ger rosiga kinder; man spottar tre gånger i badvattnet, innan detta slås ut under öppen himmel, och barnet iklädes sin första skjorta, som är sydd af gammalt, brukadt linne, på det icke den nyfödde i hela sitt lif måtte blifva en slitvarg, som är omöjlig att hålla med hela kläder.

Barnets första näring bör helst vara ett skedblad kålsoppa, så får det god matlust, och dess första bädd redes på bordet, på det den späde i framtiden måtte bli en vördad människa.

Man bör gifva akt på, om barnet nyser innan modern, ty inträffar detta, kommer det ej att öfverlefva henne; men nyser modern först, blir det hon som först går ur världen.

Stål — synålar — sättes korsvis i den nyföddes kläder, och stål lägges i dess bädd; det bör ej den första tiden få sofva i vaggan, ty då blir det en skrikhals som barn och en skrällande människa; korstecken slås öfver moder och barn, och hvarje natt skall ljns brinna i rummet, så länge det finnes en hedning derinne.

Om det är möjligt, bör det nyfödda barnet hållas fram mot ett fönster, så månen får lysa på det, innan den lille får se solljuset, ty derigenom undgår det att få lyn solbränd. Så tidigt som möjligt måste barnet röra vid hund — om ske kan vid häst, — dels på det katten ej må komma i förväg med sin skadliga inverkan, dels på det barnet må få godt läkekött och ädelt sinne, förenadt med stolt hållning, samt få tur med hästar.

Man måste i minnet inskräpa veekodagen, då barnet föddes, ty är det en torsdag, eger det förmågan att se öfvernaturliga varelser, troll och gengångare, men är på samma gång befriad från all fruktan för dylika ting; födes barnet på en söndag, blir det en lyckosam människa.

Kommer någon manlig gäst till hemmet under barnets första lefnadsdagar, förtäljer man honom ej hvad som inträffat, utan gömmer hans hatt, hvilken han då måste utlösa med en penning-gåfva till den nyfödde.

Gudmodern måste väljas med omsorg och urskiljning, och framför allt undvike man att dertill taga en fruktsam qvinna, ty bär hon ett barn till dopet, dör antingen detta eller det ännu ofödda i späda ålder.

Vidare bör man tillse, att guduodern är en qvinna med godt och mildt sinnelag, ty hennes karakter har mera inflytande på gudbarnet än dettas egna föräldrar. Äfven valet af barnets dopnamn är af betydelse. Man bör uppkalla sitt barn efter någon välkänd afidens person, hvilken man önskar att barnet må komma att likna till själsriktningen, och man undviker att kalla barnet efter någon lefvande menniska, på det ej den lille måtte liksom åldras och tvina bort samtidigt med sin äldre namne.

Under den tid, som barnet är odöpt, får ej något af dess kläder utsättas för att komma under bar himmel, ty man må veta, att trollen ifrigt fika efter att vinna ingång till hedningen och byta sig till den lille mot en af sina egna ungar, hvilka aldrig blifva annat än »bobbor» — idioter — när de blifva bortbytta mot ett människobarn, och trollen ha magt att osynliga följa med barnets kläder och badvatten, om detta allt varit under öppen himmel.

Modern får fortfarande vara på sin vakt. Hon får ej taga emot något föremål, som kastas till henne på sängen, på det barnet ej må blifva en slarfvig menniska; knif eller sax må hon under dessa dagar ej vidröra, ty genom en sådan försigtighet blir barnet under hela sin lifstid skyddadt mot att komma till skada på liar, knifvar och andra eggjern; och hon får hvarken äta eller drieka under de stunder, hon har sitt odöpta barn vid bröstet eller i sitt knä, ty syndar hon mot denna föreskrift, blir barnet en storätare och frälsare.

Kristningsdagen är en mycket betydelsefull dag, om ej just i kristendomens anda. Man kan gerna qvällen förut taga in vaggan, men ej tidigare än att hönsen satt sig till hvila för natten, ty detta försigtighetsmått förskaffar barnet god sömn. Vaggan renas genom att lägga eldglöder deri, ty man kan ju ej veta, om icke troll eller annat osynligt otyg gömt sig der, i afsigt att på detta sätt komma åt barnet. På vaggans botten läggas sedan några strå af

svinens ströhalv jemte sax och psalmbok; när sedan, efter dopet, barnet första gången nedlägges i vaggan, säger modern till de osynliga: »Ni kunna väcka hundar och svin, men ni få ej väcka litet barn!»

Kristningsdagen är inne, och i någon ensam stund kan fadern eller sköterskan ta sig en liten dans med barnet; detta lägger grund till goda anlag för dans. Innan barnet iklädes dopdräkten, skall fadern taga den späde på armen, hålla bibeln uppslagen framför hedningen samt derpå läsa en bön och sjunga en psalm, för att med allt detta lägga grund till ett gudfruktigt sinnelag. När detta är gjort, lemnar han i frälsarens namn barnet åt barnmorskan, som, ifall barnet är en gosse, sitter i stugans högsäte, iklädd mansroek och manshatt och med påtagen morsk min, på det gossen måtte blifva karl för sin hatt; nu iklädes barnet dopkläderna. Härvid måste iakttagas, att barnet får tre slag af ett ris för att takta arfsynden, derpå gömmas ett i ett blad af en psalm- eller annan andaktsbok inlindadt silfvermynt, innanför barnets tröja, på det rikedom och läraktighet måtte komma det till del. Två synålar i kors sättas i mössans pannstyeke, och ett dylikt kors fästes på barnets bröst till skydd mot onda magter; i barnets hand läggas en bit ost och bröd, på det den lille måtte blifva en måttlig människa men aldrig få lida brist på det nödvändigaste. Kristningskläderna tagas, stycke efter stycke, ned från stugdörrens yttersida, der de ett ögonblick hänga för att i all framtid skydda barnet från förkylning, men man måste under alla dessa bestyr noga passa på och slå korstecken öfver barnets min, ifall det skulle gäspa.

Nu är barnet färdigt att anförtros åt gudmodern, som måste ha ett silfvermynt i sin högra sko för att tillförsäkra barnet god utkomst i lifvet. Bästa skyddsmedlet mot allt trolltyg är att låta döpa barnet i kyrkan, och åligger det då gudmodern att ej låta någon köra förbi sig på vägen dit, ty skulle något sådant inträffa, blir barnet en sölare, en senfärdig och förtryekt människa. Döpes för tillfället mer än ett barn, så måste gudmödrarna tillse att, ifall barnen äro af olika kön, gossen blir döpt först, ty i motsatt fall blir han en mes och flickan en karlavnen varelse med skägg. Gudmodern måste gå fram med lätta raska steg och bära barnet högt på sin arm, så får det en vaeker gång och kommer högt på strå i verlden. Hon får ej glömma eller tappa något föremål i

kyrkan, ty gör hon det, får barnet dåligt minne, och hon måste samvetsgrant läsa efter hela dopformuläret, på det barnet skall få lätt att lära sig läsa samt med heder bestå sin konfirmation, och så skall hon stryka ett par droppar af dopvattnet från barnets hufvud ned i dess ögon, på det synsinnet skall bli starkt och godt.

Vid hemkomsten från kyrkan bör gudmodern på stående fot och med barnet i famnen äta något, på det barnet ej må få oundt om matbitarne; vill man dertill förhindra det från att blifva glupskt och fnuligt, äter hon tre skedblad kål i det hon säger: »Jag äter kål af en sked och ej af en skäppa, på det du må hålla och inte släppa.»

Nu öfverlemnas barnet till modern, som för första gången nämner det vid namn, söfver det och låter det sofva i hela dopdräkten, och så kan det i det allra närmaste anses vara skyddadt mot onda magters inflytande.

Har dopet skett hemma och barnet är en flicka, bör man hålla hennes dopvatten i en långhalmskärfve, ty derigenom tillförsäkras hon ett långt, vackert hår.¹

Barnets första besök skall ske hos gudmodern, som vid detta tillfälle bör skänka gudbarnet ett kokt ägg, som varit doldt under dopskålen: detta gömmes sedan ett år, och när det då undersökes, får man se om välmåga eller fattigdom blir barnets lott.

Nu är der gjordt hvad som kan och bör göras för barnet, men modern må nödvändigt skyddas för trolltyg. Derfor skall hon ha stål i sängen, ända tills hon blir kyrktagen, då troll och bäckaman ej längre mäga bergtaga henne eller göra henne annan skada. Kyrktagningen bör ske fjerdre söndagen efter en gosses födelse och sjette efter en flickas; under nämde tid må hustrun ej lemua hemmets område och för ingen del gå öfver någon väg eller till något vattendrag; helst bör hon undvika att komma under öppen himmel.

När hon är färdig att begifva sig till kyrkan, gör barnmorskan väl, om hon rökar henne med en brinnande linnetrasa. Vid stugans tröskel lägger mannen en ujuk kudde, på hvilken hon skall trampa, och därpå går hon öfver eldglöder, strödda på förstugugolfvet, och vid stngudörrens båda sidor sättes stål. Tigande bör modern färdas till kyrkan, så blir hennes barn en tystlåten memiska, och gud-

¹ Männe offer till Sif?

modern ger akt på med hvilken fot hon först beträder kyrkans tröskel. Sker detta med högra foten, blir nästa barn, modern får, en gosse, träder hon först med den venstra, får hon en flicka. Vid hemkomsten skall mannen åter lägga kudden för hennes fötter, på det hennes kommande vandringsstig ej må blifva hård.

Vid en kyrktagen kvinnas första besök i ett annat hem, bör hon vara beredd på att man kastar några porslins-, glas- och lerskärfvor efter henne när hon går, ty hon bör veta, att detta sker för att förebygga den skada på dylikt gods, som detta hennes besök eljes skulle medföra.

Inträffar det, att en moder dör innan hon blir förlöst, måste barnkläder, vattenflaska, sax, puderpåse och offerpenningar läggas till henne i likkistan, ty i sinom tid behöfver den döda modern alla dessa saker, och det är ju förskräckligt att tvinga henne gå hem för att få dem eller också att nattetid sitta på sin graf och anropa förbifarande människor om hjälp.

Dör en moder innan hon blir kyrktagen, skall hennes likkista nedsättas ett ögonblick innanför kyrkogårdsporten, något som lätt kan ske, när den bäres på bår, och om man ej sedan vill bära henne in i kyrkan, så måste man bära henne rundt omkring templet; då har man gjort hvad man kan och bör för att skaffa henne ro i grafven.

Snart nog börjar det visa sig, om modern i allting varit försigtig eller felat mot någon af de föreskrifna reglerna. Dräglar barnet mer än löfligt och modern ej rätt vet hvad som vållar denna olägenhet, bör hon slå barnet tre slag på munnen med en lytesflundra, eller låta gudmodern ge barnet lika många slag af en grytslef; hjälper ej dessa medel, ber modern en hustru, som går med sitt första barn, att tigande klippa tre gånger med en liten sax i den rinnande saliven. Man kan också gifva barnet att dricka af det vatten, som rinner från en drickande ko eller oxes mule; men djuret bör då vara af motsatt kön mot barnet.

Torrgråten infinner sig snart, om modern blifvit skrämnd; har detta skett genom åsynen af en orm, lägger man ett ormskinn i barnets vaggga; har det deremot skett genom häftigt tillrop, står barnets fader utanför fönstret, när det periodiska skrikandet — torrgråten — är som värst, och skriker hustruns namn tre gånger. Hon

står då innantför fönstret och frågar: «Hvad vill du?» och han svarar tre gånger: «Jag vill bota mitt barn för torrgråt!» —

Som en hufvudregel gäller här bokstafligen vid alla knrer att taga bot der man tagit sot. Dock gifvas här lyten, exempelvis harskår och andra missbildningar, mot hvilka icke ens de kloka veta något medel; derfor kan man ännu i dag få se skjutna harar torgföras med antingen kringbunden eller bortskuren min.

Är barnet kinkigt och ej får god sömn, har någon oförsigtighet med vaggan egt min, så att kitsliga vättar och dylika osynliga väsen nypa barnet eller suga på dess tår och fingrar; då måste man sätta en barmössa eller tröja på en käpp eller ett klappräd, ställa detta utanför dörren och säga till de osynliga: «Roa er nu med detta pöcke — leksak — och låt mitt barn vara i fred!» Bli vättarne ändå svåra, har modern förolämpat dem och måste då offra söt mjölk i vaggan och stugans fyra hörn samt föröfrigt aldrig sopa med en ny björkkvast, innan hon nypit topparne af dem.

Lytessår visa sig tidigt. Musgnag botas med att tre droppar blod af en mus, som klyfves lefvande, strykes på såren. Sårnader, som vållats deraf, att modern trampat på råa hudar, suttit i en stubbåker eller på halfförbrändt virke från någon eldsvåda, eller suttit i nässlor, botas med afkok på nio hudflikar, eller på sädesstubb och nässlor, eller ock tvättas barnet i vatten, hvori kol och aska från någon eldsvåda blifvit lagda. Detta senare vatten användes äfven till tvättning, då barnet har eldmärken, och i alla tillfällen tvättas barnet nio morgnar å rad i samma vatten.

Om modern trampat i daggorm, tvättas barnets sår i afkok på sådana larver.

Efter några månaders förlopp börjar det visa sig, om barnet har skäfver; och kan då modern uppgifva den rätta orsaken, väljer man naturligtvis det dithörande botemedlet. Har en lättfärdig qvinnu beträdd husets tröskel, går man till sjön och säger tre gånger till hafsfren — hon har ej heller godt rykte —: «Jag skulle be om vatten till botemedel för mitt sjuka barn för magskäfver, ledskäfver och all slags skäfver!» Ty man bör ej till hafsfren säga något, som kunde förarga henne, förstås. När man fyllt sitt kärl, tackar man hafsfren, bär hem vattnet och låter barnet bada deri, samt tillika låta det taga in nio droppar deraf, om man ej är riktigt säker på hvilket slags skäfver barnet fått. Ifall man ej sökt skydda barnet för följden af lättfärdiga qvinnors besök, genom att borra ett hål i

en golfplanka nära tröskeln och deri hållt vatten, som man tigger af hafsfrun, så gör man det sista gången man nu tigger vatten för skäfver, och i detta borrlhål förvarar man så mycket af detta vatten, att man deraf kan gifva barnet nio droppar tre gånger.

Kakskäfver botas genom följande medel: Modern tigger mjöl af nio personer, gör deraf en deg, som lägges kring ett träband, som suttit på en fjerding, och när denna kranskaka är bakad, drages barnet tre gånger igenom den, och derpå väges det på betsmän.

Ett vådligt, men säkert medel mot flere slags skäfver, är att fånga en luggorm samt piska den till att tre gånger krypa öfver barnet, som lägges på marken, insvept i ett linnelakan. Då det ej är lätt att veta, hvilket slags skäfver barnet har fått, måste man försöka det ena medlet efter det andra. Filsån af nio olika eggjern tiggas af nio personer och gifves barnet in, eller tigger man silfver af nio personer, låter en guldsmed deraf göra ett kors eller plåt med ett inristadt kors; detta arbete skall guldsmeden utföra på två torsdagsmorgnar och en söndagsmorgon före solens uppgång; derefter lägges plåten eller korset — om möjligt är — under kyrkans altarduk, så att presten får läsa tre högmessor öfver amulletten, som sedan knytes kring barnets hals. Är det ledskäfver, lägges barnet på en myrstack och man rullar en vagnsaxel tre gånger öfver dess kropp.

När man är rent oviss om orsaken till barnets sjukdom, eller man tror sig ha skäl att frukta för, att barnet blifvit behäftadt med flere åkommor, bör man lägga den nydöpta på en risqvast i stugudörren och låta modern sätta sin högra fot på dess bröst och säga: »Jag trampar dig för horskäfver, morskäfver, stegeskäfver, grytskäfver, himmelsskäfver och alla andra slags skäfver!» Eller ock låter man gudmodern genast efter dopet lägga barnet på dörrtröskeln, sätta sin fot på barnets hals och säga: »Jag botar dig för frossan, fallandesot, skäfver och annat ondt!»

Har detta ej blifvit gjordt med den nydöpte, utan man ser att barnet har skäfver, lägger modern, antingen en söndagsmorgon och två torsdagsmorgnar eller ock två söndagsmorgnar och en torsdagsmorgon barnet helt naket på dörrtröskeln, med ansiktet nedåt och hufvudet stödt mot moderns venstra hand. Dörren står öppen, modern vänder sitt ansigte mot förstugan, sätter högra foten på barnets

rygg och säger: »Jag botar mitt barn för alla slags skäfver!» Derpå ger hon det nakna barnet di eller mat, kläder det och bringar det till ro. Detta upprepas, som sagdt, trenne morgnar; derefter hälls nio droppar af barnets urin på en flaska, som okorkad hänges öfver dörren; när flaskan synes torr, är barnet botadt.

Man kan också försöka följande medel: Man tager barnet med sig till kyrkan i soluppgången, faller på knä, med blicken rigtad på templet, lyfter upp barnet och säger: »Du heliga Guds tempel, hela mitt barn.»

Mot skäfver, bölder, hudutslag o. s. v. brnkar man också att en morgon före soluppgången föra barnet in i kyrkan, der det först ett ögonblick nedlägges innanför dörren, derefter nedanför predikstolen och sist invidd altarringen. Derpå uppsamlas ett skedblad sand från alla tre platserna och gifves barnet in så småningom. Hela ceremonien i kyrkan skall utföras af modern under absolut tystnad.

Bly, skrapadt af kyrkfönster, och malm från kyrkklockor äro goda invärtes medel, då barn ej vilja trifvas.

En klok» qvinna, som bor i en skånsk kuststad, har ännu stor praktik en dag i hvarje vecka — torsdagen — genom att bota för skäfver. Under det hon tyst läser något, som ingen får höra, mäter hon barnet med en ullgarnstråd led för led, på längs och tvärs, och slår en knut på tråden vid hvarje led; derefter binder hon tråden kring barnets knä. Denna mätning företages tre torsdagar å rad; efter sista mätningen formar hon en ögla af tråden, låter barnet spotta deri, hvarpå den kastas i elden. Så klipper hon naglarne på barnets händer och fötter, strör skärfvorna på en bit smörgås, som utsättes till fåglarne. Andra kloka bränna tråden till aska, som gifves barnet in.

Skäfver och gulsot, som förorsakats deraf, att modern lagt kammen på matbordet, botas genom att taga tre löss — en lus från hvar — af tre systrar, om det är en gosse som är sjuk; i motsatt fall tagas de af tre bröder; krypen gömmas i något af barnens föda. Gulsot är af nio slag, därför måste man försöka olika botemedel. Gul mossa från norra husväggen är ett invärtes medel, sönderklippt gult garn, dito silke äro två andra; det gula kräfskimmet af höna, anka eller gås, torkadt och pulveriseradt, samt trä, korsvis afskrapadt från matbordets fyra hörn, äro alla goda medel mot hvar sitt slag af gulsot och skäfver. Alla dessa kurer förrättas i nedan, nio qvällar å rad, och slutas vid nytändning.

Ett gammalt, mycket brukligt, medel mot gulsot är, att slå af den sjukes urin i en urholkad morot och hänga roten i skorstenen; andra gamla medel mot denna sjukdom ordineras nu för den, i äldre dagar okända, bleksoten. Man för den sjuke till en afsides plats i skog eller mark och skär der upp en grästorf, den sjuke låter sitt vatten i jordsåret, och torfven lägges ändvänd deröfver; sedan bör den sjuke undvika att besöka denna plats. Samma sjukdom botas äfven dermed, att man tager den gulhvita ullgarnstråd, hvarmed man mätt ett barn för skäfvver, lägger tråden i ring i sin hand, slår några droppar vatten deri och låter den sjuke dricka ur handen; detta göres tre gånger.

Mot »kistbölder», »kyrkdörrsbölder» och andra bölder, hvilkas orsak man ej rätt kan uppgifva, får man försöka olika medel. Kistbölder botas helt enkelt derigenom, att modern sätter sig på ett nagelbeslaget kistlock och äter tre bitar mat medan hon ger barnet di. Kyrkbölder försvinna, om modern stryker öfver dem med en näsduk, hvilken hon strukit öfver samma kyrkdörr, som hon, före barnets födelse, kommit att vidröra. Det kan ju också vara möjligt, att modern varit oförsigtig nog att stödja sig mot kyrkomuren; i så fall måste hon gå till kyrkans norra mur och taga en liten sten ur denna, sägande: »Jag lånar en sten af Guds heliga tempel till botemedel för mitt sjuka barn!» Med denna sten stryker hon öfver bölderna en gång i ny och två gånger i nedan; under mellantiderna förvaras stenen insvept i hellinne, och efter afslutad kur återbäres den, med tack, till den plats, der man tagit den. Mot bölder af okänt ursprung bör man antingen taga af varet på en lapp, linda denna kring en vagnsaxel och låta det onda resa sin kos, eller kan man lägga en dylik lapp i ett ägg, som sättes på taket, då fåglarne flyga af med det onda, eller oek klipper man den sjukes naglar på händer och fötter, lägger skärfvorna i ett ägg, som sättes på ett tak, dit skator pläga komma.

Många slags sårnader, bölder, mosjuka (tvinsjuka, som liksom mögnar — »moss» — på barnet) kunna endast botas derigenom, att man med handen på ett lik, af motsatt kön med det sjuka barnet, stryker tre gånger under sträng tystnad öfver åkomman samt i tankarne ber den döde taga det onda med sig i grafven. Man kan också med fördel taga barnet tre gånger kring en likkista, när ett lik bäres till grafven.

Mot allmän svaghet hos barnet är det ett gammalt pröfvadt medel, att en söndagsmorgon, före soluppgången, föra barnet till kyrkogården och der skära upp en grästorf så lång, att den kan upplyftas i båge och stödjas, under det man tre gånger, under tystnad, drager barnet under den och dervid lagar att barnets linne glider af och faller på jordsåret, som därefter omsorgsfullt tilltäckes med torfvan.

Får barnet kikhosta, så är det troligt, att modern kommit till att kikskratta, när hon velat dricka; därför måste barnet tre qvällar å rad dricka ur en liten vriden snäcka, som fylles med det vatten en driekande häst spiller ur sin mun; men man akte på att djuret skall vara af motsatt kön med det sjuka barnet. Skulle detta medel visa sig overksam, så är orsaken till kikhostan okänd, och barnet får då dricka vatten, som runnit genom moderns vigselring.

Får barnet matleda — fattas matlust — så har modern kommit att äcklas öfver något, och bör barnet antingen äta tre skedblad mjölk eller välling tillsammans med hunden, eller ock måste det förtära en lns.

Vill barnet, under en senare period, ej hålla sig snyggt nattetid, har modern — möjligen under sin sista månad — blifvit skrämmd af en råtta, och då måste en mus sönderskäras med hull och hår, stekas och blandas i barnets eller den uppväxande människans mat.

Hudutslag på mun och haka kallas *hvita elden*,¹ när det ej är fågelhaeck eller musgnaf. Hvita elden försvinner från en flickas ansigte, när en ogift man med fiunta och stål huggit gnistor öfver såren; är det en gosse, som har åkouman, skall en flieka hugga gnistor öfver densamma. Hudutslag försvinner ibland, om någon främmande, som första gången ser det, spottar tre gånger på blemmorna. Lytesfläckar, märken efter frukt, blod m. m. försvinna, om modern tiggande andas öfver dem under fyrtio morgnar så snart hon vaknar.

Värst af alla lyten är fallandesot, icke blott därför, att den sjuke sjelf lider svårt deraf, utan äfven, emedan åsynen af dylika anfall är så skadlig för fruktsamma qvinnor, ty blir en sådan qvinna skrämmd deraf, får hennes barn samma lyte. När man ser

¹ Så benämnes äfven på sina orter den blomman, som förr temligen allmänt på skånska landsbygden hette *Baldersbrå* och senare fått namnet prestkrage. Som *hvita elden* är blomman fruktad på vissa orter.

det första anfallet, skall man tigande kasta en handfull salt eller korn i den sjukas ansigte eller rifva alla kläderna af patienten och genast bränna upp dem. Ett annat medel är, att vid första anfallet skära modern i hand eller fot och gifva in barnet tre droppar af hennes blod. Hjelper ej något af dessa medel, får man försöka med hjertblodet af en huggorm, eller ock med lefver och lunga af en mullvad. Pulver af stekta och torkade lefrar, lungor och hjertan af nio slags djur hjälper ibland; det skall naturligtvis vara handjur, om den sjuke är en flieka, och hondjur, om kuren gäller en gosse.

Har sjukdomen vållats deraf, att modern blifvit skrämnd af vrålande, skällande eller bölande djur, så måste man söka att, då hon har barnet naket i sitt knä, genom vrålande, skällande eller bölande söka skrämma henne, och så skall hon skyndsamt lägga barnet till bröstet innan hon kläder på den lille.

Har skrämnel vållats genom åsynen af ett hufvndlöst höns' flaxande, skall man en gång, när anfallet kommer, lugga hufvudet af en tupp, ifall den sjuke är en flieka, och en höna, om det är en gosse, och kasta det hufvndlösa djuret på patienten samt låta djuret flaxa der, tills hvarje lifstecken är försvunnet.

Har modern blifvit skrämnd genom åsynen af slag, skall barnet stoppas in i ett varmt, nyslagnadt kreatur, ur hvilket man skyndsamt uttagit inelfvorna.

Tre droppar blod af en halshuggen tupp är äfven ett medel, som bör försökas; hjälper ej något af alla dessa medel, måste man söka upp en militär, som i krigstid dräpt någon, eller, i brist deraf, en dråpare, och låta den sjuke drieka vatten ur hans hand; slår äfven detta medel fel, måste det yttersta försökas, och det är att föra den sjuke till en afrättsplats och låta honom taga in ett skedblad af den halshuggnes blod.

En omtänksam barnmorska kan vid ett barns födelse förebygga denna hiskliga sjukdom (från hvilken ingen menniska går säker förr än hon fyllt fyrtio år) genom att gifva in både modern och barnet en bit af nafvelsträngen.

Man bör aldrig klifva öfver ett på ett golf eller mark sittande eller liggande barn, om man ej genast går tillbaka öfver det, ty eljes stannar det i växten och blir förkrympt.

Modern bör ej afvänja dibarnet på en årstid, när is ligger på vattnet, ty sker detta, får barnet ingen sänggröst; ej heller bör det

afvänjas medan åkrarne plöjas och fårorna stå öppna, ty felas mot denna regel, får barnet en osäker gång och faller öfver hvarje hinder på sin stig.

När modern en gång börjat vänja barnet från bröstet, bör hon ej åter lägga det dit; ty gör hon detta, får barnet i hela sitt lif dragas med den olyekan, att alla de kreatur, som det vidrör med sin hand, tvina bort och dö.

Vill man hafva sitt barn till en tystlåten, förbehållsam meniska, skall man vid den första tandens framkomst säga till barnet: »Kan du säga: Lefver och lunga, tand för tunga?»

När barnet sedermera faller sina mjölkänder, skall barnet kasta dem i elden och säga: »Noke, Noke, ge mig en bentand i stället för en guldtand!» Man kan också låta barnet säga: »Berta, Berta,¹ ge mig en bentand i stället för en gul tand!» Men antingen man säger Noke eller Berta, menar man *elden*. Somliga låta barnen säga: »Mus, mus» o. s. v., medan de fleste numera ntesluta hvarje namn och endast säga: »Gif mig en bentand i stället för en gul tand».

Har modern ätit vipägg, så blir, som förnt är nämnt, barnet mörkräknigt, och då detta lyte sällan synes förr än efter några år, kan barnet eller den vuxna människan bota sig sjelf genom att taga det första vipägg, hon ser på våren, krossa det mot sitt ansigte och gnida innehållet öfver fräknarne.

Solbränd hy förekommes genom att stryka öfver ansigtet med den första gåsunge man ser på våren.

Barn, som vistas på landet, kunna lätt komma till att medelst orenlighet invid en fläderbuske, förolämpa »Hyllefrun» — Flädermor —, och då blir barnet behäftadt med »hylleskäll» — röd inflammerad hud —; då måste man tre qvällar å rad efter solnedgången tvätta de »skällade» kroppsdelarne i nymjölkad, osilad mjölk samt derpå offra denna åt Hyllefrun, och under det man slår mjölken invid buskens rot, ber man om förlåtelse för förolämpningen.

Det svåraste, som kan hända föräldrar, är doek att ha fått en »bobba» eller bortbyting i stället för sitt eget barn. Dessa trollnugar låtsas sig hvarken kunna tala eller förstå, utan bara låta födra sig, och de äta för sju. Det *kan* lyckas för folk få sitt eget barn tillbaka, om man antingen finner på något, som så förvånar

¹ Männe Loke och Hertha?

trollbytingen — till exempel låtsas sig stoppa korf i en borstig, oskålad svinhud — att han talar; då måste han bort till de sina, och det rätta barnet återlemnas. Man kan också låtsas sig vilja koka eller baka trollbytingen, då sker äfven ombyttet.

Nu ha bytingar fått ett nytt namn, idioter, och föräldrarne kunna få andra menniskor till att vårda och föda dem; men man har ju ändå den sorgen att ens eget barn är bortbytt; därför kan man ej vara nog försiktig innan barnet blifvit döpt och äfven sedan, ifall man lägger det att sofva ute på marken, utan både sax, kors-téeken, hvitlök och andra skyddsmedel i kläderna.

Man skall dock ej påstå, att *alla* idioter äro trollbytingar, ty ibland händer det, att menniskor, som på ett grymt sätt plågat djur, få illa vanskapade barn. Man har verkligen exempel på, huru som män, hvilka under gossåren rifvit timgorna af stamningar, fått idel döfstumma barn, liksom äfven blindfödda, ifall fadern stuekit ut ögonen på något lefvande djur.

Härmed torde dock ej föreliggande ämne vara uttömdt ens i de fall, som lämpa sig för uppsatser, hvilka kunna komma för en större läsekrets' ögon; men det här gifna bör dels kunna vara af vigt för jemförande studier af forskare, dels kan det måhända väcka ett mera lefvande intresse för det dolda i vårt folks själslif, samt gifva vinkar om *något* af det, som hämmar såväl läkarens konst, som folkundervisarens bemödande.

Här har nu blott framlagts prof på delar af en gammal tankegång. — för att ej säga en urgammal veteenskap — som i många, många fall bestämmer folkets handlingssätt, och som äfven i modernare omklädnad uppträder i de bildade klasserna, dels som religion, dels som vetenskap, med stora anspråk på auktoritet.

Några norrländska ortnamns etymologi.

Af

Johan Nordlander.

Scientiae crescut velut formicarum
acervi, quavis adferente stipulam.

Carl von Linné.

Författaren häraf har länge på lediga stunder sysselsatt sig med studier af de norrländska ortnamnen samt gjort förarbeten, som äro ganska omfattande. Att få något offentliggjordt, är emellertid icke så lätt. Den samhällsklass i denna del af landet, som kunde tänkas vara intresserad för antikvariska forskningar, är icke så stor, och den burgna allmogen, som gärna vill veta något om, huru det var ställdt i hembygden i forna tider, skyr dock hvarje uppoffring därför. Då det af denna anledning är att befara, att mina arbeten ej komma längre än i manuskript, har jag här sammanfört några etymologier, som torde hafva litet allmännare intresse. Om någon menar, att samlingen är något brokig och att namnen ej betraktats ur enhetlig synpunkt, så erkännes riktigheten af den anmärkningen, men som ursäkt hänvisa vi till de ord, hvilka vi satt som motto. Vi vilja nämligen ej hafva denna uppsats betraktad annat än som ett strå till den stora stack, som väl en gång skall uppstå, då man med förenade krafter tagit itu med våra ortnamns förklaring.

1. *Utelämnande af h i början af namn.*

Det är allbekant, hurusom roslagsmålet behandlar *h*-ljudet på ett egendomligt sätt, i det att detta försvinner, där det historiskt skulle finnas, och däremot tillägges, där det saknar allt skäl. Såsom illustration härtill må nämnas, att förf. en gång i en kasern

härstädes hörde en båtsman från Roslagen tvista med kamrater från andra trakter om sitt rätta namn. Han ansåg sig nämligen heta *Ulberg*, under det att de, till hans stora harm, påstodo, att han hette *Hullberg*. — Att denna osäkerhet i bruket af *h* sträckt sig långt norr om Roslagen, framgår af flere namn. I hafvet utanför Jättendals s:n i Helsingland ligga *Jättsholmarne*. Dessa skrivas i allmänhet med utsatt *h*, t. ex. *Ietis holmen* 1562, *Iettiis holmann* 1542, *Iätis Holman* 1539, men äfven någon gång, t. ex. 1654 *Jettsolmarne*. — Vid inloppet till Hudiksvall ligga tvenne öar, den ena med namnet *Tuna Olmen* (efter Tuna s:n), den andra *Idnors Olmen* (efter soeknen Idnor). Å äldre kartor i Kongl. Landtmäterikontoret skrivas de *Tuna Ålmen* och *Idnors Ålmen*, och bland själa-grund upptagas i fogderäkenskaperna *OImarne* 1590, *Ålmerne* 1570 samt *Ålmen* 1561, 62. Att dessa namn innehålla subst. *holme*, isl. *hólmr*, »a holm», »islet», lider intet tvifvel. — I Medelpad finnas tvenne byar *Usländ*, den ena på Alnön, den andra i Stöde. Den förra skrives *Vszländ* 1547, *Vsländ* 1543, men *Husslänndh* 1535, hvadan namnet tyckes innehålla ordet *hus*. Det senare namnet är lika 1547 och har 1543 blott ett *h* till i slutet, men 1535 har det i motsats till det andra formen *Wsslänndh*. Bortfallande af *h* synes vara särskildt vanligt i ordet *hus*. Nuvarande byn *Vesterhus* i Själevad finnes skriven *Westrus* 1547, *Vestrvs* 1542, men *Wessterhus* 1535. I Färila s:n i Helsingland upptages 1559 *Sångussiön*, på en äldre karta af Gadd *Sånghuus* laeus, hvilket bör sammanställas med Helsingelagens *sanghus*. — En sjö *Hällsjön* i Stöde s:n upptages 1561 under *Ellesiö tresk* (2 pilskott lång och brukad af 4 bönder), men året därpå skrives han *Hellesiö tresk* (med samma längd och lika många brukare).

Särskildt erbjuda de jämtska namnen många exempel på denna företeelse. I Loekne s:n vid Loeknesjön finnes byn *Haga*, hvilken åsyftas, då det år 1418 talas om Olaff i *Haga*; men samma år kallas samme man Olaff i *Agha*. — Ordet *hammar*, mask., skogbevuxen stenbacke, ingår, såsom bekant, i en mängd svenska ortnamn. Så är oek fallet i Jämtland, men här inträffar den egendomligheten, att *h*et ofta bortfaller. Första gången, som det visar sig i namn, är år 1344 (Dipl. Norv. III, n:o 225). Några män voro till gäst hos *Jone iambr*, hvarvid slagsmål uppstod. Härom vittnade en man, som hette *Biorn iambr*. Då detta skedde i Refsunds s:n och där finnes en by *Ammer*, så är det klart, att *iambr* är

ingenting annat än *i Ambr*, d. v. s. *i Ammer*, männens hemvist. Belägen på en bergig halfö, gör byn ock skäl för namnet. — Ut i Bergs sn i samma landskap finnes byn *Galhammar*, 1350 **Gardamber**, 1530 **Gardamber**; understundom äfven med *h* utsatt, t. ex. **Gaalhammar** 1565, **Garhammar** 1474, **Ghardhamar** 1405 och (a) **Gardhambrom**, hvarvid är att märka, att h:et kanske bör föras till förra sammansättningsleden. — I Ragunda sn finnes utom byn *Hammaren* midt emot kyrkan äfven ett *Ammer*, längre upp vid Indalsälven. Detta skrives 1378 (in) **Ambro**. Vid byn utfaller *Ammer-ån*, och längre upp vid denna ligger byn Öfver-Ammer. Där ofvanför i *Ammer-åns* floddal ligger *Hammerdals* sn, (i) **Hambradali** 1350. — Ändtligen är att anteckna, att byn *Hamre* i Åre skrives (i) **Ambren** 1498.

I de här anförda namnen har ett *h* bortfallit, men exempel finnas ock därpå, att ett *h* tillagts. Aasen upptager i sin norska ordbok ett ord *egg*, f. *eggjar*, egg, skarp kant; 2) bergrygg, öfversta kanten af en bergkam, Trondh., och detsamma förekommer hos Cleasby Vigfusson enkelt och i sammansättningen *fjalls-egg*, »the ridge of a mountain». Detta ord ingår i det härjedalska bynamnet *Äggen*, (i) **Egghyom** 1463, **Eig** 1507, **Eggia** 1564; byn ligger i Sveg vid Ljusnan vid en skarp bergkam, hvarför man säges bo icke *i*, utan *på* Äggen. Detta namn företer sålunda icke några oegentligheter; icke heller det jämtländska *Brattäggen*, **Bratteggen** 1565, **Brategh** 1512, **Brattegh** 1486, by i Kalls sn (bestämmingsordet *Bratt*, d. v. s. adj. brant, ger stöd åt tydingen), men väl i följande. *Äggen*, en by i Mörsils sn, åsyftas, då år 1413 talas om i soeknen liggande jord, »som **Ægh** heter». Några månader senare omtalas en person vid namn Erik i **Ægiom**, hvilket tyckes vara samma by. År 1501 fick Erik Jousson undher **Eggien** för danska kronan lämnade tjänster en jord **Assen**, ligandes vid ytter **Aeggie** i Mörsils sn. Ännu uti jordeböcker för åren 1564, 65 skrives namnet *Eggen*, men år 1566 har namnet fått formen **Heggien**. Här har sålunda ett *h* tillagts, ehuru det sedan försvunnit; däremot har ett sådant tillkommit och blifvit beständande i *Häggens* by i Ovikens sn, **Heggen** 1567, 65, (Enar po) **Heggin** 1537, (Enar aa) **Heggin** 1525; redan 1420 uppenbarar sig h:et, då (Andres a) **Heg** nämnes i ett bref, dateradt i Gisselåsens by i soeknen. — Ändtligen hafva vi att upptaga byn *Hegled* i Snue sn, **Hogliidh** 1567, **Heighliidhe** 1520, **Hæghliidha** 1461, **Hoglidha** 1438, dessa och flere andra med

begynnande *h*; mot dessa sätta vi emellertid formen (i) *Aeglidho* år 1473 och tillmäta den fullt vitsord. Betydelsen blir då: berg-liden, backsluttningen.

2. *Vacklan mellan g och k samt d och t.*

Vid en flyktig blick på ortnamnen i 1500-talets fogderäkn-skaper märker man snart, hurusom ett ortnamn ena året skrives med *g* och det andra med *k*. Här några exempel. I Kalix' s:n fisket *Fiugehålmenn* 1566, *Fiukeholman* 1568; i Umeå s:n *Teegh* 1539, men *Teck* 1546, 47; i Bygdeå *Dieckneboda* 1539, men *Diegnaboda* 1546, 47; i Löfångers s:n *Kreckångher* 1539, motsvarande *Kregånger* 1546 samt *Högmark* det förra året emot *Höckmarck* det senare, och på samma sätt i Skellefteå s:n *Buduigh*, *Buruigh* och *Krogsjö* 1539, men *Budwiken*, *Burwik* och *Kroksjön* l. *Kroc-sjön* 1546, 47. Och på samma sätt i södra Norrland. Byn *Mik-säter* i Indal, *Medelpad*, *Mygesätter* 1543, men *Miehilsäter* 1547 och *Myckessetther* 1535, tydligen fsv. *mykil*, isl. *mikill*, stor. Oftast har den ursprungliga konsonanten återkommit, men motsatsen har ock inträffat. Exempel därpå erbjuder bynamnet *Vigge* i Indals s:n, *Medelpad*, skrifvet *Wigge* 1547, *Wigghe* 1535. I socknen om-talas *Wikesiö tresk*, *Wicksjö tresk* och *Wickesiö tresk* resp. 1559, 60, 63, men *Wigge tresk* 1561, 62, med hvilka former, af flere om-ständigheter att döma, en och samma sjö utmärkts, nämligen *Vigge-sjön* vid *Vigge by*. Ett för 100 år sedan gjordt försök att härleda namnet från *Wäg-heden* (se Norrl. Saml., s. 57) må för kuriositetens skull omnämnas. I den vacklan, som vi här uppvisat, hafva vi samma inflytande, som gjorde sig gällande, då man af *Securiki* l. *Sveriki* fick *Sverighe*. — På samma sätt byta *d* och *t* ofta plats. I Alfta s:n, Helsingland, finnes en by, som år 1276 skrives *Get-wijk* (Widmark, Beskt. öfver prov. Helsingland, I: 76) och under 1500-talet *Getuik*, såsom år 1543. Men 100 år senare finnes namnet hafva formen *Giäddewijk*; nu skrives byn *Gäddvik*, såsom om namnet innehölle ordet *gädda*, då det däremot i sin förra led har subst. *get*, isl. *geit*, »a she goat»; jfr *Geithas* 1487, *Gietåsen* 1565, nu *Getåsen*, by i Marby s:n, Jämtland. Det flerstädes i Norrland uppträdande namnet *Gissjö* har samma härledning, t. ex. det i Torp, *Medelpad*, förekommande, som 1535 skrefs *Gessijö*, men 1543 *Get-sjö*, hvilken härledning är så mycket säkrare, som *Gissjön* genom-rinnes af *Getterån*. — Här tro vi oss ock hafva funnit lösningen

med afseende på det i norra Ångermanland förekommande namnet *Gideå*. Därmed betecknas dels en by i Björna s:n vid *Gideå älf*, dels en socken vid samma älf och omkring den af *Gideå älf* genomflutna *Gissjön*, hvarjämte det ingår i åtskilliga sammansättningar, *Gidböle* och *Gideåbacka*, byar vid samma älf i Grunsunda s:n. De äldsta namnformerna äro från 1535, då till Arnäs s:n föras *Gijdhe*, nu *Gideå* i Björna s:n, samt *Westengijssijö*, *Nordhengijssijö*, och *Synnengijssijö*, nu *V. N.* och *S. Gissjö* vid *Gissjön*. År 1541 nämnes ån *Gidhåån*, året därpå: »(af) *Gige åne* och *Hvs åne*» (d. ä. Husums-ån), 1553 uppbäres lax för *Girå* i Grunsunda, och 1557 nämnas »*Giåå* och *Salwa åa*» (d. v. s. *Saluån* i Grunsunda). Dessa former utvisa, att den på stavvokalen följande konsonanten redan vid denna tid bortfallit i det dagliga talet — nu *Jiån* —, en brist, som skrifvaren sökt ersätta, hvarvid ett *d* kommit att stå i stället för ett *t*. Med syftning på *Gideå älf* och *Husumsån* nämnas 1543 en ö benämnd *Gidhönn* och en liten ö benämnd *Husöö*, och ganska sannolikt är, att det är denna »*Getö*» (en ö, på hvilken man släppt getterna i bet), som gifvit upphofvet till alla dessa namn. Byarne i Grunsunda skrivas *Gideböle* 1542 och *Gidhebacka* 1547. I Edsele s:n af södra Ångermanland finnes vid Ångermanälven en ung gård eller by *Gideåberg* vid en å från *Gässjön*; uttalet är *Jedåbj*. Så väl i denna s:n som i norra Ångermanland har ordet *get* formen *jit*, se Sidenbladh, Allmogemålet i N. Ångermanland. — Öfvergång *t > d* jämte omkastning från *tn* till *nd* har man i det jämtska *Skatneraas* 1435, *Skatnar as* 1445, *Skatnaraas* 1482, men 4 år senare *Skanderaas*, nu *Skanderåsen* i Berg på en i sjön och midt emot Hofverberget utskjutande udde. Man kan för förra leden tänka på det i ortnamn vanliga *skate*, Rietz s. 581, det yttersta, öfversta af något, ände, spets; isl. *skati*, »a towering, lordly man», pl. *skatnar*, män i allmänhet; men ordet är där ej begagnadt annat än i poesi; senare leden är fsv. *as*, bergås. — I stället för ett ursprungligt *d* uppenbarar sig ofta ett *t*, och synnerligen ofta inträffar detta i namn, hvilkas senare led är subst. *ed*, smal landsträcka mellan tvenne sjöar, isl. *eid*, »an istmus». Byn *Maledhe* i Själevad 1490 skrives *Maletth* 1535, *Måleth* 1547, *Måleedt* 1569, hvarjämte äfven former på *-cedh* förekomma, t. ex. 1550; nu skrifer man *Måle*. Byn *Utaned* i Fors, Jämtland, kallas exempelvis 1565 *Wtanet*, elurn samma år i samma socken upptagas byn *Edh* och ödesgodset *Wsteredh*.

I Jämtland i Bodsjö s:n vid *Sidsjön* ligger byn *Sidsjö*; **Sijdsio** 1437, **Sidsio** 1517, **Sidsiö** 1565, **Sitzio** 1566, 67, **Sittsiö** 1611. Och i Selånger i Medelpad finnes äfven *Sidsjö* by vid *Sidsjön*; **Sijtsijö** 1535, **Siissiö** 1543. Vi se här fsv. *sifer*, isl. *síðr*, »long hanging», här med betydelsen: lågt liggande; jfr adj. *síðlánd* om mark; eller ock liktydigt med lång, hvilket icke passar in så illa, ty den förra sjön är $\frac{1}{3}$ mil bred, men tre gånger så lång. Det nyss nämnda sockennamnet *Bodsjö* och den i socknen liggande byn *Bodsjö* skrivas ock ofta med *t* i stället för *d*. På 1600-talet, t. ex. 1611, ser man **Bååtsiö**, liksom om förra sammansättningsleden vore subst. *båt*. År 1567 kallas socknen **Botzsiö**, men byn **Båtziö**, 1565 åter resp. **Bodsiö** och **Båtziö**; **Botzsiö** 1528 2 gånger, men ena gången på brevets baksida **Bodzsiö**; **Bozcio** s:n 1437, **Bodziö** s:n och gardh **Bodsiö** 1479, **Bodzio** 1430 (troligen byn) och **Budsiö** 1396. Att förra leden är *bod*, fsv. *bop*, isl. *buð*, »a booth», »shop», lider intet tvifvel. Det ligger närmast till hands att tänka på fåbodrar, om sådana i denna trakt förekommo så tidigt. Troligt är, att många boda-namn innehålla ordet *bod* i betydelsen af fiskebod.

I de här nämnda fallen har det äldre ljudet åter kommit till heders; men så har det icke alltid skett. Uti Ångermanland förekommer ett sockennamn, *Boteå*, som vi vilja förklara på det sätt, att dess *t* står i stället för ett äldre *d*, så att den rätta formen således skulle vara *Bodir*, bodarna, jfr isl. *buð*, pl. *buðir*. Namnets äldsta form är **Botir** 1319, Styffe, Skandinavien under unionstiden.¹ På 1500-talet har namnet formerna **Bottæ** Schyplagh 1535, **Botte** s:n 1542, **Bote** s:n 1547 och **Boothe** s:n 1569. Uttalet är *Bote* med slutet o. Ett godt stöd för denna härledning se vi däruti, att namnet i sammansättningar får formen *Botar*, t. ex. *Botar-prästen*, prästen i Boteå. Hvad slags bodar, som här åsyftats, torde vara svårt att afgöra. Socknens läge strax ofvan det ställe, där Styresholms fäste låg och floden börjar blifva strid, gör det sannolikt, att där varit någon handelsplats, hvarest köpmansbodrar uppslagits vid handelsskepps ankomst. Denna skulle väl helst tänkas belägen i byn Undrom, färjstället öfver älfven. En liten bergås, som går

¹ Med det sockennamn, (de) **Bubdu**, som enl. Sv. Dipl. år 1314 nämnes omedelbart efter *Gudmundra*, är troligen denna socken åsyftad. Båda ligga vid Ångermanälven, och från den ena kyrkan till den andra är det, fågelvägen räknadt, ej fullt 2 och $\frac{1}{2}$ mil. Antagligen föreligger här en misskrifning i stället för *Budu* (d. v. s. Budum).

genom socknen, kallas nu dels *Botar-*, dels *Botåsen*. Ett liknande namn, (a) **Botas** förekommer i ett bref af år 1461, dateradt i Ovi-ken i Jämtland, nu byn *Botåsen* i samma socken; möjligen äro ock några andra med Bot- begyruande namn att förklara på samma sätt.

Subst. *lid*, med löfskog bevuxen backsluttning, fsv. *lip*, isl. *hlíð*, »mountain side», är ett i norrländska ortnamn ofta ingående ord. I Medelpad uppträder det i sockennamnet **Lidh** 1314, **Lydh** 1316, nu *Liden*, vid Indalsälven på gränsen mot Jämtland; och i Ångermanland möter det oss, likaledes i ett sockennamn, nämligen i **Lidh** 1314, **Liidh** 1316, nu *Liden* vid Ångermanälven. Att det jämtländska sockennamnet *Lith* eller *Lit*, **Lith** 1314, **Liith** 1316, är samma ord, torde vara tämligen klart af hvad som är sagdt i det föregående. Redan år 1303 talas om en prester a **Lite**, och 1347 skrives namnet alldeles lika; (i) **Liith** 1427, (a) **Lyyt** 1440, (i) **Lith** 1441; någon gång äfven **Liidh**, såsom 1449. Genitivens blef **Liis**, t. ex. i **Liis** socken och uppå **Liis** skatting, båda från år 1536. Uttalet är *Lit*. — Ifrågavarande subst. ingår ock uti några jämtländska bynamn, men under annan form, t. ex. **Lidh** i bref, dat. i Offerdal 1529, och **Lidhin** i ett annat af år 1530, dat. i Undersåker, troligen båda två syftande på nuvarande *Lien* i Aspås s:n. I en handling af år 1378, daterad i Ragunda och handlande om köp af jord och fisken darsammastädes, nämnes ett ställe **Liidh**, hvilket är nuvarande *Lien*, en by ytterst i samma Ragunda s:n. Sockennamnet *Frostviken* har i Ström, Jämtland, ännu ej riktigt vunnit burskap, utan man säger hellre *opp i Lii*, och folket därstädes kallas *Li-byggarne (Li-byttjan)*. — Vi hålla före, att ännu ett sockennamn är bildadt af detta ord. Några mil ofvanför Sollefteå ligger på ömse sidor om Faxälven socknen *Edsele*. Den äldsta kända formen är **Essxledh** 1535; sedan skrives det **Åsle** 1542, **Esledh** 1547, **Eslee** 1550 och **Eeslee** 1569. År 1535 upptagas här 6 byar, och en af dessa är **Wttan Mo**, 1542 **Vttanöö**, 1547 **Vtanedh** och 1550 och 69 i hufvudsak lika därmed. Vi mena, att sockennamnets förra led är just detta *edh*¹ — man märke, att

¹ Det bör ej lämnas oämärkt, att det af Rz s. 289 anförda *iða*, fem-, tillbakaströmmande vatten i en älf, kan någon gång döljas under *-ed*. I södra Ångermanland har ordet formen *eä*, best. form *eärn* och ingår med säkerhet i *Hänabarscärn* (Hanabergsedan) i Multrä. Efter Indalsälven kallas sådana ställen *egårdar*, t. ex. *Lansmansegaln* vid Östansjö och *Snurra* strax ofvanför Fjäl.

Edsele kyrka ligger blott $\frac{1}{2}$ fjärdingsväg ofvanför *Utanede* —, och att senare leden är detta lid, hvadan namnet, om, såsom vi hoppas, denna härledning är riktig, skulle skrivas *Edsliden*, till skillnad från det andra, äldre och större *Liden*. *Liidhen* 1535, mot hvilket Edsele sin stöter efter hela östra rälminen. Emedan namn på *-sel* l. *-scl* (t. ex. Ramsele, Resele) äro vanliga i dessa trakter, har man omskapat namnet till likhet med dessa. Märkligt är, att nyssnämnda Lidens socken i Medelpad år 1535 också skrives *Exlijdhen*; med tanken på det närmast ofvanför inom Jämtlands landamäre liggande *Utan-ede*? — Några andra Ångermanländska namn borde här omnämnas, men vi inskränka oss till att nämna, att det ej ovanliga sjönamnet *Lesjön*, t. ex. i Fjällsjö, innehåller detta *lid*, såsom synes af formen *Lidz tresk* i Fjällsjö 1566. — Från det öfversta Ångermanland förflytta vi oss till samma trakt af Helsingland. Långt upp i Ljusdals sin utfaller *Le ån* vid *Leå* bodeland uti *Let sjön*, i hvilken dessutom *Oppli ån* mynnar ut vid *Letsbo* by. Den förra ån skrives *Led åån* och *Ledhåå* 1552, *Leåströmen* 1696, och ålekaren i densamma *Leskaren* 1553; nuvarande *Letsbo* hade formen *Ledzboda* 1543, 46, *Lezboda* 1545. Att samma *lid* här föreligger, är tydligt. — I det följande få vi anledning att omtala en annan grupp af namn, som nu hafva ett *r* i st. för ett äldre *d*. Här vilja vi blott i förbigående upptaga ett namn, hvars *d* öfvergått till *g*. Vid Helsinglands kust och inloppet till Hudiksvall finnes en större ö, som nu skrives *Ag ön*. De äldsta former, som vi känna, äro *Ådön* 1539, *Ådöön* 1541, 43, *Adönn* 1542, men (för) *Agöne* 1549 och sedan framgent med *g*, så framt man icke såsom år 1569 och äfven andra år förändrat namnet till *Angöönn*, möjligen med tanke på det i Helsingland välbekanta *anger*, vik, och den djupt in i ön skjutande hafsviken. Utan tvifvel innehåller namnet ordet *åd*, honan af ejdergåsen (*Anas mollissima*), Rz s. 837. Uti Kongl. Vetenskapsakademien handl. vol. IX finnes sidd. 107—140 en af Nils Gissler författad uppsats om strömmingsfisket i Norrland, och s. 117 heter det som följer: »När labben, svart Lasse (*Coprothenns*) är framme, som sällan sker, är märke, att strömmingen är å färde. *Åderhonor* och andra ånder vilja oek gerna vara framme, när strömmingen är för handen.» Denna fågel har sålunda haft en särskild betydelse för den fiskande skärgårdsbefolkningen. — Äfven ljuden *b* och *p* växla med hvarandra, men vi anföra här blott ett exempel därpå, äfven det hämtadt från Helsing-

lands skärgård. Där finnes nämligen en ö, som har namnet **Bakareön** 1539, **Bakarön** 1541, men **Packare önn** 1542; sedan blir det **Gackaröön** 1543, (för) **Gackare öna** 1549, och nu skrives namnet *Gackarön*. Den närmare betydelsen af det här föreliggande »bakare» är oss obekant; de i trakten boende kunna kanske därom lämna upplysning.

3. *Namn, innehållande orden våg och hå.*

Uti »Ordbok öfver allmogeorde i Helsingland, Hudiksvall 1873», upptages s. 84 ett subst. *våg*, m. 1) ett litet grund i ett älfdrag; 2) sidovik eller bredare vatten i en älf.¹ Substantivet finnes hos Aasen, Norsk Ordbog, Christiania 1873, s. 905 under formen *vaag* med betydelse af »en smal bukt i floddbrädden, en liten vik». Ändtligen finna vi det i isl., för hvilken Cleasby Vigf. s. 684 upptager *vagr*, »a creek», »bay». Detta ord ingår uti icke så få norrländska ortnamn. År 1341 skänkte, enligt Sv. Dipl., en person »unum pratum in vulgari dictum» **Vaghin**, par. Nora, till Helgeandshuset i Stockholm. I Nora har jag emellertid ej kunnat påträffa något motsvarande ställe, men väl i grannsocknen Nordingrå, hvarest *Wåge-fjärden* är till finnandes och vid denna både kyrka och prästbol. Om första kyrkobyggnaden går följande sägen. Af sockenborna ville den ene hafva kyrkan på ett ställe, den andre på ett annat. Man började omsider att bygga på ett ställe, men hvad som byggdes upp om dagen, refs ned om natten. Någon, som nattetid gick förbi byggnaden, fick från denna höra en röst, som sade:

I Våge, i Våge,
där vill jag åge (äga).

Lydande vinken, öfvergäfvö sockenborna den platsen och började bygga på det ställe, där kyrkan nu står, och allt gick väl. — I Jämtland uppträder detta ord mycket ofta i namn. År 1378 var Thorer i **Diupowagh** närvarande vid ett köp af jord och fisken i Ragnnda; byn skefs ännu 1565 **Diupwåg**, men 1611 **Geewågh**, och nu heter byn *Gevåg* (—). Den är belägen i den öfre delen af Ragnnda sn, och före Ragnndasjöns ntskärning skall en vik eller *våg* gått djupt in i landet. Bredvid denna ligger byn *Krokvåg*.

¹ Den förra betydelsen är oss ej bekant. För Jämtland anför F. Burman, Norrländska Saml. s. 95 samma ord med betydelsen: buktgi vik inåt bäckar.

Kråckuågh 1611, Kråkewåg 1565, Kråckuågh 1566, Kraakewaag 1536. Att namnet innehåller *kråka*, fågeln, är alldeles tydligt, och ännu uttales namnet af äldre, af skriften mindre påverkade personer *Kråkvå(g)*. I likhet med många norska namn, som innehålla ordet *Kraake*, har det emellertid omformats, så att det fått utseendet af att vara sammansatt af *krok*; se Rygh, uplysningar til Trondhjemske Gaardsnavne, under *Krokaus*. »Att fara förbi här var krokigt, var en stor omväg; men vid den förra byn fick man fara gent, och därför kom den ena att heta Krokvåg och den andra Genvåg eller Gevåg», upplyser allmogen i trakten. Utli Lithis s:n finner man år 1440 byn *Bredevagh*, om *Brevåg*, likaledes vid Indalsälven; och i Hackås möter oss *Tynnwagh* 1441, *Twnnovagh* 1445, *Tynnawaaghum* 1486, nu *Tunvågen*. Dessa äro de äldsta namn, i hvilka det ifrågavarande ordet ingår; men en blick på en karta öfver Jämtland och Ångermanland visar oss snart flera andra namn, som höra hit. Bland dessa hafva, i det senare landskapet, flere formen *Vogen* med slutet *o*, såsom ofta sker med långt *a*-ljud, när det föregås af *v*-ljud, t. ex. *ro*, *vrå*; *tjvo*, *två*. *Wogö*, som nämnes 1490, är säkert de n. v. byarne *N. o. S. Våge* i Själevads s:n i Ångermanland, *Nörre wåghe* och *Söder wåghe* 1547. — Inom Sollefteå s:n utfaller Faxälven i Ångermanälven, och just vid de båda flodernas förening ligger byn *Granvåg*. På ort och ställe uttales namnet *Grånvå*, liksom om det innehölle subst. *gran*, granträdet, och i äldre skrifter ser man ock stundom sådana former som *Granuog* 1566, *Grånvågh* 1547, churu bestämmingsordet på grund af läget måste vara *gren*. Därmed stämma ock formerna *Grenvog* 1542 och *Grenwaghe* 1535. Sedan klyfver sig namnet, och 1550 har man *Grenwåge* och *Grånwijk*, 1569 motsvarad af *Nörre grånvåg* och *Söder grånvåg*. Grundordet är i alla fall *våg*, vik. Älven i Helsingland bildar detta ord flere ortnamn, t. ex. byn *Våga* i Järfso vid Ljusnan, (i) *Wogom* 1543. Det ingår ock i namnet på en af Helsinglands viktigaste floder, *Voxna älf*, från hvilken det sedan öfvergått till en af landskapets yngsta socknar, *Voxna*, genom hvilken floden rinner. Där älven i Bollnäs s:n utfaller i sjön Varpen, ligger byn *Voxsätter*, och en fjärdingsväg ofvanför mynningen vidgar sig floden till en sjö, *Voxsjön*. Bynamnets äldre former äro *Vogsether* 1535, *Woxsätter* 1543, *Wåxsätter* 1552, *Vågsättra* 1631; sjön skrefs *Wåxen* 1559, *Wåxsiönn* 1566, 73, *Wåge siönn* 1583, och floden kallas *Wåxen* 1552 samt s. å. äfven *Vags-*

nen, hvilka namn alla innehålla det här ifrågavarande ordet *våg*. I stället för *Voxna* älf skulle man således skriva *Vågsna*, och byn skulle få sitt namn återfördt till *Vågsäter*, om man vill följa härledningen.

I de norrländska dialekterna har man äfven ett annat ord för vik, nämligen *hå*, mask. I Härjedalen (Glöte) finnes det såsom appellativ, och förf. har där för detsamma antecknat betydelsen: »mindre utvidgning (med sakta rinnande vatten) af flod eller å; stundom svårt att angifva skillnad mellan *hå* och *sjö*». Ordet finnes oek i jämtskan; i dagboksanteckningar från århundradets början af lektor F. Burman finnes följande korta anteckning: »*Håå*, sele», hvarmed menas, att *hå* och sel, sil (lugnvatten) skulle vara liktydiga. Detta ord ingår i flera härjedalska gårdsnamn, såsom *Hånäs*, *Lislj-hånäs* (Lill-hånäs). Vemån bildar på gränsen mellan Linsell och Vemdalen en sjö, *Hånsjön*, och vid denna visar kartan en by, *Hån*. Straxt ofvanför vid samma å ligger byn *Kvisthån*. Uti Lillherdals s:n i samma landskap bildar en liten å straxt invid kyrkan en liten sjö, *Hån*, och norr om denna är byn *Nordanhån* belägen. Namnet skrives **Nordanhåå** 1611, **Nordhenhåå** 1568. I närheten, söder om Lillherjeån, ligger byn *Sunnanå*, **Sunnan åå** 1568. — I Helsingland finnas tvenne byar, som höra hit, nämligen *Hå* i Bollnäs vid *Håtjärn*, **Håå** 1631, 1543, och *Hå* i Söderala, likaledes **Håå** 1543. — Med detta ord få dock ej alla namn sammanställas, hvilka hafva samma ljud. Det uppländska **Hatuna** 1409, nu *Håtuna*, har, exempelvis, ej något att göra med detta *hå*, utan kommer af ett ord, som svarar mot isl. *hár*, »high», norska *hau* i ortnamn, t. ex. *Haaland*, *Haanes*, hvilket är en äldre form för *hög*. Detta tro vi ingå i det jämtländska soekennamnet *Håsjö*, **Haasio** 1536, **Hosio** 1528, 25, **Hasio** 1500. Dock ha vi hört förståndiga allmogemän från trakten förklara det så, att Singsjön, omkring hvilken soeknen är belägen, egentligen skulle vara en *hå* af Singån, på samma gång de dock erkände, att soeknen, som koloniserats från Ragunda och ligger betydligt högre än detta, väl kunde hafva gjort skäl för ett namn, sådant som *högsjön*.¹ Huruvida byn *Ho-*

¹ En sägen är, att soeknen fått namn på följande sätt. Innan folk ännu slagit sig ned i trakten, kommo tvenne män vandrande i skogarne. Från ett berg hade de nyss sett en sjö, då de kort därpå upptäckte en annan. Då utropade en: »Hå, här är en sjö henern (här) å!» Därpå blef det *Håsjö*. Det var Singsjön, som de hade sett.

sjö i Sundsjö, Jämtland, **Hosiö** 1528, **Hosiö-men** 1538, hör hit, därom våga vi ej yttra oss. — Till samma grupp som låtuna höra sockennamnen **Högsjö** i Ångermanland och **Hässjö** i Medelpad. Det förra skrifves **Häsiö** 1542, **Hösiö** 1547 och har lånat namnet från byn **Hösiö** 1547, **Hössiö** 1569. Denna är tydligen ingen annan än n. v. **Hundsjö** (!) belägen $\frac{1}{8}$ mil från gamla kyrkan vid en liten sjö; uttalet är **Höse**. Det medelpadska namnet skrifves **Hæsiö** 1314, (in) **Hæsiom** 1316 och uttalas nu enligt skriften **Hässjö**. Ändtligen omnämna vi **Håsiö** sköld med bonde i **Häsiom** i Alfta s:n i Helsingland år 1543; hemmanet **Hädszie** i Alfta nämnes 1535 i Gustaf I:s registratur 10:de delen.

4. *Med Fan-, För- och Dö- begynnande namn.*

En hel del norrländska ortnamn börja med ordet *Fan-*. Betydelsen af detta bestämningsord har hittills icke varit uppvisad; men allmogon, som gärna vill afloeka ortnamnen deras hemligheter, har så mycket mera sysselsatt sig med dessa namn. I Ragunda s:n finnas nära hvarandra byarna *Pål-*, *Gisle-* och *Fangård*. Sägner i orten ställa dessa namn i samband med strider, som där utkämpats mellan svenskar och norrmän. På ett ställe var en spöpåle upprest, och på ett annat skulle de fångne gisslas, och däraf blef det *Pålgård* och *Gisselgård*. Och det ställe, där krigsfolket svor fanan, blef kalladt *Fangård*; enligt en annan vändning af sägnen åter skola fanor där varit uppställda under en strid. De två första namnen innehålla naturligtvis mansnamnen *Pawal* eller *Pål* och *Gisle*; det sistas betydelse blir klar af det följande. I Herjedalen i Elfros s:n vid mynningen af en i Ljusnan utfallande å ligger byn *Fanhus*. Skolläraren i orten, herr O. J. Sjögren, har om denna meddelat mig följande. Enligt de gamles berättelser skulle några män, som begifvit sig till detta ställe för att fiska, där råkat på (de »fann») ett hus, som hade flutit dit. Detta inredde de till bostad, och blefvo de så de förste bebyggarna på stället, som efter denna händelse fick heta *Fanhus*. Högst uppe i Ångermanland ligger Bodums s:n omkring Bodumssjön. På en i denna utskjutande udde ligger byn *Ornäs* (1547 *Ormesz*). Enligt sockenbeskrifningen i landtmäterikontoret i Hernösand skall på denna bys ägor finnas en lund eller kulle, kallad *Fanlund*, »hvarest en kyrka eller bönehus förmåles fördom hafva varit uppförd, och tämmeligen säkra tecken därtill finnas . . . såsom att vid i senare tider verkställd odling af samma

kulle funnits stenfot till ett multnadt hus jämte kringspridda lämningar efter människoben, hvilket antyder, att här äfven varit begrafningsplats». — Oftast förekommer detta ord i sammansättning med subst. by, ett uttryck, som begagnas äfven i Helsingelagen, där det talas om att bo »i *fornum by*». Det äldsta af dessa namn är *Faubyn* i Snme, Jämtland, vid Storsjön, endast genom en by skild från kyrkan; *Fornbyen* 1565, *Fornoby* 1348.

Fanbyn 1567 ett ödesgods i Marby, Jämtland, *Fforneby* 1478.

Fanbyn i Snudsjö s:n, Jämtland, *Farenndhbyenn* 1611, *Förnebyn* 1567, *Fornbyen* 1565.

Fanbyn i Rödöns s:n, Jämtland, vid Storsjön, *Fanbyn* 1567, *Fannebyen* 1565.

Fanby i Helgums s:n, Ångermanland, *Fvnby* och *Fanbyenn* 1569, *Fforneby* 1535; uttalas *Fomby*, jfr Hanebo > Hambo.

Fanby i Sollefteå, Ångermanland, *Ffanby* 1542; uttales *Fämby*.

Fanby, *V.* och *Ö.*, i Anundsjö s:n, *Ffanby* 1535.

Fanby i Gransunda s:n, Ångermanland, *Ffanby* 1535.

Fanbyn i Stöde s:n, Medelpad, *Fforneby* 1535.

Fornby i Arbrå, Helsingland, *Fforneby* 1543.

Andra sammansättningar med detta ord äro *Förnebo* i Järfös s:n, Helsingland, *Ffornabo* 1545, 46, *Fförneboda* 1543, *Faneby* 1535.

— *Forsta*, by i Loekne s:n vid kyrkan, *Forsta* 1565, men 1418 (Olaf i) *Fornastadum*. — *Fanskog* (äfven skrifvet *Fantskog*) i Skogs s:n, Ångermanland, *Fanskog* 1569, *Fansko* 1547. — *Fanhus*, den nämnda byn i Herjedalen, skrifves 1565 *Fanus*, 1611 *Fannhus* med endast en åbo. Uttalet är *Fönnes*. Detta är tydligen ett *Forn-hus*, d. v. s. en befästning från den norska tiden. Ett godt stycke nedanför, äfvenledes vid Ljusnan, omkring 5 mil in i Helsingland från den forna riksgränsen, har man helt säkert haft en svensk befästning i n. v. byn *Skyte* vid en i Ljusnan ntfallande å, *Skytte bech* 1559, *Skytz bech* 1573. Grundordet är väl stundom *hus*, t. ex. *Sketha husett* 1557, men detta betyder här endast ålehus. Detta ställe ligger i Färila; närmaste socken nedanför har i *Kärböle skans* ett säkert minne af forna befästningar. — När man i Torsåkers s:n, Ångermanland, finner byn *Fanom*, *Fanum* 1547, *Fanim* 1542 kunde man ock tänka på ett ursprungligt *Forn-hem*. — I Nätra s:n, likaledes i Ångermanland, finnes en by *Förnättra*, som skrifves *Förnättra* 1569, *Fanäter* 1550, *Ffanäter* 1542; bestämningordet är tydligen adj. *forn*, grundordet åter föreligger i socken-

namnet (de) **Netru** 1314, (iu) **Nætro** 1316. Vidare nämnes **Forna-bergh** 1350 i ett gränsdokument från N. V. Jämtland, **Fornönn** 1568, en själagrund i Torneå, **Fornnöönn** 1566, samt **Fornöö grund** 1568, likaledes ett själafiske, i Luleå sn, af hvilka det förra troligen motsvarar n. v. Furuöu och det senare Furuholmen.

Några ortnamn börja emellertid med *För-* utan att hafva något med den föregående flocken att skaffa. Vi förflytta oss först till Frösön i Jämtland. På öns södra sida ligger byn Kungsgården. Denna består, enligt de förut åberopade anteckningarna af F. Burman, af de forna gårdarna *Förberg* och *Västanåker*. Af dessa innefattade den förra Kungsgårdsmarken och trakten omkring gamla skansen, den senare åter ägorna västauför skansen eller de n. v. Kungsgårdsåkrarna. Huru den gård, som med tiden fått namnet *Förberg*, kom under kronan, nämnes i ett permebref af 1345. En man, n. v. Nicholas Halsteinsson, hade slagit ihjel en annan och lämnade därför till konungen bl. a. halva gården **Mielleim** (un *Mjulle*, gränsande till kungsgården), hvilken låg jämsides med den jord, som konungen där ägde förut, hvarjämte dråparens hustru af sitt gods gaf »halvven ytragarden firir **Berghi**», och äfven den andra, som hon genast köpte af Olafwe Vesten Akrs, hvadan hon till försoning för manuens brott kunde till konungen lämna »allen saman ytra garden firir **Berghi**». Efter detta nämnes denna gård ofta. År 1347 talas om stämmor »firir **Berghe**, året därpå (i) »sezstawne firir **Berghe** 2 gånger; eller ock heter det, att detta var gjordt firir **Berghi**, t. ex. 1351; Actum **Forbergh** 1363. I bref af 1405 heter det i mothz wikwne **Forbærghe**,» hvarvid utgifvarne af så väl det norska som svenska diplomatariet onödigtvis framför ortnamnet satt ett: [a]. — Äfven en annan jämtländsk by med detta namn förekommer, nämligen *Förberg* i Refsunds sn. Gårdarna i byn ligga mellan Refsundssjön och ett högt berg, som ligger öfver dem. Namnet, hvars uttal är $\text{u} \text{ } \text{u}$, skrefs **Forbærg** 1611, men blott **Bärg** 1565. — Med dessa sammanställles slutligen bynamnet *Offerberg* i Undersviks sn i Helsingland. Ännu 1631 skrefs byn helt enkelt **Bärg**, men 1543 **Fförberg**, delvis hörande till **Berbo** skiöl, det är: *bergsboarnes* sköld. År 1540 erlades böter för ett blodvite af iogan **fförberg** i denna socken. I fogderäkenskaperna för år 1542 upptages bredvid hvarandra: per larsson förberg och iogan (= Johan) i dinpuik. Detta *för-* är tydligen prep. (nedan-)för;

senare missförstod man namnet och ombildade *Förberg* till *Offerberg*.¹ Exempel på liknande utveckling finnas i mängd. Ut i Idenors s:n, Helsingland nämnes 1543 en bonde *Önde Sönnen ååne*, då *sönnen* har sin fulla prepositionella betydelse kvar; sedan det närmare sammanmält med grundordet, säger man naturligtvis (*Önde*) i *Sunnan-å*. (Nils) *noribin* i Söderala 1543 motsvarar n. v. *Norrby* o. s. v. Så länge grundordets betydelse stod klar för språkmedvetandet, rättade man prepositionen därefter. Då skref man *iogan wed källone* (vid källan, nu *Källene* i Hels.) och icke *i*. Ändtligen jämföras härmed *Helghe vndir Backa* 1449, *Eric vndher Bacca* 1501, *Niels vndir Berghom* 1420, alla från Jämtland. Ett norskt gårdsnamn *Forberg* förklarar *Bygh*, anf. st., såsom innehållande appellativet *forberg* i gamla språket, ett framför större höjder liggande flatt berg. Då detta ord endast sällan förekommer uti isländskan och ej är uppvisadt i fsv., finna vi denna tydning mindre sannolik. Andra exempel på prepositioner, tjänstgörande såsom bestämningsord finnas ock. På Frösön vid Vallsundet ligger byn *Valla* och midt emot på andra sidan om sundet *Genwalla*, äfven denna hörande till Frösö s:n. Detta senare namn skrives (i) *Geenwallum* 1363. — Ut i Fjällsjö s:n i Ångermanland finnes 1543 byn *Nes*, nu *Näset* vid Fjällsjösjön; när en udde midt emot heter *Genäset*, så lär det näppeligen vara något annat än *gen-näset*. — Utmelands by i Dalarne är allom bekant ur vår svenska historia, men få torde hafva tänkt på namnets betydelse. Den har en namn i Stigsjö s:n i Ångermanland. Vid stranden af Gussjön ligger byn *Uland*, på 1500-talet *Vtlandh* och äfven *Vthmelandh*, d. v. s. utmed landet, tydligen räknadt från By vid norra änden af samma sjö. I det nordligaste Norrland, i Öfver Torneå s:n ha vi sett en by 1619 skrivas *Vth medh Landet*; han hade 3 åbor och föregicks af byn Gråtnäs. Inför ett sådant namn som *Opim* 1543 i Medelpad, nu *Öppjom*, är man frestad att antaga en sammandragning af *upp-i-bynom*.

Öfvan ha vi visat, att ett gammalt *Diupowagh* i Ragunda s:n i Jämtland krympt ihop till *Gevåg*. Då ligger den frågan nära: Huru har det annars gått med detta adjektiv såsom förra

¹ Man talar om en på det höga *Offerberget* befintlig *ättestupa* och en nära där intill belägen stor och flat stenhäll omgifven af skarpa, uppresta stenar, på hvilken häll *offer* skall hafva ägnats guden Tor. Genom namnförändringen har man tydligen velat gifva uttryck häråt.

sammansättningsled? — I Jämtland uppträda i tre socknar, Ragnnda, Refsund och Lockne, byar med namnet *Döviken*, om hvars betydelse vi på ort och ställe hört mycken undran, och många hafva trott, att bakom namnet skall dölja sig någon hemsk tilldragelse. Om Döviken i Ragnnda heter det, att medan Ragnndasjön var kvar, bröt det där mycket vid stormigt väder, hvarför folk, som färdades i båt, ofta omkom på det stället; man har således velat härleda namnet från subst. *död*. Men därvid har man varit på villospår. Namnet skrifves **Duffuiken** 1567 med ett ödegods **Vester duffuiken**; **Divikenn** 1565, **Diviken** 1566, och däraf blir man ej synnerligen klok. Men med **Diuuik** 1536 börjar det att ljnsna, och med **Dywpowiik** 1378 är det full dager. »Djunpvik» är således gåtans lösning. Adj. *djup* har således undergått våldsamma och olikartade förändringar: i detta namn till *dö* och i den strax nedanför ligger byn till *ge*. — Det i Refsund förekommande *Döviken* ligger vid en liten sjö; uttalet skiljer sig här från skriften, i ty att man i hvardagligt tal benämner byn *Dövingen*, ett uttal, som ock har gammal häfd för sig. Namnet skrefs **Döffwiken** 1565, **Döffuiken** 1566, **Döuingen** 1567; **Döffwingh** 1537, i ett och samma bref af år 1479: **Döffingh**, **Döffwingh** och **Döffuingh**, (i) **Döwinge** 1451 och **Dövinghin** 1412. — Den liknämnda byn i Lockne sn ligger vid Locknesjön och skrefs **Duffwiken** 1565, **Dwffwik** 1516, **Duwiik** 1426, **Duuuavik** och **Duwa uik** 1418 i samma bref; och **Duvider** men nämnes omkring år 1311 såsom hafvande länge »trätt» med **Rossa bolls menn**, d. v. s. bönderna i *Rosbol*, en by, som stöter till Döviken.

5. *Bur-* såsom bestämningsord.

Uti Norrland förekomma åtskilliga ortnamn, som börja med *Bur-*, så en by *Bursjö* i Ytterlännäs sn vid en sjö ett stycke innanför Bollsta-fjärden. Namnet skrifves **Bwsiö** 1550, **Busziö** 1569, 47 och **Budhsijö** 1535. Att där äldst varit en fäbodplats för de närmare fjärden belägna byarna, är mycket antagligt. Vokalen *u* utgör ej något hinder; Bodums by i Fjällsjö sn uttalas ännu af äldre personer för *Bue* (**Bodum** 1569). — Vi tänka härvid äfven på *Burträsk*s sn nära Skellefteå. Denna genomrinner af *Bure* älf och ligger omkring det betydliga *Burträsket*, vid hvilket år 1546 låg byn **Burtresk** med icke mindre än 21 bönder. Från denna sjö har ån ungefär en fjärdingsväg till en annan sjö, *Bodträsket*, och

mellan dessa båda sjöar sträcker sig byn *Bodbyn*. Längre ned genomrinner älfven *Boda träsket* med byn *Boda* och sedan *Bus-sjön*. Vid flodens mynning ligger byn *Bure*, 1539 **Bure** och då med endast 4 bönder. Bestämmingsordet har här klufvit sig, så att de yngre orternas namn slutit sig till det moderna riksspråket, under det att af gammalt betydliga orter fått behålla den äldre formen med *u* i stammen. Det slutande rret beror på öfvergången $d > r$, som möter oss, då det vanliga *Gida* i Ångermanland år 1553 ersättes af *Giva*, då det i Njurunda förekommande mansnamnet *Åsved* 1543 två år senare skrives *Åsver*, hvarvid en och samma person åsyftas, samt då landskapets namn, det gamla **Mædalpadha**, i Ångermanland, Jämtland och äfven i Medelpad uttalas såsom *Mällpar*. I ett bref af år 1544 (Dipl. Norv. XIV, 2 n:o 811) ock **Mædellpar**.

6. Namn, innehållande *träta*, isl. *frætta*, »a quarrel».

Under besök i Ragunda sistlidne sommar blef förf. uppmärksamgjord på en backe därstädes, som hade det ovanliga namnet *Trättjolbacken* eller i skrift *Trätjordsbacken*. Och namnet förklarades bero därpå, att man länge tvistat om äganderätten till den midt i åkrarna liggande kullen. Vi sökte i våra anteckningar, och namnet befanns alls icke allenastående. I Nora s:n i Ångermanland finnes en uppodlad myr, som kallas *Trätmyra*, hörande under Nordviks by. Ett godt stycke upp efter älfven finner man i llakeste by af Multrå s:n en dal, som kallas *Trättardaln* af *trätte*, *träta*. Folktraditionen i Jämtland hade lämnat tydningen af dessa namn och bevarat minnet af en synpunkt, som mer än en gång legat till grund för namngifningen. I Dipl. Norv. V: 1 n:o 44 omtalas uti en i Ås år 1303 utfärdad handling en person, som hette **Rolwær** hj **frætogærde**; och 1438 omtalas, äfvenledes i Ås' s:n, »ett gods, som **Trættegiorde** heter.» Kartan visar äfven en fjärdingsväg öster om Ås' kyrka en by *Trättgårde*. — År 1523 nämnes ett gränsmärke mellan byarne *Mo* och *Vigge* i Bergs s:n, hvilket hette **Trettemoran**; närmaste märke var **Wonløse bekkin** (d. v. s. bäcken, där några fiskevonor, fiskebragder, ej brukades). I Kyrkås s:n upptages 1565 i fogderäkenskaperna byn **Trettegiorde** mellan **Kyrckieåss** och **By**. Samma ställe åsyftas troligen med (Anders i) **Trette gerd** 1529 och (Anders i) **Trettegiorde** 1537. — Kartan upptager i Klöfsjö s:n N.O. om kyrkan ett berg med nam-

net *Tröttänsberget*, hvilket troligen ock hör hit. — Enligt uppgift skall det i Stadsforsen i Fors s:n finnas ett fiske *Trättforsen*, liksom äfven *Struschkvisslan* och *Strulfisket*, hvilka båda namn anses innehålla ordet *strul*. — I Ångermanland förekommer ett byanamn, som hör till denna grupp. Uti Arnäs s:n ligger byn Täfteå mellan byarne Torsböle och Bygdom, och alldeles samma plats intages år 1535 af byn *Trette*, *Trätte* 1542, *Trätta* 1569, 72, *Trette* 1600 jämte *Täuffte*, den senare förmen i tiondelängden, *Täffthe* 1618. För Helsingland ha vi ett byanamn, som med säkerhet hör hit, nämligen det i Delsbo förekommande *Prettingberg*. Äldst skrives det med begynnelsebokstafven *T*, t. ex. *Trättingxberg* 1542, *Trätt[on]gxb[er]g* 1543, *Trettinghzbodha* 1572, *Trettinngbo* 1582, men *Prettingeberg* 1601, *Prättinge bärgh* 1636. — Med tvekan upptaga vi på denna plats ännu ett namn, nämligen *Trosten*, som tillhör en by i Bergsjö s:n i Helsingland strax öster om kyrkan. Den äldsta för oss bekanta förmen är *Trottesten* 1543, 42, *Trotte sten* 1545, men år 1582 skrives det en gång *Threttesteen*. Äfven det närmast föregående namnet skrives en gång, nämligen 1572, *Trottebodha*. — Men det är icke blott om jordstycken, som man tvistar om: fiskena hafva i alla tider haft en synnerligen stor förmåga att bringa grannar i fejd med hvarandra. Detta återspeglar sig ock i ortnamnen. Några exempel från Jämtland äro redan anförda, och till dessa lägges ett annat från Medelpad, hvarest finnes ett fiske, som har namnet *Trätvarpet*. Äldre kartor utvisa det i Njurunda s:n västerut från Endesviks Landit och närmast väster om Mora Notvarp. Dessa namn sluta sig till ett stående uttryck i permebrefven. I dessa heter det nämligen jämt och samt, att den och den jorden *stod i trette* imellom . . . » eller hvilken jord lenge hafver *stån-dit i trette* imellom . . . » Hvad särskildt det förra Helsingenamnet beträffar, må erinras, att i Herjedalen, hvars språk mycket liknar Helsinglands, förekommer subst. *trättning*, d. v. s. trätande.

7. Namn, innehållande *gränd*.

Flerstädes i Norrland förekommer en delning af en större by eller en socken i flere gränder. I Lulesoeknarnes ortnamn omtalar Nordlinder, hurusom den stora byn Skatamark delas uti trenne sådana, nämligen *Inbyn*, *Utbyn* och *Häggarne*. Uti ofvan anförda arbete af F. Burman omtalas, huruledes Rödöns s:n i Jämtland delas i trenne delar, nämligen *Sjöbygden*, *Kyrkslätten* och *Krokoms-*

gränden. Rz anför från Åland subst. *gränd* med betydelsen grannelag, inbegreppet af alla grannar. Hildebrand omnämner i Sveriges Medeltid I, s. 45, 46 Västgötalagens termer *gränd* (grannelag) och *skire* (jfr det engelska *shire*), hvilka anses hafva utmärkt ej bygd, utan en mindre enhet. Det förra ordet ingår i såväl medelpadiska som jämtska ortnamn. Ut i Årliga räkntan från Medelpad för år 1562 följer efter Ljustorps sn och med samma rubrikstil, som begagnas för soeknar, **Riidz gränd**, hvarunder upptagas **Bien, Lundhe, Riidh, Nörreberga** och **Södereberga**, hvilka motsvaras af de nu till Timrå hörande *Risgrändsbyn, Lunde, Ri, Norrberge* och *Sörberge*. Om **Riidz gränd** står år 1571 anteeknad: ligger med sin tionde till Skön, men med gingerden till Ljustorp. Det först förekommande bynamnet har försetts med ett bestämmingsord, som erinrar om dessa byars forna själfständighet, och skrives ibland *Risgrändsbyn*, men ibland ock *Risgränsbyn* eller *Rigränsbyn*, liksom om namnet hade något med *gräns* att göra. — Ett annat medelpadiskt namn, som innehöll ordet *gränd*, fanns vid landskapets andra hufvudflod och inom Tuna sn. Dennas nedre, af Ljungan genomflutna del kallas i fogderäkenskaper från 1500-talets midt för **Dimdals Bygdelag**, och enligt hvad kyrkoherden Hellström benäget meddelat, utgör den delen nästan en kitteldal, som ännu i dag kallas *Dalen* och som, på grund af den både ofta och tjoekt uppstigande dimman, väl gjort skäl för namnet *Dimdalen*. Detta namn försvinner emellertid och ersättes då, t. ex. åren 1563, 90, af **Tuna grenn**, ett laxnotvarp, som brukades af Tuna by, som ligger i denna dal. Namnet blef emellertid snart nog missuppfattadt, såsom då det år 1588 af fogden skrefs **Tuna greenen**, men af laxfiskaren Jöns Olsson vid Matforsen **Tune grendh**, tydligen emedan denne hade bättre reda på sig; och 1603 likaledes af fogden **Tune gren**, men af laxfiskaren **Tune grend**. Sedan förekommer ock skrifningen **Tune garn**. — Litet längre ned efter samma flöd ligga byarne **Åå** och **Helgunn** i Njurunda sn; och i räkenskaperna för år 1560 omtalas, att i **Åå** och **Helium grend** äro sju bönder, som bruka 3 nötter och 14 nät.

8. Namn, innehållande *-ämne*.

Ortnamnen innehålla, såsom bekant, ofta underrättelse om det sätt, hvarpå bygden allra först brntits. När man t. ex. i Jämtland på 1500-talet finner en gård **Greffte** i Matnar, en annan med samma namn i Aspås och ett ödesgods i Undersåker, så berättas dessa namn

därom, att den förste odlaren på dessa ställen genom *gräftning* skaffat sig ett stycke åkerjord. Ett annat sätt var att fälla skogen och bränna upp honom för att sedan så i askan, hvilket kallades att svedja och måste hafva varit mycket vanligt. Därför föreskref ock den gamla Helsingelagen, att den, som i skog brände *swif* eller *ryfsl*, skulle akta elden, så att han ej utbredde sig inpå granarnes område. Och de norrländska ortnamn, som erinra om detta odlingssätt, kunna väl sägas vara legio. Ofta yppar den nutida skriften deras rätta mening, men ej sällan har hon dolt denna under en vacker förklädning. När man hör och ser namnet *Svanäng*, en by i Tuna s:n, Medelpad, så förefaller det ganska poetiskt; men i själfva verket har det en ganska prosaisk betydelse, hvarom den äldsta formen, *Suedenghe* 1535, upplyser. Vi erinra ock om det jämtländska soekennamnet *Rödön*, (a) *Roedhene* 1347, *Rödhen* 1403, d. v. s. rödningen. Huru vanliga de af *rödja* bildade namnen voro, synes däraf, att till *Umo gård* vid Umeå älfs nedre del hörde år 1565 icke mindre än åtta ängar, hvilkas namn innehålla afledningen därntaf. Dessa voro: *Hästerödningen*, *Store rödningen*, *Risrödningen*, *Karlls rödningen*, *Lasses rödningen*, *Prästerödningen*, *Biurhus rödningen* och *Kådis* (en by) *rödningen*. — Andra namn utmärka blott ny bygd i allmänhet utan att nämna sättet för dess uppkomst. Så är fallet med sådana namn som *Nyland* och *Nyby*. Och till dessa vilja vi ock lägga ett i Jämtland flerstädes förekommande namn, som nu skrifves *Landsom*. Dessa namn äro följande:

Landsom, by i Sundsjö s:n på gränsen mot Refsund; (i) *Lanzæmna* 1396, *Lansæmne* 1412, *Lanszæpna* 1415, *Ländzum* 1565.

Landsom, by i Åhs s:n vid Storsjön; (i) *Landzæmne* 1431, *Landzem* 1434, *Lanszsem* 1514, *Lendzum* 1565.

Landsom, by i Myssjö s:n vid Myrviken; (i) *Lanzhemna* 1438, *Landzæmpne* 1456, *Landzempne* 1461, *Lanzeme* 1479, *Ländzum* 1565. — Vidare upptages för Offerdal en by *Ländzum* 1565 och för Ström ett ödesgods *Landzum* 1567 samt slutligen 1567 äfven ett ödesgods *Landze* i Loekne.

Äfven ett ångermanländskt namn af samma slag ha vi funnit, nämligen ödesbyn *La[n]dzom* 1550 i Fjällsjö s:n, *Landz Öön* 1618, ett namn, som finnes kvar i benämningen på ett mellan Jansjö och Backe beläget berg, som enligt somliga kallas Lansänberget, enligt andra Lanssonnberget, såsom om det innehölle ordet -sund. När

man ser på de gamla formerna af dessa namn, lär det vara obestridligt, att här föreligger en sammansättning af *lund* och *ämn*, *æmni*, *æmpni*, *æfni*, isl. *efni*, »a stuff». Och om betydelsen upplyser Helsingelagens uttryck *bya æmpni*, d. v. s. ställe, tjänligt till anläggande af en gård eller by. Landsämne bör då vara detsamma som nybygge.

9. *Namn, innehållande -to.*

Bestämmingsorden äro i allmänhet mycket omväxlande, men grundorden äro jämförelsevis fåtaliga. Den rätta proportionen skall här ock iakttagas, och den lär ej räddas genom att upptaga ännu ett i ortnamn ingående ord, nämligen subst. *to*. *Haffstod* var 1567 ett ödesgods i Refsund, och *Hafsto-udden* är väl bekant för dem, som färdas på Refsundssjön; ännu finnes ock Hafstonäs, hörande till Grimnäs by. — I saltsjön vid *Haffstodholman* hade år 1559 bönder i Röde by på Alnön fiske. Någon så benämnd holme finnes nu ej, men väl tvenne vikar *Storhaffstoa* och *Lillhaffstoa*, och emellan dessa har möjligen den åsyftade holmen funnits, enligt benäget meddelande af en på orten bosatt person. *Hafsto* heter ännu i dag en udde på Hemsön vid Ångermanälvens mynning, ehuru den på senaste kartan öfver länet fått namnet ändradt till *Hafstandd*. Vidare hafva vi detta ord i byanamen Öster och Väster Vallto i Nordingrå. Den man, som först slog sig ned på den trakten — hans namn lär bevaras af backen v. n. Jon-gåls-kläppen — vallade sin boskap, troligen getter, i dällderna mellan bergen, och därpå blef det namnen V. och Ö. Wall-to. Så lyder sägnen. De skrefvos *Hvalto* och *Öffer hvalto* 1542. Detta *to* finnes hos Rietz s. 742 med betydelse af dal eller sänkning mellan tvenne berg, en betydelse, som icke heller var min sagesman främmande. På anf. st. angifves ordet vara neutr.; isl. har *To*, »a tuft of grass, grassy spot among rocks», Cl. Vigf. s. 638, och där är ordet fem., såsom ock fallet är i Medelpad enligt exemplen därifrån.

De nya nordiska runverken.

Af

E. Brate.

Det på 1600-talet vaknade intresset för studium af runinskrifter drefs till stor del af förhoppningar om historiska upplysningar ur dessa ålderdomliga urkunder, och som bekant vunno också den tidens lärde nr dem märkliga historiska resultat. Följande tider hafva så småningom insett det förhastade i dessa vidtgående slutsatser, och runinskrifterna hafva numera mindre ett historiskt än ett språkligt värde. Att dock äfven i våra dagar rätt märkliga historiska upplysningar kunna aflockas mången runinskrift, skall den följande redogörelsen för hvad hittills utkommit af de nya nordiska runverken, ådagalägga, om ock dessa resultat blott äro att betrakta som en värdefull biprodukt vid det arbete, som utförts för språkvetenskapliga syften.

Vår tid har ock i ett annat afseende hunnit utföfver ståndpunkten under runforskningens barndom, nämligen i sin fordran på pålitligt undersökta inskrifter som villkor för dragande af slutsatser. Insikten om det bristfälliga i föregående undersökningar och tillkomsten af nya fynd har föranledt, att just under de sista tjugn åren förnyade undersökningar företagits, i medvetet syfte att bättra hvad som fordom brast i detta afseende. Undersökningen af Danmarks och Norges runinskrifter är redan afslutad, undersökningen af Sveriges vida talrikare inskrifter åtminstone bragt ett godt stycke på väg. Af det svenska runverket har ännu ingenting offentliggjorts, för hvad som utkommit af det danska och norska skall här nedan en redogörelse lämnas.

I afsikt att för dateringen af de inskrifter, som icke innehålla någon tidsuppgift, vinna fasta stödjepunkter har det danska runverkets ntgifvare, prof. L. Wimmer i Köpenhamn, först offentliggjort

de historiska inskrifterna, hvilkas tid är bestämd genom deras sammanhang med historiska förhållanden. Titeln på den våren 1895 utkomna delen är De danske Runemindesmærker. I. De historiske Runemindesmærker. Visserligen upplysas af dessa runrunkunder närmast Danmarks äldsta historia, men med den lifliga beröring, som i alla tider ägt rum mellan de nordiska folken, vinnas snart sagdt lika rikliga upplysningar äfven rörande vår egen foruhistoria. Dessa inskrifter äro väl ordkarga, men professor Wimmer har förstått att genom deras sammanställande med andra källors uppgifter aftvinga dem ett oväntadt fylligt vittnesbörd om deras samtid.

Det är en jämförelsevis lång tid, som de danska historiska runrunkunderna omfatta, i det den äldsta af dessa runstenar härrör från åren 935—940 och den yngsta från omkring år 1250, men deras hufvudmassa tillhör de äldsta 70 åren af denna period, den tid, som bäst tarfvar belysning. Hela antalet historiska runinskrifter i Danmark utgör 18. Till Danmark räknas i detta sammanhang äfven Skåne, som under runstenstiden hörde till Danmark, och Slesvig, som förlorats i våra dagar.

Den äldsta af de historiska runinskrifterna är den mindre stenen vid Jællinge, D(anske) R(unnemindesmærker) 1, med inskriften: (A) : kurmr : kunukr : : karpi : kubl : þnsi : : aft : þurui : kunn | (B) : sina : tanmarkar : bnt : , hvilken af prof. Wimmer öfversattes: Gorm konge gjorde dette mindesmærke efter Tyre sin kone. Danmarks bod (frelse)». Med || åtskiljas här inskriftens rader, A är framsidan, B baksidan af stenen. I denna inskrift talar således ingen mindre än Gorm den gamle, som förenade landets olika delar till ett rike, och redan han nämmer Tyra Danebod, sin drottning, med det hedersnamn, som återställelsen af Danevirkes befästning förvärfvade henne och som förtlevat i häfderna. Inskriften visar vidare, att Gorm öfverlefde Tyra, hvaremot Saxo berättar, huruom Tyra bibragte Gorm underrättelsen om hans älsklingsons död och därigenom påskyndade hans egen. Samma konungapar nämnes på den större stenen vid Jællinge, D. R. 2 med inskriften: (A) : haraltr : kunukr : þap : kaurna || kubl : þausi : aft : kurm faþur sin || auk aft : þaurni : muþur : sina : sa | haraltr : ias : sår . nan . tanmaurk | (B) ala . auk . nuruiak | (C) . auk . tani [.] karpi [.] kristna »Harald konge bad (bød) gøre dette mindesmærke efter Gorm sin fader og efter Tyre sin moder, den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne».

A, B, C, beteckna de tre sidor af stenen, på hvilka inskriften är fördelad. Här angifver Harald blåtand de märkligaste händelserna under sin regering, att han lade hela Danmark under sitt välde, kufvade Norge och gjorde danskarne kristna. Sitt nit om kristendomen har Harald ytterligare betygat å detta minnesmärke genom att pryda sidan C med den korsfästes bild. Norge vann Harald, då han förhjälppte Hakon jarl till välde, men denne sökte och lyckades göra sig oafhändig; Wimmer antager oek, att Harald velat uttrycka en gradskillnad i sitt herravälde, då han säger, att han vann hela Danmark, men icke upprepar detta hela framför Norge.

Af hvilka fiender Harald vann hela Danmark förtälja oss DR 3 och 4 de båda stenarne från Vedelspang i Slesvig. DR 3 har inskriften: asfriþr : karpi : knubl | þaun || aft : siktriku : | sun
[.] (s)in : aui : knubu »Asfrid gjorde dette mindesmärke efter Sigtrygg, sin søn, på Gnupas vi (viæde gravplads) och DR 4: ui : asfriþr : karpi | knbl : þaunsi : tutir : upinka | rs : aft : sikt-
rink : k | unuk : sun : sin : ank : knubu : »Vi-Asfrid gjorde dette mindesmärke, Odinkars datter, efter Sigtrygg konge, sin og Gnupas søn». Dessa båda inskrifter hafva väsentligen samma innehåll, men de förete åtskilliga skiljaktigheter i run- och språkformer, och dessa skiljaktigheter tyda på, att den förra är ristad af en svensk, den senare af en dansk. Detta egendomliga förhållande förklaras nöjaktigt genom de historiska förhållanden, om hvilka andra källor gifva utförligare upplysningar, hvilka upplysningar åter bestyrkas och delvis beriktigas genom dessa inskrifters vittnesbörd. Af dessa källor framgår nämligen, att Hedeby, som staden Slesvig förr hette, och dess omnejd i början af 900-talet eröfrades af en svensk vikingahöfding vid namn Olaf, hvilken efterträddes af sin son Gnupa, förmäld med en dotter till den mäktige jarlen Odinkar. Först inskrifterna säga oss, att Gnupas gemål hette Asfrid. Den tyske konungen Henrik I företog år 934 ett tåg mot danerna; detta tåg gällde i själfva verket dessa svenska inkräktare af danskt land. Därvid besegrades Gnupa, blef skattskyldig och tvangs att låta döpa sig. Då Gnupa genom anfall på Gorms danska rike sökte ersättning för sitt nederlag mot tyskarne, besegrades han af en dansk här under konung Gorms son Harald blåtand och föll i striden. Asfrid reser honom då efter hednisk sed ett grafkummel på en invigd plats, ui, isl. *vē*, och fick däraf namnet *Vē-Asfred* samt styr jämte sin son Sigtrygg återstoden af det svenska väldet

i Slesvig. Men äfven Sigtrygg faller i strid, samolikt dock icke mot danskarne, utan som G. Storm i (norsk) Historisk Tidskrift 3 Række III s. 354 f. bevisat, hvilket Wimmer godkänner, mot den vestfrankiske konungen Ludvig sommaren 943. Då vill Asfrid äfven vårda sonens minne och reser på Gnupas vigda grafplats de tvenne stenarne. Af dessa talar den förres inskrift till sonens svenske landsmän, för hvilkas upplysning och medkänsla hennes och sonens blotta namn voro nog och hvilka som hedningar måste känna sig särskildt tilltalade af att stenen var rest på »Gnupas vis. Den andra inskriften däremot framhåller gentemot de danska undersåtarne och fienderna Sigtrygg som konung och henne själf som Odinkars högborna dotter.

Att en förnäm kvinna framhåller sin höga börd, finna vi ock på D. R. 5 Sønder Vissing-stenen I med inskriften: *infa | læt | kaurua | knbl || mistinis | tutir | nft | muþur | sinatharats | hins | knþa | kurms || sunar || knna »Töve, Mistivis datter, Harald Gorms-son den godes kone, lod gøre (dette) mindesmærke efter sin moder, hvilken inskrift med undantag af första raden utgör en halfstrof i fornyrdeslag. Att det är Harald blåtands drottning, från hvilken inskriften härrör, är uppenbart, och vi erfara sålunda för det första dennas verkliga namn, hvilket andra källor uppgifva olika, och för det andra visar faderns namn, att hon var af slavisk börd. Då fursten öfver obotriterna i Mecklenburg vid denna tid hette *Mistiwoj*, ligger det nära att antaga denne vara Harald blåtands svärfader, och detta närmande mellan furstehusen för väl hafva sin grund i behöfvet af sammanslutning mot den gemensamme fienden tyskarne. Haralds binamn uti inskriften »den gode» har motsvarighet blott i en enda annan källa, i andra har han ett mindre godt eftermäle. På grund af en egendomlighet i en runas bruk, hvilken finnes äfven å svenska runstenar, antager prof. Wimmer äfven för denna inskrift möjligheten af en svensk ristare.*

Hänviste stenarne vid Vedelspang på fejder med en enskild svensk eröfrare af danskt land, så antydas uti inskrifterna på de skånska stenarne vid Hällestad D. R. 6—8 och Sjörup D. R. 9 samt sannolikt ock på den jutska stenen vid Års D. R. 10 strider med själfva uppsalakonungen. Det är danskarnes förbund med Styrbjörn på fåget mot Erik segersäll och deras deltagande i slaget på Fyrisvall, som gifvit upphof åt dessa inskrifter. Uttryckligen nämnes detta slag på D. R. 6 Hällestad I och på stenen vid Sjö-

rup D. R. 9. Hällestad-stenen I har inskriften: (A) : askil : sati : stiu : þansi : ifti[r] : tuka : kurms : sun : sar : hulan : || tru-
tiu : sar : flu : aigi : at : ub : || : salum (B) satu : trikar : iftir :
sin : brup(r) || stiu : a : biarki : stuþan : runum : þir : || (C)
kurms : tuka : kiku : nistir, af hvilken större delen är på förnyr-
deslag: Askel satte denne sten efter Toke Gormssön, sin hulde drot.

Han flygded ej
ved Upsala.
Satte helte
efter sin broder

sten på bjerget (höjen)
'stöt' (som står fast) med runer.
Gorms sön Toke
gik de nærmest.

Sjörup-stenens inskrift har som fullständig haft följande lydelse:
[sa]ksi : sati : sti[n] (?) þasi : huftir : a(s)biurn : siu : filaga :
(t)u(k)a(s) [: sun :] || sar : flu : aki : a(t) ub : sa(l)[n]m : an
: ua : map : an : uabu : a(f)þi, äfven denna utom början på vers:
Sakse satte denne sten efter Asbjörn sin felle, Tokes sön.

Han flygded ej
ved Upsala,
men 'vog' (kæmpede),
mens han våben havde.

Inom [] inneslutas nu förstörda, inom () mycket skadade runor. Då den förra inskriftens Toke betecknas som drott och omgifven af kämpar, måste han hafva varit en mäktig höfding, och då namnet Gorm, som hans fader burit, är så sällsynt, är det icke något alltför vågadt antagande, att Toke varit en yngre son till Gorm den gamle, åt hvilken hans konungslige broder Harald blåtaud öfverlämnat befälet öfver den danska hjälphär, som åtföljde Styrbjörn. Detta antagande vinner ytterligare styrka genom att aktgifva på, att tillägget »Gorms son» uti inskriften uppenbarligen står för att förhålliga den fallne. Men då har sannolikt motsvarande tillägg »Tokes son» å stenen vid Sjörup samma ändamål, och vi ledas till det antagandet, att Asbjörn varit en son till denne Toke, sonson till Gorm den gamle. Han har följt sin fader på krigståget, och kraftigt framhåller inskriften hans glänsande tapperhet i striden. Att Toke varit en mäktig höfding, bekräftas af de båda andra stearne vid Hällestad, af hvilka den ene, D. R. 7, har inskriften:
: askantr : ristþi : stiu : þansi : [: ?] iftir : airu : brþur : siu
: ian : [: sar : uas : him : þiki : tuka : nu : [: skal : stata : stin
: a : biarki : »Asgøt rejste denne sten efter 'Eira' sin broder;
men han var Tokes hjemfælle.

Nu skal stenen
sta på 'hjørget' (höjen)

och den andre, D. R. 8, följande lydelse: : a s b i u r n : h i m : þ a k i : t u k a : s a t i : s t i n : : þ a s i : i f t i r : t u k a : b r u þ n r : s i n : »Ashjörn, Tokes hjemfælle, satte denne sten efter Toke sin broder. I dessa inskrifter är det ordet him : þiki, him : þaki, som angifver Tokes höfdingskap, ty detta ord förekommer ofta på danska runstenar för att beteckna furstars och andra högtstående förnämsta tjänare, men ersättes i den norsk-isländska förnitteraturen med uttrycken hirdman, huskarl. Att de, hvilkas åminnelse dessa stenar bevara, äfven fallit på Fyrisvall, är sannolikt, äfven om ej uttryckligen tillkännagifvet. Af dessa inskrifter få vi alltså säkert veta, att danskarne verkligen deltog i slaget på Fyrisvall, hvaremot Knyttlingasagan låter Harald blåtand med danskarne segla hem före slaget, och vidare, att de sannolikt icke anfördes af konung Harald själf utan af hans broder Toke, hvars namn eljest ingenstädes nämnes, hvilken föll efter en tapper strid jämte sin son och många sina män. Denna Tokes ärorika död i striden framhållas måhända genom ett särskildt hedersnamn uti inskriften på den jutska stenen vid Års, D. R. 10, hvilken lyder: (A) : a s u r : s a t i : s t i n : þ a n s i : a f t : n a l : t u k a : t r u t i n : || * s i n (B) * s t i n : k u a s k : h i r s i : s t a n t a : l a k i : s a r : n a l : t u k a * || * n a r þ a : n a f n i . »Asser satte denne sten efter Val-Toke sin drot.

Stenen her vil
stande længe

og Val-Tokes navn
vide bæere.»

Val- i Val-Toke är nämligen det samma som uti valkyrja, Valhall, bildadt af ordet *valr* »de krigere, der er ndsete til at falde i kampen; de på kamppladsen liggende faldne krigere». Denna inskrift är för öfrigt af intresse på grund af sin inkrånglade poetiska ordställning, hvilken påminner om de isländska skaldernas språk, meningen fordrar, att narþa skall stå bredvid stanta.

Huru Erik segersäll hämnades danskarnes hjälpsändning åt Styrbjörn, påminnas vi om af de runstenar, som äro uppkallade efter Hedeby D. R. 11 och Danevirke D. R. 12 och den mindre stenen i Århus D. R. 13. Hedebystenens inskrift lyder: (A) * þ u r l f * r i s þ i * s t i n * þ a n s i * || * h i m þ i g i * s u i n s * e f t i r * || e r i k * f i l a g a * s i n * i a s * n a r þ (B) : t a u þ r * þ a * t r e k i a r * s a t n * u m * h a i þ a * b u || * i a n : h a n : n a s : s t u r i : m a t r : t r e g r * , h a r þ a : k u þ r * .

»Torlv, Svens hjemfælle, rejste denne sten efter Erik sin fælle, som døde, da tapre mænd belejrede Hedeby; men han var styresmand (skibsfører), en såre god mand.» Danevirke-stenens inskrift lyder: (A) : snid : kunnuk_R : sati : || stin : uftir : skarþa || sin : himpiga : las : nas : || : farin : uestr : ian : nu : (B) : narþ : tanþr : at : hipa : bu »Sven konge satte sten(en) efter Skarde sin hjemfælle, som var dragen vestpå (havde varet på Englandstog), men nu døde ved Hedeby.» Århus-stenen är blott ett fragment, hvars inskrift antagligen varit: [...]r : pigsla : [rispi] || [sti]u : þansi : i(f)[t] || [i](R) : amuta : [filaga] | [sin : ia]s : na(rþ : t)u[þr] [a](t) : hipabu. »Ulv (?) 'teksle' (ett tillnamn, hvars egentliga betydelse är ett slags yxa) rejste (satte) denne sten efter Amunde sin fælle (sön), som døde ved Hedeby.» Den första inskriften talar uttryckligen om en belägring af Hedeby. Då inskrifternas karakter antyder deras samtidighet, är det säkerligen ock denna, som åsyftas i de båda andra, och den Sven, hvars 'hjemfælle' Torlv var, är säkerligen den konung Sven, som rest stenen öfver Skarde. Denne konung är åter med säkerhet Sven tjuguskäggs, hvars krig i England antydes af uppgiften om, att Skarde hade farit väster ut. Vidare känner man dels, att kort före år 1000 barbarers angrepp på Hedeby ödelagt staden och tvungit dess biskop att fly, och dels, att Erik segersäll begagnat Sven tjuguskäggs frånvaro i England till anfall på Danmark. Det ligger då nära att sluta, att svenskarne varit de barbarer, för hvilka biskopen flydde, så mycket mer som deras fäder förr eröfrat Hedeby under Olaf, Gnupas fader, och att Sven skyndat hem från England till sitt eget lands värn och belägrat svenskarne i Hedeby. Belägringen förutsätter nämligen en fiende, som velat eröfra landet; hade det varit vanliga vikingar, som härjat Hedeby, skulle dessa säkerligen icke afbidat någon belägring i staden utan genast dragit bort med sitt byte.

En tilldragelse, ryktbarare än någon förut nämnd, antages åsyftad å den större stenen i Århus D. R. 14 och å stenen i Kolind D. R. 15, nämligen det stora sjöslaget vid Svoldern år 1000, där Olof Tryggveson led nederlag mot Sven tjuguskäggs, Olof skötkonungs och norske jarlen Erik Hakonsons flottor, men dessa inskrifter meddela inga nya historiska upplysningar. Århus stenens inskrift lyder: x kunnulfr x ank x augntr x ank x aslakk x ank x rulfr x risþu | x stin x þansi x eftir x ful x felaka x sin x | x iar x narþ x u[s]tr x nti x tuþr x þa x kunnkar x barþusk x. Gunnlv

og tigt og Aslak og Rolv rejste denne sten efter deres fælle Full, som døde ospå på høvet i s-laget, da kongerne kæmpede med hinanden. At i denna inskription slaget vid Svolder ses, synes ganske sandsynligt. Kelding-stuens inskription har en vidare bestämdare uttryck: rusti : rispi : stin : þagasi : ift : tuta : is : uarp : tuþr : usir : þarþe : r : sin : smiþr : gsnipar. Toste, Asveds 'smed', rejste denne sten efter Tove sin bröder, som døde ospå, men den erbjuder för tilligt så mycket likhet med den föregående, att det blir sannolikt, att båda inskriptionernas 'ospå' syftar på samma slag.

Ringa är också den historiska betydelsen af runstenen i Sjalte. D. R. 16 kvars delvis skadade inskription lyder: : fraystain : sati : stain : þeasi : aitt : | gyrrþ : laga : man : sin : brupar : sig : ualta : | (ra : (2)u(n) | (na) : trekia : a : iuis : eþi :. Frösten sätte denne sten efter Gyrd lange sin mand, Sigvaldes bröder; men han de tappre mænd på Vishede. Det historiska i denna inskription är, att den måända näman Sigvalde jarl, jomsvikigararnes kelding, genom kvars svektillætt Oluf Tryggvesson inleddes i sjöslaget vid Svolder. Skälen för detta antagande äro dels sällsyntheten af namnet Sigvalde, dels att detta namn brukas att framställa den mindre ryktigare brödern, och slutligen att namnet Gyrd ej ses finnas i Sigvaldes närmaste släkt, en hans son hette så Om Vishede är intet känt.

Till jomsvikigararnes krets antagas också de personer bära, som nämnas å en sten vid Nya Lørsker, D. R. 17, å Borabolu med inskriptionen: kolu : suain : raisti : stain : þina : u(r)tir : kausa : suu : sip : tri : k : kapa]n : þaa : is : triþiu : uarp : i : u(r) : ste : ni : at : la]ok]u : kþp : tra]in : vi]al]bi : þons : ont : ank : sata : mikial. Kåle-Sven rejste denne sten efter Bose sin søn, den brave månd, som blev dræbt i kampen (slaget) ved Ullang. God berren hjælpe hans ånd (sjæl) og sankt Mikael. Då inskriptionens karakter visar, att den tillhör mitten af 1000 talet och dess första sanna påminner oss jomsvikingen Sigurd kåpa, som efter slaget i Hjortegård drog till Danmark och övertog sina fäders egods på Borabolu, antager Wimmer, att Kåp-Sven är en son till denne Sigurd kåpa. Det stillo är Bose namn, hvilk i Wimmer säger icke kan uppriskas. Är man tvifvel Ullangan,? den sydligaste stora ön, ännu österr i Boklinge skärgård, alltså ej långt från Borabolu.

² E. Swenson, (svensk) Hus. tidstr. 1895 s. 404 f. och F. Dyrland, Norsk. tidstr. for 8. å. tabell IV, 121 karta och följande sam-

På Bornholm fortlefde seden att resa runstenar ännu länge efter denna stens resning, men upphörde i det egentliga Danmark vid midten af 1000-talet, ett förhållande, som har sin motsvarighet hos oss däri, att man på det svenska fastlandet vida tidigare upphörde att resa runstenar än på den aflägsna ön Gotland. Långt efter detta runstenstidens slut tillkom den yngsta historiska runstenen i det gamla Danmark, stenen vid Åsum i Skåne, hvars inskrift är: + krist : mario : sun : hiapi : þem : ær : kirku : þes(i) : (ger)þo : absalon : ærki : biskup : ok : æsbiorn muli : Kristus Marias sön hjälpe dem, som gjorde (byggede) denne kirke, ærkebiskop Absalon og Aesbjörn Mule.» Om den namnkunnige ärkebiskop Absalons gärningar finnas rikliga upplysningar, men den uppgift, som denna inskrift innehåller, finnes ingen annanstädes, om ock byggandet af en kyrka är alldeles i den nitiske Absalons anda. Inskriftens andra namn är bekant från Absalons testamente, där han bortskänker ett pausar, som Esbern mule förärat honom, och från den äldre lundska gåfvoboken, som omtalar Esbern mules enkas död, hvilken antagligen inträffat omkring 1215. Något år förut måste Esbern mule hafva dött och Absalon dog 1201. Under antagande, att en sten, hvars inskrift innehåller en sådan önskan som denna, icke kan vara rest, medan Absalon eller Esbern mule lefde, antager Wimmer, att inskriften huggits omkring 1210, men det synes kunna ifrågasättas, om detta antagande är så själfklart.

Ett helt annat intryck äro det danska gör det norska runverket, Norges Indskrifter med de äldre Runer, utgivne för det Norske Historiske Kildeskriftfond ved Sophus Bugge, 1 häftet 1891, 2 häftet 1893 och 3 häftet 1895. I denna publikation behandlas blott inskrifterna med äldre runor; Norges inskrifter med yngre runor skola utgifvas i en särskild afdelning af professorerna S. Bugge och O. Rygh, och till dessa båda komma som en tredje afdelning Norges inskrifter med latinska bokstäfver. I den utkomna delen af det danska runverket hade vi att göra med inskrifter, hvars språkform väsentligen öfverensstämmer med den fornordiska litteraturens språk, från hvilket inskrifterna sålunda kunde vinna den

manställning. Wimmer och Dyrland antaga, att slaget hört till striden mellan Sven Estridsson och Harald hårdråde (1047—1063), Svenssen anser för sannolikare, att det stått under Magnus den godes sista år (1043—47), då Sven Estridsson upprepade gånger med hjälp från Sverige sökte vinna danska kronan.

rikligaste belysning. Inskrifterna med äldre runor tillhöra åter en så aflägsen forntid, det urnordiska språkstadiet, att de själfva äro snart sagdt de enda återstoderna af sin tids språk. Det fornordiska litteraturspråket är långt senare till tiden, kan sålunda hafva undergått många förändringar sedan dessa urnordiska inskrifters tid, och har äfven uppenbarligen gjort så. Litteraturspråket kastar därför vida mindre ljus öfver de urnordiska inskrifterna än öfver dem med yngre runor, hvilket gör tolkningen af de urnordiska inskrifterna till en vida vanskligare uppgift. Stöd för tolkningen äro för öfrigt jämförelse mellan de urnordiska inskrifterna själfva, med yngre runinskrifter eller främmande lands inskrifter och språklig sammanställning med gotiska, forntyska och fornengelska eller med andra språkfamiljer af den indoeuropeiska gruppen än den germanska. En gifven följd af de ökade svårigheterna vid tolkningen och de bristfälliga hjälpmedlen för densamma är, att resultatet af tolkningen äfvenledes oftare blir mindre öfvertygande än i fråga om de enklare inskrifterna med yngre runor. Och dock kunna vi vara förvissade, att ingen annan nu lefvande språkvetenskapsman skulle kunna föra tolkningen af dessa inskrifter längre än prof. Bugge, som har den hufvudsakliga äran af att dessa inskrifter blifvit tydda och riktigt uppfattade, och hvars vidunderliga kombinationsförmåga stödjes och ledes af ett långt lifs lärdom och erfarenhet. Hvad som äfven prof. Bugges metodiska tolkningsförsök lämna utan tillfredsställande tydning, kan sålunda i allmänhet betraktas som ovetbart, afsedt från möjligheten, att ett lyckligt infall eller nya fynd kunna gifva nya uppslag.

De hittills utkomna tre häftena behandla 17 norska inskrifter med äldre runor. Dessa inskrifter hafva hufvudsakligen språk-historiskt intresse, i det deras språkförmer utgöra de förstadier, hvarur litteraturens språkförmer utvecklat sig.

Ett historiskt resultat har dock prof. Bugge vunnit äfven ur dessa torftiga inskrifter. De namn, som förekomma i dem, hafva sällan någon motsvarighet i de isländska sagorna eller i diplomatariernas urkunder, men väl hos de öfriga germanska fornfolken, i forntyskan och fornengelskan, och så är det äfven ofta med det öfriga ordförrådet nti de urnordiska runinskrifterna. Detta tyder på att genomgripande förändringar ägde rum i nordens nordens slut, hvilka medförde uppkomsten af särskildt nordiska egenomligheter och verkade en större skiljaktighet från de besläktade

folkens än fallet varit förut. Själftva språket har ock varit föremål för dessa genomgripande förändringar, ty till samma tid, som medförde den förändrade namngifningen, måste ock större delen af de ändringar hänföras, genom hvilka de nordiska språken fått sitt särmärke från de andra germanska.

Utan sammanhang med inskrifterna står en annan historisk fråga, som prof. Bugge behandlar men i en särskild exkurs. Det är frågan om sammanhanget mellan Gotlands innebyggare och folkvandringarnes goter, hvilkas äldsta kända boningsplats under första århundradet efter Kristus var vid mynningen af Weichsel, alltså rakt söder om Gotland utan mellanliggande land. Gotländingarnes gamla namn var hos dem själftva *gutar*, i fsv. *gutar*, *gotar*, på isl. *gotar*, och detta namn sammanfaller till formen med de gamla goternas. Denna närhet i läge och samstämmighet i namn synes mig vara nog att uppvisa det förmodade sammanhanget, då därjämte de språkliga likheter tagas i betraktande, som föranledt att sammanföra gotiskan och nordiska språk till en östgermansk språkgrupp. Jordanes vandringssaga, att goterna på skepp kommit från *Scandza insula*, är i detta sammanhang säkerligen icke heller utan betydelse. Af hvilken art goternas förhållande till Gotland varit, därom uttalar prof. Bugge sig icke uttryckligen, men synes tänka sig, att Gotland är en gotisk koloni. Det kan måhända vara tillåtet att påpeka vissa omständigheter, som synas mig tala för en alldeles motsatt uppfattning, nämligen den, att goterna vid Weichsels mynning ursprungligen äro en koloni från Gotland. Den ena är den, att ett liknande förhållande förefinnes med ett annat östgermanskt folk, nämligen burgunderna, *burgundi* el. *burgundiones*, som ursprungligen bodde mellan Oder och Weichsel. Deras namn synes stå i nästan samma förhållande till namnet på ön Bornholm, isl. *Borgundarholmr*, som goternas till Gotland. Uti Arkiv f. nord fil. VI, 237 f. har prof. Bugge påpekat, att *-und* är ett allmänt suffix i önamn öfver hela norden och särskildt framhållit många dylika önamn från Danmark. Det ligger därför nära att antaga, att Bornholms ursprungliga namn varit ensamt *Borgund* och att det förtydligande *holmr* senare tillfogats. Om sammanhanget är otvetydigt mellan *Borgund* och *burgundiones*, *burgundi*, till hvilka latinska former isl. *borgundar* 'burgunder' förhåller sig så, som isl. *gotar* till Taciti *gothones*, så måste burgunderna hafva fått sitt namn af Bornholm men icke tvärtom och deras namn sålunda egentligen

betyda 'bornholmare'. Då Kluge, Grundriss d. germ. phil. I, 305 oeh i Etym. Wb. *Berg*. sammanställer germ.-lat. *burgundi(ones)* med kelt.-lat. *brigantes* eg. 'monticulæ', så måste väl rotsläktskap mellan de båda orden afses; i sina äldsta kända boningsplatser mellan Oder oeh Weichsel kunna åtminstone icke burgunderna fått namnet 'bergsbor'. Rotsläktskapen är helt enkelt den mellan *berg* oeh *borg*, hvilket senare uppenbarligen ingår i namnet *Borgundarholm*. Ut i Beitr. z. Gesch. d. deutschen Spr. u. Lit. XVII, hvilket jag först efter nedskrifvandet af denna uppsats lyekats få tillfälle att läsa, behandlar R. Mueh i trenne afhandlingar de urgermanska folkens utbredning oeh deras namns härledning, hvilket ämne till en del oek nyligen behandlats af A. Erdmann, Über die Heimat und den Namen der Angeln, Ups. 1890—91 oeh om folknamnen Götar oeh Goter i Ant. tidskr. f. Sverige XI, 4 s. 1 f. Mueh godkänner Kluges sammanställning med kelt.-lat. *brigantes*, men förkastar af samma skäl, som här skett, betydelsen 'bergsbor' oeh antager *burgundiones* ordagrant betyda 'die ragenden, hohen' oeh afse kroppstorleken. Erdmann, Über die Heimat etc. s. 95 framställer samma härledning af namnet, men anser detta tyda på andlig öfverlägsenhet. I de af Mueh anförda nordiska namnen *Borgund* kan ju det antagna adjektivet icke ingå, då dessas senare del är samma *-und*, hvilket ingår i många andra önamn *Selund*, *Lofund* o. s. v., oeh då har ett dylikt adj. intet annat stöd än jämförelsen med icke germanska språk, hvilket stöd är skäligen svagt. Första delen af *Borgund* är väl *borg* 'fästning'. Anknytningen af namnet burgunder till namnet på Bornholm synes mig gifva härledningen af folkslagsnamnet det underlag af något faktiskt oeh påtagligt, som Muehs etymologier af de urgermanska folknamnen alltför ofta sakna oeh väl ej kunna annat än sakna. Än vidare stödes antagandet af sammanhang mellan Gotland oeh goter, Bornholm oeh burgunder genom den likhet i namn, som förefinnes å ena sidan mellan de urgerm.-lat. *rugii*, *ulmcrugii*, *harudes* oeh å den andra de fornnorska *rygir* oeh *holmrygir* i *Rogaland*, oeh *hordar* i *Hordaland* oeh da. *Harthesyssel* på Jutland, hvilken likhet nog öfverraskat hvar oeh en oeh äfven af Mueh s. 184 oeh 205 anses tyda på etnografiskt sammanhang. Vigfússon antager oek ett dylikt sammanhang mellan isl. *Vendill*, *Vendsyssel* på Jutland, oeh vandalerna.

Den andra omständigheten kan vid första påseende tyckas tala emot allt sammanhang mellan gutar oeh goter, nämligen att hos

gutarne folksuveräniteten var oinskränkt, då de gäfvö sig under sveakonungen, hvaremot goterna från äldsta tider haft konungar. Såvida icke denna skiljaktighet beror därpå, att ett ursprungligt konungadöme gått under hos gutarne, kan det tänkas bero på att gutarne vid Weichsels mynning funno sig i främmande land och därför behöfde en ständig högste befälhafvare, hvaremot hemma en sådan valdes blott vid ofred. Hos de västgermaner, som i det hela taget föga ändrade boningsplats under folkvandringstiden, var förhållandet i urtiden det enligt Dahn, *Urgeschichte der germ. u. roman.* Völker s. 84, att en herskare blott fanns i krigstid. Förhållandet med goterna vore då detsamma som senare med angelsachsarne, hvilka efter sin eröfring af England ständigt styrdes af konungar. Much s. 179 påpekar ock, att enligt Jordanes goterna strax efter sin invandring angrepo ruger och vandaler och Dahn s. 142 säger, att de själfva redan i sina äldsta boningsplatser ansattes af slaverna.

Sammanhanget mellan gutar och goter söker prof. Bugge stödja genom att anföra ord och ordbetydelser egendomliga för gutniska och gotiska, erkänner dock själf, att de anförda sammanställningarne till stor del tillåta en annan förklaring, men uppmanar kännare af Gotlands språk att hafva sin uppmärksamhet riktad på detta spörsmål. Näppeligen kan dock något vinnas på denna väg, ty det skulle sannolikt lyckas lika väl att framdraga dylika öfverensstämmelser mellan hvilket fornartadt nordiskt folkmål som helst och hvilket germanskt fornspråk som helst. Och äfven om en hel del öfverensstämmelser framdroges, behöfde dessa icke visa annat än att folkmålet bevarat mera af det språk, som de urnordiska inskrifterna representera, hvilket prof. Bugge själf uppvisat stå närmare de öfriga forngermanska språken än fallet var med de yngre nordiska språken. Åtminstone vid Kristi födelse torde väl goterna befunnit sig vid Weichsel och man bör då ock taga vederbörlig hänsyn till hvilka språkliga förändringar de 1200 år ungefär, som ligga mellan denna tid och Gotlandslagen, kunnat medföra.

De historiska frågor, för hvilka nu redogjorts, äro väl det enda i det norska runverkets hittills utkomna häften, som är njutbart för vidare kretsar. Det öfriga kan väl blott påräkna läsare från språkmän, men torde till gengäld intressera dessa så mycket mera i betraktande af de urnordiska inskrifternas stora språkhistoriska betydelse.

Det är 17 inskrifter, som i dessa häften utgöra behandlingsföremål. Hvilka omständigheter, som måste medföra, att tolkningen af alla dessa svårigen kan lyckas, är ofvan antydt.

Främst står inskriften å stenen vid Tune, hvars ena sida (A) erbjuder jämförelsevis mindre svårigheter och förut varit tolkad af prof. Bugge: ek wiwar after woduri || de witada hālaiban : worahto : r[unor]. »Jeg Viv gjorde disse Runer til Minde om min Krigskammerat Vodurid». Uppfattningen af sidan (B) har däremot erfarit en väsentlig förbättring; den läses: [afte]_R woduride : staina : [. . .] þrijor dothrir dālidun || arbi ja sijoster arbi jano, hvilket tolkas: »Efter Vodurid [mærkede] tre Døtre Stenen, de nærmest beslegtede af Arvingerne delte Arven». Förbättringen består i att den runa här uppfattas som j, som förut ansågs vara g och riktigheten af denna förändrade uppfattning ligger i öppen dag, då därigenom just sådana former vinnas, som den senare språkutvecklingen förutsätter. Att tillika tvenne ristfel blifvit antagna dālidun för dailidun och sijoster för sibjoster har förefallit många betänkligt, liksom ock, att ett ord med betydelsen 'mærkede' eller dylikt måste förutsättas bortslaget i stensens topp, De försök, som gjorts af F. Läffler, Uppsalastudier s. 1 f. och Arkiv f. nord. fil. XII, 98 f. och F. Kauffmann, Arkiv f. nord. fil. XI, 309 och XII, 101 att tolka sijoster utan att antaga felristning, afse visserligen en annan formell förklaring af detta ord, men ändra icke dess betydelse. Det synes dock mindre vågadt att antaga felristning och vinna anslutning till ett ord, som är uppvisadt i de flesta germanska språk. Tunestenen's inskrift har verkligen intresse från en annan synpunkt än den rent språkliga, enär den ock utgör ett dokument i arfsrätt. Prof. Bugge framhåller, att »de nærmest beslegtede af Arvingerne» icke kan vara att forstå om döttrarne allena, men vågar icke bestämma, huruvida döttrarne innefattats däri. Läffler anser, att döttrarne icke imefattats däri, utan att inskriften just afsett att framhålla, att i detta fall en äldre rättssedvänja följdes, enligt hvilken döttrarne varit uteslutna från arf, men att den omständigheten, att ett omnämmande däraf ansågs nödigt, hänvisar på en öfvergångstid, under hvilken det nya arfskicket, som tillät döttrarne ärftva, börjat göra sig gällande. En sådan öfvergångstid vill den norske rättshistorikern E. Hertzberg dock icke antaga, enligt hvad Läffler meddelar p. a. st. utan anser,

att kvinnor omöjligan kunnat hafva arfstätt här i Norden så tidigt som på tjuenstenens tid, omkring 500 e. Kr.

Af öfriga inskrifter kunna följande betraktas som så godt som säkert tolkade: 5. Einang: dagar þar runo faihido. »Jeg Dag skrev disse Runer», oaktadt man måste antaga, att runo står för runor; 9. Stenstad: igigon halar »Igingas sten»; 10. Saude (nu förlorad sten, hvars inskrift är bristfälligt återgifven i den danske fornforskaren O. Worms arbeten på 1600-talet) wadaradas 'Vandraads (Sten)'; 12. Tomstad . . . an : warur, där warur antages betyda 'minnesmärke' och an är genitivändelse af ett föregående personnamn; 13. Belland: keþan, gen. eller dat. af ett eljest okänt personnamn; 14. Reistad: iuþingar || ik wakrar : unnam | wraitha, 'Iuthing. Jeg Vagr ndførte Indridsningen' och 16. Bø: hnabdas hlaiwa. Huab(i?)ds Gravhaug'.

Tydningen af de öfriga inskrifterna har åter helt eller delvis icke den prägel af sannolikhet, som öfvertygar.

Inskriften 6. By, som delvis är otydlig, läses: eirilak hrōrak hrōrer orþe þat arina n[p]t alai[b]u (nu läses enligt s. 198 alai[f]u) dr rmpē och tolkas: »Krigerhövdingen Hrōr Hrōrs Søn gjorde denne Stenplade efter Aaleiv Datter (sin). Disse Runer märkede Eh». Hur enkel och tilltalande den vunna tolkningen än kan synas, är dess riktighet långt ifrån obestriddig, då den förnt-sätter vissa grammatiska förhållanden, som tarfva starkare bevis än hittills gifvits, och läsningen ställvis är osäker. En formelt bättre förklaring af hrōrer än Bugges har lämnats af Sievers i Ber. über d. Verh. d. königl. sächs. Ges. d. Wissensch. zu Leipzig. Phil.-hist. Classe 1894. II, 129 f., som s. 139 sammanställer hrōrer med de många kortstafviga, ofta oomljudda ia-stammarne med nom. sg. -er, sådana som *Hymr*, *Glaser*, och hela denna klass åter åtminstone till typen med latinska bildningar sådana som *plebējus*, *Pompējus* grek. *ῆιος*, skr. -*āyya*, hvilka uttrycka tillhörighet och ofta bilda patronymika. Utvecklingen tänker sig Sievers så: *hrōzēiaz -- *hrōraiar -- *hrōraik -- *hrōrēk och säger, att förkortningen af en dylik trestafvig grundform *hrōraiar till *hrōraik, *hrōrēk, ehuru ändelsen är bevarad uti eirilar och hrōrak icke är märkligare än förlnsten af den ändelsevokal som en gång funnits i wita-dahalaiban Tune, þrawigan Tamm, ehuru ändelsen bevarats i wiwar Tune och haitinar Tamm. Märkligare är dock denna förkortning, ty har systemtvånget kunnat verka bibehållandet af

sista stafvelsens vokal uti de äfvenledes trestafviga eirilAR, hai-tinar, borde samma kraft hafva bibehållit den uti det med dem alldeles likställda *hrōraiar. Äfven Sievers förklaring af hrōrer anser jag sålunda tvifvelaktig. Om ock Sievers förklaring af hrōrer skulle vara oriktig, inverkar detta icke på förklaringen af *Hymr, Glaser*, ty dylika former skulle rimligtvis uppstå af de förutsatta grundformerna, när en gång det stamslutande *a* allmänt bortföll och intet systemtvång mer hindrade. Om icke hrōrer är ett patronymikum, kan det knappt vara annat än nom. pl. m. af adj. *hrōrar, hvilket åter medför, att eirilAR äfven är egennamn och att orte icke kan vara predikatet utan att detta måste sökas efteråt. Denna uppfattning har jag framställt i Arkiv f. nord. fil. XI, 369 f. tillika med en förslagsmening om det rätta, på hvilken jag naturligtvis icke håller det ringaste, helst prof. Bugge förklarar den oförenlig med ristningen.

Inskriften 7. Elgesem har blott runorna *alu*, hvilken rungrupp förekommer flerstädes, ensam eller icke, i allmänhet på lösa föremål isynnerhet brakteater. Prof. Bugge förmodar, att *alu* är ett subst. med betydelsen 'Värn' af samma stam som gr. *ἀλέξω* 'afvärger, försvarer' och got. *alhs* 'Tempel', afsedt att förläna religiös helgd åt det föremål, hvarpå det finnes ristadt, antingen så, att detta förblir skyddadt mot åverkan eller själfv får förmåga att skydda, blir en amulett. Detta synes ju i sig sannolikt, och då det oaktadt denna inskrift nämnes bland dem af osäker tydning, är det, emedan det förutsatta ordet icke eljest finnes uppvisadt. Prof. Bugge härleder namnet på gården Elgesem fno. *Oylghisin* af en grundform **aluġis-winja*, 'en Gaard, paa hvilken der findes en Samling af fredhellige Mindesmärker', antagande att dess första del varit ett med *alu(h)* besläktadt ord **aluġi* med kollektiv betydelse 'en Samling af fredhellige Mindesmärker'.

Samma *alu* antages förekomma uti inskriften 15. Aarstad, som utgöres af tre rungrupper *a)* hiwigar eller hiligar *b)* saralu *c)* egwinar eller pigwinar, tolkadt: 'Hivig (satte) her Værnet (d. e. det fredhellige Mindesmärke). (Dette er) [Thl]ngvins (Grav).'

Inskriften 8. Sotvet på en brakteat utgöres af ni till vänster om bildens hufvud och *aelwao* till höger. Prof. Bugge tillgriper enda möjligheten att af dessa rungrupper få ett ord och börjar med andra runan samt läser *elwa onla*, två namn, som sammanställas, det förra med fht. adj. *elo, elawēr* 'lohann, hochgelb' och fattas

som tillnamn till det senare, hvilket fattas som förstadium till isl. *Öle*, som sannolikt härrör från grundformen **anula* och således innehåller u-omljud af nasaleradt *a*.

Inskrifterna 11. Aagedal, på en brakteat och nr 17 Ödemotland på ett benstycke, hafva det gemensamt att båda innehålla åtskilliga ovanliga runformer; prof. Bugge antager att nr 11 säkerligen, nr 17 möjligen är en kopia; läsningen på nr 11 är ock flerstädes mycket osäker. Nr 11 läses: *apilr rikipir ai* (d. v. s. *aih*) *eiri*[li]di *uha ifalh* (d. v. s. *infalh*) *fahd* (d. v. s. *fahide*) *tiade elifi an it* 'Den høibaarne Rikithir eier Hovdingesmycket. Uha indgrov, skrev (og) anordnede (Billedet af) Alvekvinden paa det (d. e. paa Smykket), 'och nr 17: *uha urt eburinu aijid pinuu* || *ue tuupa bi uhu fpi tiard pinuu* 'Uha förarbejdede, Eburinu eier denne hellige Gjenstand (egentlig: eier det denne hellige Gjenstand). Tuntha skrev ved Siden af Uha Indskriften i denne Række. (? egentlig: denne Række-Indridsning?)

Mest förtviflad är väl inskriften 4. Fonnaas, på ett spänne, då den nästan uteslutande utgöres af förkortningar: *glsklr* || *wkshu* || *igrsagsrbse* || *a* || *ihspidnltl* 'Angelskalk Vaks Huskarl fra Ingesarv eier den gode Naal'.

Inskrifterna 2. Fredrikstad, på en brakteat och 3. Frøihov på en människofigur af brons söker prof. Bugge icke att tyda. -

Af det nya svenska runverket har som sagdt ännu ingenting utkommit men icke obetydliga förarbeten hafva undaungjorts. Såsom sådana kunna redan de upplysningar om runinskrifternas förekomst betraktas, som vunnits genom resor i olika landsorter af olika fornforskare såsom R. Dybeek, O. Hermelin, C. F. Nordenskjöld och H. Hofberg och de redogörelser för landskapets runinskrifter, som Upplands, Västergötlands och Östergötlands fornminnesföreningars tidskrifter innehålla samt de afgjutningar af viktigare runinskrifter, som finnas i statens historiska museum, af hvilka de förnämsta äro afgjutningarna af rökstenen och ramsundsberget samt det kolossala pi-ræuslejonet. Men äfven för runverket direkt hafva runinskrifter undersökts och etsningar till de blifvande afbildningarna af inskrifterna utförts. Redan 1882 påbörjades dessa undersökningar uti östra Södermanland af fl. lie. S. Boije af Gennäs, som redogjort för den sommarens undersökningar i denna tidskrift V (1882) s. 137 f. År 1884 började doc. S. Söderberg i Lund undersökningen af Ölands runinskrifter och har efter dennas afslutande börjat undersöka Got-

lands runinskrifter. Sommaren 1884 fick undertecknad E. Brate i uppdrag att undersöka Östergötlands runinskrifter, hvilken undersökning 1895 i det närmaste afslutades, hvarefter jag påbörjade undersökningen af runinskrifterna i norra Södermanland.

Det svenska runverkets plan, för hvilken riksantikvarien H. Hildebrand redogjort i Månadsbladet XIII (1884) s. 31 f., skiljer sig därigenom från de danska och norska runverken, att runinskrifterna ordnas nteslutande efter topografiska synpunkter, hvarje orts samtliga runinskrifter sammanföras utan någon klassificering efter ålder eller andra indelningsgrunder. Hvarje dylik klassificering skulle försvåra runverkets begagnande och vara utsatt för att blifva mer eller mindre föråldrad på grund af den vetenskapliga forskningens fortgång. En annan skiljaktighet är, att inskrifterna icke utgifvas i förlöpande nummerföljd för hela riket utan landskapsvis, hvarigenom utgifningen lättas och den intresserade blir i tillfälle att särskildt förvärfva redogörelsen för det egna landskapets runinskrifter.

Om vi ock kunde önska, att vårt svenska runverk föreläge färdigt samtidigt med de andra nordiska ländernas, må vi dock besinna, att undersökningen och afbildningen af de talrika runinskrifterna i vårt vidsträckta land är en synnerligen omfattande uppgift, hvars lösning nödvändigtvis tager en lång tid i anspråk. Uppsköfvet med utgifningen torde också blifva det svenska runverket till nytta dels genom den ökade insikt, som studiet af de danska och norska runverken kan medföra, dels, och kanske ännu mera, om under tiden de förteckningar öfver forntida personnamn hunnit offentliggöras, som förberedas eller äro under utgifning, ty dessa namnböcker äro ovärderliga hjälpmedel vid tolkningen af runinskrifter.

Stockholm i dec. 1895.

Svenska Fornminnesföreningens styrelse och ledamöter

den 1 mars 1896.

Beskyddare:

H. M. KONUNGEN.

Föreningens Styrelse.

Ordförande:

Upmark, G., Intendent.

Sekreterare:

Montelius, O., Professor.

Kassaforvaltare:

Sidenbladh, K., Förste Aktuarie.

Öfrige ledamöter:

Bergström, O., Kapten.

Ekhoff, E., Amanuens.

Kulle, J., Artist.

Lilljekvist, F., Arkitekt.

Nordström, S., Kansliskreterare.

Salin, B., Amanuens.

Suppleanter:

Lindgren, A., Arkitekt.

Ehrenheim, E. von, Kammarherre.

Boije af Gennäs, S., e. o. Lektor.

Hedersledamöter:

- Bugge, S., Professor — *Kristiania*.
 Djarklou, N. G., Friherre, Kammarherre, Domänintendent — *Örebro*.
 Hazellius, A., Fil. Doktor — *Stockholm*.
 Hildebrand, H., Riksantikvarie — *Stockholm*.
 Nordenfalk, J., Friherre, Godsegare — *Stockholm*.
 Rygh, O., Professor — *Kristiania*.
 Wennerberg, G., f. d. Statsråd — *Stockholm*.

Utländske ledamöter:

- Anderson, J., Sekret. i Society of Antiquaries of Scotland — *Edinburgh*.
 Aspelin, J. R., Statsarkelog — *Helsingfors*.
 Beauvois, E., Maire — *Corberon (Vôte-d'Or)*.
 Bertrand, A., Direktör för Museet i *S:t Germain-en-Laye*.
 Brichaut, A., — *Paris*.
 de Brolo, F. L., Grefve — *Palermo*.
 Capellini, G., Professor — *Bologna*.
 Cartailhae, P. E., Arkeolog — *Toulouse*.
 Cazalis de Fondouce, P., — *Montpellier*.
 Chantre, E., Vice Direktör vid Naturhistoriska Museet i *Lyon*.
 Dupont, E., Direktör för Museet i *Bruxelles*.
 Evans, J., Arkeolog — *Nash Mills, Hemel Hempstead (England)*.
 Franks, A. W., Direktör vid British Museum — *London*.
 Freundthal, A. O., Professor — *Helsingfors*.
 Herbst, C. F., Direktör för Oldnord. och Etnografiska Museerna i *Köpenhamn*.
 Hooft van Iddekinge, J. E. H., — *Leyden*.
 de Marsy, A., Grefve — *Compiègne*.
 Mestorf, Johanna, Custos vid Museet i *Kiel*.
 de Mortillet, G., Conservator vid Museet i *S:t Germain-en-Laye*.
 Neumann, J., Filosofie Doktor — *Prag*.

- Nikolaysen, N., Arkeolog — *Kristiania*.
 Payne, J. B., Kapten — *London*.
 Pigorini, L., Direktör för Arkeologiska och Etnografiska Museerna i *Rom*.
 Rancken, J. O. I., f. d. Lektor — *Nikolaistad*.
 da Silva, J. P. N., — *Lissabon*.
 Virchow, R., Professor — *Berlin*.
 Wesierski, A. B., Grefve — *Posen*.

Inländske ledamöter:

- Ahlén, A., Lektor — *Kristianstad*.
 Almgren, G. M., f. d. Öfverkommissarie — *Stockholm*. Ständig ledamot.
 Almgren, K. G. E., Hofrättsråd — *Stockholm*.
 Almgren, O., Grosshandlare — *Stockholm*.
 Almgren, O., Amanuens — *Stockholm*.
 Alström, A., Folkhögskoleföreståndare — *Grebbestad*.
 Amundson, A., Kapten — *Stockholm*.
 Andersson, J., Kyrkoherde — *Färlöf*.
 Andersson, L. A., Biblioteksamanuens — *Upsala*.
 Andersson, L. H., Tullkontrollör — *Charlottenberg*.
 Areadius, C. O., Rektor — *Vexjö*.
 Areschoug, O., Godsegare — *Kiviks Espered (Kivik)*.
 Arpi, R., Amanuens — *Upsala*. Ständig ledamot.
 Ask, C. J., Professor — *Lund*.
 Bæhrendtz, F. J., Lektor — *Kalmar*.
 Baumbach, V., Apotekare — *Jemshög*.
 Beek-Friis, C. A., Grefve, Kabinettskammarherre — *Börninge kloster*
 (*Börninge*).
 Been, C. T., f. d. Postinspektör — *Mariestad*.
 Benedicks, G., Bruksegare — *Gysinge*.
 Berggren, C., Fabrikör — *Lund*.
 Berggren, E. V., Byggmästare — *Stockholm*.
 Berggren, G. F., f. d. Provinsialläkare — *Stockholm*.

- Berggren, J., Adjunkt — *Stockholm*.
 Bergman, G. A. C:son, Öfverstelöjtnant — *Stockholm*.
 Bergstén, P. W., Med. Doktor — *Norrköping*.
 Bergström, F. F. T., f. d. Kammarråd — *Stockholm*.
 Bergström, J. G. L., Regementspastor — *Arboga*.
 Bergström, O., Kapten — *Stockholm*.
 Bielke, P. E., Grefvinna — *Sturefors (Linköping)*.
 Bielke, T., Grefve, Godsegare — *Sturefors (Linköping)*.
 Billengren, E., Lektor — *Falun*.
 Billing, H., Rådman — *Stockholm*.
 Björkman, C. A. T., Landshöfding — *Gefle*.
 Björnstjerna, O. M., Generalmajor — *Stockholm*.
 Blixén, C. O., Protokollssekreterare — *Stockholm*.
 Blom, C. E., Kanslisekreterare — *Stockholm*.
 Bohnstedt, C. E. L., Hofjägmästare — *Rinkesta (Hållsta)*.
 Boije af Gennäs, S. J. A., e. o. Lektor — *Stockholm*.
 Bolinder, A., Ingeniör — *Stockholm*.
 Bolinder, J., Fabriksidkare — *Stockholm*.
 Bonnier, A., Bokförläggare — *Stockholm*.
 Borelius, J., Professor — *Lund*.
 Borg, B., Fabrikör — *Lund*.
 Brandel, C. H., Kamrerare — *Stockholm*.
 Branting, A., Fröken — *Stockholm*.
 Broman, J. G. A., Kontraktsprost — *Skärkind*.
 Bruzelius, A. J., Sekreterare i Medicinalstyrelsen — *Stockholm*.
 Bruzelius, R., Civilingeniör — *Stockholm*.
 Bruzewitz, G., Musei-Intendent — *Göteborg*.
 Bukowski, H., Antiquitetshandlare — *Stockholm*.
 Burman, O., Kamrerare — *Haparanda*.
 Bygdén, A. L., v. Bibliotekarie — *Upsala*.
 Bäckström, J., Grosshandlare — *Stockholm*.
 Börtzell, J. E. A., Hofintendent — *Stockholm*.
 Böttiger, J., Hofintendent — *Stockholm*.

- Carlén, N., Kontraktspäst — *Fogelås (Hjo)*.
- Carlsson, A., Landtbrukare — *Koberg (Sollebrunn)*.
- Cavalli, B. G. J., Apotekare — *Sköfde*.
- Cavalli-Holmgren, A. F., Handlande — *Stockholm*. Ständig ledamot.
- Cedergren, A., Jägmästare — *Stockholm*.
- Cederlund, E., Grosshandlare — *Stockholm*.
- Cederschiöld, H. S., f. d. Rektor — *Vexjö*.
- Cederschiöld, P. H. R., Major — *Stockholm*.
- Cederström, C. G., Friherre, Med. och Fil. Doktor — *Bräten (Segeerstad)*.
- Cederström, E. T., Friherre — *Kruseberg (Upsala)*.
- Clason, J. G., Arkitekt — *Stockholm*.
- Crusebjörn, J., Landshöfding — *Umeå*.
- Curman, C., Professor — *Stockholm*.
- Dahl, F. G. A., Intendent — *Stockholm*.
- Dahlgren, E., Bruksejare — *Kil (Ransäter)*.
- Dahlgren, S., Lektor — *Skara*.
- Dahlman, C. E., Kartograf — *Stockholm*.
- De la Gardie, M. G., Grefve, Landshöfding — *Kristianstad*.
- De la Gardie, R., Grefve, Landshöfding — *Linköping*.
- Dickson, C., Med. Doktor — *Stockholm*.
- Ehrenheim, F. C. E. von, Kammarherre — *Grönsö*.
- Ehrensverd, A. C. A. L., Grefve, f. d. Utrikesminister — *Tosterup (Svenstorp)*.
- Ekhoff, E., Amanuens — *Stockholm*.
- Eklundh, A., Landskanslist — *Vexjö*.
- Eklundh, R. W. A. M., Räntmästare — *Lund*.
- Ekman, I., Stadsläkare — *Hudiksvall*.
- Ekman, J. J., Grosshandlare — *Göteborg*. Ständig ledamot.
- Elgerus, D. J., Fabrikör — *Örebro*.
- Englund, J. A., Kontraktspäst — *Neder-Lule*.
- Erlandsson, O., Artist — *Skara*.
- Essen, F. von, Friherre, Riksmarskalk — *Stockholm*.
- Essen, G. von, f. d. Ryttmästare — *Lund*.
- Enrenins, M. C. J., f. d. Lektor — *Malmö*.

- Falkenberg, M. H. G., Grefve, Kammarherre — *Brokind.*
- Fehr, I. N., Lektor — *Strengnäs.*
- Ferlin, O., Grosshandlare — *Stockholm.*
- Fjetterström, R., Kyrkoherde — *Vadstena.*
- Flensburg, N., Docent — *Lund.*
- Folcker, E. G., Amanuens — *Stockholm.*
- Friberg, A., Ingeniör — *Husvarna.*
- Friesen, J. O. von, Bibliotekarie — *Stockholm.*
- Fürst, C. M., Professor — *Lund.*
- Fürstenberg, P., Grosshandlare — *Göteborg.*
- Förberg, E., Tandläkare — *Stockholm.*
- Gage, R., Bankdirektör — *Vesterås.*
- Gartz, C. G., Bokauktionskommissarie — *Stockholm.*
- Geete, S. J., Häradshöfding — *Östersund.*
- Geijer, E. W., Häradshöfding — *Örebro.*
- Geijer, P. A., Professor — *Upsala.*
- Giöbel, C. A., Bruksegare — *Stockholm.*
- Gustafson, G. A., Fil. Licentiat — *Bergen.*
- Gunnælius, A., Direktör — *Stockholm.*
- Gyllenhammar, E. A. H., Jägmästare — *Ytterån.*
- Hagedahl, C. A., Grosshandlare — *Örebro.* Ständig ledamot.
- Hahr, E., Dekorationsmålare — *Stockholm.*
- Hambrens, J., Landssekreterare — *Visby.*
- Hamilton, G. M., Grefve, Godsegare — *Hedensberg.*
- Hamilton, R. G., Grefve — *Ovesholm.*
- Hammar, A. N., Kyrkoherde — *Allerum.*
- Hammarskjöld, Å. H., Arkitekt — *Tuna.*
- Hammer, C., Juvelerare — *Stockholm.*
- Hansson, Hans, Folkhögskoleföreståndare — *Södra Vi.*
- Hansson, J. A., Kronolänsman — *Grebbestad.*
- Hay, A. B., Fabriksidkare — *Jönköping.*
- Hederström, T., Godsegare — *Örebro.*
- Hedlund, S. A., Redaktör — *Göteborg.*

- Hedström, C. W., Hofpredikant — *Asker*.
 Heilborn, O., Generalkonsul — *Stockholm*.
 Hellberg, T. D., Kontraktspäst — *Tamm*.
 Herdin, K. W., Rådman — *Upsala*.
 Hermansson, Sofie, Fröken — *Holmehus (Malmö)*.
 Hermelin, O., Friherre, Landskapsmålare — *Österby (Eskilstuna)*.
 Heurlin, S., Kontraktspäst — *Qvidinge*.
 Hierta, P. G. A., Fil. Kandidat — *Främmeftad*.
 Hjort, E. G:son, Jägmästare — *Råftorp (Kisa)*.
 Hjorth, C. R., Apotekare — *Vara*.
 Hjörne, H., Professor — *Upsala*.
 Holek, H., Fröken — *Stockholm*.
 Holek, J., Fröken — *Stockholm*.
 Holmberg, D., Mynthandlare — *Stockholm*.
 Holmgren, H. T., Arkitekt — *Stockholm*.
 Hult, H. R., Lektor — *Stockholm*.
 Humble, J., Lektor — *Stockholm*.
 Hyekert, B. E., Kamrerare — *Stockholm*.
 Härstedt, J. F., Kyrkoherde — *Fjelie (Fladie)*.
 Höghom, D. V., Adjunkt — *Kalmar*.
 Högman, S. E. B., Kollega — *Alingsås*.
 Jahnsson, J., Juvelerare — *Stockholm*.
 Jauke, P. G., Håradshöfding — *Strömsberg (Orresta)*.
 Jause, O., Amanuens — *Upsala*.
 Johanson, C. H., Lektor — *Vesterås*.
 Johanson, N. A., Rektor — *Göteborg*.
 Johansson, K. L., Kyrkoherde — *Stora Mellby (Sollebrunn)*.
 Kardell, S. J., Lektor — *Öftersund*.
 Karlin, G. J:son, Intendent — *Lund*.
 Karlson, K. F., Prost — *Nyköping*.
 Karlsson, E. F. A., Förste Fyringeniör — *Stockholm*.
 Karlsson, K. H., Fil. Doktor — *Stockholm*.

- Kastman, K. A., Kyrkoherde — *Tornevalla (Linghem)*.
- Keijser, E. J., Biskop — *Skara*.
- Kempff, H., Lektor — *Gele*.
- Key, E. A., Professor — *Stockholm*.
- Kjellberg, L., Fil. Doktor — *Upsala*.
- Kjellgren, I., Grosshandlare — *Stallarholmen*.
- Kjellqvist, J., Kontraktsprost — *Hvalstad (Ekedalen)*.
- Kjellström, A. W., Lektor — *Örebro*.
- Klockhoff, O., Lektor — *Linköping*.
- Kruse, J., Fil. Doktor — *Stockholm*.
- Kulle, J., Artist — *Stockholm*.
- Lagerberg, A. M. E., Kammarherre — *Råda säteri (Göteborg)*.
- Lagerberg, S. C. P., Kammarherre — *Göteborg*.
- Lagerfelt, G. A. F., Friherre, Kabinettskammarherre — *Lagerlunda (Malmslätt)*.
- Lagergren, J. A., Kapten — *Halmstad*.
- Lagerwall, S. B. G., v. Häradshöfding — *Stockholm*.
- Landtmansson, I. S., Professor — *Upsala*.
- Larsson, H. E., Fil. Kandidat — *Malmö*.
- Leijer, A. F., Kapten — *Stockholm*.
- Leijer, J. G. E., f. d. Regementsläkare — *Stockholm*.
- Leman, Ph., Fil. Doktor — *Göteborg*.
- Lewenhaupt, C. G., Grefve — *Aske (Bro)*.
- Lewenhaupt, C. H. E., Grefve, Biblioteksamanuens — *Upsala*.
- Liedholm, K. W., Kontraktsprost — *Efveröd*.
- Liljeqvist, C. W., Prost — *Fogdö (Strengnäs)*.
- Lilljekvist, F., Arkitekt — *Djursholm*.
- Lind af Hageby, M., Ryttmästare — *Ryfors (Elmhult)*.
- Lindahl, W. N. A., Auditör — *Karlskrona*.
- Lindegren, A., Arkitekt — *Stockholm*.
- Linder, H. F., Adjunkt — *Örebro*.
- Linder, L. J., Kontraktsprost — *Södertelje*.
- Lindgren, J., Apotekare — *Lund*.

- Lindroth, L., Fil. Doktor — *Stockholm*.
- Lindstedt, W., Kamrerare — *Stockholm*.
- Lindvall, C. A., Öfveringeniör — *Stockholm*.
- Linné, S. B., Kyrkoherde — *Eldsberga*.
- Ljungman, A. W., Fil. Doktor — *Tjörn*.
- Ljungqvist, K. O., Bruksegare — *Munksjö (Jönköping)*. Ständig ledamot.
- Lundberg, D. H., Godsegare — *Herting (Falkenberg)*.
- Lundgren, N. A., Kamrerare — *Säfstaholm (Vingåker)*.
- Lundström, C. F., Godsegare — *Stockholm*.
- Lyttkens, A., Landtbruksinspektör — *Stockholm*.
- Låftman, E. M. I., Kyrkoherde — *Ramsberg*.
- Längstadius, C., Grosshandlare — *Stockholm*.
- Löfgren, A. W., Kamrerare — *Falköping*.
- Malmgren, A., Artist — *Stockholm*.
- Mandelgren, N. M., Artist — *Stockholm*. Ständig ledamot.
- Mannerstråle, F., Bruksegare — *Ulfhäll (Strengnäs)*.
- Martin, F. R., Amanuens — *Stockholm*.
- Matsson, A., Konsthandlare — *Stockholm*.
- Meijer, Fr., Prost — *Hammarlöf (Ejerdingslöf)*.
- Meyer, W., Xylograf — *Stockholm*.
- Montelius, L. H., Assessor — *Vexjö*.
- Montelius, O., Professor — *Stockholm*. Ständig ledamot.
- Morén, E., Öfver-Hofpredikant — *Stora Tuna*.
- Nerman, J. H. J., Borgmästare — *Karlskrona*.
- Nilson, A. W., Rektor — *Lidköping*.
- Nilsson, I., Fröken — *Lund*.
- Nordeman, F. A., Veterinärläkare — *Vadstena*.
- Nordenfalk, C., Landshöfding — *Halmstad*.
- Nordenström, G., Professor — *Stockholm*.
- Nordin, Fr., Direktör — *Venersborg*.
- Nordström, J., Bruksegare — *Sölje bruk (Gillberga)*.
- Nordström, Sten, Grosshandlare — *Gefle*.
- Nordström, S. E. T., Kauslisekreterare — *Stockholm*.

- Noreen, A. G., Professor — *Upsala*.
- Noréen, C. G., Jägmästare — *Halmstad*.
- Norén, V. E., Kyrkoherde — *Alingsås*.
- Norlander, G., Fil. Kandidat, f. d. Folkhögskoleföreståndare — *Köping*.
- Odelberg, O. W., f. d. Löjtnant — *Gustafsberg*.
- Ohlsson, A. F., Landskamrerare — *Vexjö*.
- Ohlsson, Ola, Landstingsman — *Stoby*.
- Oliveerona, S. R. D. K., f. d. Justitieråd — *Stockholm*.
- Olsson, P., Lektor — *Östersund*.
- Orre, V., Kronofogde — *Alfvestad*.
- Pahl, C. N., Lektor — *Umeå*.
- Palm, S., Svensk och norsk v. Konsul i *Austin (Texas) N. Amerika*.
Ständig ledamot.
- Palmgren, L. F., Komminister — *Kosta*.
- Persson, H., Landstingsman — *Stafre (Östersund)*.
- Petersens, H. M. af, Hofjägmästare — *Erstavik (Stockholm)*. Ständig ledamot.
- Piper, C. G. F., Grefve, Hofstallmästare — *Krageholm (Ystad)*.
- Posse, A. R. F:son, Grefve, f. d. President — *Stockholm*.
- Quennerstedt, A. W., Professor — *Lund*.
- Ramel, O. A. P., Friherre — *Öfveds Kloster (Bjersjölagård)*.
- Rehausen, J. G. W. von, f. d. Öfverste — *Indiksvall*.
- Rehbinder, H., Friherre, Kommerseråd — *Stockholm*.
- Rettig, John, Grosshandlare — *Geple*.
- Retzius, G., Professor — *Stockholm*.
- Renterskiöld, C., Bruksegare — *Norrgrarn (Knutby)*.
- Renterskiöld, C. A., Docent — *Upsala*.
- Renterskiöld, C. L., Kabinettskammarherre — *Gimo*.
- Reventlow, C. D., Grefve — *Finnhult (Horfva)*.
- Reventlow, F. F. E., Grefve — *Vennberga (Horfva)*.
- Ridderstad, C. A. A., Kapten — *Linköping*. Ständig ledamot.
- Ridderstolpe, C. G., Grefve, f. d. Major — *Fiholm (Strömsholm)*.
- Ripa, N. A. H., Adjunkt — *Karlskrona*.

- Rogberg, C. E. J., Professor — *Stockholm*.
- Roman, C. G., Kronolänsman — *Vänga (Stallarholmen)*.
- Rosén, J., Redaktör — *Stockholm*.
- Rosengren, L., Prost — *Väddö*.
- Rubenson, J., Grosshandlare — *Göteborg*.
- Rudebeck, G. M. U., Häradshöfding — *Elfkullen (Sunne)*.
- Rundgren, C. H., Biskop — *Karlstad*.
- Ryding, J. M., f. d. Landskamrerare — *Venersborg*.
- Röhss, A., Grosshandlare — *Göteborg*.
- Röhss, W., Konsul — *Göteborg*.
- Sahlstrand, A., Veterinärläkare — *Alingsås*.
- Salin, B., Amanuens — *Stockholm*.
- Salin, K., Arkitekt — *Stockholm*.
- Salin, M., Professor — *Stockholm*.
- Saloman, G., Professor — *Stockholm*.
- Sander, N. F., f. d. Kansliråd — *Stockholm*.
- Sandqvist, S. J., Borgmästare — *Hudiksvall*.
- Scharp, Allan, Godsegare — *Trångsund (Stockholm)*.
- Schéele, G. von, Kammarherre — *Kilanda (Elfängen)*.
- Schéele, K. H. G. von, Biskop — *Visby*. Ständig ledamot.
- Schenson, C. O., Adjunkt — *Karlstad*.
- Schiödtte, Erik, Arkitekt — *Köpenhamn*.
- Schongh, R., Öfverstelöjtnant — *Gefle*.
- Schüek, H., Professor — *Lund*.
- Schürer von Waldheim, W., Godsegare — *Mellingeholm (Norrtelge)*.
- Schwartz, E., Fil. Doktor — *Stockholm*.
- Schwerin, W. G. von, Friherre — *Skarhult (Kristineberg)*.
- Sederholm, E., Bruksegare — *Ålberga*.
- Seegersteen, E. H., Bibliotekarie — *Linköping*.
- Selggren, J., f. d. Rektor — *Gefle*.
- Sidenbladh, K., Förste Aktuarie — *Stockholm*. Ständig ledamot.
- Sjöbring, P., Biskop — *Kalmar*.
- Sjöcrona, C. A., Landshöfding — *Mariholm (Mariestad)*.

- Sjöstedt, C., Rådman — *Hjo*.
- Spaak, F. A., Stadsmäklare — *Göteborg*.
- Sparre, N. G. A., Grefve, Kammarherre — *Mariedal (Lundsbrunn)*.
- Steinnordh, J. H. W., f. d. Lektor — *Linköping*.
- Stenborg, E. A., Kyrkoherde — *Karl Gustaf (Haparanda)*.
- Stenhammar, E., Arkitekt — *Stockholm*.
- Stenström, H., Fröken, Telegrafist — *Munkedal (Qvistrun)*.
- Stjernsvärd, C. G., f. d. Ryttnästare — *Vidtsköfve*.
- Stockenström, H. A. von, Öfverkammarherre — *Stockholm*.
- Stolpe, C., Direktör — *Stockholm*.
- Stolpe, C. E. E., Hofpredikant — *Ving (Åxvall)*.
- Sundberg, S. A. G., Konsistorienotarie — *Vexjö*.
- Sundbärg, Fr., Stadsarkitekt — *Jönköping*.
- Sundin, N., Bruksegare — *Alkvettern (Kristinehamn)*.
- Svan, J., Fabrikör — *Vexjö*.
- Svanlind, E., Apotekare — *Sölvesborg*.
- Svinhufvud, C. P. S., Major — *Stocktorp (Mellösa)*.
- Säve, T. A., Lektor — *Karlstad*.
- Söderberg, S., Docent — *Lund*.
- Södergren, J. G. A., Adjunkt — *Vexjö*.
- Södervall, K. F., Professor — *Lund*.
- Tamm, C. A., f. d. Ryttnästare — *Fogelsta (Äs)*.
- Tamm, F. A., Docent — *Upsala*.
- Tegnér, E., Bibliotekarie — *Lund*.
- Tengvall, O., Landtmäterifiskal — *Stockholm*.
- Thingren, C. L., Öfverste — *Stockholm*.
- Thorburn, Eugen, Arkitekt — *Göteborg*.
- Thorén, C. M., Kyrkoherde — *Mjölby*.
- Thorén, Th., Arkitekt — *Stockholm*.
- Thulin, S., Dekorationsmålare — *Lund*.
- Tigerhielm, F. W., Öfverjägmästare — *Gefle*.
- Torin, K., Bibliotekarie — *Skara*.
- Trolle-Bonde, C. J., Grefve — *Trolleholm (Trollenäs)*. Ständig ledamot.

Trolle-Wachtmeister, A. K., Grefve, Hofuarskalk — *Trolle-Ljungby*.
(*Gualöf*).

Trybom, A. P., Borgmästare — *Skara*.

Törner, A. G. G., Adjunkt — *Vexjö*.

Uggla, K. E. A., Löjtnant — *Skofde*.

Ullman, U. L., Biskop — *Strengnäs*.

Upmark, G., Intendent — *Stockholm*.

Wachtmeister, G., Grefve — *Knutstorp (Åxelwold)*.

Wahlflsk, J., Kontraktsprost — *Kil (Örebro)*.

Walldén, W., Godsegare — *Stockholm*.

Wallgren, A. F., Ingeniör — *Göteborg*.

Wallis, A. B., Bruksegare — *Dybeck (Skurup)*.

Wedberg, J. O., f. d. Justitieråd — *Stockholm*.

Weidenhielm, L. H., f. d. Löjtnant — *Linköping*.

Yelin, K. S., Folkhögskolelärare — *Molkom*.

Wersander, L. J., Bankdirektör — *Venersborg*.

Westin, H., Öfverintendent — *Göteborg*.

Westerström, A., Grosshandlare — *Lund*.

Westman, H. J. L., Löjtnant — *Linköping*. Ständig ledamot.

Widebeck, I. A., Adjunkt — *Strengnäs*.

Wieselgren, H., Bibliotekarie — *Stockholm*.

Wikström, A., Musei-Intendent — *Örebro*.

Winqvist, E., Bokhandlare — *Kristianstad*.

Vistrand, P. G., Amanuens — *Stockholm*.

Witthoff, N., Kronofogde — *Araskoga (Vollsjö)*.

Wittlock, J. A. Z., Regementsläkare — *Vexjö*.

Wrangel, F. U., Grefve — *Stockholm*.

Wulff, F. A., Professor — *Lund*.

Zetterberg, H., Godsegare — *Sticklinge (Stockholm)*.

Zettervall, H. N., Öfverintendent — *Stockholm*.

Zimmerman, E. A., Kansliråd — *Stockholm*.

Åkerman, A. R., Generaldirektör — *Stockholm*. Ständig ledamot.

Ädelgren, C. A. T., Protokollssekreterare — *Stockholm*.

Ährling, A., Häradshöfding — *Umeå*.

Ödberg, J. F., Lektor — *Skara*.

Öhman, E., Grosshandlare — *Stockholm*. Ständig ledamot.

Öman, V. E., Fil. Doktor — *Örebro*.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesforeningens Styrelse

den 28 mars 1895.

I enlighet med stadgarnas föreskrift har något sommarmöte under det sist förlutna året icke hållits.

Under år 1894 utkom det 25:te häftet af Föreningens tidskrift, med hvilket det nionde bandet börjats.

Det 26:te häftet af tidskriften är nu färdigt att till Föreningens ledamöter utdelas.

Såsom af den förra årsberättelsen ses, hade Styrelsen redan för mer än ett år sedan vidtagit förberedande åtgärder för utgifvandet af ett nytt häfte af Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen, hvilket skulle behandla ett af renässansperiodens märkligaste minnen i vårt land, Torpa gamla slott i Vestergötland. Detta slott, vid hvilket många minnen från några af landets yppersta släkter äro knutna, ger ännu i sitt förfall värderika bidrag till vår kännedom om huru den svenska högadeln lefde på en tid, som faller kort före dess och landets storhetstid.

Det nya häftet af Föreningens planschverk är visserligen icke, såsom Styrelsen en gång hoppats, nu färdigt, men Föreningens ledamöter äro redan nu i tillfälle att taga kännedom om det rika material af omsorgsfullt utförda teckningar från Torpa, som under förlidet år insamlats och som berättigar till den förhoppning, att detta häfte värdigt skall sluta sig till sina föregångare.

Svenska Fornminnesföreningen har sedan förra årsmötet lidit många förluster genom bortgången af framstående ledamöter, bland hvilka här särskildt böra nämnas: Föreningens f. d. ordförande friherre C. G. af Ugglas, ledamoten af Föreningens Styrelse arkitekten H. Hörlin, f. d. lektor C. J. Bergman i Visby och grefve Adam Lewenhaupt på Sjöholm.

En förteckning på Föreningens ledamöter kommer att åtfölja nästa häfte af tidskriften.

GUSTAF UPMARK.

OSCAR MONTELIUS.

Revisionsberättelse.

Sedan vi, af Svenska Fornminnesföreningen utsedde revisorer af Föreningens räkenskaper för år 1894, fullgjort detta uppdrag, få vi till Föreningen afgifva följande revisionsberättelse:

Debet.

Behållning från år 1893:

Fasta fonden	2,505: —	
Öfrig behållning	318: 41	2,823: 41

Inkomster år 1894:

345 årsafgifter å 5 kronor	1,725: —	
Försålda häften af tidskriften och af Svenska konstminnen	144: 50	
Räntor och ränteskildnad vid konvertering af obligationer	130: —	1,999: 50
		Kronor 4,822: 91

Kredit.

Utgifter under år 1894:

Tidskriftens 25:te häfte	1,371: 21	
Svenska konstminnen, 7:de häftet	100: —	
Distribution och arvoden	618: 66	
Diverse	47: 16	2,137: 03

Behållning till år 1895:

Fasta fonden (Allmänna Hypoteksbankens 4 % obligationer 2,000; å depositionsräkning 500; å annan räkning 5: —)	2,505: —	
Öfrig behållning	180: 88	Kronor 4,822: 91

Då räkenskaperna äro ordentligt förda, inkomster och utgifter verifierade samt behållningen öfverensstämmande med räkenskaperna, få vi tillstyrka ansvarsfrihet för Styrelsen och kassaförvaltaren för år 1894.

Stockholm den 28 mars 1895.

Anton Blomberg.

Otto Heilborn.

Vid Föreningens allmänna möte den 28 mars 1895 valdes

till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O. W., kapten,
EKHOFF, E., amanuens,
KULLE, J., artist,
LILJERVIST, F., arkitekt,
MONTELIUS, O., professor,
NORDSTRÖM, S., kanslisekreterare,
SALIN, B., amanuens,
SIDENBLADH, K., förste aktuarie, och
UPMARK, G., intendent;

till *Suppleanter:*

LINDEGREN, A., arkitekt,
VON EHRENHEIM, E., disponent, och
BOJE AF GENNÄS, S., e. o. lektor;

till *Revisorer:*

BLOMBERG, A., amanuens, och
LEIJER, A., kapten;

till *Revisors-suppleant:*

FOLCKER, E. G., amanuens.

Vid Styrelsens sammanträde samma dag återvaldes till *Föreningens*

Ordförande: intendenten UPMARK.

Vice Ordförande: förste aktuarien SIDENBLADH.

Sekreterare: professor MONTELIUS.

Kassaförraltare: förste aktuarien SIDENBLADH.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens Styrelse

den 28 februari 1896.

Emedan stadgarna föreskrifva att Föreningens allmänna sommarmöten ej skola hållas oftare än hvar tredje år, har något sådant möte under det sistförflutna året icke hållits.

Under 1895 utkom det 26:te häftet af Föreningens tidskrift. Det 27:de häftet är under tryckning och kommer att så fort ske kan till Föreningens ledamöter utdelas.

Kongl. Maj:t har den 31 sistlidne december i nåder beviljat Styrelsens ansökan om ett anslag af 800 kronor såsom bidrag till utgifvande af det sjunde häftet af »Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen», mot skyldighet för Föreningen att till Kongl. Ekklesiastikdepartementet aflemna 100 exemplar af detta häfte. Utgifvandet deraf, hvartill förberedelser redan vidtagits, skall nu påskyndas så mycket omständigheterna medgifva. Det nya häftet kommer, såsom redan meddelats, att behandla det som ett minne från renässans-perioden, från tiden före Sveriges deltagande i det trettioåriga kriget, märkliga Torpa gamla slott i Vestergötland.

Sedan flere år har man i Nationalmuseet samlat fotografiska afbildningar af landets fasta och lösa fornminnen, för att dels underlätta studiet af dem, dels bidraga till bevarandet af sådana fornlemningar, som hotas af en snar förstöring. Dessa samlingar, hvilka redan äro betydliga och årligen tillväxa, kunde genom medverkan af de många, som i landets olika trakter sysselsätta sig med fotografering, vinna en värderik tillökning, utan nämnvärd uppoffring

för den enskilde. Styrelsen har därför ansett sig böra för de Föreningens ledamöter, som syssla med fotografering, framhålla önskvärdheten deraf, att Nationalmuseet kunde erhålla exemplar af sådana bilder, som för dess samlingar äro af vigt. I Statens Historiska Museum förvaras hufvudsakligen afbildningar af föremål från tiden före reformationen och i Nationalmusei konstafdelning sådana från senare tider.

Föreningen har sedan förra årsmötet förlorat en af sina hedersledamöter, professor George Stephens, hvilken genom sin verksamhet för samlandet och offentliggörandet såväl af våra folksagor och folkvisor som af svenska rumminnesmärken inlagdt förtjänster, som sent skola förgätas.

GUSTAF UPMARK.

OSCAR MONTELIUS.

Revisionsberättelse.

Undertecknade, utsedde att granska Svenska Fornminnesföreningens räkenskaper och förvaltning för år 1895, få efter fullgjordt uppdrag härmed afgifva följande revisionsberättelse:

Debet.

Behållning från år 1894:

Fasta fõnden	2,505: —	
Öfrig behållning	180: 88.	2,685: 88.

Inkomster år 1895:

308 årsafgifter å 5 kronor	1,540: —	
Försålda häften af tidskriften och af Svenska konstminnen	78: 40.	
Ränta å obligationer och deposition	100: —	1,718: 40.
Förskott af kassaförvaltaren	76: 89.	
	Summa kr. 4,481: 17.	

Kredit.

Utgifter under år 1895:

Tidskriftens 26:te häfte	1,205: 25.	
Svenska konstminnen, 7:de häftet	120: —	
Distribution och arvoden	609: 35.	
Diverse	41: 57.	1,976: 17.

Behållning till år 1896:

Fasta fonden:

Allmänna Hypoteksbankens 4 % obligationer	2,000: —	
Deposition i Mälareprovinsernas Enskilda Bank	500: —	
Å annan räkning	5: —	2,505: —
	Summa kr. 4,481: 17.	

Räkenskaperna äro förda med ordning och reda, inkomster och utgifter verifierade och behållningen öfverensstämmande med räkenskaperna, hvadå vi tillstyrka Fornminnesföreningen att bevilja full ansvarsfrihet åt styrelsen och kassaförvaltaren för år 1895.

Stockholm den 27 februari 1896.

Ax. Leijer.

Anton Blomberg.

Vid Föreningens allmänna möte den 28 febr. 1896 valdes

till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O., kapten,

EKHOF, E., amanuens.

KULLE, J., artist,

LILLJEKVIST, F., arkitekt.

MONTELIUS, O., professor.

NORDSTRÖM, S., kanslisekreterare.

SALIN, B., amanuens,

SIDENBLADII, K., förste aktuarie. och

UPMARK, G., intendent;

till *Suppleanter:*

LINDEGREN, A., arkitekt.

VON EHRENHEIM, E., disponent, och

BOIJE AF GENNÄS, S., c. o. lektor;

till *Revisorer:*

BLOMBERG, A., amanuens, och

LEIJER, A., kapten;

till *Revisors-suppleant:*

FOLCKER, E. G., amanuens.

Vid Styrelsens sammanträde samma dag återvaldes till *Föreningens*

Ordförande: intendenten UPMARK,

Vice Ordförande: förste aktuarien SIDENBLADII.

Sekreterare: professor MONTELIUS.

Kassaförvaltare: förste aktuarien SIDENBLADII.

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

TIONDE BANDET.

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1900

I N N E H Å L L.

	Sid.
HANSSON, HANS, En stenåldersboplats på Gotland, på Kungl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens bekostnad undersökt åren 1891—1893. Med 13 fig.	1.
BUGGE, SOPHUS, och SALIN, BERNHARD, Bronsspänne med runinskrift, funnet vid Skabersjö i Skåne. Med 8 fig.	17.
BUGGE, SOPHIUS, Runcinskrift på en stol fra Lillhärdal. Med 3 fig.	30.
KARLSSON, KARL HENRIK, Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hentade från ortnamnsforskningens område.	38.
MONTELIUS, OSCAR, Den nordiska jernålderns kronologi. III. Jernålderns sjette period (från tiden omkr. år 400 efter Kr. fød. till tiden omkr. år 600). Med 108 fig.	55.
EKHOFF, EMIL, Sigtuna ödekyrkor. Med 1 fig.	131.
NORDLANDER, JOHAN, Om ortnamnens bildning enligt Landnåma-boken.	141.
WIGSTRÖM, EVA, Djurlifvet i folkets tro och sägner.	158.
LUNDBERG, A. W., Ruinen vid Hammersta i Ösmo Socken, Södertörn. Med 1 fig.	182.
MONTELIUS, OSCAR, Ett märkligt fynd från Södermanland. Med 13 fig.	189.
OLSSON, PETER, Minnen från Herjeådalens forntid. Med 3 fig.	205.
NORDLANDER, JOHAN, Lapparnes ålder i södra Norrland....	216.
Ur Herjeådalens folketro.	
I. En sen kvarleva af en forntida tro. Af OSCAR ALMGREN.	229.
II. Tvänne folksägner från Funäsdalen ...	235.
MONTELIUS, OSCAR, Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det menckliga arbetet. Med 76 fig.	237.
UPMARK, GUSTAF J. R., Målningarna i Sorunda kyrka i Södertörn. Med 2 fig.	269.

	Sid.
MONTELIUS, OSCAR, Solgudeus yxa och Tors hammare. Med 24 fig.	277.
EKHOFF, EMIL, Tvänne fornborgar vid Tullinge, Botkyrka soe- ken, Södermanland. Med 4 fig.	297.
MODIN, ERIK, Ofvertro om de döde i Herjedalen.	312.
WIGSTRÖM, EVA, Varsel och förebud	320.
EKHOFF, EMIL, Husaby kyrka i Vestergötland. Med 9 fig.	329.

En stenåldersboplats på Gotland,

på Kungl. Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademiens bekostnad
undersökt åren 1891—1893

af

Hans Haussou.

För några år sedan påträffades, som bekant, i en grotta, »Stora Förvar», å den omkring 6,5 km. västerut från Gotland belägna klippön Stora Karlsö synnerligen märkliga fornlämningar från stenåldern. Grottan, hvars nära 4 m. mäktiga kulturlager från denna tid¹ fullständigt undersökts af doktor Hjalmar Stolpe och adjunkt L. Kolmodin i Visby, hade under en längre tid varit af människor använd till bostad, såsom framgick af, förutom olika slags sten-, ben- och hornredskap, den stora mängden djurben samt de på olika djup befintliga primitiva eldstäderna, bestående af hällar och i krets lagda stenar, som äro svärtade af sot. Doktor Stolpe har konstaterat, att flere hålor i kalkberget å Stora och Lilla Karlsö innehålla fornsaker och sålunda i gamla tider användts som bostäder. Hittills har dock endast Stora Förvar blifvit utgräfd.

Medan ännu undersökningen af denna pågick, anträffades en liknande stenåldersboplats på själfva Gotland, i dess sydliga del. År 1890 hade nämligen professor G. Lindström till Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademien inlämnat några från stenåldern härrörande snärre föremål, såsom lerkärlsskärfvor med de för denna kulturperiod egendomliga ornamenten, flintaffall m. m., hvilket en hans »stensamlare» på Gotland troligen själf upploekat å ett ställe i, såsom det uppgafs, Hafdhems socken. På uppdrag af riksanti-

¹ Ofvanpå detta funnos fornsaker från bronsåldern och öfverst ett järnålderslager.

kvarien tog jag följande år reda på platsen, hvilket ej var så lätt, då jag icke haft tillfälle att få några upplysningar af ofvannämnda stensamlare, och de af honom funna föremålen voro alltför obetydliga för att befolkningen i trakten skulle vidare fästa sig vid saken.¹

Fornlämningen är belägen på gränsen mellan Hafdhems och Näs' socknar, å ägorna till hemmanen Burge i den förstnämnda och Rangsarfve i den senare socknen, samt genomskäres af den s. k. västra landsvägen mellan Habblingbo socken och Burgsviks hamn. Afståndet till nordligaste ändan af Burgsviken — den grunda hafsvik, som skjuter in mellan Fide och Näs' socknar på Gotlands sydvästra kust — är 3,5 km. och höjden öfver hafvet omkring 11,5 m. med någon sänkning åt öster, där nedanför den låga ås, å hvilken fyndplatsen är belägen, framgår en dalsänkning ner till näunda vik.

Jordmånen består af tämligen groft bottengrus (gotl. ör) samt därpå 30 å 40 em. djup sandblandad, ljus mylla, som är ytterst mager, hvarför marken icke numera användes till åker. Den har dock förr varit begagnad som sådan, hvilket synes af de grunda, breda diken, som genomkorsa fältet. Inom det fornsakshaltiga området har matjorden en betydligt mörkare färg, — den ser ut som fin svartnylla, — och skall den enligt en jordägares påstående vara ett godt gödningsämne, hvarför han under några år lösgrävt och på närliggande åkrar utfört rätt mycket af den. Och därigenom upptäcktes just platsens förhistoriska betydelse. Det fornsakshaltiga området var nämligen på intet sätt märkbart ofvan jord, utan föremålen lågo under myllan på allven i ett 5 å 10 em. tjockt lager. Möjligen har kulturlagret från början varit något mäktigare och dess öfversta del genom odling blifvit kringkastad.

¹ I allmänhet är dock gotlandsallmogen mycket intresserad för i jorden funna fornsaker, men då måste dessa vara mynt eller andra metallföremål eller också stenyxor, de enda stenåldersfynd, som förut på ön äro någorlunda kända. Detta intresse beror dels därpå, att årligen på Gotland så talrika fynd af fornsaker göras, dels på det ledsamma förhållandet, att där på de senare åren uppstått en mängd uppköpare, som, antagligen med god förtjänst, till *utländske* samlare sälja värdefulla, mången gång kanske unika fornsaker.

Önskligt vore, om verksamma åtgärder kunde med det snaraste vidtagas för hämmandet af denna ofosterländska export.

Vid den följande undersökningen hittades här och hvar uppemot ytan fornsaker, som troligen rubbats från sitt ursprungliga läge. Det var tydligen på den förut blottade alfven, som de af professor Lindström inlämnade föremålen tillvaratagits. Jag hopplockade där ej så obetydligt med lerkärlekskärfvor, flintaffall, djurben samt t. o. m. ett fragment af människoskelett. Sägner om »drakeld» på fältet bevisa säkerligen ingen kännedom om denna förnlämning, utan sammanhånga troligen likasom slättens namn, »Gullrum», med de rätt stora grafhögar från järnåldern, som finnas i trakten. Jag undersökte en af dessa, men fann ingenting annat än spår af brända ben.

På uppdrag af Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademien samt på dess bekostnad har jag under tre somrar, 1891—1893, undersökt denna boplats, hvarvid ett område af omkr. 1,000 kvadratmeter rundtomkring det af nyssnämnde jordägare uppgräfdä stycket medhunnits. Hela det undersökta området ligger väster om landsvägen, tätt intill densamma. Säkerligen har vid dennas anläggande en god del af den forntida boplatsen blifvit förstörd. Att den sträckt sig äfven till andra sidan om den nuvarande vägen framgår däraf, att jag i en där uppkastad jordvall hopletade rätt många fornsaker. Vid försöksgräfningar i en på samma sida om vägen belägen hage å Burge hemman syntes svaga spår af djurben och krökskärfvor. Största delen af det undersökta området, omkr. 800 kvm., ligger å Gullrum, tillhörigt Rangsarfve hemman; af återstoden ligga 150 kvm. i en åker å Burge hemman och 50 kvm. å ett till landsvägen utlagdt område.

Jag ämnade verkställa undersökningen på det sätt, att, sedan ett mindre område blifvit indeladt i kvadratiska rutor om 4 kvm., hvarje sådan ruta genomgräfdes, och de där påträffade fornsakerna förvarades särskildt. Men sedan jag medhunnit två af dessa rutor, erhöU jag från riksantikvarien en promemoria, enligt hvilken undersökningen sedan utfördes. Fältet indelades i smärre områden, som hvar för sig undersöktes på det sätt, att först det öfre genom odling rubbade lagret försiktigt afgräfdes med spade, hvarefter den lösgräfdä jorden noggrant genomsöktes, och de där påträffade föremålen, som särskildt signerats, förvarades för sig. Det orubbade, närmast alfven liggande kulturlagret genomgräfdes därefter ytterst sorgfälligt med täljknifvar, och för hvarje fynd nedsattes en trästicka, försedd med samma nummer, som i protokollet är vid fyndet

angifvet. Hvarje område uppmättes genom vanlig korstaflemätning och inlades tillika med alla fyndplatser på rutadt papper i skalan 1:20. Till sist afvägdes platsen och uppgjordes en karta öfver hela området, å hvilken angifvits ställena för de viktigaste fynden. Denna af doktor Stolpe först använda undersökningsmetod fick jag under några dagars lärerikt och angenämt besök å Stora Karlsö sommaren 1892. innan jag började mina gräfningar, tillfälle att praktiskt lära mig af doktor Stolpe själf. Genom densammas användande är det möjligt att med all erforderlig noggrannhet bestämma hvarje saks läge. I kartbladen erhåller man de fullständigast möjliga planer, å hvilka man med största lätthet kan finna platsen för hvarje i fyndprotokollet upptaget föremål. Särskildt är denna undersökningsmetod lämplig i fråga om fornlämningar af något större utsträckning. Men äfven vid grafundersökningar kan den med fördel användas. Vid mina gräfningar använde jag mest arbetare, som förut deltagit i Karlsögräfningarna och därför voro vana vid detta arbetssätt.

Innan undersökningen påbörjades, genomletade jag omsorgsfullt den jord, som blifvit från stället bortkörd. Sedermera under arbetets fortgång fick jordägaren ej borttaga annan jord än den af mig undersökta.

Under första sommaren, då jag hufvudsakligen var sysselsatt med undersökningen af ett järnåldersgräfväl i Alfva soeken, medhann jag endast de två ofvannämnda rutorna samt kartbladen A och B. Andra året omfattade undersökningen bladen C—K och sista året de öfriga bladen, L—T, samt afvägningen af platsen. Marken blef nu åt alla håll fattigare på fornsaker och myllan ljusare, hvarför jag afslöt undersökningen. Säkert är dock ingalunda, att ej åtskilligt ännu skulle kunna anträffas, om gräfningen fortsattes. Den förnämsta delen af boplatsen kan emellertid anses undersökt, och de funna föremålen torde genom sin mängd och beskaffenhet vara fullt tillräckliga för bedömandet af fornlämningsens betydelse.

De funna fornsakerna utgöras af:

- A. Skelettdelar af människa;
- B. Djurben;
- C. Flintskärfvor;
- D. Lerkärlsfragment;
- E. Redskap och vapen;

F. Prydnadsföremål;

G. Eldstäder.

Delar af flere *människoskelett* anträffades, däribland ett nästan fullständigt, som låg midt ibland allt det öfriga i en ytterst enkel graf, bestående af en i marken gjord fördjupning, ej fullt 0,3 m. under dåvarande jordytan, med tre små kullerstenar i rad på hvardera sidan om skelettet, hvilket låg på ryggen med hufvudet åt väster. Om de, som nedlagt den döde, gjort sig litet mera besvär och grävt grafven endast helt obetydligt djupare, hade kraniet säkerligen undgått senare tiders plog, som nu krossat det. Öfriga ben finnos orubbade och tämligen väl bibehållna. Att grafven tillhör samma tid som platsens öfriga fornlämningar är af flere skäl fullt klart. Invid skelettets hufvud på grafvens kant anträffades ett litet sandstensbryne och i grafven lågo flere föremål af sten och ben. Huruvida den invid grafven befintliga kol- och askbädden haft att göra med något slags graföl är väl ovisst, då flere sådana bäddar anträffats, vanligen i närheten af eldstäderna.

På ett par andra ställen anträffades äfven nästan fullständiga människoskelett, hvilka dock vid odlingen rubbats. Vid dessa fanns ej spår af någon sorts graf. Invid det ena påträffades en mängd genomborrade sältänder, som antagligen prydt den döde. Enstaka människoben hittades kvarliggande på den af jordägaren blottade alfven, hvidan troligen äfven där grafvar förekommit. Anmärkningsvärdt är, att de döde ntan vidare omständigheter endast helt nödtorftigt jordats på själfva boningsplatsen midt bland de efterlevande. Huruvida i den hittills icke undersökta bensamlingen förekomma flere människoben, kan jag ej afgöra. Så många, jag säkert igenkänt, har jag afskilt. Det är att hoppas, att en blifvande fullständig undersökning af så väl de härstädes som i Stora Förvar hopsamlade människoben skall lämna nöjaktigt svar på frågan, huruvida bland stenåldersfolket på Gotland kannibalism förekommit, något som man med stöd af Karlsöfynden ansett sig kunna misstänka.

Af *djurbenen*, som ymnigt anträffats öfver hela området med starkare anhopningar på somliga ställen, och som utgöra rester af bebyggarnes måltider, hafva många varit utsatta för eld. Tyvärr har jag icke ännu haft tillfälle att låta undersöka de ben, som anträffades under de båda sista somrarna. Af dem, som hopplockades på det 1891 undersökta området, hvilket var rikast på djurben,

har doktor Stolpe bestämt så mycket, som är bestämbar, och därvid funnit ben af

hund, atlas m. m.;

räf, helt kranium, epistrophæens m. m.;

hare, humerus;

igelkott, humerus;

vildt svin, käkar, tänder, klöfvar m. m.;

tamt svin, (?);

säl, i synnerhet tänder och klor;

fågel;

fisk, ryggkotor, refben o. s. v.

De talrikast förekommande benen äro af *vildt svin* samt i synnerhet *säl* och *fisk*. *Sälbenen* hafva tillhört individer af olika åldrar, hvadan det är antagligt, att platsen varit ej blott en tillfällig uppehållsort, utan att den bebotts hela året igenom.

Aumärkningsvärdt är, att af husdjur förekommer *säkert* endast *hund*. Benen af *tamsvin* äro nämligen osäkra. Är den benkam, som längre fram omtalas, och som är en afbildning af en häst, förfärdigad på stället, hvilket väl är antagligt, måste äfven detta djur varit känt. Kanske funnos »skogsruss» redan på den tiden!

Då flere af redskapen eller vapnen äro förfärdigade af *älghorn*, torde äfven ben af detta djur förekomma. Emellertid kan frågan om, hvilka djur, tama och vilda, på denna tid funnits på Gotland, ej nöjaktigt klargöras, förrän benen härifrån och från Karlsö blifvit fullständigt bestämda och möjligen nya fynd gjorts. Att flere liknande boplatser finnas på Gotland är mycket antagligt.

Fiskbenen förekommo ofta i så stor mängd, att de rent af hopgyttrats med jorden i riktiga kokor. Tydligen hafva de gamle gotländingarne, åtminstone på detta ställe, hämtat sin hufvudsakligaste föda ur hafvet, såsom än i dag sker på stora delar af ön. De hafva då t. o. m. ej tvekat att ge sig ut på djupare vatten. På några ställen anträffades nämligen de små båtformiga, glasartade ben, som parvis förekomma i torskens hjärna, men mig veterligen ej hos någon annan af våra vanliga fiskar. Men då denna fiskart, som bekant, ej går in på synnerligen grundt vatten, måste man, för att kunna fånga dem, varit i besittning af någon sorts farkoster. Af sådana hafva visserligen inga spår anträffats, men antagligen hafva de här som annorstädes under stenåldern bestått af urhålkade trästammar (ökstockar), hvilka man nog kunnat manövrera någor-

lunda säkert i den lugna Burgsviken. Svårare måste navigeringen varit för befolkningen å Karlsöarna i det oroliga hafvet utaför deras branta klippor.

Bland benen finnas i rätt stor mängd brända och obrända fragment af kranium, alla af ungefär samma storlek, 3 å 4 kvem., och med tydliga spår af våld. Troligen härröra de från vildt svin.

Flintskärfvor förekommo å det undersökta området till ett antal af omkr. 3,500 st., en anmärkningsvärdt stor mängd affall i förhållande till det obetydliga antalet flintredskap. I allmänhet äro flintskärfvorna mycket små, en och annan af en valnöts storlek, ingen nämnvärdt större. Färgen är ljusgrå. Att någon tillverkning af flintredskap ägt rum på platsen är tydligt, men hvart dessa redskap tagit vägen är ej så lätt att afgöra. Antagligen hafva de såsom sällsynta och värdefulla noga tillvaratagits och medförts, då stället öfvergafs.

Äfven förekommo i stor mängd öfver hela området smärre stycken af hvit *kvarts*, hvilkas användning jag ej kunnat utfundera. Möjligen har en och annan skarpkantig bit nyttjats som pilspets. Att de afsiktligt hopsamlats är ganska säkert, ty i vanliga fall förekomma sådana kvartskorn ganska sällan i jorden där på trakten, enligt hvad närboende jordbrukare med bestämdhet påstodo.

De föremål, som förekommo i största mängden, äro *lerkärlsfragment*, hvaraf uppsamlades mer än 22,000 st. Med undantag af några bitar, som höra tillsammans och bilda en del af mynningen till ett stort kärl (3 å 4 dm. i genomskärning), äro alla de öfriga så små, att man icke af dem kan få någon föreställning om kärlets storlek och form. Godset är groft, och ytan har olika färg: mörkbrun, mörkt och ljust röd, gulaktig. Arbetet har skett för hand utan drejskifva. På en stor mängd af skärfvorna förekomma ornament af det för stenåldern karakteristiska slag: kombinationer af intryckta runda gropar, mindre punkter och räta linier (fig. 1—4). På de ofvannämnda mynningsfragmenten och några andra bitar äro groparna så djupa, att de på insidan bilda en upphöjning. Inga fragment med hål tvärtigenom för upphängning, såsom vid Ringsjön, hafva här anträffats. Ej heller har jag observerat, att några varit svärtade af sot. Gifvet är väl dock, att åtskilliga af lerkärilen användts för kokning. Det må likväl anmärkas, att få bottenfragment förekommit.

Redskapen och *vapnen* äro förfärdigade af flinta, skiffer, grönsten, kalksten och sandsten samt ben, horn och ytterskollor af stora vildgalttänder. De bestå till största delen af fragment, som ofta äro så små, att man ej kan afgöra deras bestämmeelse. Så väl sten- som benredskapen äro väl slipade. Undantag därifrån göra dock flintföremålen, å hvilka jag blott i ett enda fall trott mig skönja spår af slipning.

Af *flinta* förekomma *pilspetsar* samt några, antagligen som *knifvar* använda, spånor. De förra äro spetsiga, tvåeggade, med

Fig. 1.

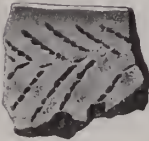

Fig. 2.

Fig. 3.

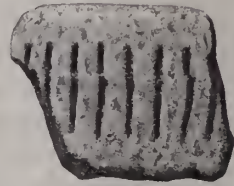

Fig. 4.

Fig. 1—4. Bitar af ornerade lerkärl. ²s.

undantag af ett par trekantiga och en med tvär egg likasom de å Lindormabaeken funna.¹ I ett par fall äro kanterna sågtandade.

Af *skiffer* funnos fragment dels af en *pil-* eller *lansspets*² dels af ett par *brynen* eller små slipstenar. Ett helt sådant af *sandsten* påträffades, som förut är nämndt, invid det ena människoskelettet. Det ntgör ett omkring 2 kvdm. stort stycke af en sandstenshäll, och har tydligen varit användt till slipning af spetsarna

¹ Jfr fig. 23 och 26 i Montelius: *Les temps préhistoriques en Suède.*

² Lik fig. 50 i nyssnämnda arbete.

på benverktygen, såsom de två smala refflorna angifva. Fragment af sandstensbrynen med glattslipade ytor hafva äfven anträffats.

De flesta öfriga stensakerna äro af *grönsten*, antagligen diorit. De utgöras af några *yxor*, hvaraf ett par med skafthål, samt *rät-* och *hålmejslar*. Flertalet mejslar äro ovanligt små med en längd af högst 6 em. och en eggbredd af 3 à 4 em. Exemplar finnas, som äro endast 20—30 mm. långa och 16—20 mm. breda (fig. 5). Den minsta är blott 12 mm. bred i eggen. De äro i allmänhet synnerligen väl slipade och glattpolerade med jämn och skarp egg. Så små, som de äro, måste de hafva varit skaffade för att kunna användas. (Jfr fig. 39 i Montelius: Sveriges forntid, texten.)

Fig. 5.

Liten mejsel af grönsten. ¹/₁.

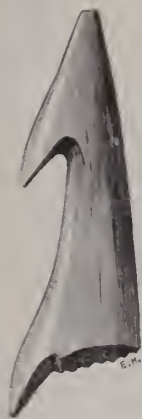

Fig. 6.

Harpunspetsar af ben, afbrutna. ¹/₁.

Fig. 7.

Ben- och *horn-*verktygen eller -vapnen äro:
 harpun- och ljusterspetsar,
 metkrokar,
 prygar,
 knif- och mejselformiga verktyg.

Harpun- och *ljusterspetsarna* förekomma alla i fragment, hvaraf de vanligaste äro själfva spetsarna med en eller flere hullingar, (fig. 6, 7), hvilka, med undantag för ett enda exemplar, sitta på blott den ena sidan. Endast ett par bakre ändar med hål för fästande af suöret, som bestått af en djursena eller dylikt, äro funna. Dessa vapen hafva antagligen varit på samma sätt beskaffade som

de harpuner, hvilka ännu i dag af naturfolken begagnas som kastvapen vid jakt på sjödjur. Spetsen är fastgjord dels vid midten af skaftet medelst en kortare lina, dels vid dess främre ända medelst något häftämne, det senare dock ej starkare än att, när spetsen inträngt i djuret, denna lossnar och skaftet flyter upp till ytan, då djuret, så vida det icke är alltför stort, ej förmår komma djupare ned än linaus längd medgifver.

Här ifrågavarande föremål äro af två slag: stora af älghorn, som likna de å Karlsö funna och som användts till harpunspetsar,

Fig. 8.
Metkrok af svintand, afbruten. 11.

Fig. 9. *Metkrok af ben, afbruten. 11.*

Fig. 10.
Knif af ben. 23.

samt mindre, af något platt djurben förfärdigade, ofta väl slipade, hvilka troligen suttit som spetsar på fiskljuster. Hullingarna hafva åstadkommits på det sätt, att inskärningar gjorts från båda sidor, tills det tunna benet genomskurits. Å ett par exemplar finnas ofvanför de färdiga hullingarna en eller två blott markerade sådana. Spetsarna och hullingarna äro, där de finnas i behåll, ganska skarpa.

Äfven *metkrokarna* äro sönderbrutna, men så väl öfverstyeken som krokar äro anträffade. Bland de senare finnas ett par rätt

intressanta, som visa olika sätt för hullingens åstadkommande. Å den ena, som förfärdigats af en svintand, är först i denna borrhadt ett rundt hål, hvarefter detta i ena kanten utskurits och skärfvan där tillspetsats till krokknuden (fig. 8). Å den andra är hullingen bildad ungefär som å harpunspetsarna genom en vinkelformig inskärning, på insidan af krokspetsen Öfverändarna äro, för krokens fästande vid snöret, försedda antingen med ett litet hål (fig. 9) eller med inskärningar i kanterna.

Prylarna äro i allmänhet de bäst bibehållna af benredskapen. Flere hela, vackra sådana hafva anträffats, däribland några rätt stora (en ända till 116 mm. lång). Jag har icke kunnat upptäcka märken efter, att de varit fästa vid något annat föremål. De hafva alltså varit använda som verktyg och ej som vapen. Såsom sådant torde däremot böra anses en större spets af älghorn, troligen en *spjutspets*.

Af älghorn äro ock några *mejslar*, omkr. 1,5 em. breda i eggen. Några ben och en svintandskolla med ena kanten slipad till skarp egg hafva tjänstgjort som *knifvar* (fig. 10).

Till redskapen torde ock böra räknas några små *rullar af björknäfver*, hvilka antagligen användts som *flöten* å fisknät. De äro åtminstone fullkomligt lika med de flöten, som än i dag användas å nät för insjöfiske i Småland och troligen äfven annorstädes.

I allmänhet kan om redskapen sägas, att de äro mindre samt finare arbetade och bättre slipade än andra hittills i vårt land funna liknande fornsaker från stenåldern, åtminstone dem jag varit i tillfälle att se. Karlsösakerna t. ex. äro betydligt större och, om jag så får säga, kraftigare, men Näs-redskapen äro i stället finare.

Bland föremål, som tjänat till *prydnad*, finns en synnerligen intressant pjäs, nämligen en *kam*, förfärdigad af ett större, platt, något buktigt ben, antagligen skulderblad af ett större djur. Såsom af fig. 11 synes, har den samma form och har väl äfven haft samma användning som de kammar af ben, sköldpadd m. m., hvilka vår tids fruntimmer för ej många år sedan använde såsom hårprydnader. Huruvida det också varit en stenålders-*dam*, som burit denna kam, är väl ovisst. Sådant förhållandet mellan könen vanligen ter sig hos naturfolken, är snarare troligt, att en representant för det otäcka könet sökt med denna, säkerligen såsom mycket ståtlig ansedda, prydnad förhöja sin yttre människa. Hvad som ger före-

målet dess största värde är det delvis rätt lyckade försök till bildande konst, hvarpå detsamma är ett prof. Sådana prof finnas, som bekant, ej särdeles godt om från denna aflägsna tid.

Öfverstycket föreställer öfre delen af en häst, hvars hufvud är tämligen lyckligt återgifvet. Detsamma kan man ej säga om det människoansikte, som egendomligt nog fått sin plats, där man annars väntat finna — hästens svans. Ansiktets ögon och mun äro helt enkelt antydda genom fördjupningar i materialet, för de förra något djupare, ett förfaringssätt, hvarigenom visserligen afsikten att återgifva ett människoansikte är fullt tydlig, men som gör detta

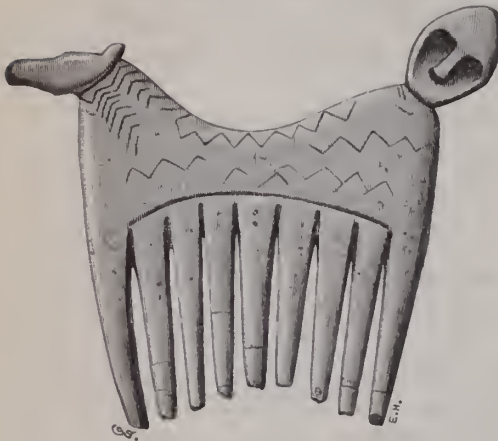

Fig. 11 a. Kam af ben. 2 s.

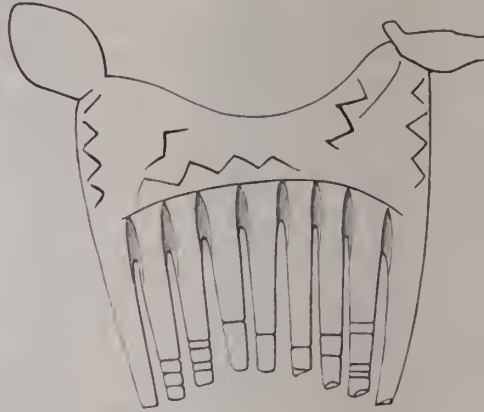

Fig. 11 b. Andra sidan af benkammen
fig. 11 a.

ansikte något »hålkindadt». Samma sätt att återgifva ett mänskligt anlete förekommer å några likaledes från stenåldern härstammande människofigurer af bärnsten, hvilka hittats i Östersjöprovinserna, och hvaraf finnas ett par vaxafgjutningar i historiska museet i Stockholm. Hvad som förmått den forntida konstnären att på så egendomligt ställe sätta ansiktet är ej godt att ntreda. Kanske har meningen varit att söka framställa en ryttare, hvars plats dock på grund af materialets form eller för symmetriens skull blifvit något å la modern cirkuselown till häst.

Kammens öfverstycke (hästkroppen) är på båda sidor orneradt med regelbundna zigzaglinier, hvaribland en del kunna beteckna

hästens man. Rundtom några af de nio tänderna finnas smala ringformiga inskärningar. Huruvida de tillkommit afsiktligt eller ej, kan jag icke afgöra.

De enda förut från stenåldern kända föremål med något liknande utseende äro de i danska kökkenmöddingar funna kamlika redskapen, som antagas hafva varit använda till klyfning af senor. De äro dock försedda med ett handtag, helt olika öfverdelen på denna kam, som ju för öfrigt antagligen tillhör ett yngre skede af stenåldern.

Ganska talrikt förekommo *genomborrade tänder*, vanligast hörntänder af säl, hvilka burits såsom prydnader eller troféer. Intill några skelettdelar af människa, hvilka tyvärr voro rubbade från sitt ursprungliga läge, lågo på ett ställe en hel samling, öfver 60 st., dels hela, dels söndriga, som tydligen med den döde nedlagts såsom hals- eller bröstprydnad. En af dessa, en kindtand, var för-

Fig. 12. Kindtand af säl, med skåra rundtom. ¹ 1. Fig. 13. Pärla (?) af bränd lera. ² 3.

sedd med en skåra omkring rotändan (fig. 12); alla de öfriga, hörntänder af säl, voro genomborrade. Hålen hade i somliga åstadkommits på det sätt, att på hvardera sidan infilats eller inskurits en skåra, hvarefter i midten af dessa skåror med lätthet ett hål borrats. I de öfriga var hålet borrhadt direkt.

Till prydnadsföremålen höra slutligen äfven några *pärlor* (?) af lera, hvaraf en klotrund och en dubbelt konisk, den senare med ett fint hål längs igenom (fig. 13). Af bärnsten har intet spår upptäckts.

Såsom redan förut är i förbigående nämndt, hafva på flere ställen anträffats lämningar af de forntida bebyggarnes *eldstäder*. Åtminstone 6 sådana hafva på det udersökta området kunnat konstateras. Troligen hade äfven funnits åtminstone ett par stycken, där myllan var borttagen. De utgjordes af några små i krets eller oval lagda gråstenar, som voro sotade af eld och omgifna af en

ask- och kolbädd samt brända djurben, i synnerhet fiskben i större anhopning. — Ett par små *svafvelkisstycken* äro anträffade, hvilka förmodligen användts vid uppgörandet af eld. Svafvelkis eldar nämligen mot flinta, och detta var känt under stenåldern. — Till sist må nämnas att några skal af hasselnöt anträffats i kulturlagret. De kunna ju dock vara nedförda i jorden af råttor.

Inga spår af de förne bebyggarnes bostäder hafva anträffats, hvilket väl för öfrigt knappast var att vänta, då dessa troligen varit af enklaste beskaffenhet: små hyddor af skinn eller trä. Kanske heteeknar hvarje eldstad platsen för en sådan.

Fyndens inventariinumnummer i Statens historiska museum äro: 1891 års fynd n:o 8962, 1892 års n:o 9120, 1893 års n:o 10055.

Härmed har jag sökt i korthet lämna en redogörelse för beskaffenheten af de fornsaker, som undersökningen af ifrågavarande fyndort bragt i dagen.

Däraf synes, såsom hvar och en torde finna, att stället under någon tid varit boplats för människor, som där kvarlämnat oanvändbara rester efter sina måltider, eldstäderna, där dessa anrättats, sönderbrutna och bortkastade redskap, vapen och husgeråd samt ett och annat oskadadt föremål, som tappats bland affallet. Såsom jag förut antydt, är det troligt, att platsen ej varit en blott tillfällig bostad, utan att inbyggarna där haft sitt stadigvarande hemvist under någon längre tid. För min del är jag böjd för den åsikten, att de ganska länge varit där bosatte, ty i annat fall skulle ej en sådan mängd af t. ex. lerkärlsskärfvor hunnit hopas. Dessa måste anses representera åtskilliga hundratal lerkärl. Om min nyss uttalade förmodan är riktig, att hvarje eldstad har motsvarats af en hydda, kan man däraf också sluta till det antal familjer, som bildat det lilla forngotländska kustsamhället, kanske bortåt ett halft tjog. Och då man väl på den tiden ej på en gång hade någon större samling af husgeråd, torde en rätt lång tid behöfts för »konsuntion» af så pass mycket lerkärl, för att nu icke tala om andra saker. Mot en längre tids vistelse där skulle möjligen kunna tala fornsakslagrets ringa mäktighet i jämförelse med det flere meter djupa kulturlagret i Stora Förvar; men man måste då också jämföra ytvidden, som här är ofantligt mycket större än där

i den trånga grottan. Det finns såhunda goda skäl, som tala för den meningen, att platsen varit befolkad under någon längre tid, åtminstone åtskilliga år. Att bebyggarna varit ett folk, som ännu stått helt och hållet på jägarens och fiskarens ståndpunkt, framgår af de gjorda fynden och blir ytterligare bekräftadt, därest en fullständigare undersökning af djurbenen konstaterar frånvaron af alla våra vanliga lmsdjur med undantag af hunden.

Den mesta födan hämtades ur hafvet, som vid den tiden helt säkert gick ända upp till boplatsen. Med ljuster, krok och nät fångades fisk; med den flintspetsade pilen dödades sjöfågeln; med spjut och harpun anfölls sälarne (gotl. kut), som säkerligen förekommo synnerligen talrikt. Ännu idag bedrifves vid kusten af Näs-borna »kutschytte». För att skaffa omväxling i matsedeln jagades skogens djur, bland hvilka vildsvinet var en farlig motståndare, men också gaf den läkraste steken. Stundom lyckades man måhända fälla ett skogens högdjur, en ståtlig älg, som förutom kött till föda fick lämna sin pels till kläder, sina ståtliga horn till spjut- och harpunspetsar.

Så kommer den frågan: Hur lång tid har förflutit, sedan Gullrun var uppehållsort för dessa människor, som saknade all kännedom om metallers bruk? Svaret på denna fråga torde ej med någon större grad af säkerhet kunna gifvas, förrän flere dylika boplatser blifvit på Gotland funna och undersökta samt geologien lyckats någorlunda exakt bestämma den tid, som där åtgått för landhöjningen från det s. k. Litorinahafvets maximinivå till den nuvarande nivån. Enligt docenten H. Munthe, hvilken godhetsfullt lämnat mig en del upplysningar i denna fråga, ligga de högsta Litorina-strandvallarna på södra Gotland (i Hafðhem) på cirka 15 meters höjd öfver nuvarande hafsnivån. Under det sannolika antagandet, att det högsta Litorinagruset på Gotland tillkommit samtidigt med det högsta gruset af samma slag i Norrland, blir den tid, som åtgått för landhöjningen inom båda dessa områden, lika lång. Antages vidare, att höjningen under hela tiden varit densamma som nu — den nutida höjningen är för Norrland känd —, skulle man för hela höjningen få en tid af 8,000 år, med en sekulärhöjning för södra Gotland af 17 em. Då Näs-fyndorten, som förut är nämnt, ligger omkr. 11 m. öfver hafvet, skulle enligt denna beräkning en tid af 6,000 år hafva erfordrats för fyndortens höjande till dess nuvarande nivån. Denna siffra förefaller kanske

mången alltför hög — och möjligtvis är den äfven så —; men jag vill dock erinra om en åldersuppgift i fråga om de af doktor Wibling undersökta stenåldersboplatserna i Blekinge. Jag har den visserligen endast efter en tidningsnotis, men antar denna vara ungefär riktig. Genom beräkningar, liknande de förutnämnda, men, som det tyckes mig, något mera exakta och bindande, har doktor Wibling kommit upp till en ålder af 10,000 år för dessa fornlämningar. Har Blekinge varit bebyggt så länge, *kan* nog Gotland hafva fått sina första invånare för 6,000 år sedan. Tyvärr har jag icke ännu haft tillfälle att taga del af statsgeologen De Geers arbete om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden, där antagligen ledning gifves för denna frågas afgörande.

Från rent arkeologisk ståndpunkt kan så mycket sägas, att stenåldern på Gotland antagligen slutat ungefär vid samma tid som på Sveriges fastland, d. v. s. senast 1,700 år före Kr. Och att Näs-boplatsen skulle tillhöra den allra sista tiden af stenåldern är ej antagligt. Snarare tillhör den väl tiden för människans första uppträdande på Thjelfvars ö.

Öfversikt öfver fornsakerna, hvarvid medräknats så väl hela föremål som fragment, hvilkas användning kunnat bestämmas:

Pilspetsar af flinta och skiffer	5
Yxor och mejslar af sten	51
Slipstenar	10
Harpu- och ljusterspetsar af ben, älghorn o. dyl.	46
Metkrokar » » » »	30
Prylar » » » »	56
Mejslar och knifvar » » » »	6
Verktyg med okänt ändamål » » » »	3
Obestämbara fragment » » » »	78
Näfverullar (nätfloten?)	6
Kam af ben	1
Lerpärlor?	2
Genomborrade djurtänder omkr.	70
Lerkärlsskärfvor »	22,000
Flintskärfvor. »	3,500

Bronsspänne med runinskrift funnet vid Skabersjö i Skåne.

Af

Sophus Bugge och *Bernhard Salin*.

I.

Skabersjöspännets ornamentik.

Af

Bernhard Salin.

Skabersjöspännet, funnet vid Skabersjö, Bara härad, Malmöhus län, har varit länge känt och bevaras i Lunds Universitets historiska Museum. Som af fig. 1 framgår, är det temligen stort och till formen rektangulärt, hvarför det typologiskt är utan intresse. Man är för bestämmandet af dess ålder utslutande hänvisad till dess rika ornamentik. Det har sannolikt ursprungligen ej varit ämnadt till spänne. Ofta nog finner man, att ornerade föremål omgöras till spännen, och än i dag är det ej alldeles ovanligt att finna unga damer, som bära uniformsknappar eller dylikt som broscher. Att Skabersjöspännet funnit denna användning är ej underligt, så rikt orneradt som det är. Vi se det stora midtfältet uppfyllt af en ornamentik, som vid första ögonkast förefaller vara ett enda virrvarr af böjda linier, men en närmare granskning låter oss urskilja ej mindre än 15 olika djurgestalter, nemligen en fogel och 14 fyrfota-djur alla sedda i profil, så att fogeln visar ett ben och de öfriga två hvar. Hela denna ornering är inramad genom gruppvis ordnade bandornament.

För att klargöra djurgestalterna äfven för det mindre uppfödde ögat äro bredvid figur 1 återgifvande spännet, anbragta afbildningar visande ett djur af hvar slag, frigjordt från sin omgifning. I fig. 2 se vi en fogel med svanlikt böjd hals. Bilden

är tydlig och klar och återfinnes midt på spännet. Öfver och under fogeln ses ett djur, som ligger på huk, med hufvudet vridet bakåt. Detaljerna synas måhända bäst å fig. 5. Vi återfinna lätt hufvudet med sitt öga och käkarna, hvardera med två tänder. Följa vi halsen nedåt, komma vi till frambenets fäste vid bålen, här markeradt med en spiral. Frambenet sträcket uppåt, går först öfver djurets hals och så öfver bålen och slutar i en triangulär utsvällning, försedd med tre tår eller klor. Djurets bål är lätt att finna. Bakbenets lår är päronformigt, och benet sträcket upp öfver kroppen, hvarefter djuret biter öfver det, samt slutar i en triangulär utsvällning försedd med tre tår eller klor.

På hvardera sidan och närmast intill den midtgrupp, som dessa tre djur bilda, finna vi fyra symmetriskt anordnade djurgestalter. En blick på figg. 4 och 6 är tillräcklig för att se, hvilken ställning dessa djur intaga, och sedan är det lätt att utreda dessa djurgrupper på spännet. Äfven dessa djur bita i ena benet eller rättare sagdt foten.

Ytterst på sidorna af det stora midtfältet finna vi på hvardera sidan två symmetriskt anordnade djurgestalter. Fig. 3 visar oss att de ligga på huk med hufvudena framvända liksom de närmaste föregående. Frambenet sträcka de uppåt. Foten är olik de andra djurens, emedan den här fått formen af en ögla, hvars ena ända passerar öfver halsen och slutar i tvenne tår. Bakbenet går upp till kroppen, foten är en liknande ögla, som äfven den slutar i tår. Härmed hafva vi afslutat vår mönstring af de olika djurgestalterna. Den i fig. 1 återgifna teekningen är med stor omsorg och skicklighet gjord, men likväl ej så exakt, att ej härigenom utredandet af djurgestalterna blifvit i ganska hög grad försvårad.

Af gammalt har man ansett, att denna ornamentik om ej direkt irländsk likväl rönt en ofantligt stark påverkan från detta håll. Den afviker ju också i hög grad från den s. k. folkvandringstidens ornamentik, den totalverkan, som den åstadkommer, är en helt annan, något helt nytt och erinrar ganska lifligt om den irländska, det måste erkännas, men likväl har jag svårt att tro på den irländska teorien. Tyvärr kan jag ej här af brist på utrymme anföra alla de skäl, som tala för min åsigt, utan får nöja mig med en och annan antydning.

Ornament af samma art och med samma detaljer som å Ska-bersjöspännet synas ega ett ganska begränsadt utbredningsområde. Så vidt jag kunnat utröna, finnes ej denna ornamentala stil re-

Fig. 1. Spänne af förgylld brons, funnet vid Skabersjö, Skåne.

Fig. 2.

Fig. 3.

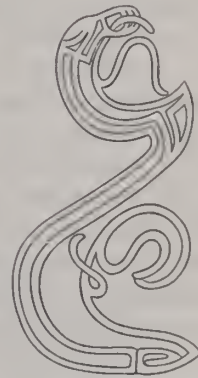

Fig. 4.

Fig. 5.

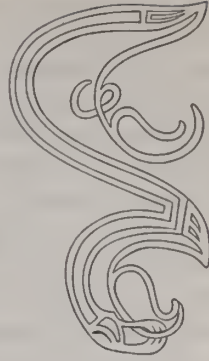

Fig. 6.

presenterad vare sig i Norge eller Danmark med undantag af Bornholm; dock har jag ej sett samlingarna i Bergen och Trondhjem, och i dem skulle ju ett eller annat dylikt ornament möjligen kunna letas upp. Så finnes i Bergens museum ett bågspänne, å hvilket ett djurornament är anbragt, som mycket erinrar om Skabersjöspännets djurbilder; detaljbildningen är dock afvikande. Efter beskrifningen att döma¹ är detta bågspänne af en typ, som ej är allmän i Norge. I Sverige finnes det nu omtalade tidigare stadiet af denna ornamentik inom de södra och östra landskapen, såsom Skåne, Öland, Gotland och Upland. Det senare utvecklingsstadiet af denna ornamentstil finnes ej blott i Sverige utan äfven i Norge och Danmark, talrikast företrädd inom de båda förstnämnda länderna.

Redan denna geografiska utbredning gör det föga troligt, att ett öfver hafvet vester ifrån kommande inflytande kunnat alstra denna ornamentstil. Om här verkligen föreläge en påverkan från Irland, borde väl i detaljbehandlingen likheter kunna påvisas, men några sådana finnas ej, när man bortser från vissa egendomligheter, hvilka den irländska ornamentiken mottagit från den germanska. Ett sådant djurhufvud som t. ex. å figg. 4 och 6 har jag aldrig lyckats påträffa utom Skandinavien gränser, och hvad mer är, till grund för denna form ligger ett djurhufvud som tidigare var väl känt i Norden, och de nya element som arbetats in i det gamla djurhufvudet återfinnas ej inom den irländska ornamentiken. Såväl den geografiska utbredningen som detaljbehandlingen tyckas således antyda ett inhemskt ursprung, åtminstone att döma efter det material, som för närvarande står till förfogande.

Vi skola nu se saken från en något annan sida. Ett inflytande som flyttar en stilart från ett land till ett annat och det på ett sådant sätt, att den nya stilen borttränger den gamla, ett sådant inflytande har ej kunnat vara af någon kort varaktighet, det förutsätter ej en eller annan tillfällig förbindelse, utan det måste vara en mäktig och långvarig kulturpåverkan. En sådan förbindelse har visserligen existerat mellan Irland och Skandinavien, men alla historiska källor äro därom ense att den tagit sin början i slutet af 700-talet. Arkeologiskt låter denna förbindelse sig påvisas genom en mängd irländska metallarbeten, som blifvit funna hufvudsakligen längs med den norska vestkusten.

¹ Bergens Museums Aarbog for 1893 c.

Men Skabersjöspännets ornament böra allra senast förläggas till förra hälften af 700-talet, om ej något tidigare. Denna kronologiska bestämning erhålles lättast på Gotland, där man å en viss art bågspännen kan förfölja denna ornamentstils hela utveckling; dock återfinnes ej dess allra tidigaste stadium å dessa spännen. Slutpunkten af denna utveckling faller i senare hälften af 700-talet. Då börjar en annan ornamental stil att slå sig igenom. Vendelbynden i Uppland, där denna ornamentik äfven är representerad, bestyrka den uppfattning, Gotlandsmaterialet gifvit, nämligen att denna ornamentik tillhör sjuhndratalet. Utrymmets knapphet förbjuder mig att här redogöra för de skäl, på hvilka denna kronologi är byggd. Den öfverensstämmer med de resultat professor Montelius kommit till i sina kronologiska undersökningar. När nu Skabersjöspännets ornamentik är äldre än det direkta irländska inflytandet på Norden, måste de, som hålla på att denna ornamentstil är påverkad af den irländska, antaga, att vi i Norden fått det irländska inflytandet från kontinenten, men då återstår för dem att visa, i hvilken utsträckning det irländska inflytandet på kontinenten gjort sig gällande utanför en och annan klosterschola, och sannolikt har det ej i någon nämnevärd grad inverkat på lekmanmakretsar. Mig har det hitintills ej lyckats att på fastlandet, vare sig på kyrkliga eller världsliga föremål spåra en ornamentik, som kan anses vara en direkt förebild till den ornamentala stil Skabersjöspännet företräder.

Men bandflätningarna, de äro väl säkerligen af irländskt ursprung! Jag har tyvärr ännu ej haft tillfälle att särskildt undersöka denna fråga, men synes man äfven vid dessa ornament hafva betydligt öfverskattat det irländska inflytandet. Och när vi här i Norden finna bandflätningar, alldeles liknande de irländska, midt uppe i fynd med folkvandringstidens ornamentik (t. ex. Vallstenarumfyndet), och då de stycken, å hvilka dessa bandflätningarnas ornament förekomma, i tekniskt afseende ej skilja sig från det öfriga i fyndet, är detta åtminstone för mig en vink, att dessa bandflätningar ej äro en så uteslutande irländsk egendom, som man i allmänhet anser.

På grund af det föregående och flera omständigheter, som här ej kunnat vidröras, skulle jag därför vilja säga att man på den arkeologiska vetenskapens nuvarande ståndpunkt måste anse Skabersjöspännet vara ett nordiskt arbete från början af 700-talet, om ej något äldre.

II.

Skabersjö-spændens runeindskrift.

Af

Sophus Bugge.

På bagsiden af den plade, som danner Skabersjö-spænden, er runer ridsede. Bortset fra enkelte spredte runer, er tegnene ridsede i to rader langs efter, den ene rad langs kanten af den övre langside, den anden langs kanten af den nedre. Runernes toppe vender i de to rader i modsatte retninger, begge udad. I begge de to rader har runerne været begrænsede oventil af en dobbelt horizental ret indfatningslinje, nedentil af en enkelt sådan.

Spænden er første gang udgiven i tegning af Brunzelius »Beskrifning öfver svenska fornlemningar», 2:dra häftet, Lund 1860, Pl. XI, 1 a og b; s. 117 giver han en læsning af runerne. En bedre tegning af spænden og dens runer findes hos Stephens (Runic Monum. I 388), som har benyttet en afskrift af Herbst.

I den överste rad har der til venstre været ridset mange gange Λ (på tegningen hos Stephens en gang med kvist nedad mod höire oventil). Disse runer kan ikke have sproglig betydning.

Derpå følger i samme rad til höire en indskrift, som sikkert har sproglig betydning.

Da jeg selv kun flygtig har set spænden i Lunds Museum, har jeg ved denne indskrift søgt hjælp hos Doent Söderberg, som godhedsfuldt har meddelt mig en tegning af den med bemærkninger om flere enkelte runer.

Fig. 8. Baksidan af spännet från Skabersjö, Skåne.

Jeg formoder, at denne indskrift skal læses på følgende måde (de usikre runer underprikker jeg):

†	∩	▷		†	∩	∨	∨	†	∩	∨	†	∨		†	∧	∩		∩		†	†	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	
					†	∨	†	∩	∩	∩	∨	∩	†	∩	†	†	↑					
				23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37				

a	u	p	i	a	u	k	f	a	u	k	a	f	i	a	r	s	i	s	i	n	a
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
				i	a	k	a	s	u	r	u	k	l	a	u	n	a	t			
				23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37			

Om de enkelte runer mærkes:

R. 1—2 \widehat{au} er en binderune. Fra krumningen til højre på u stikker en kort streg op; den må være betydningsløs.

R. 4 er | i, som allerede Brunzelius har læst; ikke † t, som hos Stephens. Docent Söderberg bekræfter, hvad jeg havde antaget, at runen ovenfor hverken har eller har havt nogen kvist til venstre. (t har i indskriften formen †.)

R. 5 a har vistnok havt formen †, som Brunzelius og Stephens antage, ikke †, uagtet skråstregen til højre for den rette stav nu ikke tydelig kan ses.

R. 6 har Brunzelius med tvivl og Stephens læst som u. Om den stav, som efter deres læsning er højre stav af ∩ u, bemærker Doc. Söderberg: »Här är blott en half staf bevarad, men Stephens' teckning är deri oriktig, att denna staf kommit att stå för nära det följande ∨. Stafven kan mycket väl hafva haft ett kännestreck till höger.» Også jeg læser her ∩ u, da jeg kun derved kan finde mening, da kf følger.

R. 16 ∧ betyder naturligvis r; ikke, som Stephens feilagtig har gjengivet runen, an.

R. 21. Om denne bemærker Doc. Söderberg: »Denna runa kan väl hafva varit †, som Stephens [og Brunzelius] läser. Men det fins nu intet kännestreck, i det ytan vid stafvens midt är skadad.» Også jeg læser n.

R. 28 er u. Højre stav, som strækker sig nedad nedenfor de foregående runers basis, går ud fra venstre stav et godt stykke

nedenfor dennes top. Den korte skråstreg, som fra venstre stav går opad til höire, er betydningslös.

R. 29 er **r**, som Brunzelins har læst, ikke **p**, som Stephens har læst. Doe. Söderberg bekræfter, at runen er **r**. Også paa denne rune strækker höire stav sig nedad nedenfor de andre runers basis.

R. 31 **∩ k**. Staven går ikke så langt ned som de andre runestave. Oventil er runen beskadiget.

R. 37 er sikkert **↑ t**, som også tegningen hos Stephens viser. Han gjengiver runen feilagtig ved **l**.

Den eneste, som har forsøgt en tolkning af disse runer, er Stephens. Jeg tror, at han rigtig har tolket enkelte ord, som angives i det følgende. Men at hans tolkning i det hele er urigtig, behøver ikke at bevises. Den indeholder flere uhyrligheder; f. ex. at han gjengiver **∩ | † ∆ ∩ | ∩** ved *fia ansis*, hvilket forklares: *the fees (treasures, jewels) of the ans (the chieftain, hero)*.

Jeg foreslår følgende tolkning:

auþ akkus. = oldn. *auð* af *auðr* »rigdom, eiendom», gl.-sv. *öfer* (Rydq. II 36). Jfr *nu kan frillobarne ödhir . . . vaxa* St. Rimkr. 40.

iauk = oldn. *jók* præter. af *auka* »öge». Læborg-stenen i Jylland har **hiau** svarende til oldn. *hjó*, præter. af *hoggra*.

fa = oldn. infin. *fá* »få».

uk = oldn. konjunktion *ok*. Ordet er i runeindskrifter ofte skrevet **uk**. Således i Skåne Lilj. 1416; Lilj. 1444; Lilj. 1577. At man her i indskriften ikke tør antage formen **auk** ved at læse **a** to gange, fremgår deraf, at indskriften i det følgende har **uk** i betydning »også».

af forstår jeg som subst. neutr. i samme betydning som oldn. *of* »overvættes meget». Ellers findes som første sammensætningsled *af-* i samme betydning som *of-* »altfor» både i Oldnorsk og i Gammelsvensk; jfr A. Koek i Zeitschr. f. d. Alt. XL, 193 f.

Herefter læser jeg **fiar**, idet jeg tager **f** to gange. **fiar** = oldn. *féar*, *fjár*, gen. af *fé* »gods»; glsv. *fear*, *fear* Rydq. II 162; **fiar** Runverser nr. 49 s. 138 (**fi** skrevet **∩**). **af fiar** med samme betydning som oldn. *of fjár* »overvættes meget af gods».

sisi forstår jeg som nom. sg. mask. »denne»; snarest udtalt *sessi* eller *sesse*, neppe *sissi*. Ligebetydende er den nærbeslægtede form **sir : si** Runverser nr. 163. Af *sessi* har *fessi* udviklet sig,

idet *þ* er blevet overført fra de oblique kasusformer. Jfr mine bemærkninger i Tidskr. f. Philol. og Pæd. IX, 115.

På den anden side slutter akkus. sg. mask. *sisa* i Runverser-nr. 161 (en gotlandsk indskrift) sig til nom. sg. mask. *sisi*.

Jeg forstår *auf iauk fa uk af þar sisi* således: »Det øgede (min) rigdom at faa (denne spænde); thi overvættes meget af gods (er) denne (spænde)». D. e.: Ved at få denne spænde blev jeg meget rigere, thi den er meget værdifuld. Infinitiven *fa* tager jeg som subjekt for *iauk auf*. Til *sisi* underforstår jeg *dalkr* »spænde», og fra *sisi* underforstår jeg som objekt for »få» akkusativ af udtrykket for »denne spænde».

I digtning forekommer der flere eksempler på at et ord, der må tænkes som fælles for to sætninger, sættes ved den sidste. Således Hålf's s. kap. 15 (Bugges udg. s. 29):

*munat stökkva
þótt Steinn hafi
færa nøkkvi
í flokki lið,*

Jfr Grippspá 26.

uk synes her at begrunde den forudgaaende sætning og at kunne oversættes ved »thi», ligesom got. *auk* betyder »thi». Ligeledes mener Noreen i Uppsalastudier s. 194, at *ok* i Ynglingatal str. 1 (hvilket han forandrer til *auk*) betyder »thi, nemlig».

I sætningen *uk af þar sisi* maa verbet »er» (der skulde have været skrevet *is*) tænkes til.¹ En tilsvarende ellipse forekommer ofte i Oldnorsk, f. ex. *brynian toe i mitt bein honom, oc sva sterc at* — Morkinsk. 118 l. 1.

Efter *sisi* læser jeg *in*, idet jeg tager *i* to gange. *in*, udtalt *en* »men». Ogsaa Stephens oversætter *in* her ved »but».

a = oldn. *á*, præs. til *eiga*.

iak »jeg».

asur, udtalt *Azur* eller *Assurr*, mandnavn i nominativ.

¹ Jeg vover ikke at dele *sis in* og at forstå *sis* som *se* 's af et demonstrativt pronomen *se* »den» »denne» (jfr *se* i Krogstad-indskriften med ældre rækkes runer, Norg. Indskr. I, 129) med 's af *es* »er». Thi en nominativform *si*, d. e. *se*, har efter alt, hvad vi ved, ikke været samtidig med *uk*, d. e. *ok*.

uk, udtalt *ok* »også». Jeg mindes ikke at have set ordet i denne betydning således skrevet i nogen runeindskrift.

launat præf. pep. neutr. »lönnet». ¹ *a* i forbindelsen *a* . . . *launat* er brugt som hjælpeverbum ligesom i Oldnorsk (se Fritzer under »*eiga*»).

I sætningen *in a iak asur uk launat* er subjektet stillet efter verbet. Lignende ordstilling forekommer i Oldnorsk meget ofte efter *ok*, f. ex. Bandam. (udg. 1850) s. 4: *ok vil ek fara á brot heðan . . . en* (udg. *er*) *ek ok ekki nytsamligr yðru ráði*. Derimod i oldnorsk prosa meget sjældent efter *en*. Rektor Nygaard har velvillig meddelt mig følgende eksempel: *en hélzt þó friðr milli þeira* Heimskr. s. Sig. Eyst. ok Ól. kap. 25 [24], hvor den Kjöb. Folio-udg. har *en þó hélzt*.

I oldnorsk digtning kan i sætning med *en* verbet stå foran subjektet: *en hristisk bára* Magn. s. *góða* i Fms. VI, 23. Ved udtrykket i runeindskriften er det at mærke, at adverbiet *uk* »også» er tilføjet. I stedet af Heimskr. er adverbiet *þó* tilføjet.

Stephens har allerede i indskriften formodet to allittererende par af verslinjer. Derpå synes udtrykket mig bestemt at tyde. Jeg deler verslinjerne således:

auþ iauk fa,
uk af far sisi;
in a iak asur
uk launat . . .

Verse målet synes at vise, at 4:de verslinje i den angivne form er ufuldstændig. Den formodning ligger derfor nær, at indskriften fortsættes ved runerne langs den nedre rand, som er yderst vanskelige at læse. Her begynder indskriften efter tegningen hos Stephens med en ret stav, som er så langt fjærnet fra følgende rune, at den synes at måtte have havt en kvist til højre; Doeent Söderberg tör derom intet afgjøre. Derefter har Stephens $\text{A} \text{I} \text{I} \text{A} \text{A}$. De tre sidste runer iur har ogsaa Bruzelius.

Jeg formoder, at første rune har været P k. Da 2:den og 5:te rune er venderuner og da t på spænden har formen † , tör man ogsaa antage 3:dje rune for en venderune, som da maa læses I. Vi få altså *kul*, d. e. *gull*. Spænden er af bronze, men har på

¹ Stephens oversætter *uk laun* ved »and rewards».

forsiden været rigt forgyldt. Det er spænden, der efter min formodning her er betegnet som *gull*.

I det følgende skal jeg angive, hvorledes jeg tænker mig versene udtalte. Jeg beholder derved *iauk* uforandret. *iau* må her betegne en anden diftong end *iu* i *iur*. I *iauk* forudsætter *au* etymologisk diftongen *au*; jfr got. *aiak*. Jeg formoder, at man i indskriftens sprogform hørte *io*" (*io* med halvlyd af *u*).

auð iauk faa,
ok af fear sessi;
en á iuk Assurr
ok laumat gull.

Versemålet synes at vise, at man i første linje for *fa* har udtalt den ældre tastavelses form *faa* (*fáa*). I anden linje synes *ok af* at være metrisk opløsning; ligeså *fear*. I 3dje linje er *en* mulig optakt.¹ Da *ok* i 4de linje betyder »også», kan det danne allitteration.

Jeg forstår versene således:

Min rigdom det øgede at få denne spænde, thi den er meget kostbar. Men jeg Assur har også givet gjengjæld for det gyldne smykke.

Hvad jeg ytrer om de følgende runer, skal kun betragtes som muligheder. Ordet *iur* synes at have dannet begyndelsen af en ny verslinje. *iur* synes at måtte være = oldn. *jór* »hest». Dette synes at antyde, at Assur har givet en hest til gjengjæld for spænden.

Det, som kommer herefter, er i Stephens's tegning så nytde- ligt, at man ikke kan få noget sammenhængende nd deraf.

Mulige ord er: *uas . . . uiki . . . pik . . . kalt uk*.

Det er muligt, at *kalt* skal forstås som præter. *galt*.

Stephens sætter indskriften formodningsvis til c. 700—800. Men hans grunde herfor er grebne nd af luften. Allerede runeformerne vise, at indskriften ikke er så gammel. Sprogformen *uk*, ndtalt *ok* både som »og» og som »også», tillader vist ikke at sætte den længere tilbage end til 10:de århundred. Men både formen

¹ Det synes ikke rimeligt, at *en á* skal tages som metrisk opløsning; heller ikke at *a iak* i verset skulde have været udtalt *ák*.

iauk og formen sisi taler for ikke at sætte den for langt ned. Den synes at være fra første halvdel af 10:de århundred.¹

Selve indskriftens indhold viser, at den er endel yngre end spænden. Da navnet asur i forskellige former (asur Lilj. 1444 og 1448, Aszor, Azer) ofte findes i Skåne, er der al grund til at tro, at indskriften er olddansk og ridset i Skåne, hvor spænden er funden.

Efterskrift. Om de to stave (6 a og 6 b), af hvilke rune 6 består, skriver Doent Söderberg: Af 6 a er omtrent de nedre to tredjedele, af 6 b den nedre halvdel levnet. Der er intet til hinder for at læse dem sammen som \mathfrak{N} . 6 b står *meget* nærmere ved 6 a end ved rune 7. Ligeledes er afstanden mellem rune 5 og 6 a noget større end mellem 6 a og 6 b. Også dette tyder på, at 6 a og 6 b hører sammen og har dannet \mathfrak{N} .

¹ Skånske indskrifter, som Wimmer sætter til 980—985, har **stin**, þiu »de», himþiki; aigi, filaga.

Runeindskrift på en stol fra LillhärdaL.

Af

Sophus Bugge.

I sommeren 1894 fik Redaktionen af Jämtlandsposten sig tilsendt fra kommunalnämndsordföranden *Lars Dahlin* i Sveg en kopi af en runeindskrift, der var indridset på en ham tilhørende lene-stol, som i lang tid havde været opbevaret i *LillhärdaL* i Härjedalen og som antoges for at have været brugt for længe siden som dommerstol.

Redaktionen vendte sig, for at få indskriften tolket, til lektor P. Olsson i Östersund, som igjen henviste til professor *L. Fr. Löffler*. Denne gav mig velvillig en afskrift. Prof. Löfflers svarbrev till redaktionen af Jämtlandsposten gav anledning til, at hr Dahlin skjænkede stolen til Statens Historiska Museum i Stockholm.¹

Om stolen har dr *Bernhard Salin* godhedsfuldt meddelt følgende. Den här i fig. 1 återgifna afbildningen af stolen gör en närmare beskrifning öfverflödigt. Af intresse kan möjligen vara att stolens svarfvade delar äro af björk, det öfriga af furu. Man ser tydliga spår af att de firsidiga utsvällningarna å stolsfötterna varit förenade med fyra slåar, och är det ytterst troligt att under fötterna ursprungligen varit runda kulor eller dylikt, så att stolen varit något högre än nu. — På undersidan af sätet är instämpladt eller inbrändt ett monogram innehållande DS.

Stolar fullkomligt lika den här afbildade äro ej allmänna i Sverige. Jag har ej lyckats få fatt på afbildning af någon enda och amanuensen P. G. Vistrand har meddelat mig att i Nordiska

¹ Se Jämtlandsposten nr 101 onsdagen 29 augusti 1894 og derefter i Dagens Nyheter ¹/₉ 1894.

Museets rika samlingar ej någon dylik finnes. Stolen är därför svår att datera. Af åtskilligt att döma torde den dock böra hänföras till slutet af 1500- eller början af 1600-talet.»

Fig. 1.

A N1R . φR . H . 4R . ψφ'1 . †† .
 1D . *†† . *†R . 1φψN1 . R†R1 . ψHND
 *†† . 1R†ψN1R . 1D . 1R . *† R.†††

Fig. 2.

Jeg har i museet undersögt stolens runer i 1896.

Indskriften er anbragt på stolens bagside i en horizontal rad langsefter den nederste tværfjæl, som er nærmest stolens bagben.

et ut facultas sit perspicendi, quam prope eadem aecedant ad figuram Runarum, quam in Historia Gothorum exhibet Johannes Magnus illinsque frater Olavus, eas heic inferendas curavimus.» Denne form af dalrunernes alfabet, med hvilken formen hos Liljegren nærmest stemmer overens, gjengives her i fig. 3.

Også i Diplomatarium Dalcarlicum af C. G. Kröningsvärd, supplement, 1853, s. 49 f. findes nogle oplysninger om de »så kaldede Dal-runer, hvilka ännu, såsom bomärken, i de Öfre Dalsocknarne, understundom användas.»

Efter de oplysninger, som i de anførte skrifter meddeles om dal-runer, vil stolens runer kunne læses. Jeg betegner disse i det følgende ved S og angiver deres betydning, idet jeg sammenstiller dem med dalrunerne hos Bure (B), Ihre (I) og Liljegren (L).

X. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. O.

P. Q. R. S. T. U. X. Y. Z. Å. Ä. Ö. ρ).

Fig. 3.

a: † S. Ligeså B og sædvanlig runeskrift. X I og L; denne form er mindre oprindelig.

d: D S, ligeså B. D I og L. Denne rune betegner på stolen både *d* og åndende *ð*. Andensteds forekommer i senere runeskrift D for *ð* ved siden af *D* p. Men også det latinske D har vistnok havt indflydelse på formen och betydningen af *d* som dalrune.

e: † S og L. Hos I går kvisten næsten og hos B helt ned til den lodrette stavs basis. Om † *e* er opstået af † *a* ved differensering eller af † *e*, vover jeg ikke at afgjøre.

f: † S. Ligeså B, I, L. Samme form i sædvanlig runeskrift, dog oftest med mere rette kviste.

g: † S. Omtrent † I og (oventil åben) L. Denne Form synes at være opstået af † B ved indflydelse af svingen på den latinske bogstav for G.

h: ✱ S, som I, L og sædvanlig runeskrift. En anden form hos B.

i: j S og I. Hos B og L mangler prikken, ligesom i sædvanlig runeskrift. Prikken skyldes indflydelse fra den latinske bogskrift.

l: ʃ S; ligeså B og sædvanlig runeskrift. L I og L, ved indflydelse fra den latinske skrift.

n: ʃ S; ligeså ofte i sædvanlig runeskrift. Hos B, I, L går kvisten ned til den rette stavs basis.

o: ⊕ S og B. Hos L og navnlig hos I er den runde kreds større. Denne runneform synes at være opstået af det latinske O ved at lade dette gennemskjæres af en runestav.

r: ʀ og ʁ S. Den sidste form hos B, I, L.

s: ʃ S og B. Ligeså ofte i sædvanlig runeskrift. Hos I og L går runen ned til de øvrige runers basis.

t: ʃ S og B. Ligeså ofte i sædvanlig runeskrift. ʃ I og L.

u: ʃ S, som i sædvanlig runeskrift. Hos I og L er højre stav krummet nedad nedentil. ʃ B.

✱ er den eneste af stolens runer, hvis betydning kan være tvivlsom. I og L anføre ✱ som tegn for *ä*. Derimod har de ✱ som tegn for *å* og sige, at *å* har samme tegn som *h*, fordi dalkarlene ikke kan udtale navnet på bogstaven *h*, men i dets sted sige *å*. Derimod har B ✱ for *å* og et andet tegn for *ä*. Jeg skal i det følgende komme tilbage til spørgsmålet om runens betydning.

Eiendommelige for dalrunerne og særlig for den form af disse, som er anvendt på stolen, er navnlig tegnene for *e*, *g*, *o* og ✱. Denne skrift, som har en rune for hver latinsk bogstav, viser en tendens til at give runernes former større lighed med den latinske bogskrifts bogstaver.

Efter det foregående læser jeg stolens indskrift på følgende måde:

*uer og en sir fost æn (ån?) ed han har siofue gart
feld han strafuer ed ig har gat.*

Desuden er til venstre for denne indskrifts begyndelse ridset en mod venstre vendt *u*-rune. Mellem denne *u* og første *u* i indskriften er der meget større afstand end ellers mellem to runer i indskriften. De to tværstreger, som forbinde de to runer, af hvilke 3:dje ord (*en*) består, er tilfældige, og betydningsløse.

Når stolens skrift stemmer overens med det i Dalarne og navnlig i Elfdalen brugte runecalfabet, er der på forhånd grund til at

formode, at indskriftens *språk* ligeledes er i Elfdalsmål. At dette virkelig forholder sig så, vil fremgå af følgende tolkning. Ordförmer af Elfdalsmålet anförer jeg, når ikke andet udtrykkelig er sagt, efter Noreens »Ordlista öfver dalmålet».

uer »hver» = Elfd. *uēr*.

og »og» = Elfd. *og*, hos Prytz (En lustigh comoedia om konung Gustaf then första) *och*.

en »en» = Elfd. *ȳn*, hos Prytz *een*.

sir »sér» = Elfd. *sir*, hos Prytz *syr* (trykfeil for *sijr*).

fost »först» = Elfd. *fuǫst*. Jfr Elfd. *uǫst* »ost».

Förste rune i följande ord er efter min formodning *æ*, der har samme form hos Ihre og Liljegren. Ordet må da læses enten *ææn* eller *æn*. I første tilfælde er anden rune en binderune af *æ* og *n*, og *ææ* er da en betegnelse for langt *æ*. Men hverken binderuner eller betegnelse af en vokals længde ved at skrive vokaltegnet to gange findes ellers i indskriften. Derfor læser jeg heller *æn* og formoder, at runeristeren har rettet *æ* til *n*.

æn »her» = Elfd. *ȳn* »just här», i Mora-målet tildels *ȳæn* »här» (= oldnorsk *hérna*).

Professor *Adolf Norcen*, hvem jeg har rådspurgt om dette ord, har derimod i det formodet »partikeln *å* (med nasalvokal) 'på', emedan verbet *se* i nuvarande Älfdalsmål heter *sjå*, oppkommet af *siå-å* 'se på'.» Denne formodning kunde stöttes derved, at *†* hos Bure er tegn for *å*.

ed »det» = Elfd. *eð*, hos Prytz *ädh*.

han »han» = Elfd. *qn*, hos P. *an*, *ahn* og *han*.

har »har» = Elfd. *qr*, hos P. *afue* og *ahr*.

siofue »selv» = Elfd. *siuǫv*, hos Rietz *sjov*. Endelsen *-e* må være opstået af ældre *-er* eller *-er*, der igjen er opstået af *-r*; jfr *sjave* i Telemarken. Denne endelse forekommer hos Prytz i *Konunge*, *landzknechte*, *pigge*, *wharmbe* og flere ord.

gart »gjort» = Elfd. *gart*. Hos Prytz feilagtig *giärit*.

feld »för end» = Elfd. *fald* (opstået af *før-ald*); hos P. *fulde*.

strafuer er (som prof. *Ad. Noreen* og prof. *O. Rygh* har forklaret det) samme ord som det fra tysk lånte »straffer» i dettes ældre betydning »dadler». Noreen anförer af bibelen »Hvem af eder straffar mig för synd?» og bemærker: »*straffa* finns nu i Älfdalen i betydelsen *punire*. Däremot har jag icke kunnat få reda på tillvaron därstädes nu af något enhetligt verb för att uttrycka »fram-

ställa anmärkningar af kritiskt innehåll. Min tro är också, att *strafuer* aldrig varit något inom dialekten verkligen lefvande ord, utan att det af runskrivaren upptagits ur bibelstilen, såsom så mycket annat hos vår allmoge.

ig »jeg» = Elfd. *ig*, hos P. *igh*.

gat »gjort», vel feil for *gart*, som indskriften foran har.

Hvad den mod venstre vendte *u*-rune, der står for sig til venstre for indskriftens begyndelse, skal betyde, ved jeg ikke.

Indskriften oversætter jeg altså således: »*Hver og en ser først her (på?) det, han har selv gjort, før end han straffer (d. e. dadler) det, jeg har gjort.*»

Det er, som det synes, stolens fabrikant, der taler i første person og misfornöiet antyder, at hans arbeide ikke vækker den opmærksomhed og ikke får den ros, som det fortjener.

Stolen er funden i Lillhärdal, men ved min tolkning har jeg vist, at indskriftens sprog *ikke* er Lillhärdals-mål.¹

Indskriften er forfattet på Elfdals-mål, ligesom de runer, med hvilke indskriften er indridset, brugtes af bönderne i Elfdalen. Indskriften er altså forfattet og indridset af en mand fra Elfdalen, der i den synes at betegne sig som stolens fabrikant. Hvis man skal oversætte: »Hver og en ser først *her* det, han har selv gjort o. s. v.» (og ikke »ser først *på* det»), så menes ved *her* kanské i Lillhärdal.

Det er da kanské i Lillhärdal, at stolens fabrikant, som havde sit hjem i Elfdalen, nærmeste sogn af Dalarne, har indridset den indskrift, ved hvilken han antyder, at Lillhärdals bönder ikke gav hans arbeide den anerkjendelse, det fortjente. I Lillhärdal kunde han vel trygt således komme frem med sin misfornöielse, thi der forstod man vel ikke Elfdals-runerne.

En sammenligning af stolens runeformer med de hos Bure, Ihre og Liljegren forekommende former af dalrunerne gjør det sandsynligt, at indskriften er indridset omkring år 1600.

Den på stolen brugte form af Elfdalsmålet er ikke mere antik end den, som er anvendt af Prytz i hans »Comœdia» om Gustav I fra 1621. Hvis jeg rigtig har læst *æn* og forstået dette som »her», var i Elfdalsmålet *h* allerede faldt bort i fremlyd, da stolindskrif-

¹ I Lillhärdal heder »*sér*» *sjér*, »*först*» *förrst*, »*det*» *dè*, »*gjort*» *jörr't*, »*har*» *ha*, »*jeg*» *jèg*, *jè* (Jessen i Norsk Hist. Tidsskr. III).

ten blev indridset. *h* i *har* og *han* må da være overført fra svensk rigssprog, ligesom *h* i *han* ved siden af *an* hos Prytz. Skulde *fulde*, d. e. för end, hos Prytz ved sit *u* henviser til en ældre udtaleform end *föld* på stolen?

Stolens indskrift er af interesse, fordi den giver os en af de ældste prøver af Elfdalsmålet i Dalarne og fordi vi i den har et eksempel på anvendelsen af den blandt elfdalsbönderne brugte særegne runeskrift.

Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område.

Af

Karl Henrik Karlsson.

Från gamla tider har ett lefvande intresse funnits för Sveriges ortnamn och deras tolkning. Redan häddateeknaren Erius Olai († 1486) framställde en om och vågad förklaring af namnet *Sverige* såsom liktydigt med *Zwerijke*, tvänne rikena d. v. s. Svea- och Göta-riken; och sedan dess har såväl ordet Sverige som inom detta land förekommande ortnamn flercaldiga gånger mer eller mindre lyckligt behandlats såväl af vetenskapliga forskare som af dilettanter å detta område. Dessa forskningar hafva dock mest rört sig om, *hvarför* de skilda orterna fått sina namn. Frågan *när* har däremot i allmänhet betraktats som bisak, och likväl synes mig just denna frågas besvarande vara af största vikt, ty genom ortnamnen torde man i många fall kunna närmare bestämma, när och huru de skilda landskapen uppodlats och bebygts. Vi skola därför i det följande söka ådagalägga, huru genom gårds- och bynamnen olika skeden i Sveriges uppodlingshistoria kunna påvisas.

Sedan årtusenden tillbaka hafva enligt arkeologernas forskning vidsträckta ryuder af Sveriges mark varit bebodda. Så länge dess folk ännu var mer eller mindre nomadiserande, erhöilo hufvudsakligen endast sjöar, floder, skogar och berg namn, och först då befolkningen blifvit verkligen bofast, kunna gårds- och bynamnen vidtaga. En del af dessa förstnämnda namn äro därför af så ålderdomlig natur, att de nu endast med största svårighet kunna tolkas. Hvad de senare, gårds- och bynamnen, åter beträffar, må märkas, att ju äldre de äro, dess enklare och naturligare förefalla desamma,

och först vid en mer framskriden kultur blifva de rikhaltigare och mer omvexlande.

Men ortnamns-gifningen hvarken är eller kan någonsin blifva ett en gång för alla afslutadt faktum. Denna har fortgått under århundraden och årtusenden samt fortgår ännu den dag, som i dag är, och kommer äfven att fortfara så länge gamla Sverige eger bestånd. — Ny bygd brytes och nybyggena tarfva namn, gamla gårdar och byar klyfvas och delarna kräfva sina namn, kring städerna uppstå villor och fabriker, och äfven dessa behöfva namn. Nästan dagligen uppkomma således nya, och man har därför att skilja mellan äldre och yngre. Frågan *när* dessa skilda namn uppkommit, besvaras för de yngstas vidkommande lätt, ty man har ju jordaböcker och matriklar att tillgå, hvilka lemna svaret härå. Svårare är det i afseende på de äldre, som uppstått på en tid, för hvilken inga dylika hjälpkällor finnas att tillgå, men äfven bland dem kan man skilja mellan äldre och yngre.

Stundom höres det på själva uttalet, om ett namn är af gammalt ursprung. De yngre hafva nämligen ofta sluttonen på sista stafvelsen t. ex. *Carlberg, Carlslund, Norsborg*, då däremot de äldre namnen alltid hafva aecennten tillbakadragen. — Af jämförelsevis nngt ursprung äro äfven de namn, som bära slutartikeln t. ex. *Boden, Bodarne, Bråten, Röjningen*. Undantag härifrån göra dock flod-, sjö-, ö- och skog-namnen, till hvilkas gamla former denna artikel senare vidfogats. — Synnerligt unga äro sådana abstrakta namn som *Hvilan, Lugnet* och *Skuggan*, äfvensom de namn, hvilka äro lånade från utlandet t. ex. *Albano, Frascati* samt de på *-hall* och *house* m. fl. — Förekomma vidare dubbelformer såsom *-berg, -berga, -gård, -gårdar, -holm, -holma* och *-torp, -torpa*, synas de på *-a* vara af äldre datum. Själva stommen till ett dylikt namn utan *-a* kan dock vara äldre, ty ibland har till ett gammalt ortnamn lagts ett *-berg, -holm* eller *-vik* för att närmare utmärka belägenheten, eller ock ett *-gård* eller *-hus* för betecknande af stället egenskap. Detta har särskildt ofta ägt rum i afseende på s. k. herrgårdar. Under medeltiden, då frälsemännen gerna ville hafva sina sätesgårdar omgifna af vatten, var *-holm* det vanligaste tilläggsordet, och som exempel härå må anföras *Biärkaholm* i Östergötland. — Där sådana ord som *munk* och *kloster* t. ex. *Munktorp* i Vestmanland och *Kloster* i Dalarna anträffas, vet man, att dessa namn härstamma från katolska tiden. — Om hednatiden åter vittna

den mängd af namn, som i sig bära spår af heden tro och kult t. ex. *Odensala* (föret *Odinshög*), *Thorstuna*, *Frövi*, *Ulvi* och *Närlunda*.

För språkforskaren och särskildt den, som närmare sysslat med ortnamnsforskning, gifves det dock andra medel att skilja mellan äldre och yngre namn. Språket lefver, de särskilda orden vexla form och betydelse samt äfven dö bort, men när ett ord en gång fäst sig i ett ortnamn, står det sedan stilla eller ock följer det sina egna lagar oberoende af samma ords utveckling i det lefvande språket.

Sålunda kvarlefva i ortnamnen *Bjärby*, *Bjärka* och *Håga* eljes utdöda kasusformer af orden *berg*, *björk* och *hög*. — I språket kvarstå ännu orden *torp* och *ryd*, men i ortnamnen uppträda de ofta under formerna *-arp* och *-rup* samt *-red*, *-rud* och *-röd* t. ex. *Vinsarp* och *Skurnup* samt *Trärred*, *Skållerud* och *Matteröd*. I de uti södra Dalarna och Norbergs-trakten så talrika namnen på *-bänning* t. ex. *Aspbänning*, *Ombänning*, ligger fördoldt ett gammalt *byggning* närmast med betydelsen *hyttbyggnad*. Dessa namn synas härstamma från slutet af 1200- eller början af 1300-talet, då det upplomstrande bergsbruket där bröt ny bygd. Till ändelsen *-um* uppkommen af *-len* skola vi senare återkomma och så äfven till namnen på *-tuna* och *-vi*, hvilka ord i språket dött bort. — Äfvenledes obrukliga i språket äro de gamla orden *-lef* och *-arfve*, hvilka hafva betydt ärfd egendom samt ännu lefva kvar i sådana ord som *Skatclöf* och *Domnarfve* m. fl. Dessa förra på *-löf* (och *-lef*) återfinnas endast i ett visst område i södra Sverige, och en nederländsk forskare har där velat förlägga lernernas gamla hemvist. De senare, de på *-arfve* träffas på Gotland samt i Dalarna och på sistnämnda ställe tyckas de härstamma från 1300-talets senare hälft. — En annan betydelse har ordet *sten* i det ofta förekommande namnet *Stenby* än i det nuvarande språket. I ortnamn betecknar det nämligen en med ringmur af sten befästad höjd, och en snarlik betydelse torde det motsvarande ordet *Stein* haft i en del tyska folkstammars språk, såsom synes af de många gamla slott och fästen som ändas på *-stein*. Från denna tyska ändelse härstamma troligen *-sten* i de från medeltiden kända fästningsnamnen *Opensten* och *Öresten*, så framt nämligen ej dessa fästen trädt i stället för äldre ringmurar därstädes, ty i de svenska ortnamnen allöstes sedermera *-sten* som namn på befästning utaf *hus*

och *borg* t. ex. *Husby* och *Rumblaborg*. De många sockennamnen *Husby* vittna dock om att *hus-* i dem också härstammar från heden tid. Ty socknen fick sitt namn af gården, en konungens *husaby*, där kyrkan af konungen bygdes, och dess namn *Husby* härstammar således från en tid, då den kristna läran ännu ej var blifven statsreligion i Sverige. — *Upp-* och *Ut-* i ortnamn, t. ex. *Upsala*, *Uthumla*, afse belägenhet högre upp eller norrut samt längre ned eller söderut i landet, då däremot dessa ord nu i språket beteckna något annat. På den skiljaktiga betydelsen af orden *hem-* samt *-stad* i ortnamnen och i språket skall här nedan fästas uppmärksamhet.

Vore nu språkhistorien så utvecklade, att man i detalj kände hvarje ords historia, när det lefvat, hvilken betydelse det ursprungligen haft och hvilka betydelse-öfvergångar det sedermera underkastats, samt om man äfven hade bestämda data för dessa, skulle man genom ortnamnen lätt kunna följa odlingens gång och utveckling i Sverige. Man behöfde endast på kartan draga linier och kurvor genom de ortnamn, som härstammade från samma tid, och på så sätt erhöles man en grafisk bild af, huru Sveriges mark uppodlats och vid hvilka skilda tider olika delar af landet bebygts. Men dithän har språkhistorien ännu ej kommit, och den kan ej heller någonsin uppnå denna ståndpunkt, enär de nödvändiga dokumenten, skriftliga handlingar och litteratur, saknas. Vill man därför med ledning af ortnamnen framvisa olika skeden i Sveriges uppodlings-historia, måste man följa en annan väg.

Man har att välja vissa grupper af ortnamn, så beskaffade att det i dem ingående *grundordet* för längre eller kortare tid sedan i det lefvande språket antingen dött bort eller ock så förändrat betydelse, att det ej vidare kan begagnas som namngifvande element. Vidare böra de till en dylik grupp hörande namnen vara så typiska att de ej lätt sammanblandas med andra namn och ej heller i högre grad underkastats analogibildning. Till sist måste de hörande namnen förekomma i så stort antal, att man kan hafva rätt att vänta sig finna ett eller annat af dem, hvarhelst någon större bygd funnits under den tid det i dem ingående *grundordet* användts vid ortnamnsgifningen.

Så stor utsträckning som Sverige har, är det dock gifvet, att man äfven i afseende på ortnamnen skall kunna urskilja en mängd dialektiska egendomligheter. Sålunda förekomma dels grupper af

ortnamn dialektiskt endast i vissa landskap, t. ex. namn på *-måla* och *-rum* hmfvudsakligen i Småland, på *-göl* i Tjnst och *-arfre* i Dalarna och på Gotland; dels äfven kan helt säkert ett och samma ord, t. ex. *stad*, som namngifvande element begagnats längre ned i tiden i ett landskap än i ett annat.

Störst af de äldre ortnamnsgrupperna är den, som bildas af namnen på *-sta* och *-stad*, och därför må uppmärksamheten först fästas vid dem. Grundordet i dem utgöres af det gamla ordet *stadher*, hvilket synes hafva betydt *gård*, bebodt ställe. Som namngifvande element är detta ord gemensamt för alla germanska språk. I Sverige förlorade det dock tidigt, redan innan den skriftliga litteraturen vidtager, sin ursprungliga betydelse och kom att beteckna ställe i allmänhet, plats och rum. I och med detsamma lämpade det sig ej mer för ortnamngifningen, utan begagnades därefter i stället andra ord såsom *gård*, *torp* och *by*, hvilka nog äfven förut användts, om ock ej i så stor utsträckning som *stad*. — Men äfven i en del yngre namn förekommer detta oakadt *stad*. Detta *-sta* är då dels en arkaism såsom i *Kosta* i Småland dels en senare analogibildning efter andra *sta*-namn såsom i ett *Resta* i Vestmanland, hvilket ursprungligen hette *Ristehyttan* efter sjön Risten. — Det i våra stadsnamn förekommande *stad* får väl betraktas som låneord (*Stadt*) från tyskan. I det gamla språket betecknades stad med orden *by*, *köping* och *köpstad*.

Bestämmingsordet i de gamla *sta*-namnen utgöres i de flesta fall af ett personnamn, hvilket häntyder på att *stadher* ursprungligen betecknat en af *en* person bygd eller bebodd gård och ej ett byalag eller samhälle med flere ägare.

Hufvudmassan af *sta*-namnen förekommer på Östgötaslätten, i Mälar-landskapen och i Norrland; — och i en del af de hithörande landskapen, nämligen **Östergötland**, **Nerike** och **Vestmanland**, kunna bestämda gränser uppdragas för dem. Nästan öfverallt följa eller närma sig dessa till gränsen mellan slätt- och skogsbygden, och *sta*-namnen tillhöra nteslutande den förra. Utanför de stora slättbygderna träffas dock enstaka *sta*-namn äfven i skogsbygden vid en sjö eller ett vattendrag, där en mindre slätt kunnat gifva anledning till bosättning. Så i **Östergötland** 5 dylika namn efter Finspångsån, af hvilka de vestligaste äro *Granstad* och *Astad* i Tjällmo socken; — i **Nerike** något enstaka namn vid Vettern och å den smala men långsträckt slätten, som tränger opp i norr där-

ifrån. Det nordligaste af dem är *Tjelfvesta* i Snafunda socken; och i **Vestmanland** ett enstaka *Fagersta* i Vestanförs socken vid Kolbäcksån. Det nordligaste efter denna å är eljes *Hallsta* i Svedvi socken. Efter Sagån gå däremot *sta*-namnen ända opp till Sala-trakten.

För **Södermanland** kunna knappast några bestämda gränser för *sta*-namnen dragas. Landskapet är nämligen så genomkorsadt af sjöar och vattendrag, att befolkningen med lätthet äfven i ganska gammal tid kunde tränga in i skogsbygden, och nästan öfver allt, där en mindre floddal eller slätt finnes, anträffar man därför dylika namn. Dock märker man äfven här, hurusom de i allmänhet hålla sig till de stora slätterna söder om Mälaren och till den från Östersjön vid Nyköpingsån utgående Jönåkersslätten. Å denna gå de vesterut till *Gammelstad* och *Råstad* i Kils socken på Kolmården.

Också för **Upland** är det svårt att uppdraga några bestämda gränser. Hufvudmängden af *sta*-namnen förekommer visserligen på slätterna i närheten af Mälaren, men därifrån gå utlöpare inåt landet efter åarna och de mindre vattendragen; — så efter Sagån till *Gunsta* i Breds socken; — efter Örsundaån till *Löfsta* kyrka; — efter Skattmansö-ån till *Nüsselsta* och *Boksta* i Wittinge socken; — efter Säfva-ån till *Helgesta* i Tibble socken; — efter Jomkils-ån till *Blacksta* i Jomkil; — efter Björklinge-ån till *Salsta* i Björklinge socken; — efter Vendels-ån till *Viksta* kyrka; — och efter Fyris-ån till *Bräcksta* i Dannemora socken vester om Dannemorasjön. Alla dessa strömdrag tillhöra det vestra Upland och Mälarens flodområde. — Hvad den östra delen åter beträffar, så gå de båda vattenområdena, Mälarens och Östersjöns, så i hvartannat att det knappast är möjligt att uppdraga någon bestämd gräns dem emellan och öfverallt efter strömmarna och sjöarna finner man här *sta*-namn. I den oländiga Hållnäs socken saknas de dock helt och hållet. — Den norra delen af Upland genomflytes af Tännare-ån, och utefter densamma finnas några *sta*-namn i Tierps socken. Äfvenledes anträffas ett *Fogelsta* i Ö. Våla socken öster om sjön Tännaren och ett *Qvarsta* i Harbo socken vid Harbo-ån.

Uti **Dalarna** finnas endast ett fåtal namn på *-sta*, alla belägna i närheten af Dalelven och dess båda källfloder. Efter Östra Dalelven är det nordligaste *Hällsta* på Sollerön och efter Vestra Dalelven *Könsta* i Äppelbo socken. Dessutom skola finnas ett par

enstaka *sta*-namn *Sandsta* och *Järnsta* i Grangärde socken, hvilka dock bära en misstänkt yngre prägel.

Äfven i **Gestrikland** äro *sta*-namnen sparsamma. Man träffar dock några vid Östersjökusten i Hamrånge socken, på slätterna vid Dalelven i Hedesunda och Fernebo socknar samt innti landet kring Storsjön i Årsnnda och Ofvansjö socknar, vid Ho-ån i Torsåkers och vid Bysjön i Ockelbo socken.

I **Helsingland** finnas *sta*-namnen hufvudsakligen i kustsocknarna och gå i allmänhet ej symmerligen långt in i landet. Dock följa de Ljnsnan ända opp till Ljnsdals socken, med ej få dylika namn. Efter dess biflod Voxna-elfven finnes intet *sta*-namn, men däremot tvänne, *Hallsta* och *Wallsta*, i Delsbo socken i närheten af sjön Dellen.

Också i **Medelpad** träffas en mängd *sta*-namn i kustsocknarna samt efter de stora elfvarna Njurunda och Indals. Utefter den förra gå de opp i Torp socken, där ej mindre än åtta *sta*-namn finnas, men efter den senare blott till Indals socken med fem dylika namn.

Likaledes är förhållandet uti **Ångermanland**. Efter kusten i de vid densamma belägna socknarna anträffas en mängd *sta*-namn och endast efter floderna gå de något längre in i landet. De nordligaste namnen efter kusten äro *Godmersta* och *Könsta* i Grundunda socken något norr om Husum-ån. Norr om dem träffas ej vidare ett enda *sta*-namn, och de äro således de yttersta utposterna för dessa namn i norr. — Utefter Ångermanelfven finnas en mängd dylika namn samt vid dess källflod Faxa-elfven ett *Holmsta* i Hellgum socken och vid den andra källfloden, Fjellsjöelfven ett par, *Rösta* och *Tängsta* i Resele socken. — Vid Gensjö-ån träffar man ett par i Anundsjö socken samt efter Gideån *Sunnersta* och *Gotingsta* i Gideå socken jämte de något misstänkta *Angsta* och *Locksta* i Björna socken.

I **Jämtland** finner man hufvudmassan af *sta*-namnen kring Storsjön och endast några få träffas på större afstånd därifrån, nämligen i närheten af Sundsjön i Sundsjö socken, vid Locknesjön i Lockne socken, vid sjön Nackten i Hackås socken, vid Dufeds-elfven i Undersåkers och Åre (*Härbörsta*) socknar, vid och norr om sjön Alsen i Alsens socken, efter Indalselfven fem *sta*-namn i Lits socken och ett, *Kullsta*, i Ragunda socken samt vid dess biflod Härkan tre dylika namn i Häggenäs socken.

I **Herjedalen** åter finnas inga *sta*-namn.

Hvad södra Sverige beträffar, äro *sta*-namnen därstädes vida mer sällsynta än i de nu genomgångna delarna af landet. I **Småland** träffas de här och hvar i närheten af sjöar och floder och jämförelsevis talrika äro de i Tjust, Kind och på Öland, men man märker dock ofta, hurusom de saknas i trakter, som ganska tidigt måste varit bebyggda och där eljes synnerligt ålderdomliga namn finnas. De hafva således därstädes dels ej så allmänt och dels helt säkert ej så lång tid som i mellersta Sverige användts vid namngifningen. — Det samma är förhållandet i **Vestergötland** och **Dalsland**, där de knappast kunna sägas förekomma mer än sporadiskt. Men dessa slättbygder voro väl, då *sta*-namnen började komma i bruk, till större delen redan upptagna af andra ännu äldre ortnamn.

I **Värmland** åter äro de något talrikare särskildt efter kusterna af Venern, och man finner dylika namn i alla härad, som gränsa intill denna sjö. Inåt landet gå de dock ej långt, efter Klarelfven blott till *Sundsta* på norra gräusen till N. Ulleruds socken, om ock man långt opp i Dalby socken finner ett enstaka *Tutsta*. Vid Fryken sträcka de sig till *Sätersta* i Sunne socken och vid Glafs-fjorden och dess tillflöden till *Bälsta* och *Elygesta* i Kölens socken. I dessas närhet gick också den gamla vanliga vägen till Norge öfver Edaskogen.

Af den här gifna redogörelsen för *sta*-namnens utsträckning framgår, att i de trakter, där de hufvudsakligen anträffas, de nästan uteslutande förefinnas på de större slätterna och endast i floddalarna gå längre in i landet. Då i ordet *stad*, hvaraf de bildats, intet ligger, som binder dem just vid slättbygden, måste orsaken till deras uteslutande förekomst därstädes sättas i samband med betydelse-utvecklingen af detta ord. Under den tid *stad* ännu betydde gård och således mer allmänt begagnades som namngifnings-element, togos dessa trakter i besittning af en mer bofast befolkning, men då *stad* förlorade sin gamla betydelse, hade befolkningen ännu icke vuxit så att den behöfde inkräkta de endast med större svårighet odlingsbara skogsbygderna.

Genom *sta*-namnen angifves således ett bestämdt skede i Sveriges uppodlingshistoria. I de skilda landskapen har dock detsamma helt säkert varat i olika tidslängd, troligen helt kort i Vestergötland och Småland, något längre i Värmland, Östergötland och mellersta Sverige samt längst i Norrland. Detta bestyrkes af att i

de båda förstnämnda landskapen synnerligt ålderdomliga namn såsom *-hem*, *-tuna* och *-vi* m. fl. träffas utanför *sta*-gränsen. I Östergötland och mellersta Sverige förekomma åter dessa äldre namn endast inom eller i närheten af *sta*-gränsen, och i Norrland går denna gräns mycket längre i norr än desamma.

Tidpunkten för dessa *sta*-namn är dock ytterst svår att bestämma, och därtill måste arkeologerna lemna sitt bistånd. — Det må dock anmärkas, att det i dessa namn ingående bestämningsordet aldrig utgöres af ord hämtade från den kristna kulten såsom *munk*, *kanik*, *djäken* och *kloster*, samt att de likaledes aldrig äro sammansatta med de efter kristendomens införande i Norden så vanliga namnen *Jöns*, *Lars*, *Nils* och *Per*. Man torde därför vara berättigad att datera äfven de yngsta till tiden före kristendomens införande i Sverige. llärmed öfverensstämmer, att de endast i ett ringa fåtal förekomma i Finland, som i jämförelsevis sen tid från Sverige erhållit sin nuvarande svenska befolkning. — På Island användes *stad* synnerligen ofta vid namngifningen under 900-talet och det är ej otroligt, att en del af de norrländska *sta*-namnen härstamma från samma eller något yngre tid.

Bland de gamla namn, som finnas inom detta *sta*-område, må först de märkas, i hvilka det gamla nu i språket utdöda ordet *-tun* ingår. Detsamma förekommer, om ock ej så allmänt som *-stad*, äfven i andra germanska stammars ortnamn, och det har haft samma betydelse-utveckling som det ännu kvarlevande svenska ordet *gård*, d. v. s. först stängsel, sedan den inhägnade gårdsplatsen och sist det bebodda stället, gården själf. Denna sista betydelse förlorade dock ordet mycket tidigt och kunde därefter ej mer användas vid ortnamngifningen. — I motsats mot namnen på *-sta* förekommer det ej sällan osammansatt, men oftast är dock tillfogadt ett bestämningsord, hvilket i ej få fall utgöres af ett gammalt gudanamn såsom i namnen *Thorstuna*, *Frötuna*, *Närtuna*, och *Ultuna*. Detta gifver anledning misstänka att *tun* i dessa namn hufvudsakligen afsåg att beteckna offerplats eller ett åt en gud helgadt ställe.

Tuna-namnen förekomma talrikast i mellersta Sverige. Så ingå de, förutom i en mängd by- och gårdsnamn, i ej få sockennamn: uti **Upland** i tolf, uti **Södermanland** i sju och uti **Vestmanland** i fyra. Ut i **Nerike** finnas tre *tuna*-namn och i **Östergötland** åtta. Äfven i **Dalarna** och **Norrland** förekomma spridda dylika, såväl

gårds- som sockennamn, men där alltid utan bestämmingsord. Det nordligaste är *Tuna* i Ljustorps socken i Medelpad, något norr om Indalselven. — I södra Sverige förekomma också här och hvar enstaka *tuna-namn*, men ju längre söderut man kommer, dess mer sporadiskt uppträda de. — På *Island* finnes knappast något gammalt *tuna-namn* och i *Finland* endast ett, det gamla *Snappertuna* vid Raseborg, måhända ett minne från svenskarnes första bosättning i dessa trakter.

Att denna namngrupp; hvilken egentligen tillhör Svealand, representerar en äldre period, än de yngre *sta*-namnen, framgår af att den dels i Norrland icke går så långt upp eller in i landet som dessa, och dels äfven att å Vestmanlandsslätten, på hvars nordliga del *sta*-namnen äro ganska talrika, den icke går längre än till *Nortuna* i Romfartuna socken. De lågländta markerna efter Sagån och kring Lillån å denna slätt hafva tydligen under den tid *tuna*-namnen voro i bruk, varit allt för vattendränkta för att då kunna emottaga en bofast befolkning.

Såsom en egendomlighet helt säkert ej utan betydelse må påpekas, att i de egentliga Mälarlandskapen hundaret ofta uppkallats efter ett namn på *-tuna*, hvilket ställe således utgjort hufvudorten i detsamma, t. ex. i Upland: *Håtuna* och *Håbo-hundare*, *Thorstuna* och *Thorsåkers-hundare*, *Ultuna* och *Ullersåkers-hundare*; i Vestmanland: *Tortuna* (förut *Thyrstuna*) och *Thyrbo-hundare*; samt i Södermanland: *Runtuna* (förut *Röntuna*) och *Röuc-hundare*.

I likhet med *tuna*-namnen äro namnen på *-vi* i södra och mellersta Sverige ofta sammansatta med ett gudanamn, t. ex. *Frövi*, *Odensvi*, *Thorsvi*, *Ullvi*, hvaremot de i Norrland alltid förekomma utan bestämmingsord. Grundordet *vi* betydde äldst gård och hus samt sedan tempel och är af samgermansk börd. De hithörande namnen synas vara jämnare fördelade öfver hela Sverige än *tuna*-namnen. — I norr sträcka de sig till Alnön vid Sundsvall, således endast något söder om det nordligaste *Tuna*, och å Vestmanlandsslätten till *Frövi* i Romfartuna socken. De torde därför kunna hänföras till samma period som *tuna*-namnen. Fäster man sig särskildt vid bestämmingsorden, synes denna period motsvarat Asalärens blomstringstid.

De andra tempelnamnen, *hof* och *harg*, förekomma så sparsamt att knappast någon slutsats kan dragas af dem. Dock må anmärkas, att det nordligaste *Hof* träffas i Anundsjö socken i Ånger-

manland samt att ett *Hof* finnes i Sala-trakten uti Vestmanland i närheten af *sta*-gränsen, hvilka båda omständigheter tyda på ett yngre skede än *tuna*- och *vi*-namnen.

Ett särskildt mellansvenskt namn är *Tibble* (äldre *Thigbyle*), hvars härledning ännu ej är tillfredsställande förklarad. På slättbygderna finnas uti Upland femton, i Södermanland åtta, i Vestmanland sju, i Nerike två och i Dalarna, i Leksands socken, ett dylikt namn. Dessutom märkas två på Gotland, ett i norra Östergötland i Godegårds socken och ett i Värmland i By socken, i hvars närhet Olof Trätälja enligt sägnen skall bott. — Som endast ett dialektiskt förekommande namn kan det knappast betraktas, då dialektnamn i allmänhet endast uppträda i senare befolkade trakter, men *Tibble* återigen endast förefinnes å slättbygden, som mycket tidigt måste bebygts. Helt säkert finnes därför någon annan ännu ej utredd orsak till dess uppträdande just i mellersta Sverige.

Äldre än någon af de nu behandlade namngrupperna äro i allmänhet de bynamn, i hvilka det gamla ordet *hem* ingår som grundord. Också detta är ett samgermanskt namnbildningselement och samstämmigt äro alla ortnamnsforskare de luthörande namnen vara bland de allra äldsta och vittna om urgermansk bygd. *Hem*-nammens bristande förekomst i vissa trakter förklaras vanligen genom antagandet att dessa först i yngre tid erhållit en bofast befolkning. Äfvenledes har framhållits, att den urgamla befolkningen kunnat bortträngas af andra folkstammar, hvilka ej mer begagnade *hem* i sina ortnamn, och de äldre *hem*-namnen hafva då utbytt emot yngre namn.

Den äldre betydelsen hos detta ord *hem* synes varit *byalag* eller *bygd* och icke gård. Därpå tyder dels att det i senare tid kunnat förändra sin betydelse till värld, och dels äfven att man nästan aldrig invid ett gammalt *hem*-namn finner ett annat dylikt eller eljes något ålderdomligt namn utan i stället synnerligt unga namnformer, hvilka bära vittne om, huru den ena gården efter den andre utbrutits och utflyttats från den gamla *hem*-byn. Härmed sammanhänger att bestämningsordet nästan aldrig utgöres af ett person- eller guda-namn, i hvilket afseende de således skilja sig från *sta*-, *tuna*- och *vi*-namnen, men öfverensstämma med de yngre namnen på *-by*. I sammanhang härmed må redan nu påpekas, huru som i Sveriges äldsta bygd, Vestergötland, *hem*-namnen vanligen förekomma i sockennamn. Detta och annat gifver skäl för den

åsigten att åtminstone därstädes bebyggandet af landet skett i större byalag, då däremot i mellersta Sverige enskilda gårdar ursprungligen varit det förhärskande. — Så småningom torde dock *hem* i de yngre namnen, då det trängde opp i Östergötland och mellersta Sverige, äfven kommit att beteckna en enstaka gård, och därur torde utvecklets ordets nuvarande mer abstrakta betydelse, hvilken måste förefunnits redan lång tid, innan skriftspråket hos oss tog sin början. Då kunde det ej längre användas vid ortnamnsgifningen, ehuru det under senaste århundradet åter upptagits som namngifvande element, vanligen i namn på kyrkor och villor t. ex. *Fridhem* m. fl.

I de äldre ortnamnen förekommer *-hem'* numera ofta under formen *-um* t. ex. *Askjum*, *Helgum* och *Varnum* och kan därför lätt sammanblandas med dativ-ändelsen *-om*, hvilken stelnat i en del särskildt norrländska ortnamn. Där bestämningsordet slutat på vokal finnes numera endast *-m* kvar af det gamla *hem*, t. ex. *Scm*, *Slem*, *Mem*. Ut i en del ortnamn i mellersta Sverige lefver vidare *-hem* kvar i nu nästan oigenkänliga former t. ex. *Hardemo*, *Marma*, *Vettmö*, *Ärja* och *Ärna*, i hvilka alla enligt urkunderna ett gammalt *-hem* ligger doldt. Det är därför af största vikt att i fråga om *hem*-namnen känna fornlöfverna.

Infvndmassan af de gamla *hem*-namnen träffas på Vestgöta-slätterna och särskildt äro de talrika på den stora slätten mellan Lidan och Tidån, dit äfven arkeologerna förlägga det egentliga Sveriges äldsta bygd. Allt som allt finnas i **Vestergötland** omkring femtio gamla sockennamn och vid pass tretio bynamn, i hvilka ett gammalt *-hem* ingår. I det till Småland gränsande Mo härad saknas dock dessa namn helt och hållet, och i det vid Tivedens sluttning belägna Vadsbo härad finnes endast ett, *Sannum* (*Sandcen*), beläget vid sjön Viken. Likaledes påträffas inga *hem*-namn i de socknar, som gränsa till Vettern. Där invid finnes dock det gamla *Iljo*, måhända stambeslägtadt med *hem*.

Ut i **Dalsland** finnas endast några få gamla *hem*-namn spridda här och hvar i landskapet.

I **Värmland** åter äro de något talrikare, men förekomma utslutande i de härad, som gränsa till Venern, nämligen Visnum, Ölme, Väse och Grums härad, samt gå ej så långt in i landet som *sta*-namnen.

I Småland äro *hem*-namnen fåtaliga. Dock träffas utesfter Östersjökusten gammalt *hem* uti sockennamnen *Hossmo* (*Huseme*) och *Ålem* (*Aléma*) hvarjämte sju *hem*-namn kunna framletas uti Tjust. Längre in i landet finnas också enstaka dylika namn. Dock saknas de helt och hållet i flere härad, såsom Tveta, Vedbo och Ydre, samt äro på det hela taget vida sällsyntare än *sta*-namnen. Hvarhelst ett *hem*-namn finnes, där träffar man också nästan alltid flere *sta*-namn, hvilket tyder på att dessa senare äro yngre.

Uti Östergötland finnas knappast mer än femton gamla *hem*-namn, alla belägna å den bördiga Östgöta-slätten. Af dem är det gamla sockennamnet *Svein* (*Sveem*) vestligast och sockennamnet *Häradshammar* (*Hersöme*) östligast. De ligga alla inom eller invid *sta*-gränsen.

Beträffande Svea-landskapen träffas gammalt *hem* i Nerike helt säkert uti sockennamnet *Hurdemo* (*Hartheme*) samt i Södermanland i sockennamnen *Salem* (*Slæm*) och *Årja* (*Æreme*) äfvensom i bynamnen *Orrem* (*Orem*) i Brännkyrka socken och (*Bollem*) i Daga härad, hvarförutom två eller tre tvifvelaktiga *hem*-namn finnas. — I Vestmanland finnes endast ett, *Vettnö* (*Veteme*), i Romfartuna socken och i Dalarna intet. — I Upland åter äro dessa namn talrikare. Därifrån har jag nämligen antecknat femton *hem*-namn, hvilka här må uppräknas: *Skornome* (*Skornem*) i Hagby socken, (*Kurneem*) i Balingsta socken, *Stjerna* (*Skærnem*) och *Årna* (*Ænem*) i Gamla Upsala socken, *Barma* (*Bærēmī*) i S. Petri socken vid Sigtuna, *Grämunkelhöga* (*Gromundhem*) i Fimbo socken, (*Marem*) i Rasbo socken, *Marma* (*Marheme*) i Lagga socken, *Markim* (*Markem*) socken, *Gränome* (*Grenhemī*) i Staby socken, *Marma* (*Marhem*) och *Voxome* (*Vaxhem*) i Alunda socken, *Marjume* (*Marheme*) i Söderby Karls socken, *Massum* (*Massem*) i Väddö socken och *Grytjon* (*Grytem*) i Tierps socken, förutom hvilka nog ännu ett och annat torde kunna framletas.

Af de norrländska landskapen sakna Gestrkland, Helsingland och Härjedalen *hem*-namnen helt och hållet. — Däremot finnas helt säkert en mängd dylika namn uti Medelpad och Ångermanland, men dessa äro synnerligen svåra att skilja från de namn, i hvilka den gamla dativändelsen *-om* stelnat, enär endast ett fåtal äldre skrifningar af dem hittills offentliggjorts. Då man emellertid finner *Hellgum* socken, *Nässom* i Bjerträ socken och *Salum* i Thorsåkers socken förnt skrifna *Helyhyöm*, *Neshem* och *Saleme* samt

dessas ändelser således tydligen härstamma från ett gammalt *-hem*, är man fullt berättigad taga för gifvet, det *-hem* äfven ingår i sådana namn som *Solum* i Sättna och Styrnäs, *Salum* i Nora och Ullångers samt *Hellgum* i Njurunda och Gudmundrå socknar m. fl. dylika. — Detsamma är förhållandet med dessa namn i Jämtland. Man har likväl utaf dem flere gamla former, så att till *hem*-namnen kunna med säkerhet föras *Hallom* (*Halleme*) i Mysjö socken, *Hvatjom* (*Hvadhem*) och *Landsom* (*Landzeme*) i Ovikens socken, *Sem* (*Scym*) i Ås socken samt *Mjåle* (*Mieldeim*) och *Vagle* (*Vaghlem*) på Frösön.

Då dessa *hem*-namn i så öfvervägande mängd förekomma i Sveriges äldst bebyggda trakt, Vestgöta-slätten, samt eljes öfverallt hålla sig till de mest odlingsbara bygderna och alltid inom eller i närheten af *sta*-gränsen, är det tydligt att äfven de, åtminstone hvad södra Sverige angår, beteckna ett särskildt skede i Sveriges uppodlingshistoria och det ett äldre än något af de förut antydda. Jämngamla med dem äro nog en mängd andra namn, bland hvilka särskildt må framhållas de på *-ene* t. ex. *Fridene*, *Lefvene*, men då tvifvel råder, huruvida dessa gå tillbaka till ett gammalt *vin* (ängsmark, betesmark) eller, hvilket är troligare, en afledningsändelse samt de i så fall möjligen kunna sammanställas med en mängd namn på *-u* och *-na* har jag ej vågat draga några slutsatser af dem. Det är emellertid egendomligt, att man icke för detta *hem*-område, såsom för *sta*-, *tuna*- och *vi*-namnen kan uppdraga några bestämda gränser, utan att detsamma afbrytes af tvänne bälten, det ena omfattande norra Östergötland, Södermanland, Nerike, Vestmanland, Dalarna och Fjärdhundra i Upland, där *hem*-namnen blott sporadiskt förekomma, och det andra bestående af Gestrikland, Helsingland och södra Medelpad utan ett enda dylikt namn.

I grannlandet Norge, där äfven odlingen gått från söder till norr och *sta*-namnen gå både längre in i landet och längre upp i nordnorden än *hem*-namnen, finnas för dessa senare inga så skarpa och stora afbrott, utan de träffas öfverallt på de mest odlingsbara bygderna kring fjordarna, och *hem*-namn finnas såväl långt in i landet vid det inre af Trondhjemsfjorden som efter hafskusten i södra Hålogaland.

Af denna omständighet torde *hem*-namnens förekomst i Norrland kunna förklaras. Vägen från det inre af Trondhjemsfjorden till bygderna kring Storsjön i Jämtland är nämligen vida kortare

och tillare ut fördes till vägen från Upland till Jämtland. Den stora ankomsten till tillfällorna och följde dem, då den senare åter försas af en mängd öfver och öfver samt aftrytes af stora stigar och skidorna utlösta en gennestående såväl många en tjugo år den långa svågen efter kusten. Från Norge har därför ankomsten Jämtland från sina *low-namen* och sin äldsta befolkning och därifrån hafva de vidare spridit sig till Mellergård och Anderstorp. — Helt säkert har dock pågående att vässa sina beständ *low* varit mycket längre i Norge än i Sverige och de nordländska *low-namen* hade därför vara vida yngre än de västliga.

Mellerns Sveriges *low-namn* kunna äfven icke härledas från Norge, utan vara utlösta i dem se en öfver förskänning af Götalandstagens *low-namn*. Ut Upland där de förek namma talrikast, möter man såväl igen öfver i några ortnamn hvilket namngifningsselement öfver såväl det nordliga *low-området* och de därtill angränsande stansgränserna. Dessa öfver såväl är utlösta i de delar af mellerns Sverige och Norrland, där *low-namnen* antingen endast sporadiskt möta och alls icke förskänna.

Det är med beaktning af ortnamnen angånda skederna i Sveriges uppöfningstiderna till samhällets till kallas som bestämt angränsande från kvarandra så att alla *low-namn* beteckna en äldre bygd än *low-* och *low-namnen*, och dessa åter en äldre än *low-namnen*, utan de ha samhällets utöfningstid det ena i det andra. Sådana läroämnen har endast varit i de *low-namn* äfven från *low-namn*, men åter sedan detta upplärdt, hade dessa namngifningsselement i allmänhet utlösta i bruk, och af dem förlöste med längst.

Västgötalänarna och särskildt den stora stämman mellan Loda och Tolud hafva såväl enligt ortnamnen varit lagda i besittning af flera städer, då de såga sig ned som en fullt befast folk. Därför utredde sig befolkningen så småningom till Småland, dit de mest nybyggare utgicko in från Skåne och Blekinge, kring kusterna af Västern till Luleå och Värmland samt från Hjo öfver Västern till Östergötland. Från Östergötland hade någon viss del folk gått öfver Västern och Tiveden in i Nerike samt andra småre delar öfver Kalmückens in i Södermanland samt efter kusten in i Måharen och till Upland. Dessa allt ärde rum under det såväl som representeras af *low-namnen*. — Men befolkningen

växte och ny bygd bröts. Å Vestmanlandsslätten utsträcktes den odlade bygden till Romfartuna och efter kusten i Medelpad till något norr om Indalselven hvarjämte äfven enstaka bygder brötos i Dalarna. Från denna tid härstamma de äldre *sta*-namnen samt *tuna*- och *vi*-namnen och Asa-läran hade, såsom dessa senare namn utvisa, sin blomstringstid. — Befolkningen trängde längre fram efter vattendragen i Värmland och Dalarna, å Vestmanlandsslätten till Salatrakten och i Norrland in i floddalarna och efter kusten. Under framträngandet i Norrland anträffades norska nybyggare, som närmast kommit från Trondhjemsfjorden öfver Jämtland, och i förening med dem fortsattes Jämtlands bebyggande, och efter kusten bröts bygd till något norr om Gideån. Detta tidsrum motsvarar de yngre *sta*-namnens skede, och därefter vidtaga ännu yngre namnbildningar.

I denna framställning hafva vi endast skilt mellan äldre och yngre namn. Ty tiden för de olika skedenas början och slut kan endast med hjälp af arkeologien besvaras och ortnamnsforskningen måste för detta ändamål träda i förbindelse med densamma.

Till besvarandet af den för framställningen af Sveriges uppodlingshistoria så viktiga frågan, om en yngre Svea-invandring i mellersta Sverige ägt rum, torde ortnamnsforskningen äfven kunna lemna bidrag. — För en gammal kulturell skilnad mellan å ena sidan Götalanden samt å andra sidan Svealand och norra Östergötland tala de olika beteckningarna för nybyggen i skogarna. I de förra nämnas de vanligen *ryd*, i de senare *boda*, hvilket tyder på att uppodlingen i Götalanden i allmänhet skett genom rödning men i Svealand genom fäbodan, som sedermera utbygts till verkliga gårdar. Vidare må anföras, hursom namnen *-tuna* i öfvervägande antal förekomma i Svealand, samt att *Tibble*-namnen nästan uteslutande tillhöra mellersta Sverige. — På *Gotland* äro *tuna*-namnen jämförelsevis talrikare än i Götalanden och därstädes träffas också tvänne *Tibbles*. Med *Gotland* har Svealand äfven gemensamt hundares indelning och domare, hvilka ej förefinnas i Götalanden. Det gifves således åtskilligt, som talar för en närmare förbindelse mellan *Gotland* och Svealand, och detta kunde ju tyda på en invandring af ett nytt stambeslägtadt germanfolk från Weichselnyningen öfver *Gotland* till Svealand. Häraf skulle äfven kunna förklaras att *hem*-namnen så sporadiskt förekomma i mellersta Sverige. Dessa hafva då undanträngts af det nya folkets namnbildningar på *-sta*,

-*ness* och -*er* samt *Tibble*. Från detsamma skulle också Asa-lärans uppsving haiva komma.

Under ortnamnsforskningens nuvarande ståndpunkt kan dock denna åsigt ej framställas annat än som ett djärfi antagande, och för att man med tillhjälp af ortnamnen med någon större säkerhet skulle kunna besvara denna och andra frågor rörande Sveriges uppdelningshistoria fördras, att ortnamnen mer systematiskt än hittills ägt rum undersökas.

Det första vilkoret för att en dylik systematisk undersökning skall kunna ske, är att Sveriges jordaböcker utgifvas från trycket med upptagande af såväl gamla som nya namnformer och i tveifvelaktiga fall äfven dialektuttalet. Vidare bära namnen i hvarje landskap särskildt: såväl etymologiskt som topografiskt och statistiskt bearbetas, ty hittills har ortnamnsforskaren väl ensidigt fäst sig nästan uteslutande vid namnens etymologiska tolkning.

Den nordiska jernålderns kronologi.

Af

Oscar Montelius.

III.

6. Jernålderns sjette period.

Folkvandringstidens förra del.

Från tiden omkring år 400 efter Kr. föd. till tiden omkring år 600.

Att de danska fornforskarne med uttrycket »Folkvandringstiden» beteckna icke denna utan den närmast föregående perioden, hafva vi redan sett (sid. 161¹), äfvensom att de ännu för några år sedan ansågo den sistnämnda perioden — den femte i mitt system — hafva slutat ett århundrade senare än den enligt min åsigt slutat. Sedan början af denna afhandling trycktes, hvori jag redogjorde för de olika perioderna samt dessas början och slut enligt de danska forskarnes och min uppfattning, — den senare öfverensstämmande med den, som jag redan 1892 hyste², — har emellertid direktör Sophus Müller³ uttalat sig för en tidsbestämning, som mera öfverensstämmer med min, i det han låter den

¹ Då sid. 155—274, äfvensom fig. 1—124, i det följande citeras, afses dermed de två första afdelningarna af denna afhandling, hvilka äro införda i 9:de bandet af *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*.

² Montelius, *Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder, intill kristendomens införande*, i *Sv. Fornm. fören:s tidskrift*, 8:de bandet, sid. 145.

³ S. Müller, *Ordning af Danmarks oldsager II, Jernalderen* (Kjöbenhavn 1895), sid. 1, och *Vor oldtid*, sid. 443.

femte perioden omfatta tiden »från det 3:dje till det 5:te århundradet», under det att den enligt min åsigt skulle omfatta tiden mellan omkring år 200 och år 400, således från ungefär början af det 3:dje till ungefär början af det 5:te århundradet.

Äfven i en annan fråga öfverensstämmer direktör Müller numera med mig. Tiden mellan den femte periodens slut och vikingatidens början har man i Danmark pläгат kalla »Mellanjernaldern». Med den kännedom man nu har om den nordiska jernalderns början, är emellertid detta uttryk mindre lämpligt, hvarför jag sedan flera år tillbaka¹ hänfört denna tid till den yngre jernaldern. Müller gör också numera detsamma.

För några år sedan har jag visat, att man inom den tid, som förut kallats »Mellanjernaldern», kan urskilja en äldre och en yngre del². Den äldre delen motsvarar den nu i fråga varande perioden, och den yngre delen min sjunde period.

Docenten Söderberg i Lund har för några år sedan, i sammanhang med ett omfattande studium af dessa perioders ornamentik inom och utom Norden, uttalat sig äfven om de kronologiska förhållandena³. De resultat, till hvilka han härvid kommit, avvika betydligt från mina; han hänför till 7:de århundradet och tiden omkring 700 mycket, om ej det mesta, af det som enligt min åsigt förskrifver sig från det 5:te. Hvarför jag fortfarande anser docenten Söderbergs tidsbestämning i detta fall icke kunna vara riktig, framgår af det följande.

Äfven för denna periods kronologi äro de bågformiga spännena af stor vikt.

Redan mot slutet af den femte perioden, kort före och omkring år 400, träffa vi ett slags korsformiga spännen (fig. 69), som nedtill sluta i ett djurhufvud. Den af en spiralrulle omgifna tvärstång, som är så vanlig på spännen från de fyra första århundradena efter Kr. föd., finnes äfven på dessa; den slutar vid hvardera ändan i en rund eller rundad knopp, och en dylik ses också som afslutning af spännets öfversta del. Spännen af denna typ äro kända

¹ Montelius, *Die Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit*, übers. von C. Appel (Berlin 1885), sid. 87.

² Montelius, nyss anförda *Öfversigt*, sid. 148, 154.

³ S. Söderberg, *Om djurornamentiken under folkvandringstiden*, i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 11:te delen, n:o 3.

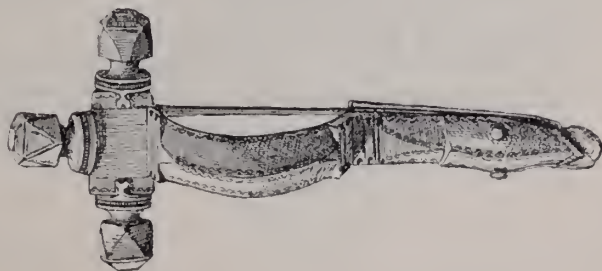

Fig. 125. Bronsspänne. S. Andrup, Jylland. 2 s.

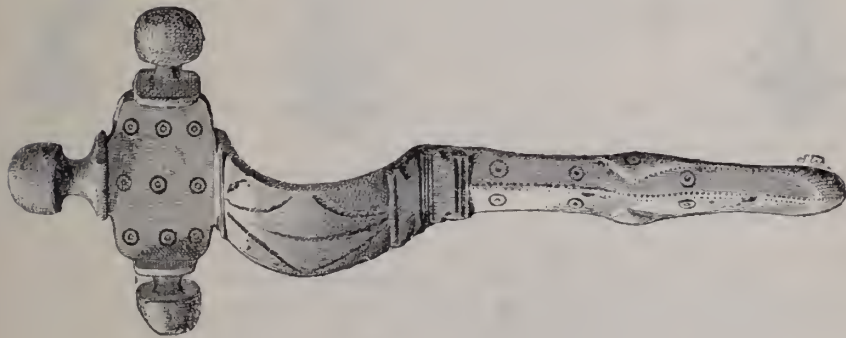

Fig. 126. Bronsspänne. Stenstad, Norge. 1 s.

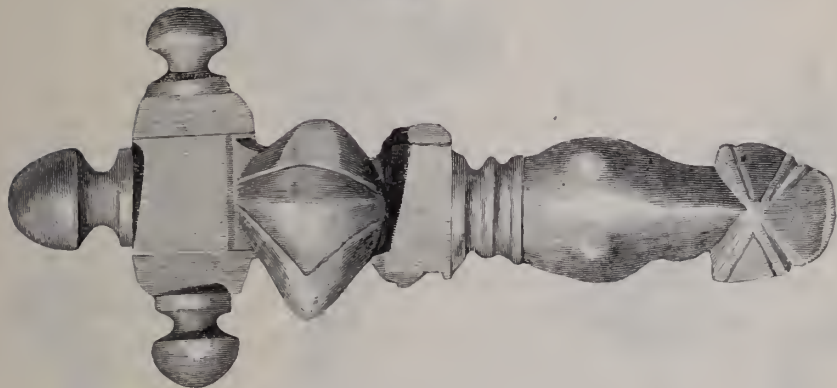

Fig. 127. Bronsspänne. Häljöm, Medelpad. 1 s.

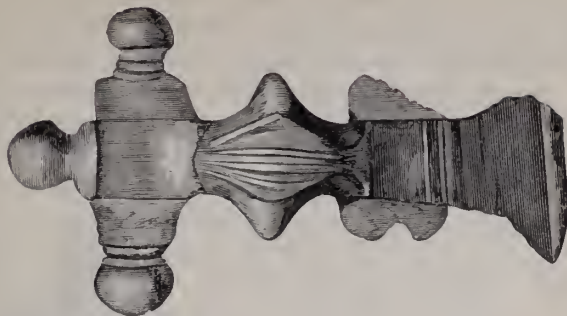

Fig. 128. Bronsspänne. Thjotte, Norge. 1 s.

dels från Norge och Sverige¹, dels från södra delen af den jutska halfön². En typ, som hvad spännets öfre del med tvärstången beträffar står denna nära, förekommer på Gotland (fig. 70).

Snart (fig. 125, 126) växa sidoknopparna ihop med spännets öfverdel, på hvars baksida nu ett nålfäste sitter; genom detta, som är enkelt, går en smal tvärstång med en kort, i nålen slutande

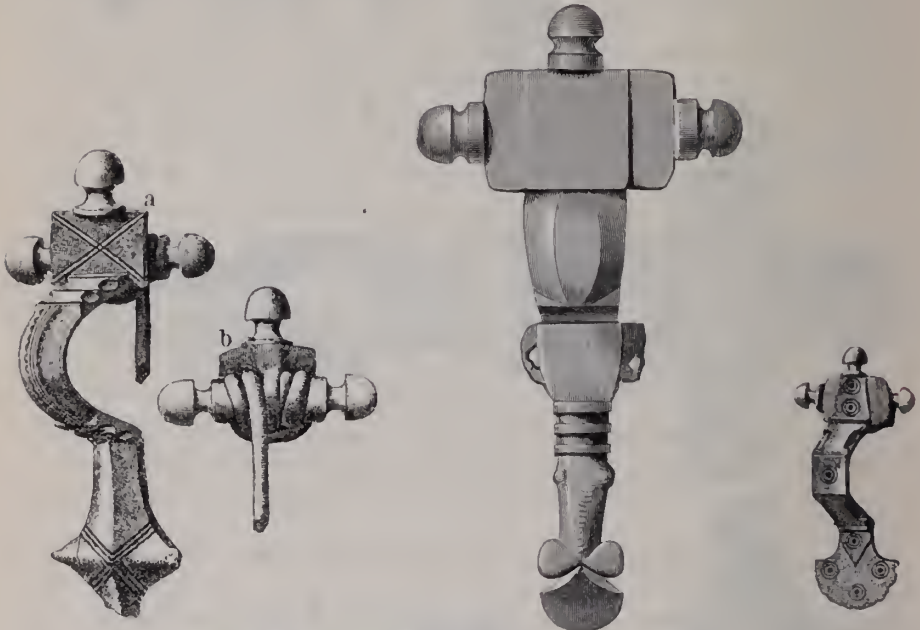

Fig. 129. Bronsspänne. N. Fevang, Norge. ¹ 1.

Fig. 130. Bronsspänne. Utvä, Helsingland. ¹ 1.

Fig. 131. Bronsspänne. S. Gammelröd, Norge. ¹ 2.

spiral (fig. 129). Knopparna på dessa korsformiga spännen äro ursprungligen trinda, men blifva slutligen flata eller något konkava på baksidan. Den jembreda bågen och den smala, ofta i ett djurhufvud slutande nederdelen likna i början motsvarande delar på

¹ Originalen till fig. 69 är funnet på Öland.

² J. Mestorf, *Urnenfriedhöfe in Schleswig-Holstein* (Hamburg 1886), pl. IX, och *Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein* (Hamburg 1885), pl. XLIX.

fig. 69, men slutligen blir bågen mer eller mindre utvidgad på midten och nederdelen får större eller mindre sidoflikar (fig. 127—130). Några spännen af denna grupp sluta nedtill icke i ett djurlufvud utan i en rund eller halfrund skifva (fig. 131).

Spännen lika fig. 125—131 äro allmänna i Norge; många äro också funna i vestra Sverige och i de delar af Norrland, som öfver Jemtland stodo i förbindelse med Norge (fig. 127, 130). I Svealands och Götalands vestra landskap träffas dock nästan uteslutande spännen af det äldre slaget, lika fig. 125 och 126; detsamma gäller om Jutska halfön, der sådana spännen förekomma såväl i Nörre-Jylland (fig. 125)¹ som i Slesvig och Holstein². I andra delar af Skandinavien saknas de, eller äro de mycket sällsynta³.

Mot slutet af den femte perioden förekommo sådana med pålagda, tunna metallplåtar prydda spännen som fig. 71—74 och 78. På plåtarna ses vanligen inpusade, ingraverade eller pålagda sirater. Småningom växa plåtarna samman med själfva spännet och blifva snart tjoekare samt prydda med fördjupade sirater. Dessa sirater, som äro åstadkomna genom gjutning på samma gång som spännet, visa att formen, eller modellen med hvilken formen gjorts, varit skuren i trä.

Spännena af detta slag, hvilka under den sjette perioden varit mycket allmänna (fig. 132—149), äro vanligen af förgylt silfver. Många utmärka sig genom sin storlek och rika ornering; på några äro med filigran prydda plåtar af guld fästa.

På spännena från den femte perioden ses ej sällan infattade stenar eller färgade glasflusser, hvilka äro rundade och kullriga, samt sitta mer eller mindre långt skilda från hvarandra. Många spännen från den sjette perioden äro också prydda med infattade stenar, — granater eller liknande, — men dessa äro plana och

¹ Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 426 (funnet nära Randers). — *Årböcker för nordisk oldkyndighet* (i det följande betecknade endast *Årböcker*), 1892, sid. 316. — Doktor Salin har haft godheten meddela mig afbildningar af flera i Jylland funna spännen af detta slag.

² Mestorf, *anf. arbeten*. — Några sluta nedtill i djurlufvud; andra icke. De senare likna både i detta afseende och genom nålhylsans längd de i Nydam mosse funna spännena.

³ Två i Skåne funna spännen af detta slag äro afbildade i mitt arbete *Från jernåldern*, pl. 4 fig. 13 och 16.

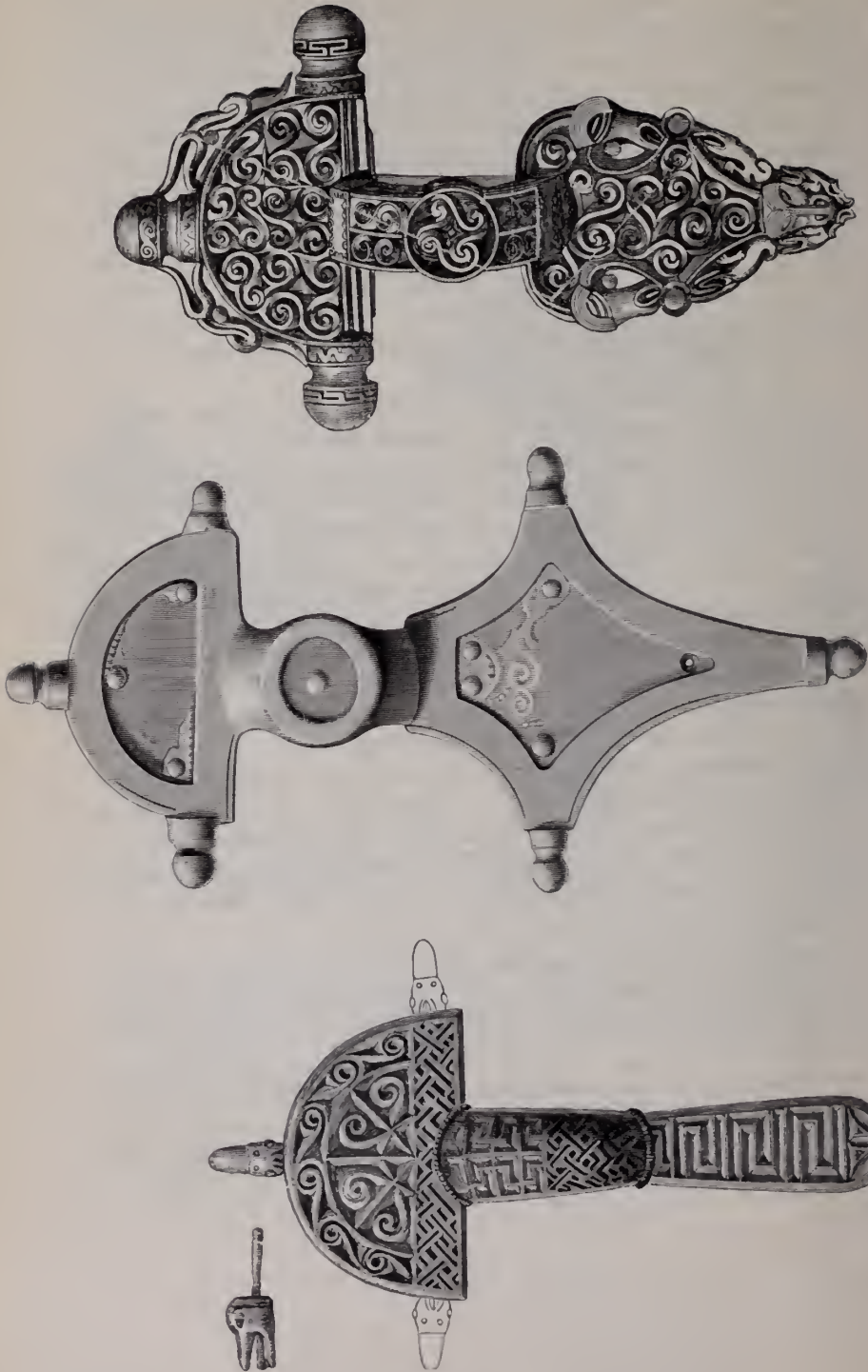

Fig. 132. Silfverspänne, ej förgylldt. Kōra, Bohustan. $\frac{1}{2}$ 3.

Fig. 133. Bronsspänne, med silfverbeläggning. Östergötland. 1 1.

Fig. 134. Silfverspänne, förgylldt. Skierne, Falster. $\frac{3}{5}$ 5.

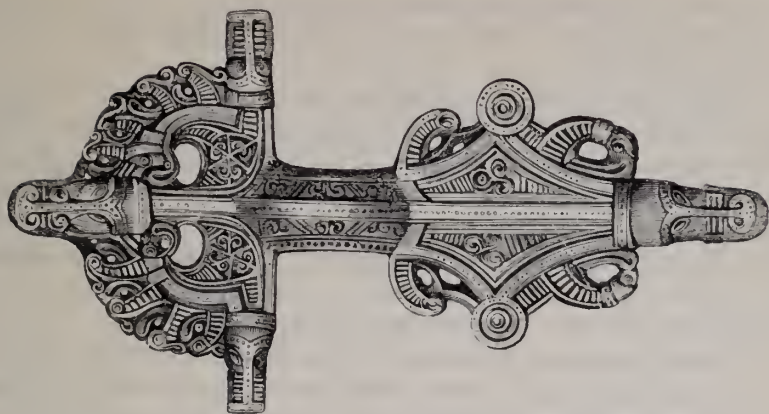

Fig. 137. Silverspänne, förgylldt. Ösby, Öland. 2 s.

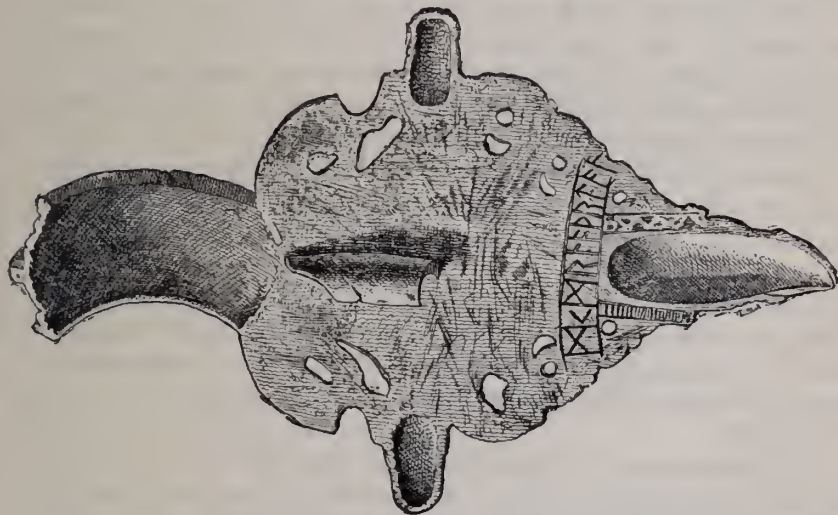

Fig. 136. Nedre delen af ett silverspänne, förgylldt, med runinskrift (baksidan). Etelhem, Gotland. 1, 1.

Fig. 135. Silverspänne, förgylldt. Sverige. 1, 1.

sitta vanligen flera tillsammans, endast skilda af en liten, tunn, på kant stäld guldplåt; ett orneringssätt känt under namnet »verroterie cloisonnée».

Spännena af nu i fråga varande slag äro upptill antingen halfrunda (fig. 132—137) eller firsidiga (fig. 138—149 och 152). I Skandinavien, liksom i det med Skandinavien efter angelsachsernas invandring nära förbundna England, äro dock de med firsidigt öfverstecke mycket vanligare än de med halfrundt; på kontinenten, der liknande spännen äro allmänna i de länder, som bebotts af germanska folk, träffas deremot de med halfrundt öfverstecke i allmänhet till större antal än de med firsidigt.

På de nordiska spännena med halfrundt öfverstecke ses ofta tre utskjutande knoppar invid detta: en högst upp och en vid hvardera sidan nedtill. Knopparna äro på de äldsta spännena af detta slag (fig. 133) lika dem på de nyss omtalade korsformiga spännena, och liksom på dem representerar den förstnämnda knoppen den öfre ändan af sjelfva spännet, under det att de två andra äro minnen af ändarna på den spiralomgifna tvärstång, som en gång funnits der, och från hvilken nålen utgått.

Några nordiska spännen med firsidigt öfverstecke hafva vid detta liknande utsprång (fig. 144). Förklaringen af dessa utsprångs uppkomst få vi af en jämförelse med sådana spännen som fig. 84, der vi återfinna de två paren sidoknoppar samt tre knoppar på öfversidan; de två yttre af de senare äro ändarna af de två korta tenar, som förena de båda spiralomgifna tvärstångerna. Spännen lika fig. 144 äro dock för närvarande kända endast från Skandinavien's sydligaste delar, liksom spännen lika fig. 84 hafva sitt hem i Tyskland.

I Danmark och på den Skandinaviska halfön, äfven i Norge, har man funnit några spännen med firsidigt öfverstecke, som upptill och på sidorna är omgifvet af ett stort antal små, utskjutande prydnader (fig. 138—140 och 142). Dessa prydnader, hvilka någon gång likna de nyss omtalade knopparna, och hvilka icke hafva sin motsvarighet i äldre konstruktiva detaljer, blifva snart otydliga (fig. 142) och försvinna slutligen alldeles.

Liksom på fig. 73 är på många spännen från olika delar af Norden understecket prydt med tre utskjutande rundlar, en nedtill och en något högre upp på hvardera sidan (fig. 138—140); men i stället för det par rundlar, som på fig. 144 sitter vid bågens bas,

ses på de flesta andra nordiska spännena två gapande djurhufvud, som ett på hvardera sidan utgå från bågens bas (fig. 138—143, 145—147; jfr fig. 74). Dessa djurhufvud, som i början äro mycket tydliga, blifva slutligen så försämrade, att man endast genom en jemförelse med de äldre spännena kan se, hvad de äro eller rättare varit (fig. 148, 149, 152).

I stället för de tre nyssomtalade rundlarna träffa vi på många nordiska spännen med firsidigt öfverstyeke tre utskjutande djurhufvud eller någon gång, ehuru sällan, ett djurhufvud nedtill och en rundel på hvardera sidan.

Bågen på de nu i fråga varande breda spännena, såväl de med halfrundt som de med firsidigt öfverstyeke, är i början jemnbred, liksom på spännena från föregående period. Sedan får den stundom ett sådant utseende som fig. 147 visar; samma form har bågen äfven på några af de yngre korsformiga spännena (fig. 127 och 128).

Redan några spännen från den femte perioden hafva på bågens topp en rund skifva (fig. 70—72). Äfven flera spännen från den sjette perioden hafva på samma ställe en rundel eller en bred oval, vanligen fastsittande, men någon gång, liksom under följande period, rörlig (fig. 134, 144, 147, 152).

På de breda spännena från början af den sjette perioden hafva af typologiska skäl öfverstyecket och understyecket olika form. Från denna period, hufvudsakligen från dess senare del, finnas emellertid några sådana spännen, på hvilka dessa två delar hafva nästan eller alldeles samma form. Ett sådant »likarmadt» spänne ses fig. 150; det är funnet ensamt, men att döma af ornamenten torde det förskrifva sig ungefär från periodens midt¹.

Jemte de korsformiga och de stora breda spännena träffar man i fynden från den sjette perioden också några smärre spännen, vanligen korta, samt jemförelsevis breda och tjocka. Liksom många spännen från föregående århundraden hafva de upptill en kort tvärskä, utan ändknoppar, hvilken är omgifven af en i nålen slutande

¹ Andra likarmade spännen från en senare del af den sjette perioden äro afbildade i *Antiqv. tidskrift för Sverige*, 2, sid. 300 (Forssa soeken i Helsingland) och pl. 1 fig. 1 och 2 (Hlade i Gestrikland; om detta fynd, se här ofvan sid. 256, not ²). Ett alldeles dylikt spänne är funnet i Finland och afbildadt i *Aspelin's Antiquités du Nord Finno-Ougrien*, fig. 1261.

Fig. 140. Silfverspanne, förgylt. Vester-
götland. 1.

Fig. 139. Silfverspanne, förgylt. Grönby,
Skåne. 2 3.

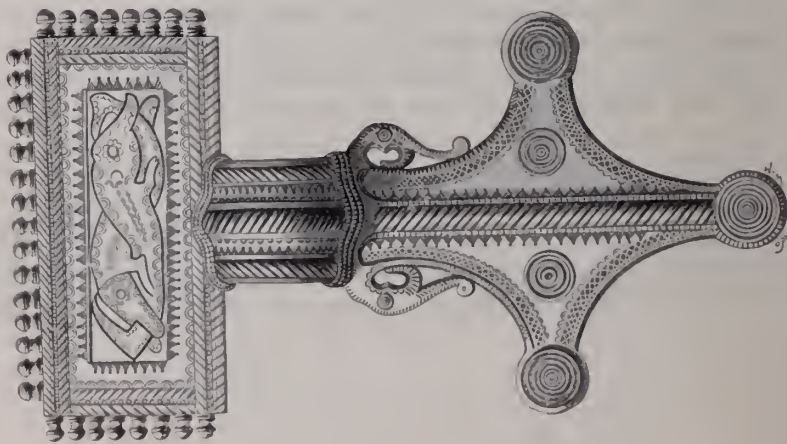

Fig. 138. Silfverspanne, med spår af förgyll-
ning. Roligheten, Norge. 2 3.

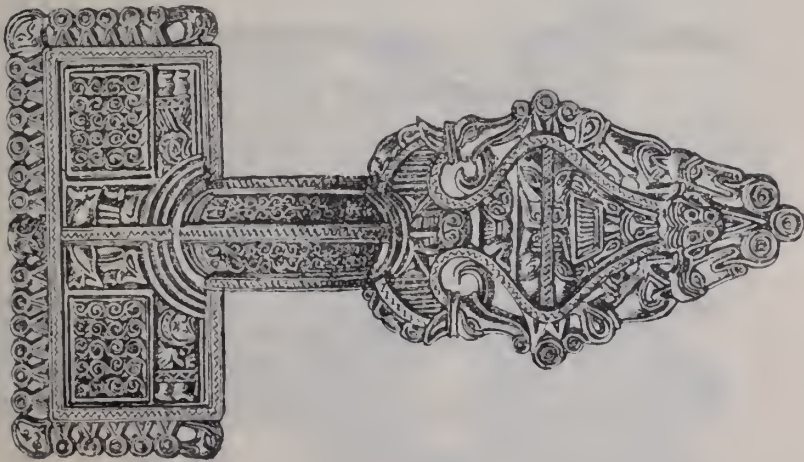

Fig. 141. Silverspänne, förgylld. Gummarsmark (Maglemosen), Sotland. 2. 3.

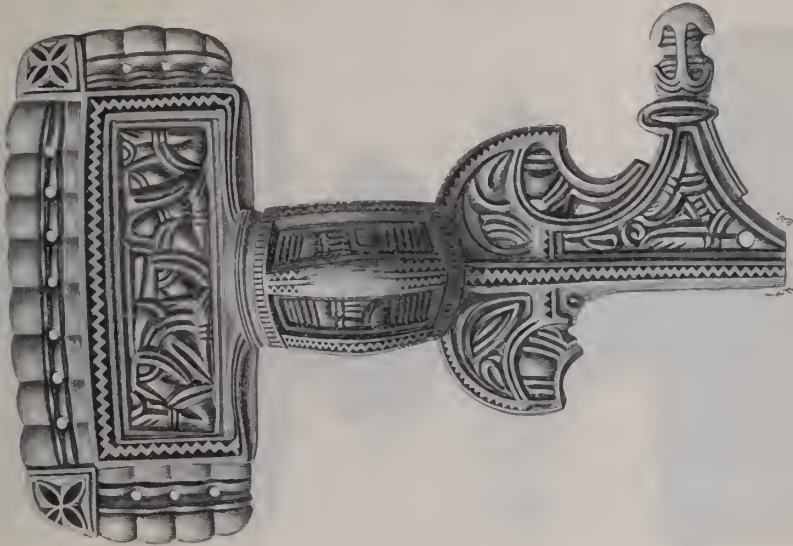

Fig. 142. Silverspänne, förgylld. Jernskogsboda, Vermland. 1.

Fig. 143. Silverspänne, förgylld. 4, Norge. 1. 2.

Fig. 145. Silverspänne, förgylldt. Indre Arne, Norge. 1 1.

Fig. 144. Guldspänne, med granater. Skodborg, Slesvig. 1 1.

Fig. 146. Silverspänne, förgylldt. Garpestad, Norge. 1 1.

Fig. 149. Bronsspanne, förgylt.
Bjällsta, Medelpad. 1/1.

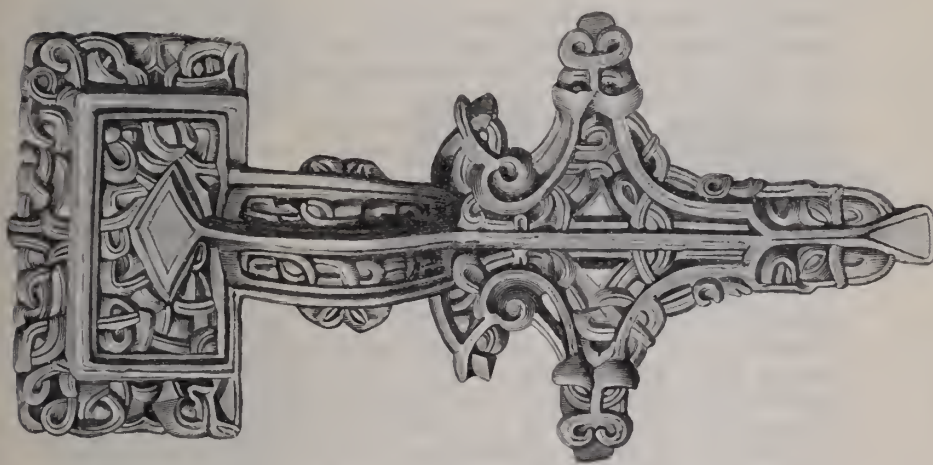

Fig. 148. Silfverspanne, förgylt.
Frederikshald, Norge. 1/1.

Fig. 147. Bronsspanne, förgylt.
Hallan, Helsingland. 1/1.

spiral (fig. 151). Af det följande få vi se, att äfven dessa små spämmen slutligen blifva »likarmade». En mellanform ses fig. 153.

*
*
*

Ett slags prydnader, som jemte spämmena hafva stor betydelse för tidsbestämningen under den sjette perioden, äro de runda, medaljliknande, ensidigt präglade guldsmycken, hvilka pläga kallas brakteater.¹ De äro gjorda här i Norden, men efterbildade efter efterbildningar af romerska, tvåsidigt präglade mynt eller medaljonger af guld från det 4:de — eller någon gång från det 5:te — århundradet.

¹ Namnet är bildadt af det latinska »bractea», som betyder en tunn (vanligen mycket tunn) plåt af guld eller annan metall. — För närmare kännedom om de nordiska guldbrakteaterna hänvisas till: *Atlas for nordisk oldkyndighed* (Kjöbenhavn 1857); den dithörande beskrifningen finnes i C. J. Thomsens afhandling *Om guldbracteaterne og bracteaternes tidligste brug som mynt*, tryckt i *Annaler for nordisk oldkyndighed*, 1855, sid. 265 o. följ. (Förstnämnda arbete citeras i det följande endast som *Atlas* och det senare endast som *Annaler*. Emedan figurerna i den del af *Atlas*, som behandlar brakteaterna, äro fortlöpande, anføres endast fig., ej planchen). — Stephens, *The Old-northern Runic Monuments of Scandinavia and England*, I—III (Kjöbenhavn 1866—1884), och *Handbook of the Old-northern Runic Monuments of Scandinavia and England* (Kjöbenhavn 1884). Brakteaterna hafva samma nummer i båda arbetena. — Montelius, *Från jernaldern* (Stockholm 1869; i det följande citeradt *Fr. jernald.*). — Worsaae, *Om forestillingerne på guldbracteaterne*, i *Årbøger*, 1870, sid. 382. — S. Bugge, *Bemærkninger om runeindskrifter på guld brakteater*, i *Årbøger*, 1871, sid. 171. — B. Salin, *De nordiska guldbrakteaterna. Några bidrag till kännedomen om brakteaternas utbredning och kulturhistoriska betydelse*. I *Antiqv. tidskrift f. Sv.*, 14: 2 (Stockholm 1895).

Professor Japetus Steenstrup har i två arbeten nyligen behandlat frågan om de nordiska guldbrakteaternas uppkomst och betydelse: *Yak-Lungta-bracteaterne, archaeologernes »nordiske gruppe af guldbracteater» fra den ældre jernalder, betragtede som særegne minder om en kultur-forbindelse imellem Høj-Asiens og det Skandinaviske Nordens folkefærd i tidlige århundreder af vor tidsregning, nærmest i folkevandringsstiden*, i *Videnskabs Selskabs Skrifter, 6. række, histor. og filosof. afd.*, I, 2 (Kjöbenhavn 1893), samt *Til forståelsen af Nordens »guldbracteat-fænomen» og dets betydning for Nord-Europas kulturhistoria*, i *Vidensk. Selsk. Forh.* (Kjöbenhavn 1897). Tyvärr

Fig. 150. Silfverspännen, förgylldt. Gillberga, Nerike. 2 s.

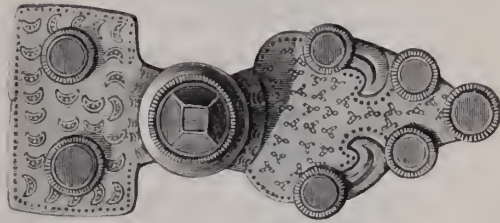

Fig. 152. Bronsspänne, med granater. Hade, Gestrikland. 1 1.

Fig. 151. Bronsspänne. Offerso, Norge. 1 1.

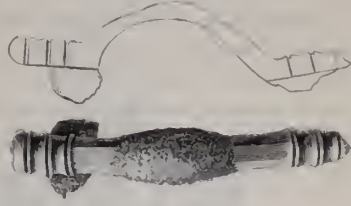

Fig. 153. Bronsspänne. Abeland, Norge. 1 1.

Fig. 154 visar en sådan i Norge funnen romersk guldmedaljong, som bär den under åren 364—375 regerande kejsaren Valentinianns I:s namn.¹

Här har man dessutom funnit flera »barbariska», d. v. s. icke af romerska konstnärer utförda, efterbildningar af dylika medaljonger, hvilka efterbildningar liksom originalen äro tvåsidigt präg-

Fig. 154. Romersk guldmedaljong. Vestre Houe, Norge. ¹ 1.

Fig. 155. Barbarisk efterbildning af en romersk guldmedaljong. Lilla Jored, Bohuslän. ¹ 1.

kan jag icke ansluta mig till den åsigt, som den högt förtjente förf. här uttalat. Ett inflytande från ett folk på ett annat, boende i en långt aflägsen trakt, bevisas icke af några likheter, som, äfven om de vore höjda öfver allt tvifvel, skulle kunna amorlunda förklaras. Man måste också uppvisa, på hvilket sätt och på hvilken väg detta inflytande gjort sig gällande, samt att företeelserna äro så samtida, att de kunna hafva egt samband med hvarandra.

¹ Medaljongen är jemte en bronskittel lik fig. 201 (se sid. 94 här nedan) funnen vid Vestre Hone i Vansø prestegjæld, Lister og Mandals

lade. Några af dessa likna originalen mera, andra mindre. Till det förra slaget hör det fig. 155 afbildade smycket, som är funnet vid Lilla Jored i Qville socken, Bohuslän.¹ Betydligt sämre är den fig. 156 afbildade hängprydnaden, som jemte flera i det följande omtalade saker är funnen i en graf vid Hove i Viks prestegjæld, Nordre Bergenhus amt, Norge.²

Både på fig. 155 och 156 ser man kring kejsarens hufvud det i ett par fritt hängande ändar slutande diadem, som omger kejsarens hufvud på många romerska medaljonger och mynt. De romerska bokstäfverna har man deremot icke kunnat återgifva, utan ersatt dem med fullkomligt meningslösa tecken.³

Ännu mera afvikande från originalet är det fig. 157 afbildade hängsmycket, som är funnet ensamt vid Tunalund i Hjelsta socken, Upland.⁴

De nu omtalade efterbildningarna äro ganska stora, och åtminstone de flesta — troligen alla — hafva ursprungligen varit afsedda att bäras. Andra äro mindre och hafva varit ämnade till mynt; troligen äro de minnen af en börjande myntprägling hos de germanska folk, som bodde på kontinenten, särskildt hos dem som

amt, i Norge; denna medaljong är afbildad i *Årsberetning af Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring* (i det följande betecknad endast *Årsberetn.*), 1868, sid. 98. — En gulmedaljong präglad för samma kejsare (i Antiochia) är funnen ensam vid Faxö i Prästö amt på Sjælland. *Fr. jernåld.*, fynd 105.

¹ Se sid. 255 här ofvan, not 4. — Att öglan är ursprunglig, visas deraf, att man på åtsidan lemnat plats för öglans ornering.

En efterbildning, som ännu närmare följer originalet (ett mynt af den 351—53 regerande kejsar Decentius), är den som hittats vid Gmheim i Norge; se här ofvan sid. 262.

² *Atlas*, fig. 14 — *Fr. jernåld.*, fynd 254 — Undset, *Fra Norges äldre jernalder, i Arböger*, 1880, sid. 153. — Lorange, *Samlingen af norske oldsager i Bergens Museum* (Bergen 1876), sid. 99.

Ett mycket liknande guldsmycke är funnet vid Midtmjelde i Haugs prestegjæld, Søndre Bergenhus amt, Norge. *Atlas*, fig. 15. — *Fr. jernåld.*, fynd 257.

³ Det kan emellertid ej väcka förvåning, att man i början af detta århundrade antog dessa tecken vara verklig skrift och försökte tolka denna. Se äfven Steenstrups *Til forståelsen af Nordens »guldraktat-fænomens*», sid. 57.

⁴ *Fr. jernåld.*, fynd 294. — Ett guldsmycke, hvars åtsida ganska mycket liknar fig. 157, är det här ofvan sid. 241 omtalade från Åk i Romsdalen. *Årsberetn.*, 1872, fig. 15.

funnit bostäder i Donauområdet, således nära eller inom det romerska rikets gränser. Originalen till de förra förskrifva sig i allmänhet från den Constantinska tiden, det fjärde århundradet, under det att de senare (fig. 159) imitera mynt från det femte århundradet (fig. 158).

Utom dessa tvåsidigt präglade medaljonger och mynt har man dels inom, dels utom Norden funnit flera ensidiga gulmedaljer, tydligen från början afsedda till hängprydnader. Det är egentligen endast dessa som kallas brakteater.

Fig. 156. Barbarisk efterbildning af en romersk gulmedaljong. Hove, Norge. ¹ 1

Fig. 157. Barbarisk efterbildning af en romersk gulmedaljong. Tunalund, Upland. ¹ 1

Några af dem (fig. 160) återgifva, liksom de tvåsidiga, på ett mer eller mindre misslyckadt sätt kejsarens bröstbild, alltid i profil, samt den af romerska bokstäfver bildade omskriften kring denna. ¹

¹ På ett troligen i England funnet guldhängsmycke af detta slag (*Atlas*, fig. 7) kan man igenkänna bokstäfverna — ANVSPFAVG, utgörande

En brakteat (fig. 161)¹ har en inskrift, hvilkens förra del visserligen, såsom vanligt, är oigenkänlig, men den senare delen är så väl kopierad, att man med lätthet läser den: ... TANSPFAVG. Originalen har således varit ett mynt eller en medaljong präglad för kejsar Coustans, hvilken regerade åren 337—350.

Fig. 158. Romerskt guldmynt (solidus).
Öland. ¹/₁.

Fig. 159. Barbarisk efterbildning af
en solidus. Sverige. ¹/₁.

Fig. 160. Guldbrakteat. Tjurkö,
Bleking. ¹/₁.

Fig. 161. Guldbrakteat. Broholm,
Fyen. ¹/₁.

Fig. 162. Byzantiskt guldmynt, prägladt
för Theodosius II. ¹/₁.

Fig. 163. Guldbrakteat. Maglemøsen,
Sælland. ¹/₁.

slutet af kejsarens namn samt hans på vanligt sätt förkortade titel: Pivs Felix AVGVSTVS. Bokstäfverna äro bakvända, troligen emedan de af den oerfarne efterbildaren skuros rättvända i formen eller stampen.

¹ Den är jemte en alldeles dylik och många andra guldsaker funnen vid Broholm på Fyen; se sid. 117 här nedan.

Andra brakteater, hvilka likaledes endast visa en bröstbild i profil, hafva en omskrift med runor, de skrifteecken, med hvilka den efterbildande germanen var mera förtrogen än med de romerska bokstäfverna. En sådan brakteat (fig. 163), funnen jeute andra prydnader vid torfskärning i Maglemosen på Sællaud (sid. 117), visar kejsarens bröstbild; den högra handen håller ett spjut, och i en sköld, som täcker den venstra skuldran, ser man bilden af en ryttare.

Fig. 164. Guldbrakteat. Darum, Jylland. $\frac{1}{1}$.

Fig. 165. Guldbrakteat. Skonager, Jylland. $\frac{1}{1}$.

Fig. 166. Guldbrakteat. Skåne. $\frac{1}{1}$.

Fig. 167. Guldbrakteat. Skodborg, Slesvig. $\frac{1}{1}$.

Fig. 168. Guldbrakteat. Skorsborg, Jylland. $\frac{1}{1}$.

Det är en jmförelsevis väl gjord efterbildning efter ett sådant guldmynt som fig. 162. Att kejsaren är afbildad en face på myntet och i profil på brakteaten, finer sin naturliga förklaring deri, att den barbariska stämpelskäraren ej kunde framställa honom på annat sätt än i profil. Mynt med denna bild — alla med en ryttare på skölden — äro slagna icke endast, såsom originalet till fig. 162, för Theodosius II utan också för andra kejsare under 400-talet.

Flera andra brakteater finnas också, hvilka likaledes återgifva kejsarens bröstbild omgifven af ruor (fig. 164). Ofta kan man utan

Fig. 169. Guldbrakteat. Vä, Skåne. 1).

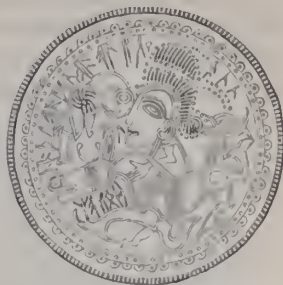

Fig. 170. Guldbrakteat.
Fyen. 1).

Fig. 171. Guldbrakteat.
Maglemøsen, Sölland. 1).

Fig. 172. Guldbrakteat.
Öster-Hyftes, Gotland. 1).

Fig. 173. Guldbrakteat.
Garpestad, Norge. 1).

Fig. 174. Guldbrakteat.
Skåne. 1).

svårighet igenkänna både diademmet med de fritt hängande ändarna och det spänne, som på skuldran sammanhåller manteln (jfr fig. 154). På något yngre brakteater är diademmet otydligare eller för-

svinnuet, och såsom doktor Salin i sin nyligen utgifna, förtjenstfulla afhandling om guldbrakteatern visat,¹ avslutas då ofta håret bak-till i ett fogelhufvud (fig. 165), beroende på den förkärlek för dylik avslutning af allehanda föremål, som nordborna hade. Stundom tillkommer framför ansigtet en fogel, och någon gång, ehuru sällan, ses en menniskofigur der.

På några brakteater ser man i stället för kopian af kejsarens bröstbild en hel menniskobild (fig. 166 och 167) eller flera menniskor (fig. 168).²

Vida vanligare äro de brakteater, som visa ett menniskohufvud öfver ett fyrfota djur. Denna grupp är den talrikaste af alla.

På några, hvilka nästan alla höra till de äldsta inom gruppen, är djuret afbildadt med skägg, således troligen en bock (fig. 169); på de flesta saknar djuret skägg (fig. 170).

Betrakta vi de äldre bland dem, hvilkas djur saknar skägg, finna vi icke blott den ridande mannens hufvud utan också vissa delar af hans kropp framställda, ehuru hufvudet är opropor-tionerligt stort i förhållande till kroppen. Ytterst sällan kan man se ryttarens ben (fig. 170),³ men hans ena arm och hand äro ej så sällan synliga (fig. 170 och 171), om än äfven de ganska snart försvinna, liksom halsen eller öfverkroppen, hvarigenom hufvudet kommer att sitta omedelbart på djurets rygg.

Att brakteatern af denna grupp äro yngre än sådana brak-teater med endast ett menniskohufvud som fig. 160. framgår redan deraf att det diadem med fritt hängande ändar, som omgaf kejsarens hufvud på de romerska originalen, och som äfven återfinnes på fig. 160 och de samtida brakteatern, sällan är igenkänligt på

¹ Salin, i *Antiqv. tidskr. f. Sv.*, 14: 2, sid. 36; jemför hans fig. 50 och 51 (fig. 164 och 165 här ofvan).

² Jfr de mycket liknande bilder, som äro skurna i ovala eller runda prydnader af glaspasta, funna på flera ställen i Norden och norra Tyskland. — Stephens, i *Arböger*, 1873, sid. 50 (två funna på Sjel-land). — *Arsberetn.*, 1892, sid. 92, fig. 6 (funnen i Nordre Bergenhus amt). — *Zeitschrift für Ethnologie*, 1882, sid. 179 (en från Sverige, troligen Skåne). — *Verhandlungen d. Berliner Anthropol. Gesellschaft*, 1887, sid. 688, n. fl. ställen. — Emedan den som först ådrog sig uppmärksamhet var funnen på ön Als i Sönderjylland, kallas de i Tyskland »Alsen-Gemmen».

³ *Atlas*, fig. 101. — Den i *Atlas* fig. 73 afbildade brakteaten är mycket afvikande och hör tydligen till en senare tid.

brakteater med ett människohufvud öfver ett djur.¹ Det torde ej vara en tillfällighet, att den fig. 170 afbildade brakteaten, på hvilken ryttarens både arm och ben ses, är en af de få till den gruppen hörande, som också visar diademet och dess två fria ändrar.

Fig. 175. Guldbrakteat. Broholm, Fyen. ¹1.

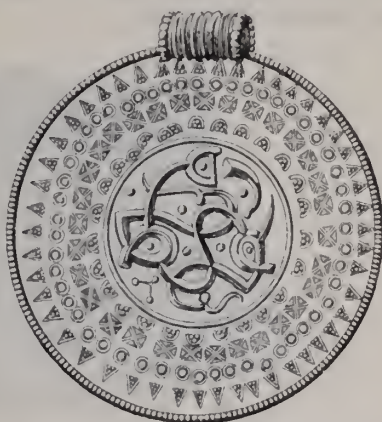

Fig. 176. Guldbrakteat. Overhornbek, Jylland. ¹1.

Fig. 177. Guldbrakteat. Skodborg, Slesvig. ¹1.

Fig. 178. Guldbrakteat. Skara. ¹1.

Fig. 179. Guldbrakteat. Simones, Norge. ¹1.

På de brakteater, der djuret har boeskskägg, ses endast ett människohufvud, men hvarken ryttarens ben eller hans arm. Lik-

¹ Fig. 171—174. Se äfven *Atlas*, fig. 117, 130, 135; *Fr. jernald.*, pl. I fig. 6 och 24.

som flera samtida är den fig. 169 afbildade brakteaten stor och rikt prydd med flera kretsar af ornament rundt om midtbilden.¹

På de yngsta till denna grupp hörande brakteaterna äro såväl hufvudet som djuret mycket illa tecknade. De äldre brakteaterna af denna grupp hafva ofta en inskrift med runor; på de yngre ses runor sällan eller aldrig.

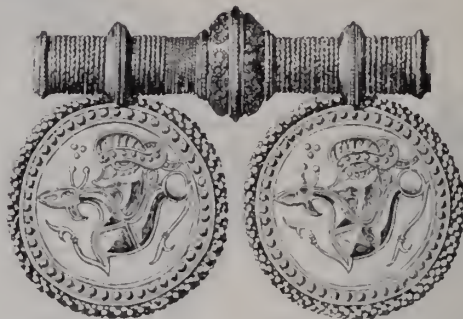

Fig. 180. Guldsmykke. Stenholt, Selland. 11.

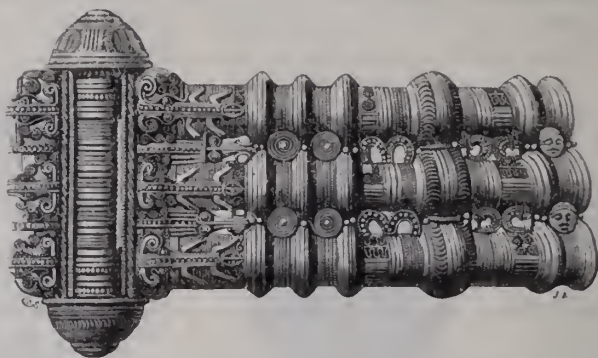

Fig. 181. Del af guldhalsmycke. Olleberg, Västergötland. 11.

En annan stor grupp guldbrakeater utgöres af dem, som endast visa bilden af ett djnr, antingen med framåtvändt hufvud (fig. 175)

¹ Originalen till fig. 169 är jemte två dylika (den ena är *graverad*, ej präglad) redan år 1674 funnen vid Vä i Skåne, nära Kristianstad. *Fr. jernäld.*, fynd 351; *Atlas*, fig. 142. — I den innersta och yttersta ornamentskretsen ses en zigzaglinie, som skiljer från hvarandra en mängd

eller med bakåtvändt hufvud (fig. 176—179).¹ Fynden ådagalägga, att de äldsta brakteaterna af denna grupp äro lika gamla som de äldre brakteaterna med människohufvud öfver ett djur (utan boekskägg). På de till denna grupp hörande brakteaterna ses så godt som aldrig runor.

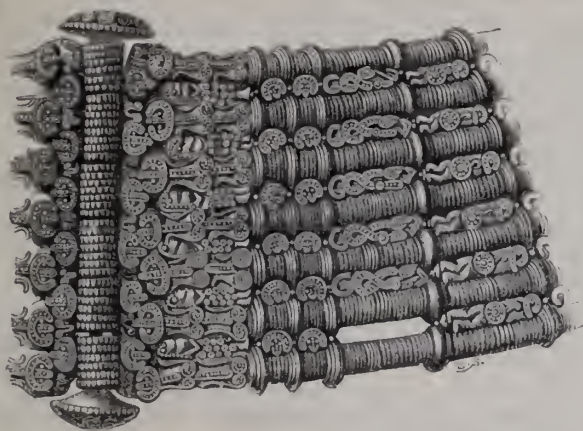

Fig. 182. Del af guldhalsmycke. Mone, Västergötland. $\frac{1}{1}$.

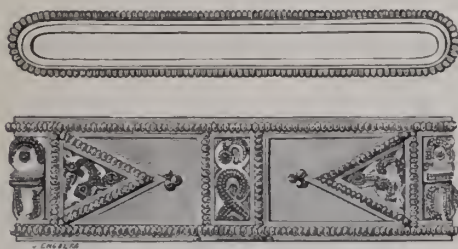

Fig. 183. Guldbeslag till svärdsslida. Bocka, Bohuslän. $\frac{1}{1}$.

I sitt nyss omtalade arbete fäster Salin uppmärksamheten derpå, att man vid förfärdigandet af de tvåsidiga efterbildningarna efter romerska medaljonger och de äldsta brakteaterna försökt framställa bilderna i relief på samma sätt som på originalerna, men att man

i olika riktning vända, små trianglar; dessa likna mycket de med slipade stenar fyllda trianglar, som ses på den sid. 103 omtalade, i Siebenbürgen funna guldmedaljongen från det 4:de århundradet.

¹ Salin, a. u. arb., sid. 67.

snart, då detta visade sig vara svårt, sökt hjälpa upp reliefen genom konturteckning, d. v. s. derigenom att upphöjda linier följa bildernas konturer. Senare modellerades ofta figurerna ganska höga med släta, mot hvarandra vinkelställda ytor (fig. 174). Detta är, säger han, »synnerligen betecknande för en viss art af träsnideri, som än i dag är i bruk hos vår allmoge och som, efter hvad flera fynd utvisa, äfven var omtyckt af våra hedniska förfäder». Han antager derföre, att den vid brakteaternas framställande använda »pressformen varit skuren i trä»,¹ liksom vi sett, att många spännen från nu i fråga varande tid tydligen äro gjorda med en i trä skuren form eller modell.

För korthetens skull betecknar jag de fyra för nu föreliggande fråga viktigaste brakteatgrupperna med bokstäfverna A, B, C och D, i närmaste öfverensstämmelse med hvad jag gjort i mitt redan 1869 utgifna arbete *Från jernaldern*,² så att

- A betecknar de brakteater, som visa endast bröstbilden af en människa, ofta med inskrift i missförstådda bokstäfver eller i runor;
- B de brakteater, som visa människobilder, men hvarken kunna hänföras till A eller C;
- C de brakteater, som visa ett människohufvud öfver ett fyrfota djur;
- D de brakteater, som visa ett (eller flera) djur, men intet människohufvud deröfver.

* * *

Öglorna på många guldbrakteater äro ganska stora och prydda med filigransirater. Andra brakteater äro fästa på långa guldrör med omvexlande bredare och smalare uppsvällningar och prydda med filigran (fig. 180). Då något tvifvel ej råder om, att dessa brakteater äro nordiska arbeten, och då ingen anledning finnes för det antagande, att i alla dessa fall öglorna eller rören äro gjorda i något annat land än brakteaterna, så finna vi häraf, att det hela måste betraktas som nordiskt arbete.

¹ Salin, a. u. arb., sid. 33, 60.

² Olikheten är endast, att jag nu till gruppen A för alla brakteater med endast bröstbild, äfven sådana som hafva runinskrift, samt att jag till gruppen D för äfven sådana brakteater, som 1869 bildade gruppen F.

Detta bekräftas också deraf, att andra smycken af liknande art från denna tid anträffats här i Norden. Hit höra de två armband, som hittats vid Svindinge på Fyen,¹ och framför allt de tre praktfulla halssmycken, som uppgräfts i Vestergötland och på Öland (fig. 181, 182),² äfvensom det afluggna stycke af en stor ring, som för några år sedan hittats vid Köinge i Halland.³

På alla dessa smycken, liksom på de rör vid hvilka brakteatern äro fästa, ses omvexlande bredare och smalare uppsvällningar, — ofta tre smala, en bred, — och filigransirater. Smyckena äro visserligen alla nära beslägtade med hvarandra, men ej alla lika. Också torde det ej blott af typologiska skäl, — först en enkel, sedan en 2-, 3-dubbel och slutligen en mångdubbel ring, — utan ock på grund af olikheten i ornamenten vara otvifvelaktigt, att de tre halssmyckena ej äro alldeles samtida: det af tre rör (fig. 181) är äldre än de båda andra, och det af sju rör (fig. 182) yngst.

De sist omtalade filigransiraterna äro förvånande fina och vittna om en hög konstskicklighet, men de framställningar af människor och djur, som ses på halssmyckena, visa sig icke kunna vara romerska eller byzantinska arbeten, utan måste vara nordiska. Utom Norden äro ej heller dylika smycken funna.⁴

¹ Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 447. — (Dansk) *Antiquarisk tidsskrift*, 1846—48, sid. 143.

² Ett, af tre rör (fig. 181), hittades 1827 vid Olleberg nära Falköping; ett annat, af fem rör (*Sv. forns.*, fig. 467), 1860 vid Färjestaden i Torslunda socken på Öland; det tredje, af sju rör (fig. 182), 1864 nära Möne kyrka i Vestergötland. De förvaras alla tre i Statens Historiska Museum (N:is 492, 2766 och 3248). Montelius, *Statens Historiska Museum* (5:te upplagan), sid. 46.

³ St. H. M. 8540. Montelius, *Les temps préhistoriques en Suède* (Paris 1895), fig. 284.

⁴ I Sibirien har man visserligen, såsom friherre Nordenskiöld meddelat mig, funnit en halsring bildad af sex smala guldringar fästa på hvarandra ungefär så som på de svenska halsringarna; men det sibiriska halssmycket skiljer sig för öfrigt både genom sin inrättning och ornering — ingen ledgång finnes, ringarnas ändar trädas ej in i hvarandra, och ringarna äro släta, utan uppsvällningar och utan filigransirater — så mycket från de svenska, att de ej kunna hänföras till samma typ. Det sibiriska smycket är afbildadt af N. Witsen i *Noort ooster gedeelte van Asia en Europa*, 2 (Amsterdam 1705), sid. 748.

Med filigran äro också, utom andra guldarbeten från denna tid,¹ ett par smalare² och flera breda beslag,³ till svärdsblad (fig. 183 och 184) samt ett par sådana till kaffen af ett svärd (fig. 185) prydda.

De fig. 184 och 185 afbildade guldbeslagen äro jemte en stor mängd andra guldsaker funna år 1774 vid Tureholm nära Trösa i Södermanland. Till fyndet, som vägde öfver 12 kilogram (29 \bar{a}), och som är det största man känner från hela Norden, hörde också

Fig. 184. Guldbeslag till svärdsblida. Tureholm, Södermanland. ¹ 1.

Fig. 185. Guldbeslag till svärdsfäste. Tureholm, Södermanland. ¹ 1.

¹ Ett par bitar af sådana guldarbeten med mycket fina filigransirater äro funna i en af de stora högarna vid Gaulå Upsala. B. E. Hildebrand, i *Compte rendu du congrès de Stockholm*, 1874, sid. 605.

² Sverige: Ett funnet ensamt vid Mällby i Västergötland (*Fr. jernäld.*, pl. 8 fig. 11; *Sv. forns.*, fig. 416). — Originalt till fig. 183 funnet ensamt vid Backa i Lurs soeken, Bohuslän (*Fr. jernäld.*, pl. 8 fig. 12; *Sv. forns.*, fig. 417; Montelius, *Bohuslänska fornsaker*, fig. 89 a—d).

³ Norge: Två funna jemte 10 guldrakteater m. m. vid Stavjordet i Eidsvold pgd (sid. 119 här nedan). — Ett funnet jemte 22 guldrakteater m. m. vid Sletner i Eidsbergs pgd (sid. 120 här nedan). — Ett funnet ensamt i Etue eller Skoneviks pgd, S. Bergenhus amt; vid ena kanten är med ledgång ett litet rembeslag af guld fästadt (*Årsberetn.*, 1867, sid. 66, fig. 24). — Ett funnet ensamt vid Egge i V. Slidre pgd, Kristians amt; vid ena kanten är ett litet guldspänne för en smal rem fästadt (*Rygh*, anf. arb., fig. 201).

Sverige: Originalt till fig. 184 (vid ena kanten sitter ett smalt rembeslag af guld; andra sidan ses *Sv. forns.*, fig. 419 b), funnet jemte ett söndrigt guldbeslag, som troligen varit dylikt (*Sv. forns.*, fig. 418), och många andra guldsaker vid Tureholm (se här ofvan).

Danmark: Ett funnet jemte 13 guldrakteater vid Darum i Ribe amt (sid. 120 här nedan). — Ett funnet ensamt vid Oure på Gudme mark

den fig. 187 afbildade massiva halsringen, prydd med inslagna half-månformiga sirater; dess vikt är icke mindre än 985,4 gram.¹

Från den sjette perioden förskrifva sig äfven många andra i Skandinavien funna, liknande halsringar, dels släta, dels prydda med inslagna sirater; några äro af ett stycke (fig. 186),² andra af

nära Broholm, Fyen (Sehested, *Fortidsminder og oldsager fra egnen om Broholm*, sid. 206, pl. XLV fig. 6, båda sidorna). — Ett funnet ensamt vid Folby i Århus amt (Boye, *Oplysende fortegnelse over de gjenstunde i det Kgl. Museum for nordiske oldsager i Kjöbenhavn, der ere forarbejdede af eller prydede med ædle metaller*, Kjöbenhavn 1859, n:o 772).

¹ *Se. forns.*, fig. 471.

² Sverige: En smal, hel, med inslagna sirater (lika fig. 216), funnen ensam vid Dyple i Tofta s:n, på Gotland (St. H. M. 7662). — En tjock, hel, med inslagna halfmånar, funnen vid Storegården Bragnun i Floby s:n, Vestergötland; vikt 827,7 gram; ändarna hafva varit hoplödda (St. H. M. 6234). — En tjock, ofullständig, med inslagna sirater (fig. 216), funnen vid Lund i Naums s:n, Vestergötland; ändarna hafva varit hoplödda (St. H. M. 6067). — En tjock, ofullständig, med dylika sirater, funnen vid Arges i Hemse s:n, på Gotland (St. H. M. 1446). — En smal, med inslagna sirater (ej lika de föregående), funnen vid Torneby i Köpings s:n, på Öland (St. H. M. 4192). — En smal, med inslagna sirater (triangel med tre punkter), funnen jemte 2 guldringar m. m. vid Gällqvist nära Skara (sid. 118 här nedan); afbildad i *Månadsbladet* 1892, sid. 12. — Två släta (ändarna hafva varit hoplödda), funna jemte 8 mindre, på en gulden uppträdda guldringar, vid Bankälla i Värings s:n, Vestergötland (St. H. M. 16). — En slät, funnen jemte 4 nu förstörda guldringar vid Tuna i Husby s:n, Långhundra härad, Upland (St. H. M. 1258). — En slät, smal, funnen jemte en halsring af samma form som fig. 187 och tre andra större guldringar vid Solviksborg å Lindö egor i Kärrbo s:n, Vestmanland (St. H. M. 4203). — Hit böra vi måhända(?) äfven hänföra de två nu i spiral, af ungefär en armrings storlek lagda, mot ändarna tjockare och der utsirade guldringar, som anträffats den ena i den sid. 255 här ofvan omtalade grafven vid Lilla Jored i Bohuslän, och den andra vid Hässleby i Algutsrum s:n, på Öland (St. H. M. 801).

Danmark samt Slesvig-Holstein: Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 431 (vår fig. 186), 432. — Boye, *Oplysende fortegnelse*, n:is 362, 363. — Müller, *Ordning af Danmarks oldsager, Jernalderen*, fig. 562 (tre ringar af denna typ äro kända från Danmark). — Mestorf, *Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein*, fig. 594.

Från Norge är, enligt meddelande af prof. Rygh, ingen ring af denna typ känd.

trå, med ett slags enkel ledgång baktill (fig. 187).¹ De äro alla massiva och af rent eller silfverblandadt (blekt) guld.

Fig. 186. Guldhalssring, massiv. Kratskov, Lolland. ¹ 2.

¹ Sverige: Den ofvan omtalade från Tureholm. — En hel och hälften af en annan ring, båda tjocka och prydda med inslagna sirater, funna 1722 nära Askersund och troligen nedsmälta (*Acta literaria Suecica*, I, sid. 590; Hofberg, *Nerikes gamla minnen*, sid. 74). — En slät, smal, funnen jemte en halsring lik fig. 186 och andra guldringar vid Solviksborg i Vestmanland (St. H. M. 4203) — En slät, smal, funnen vid Haborgskulle i Tegneby s:n, på Oroust, Bohuslän (St. H. M. 15). — Fem släta, af hvilka två halfva, funna vid Dingle i Tose (Svarteborgs) s:n, Bohuslän (St. H. M. 2055; *Sv. forns.*, fig. 473; Montelius och Ekhoﬀ, *Bohuslänska fornsaker*, sid. 257, fig. 167). —

Äfven utom Skandinavien äro halsringar af dessa båda typer funna, men endast i sådana länder, som hörde till eller stodo i

Fig. 187. Guldhalsring, massiv. Tureholm, Södermanland. $\frac{2}{3}$ s.

En slät, tjock, funnen vid Neder-Ljungby i Tanums s:n, Bohuslän (St. H. M. 1538; Montelius och Ekhoff, anf. arb., sid. 145, fig. 112).

Norge: *Årsberetn.*, 1869, sid. 87 (hälften af en slät, tjock, funnen temligen högt till fjälls, ej långt från den urgamla vägen till Jemtland, i Verdalens prestegjæld, Nordre Thronhjems amt). — *Årsberetn.*, 1881, sid. 91 (afb. i Rygh's *Norske oldsager*, fig. 297; hel, tjock, med inslagna sirater; funnen vid Vashus i Heskestad, Stavanger amt). — *Årsberetn.*, 1884, sid. 68 (hälften af en slät, funnen vid Mortenstuen

nära förbindelse med det nordiska området: Hannover, Pommern, Ryska Östersjöprovinserna och Finland.¹

i Kristians amt). — Enligt meddelande af prof. Rygh äro dessutom en slät ring af denna typ och en bit af en smal sådan ring funna i Norge, den förra vid Ås i Buskeruds amt, den senare i Stokke s:n, Jarlsberg och Larviks amt.

Danmark och Slesvig-Holstein: Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 443, 444. — Boye, anf. arb., n:is 364—372. — Sehested, *Fortidsminder og oldsager fra egnen om Broholm*, sid. 199, pl. XLI—XLIV (3 hela, släta, samt 16 bitar, deraf 10 släta och 6 med inslagna halfmånar och andra sirater, funna jemte 1 spänne, 7 brakvæter m. m. af guld vid Broholm på Fyen) och sid. 206, pl. XLY fig. 4 (en hel med inslagna halfmånar, funnen vid Hesselagergård, nära Broholm, på Fyen; densamma som fig. 443 i Worsaae's anf. arb.) Se sid. 117, 119 här nedan. — Vedel, *Bornholms oldtidsminder og oldsager*, sid. 191, 394 och 395 (2 släta, funna på Bornholm, den ena i Vestermarie socken, afb. fig. 383, den andra vid Dalsgård i Olsker socken). — Müller, anf. arb., fig. 563 (17 hela och bitar af flera äro funna i Dammark). — Worsaae, *Om Slesvigs eller Sønderjyllands oldtidsminder*, sid. 85 (2 halfva. släta, funna i Slesvig, den ena vid Ullernup i Sønderborg amt, på samma ställe som en guldrakteat, sid. 119 här nedan, den andra i Fohl socken, Haderslev amt).

¹ Hannover: En halsring af två stycken, af guld, men *ihålig*; den är prydd med inslagna halfmånar och funnen i en torfnosse vid Mulsum, jemte 5 med öglor försedda guldmünt af Valentinianus III och Anastasius (Hahn, *Der Fund von Lengerich*, sid. 3; Lindenschmit, *Handbuch der deutschen Alterthumskunde*, pl. XIII; den der lemnade uppgiften, att ringen skulle vara funnen i en graf, är oriktig).

Pommern: En liten bit af en tjock halsring med inslagna sirater; fyndorten ej närmare känd (Stralsunds Museum). — En tjock, massiv, med inslagna halfmånar prydd halsring af guld, som, ehuru en del af den släta midten felas, väger ieke mindre än 1422 gr.; har sannolikt varit af ett stycke; funnen vid Neu-Mexikow nära Stargard i Hinter-Pommern (H. Selmann, *Die Cultur Pommerns in vorgeschichtlicher Zeit*, i *Baltische Studien*, XLVI, Stettin 1896, sid. 185, pl. V fig. 42).

Curland: En af *silfver*, delvis förgylld, massiv, med inslagna sirater; afbruten vid midten, men troligen af ett stycke; funnen vid Pilten (Riga Museum; Aspelin, *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*, fig. 1840; *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga* 1896, sid. 23, pl. 3 fig. 9).

Finland: En af *silfver*, med förgyllda tvärband, afbruten vid midten, men troligen af ett stycke; funnen vid Bergby i Vörrå s:n, Österbotten, enligt uppgift tillsammans med flera spännen och andra saker af typer från slutet af den sjette och början af den sjunde perioden (Aspelin, anf. arb., fig. 1272; de spännen, som uppgifvas

Det är otvifvelaktigt, att de nu omtalade halsringarna af ett stycke äro typologiskt äldre än de af två. På de förra äro ofta sådana sirater som fig. 216 inslagna, under det att de senare prydas med halfmånar (fig. 217), hvilka sällan förekomma på de förra.

Dessa halfmånar återfinnas deremot på andra arbeten från samma tid, bl. a. på några ovala spirallingar af guld (fig. 188), hvilka troligen varit mynningsbeslag på svärdssidor. Sådana spirallingar, dels prydda med dessa sirater,¹ dels släta,² äro funna på flera ställen i Skandinavien. Från andra länder känner jag ingen.

* * *

Bland vapnen böra vi i främsta rummet egna vår uppmärksamhet åt svärdens.

Såsom fig. 112 här ofvan visar, hade svärdens vid öfvergångstiden från den femte till den sjette perioden ett slags mycket kort, rak parerstang och tveeggad klinga. Hela kafflen är stundom bronsbeklädd; öfverst ses ofta en låg, rundadt aflång eller tresidig knapp.

höra till fyndet, äro afbildade der fig. 1273—79). — Se äfven en liknande bronshalsring från Österbotten (samma arb., fig. 1245).

¹ Sverige: *Se. forns.*, fig. 470 (vår fig. 188, f. ensam vid Hultsjö Bengtsgården nära Venersborg i Vestergötland; St. H. M. 382).

Danmark: Vedel, *anf. arb.*, fig. 384, sid. 191, 395 (en hel och ett stycke af en dylik, funna jemte 13 vest- och östromerska guldmynt m. m. vid Kåsbygård i Ruthsker socken, Boruholm; den hela är äfven afbildad i Worsaac's *Nordiske oldsager*, fig. 430, och i Müller's *anf. arb.*, fig. 572; se sid. 108 här nedan).

² Sverige: Två ovala spirallingar, uppträdda jemte flera smärre spiraler på en stor, slät ring, allt af guld; funnet i sjön Vammeln, Södermanland (*Se. forns.*, fig. 457). — Montelius och Ekhoft, *Bohuslänska fornsaker*, fig. 248 (funnen ensam å Balltorp Kungsgården i Fässbergs socken, södra Bohuslän; St. H. M. 8374. Ett tunt, smalt guldband är viradt om midten). — En funnen vid Frändefors kyrka, på Dal (St. H. M. 4914). — En funnen i Böda sn på Öland (St. H. M. 8629).

Norge: Två ovala spirallingar, båda släta, funna jemte 14 guldrakteater m. m. vid Övre Toyen i Akershus amt (sid. 121 här nedan). — En funnen jemte 13 guldrakteater m. m. vid Övre Malde i Stavanger amt (sid. 120). — En funnen jemte 10 guldrakteater m. m. vid Stavjordet i Eidsvold pgd, Romerike (sid. 119).

Danmark: En slät, oval ring, funnen jemte 5 guldrakteater m. m. vid Killerup nära Odense på Fyen (sid. 121 här nedan).

Ur en graf vid Ewebö i Nordfjord, Nordre Bergenhus amt, upptogs för några år sedan ett sådant tveeggadt svärd med fäste af trä (fig. 190), som mycket liknar ett från det till nämnda öfvergångstid hörande Nydam-mossfyndet.¹ Ewebö-grafven innehöll dessutom ett skelett, en sköldbuckla af jern lik fig. 122, men med en kort spets, en remsölja af brons (fig. 189) med två djurhufvud, som likna dem på spännena fig. 74 och 138, ett »urtepotteformet» ler-

Fig. 188. Guldbeslag till svärsslida. Hultsjö, Västergötland. ¹/₁.

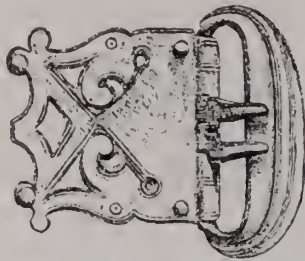

Fig. 189. Sölja af brons. Ewebö, Norge. ²/₃.

Fig. 190. Träfäste till ett tveeggadt jernsvärd. Ewebö, Norge. ¹/₃.

kärl, en svarfvad skål af björk, ett egendomligt föremål (»stanke-ring») af trä, tyg med inväfda ornament och fransar, m. m. Att grafven förskrifver sig från det 5:te århundradet, visas af ett i den liggande, med ögla försedt, ej mycket nött guldmynt af kejsar Theodosios. Man antager, att det är Theodosius II.² Denne kejsare regerade visserligen från år 408 ända till 450, men myntet kan vara prägladt under den förra delen af hans regering, och

¹ Engelhardt, *Nydam mosefund*, pl. VI fig. 4. — Om detta fynd se sid. 269 här ofvan.

² Se sid. 106 här nedan, not ⁴.

svärdet var sannolikt ej nytt, då det följde sin siste egare i grafven.¹

Ett par svärdsknappar af brons från den förra delen af sjette perioden, funna jemte bronsdoppskor och många andra saker i Pors-

Fig. 191. Svärdsfäste af trä och förgylldt silfver. Snartemo, Norge. $\frac{2}{3}$.

Fig. 192. Svärdsknapp af brons. Porskar mosse, Jylland. $\frac{1}{1}$.

Fig. 193. Svärdsknapp af brons. Porskar mosse, Jylland. $\frac{1}{1}$.

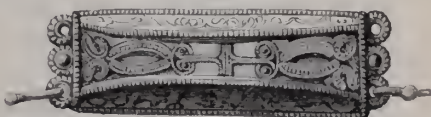

Fig. 194. Svärdsknapp af guld. Skurup, Skåne. $\frac{1}{1}$.

Fig. 195. Svärdsknapp af silfver och guld, med granater. Glafs fjölen, Vermland. $\frac{1}{1}$.

¹ G. Gustafson, *Evebøfundet og nogle andre nye gravfund fra Gloppen, i Bergens Museums årsberetning for 1889*. Jfr samme förf:s uppsats *A strange wooden object found in a Norwegian tumulus*, i samma *Årsberetning for 1890*. — *Årsberetn. af Foren. til norske fortidsmind. bevaring*, 1889, sid. 70, fig. 6—9 och 17.

kar mosse vid Horsens, i Jylland,¹ äro återgifna fig. 192 och 193; de hafva en lågt tresidig form och sluta vid båda ändarna i djurhufvud.

Ett märkligt svärdsfäste af förgylt silfver med dylik knapp (fig. 191) är funnet i en 17 fot lång, 4 fot bred, med hällar täckt graf vid Övre Snartemo i Hegebostads s:n, Lister och Mandals amt. Svärdet var tveeggadt, och grafven innehöll dessutom en sköldbuckla, försedd med spets, en yxa och 4 spjutspetsar af jern, samt en glasbägare lik fig. 202, en bronskittel lik fig. 201, ett bronsfat likt fig. 199, m. m.²

En präktig svärdsknapp af guld med filigransirater (fig. 194), funnen ensam vid Skurnap i Skåne, hör till denna period, — och troligen dess förra hälft eller midt, — såsom både formen och siraterna visa.³

Till ungefär samma tid hör originalet till fig. 195, som är funnet i sjön Glafsjölen, Vermland. Tvärstången, svärdsfästets öfre hjalte, är af silfver; den låga trekantiga knappen af guld är på ena sidan prydd med verroterie eloisonnée, på den andra med enkla filigransirater.⁴

Äfven under den senare delen af perioden hafva svärdsknapparna en tresidig form, men äro högre. En sådan, af förgylt silfver gjord knapp, på hvars ena sida en tunn, med filigransirater prydd guldplåt är inlagd, hör till ett tveeggadt svärd, som jemte en sköldbuckla af jern med hög spets och en stor spjutspets m. m. upptogs ur en grafhög vid Hodueland i Lindås pgd, Nordhordland, i Norge.⁵

Till slutet af sjette perioden och öfvergångstiden mellan denna period och den sjunde höra sådana, ännu något högre svärdsknappar som fig. 1 å pl. 18 i *Förhist. per.*⁶

Kaffen var under den sjette perioden stundom beklädd med metall, någon gång med guld, såsom Tureholmsfyndet visar (fig. 185).

¹ *Arbøger*, 1881, sid. 128, 176.

² *Årsberetn.*, 1878, sid. 299, fig. 15. Emedan inga ben funnos i grafven, har liket tydligen varit obrändt.

³ St. H. M. 3671.

⁴ St. H. M. 1067.

⁵ *Årsberetn.*, 1893, sid. 141.

⁶ Vedel, *anf. arb.*, sid. 158, fig. 307.

Svärdsslidornas doppskor hade vid slutet af den femte och i början af den sjette perioden dels sådan form som fig. 117, dels voro de U-formiga. Den senare typen blef sedan den vanliga. En,

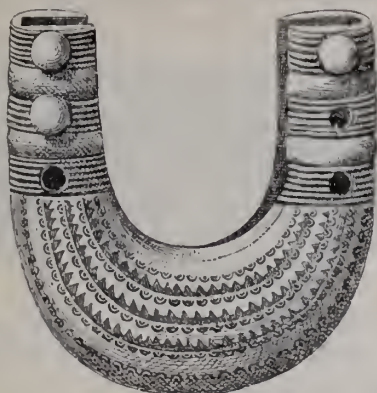

Fig. 196. Svärdsdoppsko af brons. Porsker mosse, Jylland. ¹1.

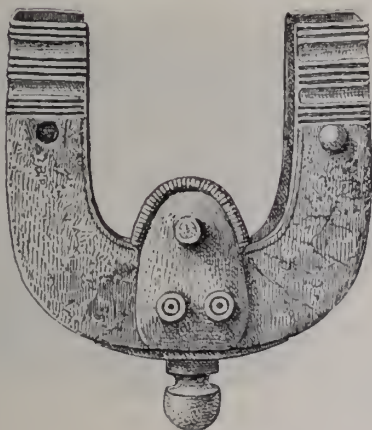

Fig. 197. Svärdsdoppsko af brons. Porsker mosse, Jylland. ¹1.

Fig. 198. Svärdsdoppsko af silver, med niello. Sjörröd, Skåne. ¹1.

afbildad fig. 197, slutar nedtill i en knopp, som är alldeles lik dem på de äldre korsformiga spännena (fig. 126); denna doppsko är, liksom originalet till fig. 196, funnen i den nyssomtalade Porsker mosse. Andra af samma form (fig. 198) äro jemte stycken af svärd-fästen med flera saker af silver — delvis förgylt och prydt med

niello — finna i sanden vid Finjasjöns strand å Sjöröds egor, nära Hesseholm, i Skåne.¹

Åtminstone i Norge hade sköldbucklorna under en stor del af denna period hufvudsakligen samma form som under slutet af den femte. Flera likna fig. 122,² någon gång med en kort spets.³

Mot slutet af den sjette perioden och under öfvergångstiden till den sjunde hade sköldbucklorna ej sällan en liten rund, flat knopp på toppen,⁴ stundom äfven dylika knoppar på brättet (fig. 2 å pl. 18 i *Förhist. per.*)⁵

* * *

Äfven i fynden från den sjette perioden förekomma många kärl af brons och glas, hvilka, liksom vissa typer af lerkärl, äro af vigt för den närmare tidsbestämmelsen.

Under den femte perioden hade man ett slags bronsskålar eller fat med tre ringar (fig. 93). Liknande träffas också någon gång under den sjette.⁶

Skålar eller fat af brons med drifna bucklor på den ntåtböjda kanten (fig. 199) förekomma i några skandinaviska fynd från början af den sjette perioden.⁷ De äro tydligen införda från vestra Europa, emedan dylika bronsfat träffats i nordvestra Tyskland, Belgien och Frankrike.⁸ De förhållanden, under hvilka de der uppträda, visa att de flesta förskrifva sig från det 4:de och början af det 5:te århundradet.

¹ *Sv. forns.*, fig. 410, 414, 427, 433; St. H. M. 2437.

² *Årsberetn.*, 1886, sid. 67; 1890, sid. 80; 1892, sid. 117, 122. — *Årböger*, 1880, sid. 98 (funnen i Norge jemte ett korsformigt brons-spänne af gammal typ, sid. 95, fig. 6).

³ Såsom i den sid. 88 härofvän omtalade grafven vid Enebö. Se äfven *Årsberetn.*, 1881, sid. 96.

⁴ *Årsberetn.*, 1887, sid. 118.

⁵ Vedel, anf. arb., sid. 159, fig. 315 (och 316); och *Efterskrift til Bornholms oldtidsminder og oldsager* (Kjöbenhavn 1897), sid. 58, fig. 51.

⁶ Fyndet från Hauge på Jæderen (sid. 123).

⁷ Fynden från Snartemo, Sötvät, Blindheim, Vashus och Lunde (sid. 90, 116, 123 och 124). — Jfr *Sv. forns.*, fig. 380 (Medelpad).

⁸ Undset, i *Årböger*, 1880, sid. 142.

I den sydöstra delen af Norge har man funnit flera bronskärl lika fig. 200. Dessa östlandske kärl, till hvilka man i södra Skandinavien har träffat några ganska nära svarande sidostycken, höra dels till den femte,¹ dels till en mycket tidig del af den sjette pe-

Fig. 199. Bronsfat. Blindheim, Norge. 14.

Fig. 200. Bronskittel. Sau, Norge. 15.

Fig. 201. Bronskittel. Hauge, Norge. 15.

rioden; i flera grafvar äro de nämligen funna tillsammans med vapen af utvecklade Nydamstyper. Ett kärl af denna typ visar sig

¹ Ett kärl, som lär vara af denna form, är t. o. m. funnet tillsammans med en guldberlock och ett spänne från en tidig del af den fjärde perioden. Rygh, anf. arb., fig. 232; Nicolaysen, *Norske fornlevninger*, sid. 839.

genom en latinsk inskrift vara af främmande arbete;¹ äfven de andra, åtminstone många bland dem, torde vara införda från utlandet, och troligen kunna vi spåra den nordiska arbetarens hand endast i de ofta klumpiga lagningar, genom pånitade plåtar eller på annat sätt, som ses på flera af dem.²

Som inhemska arbeten kunna vi ej heller betrakta de bronskittlar lika fig. 201, hvilka i stort antal träffats i vestra Norge och tydligen blifvit införda dit från vestra Europa. Alldeles dylika kärl äro nämligen funna i England, norra Frankrike, Belgien och Nordtyskland.³

Många fynd visa, att dessa vestlandske bronskittlar förskrifva sig från tiden omkring år 400 och från det 5:te århundradet.

En sådan kittel stod i den graf vid Åk i Romsdalen, Norge, som är omtalad sid. 241, och som innehöll en med ögla försedd barbarisk efterbildning i guld efter ett mynt prägladt för den 350—353 regerande kejsar Magnentius, två spännen, det ena hakkorsformigt (med fem armar), det andra afbildadt fig. 89, samt ett lerkärl likt fig. 205 och ett »urtepotteformet» lerkärl m. m.⁴

En kittel af denna typ innehöll den fig. 154 afbildade guldmedaljongen med kejsar Valentinianns I:s namn, således från tiden omkring år 370.⁵

I en kittel af samma typ, hvilken stod i en grafhög vid Borgund i Fjeldbergs pgd, Søndhordland, Norge, låg ett guldmynt prägladt i Trier för kejsar Gratianus (367—383); myntet, försedt med en ögla, är mycket nött.⁶

En kittel af denna typ upptogs också ur Kragehul mosse på Fyen tillsammans med en mängd saker, hvilka, såsom vi sett, för-

¹ Rygh, *anf. arb.*, fig. 347.

² Rygh, *anf. arb.*, fig. 352. — Undset, i *Arböger*, 1880, sid. 139.

³ Undset, *anf. st.* sid. 141. — Den största från Norden kända kittel af denna typ har icke mindre än 85,5 ems diameter. *Årsberetn.*, 1895, sid. 87.

⁴ Rygh, *anf. arb.*, fig. 238; *Årsberetn.*, 1872, sid. 76, fig. 13—20. — En bronskittel af denna typ skall vara funnen i en grafhög »Flaghaugen» vid Avaldsnes kyrka på Karmöen i Norge tillsammans med romerska bronskärl från det 3:dje århundradet, men de närmare omständigheterna vid detta fynd äro ej tillräckligt väl kända. Lorange, *Bergens Museum*, sid. 70; *Arböger*, 1880, sid. 140.

⁵ *Arböger*, 1880, sid. 140.

⁶ *Årsberetn.*, 1879, sid. 235.

skrifva sig från öfvergångstiden mellan den femte och sjette perioden.¹

Vid Börte i Mo pgd, Bratsberg amt, har man i en hög funnit en sådan kittel, innehållande brända ben, samt ett bronsspänne af sen Nydams-typ.²

Flera andra i det följande omtalade fynd, som innehålla dylika kärl, tillhöra den förra hälften af den sjette perioden.

* * *

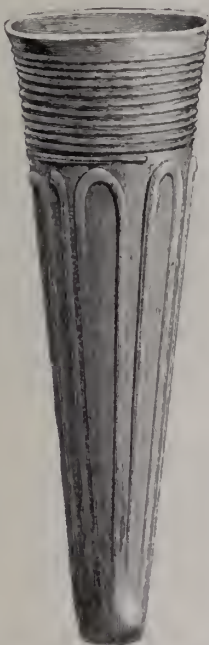

Fig. 202. Glasbägare. Langsøter, Norge. 13.

Fig. 203. Glasbägare. Langlo, Norge. 13.

Glasbägare med pålagda glastrådar af samma färg som kärlet och i form af smala, höga båggar (fig. 97) förekomma, såsom vi hafva sett, redan i fynd från slutet af den femte perioden. Ett par

¹ Engelhardt, *Kragehul mosefund*, pl. IV fig. 24.

² *Arsberetn.*, 1877, sid. 30, fig. 16 (spännet).

visa sig genom arten af sina sirater vara något ålderdomligare än de öfriga.¹

Sådana glasbägare, dels komiska och utan fot (fig. 202), dels mera jemnbreda och med en liten, låg fot (fig. 203), hafva anträffats i många nordiska fynd från den sjette perioden. Dessa glas äro allmänna i Norge;² några hafva äfven uppgräfts i Sverige³ och Danmark.⁴

Redan af det skäl, att dylika kärl varit i bruk under det 4:de århundradet, kunna vi draga den slutsatsen, att de fynd från den

¹ Detta gäller särskildt om det sid. 250 omtalade från Kannikegård på Bornholm. Äfven fig. 97 synes vara af en något äldre typ än fig. 202 och 203.

² Rygh, *Norske oldsager*, fig. 337 (vår fig. 202; funnet vid Söndre Langsæter i Trygstad pgd, Småleuene amt) och 338 (mera jemnbredt och med låg fot; funnet jemte ett bronsfat med tre ringar, ett spänne af förgylt silfver m. m. i en grafkammare vid Hauge i Klep pgd, Stavanger amt; sid. 123). År 1885 kände man 18 sådana glas från Norge. — Utom dessa båda afbildningar kunna följande anföras: Montelius, *Från jernaldern*, pl. 8 fig. 8 (med låg fot; funnen jemte en guldrakteat m. m. i en stor grafkammare vid Vest-Ly i Klep pgd, Stavanger amt). — Lorange, *auf. arb.*, sid. 68 (bägaren konisk, med mycket liten fot, funnen jemte ett svärd, några lerkärl m. m. i en stor grafkammare på Jæderen). — *Arsberetn.* 1872, sid. 104, fig. 4 (vår fig. 203; funnen jemte ett stort spänne af förgylt silfver, ett korsformigt bronsspänne m. m. i ett röse vid Langlo i Ske s:n, Jarlsberg och Larviks amt).

³ Originalen till fig. 97, funnet jemte ett bronsspänne i en graf vid Sjögerstad nära Sköfde i Vestergötland (St. H. M. 7327; sid. 250 här ofvan). — Ett glas likt fig. 203, funnet jemte ett bronsspänne i en graf vid Nygårds s:n på Gotland (St. H. M. 6504; sid. 250 här ofvan). — Ett dylikt glas, med mycket liten fot och få, breda bågar, funnet vid Habblingbo på Gotland (nr James Curle j:rs samling i Priorwood, Skotland).

⁴ En glasbägare lik fig. 203 är för länge sedan funnen vid Gudumlund, nära Ålborg, i Jylland (Dansk *Antiquarisk tidsskrift*, 1843—45, sid. 114). — En, något äldre, från Bornholm är omtalad här ofvan not ¹ och sid. 250. — En lik fig. 203 är funnen nära Kobbe å på Bornholm (Vedel, *Efterskrift*, sid. 38, fig. 49). — Ett drykeshorn af glas med dylika sirater är funnet i en af de till den femte perioden hörande grafvarna vid Himlingöie på Sælland (Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 320; *Mémoires de la Société des Antiquaires du Nord*, 1869, pl. I fig. 3; sid. 235 här ofvan, not 1). — Originalen till fig. 312 i Worsaae's *Nordiske oldsager* är funnet i Norge och äfven afbildadt i Ryghs *auf. arb.*, fig. 337.

sjette perioden, hvori de förekomma, förskrifva sig från det 5:te århundradet. Detta bekräftas också, såsom vi skola se, af allt hvad vi för öfrigt känna.

Liknande höga, stundom strutlika glaskärl förekomma också i norra Tyskland, Belgien och England.¹ Såvidt man känner de närmare omständigheterna vid dessa fynd, tala äfven de för, att kärnen höra till nyss angifna tid. Från en något senare tid torde de med dylika sirater prydda, men lägre och vidare glaskärl förskrifva sig, som uppgräfts på flera germanska graffält i England och vestra delen af kontinenten.²

Äfven glaskärl af andra typer hafva någon gång anträffats i nordiska fynd från denna tid, dels sådana kärl med inslipade ovaler, som vi lärt känna under den föregående perioden (sid. 252),³ dels andra.

¹ Tyskland: Det sid. 250 omtalade fyndet från Kossewen i Ost-Preussen. — En glasbägare af denna typ är funnen i en graf vid Warnikam i Ost-Preussen jemte ett silfverspänne från senare delen af 300-talet och ett bandformigt guldbleck med pressade figurer: gladiatorstrider mot vildsvin och pantrar (meddelande af amanuensen Alm-gren). — Lindenschmit, *Handbuch der deutschen Alterthumskunde*, pl. XXXII fig. 7 (med låg fot; funnen vid Wiesbaden). Se äfven Lindenschmit. *Das römisch-germanische Central-Museum in bildlichen Darstellungen aus seinen Sammlungen* (Mainz 1889), pl. XV fig. 16, 17; och samma förf:s *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*, IV pl. 59 fig. 4.

Belgien: *Annales de la Société archéologique de Namur*, VI, pl. I fig. 21 (utan fot; från det sid. 264 omtalade graffältet vid Samson).

England: Ch. Roach Smith, *Collectanea antiqua*, III, sid. 5, pl. III fig. 8 (utan fot, strutlik; funnen vid Ozingell i Kent); VI, sid. 204, pl. XXXIX (utan fot; mycket högt och ganska smalt; funnet vid Kempston i Bedfordshire). — Akerman, *An archæological Index*, sid. 131, pl. XIV fig. 12 (med liten fot; funnen på Isle of Wight). — I British Museum såg jag dessutom 1896 ett glas af detta slag, funnet vid East Shefford i Berkshire.

² *Archæological Journal*, IV, sid. 157 (England). — Baudot, *Mémoire sur les sépultures des Barbares de l'époque mérovingienne, découvertes en Bourgogne, et particulièrement à Charnay*, i *Mémoires de la Commission des antiquités du département de la Côte-d'or*, V, pl. XXII fig. 6, 9 (Charnay). — Ett dylikt glas från Upland ses i *Sv. fornsm.*, fig. 385.

³ Fynden från Sötvet och Vashus i Norge (sid. 116 och 123).

Så har man i en graf vid Haugstad i Hetland pgd, Stavangers amt, funnit en skål af grönaktigt glas (fig. 204 b), hvilken är alldeles lik en som i Köln hittats tillsammans med ett bronsmynt af kejsar Maximianus Hereules (285—305).¹ På den norska skålen har ett stycke af kanten varit urslagen och fastsatt med ett förgylldt metallband; för symmetriens skull har man tillagt tre andra dylika band, så att alla dessa fyra band varit ställda korsvis.

Fig. 204 a. Band af förgylld metall på glasets fig. 204 b. ¹ 1.

Fig. 204 b. Glas. Haugstad, Norge. ¹ 2.

Rundt om skålen, invid kanten, har dessutom ett bredt, med djursirater prydt band af förgylld metall varit fäst (fig. 204 a). Ur grafven vid Haugstad upptogos äfven ett korsförmigt bronsspänne likt fig. 126, en bronskittel lik fig. 201, m. m.² Fyndet från Köln gör det sannolikare, att den vid Haugstad funna skålen blifvit nedlagd i grafven under det 5:te århundradets förra än under dess

¹ Enligt benäget meddelande af amanuensen Almgren. Glasets och myntets lågo jemte andra glaskärl i en grafkista af bly.

² *Årsberetn.*, 1883, sid. 57, fig. 1.

senare hälft; ornamenten på metallbandet visa, liksom bronsspännet att grafven icke kan vara äldre än nämnda århundrades början.

* * *

Bland de under den sjette perioden allmänna lerkärlen kunna vi här endast dröja vid två typer: sådana med ett öra försedda kärl som fig. 205 och de af norska fornforskare med skäl benämnda »urtepotteformede» kärlen (fig. 206). De senare utmärkas, utom af den lätt igenkänliga formen, också deraf att de ofta äro ovanligt rikt ornerade, och att den lermassa, hvaraf de äro gjorda, är starkt uppblandad med fina stenpartiklar (glimmer eller asbest).

Fig. 205. Lerkärl. Holmegård, Norge. 1 s.

Fig. 206. »Urtepotteformet» lerkärl. Fevang, Norge. 1 s.

Båda typerna äro till stort antal anträffade i norska fynd från denna period;¹ de förekomma också i de delar af Sverige, som fordom hört till Norge eller stått i liflig förbindelse med detta land.²

* * *

De under den sjette perioden förekommande ornamentsmotiven äro äfven af ganska stor vikt för den nu föreliggande frågan.

Bland dem är det några, som lätt röja sitt romerska ursprung. Hit höra spiralsirater som fig. 207; det ur dessa utvecklade orna-

¹ Rygh, anf. arb., fig. 361 (vår fig. 205) och fig. 370—377 (vår fig. 206). Af hvardera typen voro 1885 mer än 200 kärl kända i Norge.

² *Sv. forns.*, fig. 392 (Medelpad), 394 (Bohuslän). -- Montelius, *Bohuslänska fornsaker*, fig. 132, 136, och »Bihang, Fynd från Greby i Tanums socken», fig. 3 och 6 (med en glasbit i bottens midt).

mentet fig. 208; efterbildningar efter bladrankor (fig. 210), hvilka ej böra förvexlas med spiraler; samt suodd- och flät-sirater som fig. 211 och 212.

Att dessa ornament, då de visa sig på nordiska arbeten från den sjette perioden, hufvudsakligen måste tillhöra en tidig del af den, framgår af allt hvad vi veta om dem.

Fig. 207.

Fig. 208.

Fig. 209.

Fig. 210.

Fig. 211.

Fig. 212.

Fig. 213. *Silfverspännen.*
Gotland. ¹ 1.

Fig. 214.

Fig. 215.

Fig. 216.

Fig. 217.

Spiraler lika fig. 207 ses dels på en ur Nydam mosse upptagen svärdsdoppsko (silfverinläggning i jern),¹ dels på ett par spännen, som tydligen förskrifva sig från tiden omkring år 400; ett af dem är återgifvet här fig. 213.²

¹ Engelhardt, *Nydam mosefund*, pl. IX fig. 44.

² Originalen, af silfver och funnet på Gotland, tillhör herr James Curle's värderika samling och är afbildadt af honom i *Notes upon three early Iron Age brooches from the island of Gotland, Sweden*, i *Proceedings*

Sådana sirater som fig. 208 pryda ett präktigt spänne af silfver, med guldbeläggning och niello, som hör till det här ofvan (sid. 234) omtalade, vid Årslev på Fyen anträffade fyndet från den femte perioden.¹

Efterbildningar efter bladrankor, som stå de romerska originalen närmare än de liknande sirater vi träffa på nordiska arbeten från den sjette perioden, förekomma på några nr Vimosen och Nydam mosse upptagna föremål.² Rankor mycket lika fig. 210 ses på arbeten funna på kontinenten och tillhörande tiden omkring år 400 (fig. 209).³

Sådana snodd- och flätornament som fig. 211 och 212 äro mycket vanliga på romerska arbeten från de första århundradena efter Kristi födelse.

Det af en triangel och en på dennes spets sittande krets bildade ornamentet (fig. 214) är inpassadt eller inristadt på några arbeten från föregående århundraden⁴ och från den sjette perioden.⁵ Triangeln är fylld med streek på olika sätt, och kretsen enkel eller dubbel. Samma motiv återfinnes äfven i form af utskjutande likar kring de tre fria sidorna af öfverstycket på några breda

of the Society of Antiquaries of Scotland, XXIX, sid. 296, fig. 4. — Ett annat, i Danmark funnet, spänne från ungefär samma tid, på hvilket liknande spiraler ses, är afbildadt i Worsaae's *The industrial Arts of Denmark* (*South Kensington Museum Art Handbooks*; London, 1882), fig. 208.

¹ Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 386.

² Engelhardt, *Vimose fundet*, pl. 7 och 10, och *Nydam mosefund*, pl. IX fig. 44; i båda fallen äro dessa ornament silfverinläggningar i jern.

³ Th. Eck, *Les deux cimetières gallo-romains de Vermaud et de Saint-Quentin* (Paris 1891), pl. II fig. 6, sid. 125.

⁴ *Se. forns.*, fig. 342 (guldring, funnen jemte ett guldmünt prägladt för kejsar Titus år 71). — *Årböger*, 1881, sid. 129, fig. 2 (dylik guldring, äfven afbildad i *Årböger*, 1880, sid. 210, fig. 7; jfr fig. 6). — Engelhardt, *Vimose fundet*, pl. 2 fig. 16 (benkam).

⁵ Engelhardt, *Kragehul mosefund*, pl. I fig. 11. — *Årböger*, 1881, sid. 132, fig. 18 (Porsker mose). — Rygh, *anf. arb.*, fig. 247 (korsformigt bronsspänne). — *Arsberetn.*, 1878, fig. 21 (»urtepotteformet» lerkärl); 1881, fig. 10 (guldring); 1888, fig. 7 (spännet fig. 138 här ofvan). — *Atlas*, fig. 104 (guldring). — *Fr. jernäld.*, pl. 2 fig. 6 (guldring).

Äfven utom Norden träffas detta motiv på germanska arbeten: en remsölja från Namur (teekning af d:r Salin) och den sid. 86, not ¹ omtalade halsringen från Pilten i Curland.

spännen från sistnämnda period (fig. 140). Ett dylikt ornament (fig. 215) ses, hugget i sten, på den vid Ravenna belägna, märkliga grafbyggnad, som en gång inneslutit den år 526 aflidne östgöta-konungen Theodorichs kvarlevor.¹

Impunsade ornament lika fig. 216 ses dels på guldhalsringar af typen fig. 186, dels på guldraketeater.

Halfmånformiga sirater (fig. 217) äro, såsom vi sett (sid. 87), impunsade på flera guldarbeten, såsom på halsringar af typen fig. 187, någon gång äfven på de typologiskt äldre halsringarna af typen fig. 186, på ovala spiralringar lika fig. 188, samt på några raketeater.²

Af stor vigt för tidsbestämningen äro också de talrika djur-ornament — antingen hela djur eller endast djurhufvud — som förekomma under den sjette perioden. Men dels tillåter ej utrymmet att här ingå på denna fråga, dels kommer den att inom kort utförligt behandlas af dr Salin.

Att många guldarbeten från denna på guld rika tid äro prydda med filigransirater, hafva vi redan sett. Det är sirater antingen af pålödda trådar och korn eller af endast pålödda trådar, vanligen fint tvärstrierade. Konsten att arbeta i filigran var, såsom vi minnas (sid. 211), känd här i Norden redan under det första århundradet efter Kr. föd.; men det är egentligen först under den sjette perioden, som man här utfört större arbeten af detta slag, arbeten hvilka genom sin storlek, dyrbarhet och finhet väcka efterverldens förvåning och beundran.

En nyhet för denna period är deremot det så kallade »verroterie cloisonnée», hvilket vi funnit pryda några spännen och andra föremål (sid. 62). Att dessa saker äro tillverkade i Skandinavien, är obestriddligt, emedan de äro af typer, som endast återfinnas här. Således är det också klart, att man här kände och utöfvade konsten att arbeta i »verroterie cloisonnée»; men man synes icke hafva lärt sig det förr än ett par mansåldrar efter den sjette periodens början. Från den första tredjedelen af denna period torde man, lika litet som från föregående tid, hafva träffat några här i Norden arbetade föremål, som äro prydda på detta sätt. I fynd som tillhöra tiden

¹ R. Dohme, *Geschichte der deutschen Baukunst* (Berlin 1887), sid. 7, fig. 2.

² *Atlas*, fig. 106, 152, 229.

omkring år 500 förekomma deremot sådana föremål, och under den senare delen af den sjette perioden, liksom under den sjunde, äro nordiska arbeten med »verroterie cloisonnée» ej sällsynta.

Äfven i andra af germanska folk bebodda länder äro dylika arbeten från denna tid ganska allmänna. Vackra prof derpå träffades i den år 481 aflidna frankiska konungen Childerik I:s graf, som 1653 upptäcktes vid Tournay i Belgien.¹ Andra äro äldre. Så äro några till det stora från slutet af det 4:de århundradet härstammande fyndet från Szilágy-Somlyó i Siebenbürgen hörande spännerna prydda med ett slags primitiv »verroterie cloisonnée»; så är äfven fallet med en eller par på samma ställe, men många år förut, funna guldmedaljonger, präglade för romerska kejsare, som lefde under sist nämnda århundrade. Några af spännerna i detta fynd voro prydda ej med planslipade, från hvarandra endast genom den kantställda guldplåten skilda stenar, utan genom spridda, rundade stenar, såsom på arbeten från föregående tid.²

Konsten att pryda metallarbeten med »verroterie cloisonnée» är endast genom arten af det inlagda skild från den redan i det gamla Egypten kända och i medeltidens Europa liksom i nutidens Ost-Asien högt uppdrifna konsten att pryda med »émail cloisonné».³

* * *

Af stor vigt för den absoluta tidsbestämningen äro i allmänhet de fynd, som innehålla mynt.

Hvad den nu i fråga varande perioden beträffar finnes det emellertid en omständighet som gör, att icke alla de mynt, som anträffats tillsamman med andra föremål, kunna gifva värderika upplysningar om dessa föremåls ålder. De mynt, som förekommo här i Norden under den sjette perioden, voro dels romerska silfvermynt (»denarer»), dels romerska och byzantinska guldmynt (»solidi»).

Silfvermynten voro emellertid så godt som alla präglade under de två första århundradena efter Kr. f.öd. De voro således gamla, när de kommo ned i jorden; de äro också vanligen mycket nötta,

¹ Cochet, *Le tombeau de Childéric I:er* (Paris 1859).

² F. von Pulszky, *Die Goldfunde von Szilágy-Somlyó* (Budapest 1890).

³ Ch. de Linas, *Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée*, I—III (Paris 1877—1887).

stundom så, att prägelns ej längre är tydlig.¹ Följaktligen hafva de ingen betydelse för den nu föreliggande frågan.

Att de romerska denarerna från nämnda århundraden så länge voro i omlopp här i Norden, liksom annorstädes,² beror derpå, att de romerska silfvermynt, som präglades efter det 3:dje århundradets början, voro af mycket sämre halt än de äldre, hvarför de sistnämnda voro eftersökta, och de andra såsom underhaltiga ej gerna mottogos i betalning.

Värdefulla upplysningar om den sjette periodens kronologi få vi deremot af de romerska och byzantinska guldmynt, solidi, från denna tid, hvilka anträffats här i Norden.

De flesta af dessa solidi äro präglade under det 5:te århundradet; några bära den i början af det 6:te århundradet döde kejsaren Anastasii namn. Antalet i de skandinaviska länderna funna solidi från tiden mellan Theodosii I:s död 395 och slutet af Anastasii regering 518 är ganska stort.³ Men från den sistnämndes närmaste efterträdare, Justinus (518—527) och Justinianus (527—565), äro endast några mycket få mynt funna i Skandinavien, och dessa hafva samtliga hittats ensamma.⁴

¹ *Fr. jernåld.*, fynd 51 (28 denarer och 5 solidi), 59 (1 denar och 1 solidus). — *Årböger*, 1894, sid. 334, fynd 68 (17 denarer, 1 guldrakteat, m. m.), 72 (211 denarer, 2 guldrakteater, m. m.).

Att denarer från de två första århundradena också anträffas i nordiska fynd från vikingatiden, beror antingen derpå att de varit i omlopp så länge, eller ock derpå att man då, liksom i senare tid, vid arbete i jorden hittat sådana mynt. Se t. ex. *Fr. jernåld.*, fynd 64, 374. — *Årböger*, 1894, fynd 52 (jfr *Ant. tidskr. f. Sv.*, 14: 2, sid. 22).

² I den å föregående sida omtalade, år 481 aflidne, frankiske konungen Childerik I:s graf lågo mer än 200 denarer, de flesta från 1:sta och 2:dra århundradena, samt mer än 100 solidi från det 5:te århundradet.

³ Montelius, *Från jernåldern*, fynd 117—234, och i *Månadsbladet*, 1872, sid. 74. — Salin, *Romerska och byzantinska guldmynt funna i svensk jord*, i *Månadsbl.*, 1892, sid. 114. — P. Hauberg, *Skandiaviens fund af romersk guld- och sølvmynt för år 550*, i *Årböger*, 1894, sid. 325 (der upptagas såsom funna i Skåne de 7 solidi, som i sjelfva verket jemte några andra höra till ett fynd från Elsehoved på Fyen. I *Månadsbladet* 1872, sid. 74, upptog jag visserligen, på grund af en bestämd uppgift, detta fynd såsom skåniskt; men det har sedermera visat sig, att uppgiften var oriktig. Sehested, *Porttidsminder og oldsager fra egnen om Broholm*, sid. 211. Se här nedan sid. 109).

⁴ Ett mynt med Justinii och tre med Justiniani namn äro kända från Skandinavien. Det förstnämnda är funnet på Bornholm; af de senare

De i Skandinavien funna solidi från tiden mellan 395 och 518 äro mycket ojemnt fördelade, såsom vi se af följande öfversigt, — deri icke blott de romerska mynten, utan också de samtida, barbariska efterbildningarna äro inräkuade:

	Före Anastasius (395—491).	Anastasius ¹ (491—518).	Summa.
Jylland	2	—	2
Danmark utom Jylland och Bornholm ²	20	2	22
Danmark utom Bornholm	22	2	24
Bornholm	108	8	116
Öland	143	—	143
Gotland	52	33	85
Dessa tre öar tillhopa	303	41	344
Skåne och östra Götaland . . .	29	2	31
Södermanland och Upland . . .	23	2	25
Östra Norrland ³	2	—	2
Skåne och östra delen af halfön	54	4	58
Vestergötland	2	—	2
Öfriga delar af vestra Götaland	—	—	—
Vestra Svealand och vestra Norrland	—	—	—
Norge	1	—	1
Vestra delen af halfön	3	—	3
Hela Skandinavien, tillhopa	382	47	429

Från de tre nämnda öarna i Östersjön samt från östra Danmark (östra Fyen och Sælland) och östra delen af den Skandina-

värd 2 från Gotland och 1 från Södermanland. *Fr. jernåld.*, fynd 236—8; *Månadsbl.*, 1892, sid. 126.

¹ Af Anastasii närmaste företrädares, den åren 474—491 regerande kejsaren Zeno's mynt äro endast 8 funna på Öland, men 18 på Gotland, 19 på Bornholm och 17 i öfriga delar af Norden.

² Alla äro funna i östra delen af Fyen och på Sælland.

³ Båda mynten äro funna i Medelpad.

viska halfön äro således från nu i fråga varande tid icke mindre än 424 guldmynt kända (bland dem 109 af Zeno och Anastasius), under det att man från vestra Danmark (Jylland), vestra Sverige och hela Norge ej känner mer än 5 sådana mynt (alla äldre än Zeno).

Det är således klart, att dessa mynt kommit till Norden icke från vester eller sydvest, utan från sydost, närmast från den södra Östersjökusten. Der har man också, särskildt på kusten i närheten af Weichselmynningarna, gjort några stora fynd af sådana mynt.

Så hittades år 1822 vid Klein Tramp nära Braunsberg en mängd solidi från denna tid, af hvilka nära 100 blefvo beskrifna; de yngsta voro präglade på 450-talet. På samma ställe fann man sexton år derefter 18 solidi från förra hälften af det 5:te århundradet.¹

Vid Bresin nära Putzig i Westpreussen gjordes i slutet af förra århundradet ett fynd af icke mindre än 150 solidi, präglade för Theodosius II—Anastasius; de allra flesta (nio tiondedelar af hela antalet) buro Anastasii namn.²

Särskild uppmärksamhet förtjenar den omständigheten, att något för Anastasius, den siste af de nu i fråga varande kejsarne, prägladt mynt aldrig blifvit, såvidt oss är bekant, funnet på Öland, under det att många sådana hittats på Gotland och Bornholm, samt några äfven i landskapen på Sveriges östra kust. Orsaken till detta egendomliga förhållande är icke känd.³

Solidus-importen torde hafva börjat under Theodosius II och sannolikt under den senare delen af denne kejsares långa regering (408—450).⁴ Dels äro nämligen mynt af Theodosius I:s närmaste

¹ J. Friedländer, *Die Münzen der Ostgothen* (Berlin 1844), sid. 22.

² Friedländer, *Funde römischer Münzen im nordöstlichen Deutschland*, i *Zeitschrift für Ethnologie*, IV (Berlin 1872), sid. 163.

³ Riksantikvarien Hildebrand har visserligen (*Från äldre tider*, sid. 58) satt Anastasii-myntens hitkomst i förbindelse med den utvandring från Donantrakten, som Herulerna, enligt Prokopius, på Anastasii tid företogo till »gantarnes» land. Men dels är det ovisst, huruvida härned menas Gotland eller Götaland, dels är det ej endast myntens talrikhet på Gotland, utan framför allt deras fullkomliga frånvaro på det på solidi ännu rikare Öland, som skall förklaras.

⁴ Det är mycket ovisst, huruvida alla de mynt, som tillskrifvas Theodosius II, verkligen äro präglade för denne kejsare, och om ej några af dem förskrifva sig från Theodosius I. Den vanliga åsigten, att alla

efterträdare Honorius i det vestromerska riket (395—423) och Area-
dius i det östromerska riket (395—408) ganska sällsynta,¹ dels vet
man, att flera af Theodosii II:s här funna mynt äro präglade mot
slutet af hans regering.²

Att de nu i fråga varande guldmynten ej kunna hafva varit
mycket länge i omlopp, innan de kommo ned i jorden, framgår
deraf, att de nästan alla äro särdeles väl bevarade. Antingen är
prägeln så skarp som om den vore ny, — någon gång ses till och
med ännu stämpelglansen, — eller ock äro mynten endast föga
nötta. Man får dock ej alltför knapt tillmätta den tid, som förflutit
mellan myntens präglings- och deras nedläggningstid. De fall,
då ett och samua större fynd innehållit mynt slagna för olika kejs-
sare, visa nämligen, att mynt kunna hafva varit mer än feuntio år
gamla, då de nedlades, utan att nötningen är särdeles stor.³

Sådana större fynd, hvart och ett af mer än 10 solidi, äro:

Ett som 1783 anträffades vid Kageholm på Ekerön i Mälaren:
21 östromerska solidi (Theodosius II—Anastasius).⁴

Ett som omkring 1820 anträffades på Preststommen i Bred-
sättra socken på Öland: 11 vest- och östromerska solidi (Theodo-
sius II—Leo I).⁵

Ett som 1864 anträffades vid Björnhofda i Torslunda socken,
äfvén på Öland: 36 vest- och östromerska solidi (Areadius—Basi-
liscus).⁶

de Theodosius-mynt som visa kejsarens bild i profil höra till den
första, och alla som visa kejsarens bild en face och med hjelm till
den andra, synes vara bygd på en något osäker grund. Cohen, *De-
scription historique des médailles impériales*, VI (Paris 1862), sid. 452.

¹ Af Areadius äro endast 2 och af Honorius 14 mynt kända från hela
Norden.

² Flera bära nämligen på fransidan inskriften IMP XXXII COS XVII,
hvilket visar att de äro slagna år 444, då Theodosius för 42:dra
gången var imperator och för 17:de gången consul. *Månadsbladet*,
1872, sid. 75, och 1892, sid. 120; äfvén ett af mynten i Björnhofda-
fyndet har samma inskrift.

³ Så är t. ex. fallet med de i St. H. M. förvarade fynden från Björn-
hofda på Öland och Öfvede på Gotland.

⁴ *Fr. jernåld.*, fynd 120.

⁵ *Månadsbladet*, 1872, sid. 81.

⁶ *Fr. jernåld.*, fynd 156, och *Månadsbladet*, 1872, sid. 75 (detta
mynt är utan tvifvel funnet på samma ställe som de öfriga, hvilka
också hittats vid olika tillfällen).

Ett som 1860 anträffades vid Öfvede i Eskelhems socken på Gotland: 11 vest- och östromerska solidi (Honorius—Anastasius).¹

Ett som 1842 anträffades vid Kåsbygård i Rutsker socken på Bornholm: 14 vest- och östromerska solidi (Theodosius II—Zeno).²

Ett som 1850 anträffades å Soldatergård i Åker socken, äfven på Bornholm: 36 vest- och östromerska solidi (Honorius—Anastasius).³

Ett som 1882 anträffades på Saltholmsgård i Ibsker socken, likaledes på Bornholm: 29 vest- och östromerska solidi (Theodosius II—Anastasius).⁴

Fynden från Björnhofda och Soldatergård innehölla endast mynt; i de öfriga nu nämnda fynden lågo jemte mynten ett par spirallringar eller en guldtacka, hvilka dock ej äro upplysande för den nu föreliggande frågan.

Till fyndet från Öfvede hörde dessutom en guldknapp prydd med granater (*verroterie cloisonnée*)⁵ samt till det från Kåsbygård ett helt och ett halft spiralförmigt guldbeslag till svärdsslidor, lika fig. 188 och båda prydda med inslagna halfmånar.

Sådana halfmånförmiga sirater ses äfven på den här ofvan (sid. 86, not ¹) omtalade halsring af guld, som är funnen vid Mulsum i Hannover jemte fem med ögla försedda solidi präglade för Valentinianus III och Anastasius.

I några andra fynd förekomma guldrakteater jemte solidi:⁶

På Tjurkö i Blekinge hittades 4 guldrakteater på samma ställe som två Theodosius II:s solidi, den ena med ögla. En af brakteaterna är afbildad fig. 160; på de andra, af hvilka en har runinskrift, ses ett människohufvud öfver ett fyrföta djur. Två af de sistnämnda höra till de äldre af gruppen C; den tredje, som har runinskriften, är yngre.

Vid Rynkebygård på Fyen hittades en brakteat, en spirallring och en liten tacka af guld tillsammans med 5 solidi, af hvilka en,

¹ *Fr. jernåld.*, fynd 200.

² Vedel, *anf. arb.*, sid. 395.

³ Vedel, *anf. arb.*, sid. 398.

⁴ Vedel, *anf. arb.*, sid. 897.

⁵ *Sv. forns.*, fig. 452.

⁶ Vid Apholm i Hjörning amt, Jylland, är en guldrakteat (*Atl.* 178) funnen på samma ställe som »ett guldmynt», men olyckligtvis känner man intet närmare om detta mynt. *Fr. jernåld.*, fynd n:o 234; jfr n:o 459.

försedd med ögla, är präglad för Valentinians III och de andra, utan ögla, för Marcianus och Leo I. Brakteaten hör, liksom den förra, till de äldre af gruppen C; man ser ryttarens ena arm.¹

Vid Sandegård i Åker socken på Bornholm hittades en bit af en mycket stor brakteat, en spiralring, en liten tacka m. m. af guld tillsammans med 4 östromerska solidi, en af Theodosius II och tre af Leo I.² Den här funna biten hör märkvärdigt nog till samma guldbrakeat, af hvilken man många år förut hittat ett stort stycke i Rönne socken (Atl. 146), och hvilken hör till de äldre af gruppen C.

Då Leo I regerade åren 457—474, och då inga yngre mynt förekommo i någotdera fyndet, är det sannolikt, att både de vid Sandegård och de vid Rynkebygård anträffade sakerna blifvit nedlagda i jorden före slutet af det 5:te århundradet, eller senast omkring år 500.

Fyndet vid Sandegård innehöll endast en bit af en sönderhuggen brakteat, hvilken bit för den siste egaren tydligen endast haft metallvärde, alldeles så som de på samma ställe funna mynten samt spiralringen och guldtackan. Denna brakteat kan således ej gerna hafva varit nygjord, då den anförtroddes åt jorden. Den bör följaktligen anses vara förfärdigad senast omkring år 450.

Man har så mycket större skäl att hänföra Rynkebygård-brakteaten till ungefär samma tid, som den typologiskt är minst lika gammal, och som den är funnen jemte mynt samtida med dem från Sandegård.

På Bornholm har man ett par gånger funnit solidi från det 5:te århundradet på samma ställen som små firsidiga, med en menniskofigur prydda guldblåtar, s. k. »guldgubber».³

Ett för den närmare tidsbestämningen inom den sjette perioden mycket viktigt fynd af solidi och andra saker gjordes för många år sedan på Elsehoved, en liten udde på Fyens sydöstra kust.⁴ Här hittades flera med ögla försedda guldmünt, — de torde hafva varit

¹ *Fr. jernåld.*, fynd 450.

² Vedel, *anf. arb.*, sid. 398.

³ *Atlas*, fig. 49—68; *Fr. jernåld.*, fynd 219; Vedel, *anf. arb.*, sid. 397, fynd 82 (»på en gammel husplads») och 84; jfr sid. 299.

⁴ Schested, *anf. arb.*, sid. 211, pl. XLVI. — Guldbeläggningen till spännets öfverdel samt några mynt och perlor äro afbildade i mina *Nv. forns.*, fig. 455, emedan det, såsom vi sett (sid. 104 not ³), en tid uppgafs, att fyndet blifvit gjordt i Skåne.

minst 10 å 12. — flera perlor af spirallagd guldtråd, en spiral-fingerring af guld, en liten guldtacka, samt ett spänne af brons, belagdt med guldplåt och utsiradt med filigran och inlagda stenar. Af mynten finnas endast 7 kvar: 1 prägladt för Valentinianus III (425—455), 1 för Majorianus (457—461), 2 för Leo I (457—474), 1 för Zeno (474—491) och 2 för Anastasius (491—518). De två sistnämnda, således de yngsta, visa nästan ingen nötning; det ena har till och med ännu lika skarp prägelse som då det var nytt. Två af de äldre, särskildt det äldsta (Valentiniani), äro deremot ganska mycket nötta; de öfriga visa endast föga spår af att hafva varit burna som smycken.¹ Här af äro vi således berättigade att draga denna slutsats: de på Elsehoved funna sakerna äro nedlagda i jorden under den förra hälften af det 6:te århundradet, troligen endast några årtionden efter år 500, och spännet, hvilket sannolikt icke var nytt vid nedläggningen, bör anses vara förfärdigadt omkring år 500 eller under det 5:te århundradets senare hälft.

Ett sådant dyrbart smycke *kan* naturligtvis hafva varit ganska gammalt, när det nedlades i jorden. Ett skäl att hänföra det till 400-talet hafva vi också i det märkliga sammanhang, som visar sig mellan formen af öfverdelen på detta spänne och på det före eller omkring år 300 förfärdigade, fig. 84 här ofvan afbildade guldspännet från Sackran (se sid. 234). Å andra sidan talar den omständigheten, att Elsehovedspännet varit prydt med flatslipade stenar, bildande ett slags verroterie *eloisonnée*, för att det ej är äldre än från det 5:te århundradets senare hälft eller midt.

Men Elsehoved-spännet är af alldeles samma typ som och måste således vara samtidigt med det fig. 144 afbildade spännet från Skodborg i Sönderjylland, hvilket är funnet tillsammans med tre guldrakteater och några perlor.² Af brakteaterna är den ena originalet till fig. 167; rundt om kanten läses en runskrift. De två andra äro lika hvarandra, men ej slagna med samma stamp; en af dem är afbildad fig. 177. Det är en typ, som icke tillhör den äldre brakteattiden, utan en ganska framskriden del af densamma.

* * *

¹ Enligt meddelande af direktör Henry Petersen i bref till mig. Se *Sv. Fornm. fören:s tidskrift*, 6:te bandet, sid. 265.

² Se här nedan sid. 118.

Efter denna öfversigt öfver de viktigaste fornsakstyperna från den sjette perioden och öfver de samtida fynd, som innehållit mynt, skola vi nu se till, hvilka kronologiska upplysningar vi ytterligare kunna erhålla af de fynd, som icke innehållit några mynt.

Korsformiga spännen lika fig. 127—131 äro tydligen yngre än de korsformiga spännen, som likna fig. 125 och 126; men tidsskillnaden kan ej vara mycket stor. Dels har man nämligen någon gång funnit båda typerna tillsammans, såsom i en graf vid Vik i Fjære pgd, Nedenes amt;¹ dels har man funnit korsformiga spännen af det äldre slaget tillsammans med sådana yngre breda spännen, som visat sig vara samtida med yngre korsformiga spännen;² dels har man funnit korsformiga spännen såväl af äldre som yngre typer tillsammans med äldre breda spännen.

Så innehöll en annan graf vid det nyss nämnda Vik två breda spännen af gamla typer tillsammans med ett korsformigt spänne af ganska gammal form, m. m.³ I grafven hade ett obrändt lik legat.

En graf vid Lunde i Vanse pgd, på Lister i södra Norge, innehöll ett korsformigt spänne af gammal form samt ett bredt spänne af ganska gammal typ (fig. 226). I grafven lågo derjemte lemmingar af ett skelett, samt två smärre spännen, en häkta lik fig. 223, ett »urtepotteformet» lerkärl, m. m.⁴

Å andra sidan har man i en graf vid Hole i Grytens pgd, Romsdalen, funnit fem korsformiga bronsspännen, två af äldre och tre af yngre form (ett af dem liknar närmast fig. 127) jemte ett bredt spänne af gammal typ, likt fig. 139. Grafven, en stor, stensatt kammare, innehöll dessutom ett par andra spännen, en bit af ett glaskärl af samma slag som fig. 202 och 203, 2 »urtepotteformede» lerkärl och ett lerkärl likt fig. 205, m. m.⁵

¹ *Årsberetn.*, 1875, sid. 211, fig. 20, 21; fyndet är gjort af Nicolaysen och således säkert, liksom spännena äro typiska. Mindre goda fynd äro de, som omtalas i *Årsberetn.*, 1874, sid. 65, 1880, sid. 217, m. fl.

² Se fyndet från Gylaud, sid. 116 här nedan.

³ *Årsberetn.*, 1874, sid. 73, fig. 26—28.

⁴ *Årsberetn.*, 1880, sid. 254. Den tresidiga midten af spännets nederdel liknar fig. 219. — Om ett annat fynd från Lunde se sid. 124 här nedan.

⁵ *Årsberetn.*, 1882, sid. 127. Det ena korsformiga spännet är närmast likt fig. 13 i *Årsberetn.* 1874 och det andra likt fig. 252 i Ryghs *auf. arb.* Liket hade tydligen varit obrändt.

Fig. 218. Del af ett förgylldt silverspanne. Overhornbek, Jylland. 1 1.

Fig. 220. Guldknapp, Skara 1 1.

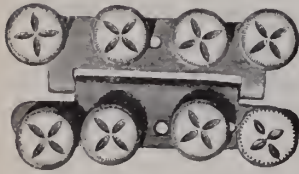

Fig. 222. Hakta af Fig. 223. Hakkeknapp brons. Östby, Norge. 2 3. of silfver. Ihlt. Dal. 1 1.

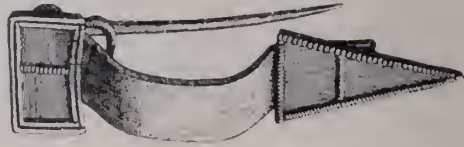

Fig. 219. Guldsparne. Broholm, Fyen. 1 1.

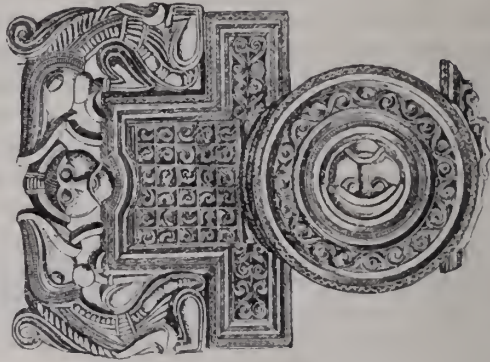

Fig. 221. Silverspanne, förgylldt. Galsted, Slesvig. 2 3.

Fig. 224. Hake och hyska af förgylldt silfver. Skara. 1 1.

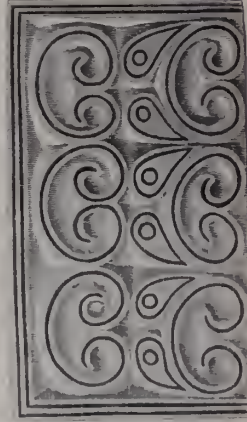

Fig. 225. Silfverplåt, förgylldt. Skara. 1 1.

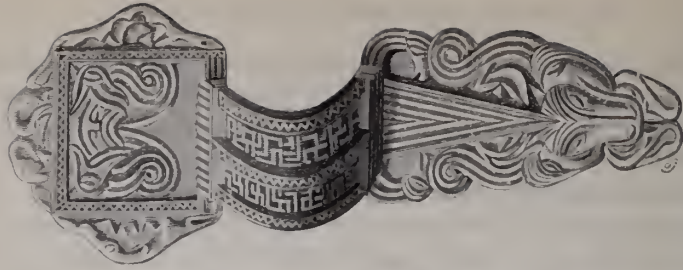

Fig. 226. Silverspanne, förgylldt. Lunde, Norge. 2 3.

En graf vid Roligheden i Hedrum pgd, Jarlsberg och Larviks amt, innehöll: ett korsformigt spänne af förgylt och nielleradt silfver (fig. 227), med djupa sirater; typen hör ieke till de gamla; — en bit af ett gammalt korsformigt bronsspänne; — ett bredt spänne af mycket tunn, förgylt och nielleradt silfver (fig. 138); typen är mycket gammal; — några häktor af silfver; en af dem lik fig. 222; — bitar af ett stort, gammalt bronskärl, svedrefladt (likt fig. 81); typen är, såsom vi minnas, karakteristisk för det 3:dje århundradet; — en glasbägare lik fig. 203; — en träspann med bronsbeslag, m. m.¹

Ett stort, men lågt röse vid Langlo i Stokke pgd, Jarlsberg och Larviks amt, innehöll: ett korsformigt spänne af brons, delvis förgylt, med djupa sirater (bland annat ett hakkors); — 2 andra korsformiga bronsspännen; — ett bredt spänne af förgylt och nielleradt silfver; af ganska gammal typ, ehuru yngre än det nyss omtalade spännet från Roligheden; — en halsprydnad af perlor och hängen; silfver, delvis förgylt och nielleradt, samt glasperlor; — en glasbägare med liten fot, lik fig. 203, med lemningar af silfverbeslag; — en smal spiralring af guld; — 5 lerkärl, af hvilka ett är likt fig. 205 (men innet är »urtepotteformet»); — jernbeslag till två träkärl, m. m.²

En graf vid Tvetene i Brunlanes pgd, Jarlsberg och Larviks amt, innehöll fem korsformiga bronsspännen af äldre och yngre (men ej mycket unga) typer samt ett stort, bredt silfverspänne af gammal typ, närmast likt fig. 140 och prydt med spiraler eller rankor. Äfven denna graf

Fig. 227. Silfverspänne, förgylt. Roligheden, Norge. ¹ 1.

¹ *Årsberetn.*, 1888, sid. 144, fig. 5 (liten häkta), 6 (det korsformiga silfverspännet), 7 (det breda spännet; knopparna, som ses på vår fig. 138, äro nu lösa, men det synes sannolikt, att de hört till spännet; deras ursprungliga antal, och huru nära hvarandra de suttit, kan dock ej nu bestämmas).

² *Årsberetn.*, 1872, sid. 103, fig. 4 (glaset), 5 (det breda spännet), 6 (ett korsformigt spänne), 7 (halsprydnaden). — Rygh, *anf. arb.*, fig. 281.

var ganska stor och stensatt; man fann i den, utom lemningar af ett obrändt lik och de nämnda spännena, en guldbrakteat, — mycket tidig af gruppen C, — en häkta lik fig. 222, samt några lerkärl, af hvilka ett är likt fig. 205, m. m.¹

Dessa fynd visa således, att äfven yngre korsformiga spännen äro samtida med sådana breda spännen, som tillhöra det 5:te århundradet, och snarare dettas förra än senare hälft. De sist nämnda spännena äro nämligen dels i sin ordning samtida med tidiga brakteater af gruppen C, dels äldre än sådana spännen, som förskrifva sig från slutet af nämnda århundrade.

På andra ställen har man funnit yngre korsformiga spännen tillhoppa med breda spännen, som ej äro af mycket gamla typer.

Så innehöll en stor, stenbygd grafkammare i en hög vid Tryggsland i Bjelland pgd, Lister och Mandals amt: 3 sådana breda spännen, två af förgyldt silfver, det tredje af förgyldt brons; — 2 korsformiga spännen, som nedtill äro halfrunda (= fig. 131); — en häkta af silfver (= fig. 222); — ett eneggadt svärd; — 2 lerkärl lika fig. 205; — ett ringspänne med vidhängande nycklar af brons, m. m. I grafven hade två lik blifvit nedlagda obrända.²

I en långhög vid Thjötte i Klep pgd, Stavangers amt, påträffades en smal, lång, stenbygd grafkammare, som jemte obrända människoben innehöll: ett bredt bronsspänne af icke gammal form; — ett korsformigt bronsspänne af ung form (fig. 128); — och ett »urtepotteformet» lerkärl.³

*
*
*

Bland de fynd, som gifva upplysning om de till denna period hörande smärre spännenas ålder, kunna vi här blott omnämna två.

I en grafhög vid Offersö i Lödingen pgd, Nordlands amt, påträffades en stor, af stenar bygd grafkammare, som, utom skelettet

¹ *Arsberetn.*, 1882, sid. 173. De korsformiga spännena likna fig. 251 — 253 i Rygh's anf. arb.; det breda spännet och brakteaten äro afbildade fig. 10 och 9 i nämnda *Arsberetn.*

² Undset, *Norske oldsager i fremmede museer*, sid. 8, fig. 4 (svärdet), 5—7 (de tre breda spännen), 8 (ringspännet med nycklarna). — Rygh, anf. arb., fig. 163.

³ *Arsberetn.*, 1869, sid. 83, fig. 13 (det breda spännet) och 14 (det korsformiga spännet).

af en äldre qvinna, innehöll: ett bredt spänne af förgylt brons, som varit prydt med verroterie eloisonné; yngre, men ej mycket ung typ; — ett litet bronsspänne (fig. 151); — ett slutet ringspänne och en nål af brons, m. m.¹

En stor rund grafhög vid Abeland i Hellelands pgd, Stavangers amt, omslöt en stor, af stenhällar bygd grafkammare, i hvilken man, utom lemningar af två skelett, fann: ett bredt spänne af förgylt silfver; sen typ; likt fig. 146, men sämre och yngre; — ett litet nästan likarmadt bronsspänne (fig. 153); — en spiraling af guld; — bitar af svärd i träslida; samt — ett »urtepotteformet» lerkärl.²

*
*
*

Fyndet från Tvetene är ej det enda, som innehållit både guldbrakteater och spännen. Detta har äfven varit fallet i många andra fynd. Följande äro kända:

Dalum i Sparboen pgd, Nordre Thronhjems amt. I en stor grafkammare: ett mycket stort, ej gammalt spänne af förgylt silfver, med stora breda flikar på bågen; — andra yngre spännen: — 3 guldbrakteater (två präglade med samma stamp), af gruppen C, sena; — två häktor, lika fig. 223; — ett svärd, en spjutspets, en sköldbuckla med handtag, en skära, allt af jern, m. m.³

Garpestad i Ly pgd, Stavangers amt. I en grafhög: ett bredt spänne af förgylt silfver, ganska sent, afbildadt fig. 146; — en guldbrakteat, af gruppen C, ganska sen (fig. 173); — en häkteknapp lik fig. 223, m. m.⁴

Hange i Klep pgd, Jæderen, Stavangers amt. I »Rævehushaugen», i en stor stensatt grafkammare: ett mycket stort och präktigt, bredt spänne af förgylt silfver; pålagda guldplåtar, prydda med fastlödda sirater af tvärstrierad guldtråd och med insatta stenar;

¹ *Arsberetn.*, 1877, sid. 26, fig. 12 (det breda spännet), 13 (det lilla spännet), 14 (ringspännet) och 15 (uålen). — Rygh, anf. arb., fig. 244.

² *Arsberetn.*, 1878, sid. 303, fig. 16 (det breda spännet). En teekning af det mindre spännet är välvilligt meddelad af konservator Helliesen.

³ *Fr. jernåld.*, sid. 31, pl. 3 fig. 21 och 26 (brakteaterna), pl. 5 fig. 2 (det stora spännet). — *Arsberetn.*, 1868, sid. 120, fig. 24—31 (spännen, brakteater, m. m.) — Rygh, anf. arb., fig. 259 (det stora spännet).

⁴ *Fr. jernåld.*, sid. 34, pl. 1 fig. 8 (brakteaten), pl. 5 fig. 11 (spännet). — Rygh, anf. arb., fig. 256 (spännet).

bågen jembred; synes vara ungefär samtidigt med Dalmspännet; — två guldrakteater, båda sena af gruppen C; den ena slagen med samma stamp som en af de vid Malde funna; — några glasperlor; — en oval eldsten; — några lerkärl, af hvilka ett »urtepotteformet», m. m.¹

Gyländ i Bakke pgd, Lister och Mandals amt. I en mycket stor, stensatt, af en hög täckt grafkammare: ett bredt spänne och ett stycke af ett annat större (som liknat Dalmspännet), båda af förgylldt silfver och af yngre typer; — ett korsformigt bronsspänne af gammal form, likt fig. 126, men knopparna äro konkava på baksidan; — tre guldrakteater (två slagna med samma stamp), alla sena af gruppen C; — en häkteknapp lik fig. 223; — ett »urtepotteformet» lerkärl, m. m.²

Ågedal i Bjelland pgd, Lister och Mandals amt. I en mycket stor, stensatt, af en lång hög täckt grafkammare: ett stort, präktigt spänne af förgylldt silfver med infattade stenar och niello (zigzag); ej gammal typ, närmast likt fig. 145, men utan rundel på bågens topp; — tre breda spännen af förgylldt silfver, närmast lika fig. 146; — två bronsspännen, liknande de korsformiga, men yngre; — två guldrakteater, den ena med omskrift af runor, båda af gruppen C, ej mycket unga; — häkteknappar lika fig. 223; — en bronsnyckel; — bitar af en glashägare af samma slag som fig. 202; — flera lerkärl, af hvilka ett stort »urtepotteformet».³

Sötvet i Solm pgd, Bratsbergs amt. I en grafhög, tillsammans, troligen jemte lemningarna af ett obrändt lik: ett bredt spänne af silfver, med förgyllning, niello och insatta, spridda granater; ranksirater; ganska gammal typ; — två guldrakteater med runskrift, slagna med samma stamp, af gruppen C; ganska gammal typ; — häkteknapp lik fig. 222; — 10 glasperlor; — tre bronsnycklar; — stycken af en bronsskål lik fig. 199; — en glashägare utan fot,

¹ *Årsberetn.*, 1882, sid. 81, fig. 11 (den ena brakteaten); den andra brakteaten är slagen med samma stamp som originalet till fig. 25 å pl. 3 i mitt anf. arb. — Om ett annat fynd från Hauge i Klep, se sid. 123 här nedan. — Om fyndet vid Malde, se sid. 120.

² *Årsberetn.*, 1875, sid. 82, fig. 13, 13 a och 14 (brakteaterna och det först omtalade spännet).

³ *Årsberetn.*, 1879, sid. 237, fig. 41 och 42 (brakteaterna).

med inslipade ovaler, närmast lik fig. 98; — två lerkärl, af hvilka det ena varit »urtepotteformet», m. m.¹

Jernskogsboda i Vermland. I en grathög: ett bredt spänne af förgylt silfver; ganska gammal typ (fig. 142); — två guldbrakteater, slagna med samma stamp; af gruppen C, ej mig typ.²

Gummersmark i Prästö amt, Sælland. I en torfmosse, »Maglemosen»: ett bredt spänne af silfver, med förgyllning och niello, afbildadt fig. 141, ganska gammal typ; — 4 guldbrakteater af grupp A, slagna med samma stamp (fig. 163); — 1 guldbrakteat med runor, tidig af grupp C (fig. 171); ryttarens arm synlig; — 3 guldbrakteater, den ena med runor, de två andra slagna med samma stamp; alla tidiga af grupp C; — 10 perlor af glas, m. m.³

Broholm, Fyen, nära sydöstra kusten. Under plöjning: ett guldspänne, af gammal typ (fig. 219); — två guldbrakteater af grupp A, slagna med samma stamp (fig. 161); i inskriften har man sökt efterbilda de romerska bokstäfverna på originalet, men endast senare hälften är läslig: TANSPIAVG; — en guldbrakteat af grupp A med runinskrift; den liknar mycket några vid Darum och Skonager funna brakteater (sid. 120, 118); — tre guldbrakteater af grupp C; en tidig, de andra senare; — en guldbrakteat af grupp D, tidig, prydd med inslagna halfmånar (fig. 175); — tre massiva halsringar lika fig. 187, men utan sirater; — många större och mindre stycken af sådana halsringar, dels släta, dels prydda med inslagna halfmånar; — spiralringar, tackor, m. m., allt af guld. Hela fyndets vikt 4,15 kilogram.⁴

Overhornbek i Viborg amt, Jylland. Under torfskärning, vid olika tillfällen: ett präktigt, bredt spänne af förgylt silfver, ganska gammal typ; prof på ornamenten ses fig. 218; — en guldbrakteat af grupp A, med omskrift af runor; — två guldbrakteater, slagna

¹ *Årsberetn.*, 1879, sid. 184, fig. 28 (spännet), och 1880, sid. 150. — Rygh, *anf. arb.*, fig. 290 (brakteaterna); nycklarna äro lika fig. 161 — 163.

² *Fr. jernald.*, fynd 302, pl. 2 fig. 5 (brakteaterna), pl. 6 fig. 4 (spännet).

³ *Fr. jernald.*, fynd 437. — *Atlas*, fig. 217, 226, 233, 238 (brakteaterna). — Stephens, *anf. arb.*, »Bracteates», 6. 39, 55. — Worsaae, *The industrial arts of Denmark*, fig. 209 (spännet). — Söderberg, i *Antiqv. tidskr. f. Sv.*, 11: 3, fig. 11 (spännet i full storlek).

⁴ *Fr. jernald.*, fynd 452. — *Atlas*, fig. 6, 11, 123, 125, 147, 152 (brakteaterna). — Stephens, *anf. arb.*, »Bracteates», 1. — Sehested, *anf. arb.*, sid. 199, pl. XLI—XLIV. — Se här ofvan sid. 86 not.

med samma stamp; ganska tidig typ af grupp C (ryttarens arm synlig); — en guldrakteat med omskrift af runor, äfven af grupp C, men yngre; — en guldrakteat af grupp D, med fyra kretsar inslagna ornament (fig. 176); — några perlor af glas, m. m.¹

Kjellers mosse i Ringkjöbing amt: ett söndrigt, bredt silfverspänne af gammal typ, närmast likt fig. 140; prydt med spiralsirater, lika fig. 207; — två guldrakteater af grupp C, tidiga; — tre guldrakteater af grupp D; två af dem slagna med samma stamp; — ett par guldspiraler; — 12 perlor af glas och mosaik.²

Ny s:n i Ringkjöbing amt: ett korsformigt bronsspänne, af gammal typ; sidoknopparna till det kretsrunnda öfverstycket felas; — en guldrakteat af grupp C, ej tidig typ.³

Skonager i Næsbjerg s:n, Ribe amt: bågen och närmaste delar af ett bredt silfverspänne, mycket nött; ganska gammal typ; — 3 guldrakteater med runor af grupp A; två af dem slagna med samma stamp (fig. 165), likna ett par vid Broholm och Darum funna brakteater; — 3 guldrakteater med runor af grupp C, tidig typ (ryttarens ben synligt); slagna med samma stamp; — en guldrakteat utan runor af grupp C, tidig typ; — 6 guldrakteater af grupp D; fyra slagna med en stamp och två med en annan.⁴

Skodborg i Haderslev amt. Under plöjning: ett pråktigt spänne af guld med filigransirater och verroterie eloissonnée (fig. 144); — en guldrakteat med runor af grupp B (fig. 167); — två guldrakteater af grupp D (fig. 177); — 5 perlor af glas o. dyl.⁵

Galsted i Haderslev amt. I en mosse: öfverdelen och bågen af ett silfverspänne, delvis förgylldt (fig. 221), ganska gammal typ; — en guldrakteat med runor af grupp B; — några glasperlor.⁶

I sammanhang härmed bör nämnas, att man under dikesgräfnings på Djurgårdsäng vid Gällqvist, helt nära Skara i Vestergöt-

¹ *Fr. jernöld.*, fynd 469 och 470. — *Atlas*, fig. 100, 112, 114, 173 (brakteater). — Stephens, anf. arb., »Bracteates», 23, 28, 30. — Söderberg, anf. st., fig. 33, 34 (ornamentsdetaljer af spännet).

² Kjöbenhavns Museum, C 5221—6. — *Arbøger*, 1892, sid. 317.

³ Samma museum, C 2771—2.

⁴ Samma museum, C 712—9. — Stephens, anf. arb., »Bracteates», 78—80.

⁵ *Fr. jernöld.*, fynd 477. — Stephens, anf. arb., »Bracteates», 67. — Schested, anf. arb., sid. 214 (spännet). — Spännet är brutet i två delar, som hittades vid olika tillfällen. Se sid. 110 här ofvan.

⁶ *Fr. jernöld.*, fynd 480. — Worsaae, *Nord. oldsager*, fig. 429 (spännet). — Stephens, anf. arb., »Bracteates», 21.

land, har funnit: ett stycke af en silfverprydnad, delvis förgylld (fig. 225), som påminner om de nu omtalade breda spännen; — två guldrakteater af grupp D (fig. 178); — en spiralarmsring af guld; — en guldknapp, som varit prydd med verroterie cloisonnée (fig. 220); — en guldtacka; — 9 silfvertackor; — en dålig efterbildning i silfver efter en guldrakteat (grupp A²); — en hake och hyska af förgylld silfver (fig. 224); — en mängd andra hakar och hyskor, spiralförmiga, af silfver, ej förgyllda, m. m.¹

* * *

Med andra, för tidsbestämningen viktiga saker än spännen, hafva guldrakteater anträffats på följande ställen.²

Broholm på Fyen (se sid. 117 här ofvan). Guldrakteater och flera halsringar af samma typ som fig. 187, dels släta, dels med inslagna halfmånar.

Hesselagergård på Fyen. Vid olika tillfällen, men på samma plats: en massiv guldhalsring lik fig. 187, med inslagna halfmånar; — en guldrakteat med runor af grupp C, temligen tidig (ryttarens arm och ben synliga).³

Ullernp i Sönderborg amt. Vid olika tillfällen, men på samma plats: hälften af en guldhalsring lik fig. 187, men smalare och slät; — en guldrakteat med ett människohufvud, ovanlig typ; möjligen med runor.⁴

Stavijordet i Eidsvold pgd, Romerike. I en myr: två med filigransirater prydda, breda guldbeslag till svärdsslidor, lika fig. 184; — en oval, spirallagd guldring af samma form som fig. 188, men

¹ St. H. M. 6563. — Salin, *Fynd från Djurgårdsäng, Vestergötland*, i *Manadsbladet*, 1892, sid. 10. — Skatten hade varit omsorgsfullt invirad i tyg, skinn och näfver.

² Huruvida de här nedan sid. 122 omtalade guldrakteaterna från Bolbro äro funna på samma ställe som en guldhalsring lik fig. 187, är ej med säkerhet känt. — Detsamma kan måhända sägas om fyndet vid Hjörlanda (en fyrryggad guldfingerring och guldrakteater).

³ *Fr. jernåld.*, fynd 453. — Worsaae, *Nord. oldsager*, fig. 443 (halsringen). — *Atlas*, fig. 252 (sid. 8). — Stephens, *anf. arb.*, »Bracteates» 59.

⁴ *Fr. jernåld.*, fynd 481. — Worsaae, *Slesvigs oldtidsminder*, sid. 84 (brakteaten) och 85 (ringen). — *Atlas*, fig. 253 (sid. 8). — Stephens, *anf. arb.*, »Bracteates» 60.

slät; — 10 guldbrakeater, slagna med tre olika stampar, alla af grupp D, ej tidiga; — spiralringar, en tacka m. m. af guld.¹

Sletner i Eidsberg sn, Smålenenes amt. Vid gräfnng: ett med filigransirater prydt, bredt guldbeslag till en svärdsslida, likt fig. 184; — två guldbrakeater af grupp B, olika stampar; — två guldbrakeater af grupp C, olika stampar; ganska tidiga; — 2 guldbrakeater af grupp C, olika stampar; senare; — 5 guldbrakeater slagna med samma stamp, af grupp C; sena, ehuru ryttarens båda armar och ena ben äro synliga; — en guldbrakeat af grupp C eller D; — 5 guldbrakeater, slagna med två olika stampar, af grupp D, ej tidiga; — en liten bit af en guldbrakeat, ej slagen med samma stamp som någon af de föregående; — 4 brakteat-liknande guldsmycken, utan präglade figurer, med sirater af pålödda, tvärstrierade guldtrådar och infattade, spridda granater; — en perla af spirallagd guldtråd; — spiralringar m. m. af guld.²

Darum i Ribe amt, Jylland. I en mosse: ett med filigransirater prydt, bredt guldbeslag till en svärdsslida, likt fig. 184; — 5 guldbrakeater med runor af grupp A, slagna med samma stamp, mycket lika en af dem från Skonager (se sid. 118); — 4 andra guldbrakeater med runor af grupp A; tre af dem slagna med samma stamp; den fjerde (fig. 164) är ganska lik dels två vid Skonager, dels en vid Broholm funnen; — en guldbrakeat med runor, af grupp B; — en guldbrakeat med runor af grupp C, ganska tidig; — en guldbrakeat utan runor af grupp D; — ett brakteat-liknande guldsmycke, utan prägel, med inslagna sirater, en sten har varit infattad i midten; — en röd glasperla.³

Övre Malde i Håland pgd, Stavangers amt, Norge. I jorden, under en mängd sten (en gammal stengärdesgård?): 4 guldbrakeater af grupp C, ganska sena, slagna med olika stampar; — 9 guldbrakeater af grupp D, en mycket sen, de andra äldre (5 af dem äro slagna med en och 2 med en annan stamp); — ett ovalt

¹ *Årsberetn.* 1883, sid. 102, fig. 3 (beslag med filigran), 4, 6, 7 (brakteater).

² O. Rygh, *Sletnerfundet*. i *Kristiania Videnskab Selskabs forhandlinger*, 1864. — *Fr. jernald.*, fynd 283, pl. 3 fig. 3 (ett brakteatliknande smycke), pl. 8 fig. 10 (svärdsslidebeslaget) och 16 (perlan). — Rygh, *Norske oldsager*, fig. 287, 288, 291—3 (brakteater), 295.

³ *Arbøger*, 1892, sid. 317 (beskrifningen på brakteaterna synes delvis bero på något missförstånd). — Salin, *De nordiska guldbrakeaterna*, fig. 50 (en brakteat af grupp A).

beslag till en svärdsslida af slät, i spiral lagd guldtén; — andra spiralringar af guld; — 5 guldperlor, m. m.¹

Övre Tøyen i Höland pgd, Akershus amt. I en liten »jordbanke»: 5 guldbrakteater af grupp C, sena (4 slagna med samma stamp); — 9 guldbrakteater af grupp D, mycket sena (8 slagna med samma stamp); — 2 ovala guldringar, lika den från Malde; den ena ofullständig; — 2 andra guldspiraler; — 4 guldperlor.²

Killerup nära Odense på Fyen: en guldbrakteat af grupp C, sen; — 3 guldbrakteater af grupp D, slagna med samma stamp; — en bit af en guldbrakteat; — en oval guldring, lik den från Malde; — guldspiraler m. m.³

Hange i Lyster pgd, Nordre Bergenhus amt. I en grafhög: en bronskittel lik fig. 201. Den innehöll brända ben och en guldbrakteat af grupp C, temligen tidig.⁴

Vest-Ly i Ly pgd, Stavangers amt. I en hög, i en stor stensatt grafkammar: en glasbägare, med höga, smala båggar af pålagda glastrådar, lik fig. 203; — en guldbrakteat af typ A, utan bokstäfver eller runor; — ett jernsvärd, m. m.⁵

* * *

Utom de fynd, som i det föregående omtalats, har man här i Skandinavien gjort många andra, som innehållit flera guldbrakteater af olika typer. Bland dessa fynd kunna vi emellertid här endast nämna följande, såsom för den nu föreliggande frågan viktigast.

Höivik, högst upp i Stardalen, nära Justedalsbreen. Mellan några stenar (grunden till en förutida byggnad?): 4 guldbrakteater, slagna med 3 olika stampar, alla af grupp C; en sen, de andra något äldre; — två guldbrakteater af grupp D, slagna med samma stamp; — en guldtacka, m. m.⁶

¹ *Fr. jernald.*, fynd 260, pl. 3 fig. 5, 6, 11, 12, 14, 20, 22, 25 (brakteaterna), pl. 8 fig. 14 (guldperla). — *Årsberetn.*, 1868, sid. 117, fig. 22 (ovalt guldbeslag). — Se fyndet från Hauge sid. 116.

² *Fr. jernald.*, fynd 279, pl. 3 fig. 8, 15, 24 (brakteater), pl. 8 fig. 15 (guldperla). — *Årsberetn.*, 1866, sid. 90, och 1875, sid. 84, fig. 12. — Rygh, anf. arb., fig. 186.

³ Köbenhavns Museum, C 1764—1772.

⁴ *Fr. jernald.*, fynd 256, pl. 8 fig. 9 (kitteln). — *Atlas*, fig. 140.

⁵ *Fr. jernald.*, fynd 263, pl. 1 fig. 7 (brakteaten), pl. 8 fig. 8 (glaset).

⁶ *Årsberetn.*, 1884, sid. 87. — En guldbrakteat af grupp D (*Atlas*, fig. 242 d), mycket lik de två från Höivik, är funnen vid Årstad i

Selvik i Höle s:n, Stavangers amt. Vid nyodling: en guldrakteat med ovanliga bilder (mycket lik en vid Holmetorp på Öland ensam funnen guldrakteat, som visar dessa bilder på båda sidor); — en guldrakteat af grupp C, ej tidig; — 4 guldrakteater af grupp D, slagna med olika stampar; — några guldspiraler, m. m.¹

Simones i Hiterdal s:n, Bratsbergs amt. Vid plöjning: en guldrakteat af grupp A, olik de vanliga, sen; — en guldrakteat af grupp C, sen; — 3 guldrakteater af grupp D, slagna med olika stampar, sena (fig. 179); — två brakteatlika hängsmycken af guld, genombrutna, i form af fyrekriga hjul.²

Skåne, platsen okänd. Tillsammans funnos: en guldrakteat af grupp A, med efterbildning af romerska bokstäfver; — två guldrakteater med runor af grupp B, slagna med samma stamp; — en guldrakteat med runor af grupp C, ej mycket tidig.³

Rafnunda i Skåne: två guldrakteater af grupp B, slagna med samma stamp; ganska lika de två nyssnämnda från Skåne; — en guldrakteat af grupp C, ganska tidig.⁴

Bolbro på Fyen. Under roten af ett träd: en guldrakteat med runor af grupp B; — två guldrakteater, den ena med runor, af grupp C, ganska tidiga; — 7 guldrakteater af grupp C, slagna med samma stamp, ganska tidiga; — en mängd bitar af trinda, släta guldringar, m. m.⁵

Stavangers amt tillsammans med 1500 anglosachsiska och tyska silfvermynt från det 10:de och 11:te århundradet, m. m. (*Fr. jernäld.*, fynd 267); ett af de någon gång iaktagna fall, då enstaka föremål träffas tillhopa med mycket yngre saker.

¹ *Fr. jernäld.*, fynd 259, pl. 1 fig. 25 och pl. 3 fig. 1, 2, 7, 9 (brakteater). — *Atlas*, fig. 241 c. — Bitar af två dubbelskaliga ovala spännbueklor uppgifvas höra till fyndet, som gjordes för 50 år sedan; men detta måste bero på en inblandning af saker funna i närheten.

² *Fr. jernäld.*, fynd 273. — *Urda*, 1 pl. 9 fig. 14 (brakteater af grupp C). — *Atlas*, fig. 131, 186, 201, 202, 211, 212.

³ *Fr. jernäld.*, fynd 327. — *Atlas*, fig. 33, 84, 103. — Stephens, *anf. arb.*, »Braeteates» 19, 26.

⁴ *Fr. jernäld.*, fynd 349 (jfr fynd 350). — *Atlas*, fig. 86, 144.

⁵ *Fr. jernäld.*, fynd 454. — *Atlas*, fig. 218, 227, 232, 240, 241. — Stephens, *anf. arb.*, »Braeteates» 51, 56. — Många år förut hade man vid Bolbro funnit en massiv halsring af guld, lik fig. 187, men slät; det är dock ej känt, om den hittats på samma ställe som brakteaterna.

Skovsborg i Århus amt, Jylland. Vid gräfvning: två guldbrakteater med rinnor af grupp B, slagna med samma stamp (fig. 168); — 6 guldbrakteater af grupp D, slagna med fem olika stampar.¹

*
*
*

Kronologiska upplysningar af stort värde få vi också af många andra fynd.

En stor stensatt grafkammare i en hög (»Krosshaug») på gården Hauge i Klep s:n, Jæderen, innehöll: en stor bronsskål med tre rörliga, ringformiga handtag, således af samma slag som de under den femte perioden förekommande (fig. 93); ringarna äro fästa i beslag som hafva form af människohufvud; — ett stort, bredt spänne af förgylt silfver, gammal typ, med rank- och spiralornament; — två mindre silverspännen; — en rund, sköldlik prydnad af tunn guldblåt, med inslagna sirater; — en liten hake af silfver; — en glasbägare med låg fot och bågformiga sirater af pålagda glas-trådar, lik fig. 203; — tre lerkärl, af hvilka ett »urtepotteformet» och två lika fig. 205; — bronsbeslag till en träspann, m. m.²

Att bronsfat lika fig. 199 ur en norsk graf vid Sötvet upptagits jemte en guldbrakteat och ur en annan vid Snartemo jemte svärdsfästet fig. 191, hafva vi redan sett (sid. 116 och 90).

Originalen till fig. 199 stod i en liten, af hällar bygd grafkammare i en hög vid Blindheim i Romsdalen. Grafven innehöll dessutom: en liten glasbägare, utan ornament, och en bronskittel lik fig. 201. I kitteln lågo brända ben och en guldknapp af spiral-lagd tråd.³

Bitar af ett bronsfat likt fig. 199 anträffades också i en stor, af sten murad grafkammare i en hög vid Vashus i Klep p:gd, Stavangers amt. Grafven innehöll dessutom: bitar af en bronskittel lik fig. 201; — en glasbägare med inslipade ovaler och med spår

¹ *Fr. jernåld.*, fynd 473. — *Atlas*, fig. 70, 165, 170, 174, 180, 189. — Stephens, anf. arb., »Bracteates» 11.

² *Årsberetn.*, 1869, sid. 48, 143, fig. 19—21 (bronsskålen, det stora spännet, guldprydnaden). — Rygh, anf. arb., fig. 270 (haken), 310 (guldprydnaden), 338 (glaset), 372 (»urtepotteformet» lerkärl). — Om ett annat fynd från Hauge i Klep se sid. 115 här ofvan.

³ *Årsberetn.*, 1874, sid. 80, fig. 34, 35. — Rygh, anf. arb., fig. 311 (knappen), 348 (fatet).

af silfverbeslag; — knappar af en häkta lik fig. 222; — en fingerring af guld lik de nu brukliga förlofningsringarna; — ett tveeggadt och ett eneggadt svärd; — en stor knif; — en yxa; — två spjutspetsar; — flera pilspetsar, liksom de föregående af jern, m. m.¹

Vid Lunde i Vanse pgd, på Lister i sydvestra Norge, påträffade man i en hög en liten af hällar satt grafkista, som innehöll en bronskittel lik fig. 201; i kärlet, öfver hvilket ett bronsfat likt fig. 199 var hvälfdt, lågo brända ben och obetydliga rester af prydnader.²

Bland de många, i det föregående icke omtalade norska fynd, som innehållit bronskittlar lika fig. 201, kan jag här endast dröja vid följande.

Vid Tuv i Klep pgd, på Jæderen i sydvestra Norge, har man i en stor, af sten bygd grafkammare funnit: en sådan kittel; — en glasbägare med liten fot, lik fig. 203; — två »urtepotteformede» lerkärl; — ett tveeggadt jernsvärd; fästet, som har en knapp i ändan, är belagdt med horn; — en spjutspets af jern; — en sköldbuckla af jern; »vanlig äldre jernålderstyp, med kaggelformig topp; — en knif och en sax af jern; — ett par spiralingar af guld, m. m.³

Vid Indre Bö i Stryn pgd, Nordre Bergenhus amt, har man i en dylik stor, af hällar bygd grafkammare funnit: en bronskittel lik fig. 201; — en glasbägare lik fig. 203; bägaren sjelf har grönaktig färg, men de pålagda glastrådarna äro bruna; — och två lerkärl, af hvilka det ena är »urtepotteformet».⁴

Vid Dyster i Ås s:n, Akershus amt, har man i en hög funnit en kittel lik fig. 201 tillsammans med en aflångt fyrkantig trädos, som är prydd med vackra sirater och märkvärdigt väl bibehållen.⁵

Flera gånger har man i Norge funnit bronskittlar lika fig. 201 tillsammans med lerkärl af samma form som fig. 205 och med »urtepotteformede» kärl.⁶

¹ Rygh, anf. arb., fig. 157.

² *Årsberetn.*, 1885, sid. 72. — Om ett annat fynd från Lunde se sid. 111 här ofvan.

³ *Årsberetn.*, 1882, sid. 143

⁴ *Årsberetn.*, 1879, sid. 236.

⁵ *Årsberetn.*, 1879, sid. 173; — Rygh, anf. arb., fig. 180 (trädosan).

⁶ *Årsberetn.*, 1878, sid. 265; 1880, sid. 203. — Se äfven fynden från Tuv och Indre Bö här ofvan.

Sådana lerkärl hafva också några gånger hittats tillsammans med glasbägare lika fig. 202 och 203.¹

Uttrymmet medgifver naturligtvis ej att här redogöra för de många fynd, som innehållit lerkärl af dessa båda slag tillsammans med andra föremål. Flera sådana fynd äro i det föregående omtalade.

*
*
*

Af det nu anförda framgår:

att korsformiga spännen af såväl äldre som yngre typer flera gånger träffats tillsammans med breda spännen, hufvudsakligen af gamla typer;

att breda spännen af gamla typer (lika fig. 134—142) träffats tillsammans med guldrakteater af grupperna A, B, C och D; de till grupperna C och D hörande brakteater, som förekomma i förbindelse med sådana spännen, äro vanligen ganska tidiga;

att breda spännen och brakteater af nyssnämnda slag någon gång träffats jemte glaskärl prydda med inslipade ovaler (lika fig. 98), men oftare jemte glaskärl prydda med pålagda bågformiga glastrådar (lika fig. 202 och 203), samt jemte bronskärl lika fig. 199 och 201;

att breda spännen af sådana yngre typer som fig. 143—146 träffats jemte senare guldrakteater af gruppen C;

att guldrakteater af gruppen C, de flesta tidiga, träffats jemte guldmynt af Theodosius II—Leo I, hvilken senare kejsare regerade åren 457—474;

att en ganska sen guldrakteat af gruppen D (fig. 177) vid Skodborg träffats jemte ett spänne alldeles likt ett, som vid Elsehoved blifvit nedlagdt jemte flera med öglor försedda och således som prydnader burna guldmynt, af hvilka de yngsta äro präglade för den åren 491—518 regerande kejsaren Anastasius.

¹ *Årsberetn.*, 1869, sid. 59. — Se äfven fynden från Indre Bö och Hauge (sid. 124 och 123).

Emedan de vid Elsehoved funna Anastasius-mynten äro så godt som alldeles icke nötta, oeh följaktligen ej kunna hafva varit länge bruna, men några äldre till fyndet hörande mynt visa tydliga spår af längre tids begagnande, måste dessa smycken hafva blifvit nedlagda i jorden kort efter Anastasii tid. Spännena och brakteaterna från Skodborg och Elsehoved voro emellertid tvifvelsutän icke nya, då de nedlades; de kunna således vara förfärdigade omkring år 500 eller under det 5:te århundradets senare hälft.

Vid midten af 400-talet oeh under detta århundrades senare hälft måste också de äldre guldrakkeaterna af gruppen C oeh de med dem samtida breda spännena vara förfärdigade.

Se vi på tillverkningstiden, böra vi till 400-talets förra hälft oeh midt hänföra de äldsta guldrakkeaterna, de flesta korsformiga spännena, isynnerhet de äldre som likna fig. 125 oeh 126, samt breda spännena lika fig. 132—142. Från denna tid förskref sig följaktligen den vid Stenstad i Norge belägna grafhög, i hvilken man upptäckt det korsformiga spännet fig. 126 oeh en runsten.¹ Till midten af 400-talet hör också det med en runskrift försedda spännet från Etelhem på Gotland (fig. 136).²

Till 400-talet, oeh hufvudsakligen dess förra hälft, höra också glasbägare lika fig. 202 oeh 203 samt bronskärl lika fig. 199 oeh 201.

Å andra sidan måste vi till tiden omkring år 500 oeh 500-talets förra hälft hänföra sådana breda spännena som fig. 143 oeh 144, samt de med dem samtida yngre brakteaterna af gruppen C. Till denna tid höra således dels Dalum-fyndet (sid. 115), dels det med en runskrift försedda spännet från Fonnås i Norge.³

Till senare hälften af 500-talet höra sådana spännena som fig. 146—149 oeh 152 samt de med dem samtida föremålen.

Huruvida några af de arbeten, — t. ex. de äldsta Vendelsakerna, — som blifva behandlade i sammanhang med den sjunde perioden, äro förfärdigade under tiden närmast före år 600, är en fråga lika svår att afgöra som af underordnad betydelse. De torde

¹ Stephens, *The Oldnorthern Runic Monuments*, I sid. 254, 839.

² Stephens, *anf. arb.*, I sid. 182. — För spännets öfre del se *Fr. jern-äld.*, pl. 6 fig. 1.

³ O. Rygh oeh S. Bugge, *En i Norge funden spænde med runeindskrift fra mellemjernalderen*, i *Årbøger*, 1878, sid. 59. — S. Bugge, *Rokstenen og Fonnaas-spænden*, i *Vitterh. Akad:s Handlingar*, 31, nr 3.

i alla händelser tillhöra tiden omkring år 600 och hafva således äfven varit i bruk efter det 7:de arhundradets början.

* * *

De resultat, till hvilka undersökningen af de kronologiska förhållandena här i Norden under den 6:te perioden ledt, bekräftas

Fig. 228. Silfverspänne. Norra Frankrike. $\frac{1}{2}$.

Fig. 229. Silfverspänne, förgylldt. Frankrike. $\frac{1}{1}$.

af talrika utom Norden gjorda fynd. På kontinenten och i England hafva nämligen många och stora germanska grafvärt upptäckts i de trakter, som af våra stamförvandter under den stora folkvandringens tid togs i besittning.

Utrymmets knapphet gör det emellertid omöjligt för mig att här ingå på en närmare redogörelse för dessa fynd, eller de delar af dem som äro af särskild vikt för den nu föreliggande frågan. Jag måste därför nöja mig med följande antydningar.

Att många af de germaner, som under nu i fråga varande tid bosatte sig inom det romerska riket, kommit från det nordiska området, visas af de arkeologiska förhållandena.

För denna, liksom för så många andra frågor äro spännena af stor vikt.

De flesta bland de i kontinentens germanska grafvar från denna

Fig. 230. Silfverspänne, förgylldt.
Nära Mainz, Tyskland. ²/₃.

Fig. 231. Silfverspänne, förgylldt.
Södra Tyskland. ¹/₁.

tid finna bågformiga spännena kunna hänföras till någon af de fem grupper, som representeras af fig. 228—232.

De fyra första grupperna hafva icke sina förutsättningar i Norden, utan i södra Ryssland och nedre Donauländerna; de böra således anses vara komma från dessa trakter med de derifrån invandrande germanska folken.

Den femte gruppen (fig. 232) är deremot uppenbarligen nordisk. Vi återfinna samma hufvuddrag som i de nordiska spännena

fig. 138—149: öfverdelen är firsidig och underdelen treflikig, med ett mer eller mindre tydligt djurhufvud vid hvardera sidan om bågens bas.

Liksom många andra föremål, vittna dessa spännen om invandringar från Skandinavien, hvilka vi på arkeologisk väg bättre kunna lära känna än genom den skrifna historien.

Fig. 232. Silfverspänne, förgylt. Nordendorf, Bayern. ²/₃.

I England återfinnes samma grupp (fig. 232) såsom den talrikast representerade bland de breda spännen. Men der träffas också en mängd korsformiga spännen, hvilkas nära samband med dem från vestra Skandinavien är i ögonen fallande, under det att dylika spännen äro mycket sällsynta på kontinenten.¹

¹ De förekomma så godt som endast i Tyskland, och äfven der endast i Holstein, Hannover och Rheintrakten; från sistnämnda trakt äro blott några mycket få kända.

En närmare granskning af de i England funna spännena af dessa båda slag visar nu, att få äro så gamla som fig. 126 och 232; de allra flesta äro yngre, af typer utvecklade i landet. Detta är af vigt för den föreliggande frågan.

De nyaste undersökningarna hafva visserligen ådagalagt, att en bosättning i England af germanska, tydligen från det nordiska området komma stammar börjat redan långt före midten af 400-talet, men af historien erfar vi, att en stor anglosachsisk invandring då egde rum.

Såsom vi sett, visa förhållandena i Norden, att korsformiga spännen lika fig. 126 höra till den förra hälften af 400-talet, och breda spännen lika fig. 232 till midten af samma århundrade. Allt detta stämmer ju väl med förhållandena i England, ty de typer, som bilda föreningsbandet med Skandinavien — de smala korsformiga spännena och sådana breda spännen som fig. 232 — måste, om de ej äro äldre, tillhöra midten af 400-talet, då den stora invandringen egde rum; de yngre typer, som ur dem utvecklats sig i England, höra naturligtvis till en mer eller mindre långt efter invandringen liggande tid.

På kontinenten träffa vi liknande förhållanden. Der äro visserligen de korsformiga spännena få; men de som finnas äro »gamla», hvilket just är en naturlig följd deraf, att de förskrifva sig från den stora folkvandringens tid, således senast från början af 400-talet.

Till ungefär samma, eller en föga senare tid måste de breda spännen af nordiska typer höra, som kommit till dessa trakter. Detta stämmer också väl öfverens dermed, att i södra Tyskland och i Frankrike, liksom i England, endast få sådana spännen påträffats, som äro af gamla typer och som stå de nordiska formerna nära. De flesta till denna grupp hörande breda spännen i nyssnämnda kontinentala länder äro, liksom i England, sena och mycket olika de gamla från Norden införda, beroende på den utveckling, — i detta fall liktydig med försämring, — som egt rum i södra Tyskland och Frankrike efter invandringen.

Sigtuna ödekyrkor.

Af

Emil Ekhoff.

Sistlidne sommar afslutades de konserveringsarbeten å ruin-kyrkorna i Sigtuna, som möjliggjorts genom anslag af Konung och Riksdag samt tillskott af enskilda fornvänner. Enligt uppdrag af riksantikvarien ledde jag dessa arbeten. Redogörelse för desamma och för resultatet af de undersökningar, jag därvid hade anledning göra, hoppas jag blifva i tillfälle framlägga i en monografi. Då publicerandet af denna emellertid måste anstå något, torde det ej få anses olämpligt att redan nu lemna några föregående meddelanden.

Sigtuna ödekyrkor äro f. n. trenne, alla uppförda af gråsten. De hafva varit helgade åt aposteln Petrus, d. hel. K. Olof och S:t Laurentius. Af den sist nämndes kyrka återstår ofvan jord endast en del af ett väldigt torn. De två andra äro tämligen väl bevarade. Af en fjärde kyrka helgad åt den hel. Nicolaus hafva lemningar funnits nästan intill våra dagar, men äro nu helt och hållet försvunna. Vidare omtalas två eller tre kyrkor och kapell, hvarjämte stadens n. v. kyrka är af hög ålder. Sigtuna har således en gång varit särdeles rikt försedt med kyrkor.

De bevarade gråstenskyrkornas byggnadssätt är det under medeltiden vanliga, d. v. s. murarna bestå af ett yttre och ett inre skal med mellanliggande kärna. Själftva utförandet är emellertid i påfallande grad primitivt och otympligt. Detta framträder i nästan alla förhållanden, men framför allt i hörnskonungars, dörr- och fönsteromfattningars samt hvalfvens tafatta konstruktion.

Kyrkorna äro uppförda i rundbågsstil och med dennas äldsta drag, hvilket framgår af såväl dörr- och fönsteröppningarnas beskaffenhet som ock af de öfriga arkitektoniska detaljerna: krag-

stenar, kolonnetter, kapitäl m. m., hvilka alla äro antingen af allra tidigaste former eller så otympliga, att man i dem knappast kan igenkänna romansk forngifning.

Det nu anförda må f. n. vara nog för att gifva en antydan om kyrkornas beskaffenhet i allmänhet. På deras plananläggning m. m. tillåter oss utrymmet ej ingå. Här skola vi endast egna några

Fig. 1. *S:t Per i Sigtuna.*
Rekonstruerad bild.

ord åt kyrkornas dubbla egenskap af gudstjänsthus och fästen samt åt deras ålder.

Fig. 1 framställer en rekonstruerad bild af *S:t Pers* kyrkas forna utseende. Den har, som vi se, haft platt yttertak öfver långhus och korsarmar, krenelerade bröstvärnsmurar och en yttre skyttegång eller försvarsbalkong rundt det stora tornet. Den har således ett för en kyrklig byggnad sällsamt utseende och ter sig mera som en fästning än ett Guds hus. Hvarje drag i den rekonstrue-

rade bilden framgår emellertid med full tydlighet af ännu bestående förhållanden.

Att yttertaken varit platta visas dels af en på tornets vestra sida, något *öfver* det forna taket, *invid södra tornhörnet* således ej midt på muren befintlig dörröppning, hvilken läge ej *medgaf någon möjlighet* att anbringa ett vanligt sadeltak, dels af den omständigheten, att på nämnda sida af tornet liksom på dettas norra och södra sidor — emot korsarmarna — ej finnes någon utspärad, vinkelformig ränna för emottagande af vattentakets kant, under det att en sådan ränna finnes på tornets östra sida, utvisande att kyrkans östra del — korpartiet — varit täckt af vanligt sadeltak. Enär taken varit platta, följer emellertid med nödvändighet, att murarna skjutit upp öfver desamma såsom bröstvärn och varit krenelerade d. v. s. försedda med tinnar.

Bevarade anordningar, på hvilka jag emellertid för utrymmets skull ej kan närmare inlåta mig, ställa utom allt tvifvel, att tornet varit försedt med den på bilden syuhga skyttegången. Tornens öfre afslutning — med tinnar — framgår visserligen ej direkt af bevarade spår, men, då tinnar funnits på de öfriga murarna och då kyrkan visat sig vara i eminent uening en försvarskyrka, har denna anordning så stor sannolikhet för sig, att vi väl hafva rätt att taga den för gifven.

Möjligen hafva emellertid toruen inmanför tinnarne varit försedda med trähufvar till skydd för nederbörd, men någon nödvändighet är visserligen ej detta. Genom en beskrifning från 1600-talet känner man, att tornet *då* var försedt med »spets».

Kyrkan var tydligen mycket stark som fästning. Passagen upp till de platta taken och midttornet — försvararnes egentliga plats — gick endast genom det vestra tornet — trappornet — och detta var så inrättadt, att det måste hafva varit hardt när omöjligt att forcera. Den nedre med tunnhalf försedda våningen står ej i kommunikation med den öfre delen af tornet. De vinkelböjda trapporna, som förde till den andra etagen, voro i vinkeln afdelade af en trång portöppning, genom hvilken endast en man i sänder kunde passera. Denna andra etage var genom en mur delad i två små, med tunnhalf täckta kammar och vägen till den ofvauför belägna våningen ledde på en stege genom en öppning i det ena hvalfvet. Först från denna våning kom man ut på långhusets platta tak och från detta genom den ofvau nämnda portöppningen

upp i midttornet, hvars nedre del, liksom i vesttornet, ej stod i förbindelse med de öfre våningarna. Passagen upp ledde således genom sanuskyldiga rätthål.

Äfven svaga punkter finnos emellertid. Först och främst, här som vid alla fästningar, portöppningarna. Dessa voro två, belägna invid vesttornet. De kunde emellertid bestrykas från korsarmarnas tinnar och *möjligen* finnos hängande balkonger öfver portarna. Dylika försvarsåtgärder finnos tilläfventyrs också öfver de få »döda punkter», som på några ställen finnos invid murarnas fot.

En svag sida var vidare kyrkans östra del; men det är ej omöjligt att ett fristående torn — kastal — här gaf nödig styrka åt försvaret. Vissa förhållanden synas gifva åtminstone en antydning i denna riktning. Försvarsstyrkan ökades vidare genom en på kort afstånd från kyrkan löpande låg, i kalkbruk lagd mur — kyrkogårdsmuren — som måste hafva varit till binders vid framförande intill fästningens murar af sådana anfallsmedel, som ett gammalt uttryck kallar »wæltror oc driffwande wærk».

Att S:t Pers kyrka varit fästning ej blott till skenet, utan pröfvats på rent allvar, framgår af den ofullbordade och åter nödortförtigt lagade mingsång — eller försök att genom underminering af muren skaffa sig tillgång till det inre af fästningen — hvilken jag under arbetets förtgång påträffade.

Äfven S:t Olofs kyrka har varit en stark försvarskyrka. Dess vestra del utgjorde den egentliga fästningsdelen och hade liksom S:t Per platt tak och krenelerade murar. Däremot voro korsarmarna och kyrkans östra del försedda med vanliga sadeltak. Det väldiga tornet beherskade emellertid kyrkan rundt om och dessutom voro kyrkans ganska talrika men ytterligt små nedre fönster inrättade som fullständiga skyttespringor — skottgluggar — med smygar endast inåt kyrkan och med den yttre omfattningen i flykt med murarnas lif.

Kyrkan har i olikhet med S:t Per undergått flera förändringar, men jag kan här endast i förbigående omnämna, att i kyrkans inre ej mindre än fem grofva fyrkantiga pelare, lika de ännu kvarvarande, blifvit borttagna, tydligen för beredande af mera utrymme. När dessa pelare kvarstodo, måste nämligen kyrkans inre, med undantag af det ej särdeles stora midtskeppet, mera hafva liknat en med trånga gångar försedd, kompakt stenmassa än en

vaulig byggnad.¹ Vidare har en portöppning upptagits i södra korsarmens gafvel. Kyrkan hade således ursprungligen endast en portöppning, nämligen den smala i norra korsarmen.

Af S:t Lars står, som nämnts, endast en del af tornet kvar, men dettas väldiga dimensioner gör det otvifvelaktigt, att äfven denna kyrka varit befäst.

De tre nu omtalade kyrkornas inbördes läge gör det ej omöjligt, att de bildat ett sammanhängande försvarsverk. Om den fjärde nu försvunna kyrkan kunna vi endast säga, att äfven den legat i samma linie.

Med afseende å kyrkornas byggnadstid hafva äldre författare tilldelat dessa byggnadsverk mycket hög ålder. Särskildt har C. Eichhorn² betonat, att Sigtuna-kyrkorna äro de äldsta och märkligaste lemningar af romansk konst i Svealand och att S:t Per tillhör 1000-talet, under det att S:t Olof, som enligt hans mening är något yngre, skulle förskrifva sig från början af 1100-talet. Sedermera hafva emellertid andra åsikter gjort sig gällande. Man har utgått från Sigtunas förstöring år 1187 af öster ifrån kommande röfwareflottor. Man har antagit, att det då förstörda Sigtuna låg på andra sidan sjön, på Signhildsbergslandet, att staden efter förstöringen flyttades till den unvarande platsen samt att kyrkorna således ej kunna vara äldre än denna nya stad.

Detta antagande var ganska naturligt före de nu verkställda undersökningarna, men dessa visa emellertid, att ofvannämnda tidsbestämning måste uppgifvas.

Det har äfven framhållits, att staden och dess kyrkor kommo till stånd, när klostret vid Viby flyttades till Julita i Södermanland, emedan klostret såsom ett cistersienser-brödrakloster ej finge ligga vid en stad. I ett bref af K. Knut Eriksson, skrifvet före 1186, angående jordbyte mellan honom och de munkar, »qui prius morabantur in Wiby», omtalas emellertid att Konungen bland annat erhöll »Wiby iuxta Sithoniam», hvilket uttryk visar, dels att klostret i alla fall verkligen legat invid en stad samt dels att denna stad måste hafva varit belägen på den nu varande platsen, ty hade dermed afsetts det på andra sidan sjön på Signhildsbergslandet belägna Fornsigtuna kunde ej uttrycket »iuxta» hafva användts.

¹ Sidiskeppen äro ej mer än omkring 5 fot breda och afstånden mellan de grofva pelarna ännu mindre.

² I hans tillägg till Lübkes, Arkitekturens historia.

Då vidare Viby-klostret flyttats åtminstone några årtionden före 1100-talets slut, framgår ju häraf att flyttningen — såvida den verkligen berott på önskan att undvika närhet till en stad — ej varit förorsakad af stadens förmodade förläggande hit efter förstöringen 1187, således *efter* klostrets flyttning.

Att benämningen Fornsigtna ej uppkommit genom stadens antagna förflyttning från Signhildsbergsländet till den nu varande platsen efter olyckan år 1187, framgår af ett bref från påven Alexander III,¹ i hvilket bref Forne-Sigtuna redan nämnes, således långt före den förmodade flyttningen. Om namnet *Forn-Sigtuna* uppkommit genom att en *stad* verkligen här legat och blifvit flyttad, eller om endast ett befäst hus eller gård här funnits, hvars namn sedan öfvergått till den nuvarande staden samt i förra fallet *när* stadens flyttning skedde eller om den skedde plötsligen eller endast så småningom, låter sig här för närvarande ej bestämmas, men just gråstenskyrkornas beskaffenhet visar, att, om en flyttning af staden verkligen egt rum, den måste hafva försiggått mycket långt tillbaka i tiden, långt före 1187.

Hvad vi vid bestämmande af kyrkornas ålder först hafva att fästa oss vid är, att här icke är fråga om en eustaka kyrka utan om en grupp betydande gråstenskyrkor och därtill åtminstone ännu en äfvenledes betydande tegelkyrka, ja egentligen om en hel stad.

Med kännedom om, hvilken lång tid byggandet af de flesta af våra något mera betydande medeltidskyrkor medtagit, och då vi ej kunna antaga, att man alldeles samtidigt dref byggandet af gråstenskyrkorna, måste vi för dessas tillkomst anslå en ganska lång period. Om vi för gråstenskyrkorna tillsammans antaga en tid af endast 40—50 år, måste erkännas, att denna tidrymd är den minsta, med hvilken vi hafva att räkna i detta fall. Med detta antagande komma vi emellertid med dessa kyrkors färdigblifvande framåt midten af 1200-talet, d. v. s. den romanska tidens allra senaste skede och ej så litet in i gotikens tidevarf.

Att anse dessa kyrkor — med deras primitiva och otympliga byggnadssätt, med deras former präglade af den allra tidigaste romanska formgifning — tillhöra den romanska tidens slut och den börjande gotiken, synes mig omöjligt. Det vore ju i hög grad egenomligt, om dessa kyrkor skulle vara anlagda under senromansk tid,

¹ Detta bref är i Sv. Dipl., n:r 852, orätt upptaget under Alexander IV.

men det oaktadt ej visa några af den tidens drag och lika egendomligt, om ej under byggnadstiden, hvilken, under förutsättning af att kyrkorna grundlagts några få år före 1100-talets slut, ju nödvändigt måste hafva sträckt sig in på 1200-talet, några intyg om den nyare tidens smak skulle hafva smugit sig in.

Sins emellan olika i mycket bilda dessa kyrkor genom gemensamma egenskaper en grupp skiljd från de byggnadsverk vi känna från nyssnämnda perioder.¹

Under 1100-talet var ju, för att begagna riksantikvarien H. Hildebrands uttryck, den goda smaken ganska utbildad och nogräknad; det var den romanska konstens fagra blomstringstid, och på ett annat ställe preciserar samma författare perioden 1126—1175 såsom den romanska konstens blomstringsperiod i nordén.

Vända vi oss till 1200-talets byggnader i vårt land finna vi här former, som ännu mer aflägsna sig från Sigtuna-kyrkornas.

De romanska motiven kvardröja visserligen ännu, men i en sen form. Spetsbågen visar sig dessutom redan tidigt, på sina ställen i kyrkor fullbordade i århundradets början.

Örebro kyrka, hvars byggnadstid ungefär sammanfaller med 1200-talet, är visserligen till den ursprungliga planen en romansk anläggning, men redan dess först fullbordade portal — omkring ett årtionde före århundradets midt — är gotik; dess ungefär lika långt efter århundradets midt fullbordade norra portal är en väl utbildad götisk portal, rikt ledad, med profilerade murhörn, kolonner och bågar m. m. Den södra portalen sannolikt fullbordad 10—20 år före århundradets slut är ett synnerligen rikt prof på fullt utbildad gotik och en af de ädlaste portaler vårt land äger.²

¹ Jag har ej förbisett, att det grofva och svårhandterliga materialet har lagt hinder i vägen för finare formers utförande, men materialets beskaffenhet kan ej förklara, hvarför *tidiga* former skulle utföras under *sen* tid. Många af våra landskyrkor af gråsten, yngre än Sigtuna-kyrkorna, äro visserligen äfven lika otympligt uppförda som dessa, men de äro i allmänhet som byggnadsverk helt obetydliga och sakna oftast alla arkitektoniska detaljer, under det Sigtuna-kyrkorna måste anses som betydliga monument, på hvilka tydligen nedlagts så mycken omsorg, som tidens konstfärdighet medgaf, och hvilka man varit angelägen om att efter bästa förmåga förse med utarbetade detaljer. I alla händelser kunna på intet vis de märkliga och egendomliga Sigtuna-kyrkorna likställas med de små, obetydliga landskyrkor af gråsten.

² Ad. Kjellström, Nikolaikyrkan i Örebro; Meddelanden från Nerikes Fornminnesförening, I.

Vi kunna äfven erinra oss att den härliga Trondhjems-domens kor tillhör århundradets förra del och att anläggningen af Upsaladomen faller inom århundradets slut.

Nu skulle kunna invändas, att allt detta endast visar, att byggnadskonsten vid ungefär samma tid stod på olika nivå i olika delar af Norden. I någon mån har väl förhållandet varit sådant, men att olikheten skulle varit så stor, att nära samtidigt som t. ex. i Trondhjem och Örebro väl utvecklade spetsbågskyrkor byggdes, man i Upland ännu skulle använt romanska konstens tidigaste former, är ej gärna möjligt.

Vi hafva dessutom i Sigtuna själfv det bästa bevis, att så ej var förhållandet, att man där ej var efter sin tid i byggnadsväg. Stadens nuvarande kyrka, Mariakyrkan, fordom tillhörig Dominikaner-klostret, stod nämligen med säkerhet färdig för svartbrödernas räkning ej långt in på 1200-talet. Denna jämförelsevis fina och väl utvecklade tegelkyrka afviker emellertid till hela sin anordning och stil, i detaljer och allt, helt och hållet från de öfriga kyrkorna. Det är ej tänkbart, att en tid, som kunde åstadkomma en sådan kyrka, å andra sidan skulle nöja sig med de plumpa gråstenskyrkorna.¹

Vidare kan väl med fog frågas, är det tänkbart, att, om Sigtuna med sina betydande kyrkor så att säga våldsamt, ja med rent underbar hastighet uppstått under 1200-talets förra del, detta märkliga förhållande, äfven med våra sparsamt flytande historiska källor, ej skulle lämnat något spår efter sig i urkunderna. Vi kunna i detta sammanhang äfven erinra om, att de s. k. Annales Sigtunenses, som nppteckna händelser år efter år under större delen af 1200-talet, från och med år 1208, således just under en stor del af gråstenskyrkornas förmodade tillkomsttid, ej har ett ord att nämna om dessa kyrkor.

Det synes mig härmed ådagalagdt, att Sigtuna-kyrkorna måste vara äldre än efter år 1187. Jag går emellertid ännu ett steg längre och anser förhållandena med ganska stor bestämdhet tala för, att Sigtuna-kyrkorna äro äldre än den gamla biskopskyrkan i Gamla Upsala. Sigtuna-kyrkorna och denna öfverensstämma

¹ Man kan ej säga, att kyrkornas ändamål — att tillika vara fästen — nödvändiggjorde valet af byggnadsämne. »Kärnan» i Helsingborg t. ex. är af tegel.

i mycket och kyrkan vid Gamla Upsala har drag lika med såväl S:t Per som S:t Olof i Sigtuna. Tidsskillnaden kan således ej vara stor. Man kan visserligen anmärka, att den först nämnda saknar vissa drag i själfva utförandet, som finnas hos S:t Per, men detta kan bero på tillfälliga omständigheter — mer och mindre noggrannhet, eller att man med afseende på Gamla Upsala-kyrkan var ifrig att få den färdig på kortaste tid — och kan ej vara tillräckligt att derpå grunda någon betydligare åldersskilnad mellan kyrkorna. Med afseende på Sigtuna-kyrkorna vill jag än en gång betona, att det måste vara fråga om en ganska lång period, under hvilken samtliga blifvit till. Skulle denna period börjat samtidigt med eller ännu mera efter uppförandet af Gamla Upsala kyrka, komma vi, som af föregående resonnemanng framgår, för långt ned i tiden med dessa urgamla, tidigt-romanska kyrkor.

Enär vi hafva grundad anledning antaga, såsom t. ex. redan C. G. Brunius¹ och C. Eichhorn² framhållit, att kyrkan vid Gamla Upsala tillkom under förra delen af 1100-talet, måste vi visserligen härigenom förlägga grundandet af Sigtuna-kyrkorna till 1000-talet. Huru långt ned på detta torde ej f. n. kunna bestämmas. Jag kan emellertid ej se något, som talar emot en sådan tidsbestämning.

Kristendomen måste senast redan tidigt på 1000-talet hafva varit vidt spridd i Sverige ej minst i Upland, hvars talrika kristna runstenar nog samt vittna därom. Vi känna ju att på Björkö fans kyrka redan på Ansgarii tid, vi känna svenska biskopar från 800- och 900-talen, att Adalvard den yngre verkade i Sigtuna något efter 1000-talets midt m. m.

Skara biskopslängd omtalar, att Sigfrid i början af århundradet märkte 3 kyrkostäder och vigde 3 kyrkogårdar, samt att Adalvard — möjligen d. ä.³ — gräfde grund till Vår Frus kyrka i Skara. Hemse nyfunna stafkyrka på Gotland har visat sig tillhöra 1000-talet och lemningar af en liknande kyrka, ej längesedan funnen i Danmark, är af en framstående dansk forskare daterad till ej senare än år 1000, möjligen till Harald Blåtands dagar. I öfrigt äro ju

¹ Konstanteckningar under en resa år 1849. Lund 1851.

² Svenska Byggnadskonsten, tillägg till Arkitekturens Historia af W. Lübke. Stockholm 1871.

³ Hans Hildebrand: Skara domkyrka; Ant. Tidskrift f. EV. XV. 2. 1.

de danska och sydsvenska kyrkor, hvilkas byggnadstid vi hafva skäl att förlägga till 1000-talet, ej så få.

Att Sigtuna¹ efter Birkas nedgång var den mest betydande staden i mellersta Sverige, lider väl intet tvifvel. Härför talar bland annat den utmyntning, i stor skala kunna vi säga, som här bedrefs af Olof Skötkonung och Anund Jakob. Adalvard d. y. erhöll här vid sin första messa det ofantliga beloppet af 70 mark silfver, ett talande bevis nog för ortens betydighet.

Hafva vi således rätt att antaga, det Sigtuna under 1000-talet spelade den förnämsta rollen i mellersta Sverige, är det väl å andra sidan tydligt, att staden måste hafva förlorat åtminstone i andlig betydelse, sedan hedendomens centralpunkt Gamla Upsala vunnits för kristendomen och i synnerhet sedan en biskopskyrka där kommit till stånd. Men då blir det oek ganska naturligt att förlägga Sigtuna-kyrkornas uppförande till stadens blomstringstid, och ej till tiden efter Gamla Upsala kyrkas tillkomst.

Deremot måste de betydande Sigtuna-kyrkornas uppförande under de sista åren af 1100-talet och början af 1200-talet förefalla snart sagdt gåtoliikt, då vi betänka, att Sigtuna då, såsom nyss nämdes, säkerligen hade förlorat i andlig betydelse samt väl äfven snart nog i världsligt afseende måste stå tillbaka för Stoekholu. Minoriternas i Visby diarium omtalar ju att »Anno 1187 combusta est civitas Sigtouiensis — — — Et tunc civitas Stoekholmiensis edificata est».

¹ Troligen på n. v. platsen; jämför sid. 135 och 136.

Om ortnamnens bildning

enligt

Landnáma-boken

af

Johan Nordlander.

Vid studiet af ortnamn i ett land, hvilket såsom vårt har en helt obetydlig litteratur från Medeltiden, stannar man tidt och ofta inför spörsmål, som kanske aldrig någonsin kunna besvaras. Man uppvisar t. ex., hurusom ett ortnamn i förra leden innehåller ett personnamn; men frågas det, hvem den förevigade varit och hvarför just han fått sitt namn fäst vid ortens, då är man hänvisad till gissningar. Att det under Medeltiden i Helsingland befintliga *Faxeholms* slott, då skrifvet **Faxaholm**, är uppkalladt efter någon, som burit namnet *Faxe*, är höjdt öfver allt tvifvel; men hvem den mannen varit, hvad han haft med stället att göra o. s. v., det lärer i alla tider förblifva en gåta. — Man kan finna, att namn innehålla sådana bestämningsord som *käring*, *svin*, *kors*, *fäll* o. s. v., men frågas det, hvarför ställena så uppkallats, är man i allmänhet svarslös. Att sådana orter hafva något med *käringar*, *svin*, o. s. v. att göra, det är tydligt, men om *sättet* lämna namnen oss i okunnighet. Skall man då uppgifva tanken på att tränga vidare genom dunklet och nöja sig vid den i och för sig ganska ofullständiga upplysning, som man afloekat sådana namn? Ingalunda. Vi hafva att aktgifva på det sätt, hvarpå namnen hos oss bildas och förändras på den tid, då skatteväsendet ordnas och jordeböcker börja föras; vi hafva vidare att gå till andra land med rikare litteratur från Medeltiden och där studera namnens uppkomst och bildningssätt, hvarefter vi *ex analogia* få draga våra slutsatser rörande våra förfäders tillvägående, när det gällde att uppkalla ställen. Sådana upplysningar

hafva vi framför allt att söka i den isländska litteraturen och enkammerligen i det allenastående verk, som handlar om Islands bebyggande och kallas *Landnåma-boken*.¹

Sedan Island kort före år 870 blifvit upptäckt af *Naddodd*, *Gardar* och *Floke*, dröjde det icke länge, innan det började bebyggas. Kommen till ön, hade Naddodd viking gått upp på det högsta fjället för att se, om där funnes något folk, eller, såsom det heter, »om där röke» på något ställe. Han spanade dock förgäfvets. Men den, som några år därefter på samma sätt hade spejat efter uppstigande rök, han skulle alls icke hafva funnit sig så ensam på ön. År 872 stod nämligen slaget vid Hafrsfjorden, och två år senare kommo de förste nybyggarna dit, nämligen två missnöjda norrmän v. n. *Ingólfr* och *Leifr*. Huru Island därefter på endast 60 år fullständigt bebyggdes, hvilka nybyggarna voro, hvarest hvar och en tog ett område i besittning — detta kallades ett *landnám* — hvad namn det fick, detta med mera omtalas i *Landnåma-boken*. Författad af prästen *Are Frode* (1068—1148) samt tillökt och fortsatt af andra, däribland Ares samtida *Kolskegg Vittre*, är denna bok en riktig guldgruva, icke minst för namnforskaren. Här få vi veta, att namnet *Faxa-ós* beror endast och allenast på ett yttrande af en man v. n. *Fari*, att namn, sådana som **Kerlingarfjörð**, **Svinadalr**, **Krosshólum**, **Feldarhólur**, erinra därom, att en *küring* gick öfver bord, bortgångna *svin* återfunnos, en kristen person lät uppsätta *kors* på några kullar, eller att en drunknads kappa (*feldr*) där flöt i land. Med till visshet gränsande sannolikhet kan det nu antagas, att våra svenska förfäder vid namngifningen gått till väga på samma sätt eller följt samma grundsatser som stamfränder på den aflägsna ön. Därför vilja vi här enligt *Landnåman* uppvisa de synpunkter, som lågo till grund för de isländska namnen.

Dock först några ord om öns eget namn!

På färd från Norge till Färöarne hade *Naddodd* viking af storm drifvits ur sin kurs och kommit västerut i hafvet till ett stort land med höga fjäll. Sedan han förgäfvets sökt efter människor därstädes, fortsatte han och hans följe till det ursprungliga målet, och när de seglade från landet, föll det mycken snö på fjället, och för det

¹ Vi följa här *Íslendinga Sögur*, utg. af det Kongl. Nordiske Oldskrift-Selskab, 1:a band., Köbenhavn 1843.

kallade de landet **Snæland** (Snöland). De lofvade eller prisade landet mycket, heter det. Men namnet fick snart vika för ett annat. En man v. n. **Garðarr Svavarsson**, född i Sverige, men med jord-egendomen på Seland, hade troligen hört det beröm, som Naddodd slösat på landet, och på sin framsynta moders råd begaf han sig ut för att uppsöka det. Han fann det, seglade omkring detsamma och upptäckte därvid, att det var en ö. I ett uppfördt hus bodde han där öfver vintern, men när våren kom, seglade han därifrån till Norge. Äfven han rosade landet mycket, och efter honom kallades det nu till en tid **Garðarshólmr**. — Men icke heller det blef bestående. En norsk viking *Floke* gaf sig ock ut för att uppsöka ön. Med sina följeslagare landade han i en fiskrik fjärd och släppte den medförda boskapen i land. Ifriga som de voro att fiska, glömde de att samla hö för vintern, hvarför också boskapen dog. Då därtill våren var kall, beslöt Floke att draga dädan. Han gick upp på ett högt fjäll och såg, att fjärden var full af drifis; »därför kallade de landet **Island**, som det sedan har hetat».

När kolonisationen begynte och de flyende norrmännen först kommo till ön, funno de ett jungfruligt land. Ön var då i fullaste mening en allmänning, och då inga slagit sig ned där på allvar, saknade alla ställen namn. Behovvet af sådana gör sig emellertid genast gällande, och vi finna, att de första besittningstagarne också med all flit sökte afhjälpa denna brist. Huru de därvid förforo, eller hvartill de togo hänsyn vid namngifningen, utgör ämnet för denna uppsats.

I allmänhet visar det sig, att äfven de obetydligaste händelser kunde gifva anledning till orters eller ställens namn, men gärna fäste man sig vid någonting, som hängde samman med *kolonistens första landstigning*. De nämnda männen Ingólfr och Hjör-Leifr seglade tillsammans, tills de fingo Island i sikte, men då tappade de hvarandra. Hjör-Leifr drefs längre västerut, och vattnet tog slut för honom. Hans irländska trälar funno då på det rådet att knåda sauman mjöl och smör, hvilket de skulle äta. Detta kallade de *minnpak*.¹ Emellertid kom regn och gjorde den läskande rätten öfverflödlig. Då den därtill började mögla, kastades den helt enkelt öfver bord, hvarefter den »dref i land på det ställe, som nu

¹ Af ett gaeliskt ord *min*, mjöl.

heter **Minnpaks-eyrr** (af *eyrr*, sten-ör). — På en stenig fjordstrand funno Flóki och hans folk en *hval* och kallade stället **Hvaleyri**. — En bland de tidigaste invandrarne var *Skallagrímur*, hvilken tog ett stort område på den västra kusten. Därvid kommo han och hans män till ett näs, på hvilket de funno *álftir* (svauor); det kallade de **Álftanes**. — Längre fram under landnámstiden kom en man v. n. Ketilbjörn till Island på ett skepp, som hette *Ellidi*; han landade i **Ellida-árós** (Ellidaåns mynning). — En annan kom till Island med det skepp, som han kallade *Kúða*, och kom han i **Kúða-fljótsós**. — Af Harald Hårfagre fick Ingemund, som nedan nämnes, skeppet *Stígandi* samt seglade med detta och ett annat till Island. Han höll in i Húnavatn; »där är **Stígandahróf**» (*hróf*, n. skjul, hvarunder skepp bygges eller hålles). — **Siglufjörðr** fick namn däraf, att þormóðr kom dit med sitt skepp; således af verb. *segla*. Oviss om, hvar man borde landa och nedslå sina bopålar, öfverlät mången bestämmandet däraf åt gudarne. Detta skedde genom att kasta de medförda högsätospelarne öfver bord med högtidligt löfte att bosätta sig där, hvarest dessa drefve i land. Så gjorde Ingólfr och många med honom. Þórólfr »var stor blotman och trodde å Tor». När fretten (utforskandet af gudarnes vilja) hade visat honom till Island, rifver han ner sitt tempel, för på sitt fartyg största delen af timret och något af mulen uuder den upphöjning, på hvilken Tors bild hade stått. Kommen till trakten af Reykjanes, kastade han högsätospelarne i sjön, och på den ene var Tors bild utskuren. Han sade, heter det i Landn., »att Tor skulle komma i land där, hvarest han ville, att þórólfr skulle bygga, och han lofvade att helga Tor allt sitt landnám och uppkalla det efter honom». Vinden förde þ. till den fjord, som han kallade **Breidafjörð**, på hvars södra sida han landade i en våg (vik), som han kallade **Hofsvág**. Tors bild fann han »drifven på ett näs; det heter nu Þórsnes», hvilket namn ock gafs hela det i besittning tagna landet »frå Stafá inn til Þórsár». Sin gård byggde han vid Hofsvág »och gjorde där stort hof och helgade det Tor; där heter det nu **Hofstaðir**. På den plats, där Tors beläte kommit i land, inrättade han tingsplats för hela häradet. På näset stod ett fjäll, hvilket han ansåg för mycket heligt; också kallade han det **Helgafell**. Mot det fick ingen se otvagen, och det var så heligt, att ingen, vare sig folk eller få, fick dödas där. Det ställe, där tingsplatsen var, höll han ock i helgd, och när tinget pågick, fick ej någon genom att göra

sitt tarf oreña »en så helig vall», utan skulle det ske på det skär, som **Dritsker** heter» (af *drit*, träck).

Äfven Torulfs son, Hallsteinn, var ifrig hedning; han tog land på norra sidan af samma fjord. Han blotade till Tor med bön, att guden måtte sända honom högsätospelare, och därefter kom till hans land ett träd, 63 alnar långt och två famnar tjockt, och däraf gjordes högsätospelare, ej blott för Hallsteins gård, utan för nästan alla omkring fjorden. Men stället, där det gudasända trädet kom i land, »heter nu **Grenitres-nes**». — Om en till Island flyende norrman v. n. Hasteinn heter det, att han sköt högsätospelarne (setstokkum) öfver bord och i hafvet »enligt gammal sed», och de kommo i land nedanför **Stokks-eyri**. — Slutligen anteckna vi, att en å fick namnet **Þjórsá**, emedan þórarinn, som där landade, hade ett *Þjórs-höfuð* å framstammen af sitt skepp. Åmynningen hette **Þjórsár-ós**.

En annan grupp af namn hör samman med själfva *besittningstagandet* af ett område. *Aerarr* kom ur viking till norra Island och landade vid mynningen af floden *Blanda*. Landet på dennas västra sida var redan upptaget, hvarför vikingen gaf sig i väg upp efter floden för att på andra sidan »leta sig landnám». Kommen till det ställe, som heter *Móbergsbrekkur*, satte han där ned *staung háfa* (en lång stång) och sade sig därmed taga bostad för sin son. Detta beteckningssätt gaf denna gång ej anledning till något namn, och lika litet var det fallet, när en träl Rodrek, af sin herre utsänd »i landaleit», tog land i besittning genom att i ett smalt vatten nedstieka en *nybarkad staf* — det uppkallades efter trälen och benämndes **Rodreksgil** —, men sannolikt har det två gånger förekommande namnet **Stafá** (Staf-å) uppkommit genom detta bruk. — En man v. n. Einar tog land på öns norra sida. Han seglade där in i en fjord och satte sin yxa i Reistargnúp, hvaraf fjorden fick namnet **Öxarfjörðr** (Yx-fjord). Västerut satte han upp en *örn* (gen. *arnar*), och så fick det stället heta **Arnarpúfa** (*Örn-tufva*). På ett tredje ställe sattes ett *kors* (kross), och däraf uppstod namnet **Krossás** (*Korsås*).

Norrmannen Grim for till Island »i landaleit» och var första vintern i **Grimsey** (*Grimis-ö*) på n. v. kusten. På hösten rodde han ut med sina huskarlar för att fiska, hvarvid sonen Tore låg i stäfven, klädd i ett ej uppskuret själskinn, som var draget upp till halsen. Grim drog härvid upp ett sjörå och sade till detta: »Hvad

spår du oss om våra förelagda öden, eller hvar skola vi bygga oeh bo på Island?» Rået svarade: »Icke behöfver jag spå eder; men gossen, som ligger i själ-bälgen, han skall där bygga oeh land taga, hvarest *Skálm*, eder märr, lägger sig under klöfjebördan. Grim omkom verkligen på en roddfärd under vintern oeh lämnade efter sig hustrun Bergdis oeh den nämnde sonen Tore. På våren foro dessa västerut, hvarvid *Skálm* gick före, doek utan att lägga sig. Andra vintern voro de på *Skálmur-nesi*, men sommaren därpå foro de söderut öfver hedarne till Borgarfjorden. Äfven nu gick märren före, tills de hade hedarne bakom sig oeh voro vid två röda sandkullar (*sandmelir*). Där lade sig *Skálm* under bördan nedanför den yttre kullen, hvarför Tore efter råets anvisning tog land där oeh bodde at *Rauðamel enum ytra*. Men *Skálm* dog i den tydligen efter henne uppkallade *Skálmurkeldu* (*Skálms-källan*).

Härmed äro vi inne på en annan grupp af namn, nämligen sådana, som hänföra sig till *händelser under färder på ön för uppsökande af lämplig boningsplats*. *Audr* var en rik, stolt oeh aktad änka, som efter att hafva bortgift sin sondotter med en skotsk jarl kom till Island med 20 frie män å sitt skepp. Efter att hafva tillbragt vintern hos en broder gaf hon sig ut med sina män för att söka sig land vid Bredafjorden. De åto därvid *dögurð* (dagvard, frukost) på södra stranden af denna, där det nu heter *Dögurðarnes*. Sedan foro de längre in i fjorden oeh landade på ett näs, hvarvid *Audr* tappade sin *kam*; det näset kallade hon *Kambsnes*. — Helge Rolfsson for till Island för att besöka sina fränder oeh kom till *Eyjafjörð*. Den första vintern uppehöll han sig hos en där bosatt man, men om våren gaf han sig ut »för att leta sig bostad». Han kom till en fjord oeh hittade där en harpun (*skutil*); det stället kallade han *Skutilsfjörð*, oeh där byggde han sedan. — Helge den magre kom sent en höst till Islands norra kust. Om våren gick han upp på ett fjäll oeh såg, att det var »svartare» (= mera skog?) längre in i fjorden, hvarför han begaf sig dit. Men fjorden kallade han *Eyja-fjörð* på grund af de öar, som lågo utanföre. — Den berömda vikingen Ingemund landade med sitt följe på södra kusten oeh vistades första vintern hos en fosterbroder. På våren foro han oeh hans män norrut öfver hedarne oeh kommo till en fjord, där de funno två laggar (*hrúta*); därför kallade de henne *Hrútafjörð*. Om honom oeh hans följe heter det, att de under

fortsättningen af färden »gáfvo namn vida omkring». Om vintern kom han till en dal, *er var víði* (med skog) *vaxinn*, och kallade det stället **Viðidal**. Han tog hela **Vatusdal** i besittning och fann där på ett vatten en björnhona jämte två hvita nngar; det kallade han **Húnavatn**.¹ Den Ketilbjörn, som kom till Island med skeppet *Ellíði*, bodde första vintern hos sin svärfar, men drog om våren öfver hedarne in i landet, ty kusttrakten var redan besatt, för att leta sig land. Ett ställe, där han haft nattkvarter och gjort sig ett skjul (*skáli*), heter nu **Skálabrekka** (af *brekka*, brink). När han och hans följe foro dädan, kommo de till en å, som de kallade **Öxará**. De skulle nämligen hugga en vak på isen, men det gick ej bättre, än att de miste sin yxa (*öx*, *öxar*). En gång stannade de nedanför en framskjutande klippa (*múli*) och funno i en å en fisk, som heter *reyðr* (*salmo alpinus* L.), den jämtska, laxliknande *röven* (?). Därför fick stället heta **Reyðarmúli**.

Redan hafva vi anført några exempel därpå, att *olyckor och missöden* gáfvo anledning till namn; här följa ytterligare några. Einar Skálaglam drunknade å (eller vid) **Einarsskeri**, och kom hans sköld i **Skjaldey**, men hans *feldr* i **Feldarhólm**. — Eysteinn for från Hälågaland till Island, men led skeppsbrott. Själf räddade han sig, men en käring, *kerling*, kastades af skeppet i **Kerlingarfjörð**. — För den redan omnämnde Ingemund bortsprungo tio svin, hvilka andra hösten återfunnos i **Svínadal**; och var det då hundra svin. Men galten hette *Beigaðr*; han lopp å **Svínavatn** och sam, till dess klöfvarna gingo af. Han sprack å **Beigaðarhváli** (*hváll*, kulle). — När Helge den magre for till Island, förde han med sig hustru, barn och all egendom. Han landade vid **Galtarhamar**, hvarest han satte i land tvenne svin, och hette galten *Sölvi*. De återfunnos två vintrar senare i **Sölvadal** och voro då tillhopa icke färre än 70.² — Äfven för Steinólf sprungo tre svin bort, men återfunnos två år därefter i **Svínadal** och voro då trettio till antalet. — Ett skepp, lastadt med lefvande boskap, kom till Island, men en

¹ För att skaffa timmer till byggnaderna måste han göra en resa till Norge, hvarvid han medtog björnungarne och gaf dem åt Harald Hårfagre. Sådana hade man ej fört sett i Norge, och konnngen gaf honom i gengäld timmer i öfverflöd och skeppet *Stigandi*.

² Annars är *Sölvi* äfven ett mansnamn; en *Sölvi* bodde å **Sölva-hauri**, och på Grönland tog en annan med det namnet **Sölvadal**.

förlunge sprang bort. En man v. n. Tore köpte vonen (hoppet, d. v. s. rättigheten att behålla honom, om han lyckades fånga honom). Han fick äfven fatt i fölet, och det blef den allra bästa springare. Hästen hette *Fluga* och omkom i ett smphål på **Flugumyri**.

De på ön så vanliga *striderna* hafva oek lämnat spår efter sig i ortnamnen. Hvamm-Tore på n. v. Island låg i delo med Räf den gamle om en ko, som hette *Brynja*. Som kviga hade hon sprungit bort för Tore, men återfanns i den efter henne nppkallade **Brynjudal**, där hon gick nte med 40 nöter, och voro alla komma från henne. Stället tillhörde Räf, som därpå grundade sina anspråk. Det kom till strid vid de kullar (*hólar*), som därefter kallades **Orrustuhólar** (*orrosta*, strid) eller oek **þórishólar**, emedan Tore där föll med åtta män. — Vid **Mannafallsbrekku** kämpade två män v. n. Einar med hvarandra, och på den enes sida föllo fyra män; jfr *mann-fall*, n. blodbad. Under striden hade tvenne af den enes träl ar flytt. Den andres träl *Hreiðarr* satte efter dessa och dödade dem båda i **þrælavík**.¹ — Det isl. *deild*, f., betecknar ofta rättstvist (jfr svenska *ligga i delo* med någon), men äfven någon gång strid med vapen. I den förra betydelsen ingår det möjligen i namnen **Deildar-ey**, **gil-túngu**, men när det heter, att Ingemunds och Jörunds söner stredo *um Deildarhjalla* (*hjalli*, m., afsats i sidan af ett berg), har ordet nog betydelsen af sammandrabbning.

Besittningstagarens *hedniska* eller *kristna tro* får allt emellanåt sitt uttryk i namnen. I det föregående är redan taladt om den þórólf, som höll **Helgafell** i så stor vördnad, att ingen otvättad fick se ditåt. I öfverensstämmelse med gifvet löfte uppkallade han sitt landnám efter Tor och kallade det **þórsnes**. — En man Ásbjörn helgade oek sitt tagna land åt samma gnd och kallade det **þórs-mörk**. — *Kollsveinn* bodde på **Kollsveinsstöðum**, men hade blot å **Hofstöðum**. — Andun bodde i **Hofsfelli** och reste där stort hof. — Bödvar byggde först at **Hofi** och nppförde där hof.

Den välaktade änkan Auðr, redan omtalad såsom namngifvare, bodde på *Hvamm*, men hade sitt bönställe å **Krosshólum**; där

¹ I belöning härför fick han af sin husbonde frihet och land så vidt, som han på tre dagar kunde gå omkring; det heter nu **Hreiðarsgerði**.

lät hon resa kors (*kross*), emedan hon var döpt och fast i tron». — Redan är anfördt, hurusom en man vid besittningstagandet på ett ställe satte ett kors, hvaraf platsen fick namnet **Krossás**, hvilket dock måhända var utan religiös betydelse. — Om Helge den magre heter det, att han var »mycket blandad i tron»; han trodde å Krist, men detta hindrade honom ej att vid sjöfärder och farliga företag i allmänhet åkalla Tor. När han fick syn på Island, sporde han genom fretten Tor, hvar han skulle taga land, och fick anvisning på den norra kusten. Det led emellertid på hösten och besättningen längtade tydligen i land. Gäckaude frågade då Helges son, om fadern äfven ville fara till Ishafvet, om fretten visade honom dit. De landade i Eyjafjörð, och Helge tog allt land däromkring, i det att han gjorde eld vid hvarje åmynning. Han tog sin bostad å **Kristsnes**, som uttryckligen säges vara uppkalladt efter Kristus, och bodde där till döddagar.

En kristen man v. n. *Örlygr*, som uppfostrats på Söderörarne hos den helige biskop Patrik, drog till Island, medförande timmer till kyrka, järnkloeka, mässbok samt vigd mull, som skulle läggas under hörnstolparne. När han nalkades Island, uppstod storm, och i sin nöd åkallade Örlyg biskop Patrik samt lofvade att gifva hans namn åt det ställe, där han finge landa. De kommo i land, där det nu heter **Örlygshöfn**, och fjorden innanför kallade de **Patreksfjörð**. Men en man v. n. *Koll* hade i nöden åkallat Tor. I stormen blef han skild från de andra och förliste med sitt skepp, där det nu heter **Kollsvik**.

Vidare uppkallas ställen efter deras *användning* och *naturliga beskaffenhet*, ett så vanligt och känt förhållande, att vi ej anse nödigt att anföra många exempel därå. Svensken Gardar bodde om vintern »i **Húsavík** och gjorde där hus», och Ingólfr lät göra *skála* å **Skálafelli**. — Den mäktige sjökongen *Geirmund* tog land på norra stranden af Breidafjord och bodde å **Geirmundarstöðum undir Skarði**. Han hade fyra gårdar, som sköttes af hans trälar; en låg i **Kjaransvík**, tydligen uppkallad efter vårdaren, trälen *Kjaran*. Geirmund hade på resor mellan sina gårdar för jämnan 80 man med sig och var mäktig rik både på lösegendom och kreatur. »Så säga män», heter det, »att hans svin gingo å **Svímanesi**, men fåren å **Hjarðarnesi**» (*hjörð*, f. *ljord*). — Under landnámstiden kom ett skepp in i Rångárós, och var därå stor sjuk-

dom, så att ingen vågade hjälpa de sjuke. En modig man v. n. försteinn för då till skeppet och förde de sjuka till det ställe, som nu heter **Tjaldastadír**, och gjorde där åt dem *tjald*, tält, samt tjänade dem själf, medan de lefde.¹ — Jordeld» rann uppifrån och folk flydde till ett ställe, hvarest de gjorde sig *tjaldbudír*; stället heter *á Tjaldavelli* (å Tältvallen). — Skallagrinnr tog det område, »som heter å **Myrum**, och var där mycket myrländt». Steinólfr gick in på fjället och såg en öppen plats (*rjóðr*, n.); där lät han göra *bæ* och kallade det **Saurbæ**, emedan det var mycket myrländt; och så kallade han hela dalen. Stället, där gården (bærinn) var byggd, kallades **Torfnes**. — Ett ställe heter **Kjarradalr**, »emedan där voro *hrískjörr* (riskärr) och småskog, så att man icke kunde bygga där».

Med afsikt har vi sparat behandlingen af *personnamnen i ortnamnen* till sist för att taga dem i sammanhang och på en gång. De ingå, såsom allbekant är, mycket ofta i ortnamnen såsom den förra leden i dessa eller som bestämningsord. I allmänhet låta dessa bildningar hänföra sig till någon af de grupper, som vi i det föregående anförde. Ofta *uppkallas en ort efter den person, som först kom till densamma* eller var med därvid. *Álfr* för undan konung Harald till Island och »kom med sitt skepp till den flodmynning, som har namn efter honom och heter **Álfsós**; han bodde vid *Gnúpum*. — *Geirmundr*, redan flera gånger omnämnd, landade i **Geirmundarvág**, men bodde å *Geirmundarstöðum*. — *Vestarr* landade vid **Vestarsnesi**. — *Hásteinn* kom i **Hásteinssund**. — Med Islands tredje upptäckare, den redan omtalade Flóki, följde en man från Söderöarne v. n. *Faxi*. Sedan skeppet efter segling västerut längs Islands södra kust kommit väster om Reykjanes och den stora fjärden öppnade sig, så att man kunde se Snæfellsnes och en stor fors, som föll i sjön, utbrast Faxi: »Det måtte vara ett stort land, som vi hafva funnit: här äro stora vattenfall.» Sedan är det kalladt **Faxa-ós**.

Det allra vanligaste är, att stället uppkallas efter *den första besittningstagar*, och redan i Landnámans första kapitel finna vi exempel därpå. När Gardar, efter att hafva tillbragt vintern på

¹ Alla dogo. Den man, som lefde längst, grof ned i jorden en stor skatt (fe mikit), som dock ingen sedan funnit. Af dessa händelser fick den hjälpsamme mannen namnet *Tjaldstæðingr*.

ön, om våren var redo att afsegla därifrån, rymde från honom i båt en man, som hette *Náttfari*, och med honom träl och tjänstekvinna. Mannen byggde sedan där, hvarest det heter *Náttfara-vík*. — Såsom Islands första egentliga bebyggare nämnas fosterbröderna *Ingólfr* och *Leifr*, äfven *Hjör-Leifr* kallad. Af dem bodde den förre en vinter nedanför (*undir*) *Ingólfsfelli*, men landade, där det nu heter *Íngólfshöfði* (*höfði*, m., hög ndde); den senare åter kom i land vid *Hjörleifshöfða* och lät där uppföra två stugor, den ena 18, den andra 19 famnar lång. — Om landnåmsmannen *Ásólf* berättas, att han, som var kristen fullt ut och ej ville hafva något med hedningar att göra eller få mat af dem, byggde sig en koja (*skáli*), där det nu heter *at Ásólfsskála enum austasta*, och fiskade han i en närbelägen å, som var full af fisk. När grannarna märkte detta, fördrefvo de honom af afundsjuka. Han flyttade då till ett ställe, som fick namnet *Miðskáli*, men när hans afundsmän kommo för att fiska på det gamla stället, funno de ingen fisk där längre. Men i vattenfallet på det nya stället hade *Ásólf* lika god tillgång därpå som på det förra. Fördriiven äfven härifrån, for han till *ens vestasta Ásólfsskála* (gen.). — En man hade tre söner, som foro till Island och där togo land, nämligen *Eyvindr Eyvindarfjörð*, *Ófeigr Ófeigstjörð* och *Íngólfr Íngólfsfjörð*. En annan v. n. *Björn* tog *Bjarnarfjörð* och haus son *Svanr* bodde å *Svanshóli*. — Huru ett och samma personnamn kunde gifva upphof till flera orters namn, ses af berättelsen om *Ketil Gufa*. Denne hade en träl v. n. *Skorri*. Denne flydde från sin herre och uppehöll sig om vintern hemligen i *Skorraholti* och sedan i *Skorradal*; han påträffades slutligen i *Skorraeyju*. — Till belysning af sammanhanget mellan personens och bostadens namn, må ytterligare nämnas, att

Áni bodde vid (*at*) *Ánabrekku*, *Grímr* bodde vid *Grímstil*,
Bekn bodde *at Beknastöðum*, *Hvati* bodde på *Hvatastöðum*,
Geirr bodde i *Geirshlíð*, *Rauðr* bodde *at Rauðsgili*.

Äfven åtskilliga kvinnonamn ingå af denna anledning i sammansättningen. Den mäktiga *Auðr* bodde på ett ställe, som hette *Auðartóptir* (*tópt*, tomt). *Arnbjörg* hette en kvinna; hon bodde *at Arnbjargarlæk* (*læk*, bäck). En man gaf sin syster *Signýju Signýjarstaði*, och bodde hon där. En kvinna *Þórunn* bodde i *Þórunnarholti* och en annan med samma namn *at Þórunnartóptum*.

Särskild uppmärksamhet förtjäna sådana personnamn som *Björn*, *Hök*, *Orm*, hvilka äfven förekomma såsom appellativer. Nu är man ofta oviss därom, huruvida ett sådant ord, när det står såsom bestämmingsord, betecknar en person eller ett djur, och vanligen har man ingen annan ledning än den, som ligger i grundordet. All villrådighet försvinner inför sådana upplysningar, som att

Björn byggde och dog i **Bjarnarhöfu**,
Björn hette en man, som tog **Bjarnarfjörd**,
Rauða-Björn tog **Bjarnardal**,
Griss, en frigifven träl, fick **Grísartungu**,
två bröder *Haukr* gáfvo namn åt **Haukagil**,
Haukr bodde på det ställe, som nu heter **Hauksgrafir**,
Hrafn bodde vid **Hrafusfjörd** å Grönland,

Hrútr (såsom appell. bagge) bodde å **Hrútstöðum**,
Hundi, en träl, som fick frihet af Auðr, erhöill af henne **Hundadal**,
Ormr tog **Ormsdal** och bodde där,
Úlfr bodde å **Úlfstöðum**,
Örn, en man, for upp under det fjäll, som nu heter **Arnarfell**, och dödade sig själf där,
Örn, också en man, tog land i **Arnarfirði**.

Ej sällan hände, att en person af det område, som han tagit i besittning, gaf barn eller senare ankomna släktingar eller sina frigifna trälur ett större eller mindre område med full besittningsrätt, och ofta uppkallades därvid landet efter dess nye ägare. Den ofta omtalade Auðr utdelade frikostigt land åt sina besättningskarlar och frigifna trälur. *Hörðr* fick **Hörðadal** och *Vívil* **Vívilsdal**, där han oek bodde; den redan nämnde skotten *Hundi* fick på sin lott **Hundadal**, och *Sökkólfr* erhöill **Sökkólfsdal** på sin lott. Alfariús söner fingo land af sin fader; de voro: *Höskuldr*, som bodde at **Höskuldsám**, *Íngjaldr*, som bodde at **Íngjaldshvoli**, *Goti* at **Gotalek** och *Hólmkell* vid försen vid **Hólmkelsá**. *Eyvindr hani* kom ut efter landnámstiden; han var Öndottssönernas frände. De gáfvo honom land, och bodde han i **Hanatiúi** och var kallad **Tíuhani**. — Ketil häng gaf **Dufpaksholt** åt en man, som hette *Dufpakr*. — En mans frigifna trälur hette *Brattr* och *Leiðólfr*, och dessa bodde i resp. **Brattsholti** och **Leiðólfsstöðum**. — Två andra frigifna v. n. *Böðvarr* och *Steinrauðr* bodde i **Böðvarstöptum** och å **Steinrauðarstöðum**.

Dessa exempel, som lätt skulle kunna mångdubblas, visa tydligt, att det ej var endast stormän, som på detta sätt fingo ställen uppkallade efter sig.

Ställen benämnas vidare efter *personer, som falla i strid* af ett eller annat slag, antingen fegt öfverfall eller ordentlig holmgång.

När den redan flera gånger nämnde Hjör-Leifr efter ankomsten till Island skulle så om våren, hade han blott en ox, hvarför han lät trälarna draga årdern. Detta kostade på, oeh medan han själf var inne i stugan, hittade trälen Dufpakr på det rådet, att de skulle dräpa oxen, men säga, att en skogsbjörn slagit honom. När så husbonden och hans folk, såsom han förmodade, ginge ut i skogen för att söka björnen oeh därvid aflägsna sig från hvarandra, skulle trälarna anfalla oeh nedgöra Hjör-Leifr oeh hans vänner. Så skedde, oeh trälarna dödade lika många, som de själfva voro. Därpå lupu de bort med hustrur oeh lösegendom samt rodde med båten till några öar, där de en tid hade sitt tillhåll. När den dräptes kamrat Ingólfr fick veta detta, satte han efter trälarna oeh dräpte dem alla. »Där heter det **Dufpaksskor.**» — De öar på hvilka de hållit till, kallades efter detta för **Vestmannaeyjar**, emedan trälarna voro *västmän* (från Irland). — När Ketil gufa ur västerviking kom till Island, hade han med sig flere irländska trälare, bland dem *Flóki* oeh *Skorri*. Dessa lupu ifrån honom med två kvinnor oeh mycket gods, men de blefvo gripna oeh dräpta, den förre i **Flókadal** oeh den senare i **Skorradal**. Medan husbonden var ute oeh såg sig om efter land, flydde äfven andra trälare samt innebrände en man oeh plundrade hans hus. När de eftersattes, lopp hvar oeh en sin väg. Men förföljarne grepo dem: *Kora* togo de i **Koranesi**, *Svart* i **Svartsskeri** oeh *Skorra* i **Skorrey** samt slutligen *pormóð* i **pormóðsskeri**. — Kári låg i delo med Karle om en ox, oeh det utröntes, att Karle var ägaren. Men då eggade Kári sin träl till att döda vederdelomannen, hvilket oek skedde. Men sedan drap Kári den träl, som utfört hans befallning. Karles son hämnades emellertid. Först drap han Kares son *Kýlan* i **Kýlanshólum**, oeh sedan innebrände han honom själf »på det ställe, som nu heter *á Brennu*» (*brenna*, f., eld, brand). — Ketilbjörn, som kom till Island med skeppet Ellide, säges hafva varit så rik, att han bjöd sina söner att af silfver göra tvärträen i det hof, som de läto göra. Då de ej ville det, körde han silfret å två oxar upp på fjället. Därvid hade

han med sig trälen *Haki* och tjänstekvinnan *Bót*, och dessa hjälpte honom att gömma skatten. Men för att de ej skulle uppenbara gömstället, dödade han dem därefter, den förre i **Hakaskarði** och den senare i **Bótarskarði**; och har ingen sedan funnit skatten (*skarð*, n., bergpass). — *Hrafn* öfverfalles försätligt och genomborras med spjut; där är **Hrafushaugr**. — En man v. n. *Hrani* kämpade på ett ställe, som nu heter **Hranafall**, och *Kjallakr* blef slagen å **Kjallakshóli**. — Slutligen anteckna vi, att **Grímólfr** blef dräpt *hjá* (vid) **Grímólfsvötnum**, *Secinúgr* slagen å **Sveinúngseyri** (variant: **heiði**), och att *Atli*, sårad i en strid, vardt förd till **Atley** (variant: **Atlaey**), där han dog.

Några gånger omtalas ställen, som fått namn efter personer, som på dessa råkat ut för *missöden* och *olyckshändelser*.

På färden från Norge till Island hade Flóki en dotter, som hette *Geirhildr*, med på skeppet. Under färden besökte han Hjalta-land, och där drucknade flickan i **Geirhildarvatni**. Och om en isländsk nybyggare v. n. *Höskuldr* heter det: »Efter honom är **Höskuldsvatn** uppkalladt, emedan han drucknade där.»

Slutligen må nämnas, att några ställen hafva namn efter något *barns födelse*.

Den *Ingimundr*, om hvilken det nämnes, att han gaf namn vida omkring, hade en hustru v. n. *Vigdis*. »*Pórdís*, dotter hans, var född i **Pórdísarholt**», eller enligt en variant: »När de kommo till *Vatnsenda*, vardt *Vigdis* lättare med en mö, som *Pórdís* var kallad; och heter stället **Pórdísarholt** sedan.» — Den mäktige landnåmsmannen *Ketill* hænggr bodde *at Hofi*. När han hade fört sitt mesta gods till *Hofs*, vardt hans hustru *Íngunn* lättare och födde där *Hrafn*, som först sade lag å Island; därför heter stället där *at Hrafnstáptun*. — Helge den magre, hvars galt *Sölvi* redan är omtalad, satt första vintern *at Bildsá*, men förde om våren sitt bo till *Kristsnes*, hvarest han bodde, så länge han lefde. Under bosörningen (flyttningen) vardt hans hustru *Þórunn* lättare i **Þórunnareyju**; där födde hon *Þorbjörg hólmasól*.

Det är bekant, huruom de gamla isländarne och för öfrigt nordboarne i allmänhet gärna och äfven af de obetydligaste anledningar gáfvo hvarandra *öknamn*, som sedan följde en troget till döddagar. Såsom vi sett, är det det vid vattenösnigen gifna namnet, som vanligast ingår i ortnamn; dock är det ingenting ovanligt, att ställen, som uppkallas efter med ök- eller tillnamn försedda perso-

ner, bevara just detta. Exempel på båda fallen erbjuda orter, som *Ólafr belgr* gaf namn åt. Han drifves bort från det efter honom uppkallade *Ólafsvík* och tar så *Belgsdal* samt bor å *Belgsstöðum*. Fördrifven äfven därifrån, bodde han slutligen i *Ólafsdal*.

Vi sysselsätta oss i det följande med sådana ortnamn, som innehålla tillnamn. Då dessa kunde tilläggas personer med hänsyn till små tillfälligheter och de mest olikartade förhållanden, komma de att utgöra en mycket brokig samling. När de så genom sammansättning med grundord bilda ortnamn, måste dessa ofta förete till betydelsen besynnerliga sammanställningar och skulle delvis förefalla obegripliga, om vi ej kunde följa dem så långt tillbaka i tiden. Hos oss i Sverige hafva säkerligen namn bildats på samma sätt, men i saknad af isländarnes rika litteratur stå vid är ofta vackert vid etymologiska försök. Vi anföra därför här rätt många exempel.

Eyvindr <i>auðkúla</i> bodde å Auðkúlustöðum ;	Þorgeirr <i>jarðlangr</i> bodde på Jarðlangsstöðum ;
Þorgils <i>auga</i> å Augastöðum ;	Geirsteinn <i>kjálki</i> tog Kjálka-fjörð ;
Þorgrimr <i>bíldr</i> bodde at Bíldsfelli ;	Þorgils <i>knappi</i> tog Knappadal ;
Þorbjörn <i>blesi</i> bodde å Blesastöðum ;	Þórðr <i>knappr</i> bodde på Knappstöðum ;
efter Ketil <i>blundr</i> är Blundsvatn uppkalladt;	Þórarinn <i>korni</i> ligger i Korna-haugi ;
Þórðr <i>gnúpa</i> tog land från Gnúpá till samt hade Gnúpudal och bodde där;	Þorkell <i>krafla</i> dolde sig i Kröfluhelli ;
Ketil <i>gufa</i> var första vintern å Mýrum hjá (vid) Gufná , den andra å Snæfellsnesi at Gufuskálum , den tredje i Gufufirði och bodde sedan i Gufudal ;	Þórarinn <i>krókr</i> tog Króksfjörð ;
Þjörn <i>gullberi</i> bodde på Gullberastöðum ;	Þorgeirr <i>lambi</i> å Lambastöðum ;
Eyvindr <i>hani</i> bodde i Hanatumi ;	Þorsteinn <i>lunan</i> bodde i Lunansholt ;
Haraldr <i>hríngr</i> satt första vintern på det ställe, där han hade landet, och det heter nu Hríngstaðir ;	Þórðr <i>mikill</i> gjorde bú å Mikilstöðum ;
	Þórðr <i>skeggi</i> bodde på Skeggjastöðum ;
	Oddleifr <i>stafr</i> bodde å Stafshóli ;
	Þorbjörn <i>strúgr</i> gjorde bú å Strúgstöðum ;
	Þallvarðr <i>súgandi</i> tog Súgandafjörð ;

Björn *svidinhorni* tog **Svidinhorn-** Ketill *pistill* tog **pistilsfjörð;**
nadal; Þórir *fuss* bodde på **pussstöðum.**
 Þorbjörn *tálkni* tog **Tálknafjörð;**

Ofta sättes tillnamnet före det ursprungliga namnet, så att en, som hette t. ex. *Björn*, blef kallad *Skjalda-Björn*. Med sådana sammansättningar förför man olika: ibland togos båda orden med, ibland åter blott det ursprungliga namnet.

Den nämnda *Skjalda-Björn* bodde å **Skjaldabjarnarstöðum;**
Sléttu-Björn bodde å **Sléttubjarnarstöðum;**

Grímr, *Stafugrímr* kallad, bodde å **Stafugrímsstöðum;** men
Gull-Þórir bodde å **Þórisstöðum** och

Hólmgaungu-Mani tog land till **Mánaþúfu** och bodde i **Mána-
 vik.**

När tillnamnet är sammansatt och följer efter det egentliga namnet, ingår emellanåt endast ena sammansättningsleden i ortnamnet. När *Vebjörn Sygna-Kappi* (från Sogn) och hans bröder kommo till Island, ledde de i elakt väder skeppsbrott nedanför stora stenhamrar och kommo med knapp nöd upp. *Vebjörn* gick först, och det är nu kalladt **Sygnakleif**. — Þórolfur *blöðruskali* och hans son äro båda höglagda å **Skallanesi**. — Ólafur *tvennumbráni* bodde å **Ólafsvöllum**, men ligger i **Brúnahangi**.¹

* * *

Vi hade ämnat att härefter dels lämna en förteckning å de grundord, till hvilka personnamn läggas i vår text, dels ock göra några jämförelser mellan förhållandet å Island och hos oss i afseende på namnbildningen, men då vår uppsats därigenom skulle hafva svällt ut för mycket, måste vi afstå därifrån. Endast en sak vilja vi ytterligare påpeka.

Uti denna tidskrift, häftet för 1895, ha vi uppvisat, hurasom i svenskan prepositioner emellanåt smält samman med det följande substantivet och mist sin betydelse till den grad, att man ibland lagt till en ny preposition. Af *Vtmedland* 1557 ha vi fått *Vland*, af *firir Berghi* år 1351 *Förberg* eller t. o. m. en gång *Offerberg*. —

¹ Några isländska orter äro uppkallade efter ställen i Norge, men då de äro högst få, nämna vi saken endast på detta sätt. Loptr kom af *Gaulum* till Island och bodde i **Gaulverjabæ** (d. v. s. Gaulbornas gård). Och om en man v. n. Þorviðr heter det, att han for af *Vors* till Island och bodde i **Vorsabæ**.

Exempel på samma företeelse finna vi ock i Landnåman. Där nämnes Þorgrímr under *Felli*, liksom ock en Kolli, hvilken äfven bodde under *Felli*, d. v. s. nedanför fjället. Men så befinnes äfven, att en *þórir bjó at Undirfelli*¹ (þ. bodde vid Underfjället). När vi vidare finna, att en man v. n. Ódottr bodde i **Vidvík**, och att en annan tog *Sandrík* — — — *allt til Viðfjarðar*, anar man tillvaron af en likadan bildning. Äfven ett annat **Viðfjörðr** förekommer på Island och i följande sammanhang: »*Freysteinn — — — nam Sandrík ok bjó á Bardsnesi, Viðfjörð ok Hellisfjörð; fra honum eru Sandvíkingar ok Viðfirðingar ok Hellisfirðingar komnir.*» Till **Viðfjörð** finnes i den andra afskriften af originalmenbranen varianten **við fjörðinn**, hvilken vi ej, i likhet med utg., kunna kalla oriktig, utan blott äldre.

¹ Var. at *Undunfelli*.

Djurlifvet i folkets tro och sägner.

Af

Eva Wigström.

Visserligen torde den gamla folktron, att alla djur en gång kunnat tala, vara i det allra närmaste utdöd; men ännu finnes här månget spår af denna tro i gamla seder och sägner.

Seden att gifva husdjuren bättre foder julafton är t. ex. förenad med en sägen, att erhåller boskapen denna kväll del af människors julkost, återfå kreaturen i Jesu födelsestund sin förlorade talförmåga och prisa med böjda knän världens frälsare. Erhålla korna smörgås på julafton, förutsäga de äfven vid midnattstid kommande årets goda eller dåliga foderskörd.

Sägnera tillägga endast *oxar* och *kor* företrädet, att under julnattens midnattstimme kunna med ord prisa Herren och profetera godt eller dåligt foderår. Möjligen sammanhänger detta företräde i folkfantasiën med bilder och målningar i våra gamla kyrkor, hvilka så ofta framställa Jesu födelse i ett stall bland kor och oxar; kanske är det endast ett uttryck för den höga rang, som dessa husdjur intaga i landthushållningen. Säkert är emellertid, att kon och oxen tilläggas en förmåga att förstå människans tillsägelser — när dessa nämligen framföras till dem på ett visst sätt — i högre grad än andra kreatur.

Om husbonden den första maj före solens uppgång, fastande och innan han har sagt ett enda ord till någon människa, går in i kostallet och hvisskar i hvarje djurs öra en uppmaning, att hvarje kväll under sommaren och hösten komma hem i rätt tid, så glömma djuren sig aldrig kvar på betesplatserna under någon afton eller natt.

Husdjurens kärlek till det hem, där de vistats under årtal, är lika stor som människans; det vållar djuret sorg att bli såldt till

annan egare och föras bort från den gamla hemvisten. Därför bör man söka att få djuret att glömma det framfarna, och detta kan ske om den nye husbonden lägger det rep eller grimskafv, vid hvilket kreaturet blifvit ledt till hans stall, i sin säng; därigenom kommer äfven djuret att älska sin nye ägare. Somliga husbönder drista sig till att ljuga för sina nyköpta husdjur, i det de hviska till dem: »Ditt förra hem har brunnit ner, jag har räddat dig från elden, gå icke tillbaka dit!» Detta verkar visserligen, att kreaturen ej rymma tillbaka till sin forne husbonde, men de sörja bittert öfver den förmenta olyckan, och någon riktig trefnad för dem upp-nås ej genom en så stygg lögn.

Husdjurens kärlek till goda, vänliga människor är djup och yttrar sig stundom på mycket märkliga sätt. Om en ung, nykalfvad *kviga* slår, när hon skall mjölkas, behöfver en godsinnad ungmö blott binda ett enda strå af sitt hår kring kvigans venstra bakben och därvid säga: »Stå still med din fot som björken med sin rot!» Då rör hon sig ej ur fläcken, ty hon nämnes ej rubba eller slita ungmöns hårstrå.

Man kommer här ovillkorligen att tänka på det ställe i Hagbartssagan, där det förtäljes, att hjälten hellre lät taga sig till fånga än slita det strå af skön Signes fagra hår, hvilket hans dödsfender, på Signes falska tjänarinneas råd, knutit kring hans vapenlösa händer. De gamla sägnernas förklädnad är sannerligen mången gång mer än underlig.

Om en *ko* får hårdt och svullet jufver, behöfs det blott att en ungmö torkar det med sitt upplösta hår, för att det onda skall försvinna. Husbönder, hvilka antingen ej känna till detta medel eller ej hafva någon ungmö med långt hår att anlita, kunna i stället följa regeln: »Hårdt mot hårdt» och med en gråsten stryka det hårda kojufret tre gånger och därefter lägga stenen tillbaka på den plats, därifrån den tagits, så försvinner den hårda svalsten.

Man bör nämligen veta, att icke endast växtriket och djurriket stå i hemlighetsfull växelverkan med hvarandra, utan äfven stenriket utöfvar en mystisk inverkan på djurlifvet, när människan rätt förstår att bruka föremål ur de döda tingens område. Sålunda står det i människans magt att efter eget skön låta korna framföda *kalfear* af hvilket kön som önskas. Man skall nämligen första gången man mjölkar en nykalfvad ko lägga en ullsax i byttan och mjölka öfver saxen, då man önskar att samma ko nästa gång skall föda

en kvigkalf; vill man däremot ha en tjurkalf, bör man mjölka kon öfver en så kallad gnidsten, med hvilken man förr i tiden gned sina linnekragar blanka.

Äfven djur af olika arter öfva ett hemlighetsfullt inflytande på hvarandras lif. Så sker i vissa fall med hönor och boskap. Om nämligen en husbonde, som ej senare vidtalat sina kreatur att återkomma till hemmet i rätt tid, har tagit sig före att äta ägg påskafteon eller påskdagen och ej väntat därmed till annandagen, får detta otidiga påskäggsätande ett sådant inflytande på den i betesmarkerna lössläppta boskapen, att kreaturen »rämma likt yra höns», och ej blir det då lätt att taga reda på dem.

De första dropparna råmjölk från en nykalfvad ko skall man mjölka i ett äggskal och slänga både mjölk och skal i halsen på kon, under det man säger till henne: »Här får du byttan full och byttan med!» så ger hon sedan rikligt med mjölk.

Om en höna råkar komma till skada, bådär denna händelse ofärd bland boskapen.

Då boskapen första dagen släppes ut på bete, bör man lägga stål och strö samt något krut på dess väg. En blandning af krut och dyfvelsträck till invärtes bruk bidrager ytterligare till att skydda djuren mot förtrollning.

Dragarna — både oxar och hästar — böra på den dag, vårabetet skall börja, undfägnas med bitar af det gömda julbrödet, ty detta eger stor förmåga att öka djurens krafter. Bröd, som blifvit köpt af kringvandrande tiggare, är ett kreatursfoder, som vid hvarje tid på året bidrager mycket till kreaturens välbefinnande.

Boskap och andra husdjur böra ej vattnas under juldagen. Detta kan visserligen kännas hårdt för kreaturen, som i detta fall ej kunna förstå sitt eget bästa; men denna tvungna försakelse skyddar dem från att under det kommande året blifva anfallna af vargar. Ej heller böra stall och fähus rengöras på juldagen, ty där detta sker, får trolltyg makt att smita in genom de öppna dörrarna.

Man bör aldrig låta någon bära mjölk från huset, förrän man slagit några droppar vatten och lagt tre saltkorn däri. Detta skyddar dels mot hexors onda konster, dels skulle det ju hända, att mjölken blef burens öfver rinnande vatten och mjölk spilldes däri, något som då skulle vålla, att kon finge ondt i jufret. Råkar man spilla mjölk i eld, måste man genast kasta salt på lågorna, på det kon ej måtte få sår på spenarna.

Hvad än en människa månde känna, när ett djur skall slaktas, måste hon akta sig att röja det med ord eller tårar, ty om slaktdjuret förnimmer, att man ömkar det, lider det dubbla dödsqual, och dödskampen förlänges.

I stora haf och djupa sjöar beta hafskungens och hafsfruns nötboskap. Det är sällsynt vackra djur, som väl voro värda att ega till afvel. Stundom händer det, att en ko eller tjur gifvit sig upp från djupet för att göra bekantskap med människors boskaps-hjordar. Har något vallhjon då haft förstånd att kasta stål öfver *hafskon* eller *hafstjuren*, så har detta trolska djur nödgats stanna kvar, och har i så fall gjort lika, om icke större gagn än en vanlig ko eller tjur; men vanligtvis har det varit så, att den nye egaren ej efterlevat de regler, som måste iakttagas, för att en längre tid kunna kvarhålla ett dylikt kreatur, och så har det en vacker dag försvunnit.

Om än ingen sägen tillerkänner hästen förmåga att under vissa tider uttrycka sina känslor med ord, så tilldelas honom däremot en annan högre egeuskap, som också tillägges människan, nämligen att se och förnimma öfvernaturliga ting, samt att i likhet med människan blifva anfäktad af varelser från osynliga och hemlighetsfulla verldar.

Hästen kommer till verlden seende, liksom människan, heter det; därför kan han också, liksom hon, se spöken. Men hästens förmåga är i detta fall vida större än människans, ty ofta händer det, att hon vill fram, där en gast, osynlig för henne, står i vägen, men hästen ser anden och vägrar, darrande och skälfvande, att gå fram, eller också kastar han sig i vild skräck åt sidan, och det står ej till att drifva fram honom. Är det då en ryttare, gör han bäst uti att låta sin häst taga den omväg förbi gästen, som djuret väljer; är det däremot hästar, spända för en vagn, bör kusken stiga ur, taga hufvudstolen från den högra hästen och medan han läser Fader vår titta igenom hufvudstolen, så får han själf se hvad som står i vägen. Antingen det då är gast eller trolltyg, måste det vika, och hästarna fortsätta då villigt färden. Vagnhästar bli stundom nattetid utsatta för gästar, som ej fått sina kroppar lagda i vigd jord; vanligen är det så kallade strandvaskare — andar af drunknade personer —; dylika spöken bruka kasta sig upp i vagnar, som skola färdas förbi någon kyrkogård, dit gästarna vilja in, men churu de äro osynliga, äro de så tunga, att hästarna draga på dem som på

det svåraste lass. Samma förhållande är det med troll, som äro nte i åskväder; de vilja gärna upp och åka, men inga hästar orka draga dem, utau blifva stående, och knsken får då begagna nyss-nämnda medel för att få bort trolltyget.

Hästen ser och känner mycket, som är obekant för de allra flesta människor; därför har det också händt, att hästar, spända för likvagn, på hvilken någon mer än vanligt girig och samvetslös person skulle föras till grafven, ej velat gå ur fläcken.

När hästar stå bundna i spiltan, blifva de stundom öfverfallna af *maran*, en osynlig varelse, en ande, som tillhör en levande människa, hvilken nattetid måste ut och göra ofog. Hon angriper äfven män, men ännu oftare hästar, på hvilka hon antingen sammaflätar manen på det besynnerligaste sätt, eller ock rider hon kreaturet, så att det skummar af svett. En skjuten *uggla* eller *skata*, fastspikad på staldörren, en lie, hängd öfver spiltan, äro de skyddsmedel, som begagnas mot detta otyg; dessutom finnes på vissa träd en sammangyttrad hop af små kvistar, så kallade markvastar, som också duga till skyddsmedel mot maran.

I folksägnen finnes ej ordet hypnotism, men själfva saken är mycket väl känd sedan gamla tider, liksom också att hästar röna starkt inflytande af denna hemlighetsfulla kraft. Mycket förtäljes om kloka personer, som på långt afstånd förmått att stanna hästar framför vagnar eller plogar och hur djuren ej förmått röra sig från stället, förrän »den kloke» löst förtrollningen. En bit *flygrönn* i seldonet eller en dödad *fladdermus*, inlagd i plogskaftet, förhindrar dock denna kraft att verka på hästarna.

Sägner om personer, som genom besvärjelser förmå hämma blodflöden på människor, förtälja också, att detta kan ske äfven med sårade hästar, blott besvärjaren får veta hästens namn, kön och färg.

Trovärdiga landtmän försäkra, att de ofödda *fölen* i moderlifvet röna inflytande af tilldragelser, som förorsakat stoet häftig skrämsel. År 1893 hände det i Örkeneds socken, Östra Göinge härad i Skåne, att ett drägtigt sto kom att se en häst slaktas på det sätt, att djuret erhöi ett dråpslag i pannan, så det gick baköfver och föll. Någon tid därefter födde stoet ett vackert föl, hvilket dock snart visade sig vara behäftadt med ett svart lyte. Rätt som det gick eller stod, för det baklänges och slog baköfver, liksom modern sett slakthästen göra. Under fulla fjorton dagar upprepades dessa anfall, och fölets

egare ansåg det bäst att döda det arma kreaturet; men så rådde någon honom till att söka en klok gubbe. Mannen följde rådet, och den kloke föreskref, att man skulle gifva fölet tre bitar kött af den slaktade hästen. Detta skedde, lytet försvann, fölet blef med tiden en stark och vacker häst, som lefde och frodades 1897.

Liksom djur kunna utöfva ett magiskt inflytande på hvarandra, så eger samma förhållande rum emellan människa och djur, och särskildt är det den stolta, starka, klart blickande hästen, som tillskrifves förmåga att på ett hemlighetsfullt sätt inverka på ett spädt barns sinnesriktning. Men detta kan endast ega rum, om ett barns gudmor, genast efter det dopet blifvit förrättadt, bär barnet fram till en häst och låter dennes andedrägt spela öfver den lille samt därefter vid ett fönster tre gånger ropar på barnets mor.

Hästens skor besitta förmåga att tillföra den person lycka, framgång och rikedom, som finner en tappad hästsko och spikar den öfver sin dörr eller på annat sätt tillvaratager densamma.

När en häst vältrar sig, sker det för att bli befriad från något ondt, som plågar honom; detta onda öfverflyttas till den människa, som i sitt oförstånd genast går öfver den plats, på hvilken hon sett hästen vältra sig, och så ej spottar tre gånger för sig.

I *hästens seldom* bor läkekräft mot svår värk och onda sår. Den sjuke snöres in i seldomet och får ligga en stund i en bra varm bakugn. Hästselen besitter äfven förmåga att förvända synen på räif och roffäglar. Om man nämligen släpper gås- och andungar samt kycklingar genom en hästsele första dagen de föras ut under öppen himmel, så komma de små kräken att i rofdjurens ögon se ut som stora hästar.

På Gotland, där hästen älskas kanske ännu högre än annorstädes i Sveriges land, har det händt, att afiidna människor visat sig nattetid i den lille gotlandshästens skepnad och genom sitt kloka beteende låtit förstå, hvad den döde bar på sinnet.

Namnet *Sleipner* förekommer visserligen aldrig i våra folksagor, men däremot talas där om *Noens häst*. Noen är dock i dagligt skänksk bygdemål detsamma som *någon*, fast ordet i sägnen måste fattas som personnamn. Noen är samme ryttare, som i andra skånska sägner, utan omskrifning, kallas *Oden* och alltid färdas till häst antingen som jägare i luften eller genom skogar och öfver fält, förföljande troll och jättar. Under sådana nattliga ströftåg på jorden har han ofta bedt någon mötande vandrare hålla sin häst

en stund och sedan belönat tjänsten med glödheta slantar. Han tycker ej om att bli sedd utan plägar barskt ropa till vandraren: »Dagen är din, natten min!» Till Noens häst har folk ända in på 1880-talet offrat de sista axen på ett afmejdadt fält. Axen få ej röras med lie eller skära utan ryckas upp med händerna samt nedläggas vackert på dikesrenen, med uttryckligt tillkännagifvande att de skola vara julfoder åt Noens häst.

Ingen äkta af mig känd sägen framställer hin onde med hästfot; däremot förtälja både yngre och äldre sägner mycket om ett mystiskt djur, kalladt *bäckhästen*; den är ljusgrå till färgen, är ej absolut elak, men full af gyckel och upptåg, förmår omskapa sig hur han behagar, kan bli så lång som helst; skrattar högt då han lyekats spela människan något spratt, men flyr då Jesu namn nämnes. Han har många gånger blifvit fångad och fått gå för harf och plog, tills egaren ansett sig kunna befria honom från grimman, då bäckhästen genast försatt sig i frihet. Mången åkertäppa i skilda skånska bygder har blifvit för mig utpekad som skådeplats för den starke, lättfotade hästens trälomsarbete, och ingen af Hellas gamla myter har blifvit så ofta använd och omklädd i våra sägner som denna.

Fåret spelar en rent passiv roll i folksägnerna. Det förekommer endast som föremål för hexors och trollkarlars onda konster samt i samband med sägner om räf och varg. Med kvinnan står det så till vida i ett mystiskt samband, att om kvinnfolk om hösten rengöra fårkätten, kommer där att födas flere »gemmerlamm» (hollamm) än »bedar» (baggar) följande vår. Samma skyddsmedel, som användes för att skydda nötkreaturen mot rofdjur och trolltyg, nyttjas också för fåren.

Svinet är i lika, om ej i högre grad utsatt för elaka personers hexkonster, ty det är ju ett af de nyttigaste husdjuren, och förhållanden af ett svin saknas djup. Det är dock föga känsligt för annan handgriplig tuktan än slag med en sopkvast; men afbasas svinet med ett sådant redskap, blir det dynt i fläsket.

Så litet tilltalande svinet än må vara för fantasiens, tillägges det dock vissa mystiska egenskaper. Om en person, behäftad med vårtor på händerna, passar på när ett svin skubbat sig och så med sin ena hand tager på denna plats tre gånger och stryker sedan med handen öfver vårtorna och för hvarje gång säger: »Jag tyckte det var något, men där är ej något!» så försvinna vårtorna inom

kort tid. Människan, som söker bot, och svinet, som skubbat sig, måste vara af olika kön.

En annan mystisk kraft finnes i *fargaltens borst*, en kraft till ondo. Om nämligen en man rycker ett borst ur fargalten under ett parningstillfälle och med samma borst genomprickar ett äpple och så gifver det åt en kvinna, och hon förtär frukten, gripes hon af en vanvettig kärlek till honom.

När man skall ut och färdas, är det ett lyekosamt förebud, om man till sitt första möte på vägen får ett svin, ju större, ju bättre lyeka.

Svinet är väderleksspåman. När svinen under torrt väder ilsket skrika och bråka i svinstallet en kväll, heter det, att »de slåss om sängdynan (halmen), emedan de vänta regn».

Med månen står svinet så till vida i samband, att fläsket af ett svin sväller skönt ut under kokningen, om djuret blifvit slaktadt vid nymåne, men däremot krymper ihop, om det blifvit slaktadt under nedan.

Under hela julhelgen bör man afhålla sig från att äta *svinfötter*, på det svinen måtte trifvas. Man bör ej heller under denna tid krossa något slag af *djurben*, ty gör man slikt, står man både själf i fara att under kommande år få något ben fördärfvadt och husdjuren för att råka ut för svåra benskadur.

Här har funnits en gammal julsed, kallad: »Springa med svinfoten». En lättfotad karl utsågs att julafton med en svinfot i handen gå till närmaste granne och kasta svinfoten inom hans stugudörr och så springa, för att ej bli gripen och införd i stugan. Skedde detta senare, var han pliktig att tömma så många supar, som det finnes leder i svinfoten. Därtill måste han äfven bära svinfoten till nästa hus eller gård. Lyekades han däremot att undkomma, så skulle svinfoten af någon annan bäras vidare.

Lika litet som folksägner nämner namnet Sleipner, nämmer den *Frejs galt*. Men otaliga sägner, äldre och nyare, syssla mycket med ett stort svin, kalladt, än »gloso», än »gluffeso», och till detta djur offras på samma sätt som till Noens häst.

Glosoen är farlig att möta; hon färdas endast om nätterna, och en af de största faror en person, som nyårsnatten »går årgång» (för att då i syner få skåda kommande års större händelser), kan råka ut för utanför kyrkogårdarna, är hon, ty hon springer emellan vandrarens fötter, blir allt större och större, tills hon fläker honom rakt i tu.

Odöpta barn, som blifvit mördade och lagda å lön blifva, om ej liken bli funna inom femtio år, förvandlade till glosnggor, eller grafsnggor, som de också kallas, och äro alltid svåra att råka ut för.

Någon gång har det händt, att aflidna drinkare gått igen i skepnad af stora svin.

Hunden eger, i lika stor grad som hästen, förmågan att se öfvernaturliga ting. Han tjuoter och reser håren, om ett spöke är i närheten, och hvarken med lock eller poek kan han förmås till att då röra sig nr fläcken. Han är äfven i hög grad fjerrsynt, ser och förnimmer på långt afstånd, om husbonden är i någon fara, då han tjuoter utan återvändo. Hunden är också framsynt; han ser inträffade dödsfall och eldsvådor i husbondens hem; ligger han rak lång längs en af stugans golfplankor, spår han också dödsfall i hemmet.

Detta djur har, liksom hästen, en god inverkan på ett spädt barns blifvande sinnelag, om man före barnets dop låter dess hand stryka öfver hundens rygg. Har ett barn dålig matlust, afhjälpes detta, om barnet får äta tre gånger tillsammans med en hungrig hund.

Gikt hos äldre personer försvinner, om den sjuke tager en svart pudel till sig i sängen, men hunden får i stället gikten. Hunden spår regn, när han äter gräs.

För 50 à 60 år sedan plägade kloka gubbar och käringar att bota förhexning hos boskapen genom att lefvande begrava en *svart hund*; djuret fick ej äga ett enda hvitt hår på kroppen.

Liksom hästen har hunden sin mystiska motbild, »varnlifven», som visar sig i skepnad af en svart hund med blott tre ben. *Varulfven* är en förvandlad lefvande mansperson, som nattetid måste ströfva omkring; han söker då hafvande kvinnor för att rifva ihjäl dem och genom det ofödda fostrets hjärteblod blifva befriad från sin förvandling, som är en följd af hans egen mors onda konstler i afsikt att utan plåga få föda sitt barn till världen. Men äfven hin onde plägar visa sig som en stor svart hund, då han personligen infinner sig för att afhenta en människa, som på vissa år ingått kontrakt med honom.

Katten eger stora hemlighetsfulla krafter till både ondt och godt. Ett odöpt barn bör ej få vidröra någon katt, ty sker detta, blir barnet i en framtid »till sinnet som kattorna i Tors månad». Ett nygift par bör dock till det nya hemmet medföra en katt, hvil-

ken hustrun skall släppa före sig in i rummen, på det möjligen där förefinnande trolltyg må mista all förmåga att skada. En hafvande kvinna bör undvika att se blinda kattungar, på det ej hennes barn måtte blifva blindt eller få dåliga ögon. Men är däremot väfven i väfstolen förhexad, upphäfves förhexningen, om en blind kattunge tre gånger drages genom väfskålet.

Det är ett lyekosamt förebud, om en katt sätter sig upp i vagnen, då man skall åka bort i något viktigt ärende; men följa däremot skrikande kattor efter vagnen, bådar det ej godt för färden. Springer en katt tvärs öfver ens väg, antingen man åker eller går, gör man bäst uti att vända om, i fall man hade något viktigare mål för sin färd eller vandring.

• *Svarta kattor* stå stundom i ett ontgrundligt nära förhållande till trollen, hvilka senare i bland ikläda sig dessa djurs skepnad och ha goda dagar hos människor, tills någon händelse röjt deras rätta natur. »Tordönets» egentliga uppgift är att rensa bort troll från jorden, och vid jagten efter dem slår blixten ofta ned efter svarta kattor, som smugit sig in och sökt skydd i människoboningar.

Sägner förtälja om personer, som egt stor makt öfver *vargen*. Genom besvärjelser hafva hela vargflockar sålunda blifvit drifna från de skånska bygderna längre uppåt landet. För öfrigt bör man aldrig kalla vargen vid detta namn; man bör säga *Gulfot*, så lemnar han boskapen i fred.

Räfven intager en framstående plats i skämtsamma djursägner, och om en mycket slug människa heter det, att »hon är klokare än sju räfvar» och en falsk, smilande kvinna blir kallad »räfvatäfva» (räfhona). Räfven säges äfven vara så klok, att »han ej biter gås eller får i närheten af sin lya». Han förstår också att lämnas. Sägner förtäljer, att en man, som gick och tiggde på skjutna räfningar, erhöll det svaret af en bonde, att han ingenting gaf, emedan räfven aldrig gjort hans husdjur någon skada. Då lät tiggaren den ene räffungen släpa öfver bondens betesmark, och föllden blef, att räfven sedan plockade bort alla bondens får, det ena efter det andra.

Den människa, som i hemlighet bär på sig en räffunge, erhåller därigenom en öfvertalningsförmåga, som ingen själ kan emotstå.

Haren tros vara i hög grad samvetslös i fråga om föräldrapligheter. »Hon är ej bättre mor för sitt barn än en harhona», heter det om en liknöjd och vårdslös moder. På skjuten hare bör nosen

afskäras eller kringbindas, ty ser en fruktsam kvinna en harnun, får hennes barn »harskår» (blir harmynt). Harens spillning säges hafva en märklig inverkan på hönor, som fått däraf i sitt foder, de värpa så omåttligt, att de, ifall dosisen blifvit för starkt tilltagen, värpa ihjäl sig. Man kommer härvid att tänka på det tyska bruket att gömma påskäggs och säga barnen, att *påskharen* har värpt åt dem.

De sällsynta svarta »trollhararna» betraktas med misstänksamma blickar såsom varande halft öfvernaturliga varelser. Mjölkharen — hexornas förnämsta husdjur — är däremot helt och hållet en af hexkonstens produkter, i det hexor tillskapa dem af hvarjehanda från hemmen utkastade ting, som t. ex. träpinnar, hvilka blifvit brända i båda ändar, väfsölf och strumpor. Mjölkharens uppgift är att nattetid mjölka andra egares kor och bära mjölken hem till hexan. Han kau blott skjutas med en kula stöpt af ärfdt silfver.

Af den muutre *ekorren* har människau lärt konsten att segla, ty den första segelbåt, hon såg, var en barkbit, på hvilken ekorren satte öfver en flod, med sin svans hissad till segel. Till honou knytes fortfarande ett något ombildadt drag ur Ygdrasilmyten; han för med sig harm och förtret, när han sätter af öfver den väg, man går fram.

Vesslan bör man ej döda, utom i de fall då man behöfver hennes skinn, som duger att röka bort trolltyg med. Slår man af okynne efter en vessla, så komma hennes kamrater fram i hundradetal och blåsa antingen på en själf eller ens boskap, då värk och svullnad uppstå. Vesslans bett förorsakar döden, om man ej — liksom öfver »vessleblåst» — röker med vessleskinn.

Råttor och *möss* äro mycket känsliga för ett vänligt bemötaude. De fördärfva ingentiug i de hem, där man tänker vänligt om dem, aldrig talar illa om dem, utbyter deras vanliga benämning mot smeknamn, framför allt under dymmelveekan, då de äro mest ömtåliga för ovänlighet. Skulle de ändå bita sönder kläder för någon, så spå de därmed endast personens suara aflyttning, antingen från hemmet eller denna värld.

Så trilska, som de bli och envisa att stanna kvar i det hus, där man söker förgöra dem, så noggranna äro de att lemna detsamma, om husbonden, högtidsklädd och i två vittuens närvaro i laga tid, och till utsatt dag uppsäger dem till aflyttning. Hederligt folk låter dem själfva se sig om efter en ny plats, men illasinnade per-

soner ge anvisning på någon oväns hem. Uppsägningen sker antingen Larsmessodag, 10 augusti, eller då man tager oket från dragarnas nackar efter fullbordadt vårarbete. Med oket slår då husbonden tre slag på förstugudörren och spörjer högt: »Hvar skola rättor och möss vara detta år? Hustrun står inmanför dörren och uppgifver någon plats, och dit måste rättor och möss vandra, är den än ned i hafvets djup. Äro rättorna sända af någon ovän till ett hem, är det mycket svårt att bli dem kvitt; de hafva en råttkunga, som ovännen låtit märka i öronen med samma märke som den till egendomen hörande boskapen, och råttkungen viker ej ens för laglig uppsägning, men blir han tagen till fånga, så måste hans undersåtar troppa bort på sagd dag. Man bör ej tala högt om sina planer att förgöra dem medelst gift eller fällor, ty de lyssna skarpt till hvad som talas och akta sig för alla försåt, om de bara få minsta nys om att man lägger dylika för dem.

Fruktsam kvinna bör aldrig äta af något födoämne, som rättor och möss gnagat uppå, ty om hon det gör, får barnet »musgnaf», små sår bakom öronen, ljumsken, under armarna och andra ställen på kroppen; dessa sår kunna endast läkas med påstruket blod från en lefvande, klyfd råtta. En osnygg nattlig ovana botas, om personen ovetaude får en liten råtta, stekt med hull och hår, blandad i sin mat.

Det bådär god trefnad, när *igelkotten* närmar sig ett hus. Han är god till att taga rättor, men tar ibland fel om dem och kycklingar; hans fett är ett godt läkemedel mot sår och svullnader, men han och hans bo böra ej onödigtvis ofredas.

Mullvaden är en liten spåman. Kastar han upp sina högar i närheten af ett boningshus, så att mullen faller i riktning mot dess murar, kommer hushållet att ökas medelst någon persons inflyttning; faller mullen utåt, kommer hushållet att minskas genom någon af dess medlemmars afflyttning.

Läderlappen, hvars vanliga namn i Skåne är »flagermus» och på vissa orter »attanpacka», är den ondes husdjur. Det är klokast att hålla fred med dessa varelser, ty retas man med dem, bringa de olycka, och snuddar fladdermusen vid ens lmfvud, faller håret af. Djuret användes i vissa fall af hexor och trollkarlar, men det duger också till annat. Det har ej mer än tre droppar blod i hela sin kropp, men dessa droppar äro ett kraftigt skyddsmedel mot förhexning, framför allt då det gäller att skydda jagtbössor från att bli

förgjorda. För detta ändamål kan man också använda hela djuret, som inlägges i bösskolfven. Spikar man djuret lefvande fast vid plogbilen, då man vårplöjer, växer det ej ogräs på åkern.

Öfvergå vi så till fåglarna, möta vi där en massa sägner jämte många talesätt, som tillskrifvas fåglar, framför allt hönsen. Utrymmet förbjuder att här upptaga ens någon af dessa sägner, så karakteristiska de än äro för de olika fågelslagen, utan skall här blott anföras hvad som rör folktron.

Till ett nytt hem bör man aldrig medföra *höns* eller *dufvor*, ifall man ej snart vill aflytta därifrån; ej heller bör man infinna sig i tjänst i ett hem, förrän hönsen satt sig om kvällen. Kommer man medan hönsen ännu springa omkring, kommer man ej att stanna länge i det hemmet.

Tuppen eger förmåga att se spöken samt förnimma om tjufvar ämna sig till huset; i båda fallen tillkännagifver han saken genom att gala vid midnattstid. Gal tuppen om kvällarna, spår han väderleksskifte, men kännes han tillika varm om fötterna, bådär han eldfara.

Orsaken till att tuppen finnes på kyrktakens väderflöjlar är den, att man fordomtid nedgräfvde en lefvande tupp, när grunden till en kyrka lades. Härigenom blef då den begrafna tuppen »kyrko-grim», en mystisk vaktare öfver helgedomen.

När tuppen blir tolf år gammal, värper han ett mycket litet ägg; råkar detta ägg att rulla ned i en brunn, utkläcket däraf en »basilisk», en drake, som gräfv sig gångar i jorden i afsikt att komma upp och tända eld på något hus eller någon gård. Läger man ett tuppägg under en ligghöna, utkläcket däraf en »skorpion».

Skall vanlig äggkläckning lyckas riktigt bra, bör man först pröfva, om där är »frö» till höna eller tupp i äggen. Dessa läggas i kallt vatten, då de ägg, som innehålla hönor, lägga sig på sidan eller vända den runda ändan uppåt; däremot ställa sig de, som hysa ämne till tupp, med den spetsiga ändan uppåt. När då solen gått ned och månen är i nedan, tager man ett antal udda ägg, helst tretton, och lägger i ett lindebarns mössa i nästet med venstra handen, ty på venstra armen bära mödrar sina små barn, stämmer högra foten mot en vägg och säger: Här lägger jag min höna på

tolf hönor och en hane! Hönan lägges på äggen med hufvudet vändt åt vester. Därpå måste man ställa så till, att man sedan dessa göromål blifvit förrättade först möter en varelse af honkön. Kan man narra en skata till att kläcka hönsägg, erhåller man rent af oförlitneliga höns, emedan skatan, hönans bittra fiende, då mot sin vilja meddelat kycklingarna sin egen slughet och företagsamhet.

Har man ingen hästsele att tillgå, gör det samma gagn att antingen först släppa allt nykläckt fjäderfä in i en bakugn eller ock hvälfva en stor svart gryta öfver floeken, innan den kommer under öppen himmel; i alla tre fallen blir rofdjurens syn förvänd, så att de se idel stora djur i småkråken.

Särskildt mot *hök* och *glada* måste fjäderfäet skyddas, och detta sker antingen genom att juldagsmorgon gifva hönsen korn, som legat under stakarne för de under julnatten nedbrunna ljusen. Ett annat skyddsmedel är, att juldagsmorgon gifva hönsen korn och vatten på brödspaden. För att rent hålla höken från gård och hus kan man antingen ta för sed, att vid hvarje bakning af limpor sätta märken efter fem fingrar i den nya surdegen, eller också lägga den brynsten, hvarmed liarna under skördetiden blifvit hvässade, i spisel. Samma gagn gör en riskvast, med hvilken stugugolfvet blifvit sopadt under årets tre stora högtidsdagar; dock måste denna kvast bindas fast vid en lång stång, som nedslås på gårdsplatsen eller gödselhögen. Finnes hvarken gårdsplats eller gödselhög vid huset, kan man med fördel sätta kvasten på en linbråka uppe på vinden, ty saken är, att höken ej har makt att sänka sig närmare marken än i jämnhöjd med en sådan kvast.

Indutslag på människor botas, om man genomprickar ett hönsägg, som sedan nedlägges i en myrstack; bölder och onda sår försvinna, om man tager något af varet, lägger det i ett halft, kokadt, ägg, som därefter sättes upp på taket, då skatan kommer och flyger bort med både ägget och det onda. Man bör ej koka något födoämne tillsammans med ägg, ty om en hafvande kvinna kommer att äta dylik mat, blir hennes barn behäftadt med sten. Ej heller bör man tvätta händerna i det vatten, hvari ägg blifvit kokta, om man vill undvika att få vårtor.

När hönor värpa *vindägg*, afhjälpes denna olägenhet genom att låta dem äta korn från brödspadens båda sidor, och händer det att en höna ej kan värpa sitt färdiga ägg, skall man draga henne igenom det högra benet på ett par mansbyxor; sedan blir hon ej

oftare äggsjuk. Hönan förmår ej räkna mer än till tre; låter man henne behålla detta antal i sitt näste, saknar hon aldrig de öfriga, som man tagit bort, utan fortfar att värpa i samma näste.

Om höns plötsligt dö, bådar det lik eller boskapssjukdom i gården.

Det är ej godt för människor att ligga på kuddar, stoppade med hönsfjäder, ty hvarje höns har tre orosfjädrar under högra vingen, och finnas de i en kudde, kan ingen få nattro på densamma; döende människor må för ingen del ligga på hönsfjäder, om man ej däri-genom vill vålla, att dödskampen förlänges, ty döden infinner sig ej, så länge hönsfjäder finnes i bädden.

Kan man finna en tupp så hvit, att ingen af hans fjädrar har annan färg, och man så är modig och hårdhjärtad nog till att på en korsväg rifva till sig det lefvande djurets ögon, så blir man, med dem på fickan, osynlig för alla människor.

Svarta hönor ha något hemlighetsfullt vid sig; dylika djur ha blifvit offerade, då skatter nedgräfdes, och synas sedan ofta rufva öfver dylika.

Gässen — liksom hönsen — tilläggas åtskilliga talesätt, som de använda vid olika tillfällen, men ha dock ej en så framträdande plats i folketro och sägner, som de senare. Sälgens blommor kallas »gässlingar» — gåsungar —, så många sådana blommor en egare af gäss afploekar under våren, så många gåsägg gå förlorade under kläckningen. Tager man bort något strå från liggåsens näste, få onda människor makt att förhexa äggen; till förekommande af detta senare måste man ersätta det borttagna strået genom tre halmstrån, tagna från takskägget på husets norra sida, samt lägga dem jämte en bit svafvel i nästet.

Om man stryker sig öfver ansiktet med den första gåsunge, man ser om våren, blir man ej solbränd.

Af den stekta *mårtensgåsens* bröstben kan man få besked om vinterns väderlek. Är benet tunt och klart, blir det skarp barvinter; är det tjockt och ogenomskinligt, blir vintern rik på snö och annan nederbörd.

Man bör ej räkna flygande vildgäss eller några andra flyttfåglar vår och höst, ty genom räknandet bringas de ur sin kosa; ännu värre för dem blir det att finna vägen, om någon tager sig orådet att räkna dem baklänges, d. v. s. 12, 11, 10, 9 o. s. v

Storken har ej sagt ett enda ord, sedan han öfver Kristi kors ropade: styrk'en och därigenom själf blef kallad stork. Långt före

denna tid har han varit människa och prest; han missbrukade sitt ämbete och blef förvandlad till en stum fågel — utan tunga — samt med blott en enda tarm, hvadan de lefvande djur, han sväljer, gå igenom honom två gånger, och först då han tredje gången sväljer dem, bli de kvar. Det var i sin egenskap af förvandlad präst, som han igenkände Herren på korset och i ängesten frambringade ordet: »Styrk'en!» och hans gång samt hans vana att hvarje år offra, antingen en penna, ett ägg eller en unge, der han bygger sitt bo, tyder på minnen från hans förna embete. När han står i nästet och klappar med näbbet, förrättar han bön; lägger man någon klädespersedel, tillhörande en sjukling, upp i storkboet, ber storken ligga derpå samt sedan föra bort sjukdomen, när han reser om hösten, så uppfyller han denna bön. Lyekas man få se en stork på flyttningsfärden och då ber honom uppfylla en eller annan önskan, så gör han det så gerna. Före afflyttningen samlas storkarne *till ting*; då dömas otrogna makar och andra gröfre storkbrottslingar till döden och aflifvas på tingsplatsen.

Den, som dristar sig till att skjuta en stork, vissnar antingen sjelf ur världen, eller också blir han straffad med att alla hans barn komma dödfödda till denna verld.

Storkhanen återkommer till Skåne den 9:de april, honan den 10:de, då maken redan har börjat tillreda boet.

Ser man om våren den förste storken stående, slipper man flytta det året; är han deremot flygande, blir man ej sjelf gammal i gården; andra säga doek, att allt arbete under året kommer att gå lätt och väl ur hand om man ser storken flygande, men tvärtom, ifall han är på stående fot.

Ugglan var qvinna ända till Kristi tid; men då hon af girighet ville bedraga Herren på hans arbetslön vid en vedsågning, blef hon förvandlad till en fågel och får ropa: »Klyf ved!» så länge verlden står. Af sorg och skam gömmer hon sig för solens ljus, men till de hem som döden närmar sig, kommer hon förut och ropar: »Klä (också to — tvätta —) hvitt!»

Hornufven har också en gång varit människa: han var ogift karl och vållade äkte män harm tills han fick fågelskepnad, och nu skriker den ensamme sällen ömkligt, när han väntar sträng vinter.

Orren är beryktad för att hvarken höra eller se, när han spelar sin kärleksvisa; han skulle också en gång hålla ett förlikningstal

till två andra fåglar, men gjorde det för långt, så att de andra under tiden satte sig i besittning af det omtvistade bytet.

Göken, som har fullständig ledighet för hnsbestyr, är en stor spåman. Gal han om våren på bar kvist, bådar det mången ungdoms fall och dertill dålig gröda i sen höst; men höres han ej förr än kvist bär löf, blir grödan god. Hör man honom första gången på våren från vester, är det *glädjegök*; östergök är *dödsnök*; södergök, *sädesnök*; norrgök, *knorrgök*. Hör man göken på fastande mage, blir man «dårad» och dör innan årets slut. Spörjer man galande nök hur många år, man får lefva, eller gå ogift, så svarar han på dessa frågor. Hinner man läsa Fader vår till slut medan en nök gal, får man den önskan, man hyser, uppfylld. Griper man med båda händerna kring den trädstam i hvilken krona göken gal och hinner läsa nämnda bön tre gånger innan han tystnat, erhålla händerna en hemlighetsfull förmåga att lätta svår barnsörd.

Gal göken nära boningshuset eller under dess tak, bådar han innevärnarnes flyttning. Den som skjuter en nök, får vänta mångt år innan han åter får glädjas vid att höra dessa fåglars ku, ku!

Göken har rykte för stor otaeksamhet, ty han säges hålla sig med en liten tjenare, som följer honom hela sommaren; men då göken ser den första höstaeken, förvandlas han till nök och hans första rof är då den lille fågel, som tjenat honom.

Hussvalan pratar jemt och förtäljer sitt snatteri från den tid hon som kammarpiga tjente hos jungfru Maria; då hon förnekade stölden, blef hon omskapad till en fågel med saxstjert och ett hvitt trådnystan på strupen. Äfven hon igenkände den korsfäste, ropade: Svala'n, svala'n! (svalka honom) och erhöi deraf sitt namn. Hon är följaktligen en mystisk varelse och människan har mycket att iakttaga i afseende på sitt förhållande till denna fågel. Den som ofredar svalans bo, vissnar ur världen; den som skadar hennes ungar, får döfstumma barn; människan bör ej heller andas på svalans ägg eller ungar, ty emedan människan är en syndfull varelse, lida svalungarna af hennes andedragt.

När man om våren ser den första svalan, skall man blåsa efter henne samt svänga sig helt om på klacken; i märket efter klacken skall man då finna ett litet kol, som skyddar upphittaren från tandvärk och hans hem mot våld. Om en hafvande kvinna blåser efter den första svala, hon ser om våren, får hennes barn lätt för att reda ut trassliga härfvor genom att blåsa på dem. En kvinna

i nämnda omständigheter bör ej se på när svalan matar sina ungar, ty om hon detta gör, får hennes barn sår i mungiporna.

När svalan flyttar sitt ofullbordade bo bådar detta ofärd för husets boskap. När svalor flyga lågt, båda de regn.

Vill en person våga sig på konsten att med ett mystiskt medel jemt skaffa sig penningar i plånboken, sker detta genom att taga ett af svalans ägg, koka detsamma och lägga det tillbaka i nästet. Svalan upptäcker snart ogerningen och flyger till Kristi graf, hemtar der en rot, som återgifver ägget lif; denna rot får då röfvas från svalan och bäras i plånboken, men aldrig följer der någon välsignelse med penningar, som framtröllas på detta sätt.

I svalans mage finnas tre stenar, en hvit, en röd och en svart; den röde skyddar mot trolldom; med den hvite på fickan öfvervinner man sina ovänner; den svarte värnar både mot trolldom och yttre våld. Men det är alltid lifsfarligt att döda en svala.

Skatan är rent af den ondes fågel; hon flyger hvarje år på dymmelveckans måndag till Blåkulla; några återkomma med nackfjädrarna afplockade skärtorsdag med bud till hexorna; andra skator stanna kvar för att spela vid hexdansen.

Skatan har ej större vördnad för den helige juldagen än att hon just då börjar sitt byggnadsarbete. Hon vet redan då hur sommarens väderlek skall gestalta sig och bygger högt i trädtoppen ifall den blir våt, ty hon tycker ej om takdropp; blir sommaren torr, bygger hon bland trädets lägre grenar. Flyttar hon från sitt bo, förtser hon eldsvåda i dess närhet. Det enda gagn, hon gör människan, är, att hon genom att skratta i närheten af boningshuset varskor att gäster komma under dagens lopp, och som förut är nämndt, skyddar hennes döda kropp hästar från maran.

Ifall man ej är en mycket god skytt, gör man bäst att ej skjuta på en skata, ty skjuter man bom, är det den minsta olägenhet som händer att bössan derefter förlorat sin träffsäkerhet. Man bör öfverfrigt aldrig banna och svärja öfver något slags djur, på hvilket man skjutit bom; ty slik osed vållar, att djuret blir förgjordt, »hårt», och kan sedan endast fällas med tillhjälp af besvärjelser.

Gengångare ikläda sig stundom skatans gestalt.

Korpen är dödens fågel; han är rent stum tills han uppnått hundra år; då »klankar» han för första gången. Han är framsynt i fråga om dödsfall, och flyger han kraxande öfver en människoboning, är det en licksång för någon af dess innevånare han då sjunger;

men flyger han öfver stallbyggnaderna, bådär det boskapsdöd. Han bygger högt i trädens toppar på det ingen människa skall få se, att hans ungar födas hvita, ty deröfver blygas de kolsvarta föräldrarna. Händer det ändå, att en människa skådat de små innan de fått färg, flyger korpmodern till Kristi graf och hemtar der en sten, som gör dem osynliga; kan man snappa denne sten från fågeln, kan man sjelf göra sig osynlig. Under den tid, ungarna äro hvita, sky föräldrarne dem, men det står ju i bibeln, att Herren föder korpens ungar, och för detta ändamål låter han en svamp gro upp inuti deras bo, och i svampen finnas maskar, som tjena de små till föda.

Hvarje korp, som uppnått hundra år, har en hvit fjäder under sin högra vinge och bekommer sedan under hvarje sekel en dylik fjäder i sin stjert. Träffas en gammal korp af ett dödande skott, skyndar han att rycka bort dessa fjädrar, ty han vet, att i människans hand skulle vingfjädern förmå göra henne osynlig och stjertfjädern allvetande, om hon nämligen hann taga dem innan de vidrörde jorden.

Kråkan snackar gerna till korpen om det enda, hon bryr sig om, den kära födan, men han svarar kort och förnämt på hennes prat.

Vipan ropar sitt: »Tjufven!» till människan som tar hennes ägg. Krossar man det första vipägg, man finner om våren och gnider ansiktet dermed, försvinna alla fräknar, som möjligen uppkommit som lyte, emedan ens moder under sin väntans dagar ätit vipägg. Denne fågel känner ej ens längden på sitt eget näbb, utan stieker det så långt in under stjerten när hon om hösten lägger sig i vinterdvala i kärr eller mossar, att hon med möda kan draga ut det igen på våren.

Ängsnärpan — kornknarren — har fordom varit en flicka, som ej ville gifta sig, hvadan hon blef förvandlad till en fågel. Sjelfva hin höll sedan på under sju års tid att fånga henne, emedan han dömdo efter hennes starka rop att hon var en stor fågel samt att hon byggde i träd emedan hon jemt skrek: »Pil statt, hvar natt!» När hin ändtligen fick tag i henne, utbrast han harmsen: »Stora ord och (bara) fjädrar!»

Nattskärnan har äfven varit människa; hon blef omskapad emedan hon spann under både helg och söcken; hon kallas därför ännu: »spånekärningen»; när hon väntar regn surrar hon jemt under natten »och tiger blott när hon byter om garnulle».

Horsgöken har deremot varit en flieka, som ej kunde bli gift samt därför fattade ett bittert hat till alla ogifta män och blef därför omskapad. Men äfven som fågel röjer hon detta hat genom att okväda dem och hota dem med käpprapp.

Spillkråkan (svarte hackspetten) är en trolldomsfågel, mycket använd vid hexerier. I hennes mage finnas två stenar, en gul och en röd; denne senare, förvarad i en linnepåse under venstra armen, skyddar mot trolldom; den gule har makt att uppväcka häftig kärlek.

Brokige hackspetten skriker när han väntar regn och kallas därför »vätakaja».

Gulsparfven råder öfver gulsoten; han bringar med sig denna sjukdom ifall han kommer att flyga öfver ett hustak, under hvilket finnes en onppbäddad säng, hvars täcke (eller öfverdyna) ligger tillbakakastadt; men den lilla fågeln kan också, om han vill, föra bort gulsoten om några droppar af den sjukens urin hålles i en morot »(gularot)» som hänges i skorstenen. Ett säkert medel är att låta den sjuke, i tre mål, äta tre gulsparfvar, tillredda med fjäder och allt.

Kleran (sångtrasten) är en munter fågel, full af skämt med ungdomen; men pikar i sina många visor högfärdiga fliekor och nattsvärmande ynglingar samt har äfven i sin sång månget ord till den plöjande bonden och tjärbrännaren.

Bofinken har blott två ord att säga: »Litet hö!» Säger han detta mycket tidigt på våren, blir det en torr sommar.

Den människa, som på något sätt misshandlar någon fågel, får lytta barn.

Paddan är ett mystiskt djur, om hvilken ingen kan veta hurvida hon ej är en förtrollad människa. Ser man ett sådant djur sitta tjoek och flämtande, gör man väl nti att lägga ett kors af linstjelkar eller halustrå på hennes rygg; det kan möjligen lösa förtrollningen.

Grodan (»Fröen») är god till att draga bort värk och annan plåga, om hon sättes på den sjukens bröst, der hon då blir stor och uppblåst. Ett bra medel mot frossan är, att sätta en liten levande groda på den sjukens nedre tandrad och låta henne hoppa rakt ned

i halsen och blifva nedsväljd. Håller man en stor groda fången i en bur, behängd med eldrödt tyg, gifver hon omsider ifrån sig den ytterst dyrbara »grodstenen» hvilken alltid blir våt när den kommer i närheten af gift; därför bära många höga personer grodstenar infattade i fingerringar. En ond oeh grym gerning, som alltid på något sätt straffas, är att någon viss natt i en myrstaek nedgräfvna en, i en genomstungen ask förvarad, lefvande groda, för att låta myrorna uppäta hennes kött. Det gäller dock för en sådan person att skyndsamt fly från staeken, ty den nedgräfvda grodan ger då till ett skrik, som gör den brottslige stendöf i fall han kommer att höra detsamma. Asken upptages emellertid på ntsatt tid med grodans skelett, bland hvars ben finnes ett, hvilket eger förmåga att uppväcka häftig kärlek hos den man eller kvinna, som i denna afsigt beröres dermed.

Endast i Blekinge har jag funnit den — der mycket allmänna — tron, att paddor äro »jordvättar» oeh grodor »bovättar», oeh att med eller mot sin vilja tillfoga dessa något slags skada, är att ådraga sig dödliga sjukdomar. Endast offer blidkar dessa vättar.

Vattenödlan har, liksom också *snoken*, stor benägenhet att krypa in genom munnen på sofvande personer. Säkraste sättet att locka dem ut från denna deras omtyckta bostad, är att hänga den sjnke upp- och nedvänd öfver en gryta med varm, ångande mjölk; djuren känna lukten deraf, bli lystna oeh komma ut för att drieka af mjölken.

Ehuru *snoken* är trollens »gräsål», trivdes boskapen väl i de stall, der *snokar* omhuldade oeh undfägnas med söt mjölk. Han borttager äfven gikt, om han lefvande bäres innauför kläderna. Han säges vara halfbror till ålen, men *snoken*s samband med trollen röjes deri, att om en man gömt en *snoktunga* innauför sina läppar då han kysser en qvinna, blir hon helt och hållet maktlös mot hans loekelser.

Ormen är afgjordt onskfull, men måste ändå tjena s. k. kloka till flere ändamål. Än nedgräfvdes han lefvande under en hästspilta eller kobås, för att derigenom häfva förhexning, än piskas han in i någon bösspipa som blifvit förgjord, oeh mera dylikt. Ormskinn är äfven eftersökt af kloka, som begagna det till att röka ormbitna personer, samt annat mera. Men pinas en orm, utan att bli dödad, hämnas han, om han så slutligen måste söka upp den skyldiga människan i hennes säng. Ormen har dessutom en maka eller make,

som alltid hämnas sin fallne gemål. Enda sättet att undgå denna blodshämd är, att med en hasseltelning rita en cirkel på marken, sätta hasseltelningen i midten och så stämma ormen till envig der på utsatt stund. Sedan gäller det, hvilken af de två fienderna, som i rätta minuten infinner sig på platsen; blir det ormen, slingrar han sig kring hasseltelningen, och då är motståndaren maktlös gent emot honom; men lyckas människan först bemäktiga sig telningen, dräpes ormen, som ej förmår fly atom cirkeln, lätt med detta vapen.

Om man slår en orm tvärs af, utan att krossa hans hufvud, får detta in i ens skodon och bites; slår man ihjäl en orm med en vanlig käpp, bör denne nedgrävas; eljes får man hvarje månadsdag sår i handen.

Om en orm lägger sig på en väg, och der lyckas kila ut och in genom alla fyra hjulen på en rullande vagn, blir han *hjulorm*. biter sig i stjerten och rullar framåt med en fart, så att den, han då förföljer, omöjligt kan undkomma.

Dödar man en orm på sjelfva långfredagen, är kroppen god till att gifva boskapen trefnad om man med ormen stryker öfver kreaturens ryggar. Skinnnet af en »långfredagsorm» är mera kraftigt, än vanligt ormskinn till trollrökelse, och benen, brända till aska, är ett godt trefnadsmedel, då det gifves åt boskapen.

Hängande på en trädgren framföder ormen sina ungar; den förste af dessa, som då faller till jorden, är så full af ondska, att han söker bita ihjäl sina efterföljande syskon; ja skulle modern råka falla ner, vore nugen snart färdig att dräpa henne. De s. k. svartkonstböckerna innehålla bl. a. äfven åtskilliga besvärjelser mot ormbett.

»*Daggormen*» (en sammangyttring af små larfver, på tyska Heerwurm) är ytterst farlig att vidröra, och vore ej myrorna till, så skulle daggormen rent förgifta jorden.

Ormen har två fränder, ännu mera mystiska till deras natur än han sjelf. Den ene är *hvite ormen*, om hvilken mången sägen förtäljes. Men i alla dessa sägner återfinner man den omklädde Fåfner samt Signrd (stundom utbytt mot en flicka), som i färd med att steka ormen, bränner sig, sliekar det brända fingret och blir fjerrskådande, eller som det heter: »allvetande», i stället för husbonden eller husmodern som fångat ormen.

Den andre af ormens hemlighetsfulle fränder är *lindormen*, som bor i gamla lindar; mången sägen — äfven helt nya — förtäljer

om hur lindormen angripit män och gossar som vågat sig upp i dylika träd. Lindormen kan endast öfvervinnas genom besvärjelser och andra mystiska medel.

Öfvergå vi slutligen till insekterna, finna vi äfven några arter af dem som spela en roll i folktron. Under årets tre högtidsdagar skall man låta hö och halm ligga i ro i ladorna och dagen förut tillreda kreatursfodret; eljest flyga *bisvärmarna* bort från gården. Innan en bisvärm insläppes i en tom kupa, bör en katt ha varit derinne, ty ett dylikt besök ingifver bien trygghet för att de ej der bli ofredade af råttor och möss.

När personer, som hafva gemensam eganderätt till en eller flera bistoekar, råka i ovänskap, vantrifvas bien och dö ut. Detsamma sker med dem i fall något stjäles från deras kupor.

Myrorna besitta förmåga att bota »skäfver» hos barn; man skall då lägga barnet på en myrstack och rulla en vagnsaxel tre gånger öfver den lilles kropp.

Myror flytta sin stack om de af den högtidsklädda husmodern, eller husfadern, uppsägas och samtidigt några af djuren varsamt bäras bort till en plats, som blir dem anvisad.

Fjärilen (öfver allt i Skåne kallad »sommarhus»; hlot i Östra Göinge härad förekommer namnet »vingalek» — uttalas ofta dels vingaleg, dels vingalög —) bringar glädt och sorgligt budskap till människan, ty den, som på våren först ser en af de hvite fjärilarne, dör antingen sjelf eller får sorg under årets lopp; den röde bär däremot endast bud om glädje och lycka.

Maria nyckelpiga, också kallad åkerhöna (*C. septempunctata*) lofvar »solsken och vackert väder», om hon flyger när man sjungande ber henne göra detta.

Tvestjerten önskar ingenting högre än att få krypa genom örat in i människans hufvud och der föröka sig. Detta har stundom skett till en sådan grad, att personers hufvud blifvit söndersprängda af denna insekt. Dess allmänna namn i Skåne är »örnastörta» (den som störtar in i örat).

Ser man en *torndyffel* ligga på rygg och hjälper honom på fötter, får man sju synder förlättna.

Vägglöss bör man uppsäga Larsmessodag, så flytta de Michaeliedag. Man bör aldrig nämna dessa insekter vid detta namn, ej

heller kalla dem »skäkter», om man skall få bugt med dem; bryter man mot denna regel, föröka de sig tiofaldt värre.

Qualstret (*Trombicium holosericeum*) förorsakar trumsjuka hos boskap om det lilla högröda djuret förtäres med fodret. Ett godt medel mot denna sjukdom är, att om våren taga det första qualster man ser, krossa insekten i sin högra hand och noggrant gnida in det i densamma. Händer det sedan, att ett djur blir så der uppblåst genom att ha fått ett qualster i sig, slår man några droppar vatten i den preparerade handen (som behåller sin läkekraft ända till följande vår), håller dessa droppar i kreaturet, som deraf blir fullständigt botadt.

Denna uppsats, ehuru ingalunda ett fullständigt uttömmande af föreliggande ämne, torde dock gifva en någorlunda klar föreställning om hur innerligt allmogen uppfattar samhörigheten emellan människolifvet och djurens lif samt att denna uppfattning i vissa fall haft — och har en sedlig inverkan på folkkaraktären.

Ruinen vid Hammersta i Osmo socken, Södertörn.

Af

A. W. Lundberg.

Östra kusten af Södertörn, med rätta prisad för sin naturskönhet, är bruten af en mängd fjärdar och vikar, som innanför den egentliga skärgården i nordlig eller nordostlig riktning tränga långt in i det af berg och dalar i rikaste omväxling danade landskapet. En af dessa många vikar, en mindre utgrening af den stora och såsom samlingsplats för Sveriges örlogsflotta under den s. k. storhetstiden bekanta Mysingsfjärden, kallas *Situnviken*, ett namn, som häntyder på en uråldrig bygd vid dess stränder. I norra ändan af denna leende vik utfaller en å, ett af Södertörns största vattendrag, som utgör aflopp för flere små sjöar i landets inre bergstrakter, såsom Grindsjön, Löfsjön, Muskan och Tärnan. I sitt nedre lopp genomflyter denna å i nordlig riktning en rymlig och bördig dalgång mellan skogklädda höjder med urgammal odling och många förminnen från hednatiden omkring säteriet Ogesta, byarne Fors, där ån bildar höga skummande vattenfall och drifver flera kvarnverk, Banksta, Jursta, Ekeby, Gränja och Sjelf. Vid sistnämnda ställe tager ån en ostlig riktning genom den här vidgade dalgången till den gamla betydande gården Hammersta, — bekant redan före unionstiden, — och gör där en krökning mot söder tills den slutligen omkring 1,000 meter från gården når nyssnämnde vik af Östersjön.

Ungefär midt emellan denna vik, Situnviken, och Hammersta nuvarande gård och på ett afstånd af blott ett par stenkast från åns östra strand, ligger på en kulle ruinen af ett stort hus, som väl förtjänar att för en stund fästa vår uppmärksamhet. Öfver-

växt af grönskande träd tager sig den stora ruinen ganska ståtlig ut där den ligger på sin kulle ofvanför den af lummiga alar beskuggade och genom den blomsterströdda ängsmarken sakta framflytande ån i den fagra dalen.

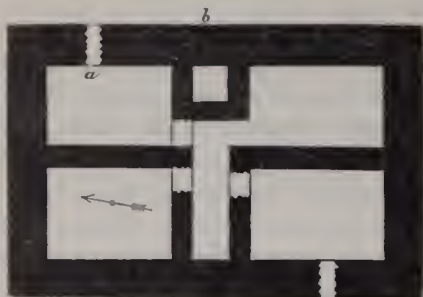
De gamle i trakten säga, att ruinen varit ett kloster. Så står det ock på de offentliga kartverken, i kartbeskrifningarne, men i flere andra böcker af äldre och nyare datum läsa vi, att byggnaden varit ett kapell som den heliga Birgitta skulle hafva låtit bygga.

I Wilh. Thams på 1850-talet utgifna beskrifning öfver Stockholms län säges sid. 332: »Af fornminnen (i Ösno) nämnes: en ruin vid Hammersta efter *borg eller kloster*.» — Han lämnar således frågan om byggnadens ändamål oafgjord.

Låt oss nu närmare betrakta de gamla murarne och lyssna till det tysta språk, som stenarne tala. Måhända kunna vi där få de säkraste upplysningar om den åldriga byggnadens fordna bestämmelse.

På nära håll märker man snart, att byggnaden ursprungligen varit mycket högre än nu, ty murarne omgifvas på alla sidor af nedrasad sten, idel gråsten af samma grofva oarbetade slag, hvaraf murarne bestå, sammanfogade af ett numera stenhårdt kalkbruk. Huset har en aflång-fyrkantig grundform med längdriktning i norr och söder, det har varit 104 fot långt, 67 fot bredt utvändigt. När man genomträngt de täta busksnåren och hunnit inom de gamla murarne, hvilket lättast sker genom den södra mestadels nedrasade kortsidan, finner man, att hvad som nu återstår hufvudsakligen blott är byggnadens nedre eller källarvåning, hvars yttermurar varit icke mindre än åtta fot tjocka, under det att mellanmurarne blott äro 4,5 å 5 fot. Af den öfre våningens yttermurar synas blott här och där, bäst på nordvestra sidan, svaga, ett par fot höga lämningar, som visa, att de varit fem fot tjocka. Då mellanmurarne tydligen icke sträckt sig upp i öfre våningen hafva dessa där varit af trä, som förmultnat eller förtärts i en brand. Men dessa träväggar hafva hvilat på källarvåningens mellanmurar, hvilka sålunda tämligen noga angifva byggnadens indelning äfven i öfre våningen. Af nedanstående plauritning synes, att tvärs genom våningens midt varit en 11 å 12 fot bred gång och på hvarje sida däraf två stora salar, som varit åtminstone 36 fot långa, 28 fot breda. De båda östra hafva doek varit något smalare

än de västra. Dörrarne till dessa salar måste hafva öppnats dels till denna gång, dels till den vid dess östra ända belägna förstugan, som varit af kvadratisk grundplan. Möjligen kan man

våga den gissningen, att den ena dörren från förstugan ledt in i köket, den andra i borgstugan, till hvilka båda ändamål de tvänne östra salarne i sådant fall skulle hafva varit afsedda.

Nedre våningen har varit 8 å 9 fot hög upp till bjälklaget, efter hvilket ännu finnes trenne hål i östra muren (vid

a på planritningen). I dess yttermurar finnas inga fönsteröppningar, blott spår efter en glugg på hvardera af långsidorna. Således måste denna våning betraktas blott såsom källarvåning, så mycket läldre, som inga spår efter eldstäder där kunna upptäckas. Huru man inkommit i denna källarvåning veta vi icke, ty ingen dörröppning dit utifrån förmärkes. Möjligt är att en sådan funnits i den numera nedrasade södra kortsidan oeh att murraset döljer denna dörröppning, men troligare är, att tillträdet till källaren varit genom en lucka i öfre våningens golf, hvarifrån en trätrappa ledt ned i källaren. Ty för husets försvar mot fientliga angrepp hade en yttre källardörr varit en alltför svag punkt under en så orolig oeh våldsamt tid som Sveriges medeltid, då hvarje boningshus, särskildt hvarje sådant af sten, var en borg, anordnad till försvar mot ovänner, oeh i synnerhet då denna källarvåning aldrig varit hvälfd.

Återstår nu att söka ntreda huruledes man uppkommit i öfre våningen af detta hus. Intet spår af trappuppgång finnes inom murarne. I de murar, som nppburit förstugan, finnes ej heller någon öppning till en försvunnen trätrappa, för hvilken i allt fall icke funnits ntrymme i förstugan, som antagligen haft dörrar i åtminstone tre om ej i alla fyra sidorna. Således måste man antaga, att man inkommit i huset genom en dörr på öfre våningens östra sida vid *b* medelst en trätrappa, som kunnat uppdragas likasom en vindbrygga. Detta antagande viinner ökad styrka af de likartade anordningar som funnits på de gamla adelsborgarne Utö-

hus och Wiks »mur» vid Mälaren och Glimninge hus i Skåne samt på många kyrkotorn, som begagnats såsom försvarsverk och i hvilka dörröppningarne sitta så högt, att trappstegar måste användas för att nå dem.

Om vi nu, med ledning af hvad som af den gamla borgen finnes kvar och de slutsatser hvartill vi efter denna undersökning kommit, ville försöka, att bilda oss en ungefärlig föreställning om husets forna utseende på den tid det var bebodt, så kunna vi tänka oss ett massivt, groft uppmuradt gråstenshus med fem små fönster på västra långsidan, fyra sådana och en högt öfver marken sittande dörr med sin rörliga trätrappa midt på den östra långsidan samt ett par fönster på hvarje gafvelvägg. Gafvelrösten har huset knappast haft, ty om sådana funnits skulle de hafva varit mycket höga i anseende till husets stora bredd och lämningar efter dem i form af större stenhopar vid kortsidorna än vid långsidorna borde då hafva funnits kvar. För rökens bortledande från eldstäderna få vi tänka oss anfingen en skorsten långt ned på takslutningen af hvardera kortsidan, i hvilket fall spisarne stått i salarnes sammanstötande yttre hörn, eller oek tvänne skorstenar på hvarje långsida, en för hvarje sal med eldstäderna vid yttermurarne, såsom i en något senare tid brukades, t. ex. i Utöhus. Den rörliga yttertrappan tänker jag mig hängande i ett par gångjern, fästade uti en liten från muren framspringande balkong. Linorna löpte kanske uti ett par bloekskifvor, fästade uti tvänne från muren utspringande bjälkar, skyddade af ett litet gafveltak och deras öfre ändar gingo väl omkring ett par valsar med vefvar, hvarmed trappan uppvindades.

När detta hus har blifvit byggt, blir nästa fråga, som icke är lätt att besvara. Att det hvarken varit ämnadt till kloster eller till kapell är tydligt af ofvanstående beskrifning. Byggnaden är påtagligen uppförd till ett fast boningshus för egarne af Hammersta gård under medeltiden. Hela dess anordning bär tydligen vittne därom.

Frånvaron af tegelbitar i och vid murarne antyder en hög ålder. Hade huset blifvit uppfördt under 1400-talet, så hade det sannolikt fått höga tinnade tegelgaflar likasom Utöhus m. fl., åtminstone hade tegel då användts till omfattningar m. m. Man måste därför antaga en tidigare byggnadstid, troligen senare hälften af 1300-talet.

Den förste kände egaren af Hammersta var Erengisle Nilsson d. ä., som skref sig till denna gård. Han var riddare 1365, riksråd 1386, häradshöfding i Oppnnda 1389 och tillika lagman i Södermanland 1393, död 1406. Han var två gånger gift; först med Margareta Benktsdotter (Bjelke), som dog 1370, andra gången 1382 med Christina Röreksdotter (Bonde).

Gården ärfdes af hans son i första giftet Nils Erengislesson till Hammersta, hvilken var riddare, riksråd 1396, lagman i Södermanland efter fadren 1409, död 1440 och begrafven i Vingåkers kyrka. Äfven han var två gånger gift, först med Märta Magnusdotter (sjuuddig stjärna) som lefde 1412, men var död 1423. Andra gången gifte han sig 1426 med Katrina Knutsdotter af den äldre Grip-släkten.

Dennes son Erengisle Nilsson den yngre var den siste på manslinien, som förde i Sverige släktens gamla vapen, en på längden klufven sköld, hälften vanligen grön, hälften guld, och den siste, som skref sig till Hammersta. Han var väpnare 1427; Konungens råd; höfvidsman i Östergötland 1435; riddare 1441; lagman på Öland s. å.; höfvidsman på Stekæborg 1442—1444; d:o på Örebro hus 1450; död 1469. Han var också gift två gånger, först med Märta Håkansdotter Topp eller Tott till Ulfåsa, död troligen på 1430-talet, andra gången 1442 med Brita Olofsdotter (Tott) bekant för sina förrådiska brevexlingar och som lefde i Danmark ännu 1498. Under deras tid och delvis på deras bekostnad utfördes hvalfmålningarne i Ösmo kyrka, hvarom de i målning anbragte Tott- och Hammerstaslägternas vapen bära vittne.

Endera af dessa tre herrar till Hammersta måste hafva låtit bygga därvarande stora stenhus. Af ofvan angifna skäl kan det icke hafva varit den sistnämnde. Svårare är att afgöra hvilkendera af de båda tidigare egarne som varit byggherre. Men då man vet hurusom under konung Albrekts oroliga tid många adelsborgar upprestes i Sverige ligger det nära att antaga, att redan den äldre Erengisle Nilsson, hvilken synes hafva varit en mäktig och mycket betydande och verksam man, som öfvat stort inflytande på sin tids händelser i Sverige, grundat Hammersta hus till en stamborg för sin släkt, som däraf fått namnet Hammerstasläkten.

En brunn med ständig vattentillgång måste hafva funnits inom murarne. Husets innevärdare kunde annars ej uthärda några dagars belägring, men läget af denna brunn kan ej bestämmas förr än ruinen blifvit upprensad.

Såsom familjbostad måste detta och andra dylika fasta stenhus hafva varit ganska obekväma. Redan besväret att upp- och nedstiga på en rörlig brant trätrappa måste hafva känts motbjudande på en tid då de allra flesta innebyggare i vårt land bodde i envånings trähus. När härtill kommer att lifsmedel, bränsle, vatten m. m. måste bäras eller hissas upp i öfvervåningen, en del äfven ned och åter upp ur källrarne, så kan man förstå, hvarför så ytterst få lemningar efter medeltidens adelsborgar finnas kvar. De blefvo under tidens fortgång och under renässanstidens förändrade seder och lefnadsförhållanden obrukbara, motsvarade icke den följande tidens större fordringar på bekvämlighet och öfvergåfvos därför eller ombygdes.

Erengisle Nilssons d. y. enka fru Brita Tott sålde Hammersta år 1494 till riksföreståndaren herr Sten Sture den äldre, hvilken följande år 1495 genom byte med biskop Cort Rogge också kom i besittning af det närbelägna Häringegodset, som i århundraden tillhört Strenguäs biskopsstol eller domkyrka.

Men icke är det troligt att »gamle herr Sten» eller någon af de följande egarne af Hammersta bebott den gamla borgen. Sannolikt var fru Brita den sista, som bodde där.

Denna fru är beryktad icke blott för sina förrädiska stämplingar mot konung Karl Knutsson, för hvilka hon och hennes brefbärare dödsdömdes 1452, ehuru hon sedan benådades. Att brefbäraren, men icke den egentligen brottsliga, måste undergå dödsstraffet, är oförenligt med vår tids rättsbegrepp. Hon gjorde sig senare skyldig till förfalskning af mynt samt såväl lefvande som döda personers sigill, hvarmed hon visste att förskaffa sig pänningar. Det säges att hennes mans skrifvare, för att göra dem oskadliga, kastade ett stort antal sådane falska mynt- och sigillstämplor i ån, som löper förbi Hammersta.

Hammersta med Häringegodset gick från gamle herr Sten i arf till Vasaätten och blef sålunda omsider kronogods, som än innehades af kungliga personer, än bortförläntes till förtjänte män. Den förste bland sådane läntagare, som nämnes, är R. R. Per Olofsson (Hård). Riddaren och R. R. Johan Pedersson (Båt) till Fituna och Tidö, † 1574, hade länge Häringe i förläning, och skref sig äfven till denna gård. Konung Johan III gaf år 1572 Dionysius Beurrens' barn, bland hvilka dottren Margareta var gift med ofvannämnde Johan Pederssons son, häradshöfdingen Erland Johansson, samt en

viss Hindrich Arvidsson Hammersta gård i utbyte mot Wellinge i Salem sn, men denna förläning återgick sedermera. År 1610 innehades Häringegodset af hertig Johan, men 1628 erhöi fältmarskalken Gustaf Horn det i utbyte mot Fiholm i Vestmanland, kanske genom bemedling af sin svärfader rikskansleren Axel Oxenstierna. Genom Carl XI:s stora reduktion åter vorde kronogods förpantades det under Carl XII:s tid och gick genom flere händer ända till 1767, då det inköptes af generalmajoren friherre Fabian Löwen, som gjorde Häringe med underlydande, hvartill fortfarande hörde Hammersta, till fideikomiss i sin slägt, hvilken ännu innehar detsamma.

Det förtjänar anmärkas, att den gamla medeltidsbiskopsborgen vid Häringe, hvaraf grundvalar ännu synas på den s. k. trädgårdsudden, haft en mindre ålderdomlig anordning än Hammersta hus. Häringeborgen har nämligen delvis varit byggd af tegel samt haft hörntorn, således en afgjordt yngre både bygnadsteknik och disposition än i Hammersta hus.

Detta hus är ieke det enda af samma slag, som tillhört Hammerstaslägten, hvars äldsta kända led Ingevald Estridsson och hans söner Magnus och Nils Ingevaldssöner och efter dem sedermera Gripsläkten hafva egt det forna Sundboholm i Bälinge sn, Södermanland, hvarest vid nuvarande gården Måstena finnas ruiner efter ett gammalt fast stenhus, hvars anordning torde förtjäna att undersökas. Det påstås vara bygd af nyssnämnde Magnus Ingevaldsson, farbroder till Erengisle den äldre, som antagligen låtit bygga Hammersta hus. En närmare undersökning torde bekräfta eller kanske vederlägga detta påstående.

Ett märkligt fynd från Södermanland.

Af

Oscar Montelius.

För några år sedan fann man i en åker vid Tuna i Ytter-Enhörna soeken två sandstenshällar, hvilka jordens egare ämnade använda som trappstenar framme vid gården. Innan man emellertid, så som meningen var, hunnit hugga af dem, för att de bättre skulle passa till sin nya bestämmelse, kom lyekligtvis en för traktens fornminnen varmt intresserad man, Svenska Fornminnesföreningens f. d. ordförande, friherre Johan Nordenfalk, till platsen. Det var år 1896. Han märkte då, att figurer voro inhuggna på stenarna, och lyekades köpa dessa af egaren, hvarefter de fördes till friherre Nordenfalks i samma soeken belägna egendom Löfsta, där de nu äro uppresta i parken och vårdas på bästa sätt. De äro här afbildade fig. 1 och 2.

Ungefär ett bössthäll från den plats, där dessa båda stenar hittades, hade i många år en annan stenhäll af ungefär samma storlek legat som bro öfver ett dike. Denna häll, på hvilken man upptäckte en mängd skålförmiga fördjupningar, hade några år förr än fyndet af de båda andra stenarna gjordes, blifvit genom friherre Nordenfalks bemedling skänkt till Nordiska Museet och är nu upprest på Skansen. Den är i samma skala som de två förstnämnda hällarna afbildad fig. 3.

Tuna ligger på den till Selebo härad hörande, nu mellan Ytter-Enhörna och Öfver-Enhörna soeknar delade halfö, som skjuter upp i Mälaren mellan Söderteljeviken, Björkfjärden och Gripsholmsviken. Såsom man af läget kunnat vänta, är detta en mycket gammal bygd, hvarom mer än ett fynd af sådana fornsaker, som förekomma under stenåldern, bär vittne.

De tre nu ifrågavarande hållarna äro af en hård pre-cambrisk sandsten, af det slag som finnes i trakten, dels som lösa block, dels i fast klyft liggande i dagen på några ställen, såsom på de två holmarna Pingst och Midsommar i Björkfjärden. Vid jämförelse mellan de fig. 1 och 2 afbildade hållarna visar sig, att de sannolikt äro klufna ur samma stycke, så att de med bilder försedda ytorna legat mot hvarandra. Originalen till fig. 1 är 1,65 meter långt, 1,24 meter högt och 25 centimeter tjockt. Originalen till fig. 2 har förmodligen varit föga mindre. Huru stor den tredje

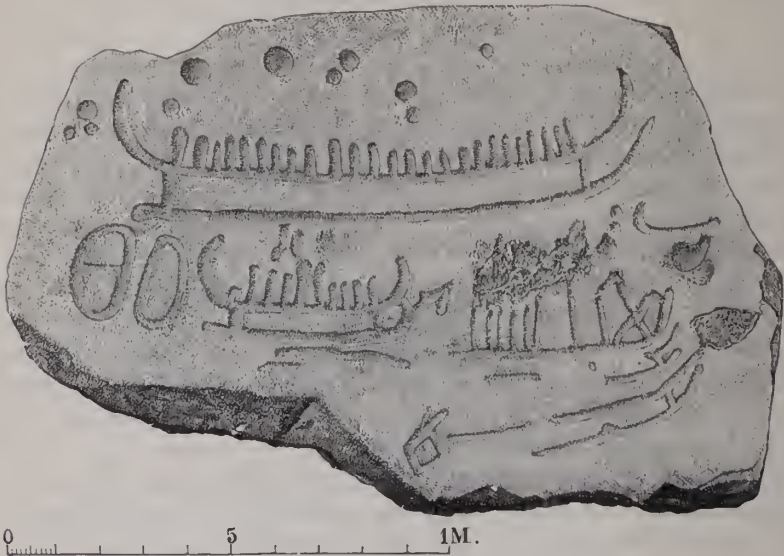

Fig. 1. Tuna, Södermanland.

hällen (fig. 3) varit, är svårt att nu säga, emedan den på flera ställen är afslagen.

Det som gör dessa hållar värda vår synnerliga uppmärksamhet, är de på dem grundt inhuggna eller inknaackade bilderna.

På fig. 1 se vi öfverst flera runda skålförmiga fördjupningar, därunder ett stort fartyg med högt uppstående stälfvar och mellan dem 25 lodräta, breda streck, troligen betecknande de män som voro ombord på fartyget. Längre ned se vi dels två aflånga figurer, hvilka vid jämförelse med andra dylika befinnas skola föreställa fötter (»fotsulor», såsom de vanligen kallas), dels ett mindre

fartyg och några otydliga bilder, som troligen också skola vara fartyg.

På fig. 2 ses en mängd runda skålformiga och några aflånga fördjupningar, ett mindre fartyg samt ett par svårtydda bilder. Om de två figurer som ses något venster om midten, skola föreställa människor, torde vara svårt att säga.

Den tredje hällan (fig. 3) är betäckt med runda och aflånga fördjupningar; ett par runda skålar äro omgifna af hvar sin ring. På denna sten ses inga fartyg.

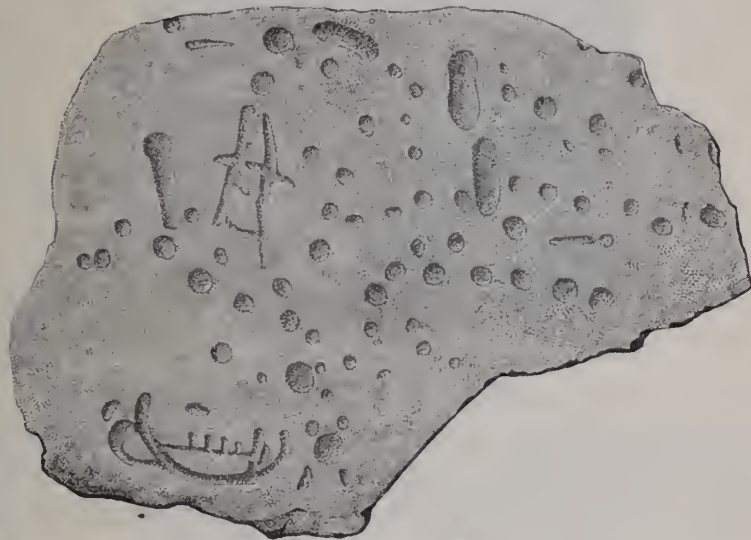

Fig. 2. Tuna, Södermanland.

De på dessa hällar förekommande bilderna äro inhuggna på alldeles samma sätt som hällristningarna från bronsåldern.¹

Redan från denna synpunkt sedda äro de vid Tuna funna hällarna synnerligen intressanta, emedan några hällristningsfigurer

¹ Montelius, *Sur les sculptures de rochers de la Suède*, i *Compte rendu du Congrès international d'anthropologie et d'archéologie pré-historiques*, 7e session. Stockholm, 1874, sid. 453 (med hänvisningar till den äldre litteraturen). — L. Baltzer, *Hällristningar från Bohuslän* (Göteborg 1881—90; ny serie 1891). — E. Ekhojf, *Hällristningar på Kinnekulle*, i *Sv. Fornm. för:s tidskr.*, bd 8, sid. 102.

ej förut voro kända från Södermanland.¹ År 1873 sade jag härom: »Någon hällristning är, så vidt vi veta, ännu icke uppdagad i Södermanland. Man kan dock hafva skäl att vänta sådana där, då de förekomma både i Uppland och, till ett betydligt antal, i

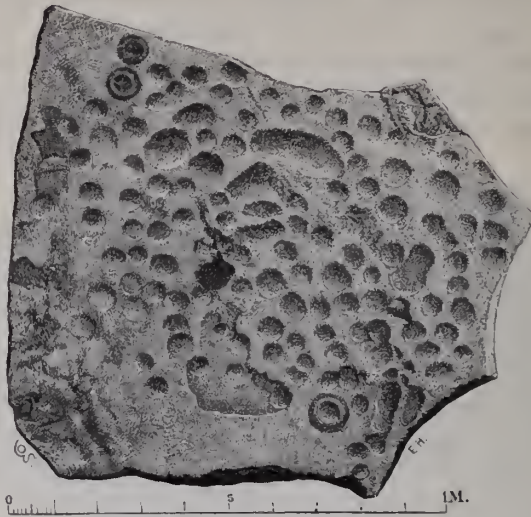

Fig. 3. Tuna, Södermanland.

Östergötland.»² Under de tjugufem år, som förflutit sedan detta skrefs, hafva ett par nya hällristningar blifvit upptäckta i Uppland³ och många i Östergötland.⁴ Men i Södermanland voro inga

¹ Sådana i sten inhuggna figurer som »Sigurdsristningen» på Ramsundsberget i Jäders socken, Södermanland (Montelius, *Sveriges historia*, fig. 406) och dylika ristningar äro af helt annat slag och från en helt annan tid än bronsålderns hällristningar; de äro också utförda på annat sätt.

² Montelius, *Bronsåldern i norra och mellersta Sverige*, i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 3 sid. 302. — Om de då kända hällristningarna i Uppland, se samma afhandl., sid. 224. — Om hällristningarna i Östergötland, se B. E. Hildebrand i *Antiqv. tidskr. f. Sv.*, 2 sid. 417.

³ En, som för några år sedan upptäcktes vid Hummelsta i Litslena socken, är beskrifven af kammarherren E. von Ehrenheim i *Upplands Fornminnesförenings tidskrift*, XVII, S. 228.

⁴ Afbildningar och beskrifningar i det Antiqvariskt-topografiska arkivet i Statens Historiska Museum.

sådana ristningar kända, då friherre Nordenfalk fann hällarna vid Tuna.

Dessa äro dock i synnerhet intressanta därför, att de äro lösa hällar, ej fasta berg. Ristningar på berghällar äro nu i stor mängd kända här i Norden, men dylika ristningar på lösa hällar äro jämförelsevis sällsynta. De viktigaste som jag känner till äro följande.

Vid fiskeläget Kivik på Skånes östra kust, en och en half mil norr om Simrishamn, ligger nära hafvet ett ovanligt stort stenkummel, »Bredarör» kalladt, i hvars midt man omkring år 1750 upptäckte en stor grafkista, på vanligt sätt bildad af flata, på kant resta stenhällar.¹ Kistans längd är 4,15 m. (14 fot) och bredd 0,90 m. (3 fot); vid den södra ändan är den dock något bredare, emedan det här finnes ett litet inåt grafven öppet sidorum. Hällarnas höjd är omkring 1,20 m., således i det närmaste lika med höjden af den fig. 1 afbildade hällen från Tuna. Grafven, hvilken varit täckt med tre stenhällar, ligger, liksom många liknande hällkistor i Sverige, i riktning från norr till söder. Insidan af grafvens flesta väggstenar är prydd med en mängd grundt inknackade figurer (fig. 4—7). Tyvärr saknas nu några af dessa ristade stenar. Om det som grafven innehöll, då den öppnades, är intet känt.

Meningarna voro också länge mycket delade om denna märkvärdiga fornlennings ålder. Lagerbring såg i bilderna en framställning af ett romerskt trimmfåg, hållet i anledning af en seger, som en romersk här vunnit på Skånes kust. Suhm² antog däremot, att Kiviksmonumentet blifvit uppfördt åt Ragnar Lodbroks son Rognvald, som föll i striden mot de upproriska skåningarna vid Hvitaby, hvilken strid troddes hafva stått i denna trakt. En senare författare³ söker till och med göra troligt, att detta minnesmärke förskrifver sig antiugen från Olof den heliges eller Signrd

¹ *Specimen Historicum de Monumento Kivikensi*, disputation i Lund 1780 (præses Sven Lagerbring, respondens A. Chr. Forsenius), med teckningar af Hilffeling. — A. E. Holmberg, *Skandinaviens hällristningar* (Stockholm 1848), sid. 14 och 140. fig. 162. — S. Nilsson, *Skandinaviska Nordens ur-invånare, Bronsåldern* (Stockholm 1862—64), sid. 2. — Montelius, *Sveriges historia*, 1 sid. 95.

² Suhm, *Danmarks äldste historie*, 1 sid. 529.

³ Nils O. Wiberg, *Om Kiviks-monumentet* (Lund 1850). Författaren till denna akademiska afhandling bör ej förväxlas med den bekante forskaren lektor C. F. Wiberg i Gefle († 1881)

Fig. 4. Kivik, Skåne.

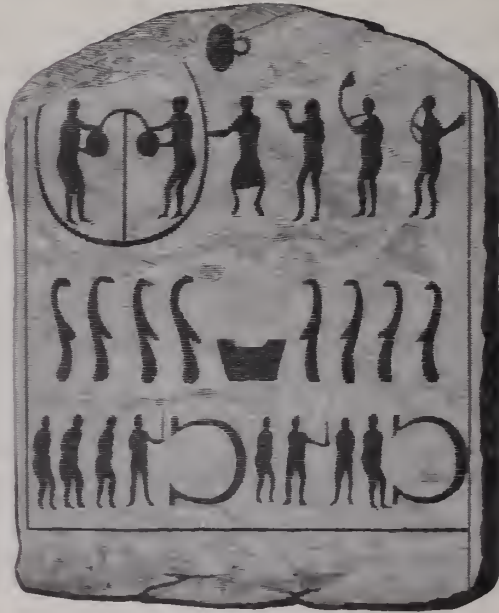

Fig. 5. Kivik, Skåne.

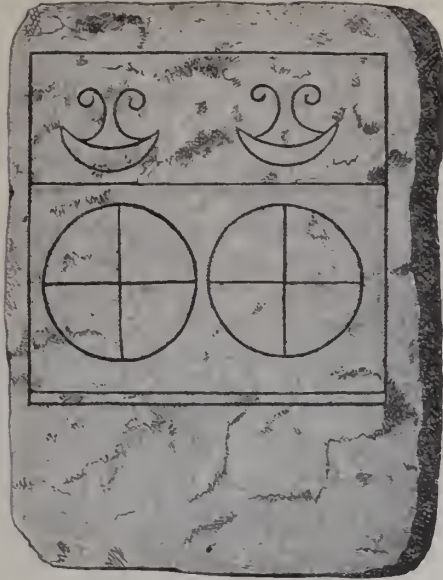

Fig. 6. Kivik, Skåne.

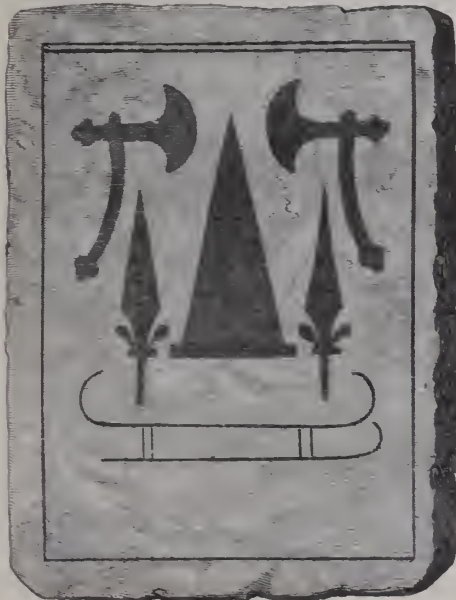

Fig. 7. Kivik, Skåne.

Jorsalafares tid, således från det 11:te eller 12:te århundradet efter Kr. föd.

Samtidigt framhöll emellertid Axel Emanuel Holmberg¹ mycket riktigt, huru grafvens beskaffenhet och de i densamma inhuggna vapenformer och ornamenten m. m. ådagalägga, att Kiviksmonumentet uppförts af ett folk, som haft bronsvapen. Detta är så mycket mera anmärkningsvärdt, som han ansåg de vanliga hållristningarna tillhöra vikingatiden och tiden närmast därförut.

Professor Sven Nilsson hänförde också Kiviksmonumentet till bronsåldern. Han sökte visa, att det var uppfördt af fenicier.

Med den kännedom, vi numera ega om den nordiska forntidens olika perioder, är det alldeles klart, icke endast att Kiviksgrafven är ett minne från bronsåldern, utan äfven att den uppförts under en mycket tidig del af denna långa period. Grafvar af detta slag förekomma nämligen endast under slutet af stenåldern och början af bronsåldern, men bilderna visa tydligt, att vi här hafva att göra med den senare tiden; sådana yxor som de fig. 7 afbildade måste nämligen vara af brons, emedan man ej kunde göra sådana af sten. Dessa yxor likna också mycket de två yxor af tunn brons, gjuten öfver lerkärna, som för flera år sedan påträffades i jorden vid Skogstorp i Södermanland,² och som förskrifva sig från den äldre bronsåldern.

Grafven vid Kivik ansågs länge vara den enda svenska i sitt slag, emedan inga andra stenkistor med bilder inhuggna på väggstenarna voro kända från vårt land. Senare fynd hafva emellertid visat, att så ej är fallet.

Redan vid midten af 1850-talet fann den nitiske fornforskaren Nils Gustaf Bruzelius en dylik graf vid Järrestad i Järrestad socken invid Simrishamn, således i samma trakt af Skåne som Kivik ligger. »Å N:o 4 Järrestad», säger han,³ »ligger en af grus och mindre stenar sammankastad hög, hvaraf dock största delen nu är

¹ *Skandinaviens hållristningar*, sid. 140.

² Montelius, *Sveriges fornsaker*, fig. 134—136. — Vid Bröndsted i Jylland har man funnit två alldeles liknande bronsyxor. G. Stephens och C. F. Herbet i *Årböcker för nordisk oldkyndighet*, 1866, sid. 120 och 124. — Att antalet yxor i dessa båda fynd, liksom i Kiviksgrafven, är två, förtjenar särskild uppmärksamhet.

³ N. G. Bruzelius, *Beskrifning om fornlemningar i Skåne*, i (dansk) *Antiquarisk tidsskrift*, 1855—57 (Kjöbenhavn 1857), sid. 78.

bortförd. I denna har en kista varit anbragt, men numera finnes endast omkring hälften kvar. Den kvarlemnade delen består af en 3 alnar bred, 2 alnar lång, 3 kvarter tjock öfverliggare af kvartsartad sandsten, samt två sidostenar och en gafvelsten, alla af lerskitter. Då jag tillfrågade jordegaren, huruvida han hade sig bekant, när den öfriga delen af kistan blifvit förstörd, omnämnde han, att det skett i hans ungdom, och att gafvelstenen ännu förvarades å hans gård, emedan romerska bokstäfver voro i stenen inhuggna. Vid påseende funnos väl inga sådana, men däremot upptäckte jag en skeppsristning. Stenen är omkring 2 alnar lång,

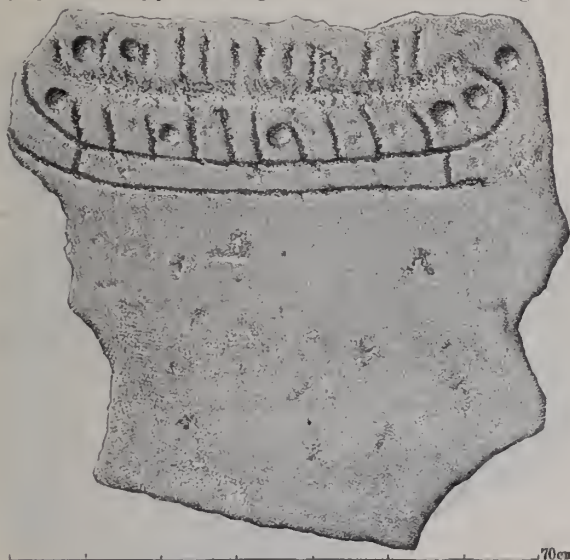

Fig. 8. Järrestad, Skåne.

1 aln 5 tum bred och 8 tum tjock. Skeppsteekningen är 1 aln 5 tum lång, mellan de inre strecken 1 aln 3 tum lång; höjden bak till 9 tum, å midten 9 tum, framtill 10 tum. Hålens¹ antal 10 och deras diameter 1—1½ tum. Strecken upptill 13, nedtill 10. Ehuru inga fornsaker af brons anträffades i den kvarvarande delen af kistan, tror jag dock, att denna fornlemning likasom Kiviksmonumentet bör hänföras till bronsåldern, hvilken bildningsperiod synes hafva hunnit en hög grad af utveckling i östra delen af Skåne.»

¹ D. v. s. de runda skålförmiga fördjupningarnas.

Denna sten, hvilken nu tillhör Statens Historiska Museum,¹ är afbildad här fig. 8.

Några år senare fästes uppmärksamheten på en dylik stenhäll, äfven i trakten af Simrishamn. Det gjordes af professor Nilsson, som säger därom:² »Professor Sjöborg nämner i sina *Samlingar för Nordens fornälskare*, b. 3, sid. 146, att i en gårdesgård mellan Vallby och Vranarps egor stod en sten (fig. 9) insatt, som var tecknad med åtskilliga figurer, hvilka förklarades, bland annat,

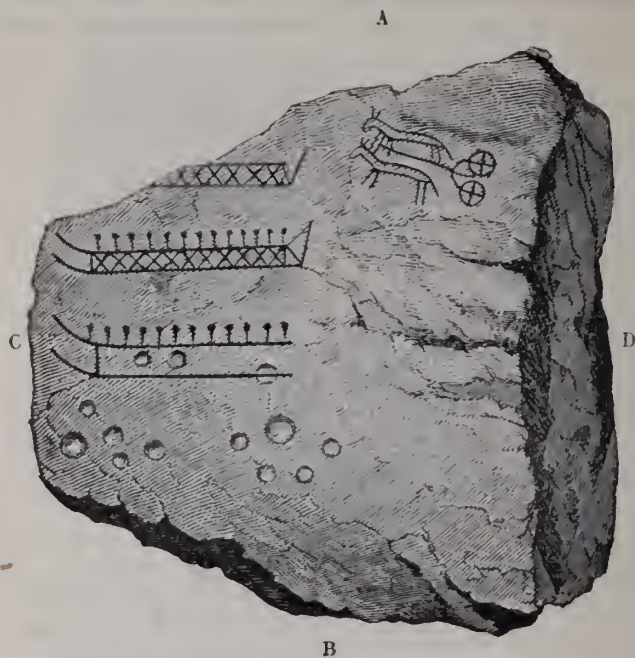

Fig. 9. Villfarahögen, Skåne.

vara 'en bro, måhända ett skrank tillhörande en eireus' m. m. Redan på hösten 1862 uppsökte jag stenen, och på hösten 1863 reste jag åter till stället och lät afteckna figurerna. Stenen stod ännu insatt i en stengårdsgård, som går öfver en numera förfallen

¹ Den förvarades förut i inspektor Nilssons på Järrestadtorp samling af fornsaker.

² Nilsson, *Bronsåldern*, sid. 130.

gammal ättekulle, *Willfarahögen*¹ kallad, hvarifrån stenen, enligt äldre mäns intyg blifvit tagen; stengårdsgården som går öfver samma kulle utgör rågången, som ofvan nämndes, mellan Vranarps och Vallby ägor i Järrestads härad af Christianstads län. Stenen var till en stor del betäckt af gårdsgårdsvallen. Sedan den blifvit rengjord, befanns den från A till B hålla 3 fot 4 tum och från C till D 3 fot 9 tum; dess tjocklek var kring 1 fot 8 till 9 tum. Den består af en svartgrå diorit och är så tung att den knappt kunde på stenvagn dragas af 2:ne mycket starka hästar, hvilket visar att den ej gerna blifvit dñförd från annat afläget ställe.»

»Hvad de på stenen tecknade figurerna beträffar, så ser man genast att de hafva stor likhet med figurerna i Kiviksgrafven. Den tvåhjuliga vagnen med fyra hjulekrar och förspänd med två hästar, är till konstruktionen fullkomligt lik den på en af Kiviksmonumentets stenar (fig. 4) tecknade, äfven med tvenne hästar förspända vagnen; och säkert skulle teckningarna äfven af skeppen blifvit likare dem på Kiviksmonumentet, än de nu synas vara, om samma ritare besökte båda ställena och aftecknade dem. Han skulle på ettdera stället upptäcka ett och annat, som han ej förut varseblifvit på det andra. Sålunda ser man på Willfarastenen det ok, hvarmed hästarna varit hopkopplade och som icke bemärkts på Kiviksstenen, men måste dock ha varit tecknad äfven där, ty de gamle, t. ex. Grekerna, enligt Homerus, hopkopplade sina vagnshästar med ett ok, liksom vi förspänna oxar. Isynnerhet äro fartygen med deras besättningar långt tydligare på Willfarastenen än på Kiviksmonumentet, af den orsak att det sednare mer än ett århundrade varit utsatt för luftens alla omskiften, den förra har deremot varit mer skyddad af påliggande jord. Men hvad man ej kan se på ritningarna är, att figurerna på bägge ställen äro gjorda på samma sätt, nemligen ingnidna i stenens yta med något mer eller mindre spetsigt verktyg,² och vi misstaga

¹ »Denna benämning, som synes tillhöra flera ättekullar i trakten, har sin grund i ett gammalt skroek från hednatiden, att i dessa högar bodde troll eller andra spöken, som gjorde att då någon vid nattetid kom att färdas där förbi blef han vilse (*for vill*) och måste hela natten färdas omkring kullen, tills det blef full dag, då han såg hvar han befann sig.»

² »Men alldeles icke på samma sätt inhuggna, som Bohusläns hällristningar, hvilka dessutom antyda helt annan tid och annat folk.»

oss säkert icke, om vi antaga att de på båda ställen hafva afseende på samma tilldragelse, ehuru denna blifvit utförligare beskrifven på Kiviksmonumentet än på Willfarastenen, där dock de viktigaste föremålen, segervagnen och skeppen äro antydda.»

Vid den undersökning af Villfarahögen, som professor Nilsson företog, visade det sig visserligen, att denna förskrifver sig från den äldre bronsåldern, men den hade ej inneslutit någon stor sten-kista, af hvilken den fig. 9 afbildade hällen kunnat utgöra en del. Denna är väl således kommen från någon annan graf i närheten.

Ännu en med figurer prydd stenhäll, som likaledes tydligen hört till en bronsåldersgraf, är känd från samma del af sydöstra Skåne. Det är en i Simris socken, invid Simrishamn, funnen häll som nu tillhör Statens Historiska Museum (fig. 10).

Fig. 10. Simris, Skåne.

Från trakten kring Simrishamn känna vi således icke endast Kiviksgrafven utan äfven tre andra grafvar, hvilka alla varit bildade af stenhällar, och i hvilka alla en eller flera stenar varit prydda med inhuggna figurer.

I nordvestra Skåne har man också funnit en dylik häll (fig. 11).¹ Den står nu i Krappertups park, vid foten af Kullaberg, ej

¹ Montelius, i *Compte rendu du Congrès de Stockholm 1874*, sid 470, fig. 27. — Den på samma sida fig. 28 afbildade stenen, med ett skepp och ett fyrekrigt hjul, från Grimeton i Halland är ej en häll, utan en mera tjock och kullrig sten, hvarför det är oviss, om den hört till någon sådan sten-kista som den nu ifrågavarande.

långt från Höganäs. Tydligt har den en gång utgjort en del af en stenkista.

Äfven i en norsk graf från den äldre bronsåldern ser man inhuggna figurer på en af väggstenarna. Det är en grafkammare i en hög vid Rege i Hålands prestegjæld, Stavanger amt.¹ Kammarrens långsidor äro murade af på hvarandra lagda stenar, men hvardera gafveln bildas af en rest häll; grafvens längdriktning är Ö.—V. På den vestra gafvelhällens insida äro inhuggna 3 dubbelkretsar — hvardera af två med hvarandra concentriske kretsar — och några runda skålförmiga fördjupningar. I grafven fann man en dolk samt präktiga qvinnosmycken, alla af brons och af typer karakteristiska för den andra perioden af bronsåldern.

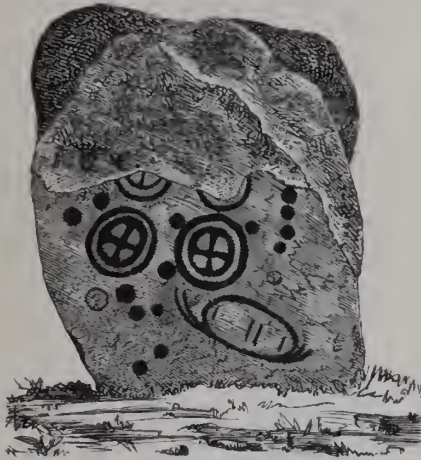

Fig. 11. Nordvestra Skåne.

På väggstenarna i några få danska grafvar från stenåldern äro dylika skålförmiga fördjupningar samt andra figurer inhuggna.²

I en hällkista från slutet af stenåldern vid Göhlitzsch, nära Merseburg i mellersta Tyskland, äro zigzaglinier, en yxa med skaft och andra figurer inhuggna på väggstenarnas insida, och de fördjupade linierna äro fyllda med röd och svart färg.³

¹ Årsberetning af Foreningen til norske forntidsmindesmerkers bevaring, 1882, sid. 86 (med afbildn.), och 1881, sid. 124.

² Montelius, *Orientalen och Europa*, i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 13: 1, sid. 35 och 155.

³ Sist anf. arb., sid. 137.

Många grafvar i vestra Europa från slutet af stenåldern och öfvergångstiden till bronsåldern äro prydda på liknande sätt. Detta är fallet såväl i norra Frankrike, isynnerhet Bretagne (fig. 12) som på de Brittiska öarna (fig. 13).¹ Figurerna äro: yxor med skaft, spiraler, concentriska kretsar, zigzaglinier m. m.; runda skålförmiga fördjupningar förekomma ej sällan.

Dessa figurer äro olika dem, som ses på de ofvan omtalade svenska hällarna; grafvarna äro också af andra former, liksom de i allmänhet förskrifva sig från en något äldre tid än de svenska.

Fig. 12. *Mané-er-H'roëk, Bretagne.*

Vestra Europa stod då, liksom Norden, under ett om än mycket medelbart inflytande från Orientens kulturländer, och det synes mig vara ganska sannolikt, att de med figurer prydda grafkammare i vestra och norra Europa, hvilka nu omtalats, kunna betraktas som barbariska efterhärmingar efter sådana med präktiga väggbilder prydda grafkammare som de egyptiska.

¹ Anf. arb., fig. 82—84 (Bretagne), 95—112 (Irland).

Att de nu ifrågavarande svenska grafvarna måste, åtminstone i de fall, då man känner något närmare om deras form, anses tillhöra bronsålderns äldre del, hafva vi redan sett, äfvensom att vi tyvärr ej veta något om dessa grafvars innehåll.

Då de vid Tuna i Ytter-Enhörna funna hällarna uppenbarligen hört till en grafkista af samma slag som de här ofvan omtalade skånska, tvekar jag ej att hänföra dem till bronsålderns första tid. Grafvar af samma form funnos visserligen också under

Fig. 13. *Lough Crew, Irland.*

stenålderns sista period, men det är vida mindre sannolikt, att sådana figurer som de på Tunastenarna tillkommit före än efter bronsålderns början.

Om det än vore möjligt, att den graf, till hvilken dessa hällar hört, förskrefve sig från stenålderns sista dagar, är det däremot säkert, att den icke är yngre än bronsålderns äldre del, och snarare från dennas första än andra period. Efter den tiden blefvo nämligen grafvarna helt olika.

Men då måste också grafven vid Tuna vara bygd senast omkring midten af det andra årtusendet före Kristi födelse.¹

Det fynd, som friherre Nordenfalk räddat åt vetenskapen, visar således, att Mälarenejden redan under denna aflägsna tid var bebodd. Detta bekräftas dels af andra fynd i Södermanland liksom i de andra landskapen omkring Mälaren, dels af graffynd från bronsålderns andra period anträffade på Åland och i sydvestra Finland, hvilka trakter redan då börjat bebyggas af svenskar.²

De många fornsaker af stenålderstyper, som anträffats i Södermanland och andra delar af Svealand, göra det i mina ögon otvifvelaktigt, att redan vid midten af det andra förkristna årtusendet bygden i Mälarenejden var gammal.

¹ Montelius, *De förhistoriska perioderna i Skandinavien*, i *Vitterhets-Akademiens Månadsblad*, 1893.

² Montelius, *När kommo svenskarna till Finland?*, i *Finsk tidskrift*, 1898, sid. 98.

Minnen från Herjeådalen's forntid.

Af

Peter Olsson.

Under ett par veckor af sommaren 1898 reste jag i Herjeådalen närmast för att uppsöka och afteckna de förhistoriska hällmålningar, som enligt erhållet meddelande skulle finnas på fjället Flatruet inom Storsjö kapellförsamling, men sökte därunder tillika vinna upplysningar om fornminnen i allmänhet och särskildt om forngravvar i detta afsides liggande landskap. Några af dessa senare blefvo föremål för gräfning och närmare undersökning på grund af mig lemnadt uppdrag af vederbörande. De gjorda fynden hafva öfverlemnats till Statens historiska museum.

Resan företogs från Östersund med ångbåt till Svensta och sedan med skjuts till Hede. Härifrån kom jag, gående eller ridande, med klöfjehäst öfver Serfsjö och Flatruet till Messlingen. Här mötte mig mina söner, som rest på järnväg till Ånn, med båt till Bunnerviken och därifrån med klöfjehästar öfver Herrångskalet, Ljungdalen och Skjarkdalen. Sedan vi ytterligare besökt Flatruet och fotograferat hällmålningarna därstädes, fortsattes resan till en början med rid- och klöfjehästar i nordlig och vestlig riktning öfver Mittådalen till Bruksvallarne, vidare till Funäsdalen och sedan landsvägen till Röros och järnvägen öfver Trondhjem till Östersund. Hela väglängden, som jag tillryggalade, öfverstiger 75 mil.

I Wemdalens by besökte jag Söderhögen. Detta är en nu uppodlad kulle, som ej synes vara någon grafhög. Det är icke i utan bredvid denna hög, i strömfåran af en här rinnande bäck, som man funnit *järnxyror* lika fig. 483 i *Se. forns.* af Montelius. Enligt hvad hittaren nu uppgaf, voro de fyra och lågo tillhopa; en förvaras i Jämtlands läns fornminnesförening, en hade hittaren slipat och försett med skaff.

Många af byns gårdar hafva, liksom fallet är mångenstädes i Herjedalen, sina egna namn. En af dem kallas *Jutebacken*. Man visar ännu det oansenliga lilla hus, där konung Carl XI vid sin resa genom byn tillbragt en natt.

En gård i Hede Viken kallas *Taflan*, och vid östra sidan af Hede by ligger *Krosbacken*. Likaledes finnes det *Korsbacken* i Funäsdalen och i Tämdalen inom Tännäs ett ställe, som kallas *Bortme korsa*. Alla dessa namn erinra om katolska tiden, då man vid vägar på lämpliga ställen uppsatte kors och bilder af religiöst innehåll för deras räkning, som ej kunde komma till kyrka.

På en lodrät klippvägg å södra ändan af fjället Flatruet, en god halfmil från Messlingen och omkring 860 meter öfver hafvet, finnas nära en snödrifva de förut omnämnda hällmålningarna, gjorda med samma outplånliga röda färg, som användts för de af mig beskrifna hällmålningarna vid Hästskotjärn i Kall¹ och vid sjön Skärvången i Föllinge,² och hänvisande på liknande målningar i Sibirien.³ Emedan de komma att beskrivas i Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift, nämner jag här endast, att figurerna äro till antalet något öfver tjugo, och att flertalet af dem föreställa hvarjehanda djur (älg, ren, björn, hare, bäfver, orm), men att några mycket otympliga synas skola föreställa människor. På somliga ställen äro djur med mörkare färg målade öfver äldre sådana, som bleknat.

Längre norrut på krönet af Flatruet omkring 2 kilometer från hällmålningarna besåg jag en stor hög, kallad Ripkarlhögen. Den består af lös jord, blandad med något sten. Dess omkrets upp-

¹ P. Olsson i Jämtlands läns fornminnesför. tidskr. I, p. 54 tab. I—II.

² Ibidem I, p. 125, tab. III—V.

³ Congrès internat. d'anthropol. et d'archéol. VII. Sthlm 1876. Tome I, p. 564.

mättes till 46 meter, och den hade i midten en kraterlik fördjupning, 3,4 meter i diameter och 1 meter djup. Då besöket här gjordes sent på aftonen och högen var så stor, var det ej tillfälle att genomgräfvä den, ehuru spade medförts. Huruvida detta är en grafhög eller ej, kunde sålunda ej med visshet afgöras. Om det är en grafhög, så har den ett ovanligt läge men på ett ställe, hvarifrån man har den vidsträcktaste utsigt öfver fjällen ända in i Dalarne, Norge och Jämtland. Alldeles i närheten finnes en djup, af snö ständigt fylld klyfta kallad Evagrafven, hvilket namn den skall hafva erhållit efter en lappkvinna, som där omkommit.

En grafhög kallad Gullhögen ligger vid Messlingesjöns norra strand vester om ett där utskjutande näs på en udde med lågt landfäste. Högen, som är rund och beväxten med björkar, har en diameter af 8,5 meter och nära 1,5 meter höjd. Den utgöres af stenblandad jord men synes vara i äldre tid genomgräfd. I midten är en fördjupning 1,5 meter djup och 3 meter tvärsöfver. Jorden, som där tagits, har blifvit lagd på södra sidan.

I Messlingens by hittades för omkring 50 år sedan under gräfning i ett stenröse nära sjön på norra stranden ett större antal silfvermynt, som doldes, men så vidt känt är intet annat.

Jag såg i Messlingen det dokument af år 1673, som tillåter Hans Olofsson Wigg och Knut Halvarsson i Funäsdalen att »sättia sig neder» på allmänningen norr om sjön Messlingen och åtnjuta sex års frihet. Det torde äfven förtjena omnämnas, att jag i Funäsdalen vid ett hastigt genomseende af de talrika dokumenten i Vestra Herjeådalens förminnesförenings samlingar anträffade ett papper, som visar, att i Storsjö by varit bygd tidigare än man förut känt. Där omtalades nämligen en »Joen Jonson boendis vid Storsjöe udi Heide giæld i Herdalleen» 1639. Andra bref i samlingen visa, att Herjeådalens emot slutet af den tid, då det lydte under Norge, haft egna fogdar och lagmän, hvilka ej tillika voro ämbetsmän i Jämtland, en sak som förut varit mig obekant. I ett bref af 1605 kallas nämligen Hans Lauridsen »fougidt i Guldall och Herdals lenen», och i ett af 1624 kallas Staffan Olsson »laughmand i Heijde thinglaugh» och Powell Persson »tingskriffuer i Herdalen». Sistnämnda år var Peder Grumb lagman i Jämtland.¹

¹ P. Olsson, Om Jämtlands och Herjeådalens världsliga styrelse och ämbetsmän etc. i Jämtl. läns förminnesf. tidskr. II, p. 94.

I Ljungdalens by funnos år 1741 endast två bönder, men att byn dock är gammal, tyckes framgå af flera där befintliga grafhögar, hvilka anses vara från det slägte, som dött under digerdöden. Min son besökte dem. Två lågo uppe vid en gårdsgård i östra delen af byn. Den östligare af dem var dels 10 dels 9 meter i diameter och hade en grop i midten, ringvallens höjd var 1,5 meter; den andra var 9 m. i diameter med en grop i midten nära 1 meter djup. Öster om byn utmed vägen till Storsjö ligga åtminstone tre högar i björkskog. Dessa äro något mindre, men alla hafva en grop i midten och synas vara genomgräfd. Den mellersta är 6,5 m. i diameter, ringvallens höjd nära 1 m. De öfriga äro ungefär lika stora. Ett stycke vester om byn i dalen finnas enligt uppgift af Ljungdalsbor några grafhögar, som dock lära vara genomgräfd.

Vid Kesådalen nordvest om Ljungdalen har mau på ett ställe funnit flera föremål, som kunna vara från heden tid, nämligen en eneggad *svärds klinga* lik fig. 498 hos Rygh, *järnknifvar* liknande R. fig. 404—407, en *rasp* lik R. fig. 440, en *grof fl* samt *järnbitar* och fyrkantiga *flintbitar*, de senare antagligen använda vid elds uppgörande.

Från Messlingen färdades vi öfver Messlinge fäbodas och ett bebodt lappläger, kalladt Storvallen, mot Mittådalen, som icke har några bofasta invånare, endast några lappkåtor och fäbodas, hvilka senare icke hvarje sommar besökas. Denna sommar voro Bruksvallarnes fäbodas norr om Mittåberget tomma, hvaremot fäbodas under Stora Mittåkläppen begagnades. Vi ströfvade vidt omkring i fjällen på östra sidan om Mittådalen sökaude efter en grafhög, som ligger i nordöstra kanten af en björkskog, kallad Storryeu, nära en öppen slätt och ej långt norr om Mittåberget. Såsom det sedan visade sig, hade vi varit alldeles invid grafhögen utan att lyckas se den.

Denna grafhög är dock icke den enda i trakten, ty enligt muntligt meddelande af riksdagsman P. Norberg i Bruksvallarne har dennes fader sett en antagligen icke genomgräfd grafhög vid Daddån, som rinner till Mittådalen, och en grafhög, som dock är genomgräfd, finnes i Djupdalen på södra sidan af stora Mittåkläppen ytterst på eggen, som går till dalen.

Huru sent sommaren kom i dessa trakter framgår däraf, att en skollärare i Ljungdalen den 12 juli kom öfver isen på en tjärn, som ligger mellan nybygget Skjarkdalen och Axhögen. Isen var

då enligt uppgift körbar, hvaremot tjärnen förlidet år vid samma tid hade blott få isstycken.

Norr om Mittådalen finnes en sjö, Neasjön, som jag gerna skulle velat besöka. Åtskilliga omständigheter, däribland svårt väder, hindrade mig dock denna gång därifrån. Sjön är märkvärdig redan därigenom, att den har aflopp åt två håll, dels till Neaelven (hufvudafloppet) och dels till Mittaelven genom Metosjön, men det som mest lockade till ett besök var, att där, enligt M. Norberg i Bruksvallarne, hvilken där arrenderat fisket och därför ofta besöker den, skall finnas en begravningsplats för lappar på ett näs, som skjuter ut i sjön på dess nordöstra sida. Här visar sig vara gräfdt, och dessutom äro vid Neasjön flera kåtplatser synliga med sina lemningar af eldstäder i midten. Vid sjön finnes ingen bostad, men ett litet af sten uppfördt skjul tjenar till skydd för fiskare under oväder. För hästar finnes dock intet skydd.

Vid Neasjön bodde lappar före digerdödens dagar. Ty en sägen, som är känd både i Herjeådalen och i Tydalen i Norge, förtäljer, att efter digerdöden fanns i Neafjällen kvar en enda lapp, hvilken gick ut att söka menniskor och fann i Tydalen en enda kvarlevande kvinna. Dessa båda blefvo nu ett par, från hvilket Tydalens invånare härstamma. Det blef nu folktomt vid Neasjön, men längre fram, man antager i början af 1600-talet, kommo enligt sägen samtidigt tre lappfamiljer till Herjeådalen och bosatte sig en i Ljungdalens fjäll, en kallad Jon Mittåfjäll nära Gammelgrufbacken och en vid Rutefjället. Sedermera fingo lapparne vid Neasjön tillsägelse att flytta bort liken till en kyrkogård. Eva, den sist begrafna lappkvinnan, blef sålunda flyttad. Norbergs farfar, som dog 1870 vid 92 års ålder, hade hört sägnerna härom af sina förfäder.

På det låga fjället emellan Djuvdalen och Grufvåla, där gamla vägen till Norge gick upp ur Ljusnedalen, finnas 2 eller 3 genomgräfdade grafhögar, och en mycket låg finnes ett bösshäll öster om Gammelgrufbacken ibland småbjörkar. En grafhög, som tros vara ogräfd, finnes vid järngrufvan i Ljusnedalen.

Gamla vägen till Norge gick efter Ljusnans dalgång på norra sidan om elfven ända till 12 kilometer ofvanför Bruksvallarne midtför Grufvåla; där gick den upp ur dalen och fortsatte på högländt mark, tills den efter att ha gått mellan Haftorsstöten och

Ljusnetjärn nådde riksgränsen. Öfverst i Gröndalen finnes ett ställe, som kallas »Utmed stenen» (men numera finnes ingen sten), där vägen tager af upp på fjället. Alltså har äfven Herjeådalen haft sin sten i grönan dal.

Utefter gamla vägen i Ljusnedalen emellan bron vid Flou och Grufvåla finnas flera grafhögar (ättelhögar), alla genomgräfd, men längre vesterut saknas de. Riksdagsman P. Norberg sade sig här känna till 13 grafhögar, af hvilka jag undersökte 4, som lågo närmast Bruksvallarne. Tre af dem lågo helt nära hvarandra, bildande en triangel på O. Jousson Berges i Bruksvallarne egor söder om tågten, den fjerde låg mera åt vester i björkskogen.

N:o 1, den sydöstra, syntes vara minst genomgräfd men hade dock en gammal gräfd gång från N. till nära midten. Den genomgräfdes nu från NV. Högens diameter 9 meter, lodräta höjden 2 meter. Den var bevuxen med björk och en oeh bestod af idel sand. I midten fanns ett lager af *aska*, i askan *benstycken*, därjämte *kolbitar*, med multnad *trä*. Inga stenar.

N:o 2, den nordöstra, var förut genomgräfd. Här gräfdes vidare kring midten, hvarvid det anträffades några stenar, murket *trä* och *kolbitar*.

N:o 3, den sydvestra, var förut genomgräfd. Här fanns vid midten en *askbädd* med *kolbitar*. Inga sten.

I någon af dessa högar, som voro ungefär lika stora, fann en viss Busk, antagligen i början af 1700-talet, ett *silfverbälte* och måhända andra saker. Af bältet gjordes bågare, tamlare och en brudkrona, hvilken senare ännu finnes hos gästgifvaren i Valmåsen. Hülphers talar om silfverfynd i högarne. Af gräfningarne finner man bekräftadt, att högarne äro grafvar från heden tid. Också benämnas de stundom hedningehögar.

Öster om dessa högar fann en vallpojke för omkring 50 år sedan en fullständig *värja* af järn, hvilken kom i dagen, då han lyfte upp en mindre sten, som låg på stigen.

N:o 4, belägen längre vesterut i björkskogen, hade en diameter af 4 meter. Den hade för några år sedan blifvit genomgräfd, men den person som gräft där sade sig icke hafva funnit något. Högen utgräfdes nu fullständigt. Jag fann där *aska* och *kol*. Mesta askan låg i en fördjupning i grafvens midt.

I en af grafhögarne norr om Ljusnan har man, såsom jag på annat ställe omnämmt, funnit några saker, som kunna vara från

heden tid, nämligen en *järnsax* lik fig. 443 i *Norske Oldsager* af O. Rygh, hvilken sax jag nu såg i Vestra Herjeådalens fornminnesförening, en tveeggad *dolk* (?) och några *brynstenar*, allt inlagdt i näfver. Dessutom omtala gamla f. d. Wallarbor, att ungdomen plögade i tysthet midsommarnatten gräfva i ättehögarne, och att man därvid funnit stora *bilor*, *spjut* och långa *svärd*. Dessa hafva sedan förstörts eller kommit bort vid flyttningar o. s. v.

I närheten af Flon, som ligger på södra sidan af Ljusnan något längre ned i dalen, finnas några grafhögar, näml. 3 i rad på den s. k. eggen, en naturlig sandås utmed elfven, och en på slätten ofvanför eggen. Först gräfd jag på några ställen i själfva sandåsens öfre del, särskildt kring det ställe i eggens östra del, där man för 45 år sedan fann en *järnyxa*, ett *bryne* och en *dolk* (?), men fann intet. Sedan undersöktes högarne, som dock alla förut voro genomgräfd.

N:o 1 var 10 meter i diam., 2 m. hög och bestod af stenblandad sand. Man hade där grävt en gång till nära midten. Jag fann här endast *aska* och *kol* i ringa mängd.

N:o 2 var 6,5 m. i diam., 2 m. hög. Den genomgräfdes nu från två sidor, men intet fanns.

N:o 3, den nedersta högen, var 5,3 m. i diam. och förut genomgräfd men utgräfdes nu fullständigt. Jag fann här på olika ställen på 15 cm. eller mindre djup under ytan och till en del nära utkanterna 6 *pilspetsar* af järn. Fem af dem äro hvarandra lika, omkring 16 cm långa och 2 cm breda, väl bibehållna. Den sjette är 12 cm lång och smalare samt angripen af rost. De likna någorlunda fig. 501 i *Sw. forns.* af Montelius. Flera af dem lågo under björkrötter.

N:o 4, den på slätten, var 6,7 m. i diam. och genomgräfd men utgräfdes nu fullständigt. Högen bestod af ren sand, som dock tydligen var uppkastad på platsen såsom en grafhög. Intet fanns.

Å Flon har enligt meddelande af E. Fundin under plöjning förliden höst hittats en *järnkittel*, som förväntas till fornminnes-samlingen i Funäsdalen.

På norra sidan om elfven midtför eggen finnas två genomgräfd grafhögar. I samma trakt hittades för några år sedan vid ett vägarbete en s. k. *färsax* och en stor *spjutspets* af järn, hvilka hittaren dock redan hade lemnat ifrån sig.

Hedningsgårde eller Ljusnedalsgårde kallas nu en öde plats, som ligger vid gamla vägen från Lillfjället till Ljusnedalen och Norge 1 kilometer norr om nuvarande vägen och 6 km. från Ljusnedals brnk i riktning mot Bruksvallarne. Här ser man en gammal åkerren och några gamla tomtplatser. Gamla vägen begagnades ännu i senare tider och spåras därför söder om boplatsen. Söder om vägen är en skogbevuxen plats, där flera odlingsrösen sågos. Marken var här frigjord från sten, emedan stenarna förts till rösena. I norra delen af boplatsen vid några stora stenar ligger en stor hög af sönderbränd sten, till storlek och utseende liknande makadamsten, hvori vid gräfning nu hittades talrika *brända ben* af ren m. m. samt en *järnmärta*. Förlidet år hittade man här ett *bearbetadt renhorn*, som hade egg. Högens diam. är 4,5 meter och dess höjd åtminstone 1 meter. Den synes vara bildad af stenar kring eldstaden, hvilka sönderbränts och utkastats tillika med de afgnagda benen från måltiderna under en lång tidrymd.

Å en tomtplats söder om nämnda stenhög anträffade jag vid gräfning utom *kolbitar* en mängd obrända *ben*, *tänder*, delar af *renhorn*, en *järnspik* och ett *beslag* af järn. Ibland benen må särskildt nämnas hornstegel af ett nötkreatur. Något längre östernt hade man funnit ett helt renhorn. Ett *bryne* från Hedningsgårde förvaras i fornminnessamlingen i Fnnäsdalen.

Norr om tomtplatserna finnes i skogen ett af större stenar begränsadt rektangelformigt område, som uppmättes. Längden i NO—SV var $16\frac{1}{2}$ meter, bredden $14\frac{1}{2}$ meter. Ingen odling spåras här, icke heller märkas några upphöjningar. Gräfning anställdes här ej. Här skall enligt sägen ha varit en kyrka, och jag anser det ej osannolikt, att stenarna äro kvarlevor af inhägnaden till en kyrkogård. Kyrkan har nog varit en liten träkyrka, som ej lemnat spår efter sig.

Af undersökningen tyekes framgå, att det s. k. Hedningsgårdet varit bebodt af kristna under medeltiden. Vildren fanns då säkerligen allmänt i närheten.

Helt nära Ljusnedals brnk men på Fnnäsdalens mark invid vägen besåg jag en grafhög, som af nuvarande jordegarens fader blifvit fullständigt utgräfd och därför nu var föga märkbar. Man hade där icke funnit annat än menniskoben.

Vidare skall en orörd grafhög finnas på Fnnäsdalens egor vid Rnet, $\frac{3}{4}$ mil NV om byn, enligt E. Fnnidin i Fnnäsdalen, som dock, då det nu är 28 år sedan han såg den, ej tilltrorde sig kunna i hast

hitta igen den. I närheten, där det finnes gamla tomplatser, fann man på 1850-talet under plöjning en *järnyxa*, lik fig. 559 hos Rygh.

Å en Hamravall, tillhörande Lars Olsson, högt uppe i björk-regionen på Hamrafjället finnas tre runda, i midten något fördjupade grafhögar, hvori gräfningar anställdes.

N:o 1, den nordvestra, hade en diam. af 8,5 meter och genomgräfdes till öfver midten. Endast *aska* och *kol* anträffades. En ring af stenar fanns inuti högen kring dess midt.

N:o 2, den östra, hade en diam. af 5 m. Här gräfdes kring midten och anträffades invid ytan en *pilspets* af järn och djupare ned en *järnten*. Pilspetsen liknar dem, som funnos i en grafhög vid Flon.

N:o 3, den norra, hade en diam. af 7 m. Den lemnades orörd.

Vid Östra vattnet söder om Tännäs by öster om s. k. Skomsfjord finnas, såsom jag förut nämmt, ett par grafhögar. I en af dem har man funnit *aska*, *kol* och *brända ben* samt en *pilspets* af järn, stående med spetsen rätt uppåt och lik fig. 542 hos Rygh. En liknande ännu orörd hög skall finnas där.

Äfven vid sjön Rogen i landskapets sydvestra hörn finnes det, enligt hvad riksdagsman P. Norberg meddelade mig, två ej genomgrädda grafhögar. Den ena hade i toppen ett *järnspjut*, hvars spets var synlig, så att det togs med handen. Stället ligger långt från all bygd.

Om jag slutligen nämner, att några grafhögar, som ej blifvit undersökta, skola finnas i Lillherrdal i Kyrkbyn, så har jag här omtalat alla mig bekanta grafhögar i Herjeådalen. Deras antal uppgår till åtminstone 45, och de torde alla vara från den senare järnåldern. Märkligt är, att de med undantag af dem i Lillherrdal alla ligga i landskapets vestligaste del, Tännäs och Storsjö, och att inga äro kända från landskapets hufvudorter, Sveg och Hede. Detta tyckes gifva en antydning om, att befolkningen kommit från vester.

Att Herjeådalen äfven eger några minnen från stenåldern har varit obekant ända till 1895, då jag omnämnde,¹ att en *stenyxa*, försedd med skafthål och närmast lik fig. 32 hos Rygh, blifvit

¹ Se Jämtlands läns fornminnesför. tidskr. I, p. 132.

funnen i Tännån strax söder om Hamrafjället i Tännäs socken men sålts till en jnde.

En annan *stenyxa*, som år 1896 egdes af jägmästare Hamrin men nu tillhör Vestra Herjeådalens fornminnesförening i Funäsdalen, är funnen i ån Ilon i Öfverhogdals socken. Det är en s. k. båtformig yxa af ung typ med förlängdt skafthål och väl slipad, 16 cm. lång och 6 cm. bred (Fig. 1).

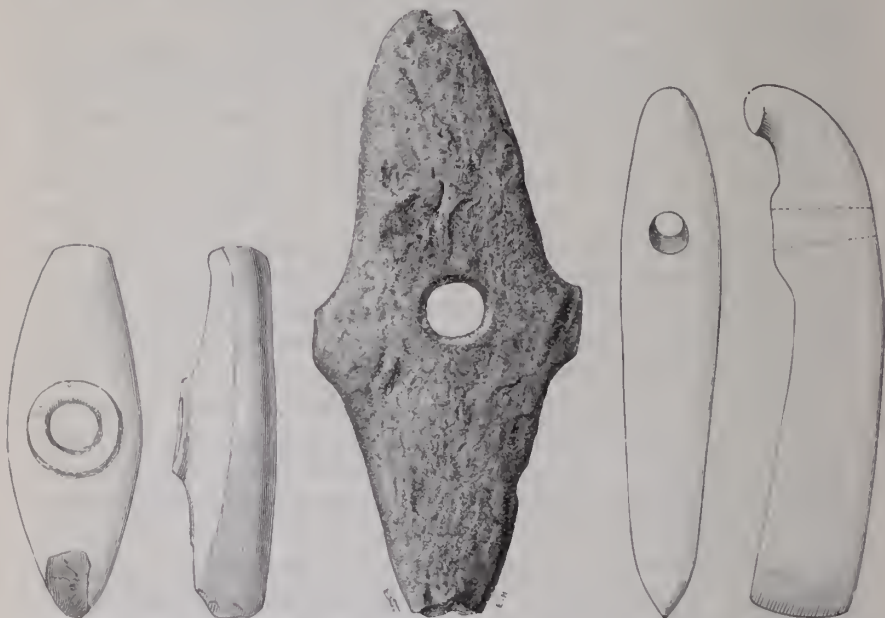

Fig. 1. *Stenyxa*.
Öfverhogdals sn. ¹/₃

Fig. 2. *Stenyxa*.
Vemdals kyrkby. ¹/₃

Fig. 3. *Stenyxa*. Sveg sn. ¹/₃

Ännu en tredje *stenyxa* med skafthål torde vara funnen i Herjeå dalen. Vid samtal med gästgifvaren i Hede fick jag nämligen höra, att han nyligen (1898) i Hede såg en yxa af gråsten (icke skiffer) af oval form och med skafthål, hvilken var väl arbetad och omkring 10 cm. lång. Han kunde icke nu men måhända framdeles gifva upplysning om fyndort och egare.

Utom dessa stenredskap af sydsandinaviska typer äro några få stenredskap af arktisk typ här funna. Det först funna är en med skafthål försedd *klubba* af glimmerskiffer, hittad omkring 1896

i Vemdalens kyrkby, under plöjning, af gästgifvaren P. Hallgren och nu tillhörande Vestra Herjeådalens fornm. förening. Den är af mig ommämd i Jämtl. läns fornm. för. tidskr. I, p. 116 men granskades nu närmare och fotograferades (Fig. 2). Det är en stenklubba af funsk typ, liknande en, som funnits i Ragunda och som är afbildad i Sv. fornm. tidskr. VIII, p. 90, men är vida tunnare. Längden är 24 $\frac{1}{2}$ em, bredden öfver skafthålet 11 em., tjockleken endast 1 $\frac{1}{2}$ till 1 $\frac{1}{4}$ em. Ena ytan är något litet konvex, den andra är helt plan, såsom vore klubban klufven. Skafthålet är något trängre i midten och är borrhadt från två sidor. Utspårungen på sidorna äro liksom ändarne något afstöta.

Till stenredskap af arktisk typ torde vidare höra en *yxa med skafthål* gjord af glimmerskiffer, hvilken sommaren 1897 fanns i Norrelfven utanför Ytterbergs by i Sveg socken. Jag har ännu icke sett den, men enligt meddelande af komminister E. Modin i Linsell är den väl arbetad, 22 em. lång och 4,6 em bred öfver skafthålet, hvars diam. är 1,5 em. (Fig. 3).

Blott en *skifferspjutspets* är känd från Herjeådalen. Den fanns enligt E. Modin omkring 1887 vid Glöte by i Linsell under rensning af ån, som rinner från sjön (alltså det fjerde stenredskap, som funnits i en å i Herjeådalen!). Den var gjord af blåsvart skiffer, omkr. 10 em. lång och tvåeggad, men öfre delen var afslagen. Det är ej känt, hvart den kommit. För några år sedan hörde jag omtalas en spjutspets af skiffer såsom funnen i vestra Herjeådalen; måhända var det denna spjutspets, som åsyftades.

Några stenredskap äro äfven funna i den del af Helsingland, som hör till Jämtlands län och gränsar till Herjeådalen, nämligen Ytterhogdal med Ängersjö kapell.¹

¹ Se Jämtl. läns fornm. för. tidskr. I, p. 23, II, p. 112.

Lapparnes ålder i södra Norrland.

Af

Johan Nordlander.

Huru länge lapparne funnits i Herjedalen. Jämtland och Ångermanland samt däremot svarande fjälltrakter i Norge, är en fråga, som på senare tider af flere författare behandlats. Orsaken härtill har väl till någon del varit en önskan att bringa ljus i ett vetenskapligt spörsmål, det nämligen, huru långt söderut det folk i verkligheten sträckt sig, som, åtminstone enligt egna uppgifter, varit vår halfös första inbyggare. Men frågan har dryftats äfven af en annan anledning; hon har nämligen blifvit ett rent praktiskt spörsmål. Med odlings utbredning hafva nybyggare och lappar stött samman; odlaren har inträngt på nomadens betesmarker, och när så renen där plundrat starr- eller höhässjor, hafva lappen och nybyggaren till hvarandra snart intagit den ställning, som betecknas af uttrycket »hand i hals och knif i strupe». I friskt minne äro striderna mellan ägaren af Funäsdalens bruk i Herjedalen och traktens lappar. I Norge har ställningen varit densamma, och de bofasta norrmännens förhållande till de vandrande lapparne har varit föremål för behandling af en K. M. G. Kommission, tillsatt år 1889.

För studier å ort och ställe uppehöll sig med anledning häraf Dr. YNGVAR NIELSEN sommaren 1889 i de trakter af Norge, hvarest lapparne på sista tiden slagit sig ned, nämligen omkring Fämundsjön, hvarjämte han besökte dem i deras äldre bostäder på skogarne upp åt Namsos till. Resultaten af sina studier har han framlagt i en uppsats med titeln *Lappernes fremrykning mod syd i Thronhjems stift og Hedemarkens amt*, intagen uti *Det Norske Geogra-*

fiske Selskabs Årbog, I, 1889—90. Den slutsats, till hvilken han kommit, kan i korthet uttryckas så, att lapparne, långt ifrån att vara det sydliga Norges urfolk, som nu är stadt på reträtten mot norden, fastmer under 1700- och 1800-talen utbredt sig åt söder öfver trakter, där lappar förut ej funnits. Det är en folkvandring i smått från norr till söder; »och det har länge gått på det viset», säger författaren.

Att lapparne ej lång tid uppehållit sig i trakterna af Rörös och Fämundsjön, framgår enligt författaren af tvenne omständigheter. Först och främst saknas där ortnamn af lapskt ursprung, och för det andra söker man där förgäfvets efter lapska begravnings- och offerplatser. Så ung den därvarande norska befolkningen än är, så är dock den lapska yngre. — Men i en annan bygd hafva lapparne bott vida längre. Norr om Meraker ligga socknarna Vär-dalen, Snåsen, Li och Grong, hvilken sistnämnda sträcker sig till riksröset *Jadnem*, som ock betecknar Jämtlands gräns i norr, och här befinner man sig på ett gammalt lapskt område. Ortnamn, sagor, offer- och begravningsplatser bära vittne därom; och här kunna lapparne med fullt skäl betrakta sig såsom urinvånare. Här finna vi ock det sydligaste lapska offerstället i Norge, nämligen på en liten ö i sjön Tunnsjön, belägen i jämnhöjd med Frostviken eller Jämtlands nordligaste soeken. Här sätter Dr NIELSEN sydgränsen för lapparnes gamla hemvist. Norr om den 64 breddgraden hafva lappar bosatt sig, innan några norrmän ens tänkt på att där nedslå sina bopålar. Där hafva de på bestämda ställen haft sin gudstjänst och offrat till sina gudar, där hafva de ock lämnat spår efter sig i ortnamnen.

Mot Dr NIELSENS framställning i de delar, som vi här relaterat, synes ej något vara att invända; men annat blir förhållandet, då förf. kommer in på frågan om lapparnes ålder i Jämtland. Då detta landskap år 1645 kom under Sveriges krona, gjordes ej, säger han, några anstalter för bestridande af själavården bland dess lappar, och grunden härtill anses hafva varit den, att lapparnes antal då för tiden varit försvinnande litet. Och detta åter tyder, enligt hans förmenande, därpå, att lapparnes ålder i detta landskap är jämförelsevis obetydlig. Först år 1746 fingo lapparne i Jämtland en präst, och »det är myckert osäkert, om det före denna tid varit egent tal om en särskild *Jämtlands lappmark*». Sveriges nordligare lappmarker organiserades i Karl IX:s och Kristinas dagar. Af HÜLPHERS

beskrifning öfver Jämtland har förf. erfarit, att lappar på dennes tid funnos i Herjedalens norra del, i Tennäs orh Storsjö kapell, på hvilket senare ställe man ock funnit gamla grafvar och offerplatser. Dessa tyda på en viss ålder, »utan att den dock behöfver hafva gått tillbaka till den norska tiden». De tryekta källor, som den norske förf. haft att tillgå rörande de svenska förhållandena, hafva ledt honom till den slutsatsen, att företeelsen på den norska sidan har sin motsvarighet på den svenska, och »att lapparne i Jämtland och Herjedalen äro invandrade i en tid, som icke är många århundraden aflägsen från vår». Och på ett annat ställe säger han det vara möjligt, att i dessa trakter ej funnits några lappar, så sent som i det 16:de århundradet.

Samma åsikt om lapparnes sena framträngande mot söder har omfattats äfven af en annan norsk författare. Uti det *Svenska sällskapet för antropologi och geografi* höll prof. G. STORM från Kristiania år 1889 ett föredrag om Lapparnes forna utbredning och förhållanden i politiskt afseende», hvilket finnes i korthet refererad i Sällskapets tidskrift *Ymer*, 9:de årg. sid. II. Enligt prof. STORM hafva lapparne troligen invandrat till vår halfö samtidigt med den yngre nordiska stenåldern och äldst hållit sig i fjälltrakterna norr om poleirkeln, hvarifrån de först i mycket sen tid börjat flytta åt söder samt västerut till hafvet. År 1138 voro enligt berättelse lappar vintertiden bosatta i Ofoten, och år 1170 deltog de i värfisken vid Finmarkens kuster. Folkets sydgräns sattes på 1400-talet ungefär vid 64° n. br., d. v. s. till Jämtlands nordligaste delar, men under senare hälften af 1500-talet har till följd af beskattningsåtgärder, vidtagna af den svenska regeringen, efterfrågan på vildt blifvit så stor, att detta förorsakat en lapsk utflyttning mot söder och väster. Genom historiska data från norska och svenska arkiv visades, huru lapparna så väl i Sverige som i Norge från denna tid spridt sig mot söder; långt ifrån alltså, att lapparne förr haft sina bostäder längre söderut och blifvit af skandinaverna trängda mot norr, visade det sig, att deras utbredning gått i alldeles motsatt riktning.

Ändtligen finna vi ungefär samma åsikt om lapparnes sena utbredning åt söder uti G. VON DÜBENS berömda arbete *Lappland och lapparne*. Förf. framhåller, hvilken trafik som på de isländska sagornas tid rädde mellan Throndhjemstrakten och — såsom det heter — Helsingland, här utan tvifvel detsamma som Medelpad. Ville man från norra Norge företaga en färd till Gårdarrike, bröt

man upp från Throndhjem, färdades öfver fjällen till Jämtland och genom detta landskap och »Helsingland», troligen efter och på Indalsälven till Östersjöns kust. Ja, det gifves t. o. m. exempel därpå, att norrmän haft egna skepp stående i Helsingland. Till större säkerhet företogs färden gärna i större sällskap, och sådana nämnas på 15 till 20 personer. Hade lappar på denna tid funnits i de jämtska fjällen, borde de åtminstone någon enda gång hafva omtalats i sagorna antingen såsom vän eller fiende, såsom vägvisare eller röfvere, hvilket emellertid alls icke är fallet.

Det här påpekade förhållandet kunna vi alls icke bestrida, men tro dock, att så stor vikt ej bör tillmätas detsamma. Redan på den tiden var den välbelägna bygden upptagen af jämtar, såsom namnen *Odensala* och *Torvalla* (i Brunflo), *Vi* (i Näs) och *Hof* (i Alsen, Ås, Haekås samt på Frösön och Norderön) gifva vid handen. Funnos lappar då i Jämtland, fingo de helt säkert hålla sig i de aflägsna skogs- och fjälltrakterna.

*
*
*

Under forskningar rörande allehanda norrländska förhållanden ha vi ständigt haft denna fråga för ögonen samt funnit mycket, som icke stämmer väl öfverens med den framställning, som de anförda författarne lämnat. Vi vilja därför här utveckla våra skäl för en motsatt åsikt och leda i bevis, att lapparne i dessa bygder äro mycket äldre och funnits där icke blott under den norska tiden, utan alltsedan hedenhös. Vi hafva under dessa forskningar icke så mycket rådfrågat den i tryck tillgängliga litteraturen, helst hvad som i denna är att finna, redan begagnats af Dr Y. NIELSEN, utan vi ha hållit oss till de *skrifna* källor, som förvaras i Kammararkivet och utgöras af fogdarnes räkenskaper. Taek vare dessa kunna vi med svart på hvitt ådagalägga, att lappar redan på 1500-talets midt i nämnvärdt tal funnits inom så väl Ångermanlands som Jämtlands gränser. Uti fogden *Jacob Holsts räkenskap för Medelpad och Ångermanland pro anno 1541* förekommer bland inkomsterna af det senare landskapet följande post:

»Item hafver han (d. v. s. fogden) oppburit af *Lapparne* nti Ångermanneland pro anno 40 Renstancie Stadga Mårdskin 1 timber. Item hafver han oppburit af *Lappefogten* pro anno 40 Restancie Elgxhnder 1 deeker».

Några år senare eller 1544 utgick *Lappeskatten* af Ångermanland på samma sätt eller först mårdh skin 1 timber, ells hundar (älgshundar) 1 deeker. År 1572 voro *Ångermanne Lapper*, som skattade, 12 till antalet och nämnas vid namn i räkenskaperna.

Detta må vara nog för att styrka lapparnes tillvaro i ett landskap, hvarifrån de nu äro alldeles utträngda. Vårt mål är egentligen att visa, huruom lapparne i de jämtländska fjällen äro vida äldre, än man särskildt på norsk sida hållit före.

På Erik XIV:s tid hörde, som bekant, Jämtland några år under förloppet af det 7-åriga kriget till Sveriges krona, och skatterna uppburos af svenska fogdar. Dessas räkenskaper finnas ännu i behåll i Kammar-arkivet och gifva vid handen, att lappar på den tiden ej saknades inom landskapets laudamären. Man får emellertid ej söka dem i förteckningen öfver bönderna; en sådan granskning leder en alldeles på villospår. Ut i *Mantals Register* öfver Jemtland pro anno 1568 har jag exempelvis ej funnit en enda person, som tydligen var lapp. Och dock funnos sådana där. I Ströms socken nämnes år 1565 en person *Niels Anderson Lap*, af hvilken fogden hade uppburit 4 stycken skattemårdar. Äfven andra anteckningar visa, att lappar vid denna tid funnos i Jämtland. Bland utgifterna antecknar fogden öfver Ångermanland i räkenskaper för år 1568 följande post:

»*Till lappars förtärning*. Lefvererades Clemet Månsson lappfogden öfver Jämtelapperne 6 daler, som han hafver utgifvit till lappernes förtärning».

Från året därpå hafva vi funnit en anteckning af följande lydelse:

För Jemthelandz lappemark. Är vetandes, att uti förne lappemark äre två lapper, som hafva kommit fram och gjort skatt anno 69, och utgöra årligen, som härefter står: Oluff Joensson med 4 sine söner — 8 mårdskinn, Niels Anderson med 2 sine bröder — 5 mårdskinn.

Redan här af lär det vara tydligt, att Dr Y. NIELSENS åsikt om lapparnes ringa ålder i Jämtland ej håller streek. Det är så långt ifrån, att de saknades där, att de tvärt om finnas där i så stor mängd, att deras vänskap eller fiendskap var af vikt för de krigförande makterna. Äfven den omständigheten, att man redan då talade om en *Jämtlands lappemark*, synes tyda därpå, att lapparne ej voro så fåtaliga. Och vidare, då det heter, att två lappar *kommit*

fram, förutsätter det ej, att andra hafva stannat kvar i fjällen? Mot fogden Joen Jönssons räkenskap för Jämtland för år 1566 anmärktes, att han hafver 5 afradsmårder mindre a:o 66, än som han hade a:o 65, hvarefter det heter: »Och gifver han före, att de lappar, som dem pläga utgöra, äre dragne till berkarlerne uti Nörrabotn, hvilket Joen skall fly sig besked på». I kanten står vidare antecknadt: *Ere Rymde til Nörie och ere wåre werste fiender*. Uppgifterna om tillflyktsorten äro sålunda stridiga, men de visa, att Jäntlands lappar, långt ifrån att känna sig isolerade, väl visste, hvarest de kunde finna skydd. I norr kände de till birkarla-institutionen, nuder hvars hägu de kunde ställa sig; men till hvilka kunde de fly i väster? D:r Y. NIELSEN har i Norra Throndhjems amt funnit en gammal lappmark, och dit kunde nu dessa lappar tänkas hafva begifvit sig, men om så hade varit, hade man nog under kriget haft föga obehag af dem. De måste därför hafva uppehållit sig längre söderut i de trakter, genom hvilka förbindelsen mellan Jämtland och Throndhjemsbygden ägde rnu. Lapparne i Herjedalens fjäll äro, enligt D:r NIELSEN, mycket nära förbundna med Rörös-lapparne och i regel befreundade med dessa. Antagligen flydde de jämtländska lapparne nu till fränder i trakten af vägarna öfver fjällen. Uti uppgiften därom, att lapparne under fejden flytt till Norge och nu voro våra krigares värsta fiender ligger vidare, synes det oss, en ganska klar antydning därom, att de ej voro så få till antalet. Om en flock af blott åtta personer hade man väl knappt uttryckt sig på det viset.

Vi hafva härmed visat, att en hel del lappar på 1560-talet funnos i Jämtlands fjäll. »I hvilka trakter uppehölo de sig då?» — frågar man. Det spörsmålet kunna vi emellertid ej med önskelig bestämdhet besvara. Endast det veta vi, att en af de till namnet kända lapparne på 1560-talet hörde till Ström, i hvilken soeken äfven traditionen har mycket att förtälja om detta folk i äldre tider. Att Ovikens betesrika fjäll skulle hafva varit för denna tids lappar obekanta och af dem obegagnade, förefaller ock otroligt. Lektor FALE BURMAN i Hernösand, som, själf jämtte, i slutet af förra århundradet och i början af detta gjorde flera resor i Jämtland och efterlämnat dagböcker af stort värde, dem förf. här af i utdrag utgifvit¹, nämner om *Tossås-gårdarne* i Oviken, att »där de nu ligga,

¹ I »Norrländska Samlingar», häft. 2 och 3.

hafva lapparne haft sin bästa *vall*. Men tiden härför angifves icke närmare. Ovikens fjäll sammanhänga med Herjedalens. Då nu Dr Y. NIELSEN i dessa senare, efter Hülphers, omnämmer *lapska offerställen och begravningsplatser*, som finnas i trakten af Storsjö kapell i Hede pastorat, lär väl detta få gälla som ett fullt säkert bevis därpå, att lappar funnits i Herjedalen åtminstone före reformationen. Dessa fornlämnningar vill nämnde förf. göra mycket noga, och han håller till och med före, att *lapparne varit hedningar till för 200 år sedan*. Han frågade den mest upplysta bland Röros-lapparne härom, men denne ville alls icke höra talas därom, att hans förfäder i så sen tid skulle hafva varit afgudadyrkare. Vi tro, att lappen hade aldeles rätt. Till stöd för denna åsikt hänvisa vi därpå, att af de två till namnet kända Jämtlands-lapparne den ene, Nils Andersson, hade ett helt och hållet *kristet* namn och den andre, Oluff Joensson, ett åtminstone delvis kristet; men hans förnamn kan ju syfta på Olof den helige, och blifva då alla namnen af kristet ursprung. Bland de ångermanländska lapparne år 1572 äro de kristna namnen vida öfvervägande. *Anders, Christiern, Hans, Henrik, Nils, Tomas* möta oss där jämte *Häning Henningson*. Samma år finna vi bland Umeå-lapparne sådana namn som *Adam, Augustinson, Christopher, Erich, Jacob, Joen, Jöns, Lasse, Mattz, Simon, Staphan* och *Zacharias*. Detta tyder ju obestridligt därpå, att lapparne i dessa trakter, liksom i Jämtland, blifvit — om ock kanske flyktigt — berörda af kristendomen. När man kommer längre norrut, få namnen en annan karakter: de kristna namnen aftaga, men de lapska tillväxa i antal.¹ Nu är det emellertid en lätt sak att hos lapparne uppvisa hedniska bruk, som ännu i sena tider blifvit iakttagna. Så skrifver Burman, anf. st., om lapparne i Jämtland, att dessa «sades ännu i hemlighet hafva *spåtrummor*, på hvilka de slå vissa nätter. Mellan slagen skola de tjuta och hafva ett slags andakt.» Men föratt bemöta en sådan invändning behöfva vi ej spilla många ord. Vi svenskar hafva i 350 år varit protestanter och i dubbelt så lång tid kristna, men huru mycken katolsk och hednisk vidskepelse har ej hängt kvar

¹ Till jämförelse meddelas för år 1567 namnen å de 8 lappar, som då funnos i Wtziöky by af Torneå socken. De hette sålunda: Trwthe heligsson, Sarre tuthessonn, Peiffne helligsson, Aekia Rasmusson, Eijnar mårtheusson, Eloff kniffusson, Joux morottaiszon, Thute Rastesson. Skillnaden faller genast i ögonen.

ända till våra dagar! Och för öfrigt, om lapparne hade blifvit kristnade så sent, som D:r Y. NIELSEN förmenar, så skulle de ju med ens hafva fått den lutherska läran. Så har dock icke skett. Att de varit katoliker, synes med all tydlighet af flera omständigheter. På tal om lapparne i Ströms socken gör BURMAN anf. st. följande anteckning: »Såg en ättehög, *Bedipalln*¹ kallad; en dylik (finnes ock) på Båga Edet» (nu Bogaedet, i Fröstviken). Och på ett annat ställe heter det: »Ättehögarne på *Boga-, Gussvass-, Qued-* och *Gädd-Edet* (hafva) under påfvedömet varit nyttjade till s. k. *Bönpallar*, omkring hvilka de, som där uppe fiskat, krupit omkring på knä om söndagarna med *radband* i händerna. *Så sägas ock de lappar, som då antagit kristendomen, hafva gjort i likhet med bygdfolket.* De tider, som man ej haft präst i Ström boende, säges sockenfolket likaledes om söndagarne med *radband* gått på knä omkring kyrkan, hvarefter stigen ej så länge sedan skall hafva varit synbar. *En del lappar tros ännu hafva radband i förvar.*»

Vi hoppas att härmed hafva visat, dels att lappar i ej så ringa tal funnits i Jämtland på 1500-talets midt, dels att de blifvit kristnade under den katolska tiden. Då frågas: Voro lapparne vid denna tid nyss komna till dessa fjäll, eller hade de en längre tid bott där? Vi tro oss kunna styrka, att det senare varit fallet.

Det är bekant, hurusom vissa ej obetydliga likheter beträffande såväl ljudlära som ordförråd finnas mellan dialekterna i Norrland och motsvarande delar af Norge. Nu kallas lapparne af normännen för *finnar*, och AASEN har i sin ordbok för ordet *finn* endast och allenast den betydelsen. Att detsamma varit fallet i Jämtland, framgår af flera anteckningar hos BURMAN. På tal om Tosåsen i Oviken har han lämnat följande upplysning: »Lapparne kallas här ännu *Finnar*, såsom af gammalt folk i Undersåkers pastorat i min barndom». Under vistelsen i Ström gör han år 1798 följande för oss värdefulla anteckning: »Nybyggestrakterna kallas af bygd-folket *Finnmark* dels efter gamla benämningen, dels för det, att finnar i början af detta seculo nedsatte sig åt denna sidan.» På ett annat ställe angifver han uttalet närmare genom skrifningen *Finnmärskä*. Ett stycke söder om Östersund finnes *Finnmon*. Om detta ställe npplyser BURMAN, att det fått namn af lappar, som i förra tider innehaft denna trakt och betat sina renar på ännu be-

¹ Senare leden är vårt *pall*, isl. *pallr*, bänk; jfr *palla-söng* och *pallasalmä*, responsorier, som sjöngos vid foten af altaret.

fintliga renmossfloar vid Svartsjöarna (på gränsen mellan Sumne och Marieby socknar). Ytterligare sammanställer han namnen *Finnäs*, *Finnmon*, *Finnsäter* och *Finnvahlen*, hvilka sägas vittna om lapparnes forna vistande. Att tvifla på riktigheten af BURMANS uppgift om den gamla benämningen på lapparne kan aldrig falla oss in; äfven hans härledning af bynamnet *Finnäs* i Bodsjö socken i södra Jämtland kan vara riktig. Det förekommer på 1400-talet och skrefs *Finnes* 1447, 1450, 1451, *Finness* 1509, *Ffinness* 1548. Om de andra namnen våga vi ej yttra oss; men i Ströms socken visar kartan en sjö *Finnvattnet*, hvilket högst sannolikt innehåller ordet *finne* i betydelse af *lapp*. Öfverst i socknen finnes en betydlig halfö, på hvars spets man finner byn *Gärdnäs*, på tre sidor omgifven af vattnen Dragan och Gäddviken. Om denna trakt yttrar Burman: »Lappar (ha) fordom bott ned mot Gärdnäs, haft *gårde* mellan Ströms Vass-dal» (Vattudal). Vi erinra ock därom, att det var i denna socken, som *Niels Andersson Lap* fanns år 1568. Det sydväst från detta Gärdnäs belägna *Finnvattnet* kan mycket väl hafva namn af »finnarnes», helst som det legat i *Finnmarkens* sydgräns. Samma härledning vilja vi ock gifva åt fisket (i) *Finna-sili* uti Indalsälven i Fors socken, hvilket nämnes år 1346 (Sv. Dipl.).

Bruket af ordet *finne* i betydelse af *lapp* har ej varit inskränkt till Jämtland; äfven i de angränsande delarna af Ångermanland hafva vi spår af samma företeelse. Ungefär midt emot Fors socken finna vi på skogen i Ångermanland en sjö, som nu kallas *Finnsjön* och år 1559 *Finnesjö träsk*. Helt naturligt finner namnet sin förklaring efter den föregående framställningen. Ofta har det förvånat oss, att sägnera från det öfre Ångermanland haft så mycket med finnar att göra. Två sådana uppgingo gränsen mellan Ångermanland och Jämtland, och finnar voro de, som först slog sig ned i Junsele socken, nämligen Kittel i Vallen, Labb i Ruske och Gunne i Mo, efter hvilken sistnämnda socknen skall hafva namn (Gunsele > Junsele). Äfven andra socknars första bebyggare kallas finnar, liksom ock några ortnamn här begynna med Finn-. Ut i Finsk Tidsskrift för 1895 finnes en uppsats med titeln »*Finska spår i Ångermanland*», hvars författare i sådana sägner och namn, sett minnen af finländares invandring. Vår förklaring förefaller dock, synes det, bra mycket enklare och naturligare. Uppsatsen borde heta »Lapska spår o. s. v.»

Om någon ännu tviflar därpå, att finne och lapp här äro olika benämningar för samma sak, hoppas vi, att all tvekan skall försvinna efter betraktandet af det bevis, som vi nu gå att framställa.

Hos RYDBERG, Sveriges traktater, del. I, förekomma åtskilliga handlingar från tiden omkring år 1273 rörande dåvarande gränsen mellan Sverige och Norge, hvilken på en ganska stor sträcka sammanfaller med gränsen mellan Jämtland och Ångermanland. Och i dessa finna vi viktiga bidrag till svaret på frågan om lapparnes ålder i dessa trakter. Handlingen 4 börjar sålunda:

Detta landamäre hafva jämtar och helsingar hållit, sedan landen blevo bebyggda, och de, som hafva gått däröfver, hafva därför måst böta. Häfver (1. börjas) landamäret *nordr a Finmork or Raudabergi ok taumburdr eptir kilenom sudr sua at halfuer kiollren ligger vestr till Gioduikr en halfuer till Rafnasill ok sua sudr eptir kilenom mellim Rafunda ok Angarmannelandz, at halfuer kiolren liggr till huars rikissens.*

Läget af det här nämnda *Raudaberg* är af RYDBERG och alla, som behandlat detta ämne, förlagdt till orätt ställe. De hafva nämligen ej igenfunnit det närmare än vid Malanger-fjorden strax söder om Tromsö. Detta är dock alldeles orätt. Redan af dokumentets ordalydelse är det klart, att detta ej kan vara den riktiga begynnelsen. Här skall ju angifvas den gräns eller det landamäre, som jämtar och helsingar sedan landets bebyggande iakttagit. Hvarför då börja vid Ishafvet? Om man kan utsträcka det med helsingar befolkade landet ända dit, så går det dock icke att gifva Jämtland så nordliga gränser. Den »Finmark», som här åsyftas, ligger vida sydligare; det är den öfre delen af Jämtland och Ångermanland, som så benämnes, och det nämnda berget är *Råströmsberget* i Tåsjö socken, hvilket sammanhänger med byn *Rå* eller *Rörström*, såsom namnet skrives på Stiernströms karta öfver Väster-norrlands län. Det ligger nu på gränsen emellan Ångermanland och Lappmarken och är särdeles i ögonen fallande.

I den handling, som RYDBERG, *auf. st.*, meddelar under n:o 5, talas ock om Finmarken och det redan i öfverskriften, hvilken har följande lydelse: »Detta landamäre är *mellim jemtalandz ok Finmarkar ok Helsingalandz* (mellan Jämtland, Finmark och Helsingland). Först finna vi här Finmarkens södra gräns angifven. Det heter till att börja med: »Västerut ur Lenglingsliderna (*Lenglings lidum*) och så norrut till Ström (*Straums*). Därefter lämnas

upplysning om jakträtten å området norr om denna gränslinie. Det heter: »Där äga jämtar norrut å Finnmark från Ström 19 raster att jaga (djur oeh ekorrar). Hittills har man alltid uppgifvit, att de här nämnda liderna skulle vara soeknarna *Finlierne* i Snåsens prästgäll i Throndhjems stift; men orimligheten inses, blott man betänker, att man, om man därifrån går åt väster, kommer på rent norskt område oeh råkar hvarken Jämtland eller Helsingland. Den författare, som senast behandlat frågan om denna gräus, nämligen MAGNUS NORDSTRÖM i arbetet *Jemtlands kyrkliga ställning* före föreningen med Sverige, Hernösand 1884, har tydligen märkt detta oeh undviker svårigheten genom att helt enkelt utelämna uppgiften om gränsens gång åt väster från Länglingsliderna oeh säga att gränsen från dessa gick norrut till Ström. Svårigheten försvinner, då man på Jämtlands karta finner sjön *Länglingen* med by af samma namn i Hammerdals socken på gränsen mot Ångermanland. En man från soeknen har meddelat författaren häraf, att ett i sjön utskjutande näs heter *Rånäset*, hvilket namn möjligen får sin förklaring härigenom, liksom oek, att björklider slutta ned mot sjön. Sedan angifves gränsen mellan Ångermanland å ena sidan samt Lappmarken oeh Jämtland på den andra. Härvid börjar man längre norrut än nyss, nämligen med en sjö, som heter **Veimosior**, nu *Vojsjön* i Lappmarken, hvarefter gränsen går till **Hulsio** oeh **Kiodsio** samt **Raudasio**, hvilket sistnämnda gränsmärke tydligen är identiskt med det nämnda **Raudaberg**. Härpå följer **Hoettings sio**, nu *Hotingssjön*, hvilket bevisar, att vi äro på rätt stråt. Vi förbigå de närmast följande gränsmärkena, till dess vi komma till trakten af n. v. Graninge socken, då i landamäret nämnes **Blafn-nungs tiorn**. Här göra synemännen en afvikelse oeh omtala gränse-trister, som därförut förekommit i dessa trakter. Vi meddela stycket i öfversättning; dess lydelse är följande:

Där tvistade de i kristendomens första dagar, *Gunnil Snälla*, som bodde å **Solatumum**¹ (n. v. Solefteå), men *Arne Ille* hette en man, som bodde i Hällesjö å Ragunda. Han var den förste kristne mannen. Det vållade deras ofred, att Gunnil tog *fin sin* oeh satte

¹ Den, som i likhet med K. SIDENBLADH, *Sveriges herads- och socken-namn*, sid 99, anser detta namn för lapskt, kan synas hafva ett stöd i denna berättelse. Namnets förra del fatta vi dock sasom gen. af *sol* (solar), oeh den senare delen är tydligen det bekanta *tun*, jfr. *Tuna* i Medelpad.

(honom) på Arnes land vid Blafinnungs tiorn. Tog Arne den *fin* och sänkte ned (honom) i vattnet. Sedan träffades den förlikningen dem emellan, att Arne erlade afgift för landen östanför tjärnen. Då lät Gunnil ytterligare fara i Arnes vatten (för att fiska). Men Arne lät så märka sina vatten, när han for därifrån: sänkte ned hela renhorn och vrok järnnaglar i dessa till ett märke; och fann Arne därmed Gunnils snikenhet och fredsbrott. Men sedan gingo de landen åter under Arne. *En förrin het Blafinnar ok var af honum kallat Blafinnz tiorn* (Men »finnen» hette Blåfinn, och uppkallades efter honom Blåfinnstjärn).

Uti *Arne Ille* på den jämtska sidan återfinna vi den i de gamla sagorna omtalade stigmannen *Arnljot gellini*; men hvem *Gunnil Snälla* varit, är höljdt i duukel. I folksäggen lefver hon ännu i friskt minne och kallas ibland för en *lappkvinna*, ibland för en *finnska*. De vid första ögonkastet tämligen stridiga uppgifterna få sin enkla och naturliga förklaring genom den tydning, som vi här gifvet ordet *finne*. I sägner uppträder Gunnil Snälla i sällskap med *Blåfinn*. Båda bestämma de gränsen mellan Ångermanland och Jämtland, hvilket skulle tillgå på det viset, att han skulle gå från Indalsälven åt öster och hon från Ångermanälven åt väster på samma dag och tid samt med lika hastighet. Där de möttes, borde man ha midten emellan de båda floddalarna, och där skulle gränsen gå. Rädde att förlora sina längst i öster belägna skogsslätter, utade jämtarne Blåfinn och fingo honom att bryta upp före den öfverenskomna tiden. Härigenom kom Gunnil att möta honom tidigare, än hon väntat. Hon förstod, att svek var begånget, samt slog honom »blodig och blå». Däraf har han fått heta Blåfinn och tjärnen, i hvilken hon kastade honom, *Blåfintjärnen*.¹ Så långt säggen. Hvarför »finnen» fått epitetet *Blå-*, är ej godt att säga. Möjligen betyder det *mörklett*, jfr *blå-madr*, neger; möjligt är ock, att ordet, såsom redan under medeltiden, här betecknar *något dåligt*, liksom *blå ujjölk* i Ångermanland

¹ Detta sätt att bestämma gränsen och bedraga motparten är gammalt. Rörande en gränstvist mellan Carthago och Cyrene heter det: *Per inducias sponcionem facimut, nti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque finis haberetur.* Salustius, Jugurtha. På samma sätt slets en tvist emellan de grekiska kolonierna Lampsakos och Parion, liksom ock mellan de schweiziska kantonerna Uri och Glarus. Se *Germania* för 1886 häft. 3.

ännu är detsamma som *kraftlös*. I allmogens mun, särskildt i det öfre landet, kallas han nu ofta *Blåfis*. Sedan ordet finne fått sin nuvarande betydelse, har man sannolikt ej förstått namnet, hvarför man ombildat det till likhet med sagans *askefis*, helst som vår man i förhållandet till Gunnil stod sig slätt och spelar en något ömklig roll.

Om de båda personernas bedrifter skola vi här ej vidlyftigt orda; vi vilja blott påpeka sägner om deras färd en julnatt från Junsele, deras hem på gränsen mot Åsele lappmark, till Solefteå eller Sångå kyrka. De täflade, hvem som först skulle komma fram, hon, som åkte efter en älg, eller han, som »rände» på skidor. De följde Ångermanälven, och han redde sig rätt väl, men åkte slutligen ned i en fors. Det slutade olyckligt, men det faktum står kvar, att han i sägnen framställes såsom skicklig *skidlöpare*, hvilket ju utmärkt passar in på en lapp.

* * *

Vi stanna här och tro oss hafva visat, att D:r Y. NIELSENS och andra författares åsikt om lapparnes sena uppträdande i södra Norrland alls icke håller streek. Lapparne, i äldre tider där kallade finnar, äro i norra Jämtland och öfre Ångermanland lika gamla som kristendomen och hafva lämnat vittnesbörd om sin därvaro genom namnet *Finnmark* och andra med *Finn-* begynnande namn af hög ålder, liksom ock uti sägner.

Ur Herjeådalens folktro.

I. En sen kvarlefva af en forntida tro.

Af

Oscar Almgren.

I de isländska sagorna från vikingatiden berättas flerstädes, huru män, som varit starkt fästade vid denna världens goda och samlad åtskilligt »på kistbotten», någon tid före sin död bortfört sina skatter oeh dolt dem utan att för någon omtala gömstället, så att rikedomarna aldrig kommo de efterlevande till godo. Två sådana fall, som på ett mycket målande sätt skildras i sagan om Egil Skallagrimsson, förtjäna särskildt en utförligare redogörelse.

De isländske bröderna Torolf oeh Egil Skallagrimssoner kämpade år 925 i den engelske konungen Etelstans här mot skottarne. Torolf stupade i en drabbning. Konungen gaf då Egil tvänne kistor fulla af silfver, för att han däraf skulle gifva fadern oeh öfriga släktingar skadeersättning för Torolfs fall, såsom tidens rättsbegrepp fördrade. Egil förde silfverkistorna jänte allt det andra gods han vunnit i England med sig hem till Island, men någon utdelning till fadern eller andra hördes aldrig af. Så gingo åren; Skallagrim åldrades oeh kände döden nalkas. En dag, när Egil just skall stiga till häst för att fara på gästabud, kommer fadern fram till honom oeh väcker helt oförmodadt en fråga, som han tydligen länge gått oeh rufvat på: »Jag tycker du har dröjt bra länge med att lämna mig det godset, som konung Etelstan sände mig; hur är din mening, att det skall bli med det?» Egil svarar: »Har du nu ondt om gods, far? Det visste jag inte; så snart jag får veta, att du behöfver silfver, skall jag straxt lämna dig, men jag vet, att du ännu lär ha en kista eller två fulla med silfver i ditt förvar.» — »Jag tror,» säger Skallagrim, »att du tycker dig ha gjort upp arf-

skiftet oss emellan; då får du också nöja dig med, att jag gör som jag vill med det, som jag har i mitt förvar». — Egil menar, att däri lär han få finna sig, och beger sig i väg. Senare på kvällen rider också Skallagrim bort; framför sig på hästen har han en stor kista och under armen en kopparkittel, båda välförståendes innehållande hans kontanta egendom. Vid midnatt kommer han åter; följande morgon finner man honom sittaude död i sängen. Man trodde sedan, att han kastat kistan och kitteln i ett närbeläget träsk och vräkt en stor steubäll däröfver.

När Egil själf blir gammal, följer han sin fars exempel just med de två engelska penningkistorna. Först mgås han visserligen med tanken att ta dem med till tinget och där strö ut pengarna för att få fröjda sig åt allt det slagsmål, som då skulle uppstå; men hans dotter och måg, hos hvilka han bor, göra allt för att afstyra denna »skandal», och han ger till sist med sig, men är synbarligen vid mycket dåligt humör. Då dottern och mågen kort därefter fara bort, befaller han en kväll tvänue trälar att sadla en häst och följa med honom; han vill ta sig ett bad i en varm källa i närheten. De två silfverkistorna tar han emellertid också med. Följande morgon få de hemmavaraude se Egil, som nu var nästan blind, stappla omkring ett stycke från gården ledande hästen efter sig, men kistor och trälar syntes däremot ieke till; och Egil förklarade, att han gömt de förra och slagit ihjäl de senare, detta tydligen för att de ej skulle kunna yppa gömstället. Och det fick man håller aldrig reda på, fastän man hade många gissningar därom. Troligast var det väl i en bergsklyfta nära gården, där sedermera vårflödet ibland lär ha spolat fram engelska silfverpenningar; så berättar redan sagans upptecknare på 1200-talet, och äfven i början af 1700-talet skall ett dylikt fynd blifvit gjort på platsen.¹

En tredje snarlik berättelse finnes i Landnámaboken; det är således ett ganska ofta förekommande drag. Öfverallt vill sago-författaren tydligen såsom motiv för det egendomliga företaget framhäfva, att personen ifråga ej ansåg sina arfvingar värda de rikedomar han skulle lämna efter sig. Man har emellertid en viss anledning att förmoda, att äfven ett annat motiv — kanske starkare, men mera hemligt — varit med: att man med skattens ned-

¹ Kälund, *Aarboget j. nord. Oldkyndighed* 1882, s. 73.

gräfvande afsåg icke blott att spela sina arfvingar ett elakt puts, utan också att tillförsäkra sig själf ett fortsatt åtnjutande af densamma, nämligen »i det andra lifvets».

Detta har man rätt att sluta af ett ställe i Snorre Sturlasons Ynglingasaga, i kap. 8, som handlar om »Odens lagstiftning». Snorre ser ju i Oden endast en forntida mänsklig härskare och framställer här såsom påbnd af honom en hel del sedvänjor, som rådt i Norden under hednatiden. »Så stadgade Oden», heter det på det nämnda stället. »att alla döda män skulle man bränna och lägga på bålet med dem deras ägodelar; han sade, att de skatter skulle lyra och en medföra till Valhall, som han hade å bålet; *det skulle han ock åtnjuta, som han själf hade i jord gräfvit.*»

Häraf framgår ju tydligt, att den tro, som uttryckes i de sista orden af eitatet, varit allmänt rådande i Norden under hednatiden, och att den ämn på 1200-talet, när Snorre skref sin historia, ej varit alldeles bortglömd.

Af särdeles stort intresse är det då att finna ett exempel på, att denna föreställning så sent som i midten af vårt århundrade lefvat kvar och praktiskt tillämpats, och det i vårt eget land, om också i en afsides liggande del af detsamma.

Det åsyftade exemplet finnes autecknad i inventariet öfver den samling, som Vestra Herjeådalens Fornminnesförening för några år sedan börjat upprätta i den från tullpolitiska riksdagsdebatter bekanta Funnäsdalens by, belägen inom Tännäs soeken, några mil från norska gränsen. Nämnda inventarium, som på ett förtjänstfullt sätt föres af samlingens nitiske intendent, handlanden E. Fundin, innehåller utom nödiga beskrifningar af och uppgifter om föremålen äfven en del anekdoter af kulturhistoriskt intresse rörande föremålens förre ägare o. s. v. Så läses under nr. 146 om den gamla stuga, hvari museet är inrymdt, följande:

»Stugan har tillhört Funnäsdalens rikaste bonde, Hans Hansson i Bnskan¹. . . . Men rikedomens, som en gång skulle funnits inom dess väggar, och som till stor del utpressats af fattigare folk, för hö om vårarne, den är för mansåldrar sedan försvunnen samt hemmanet förskingradt. Det berättas, att gubben Hans Hansson ofta sysslats med att tjära en träask och låta solskenet gassa och steka in i träet den tjära han gång efter annan beströk asken med, så-

¹ Enligt hr Fundins muntliga meddelande dog denne Hans Hansson under 1840-talets förra hälft.

väl ut- som invändigt. Det var likaledes bekant, att gubben ägde mycket silfverpenningar och blanka specieer. Vid hans död fanns hvarken silfvermynten eller den tjärade asken. Det troddes därför, att han grävt ned dem någonstädes i jorden, som de gamle enligt en vidskeplig föreställning brukade för att »efter uppståndelsen» söka rätt på dem för att ej då behöfva börja med tomma händer.

Här ha vi sålunda ur senaste tiders folklif en fullständig parallel till de ofvan anförda berättelserna från vikingatiden, och den förklaring, som den nutida traditionen gifver af företeelsen, är precis densamma, som Snorre meddelar på 1200-talet, fastän så att säga i en annan dräkt. Samma bruk och samma tro lära också i nyare tid allmänt ha förekommit hos lapparne. I von Düben's bok »Om Lappland och lapparne» s. 183 omtalas efter ett norskt arbete från 1700-talet, att en lapp på frågan, hvarföre han nedgräfd sina pengar, svarat: om mina pengar efter min död fölle i andras händer, hvad skulle jag då hafva att lefva af i de dödas land?»

Dessa berättelser, såväl de förntida som de nyare, tjäna också till belysning af vissa arkeologiska företeelser. En stor grupp bland de förnynd, som anträffas såväl i Sverige som i andra europeiska land, utgöres af de s. k. »depotfynden» eller »mark- och mossfynden». Dessa fynd, som ofta äro af stort materielt värde, härröra icke från grafvar, utan äro tydligen gömda skatter eller förråd af ett eller annat slag, som antingen blifvit nedgräfd i fast mark, ofta vid någon större sten, eller nedlagda i en mosse eller en sjö. Det har ofta blifvit framhållet, att anledningarna till, att dessa otaliga skattfynd kommit i jorden, utan tvifvel varit af mångahanda art, men att man bland dessa anledningar säkert också har att räkna den ofvannämnda gamla tron, att en nedgräfd skatt skulle komma sin ägare till godo i det andra lifvet. För hvarje särskildt depotfynd är det naturligtvis i regeln omöjligt att afgöra, om det blifvit nedlagdt af detta sistnämnda motiv eller af något annat. Däremot skulle man kunna våga den förmodan, att det ifrågavarande vidskepliga bruket särskildt ofta tillämpats under ett par bestämda perioder af vår förhistoriska tid.¹ För en ovanlig rikedom på depotfynd utmärka sig förutom vikingatiden, från hvilken ju de ofvan anförda isländska berättelserna härröra,

¹ Jämför Müller, *Aarbøger f. nord. Oldk.* 1876, s. 274 f.; Montelius, *Bidrag till kännedomen om Göteborgs och Bohusläns fornninnen och historia I*, s. 297 f., *Om tidsbestämning inom bronsåldern*, s. 25, 33.

dels den yngre järnålderns tidigaste skede, som motsvarar ungefär 4- och 500-talen af vår tideräkning och särskildt har att uppvisa talrika guldkatter, dels hela den yngre bronsåldern (ca 1000—500 f. Kr.). Under de två sistnämnda perioderna står emellertid den kolossala rikedomens på präktiga depottfynd i en slående motsats till de ytterst torftiga grafvynden.¹ Man har tydligen under dessa tidsskeden varit mera försämlig än under andra i fråga om plikten för de efterlevande att utrusta en död i hans graf med hvarje-handa förnödenheter och klenoder, som han ansågs behöfva i det kommande lifvet lika väl som i detta. Den förmodan synes ju då ligga ganska nära till hands, att man under dessa skeden af brist på pietet mot de döda ofta företog sig att själf sörja för, att man ej skulle inträda tomhändt i det andra lifvet, och för detta ändamål gräfvde ned hvad man ville få med sig. Ett visst stöd för denna uppfattning torde man kunna hämta just af ett ställe i den ofvannämnda sagan om Egil Skallagrimsson. Vi sågo, att Skallagrim af förbittring öfver sin sons snålhet drefs att nedandölja sina skatter. När sedan hans begrafning omtalas, heter det, att han lades i högen med sin häst, sina vapen och sina smedswerktyg (han var en ovanligt skieklig smed); men, tillägger sagans författare med tydlig ironi, »icke är det nämndt, att något löst gods (d. v. s. silfver och andra dyrbarheter) blifvit lagdt i högen med honom; det var naturligtvis icke att vänta af den snåle Egil.»²

Det anförda utgör ett exempel på, huru vi ur vår egen tids folkliga sedvänjor, föreställningar och traditioner kunna hämta goda bidrag till kunskapen om våra hedniska förfäders åskådningssätt, hvartill källorna ju eljest flyta mycket sparsamt, under det de år-

¹ Under vikingatiden är denna motsats blott i viss mån framträdande.

² Den här framställda förklaringen torde dock icke få tillämpas på *alla* skattfynd från den yngre bronsåldern. Man har nämligen på sista tiden börjat komma underfund med, att somliga mossfynd från denna period ursprungligen ej blifvit nedlagda i ett träsk eller en sjö, som sedan växt igen till mosse, utan varit *utlagda* på en redan tämligen fast mossyta, som sedan under århundradenas lopp växt öfver föremålen, eller på fast mark, som senare blifvit mosse. *Dessa* fynd, som ofta bestå af endast ett slags föremål (två hängkärl, två halsringar, två lurar o. s. v.), äro sannolikast att uppfatta såsom *offer* till gudarne. Se härom Müller, *För Oldtid* s. 587 f.

ligen massvis finna fornsakerna rätt studerade gifva oss allt rikligare upplysningar om forntidens materiella kultur. Och dessa fornsaker förlora föga på, om de uppgrävas i år eller om 50 år, men de rester af urgamla tiders lifsåskådning, som ännu kunna finnas kvar i våra bygder i form af vidskepelse, skroock och egendomliga bruk, de dö ut mer och mer år efter år, allt eftersom upplysningen stiger. Och det är ju en god sak, att de dö, dessa minnen från mörkare tider, men dessförinnan äro vi dock skyldiga att uppteekna dem till förvaring i människosläktets häfdeböcker, där vi och våra efterkommande skola läsa om, hurdana våra förfäder varit, och så söka mer och mer närma oss målet för ett af de sträfvanden, som äro djupast rotade i människohjärtat: att lära känna oss själfva.

Det lilla bidrag till vår forntida kulturhistoria, hvars offentliggörande varit ändamålet med denna uppsats, har, såsom redan antydts, jämte många andra förnminnen, både föremål och traditioner,¹ räddats från glömska och förgängelse genom den nitiska och oegennyttiga verksamheten hos några män i en af vårt lands mest aflägsna och vanlottade bygder: de ha helt och hållet af egen drift, af kärlek till sin gamla fosterbygd sammanslutit sig för att bevara och hedra de minnen de ha kvar efter sina förfäder; jag tycker detta är en del af fjärde budets, yttrade en af föreningens ledare.

Det finnes anledning hoppas, att Vestra Herjeådalens Fornminnesförenings medlemmar skola företaga sig att suarast möjligt hopsamla hvad som ännu finnes kvar af »folklore» i deras hembygd.² Utan tvifvel är det ofantligt mycket lättare för en bygds innevånare själfva att företaga sådana samlingar, än hvad det vore för en främmande, om ock aldrig så väl utbildad forskare, som reste dit för ändamålet. En sådan är alltid utsatt för att mötas med blyghet eller misstro, kanske mest just af de personer, som ha mest att meddela, och som däremot för en gammal bekant och socknebo säkert gärna skulle öppna sin språklåda och sitt minnes skatter.

Det vore därför högeligen önskligt, att man öfverallt i Sveriges bygder socknevis eller häradsvis följde det om ideel lyftning och fosterlandskärlek vittnande exempel, som Fnnäsdalen varit den första att gifva, att man bildade små bygdeföreningar för fornmin-

¹ Jämför lektor Olssons uppsats i detta häfte.

² Ett par insända profbitar meddelas nedan under II.

nenas vård och särskildt för uppsamlande och antecknande af alla gamla sägner och sagor, skroek och vidskepelse, seder och bruk vid högtider och fester m. m. dyl. Det synes, som om vårt lands folkskollärarekår skulle vara särskildt ägnad att härvidlag blifva ledarne.

För de större, redan befintliga fornminnesföreningarna i de olika landskapen och den Svenska Fornminnesföreningen vore väl uppgiften i detta arbete hufvudsakligen att väcka impulser,¹ till-handagå med råd och upplysningar och slutligen, men ej minst viktigt, att i sina skrifter offentliggöra de insamlade uppgifterna efter vederbörlig granskning och sofring.

II. Tvänne folksägner från Funäsdalen.

Följande två sägner äro upptecknade och insända af hrr Fundin och Dalsten i Funäsdalen. Den senare har sökt återgifva sin berättelse på ortens dialekt, så vidt som detta i vanlig skrift låtit sig göra.

Ett frikostigt drag af skogkärningen.

Det var en gång ett par Fundalingar, som voro på tjäderlek och fiske vid de s. k. fågeltjärnarne. De hade kommit dit en dag och hunnit förfärdiga en riskoja åt sig; så blef det mörkt, och då beslöto de göra upp eld och laga till kvällsmaten för att sedan gå till kojs. När de så sutto vid brasan och samspråkade om följande dagens företag och undrade, om det kunde finnas älg på den trakten, tog den ene af dem upp snushornet och snusade själf samt skakade några korn snus på kamratens framsträckta hand. Då fingo de också se en hand inkomma genom kojans risvägg, med afvigsidan uppåt, och som Fundalingen trodde det var en tredje fångstman, som kommit till stället, skakade han också några snuskorn på denna okända hands afvigside; handen drogs tillbaka, hvar-

¹ Jämför det upprop i denna riktning, som Svenska Fornminnesföreningen intagit i sin årsberättelse för år 1896 (medföljande 28:nde häftet af denna tidskrift).

efter de hörde ett uysande utanför kojau samt ett buller. De togo nu fatt på sina flintlåsbössor och hoppade ut; och då stodo två präktiga älgar straxt invid kojau. De skötos, och så hörde jägarne en röst som af en bortspringande person: »där ha ni betaldt för snustobaken jag fick i jäns». Det var det tacksamma skogsräets röst.

Hvö 'n far tålå om fårr oss om kvældæn.

Dä va'n gång dæ jä va sta å skull sjötö tedör¹ oppi änjlesia. Dä va'n torsdaskväld om vårn i mesåmmårsti'n², så dä va no jöst³ nog om nett'n⁴. Mänj ælldär ha jä sjett så myttjy tedör nön gång sôm jä såg den gånjen itt; dôm for å flaksæ ömkreng mä i storä hopæ å jä frestæ å skull sjötö, mänj dä va ælldär varldt tä å frestän gång. Änj datt flinta tu hånä, änj bles fångkrutä bolt å änj va dä nå ænji sôm va i olag. Dä va tus'n slut dæ bössja villdä tä eld, å då fårsto jä no, dæ dä va nå trållytg på fierl att då. Åja jä plö no ha verr ntä fårr di får å, så jä va no van di fårrståss. Mänj 'n dan gånjen varlt jä rektött⁵ sint⁶, å dö kænj no begripä dæ jä gatt bli sinnju å nô jä skall sjå så myttjy storfuggäl⁷ å itt få nå tä dôm. Då to jä snöröxa⁸ tu belta å smæta⁹ i väg åt dôm. Mänj då skæ dö hælädö¹⁰ trin dä varlt fieltött¹¹. Dôm kâm borlt ællä tedöræn så ner sôm en sôu jä kastæ öxa övvi¹², hænj varlt kvær å iställä fårr tedöræn så sto dær e orejerle store lange skogtjäring. Gåmunäl å stygg å krokô va a, mänj ändå nådda mä huvvüä övvi de høgstö granæn. Å ho steg tä å nô strugdä¹³ på mä e fökæ¹⁴, manj så sætta hæen i sien å to tä å skrattä åt mä. Å ho skrattæ så dä sång å ga jenjö ti fjellôm, å jä varlt no redd jä å sættä hematt så forlt jä bälttä.

¹ tjäder. ² midsommartiden. ³ ljüst. ⁴ vätterna. ⁵ riktigt. ⁶ arg. ⁷ storfågel. ⁸ en liten yxa, som jägare alltid buru med sig i bältet. ⁹ slängde. ¹⁰ kraftord. ¹¹ färdigt. ¹² öfver. ¹³ stirrade. ¹⁴ en stund.

Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det menschliga arbetet.

AF

Oscar Montelius.

Vid ett naturforskaremöte¹ behöfver jag ej påminna om, att man vid naturens studium redan länge sökt utforska det inre sammanhang, som förbinder den ena formen, den ena arten med den andra. Men den frågan kan vid ett sådant möte förtjena en stunds uppmärksamhet, huruvida något dylikt gäller om det menschliga arbetets alster, om dessas olika former eller typer.

Hvad arten är för naturforskaren, det är nämligen typen för den förhistoriske fornforskaren, och den sistnämnde sätter — åtminstone här i Norden — ej längre till sin enda uppgift att beskrifva och jämföra fornsakerna från skilda länder och utforska lifvet i dessa trakter under flydda tider. Han söker numera att äfven spåra det inre sammanhang, som finnes mellan typerna, och visa, huru den ena typen, liksom den ena arten, utvecklats sig ur den andra. Vi kalla detta *typologi*.

Typologiska undersökningar börjades här i Sverige för ett par årtionden sedan af riksantikvarien Hildebrand och mig². Man har

¹ Denna uppsats är i hufvudsak öfverensstämmande med ett föredrag, som jag höll vid det 15:de Skandinaviska Naturforskaremötet i Stockholm, den 12 Juli 1898.

² Vid den arkeologiska kongressen i Bologna 1871 behandlade jag typologiskt yxorna utan skafthål (celterna) och omnämnde det typologiska sammanhanget mellan andra föremål af brons; *Compte rendu du Congrès international d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, Session à Bologne 1871* (Bologne 1873), sid. 292. — I Bronsåldern

oek, stundom med tvifvel om det berättigade i denna forskning, kallat den svensk typologi¹. Att sådana tvifvel äro ogrundade, torde det följande ådagalägga.

För att visa, hvad jag menar med en typologisk undersökning, skall jag nu redogöra för ett par utvecklingsserier.

Först för den, som bildas af bronsålderns yxor i Italien.

Vid den tid, då man i nämnda trakt först gjorde bekantskap med metaller, hade man stenyxor af den form, som fig. 1 visar.

i norra och mellersta Sverige, som är införd i tredje delen af *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, och hvars tryckning börjades år 1871, behandlade jag typologiskt nordiska spännan, kärl, svärd, knifvar m. m. af brons. — Ungefär samtidigt (1872 och följ. år) trycktes i fjerde delen af samma tidskrift Hildebrands för typologiens historia särdeles viktiga *Bidrag till spännens historia*. Han fäster där (sid. 41, not) uppmärksamheten på, att vi i fråga om det typologiska sammanhanget mellan de nordiska spännena oberoende af hvarandra, under det att han var på en längre resa och jag hemma, kommit till samma uppfattning. — I afhandlingen *Om den nordiska bronsålderns ornamantik*, i *Månadsbladet* 1881, s. 17 ff., redogör jag för ornamentens typologi. Santliga viktigare typer från Nordens bronsålder hafva sedan behandlats i mitt arbete *Om tidsbestämning inom bronsåldern*, i *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens handlingar*, 30:de delen (1885), s. 51—77. I *Compte rendu du Congrès de Stockholm 1874* har jag visat utvecklingen dels af flintyxorna (s. 238—251), dels af knifvar, sågar, spännan, bronskärl m. m. från Nordens bronsålder (s. 492—500), dels af bronsålderns svärdsfästen i olika länder (s. 882—923). I sjette delen af *Antiqv. tidskr. f. Sv.* (1880—82) har jag typologiskt behandlat *Spännan från bronsåldern och ur dem närmast utvecklade former*, en undersökning som sedan mera i detalj utförts i afseende på de italienska spännena i mitt arbete *La civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des métaux*, 1 (Stockholm 1895), pl. I—XXI. En mängd typologiska förhållanden under Nordens jernålder behandlas af mig i *Den nordiska jernålderns kronologi* i *Svenska Fornminnesfören:s tidskr.*, 9:de och 10:de banden, samt det äldre boningshusets typologi i samma tidskrift, 9:de bandet, s. 4 följ. — Viktiga typologiska undersökningar af doktor Salin äro: *Studier i ornamantik* (*Antiqv. tidskr. f. Sv.* 11:1), *Ornamentstudier* (*Upplands Fornminnesfören:s tidskr.*, 3:e bandet, s. 235 följ.) och *De nordiska guldbrakteatern* (*Antiqv. tidskr. f. Sv.*, 14:2). — Doeenten Ahngrens *Studien über norduropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte* (Stockholm 1897) äro äfven af vikt. — Utom Sverige hafva också i senare tid åtskilliga grupper typologiskt behandlats.

¹ S. Müller, *Mindre bidrag til den forhistoriske archaeologis methode*. I. *Den svenske typologi*. I *Årbøger f. nord. oldkyndighed* 1884, s. 162.

Bredsidorna äro flata eller svagt kullriga, smalsidorna så godt som parallela, så att eggen är föga bredare än banen. Infvudsakligen samma form återfinna vi hos de äldsta metallyxorna. De äro af koppar och hafva flata eller nästan flata bredsidor, nästan parallela smalsidor och en föga utsvängd egg (fig. 2). Snart fann man emellertid, att det nya materialet gjorde det möjligt att förfärdiga en yxa med bred egg, utan att hela yxan behöfde vara ungefär lika bred, hvilket senare varit nödvändigt, så länge man gjorde yxorna af sten. Om eggen kunde göras mycket bredare än det öfriga yxbladet, medförde detta den fördelen, att man sparade material, hvilket var af stor betydelse, då det gällde en så dyrbar metall, som kopparn i början var.

På detta sätt uppstod en sådan form som fig. 3 och 4. Dessa yxor äro fortfarande plana och hafva parallela smalsidor, men eggen är på den ena nära dubbelt och på den andra nära tre gånger så bred som banen. Originalen till dessa figurer äro af koppar, eller snarare af tennfattig brons; originalen till följande figurer äro af brons.

De ifrågavarande yxorna, hvilka sakna skafthål och således ej kunde skaffas på samma sätt som våra nu brukliga yxor, voro instreckna i den främre, klufna ändan af ett knäböjdt skaft, såsom fig. 5 visar. Om yxbladet ej var mycket starkt fastsurradt i skaftet, kunde det vid begagnandet vrida sig. För att förekomma detta, gjordes smalsidornas kanter något uppstående, hvilket var lätt att åstadkomma vid gjutningen af en metallyxa, men hvilket icke eller endast med svårighet och i mycket ringa mån hade kunnat ifrågakomma vid tillverkningen af en stenyxa.

I början äro dessa uppstående kanter mycket låga (fig. 6), småningom blifva de högre (fig. 7 och 8). Så länge de äro jämförelsevis låga, gå de från banen ända till eggen. Då de blifvit mycket höga (fig. 9), gjordes de vanligen ganska korta, emedan det åsyftade ändamålet dock uppnåddes, i synnerhet om de sålunda uppkomna »skaftlapparne», — såsom de af fornforskarne numera vanligen kallas, — böjdes om det klufna skaftets flikar.

På detta sätt hade man förebyggt, att yxan kunde vrida sig, men det var dock ej säkert, att den vid begagnandet satt alldeles orörligt i skaftet. Den kunde möjligen vid ett kraftigt hugg tränga djupare in i skaftet. För att hindra detta, gjordes afståndet mellan skaftlapparnes nedre kanter något mindre än det mellan deras öfre

Fig. 1. *Sten.* ¹/₂.

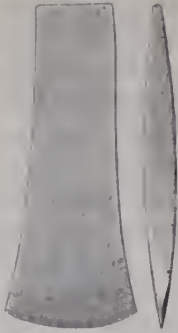

Fig. 2. *Koppar.* ¹/₂.

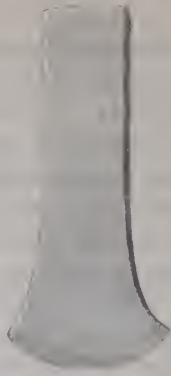

Fig. 3. *Koppar.* ¹/₂.

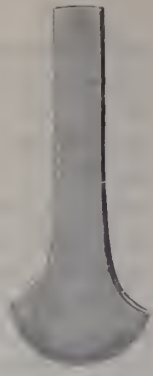

Fig. 4. *Koppar.* ¹/₂.

Fig. 5. *Brons och trä.* ¹/₄.

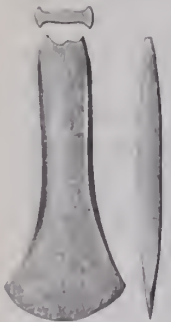

Fig. 6. *Brons.* ¹/₃.

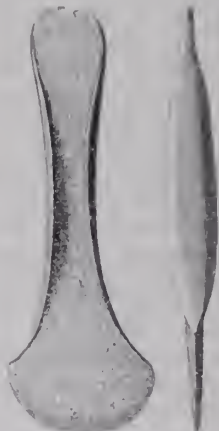

Fig. 7. *Brons.* ¹/₃.

Fig. 8. *Brons.* ¹/₃.

Fig. 1—8. *Yxor. Norra Italien.*

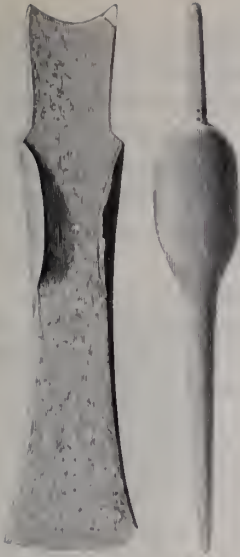

Fig. 9. Brons. $\frac{1}{4}$.

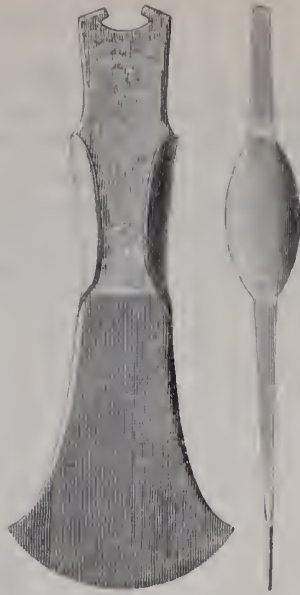

Fig. 10. Brons. $\frac{1}{3}$.

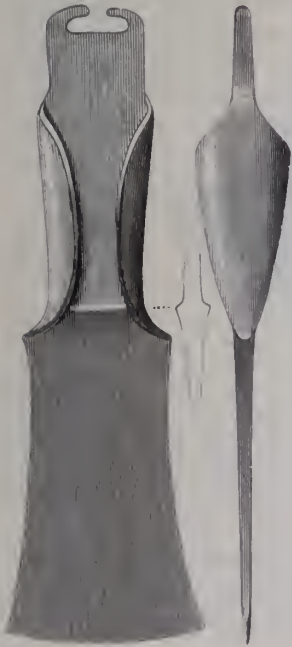

Fig. 11. Brons. $\frac{1}{2}$.

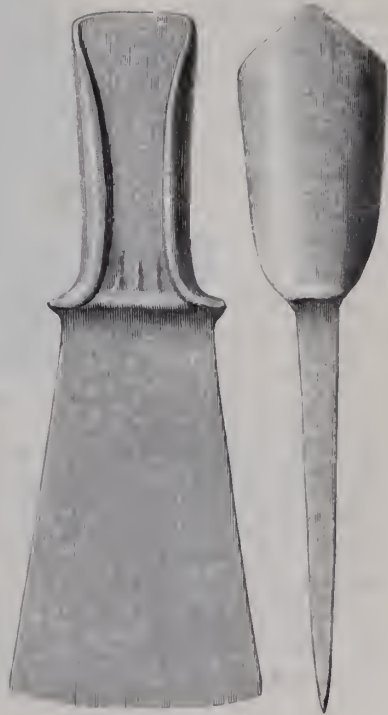

Fig. 12. Brons. $\frac{2}{3}$.

Fig. 9—12. Yxor. Norra Italien.

kanter, så som fig. 9 visar. Än bättre kunde man emellertid hindra yxbladets inträngande i skaftet, om man på det ställe, där det senares främre ända slutade, gjorde en liten afsats, så att yxan blef något tjockare omedelbart nedanför skaftets ända (fig. 10). Denna afsats blir snart allt tydligare framträdande, ehuru den bildar vinkel endast mot yxbladets öfre del, ej mot dess nedre del, hvilken nu göres något bredare än den öfre delen (fig. 11). Slut-

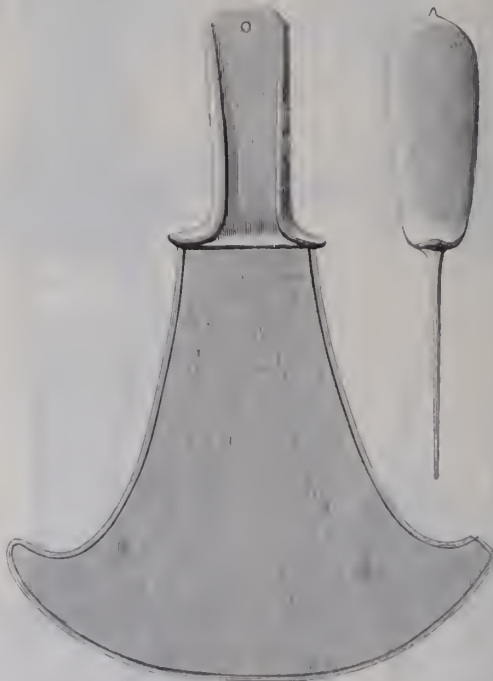

Fig. 13. Yxa. Brons. Norra Italien. ¹ 2.

ligen blir afsatsen så tydlig och kraftig som på fig. 12; den utgöres nu af en hög, rätlinig tvärrand, som bildar tydlig vinkel både mot yxans öfre och nedre del. Fig. 13 visar en dylik yxa med mycket bredt, vid eggen starkt utsvängdt blad, som är betydligt tunnare än det å fig. 12.

Då man jämför fig. 1 med fig. 13, kan man ej lätteligen se, att den senare formen utvecklats sig ur den förra, men då man studerar hela utvecklingsserien, finner man, att olikheten mellan hvart

och ett af de på hvarandra följande stadierna är ganska obetydlig; och härtill kommer, att det finnes en mängd mellanformer mellan de ofvan omtalade, ehuru jag af brist på utrymme ej kunnat här redogöra för dem.

Ett studium af bronsyxorna i många andra europeiska länder visar oss likartade förhållanden. Detta gäller äfven om Norden, där utvecklingen i detta afseende hufvudsakligen varit densamma som i Italien. Äfven här i Sverige hade man först kopparyxor, som voro af alldeles samma form som stenyxor, flata och jämbreda; sedan blefvo metallyxor — i början af tennfattig och sedan af tennrikare brons — bredare vid eggen, fingo upplöjda kanter, som i början voro mycket låga, men småningom blefvo högre, under det att yxbladet upptill blef mycket smalare än vid eggen¹. Slutligen gjorde man äfven här en hög, rätvinklig afsats för att hindra yxans inträngande i skaffet².

* * *

Andra intressanta serier bildas af dolkar och svärd af brons, liksom de af jeru, i synnerhet de hvilkas fästen äro af metall. Vid studiet af dessa vapens typologiska förhållanden böra vi undersöka icke blott klingans och fästets skiftande former, utan också de ornament som ofta ses på såväl den förra som det senare.

Såsom prof härpå kan jag anföra följande serie från Nordens äldre bronsålder.

Fig. 14 visar ett fäste af ett i Danmark funnet bronssvärd. Detta fäste är tydligen en efterbildning i brons af ett i trä, horn eller något dylikt material skuret fäste. Kafflen är åttkantig, hvilken form mycket lätt uppkommer, när man skär i trä eller horn, men är föga naturlig, när man gjuter i brons. Fästets nedre del är sådan, att den utan svårighet kunnat utföras af något organiskt ämne lika väl som af metall. På andra svärd af denna typ har fästets nedre del den form som fig. 17 visar: nederkanten är alldeles rak och bildar en rät linie, som är vinkelrät mot klingans midtlinie. På fig. 18, som visar motsvarande del af fästet fig. 14,

¹ Montelius, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, i *Archiv für Anthropologie*, 25:e bandet (Braunschweig 1898), sid. 452—463.

² Montelius, *Svenska fornsaker*, fig. 116 och 117.

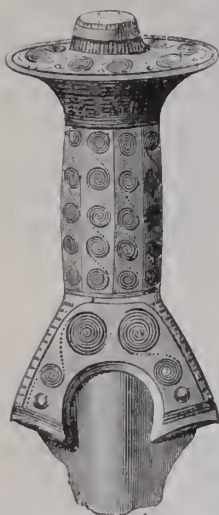

Fig. 14. 1/3.

Fig. 15. 1/2.

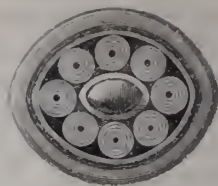

Fig. 16. 1/2.

Fig. 17.

Fig. 18.

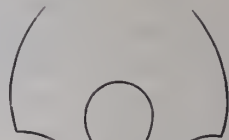

Fig. 19.

Fig. 20.

Fig. 21.

Fig. 22.

Fig. 23.

Fig. 14—23. Svärdsfästen af brons. Norden.

Fig. 24. 1/2.

Fig. 25. 1/2.

Fig. 26. 1/2.

Fig. 27—31. Ornament å fästernas knappar.

Fig. 24—31. Svärdsfästen af brons. Norden.

är nederkanten visserligen också rätlinig, men den bildar en tydlig vinkel mot nämnda midtlinje.

På det fig. 15 afbildade svärdet är nederkanten svagt böjd (fig. 19); denna böjning blir småningom allt starkare, hvarigenom å ömse sidor en djup bugt uppstår, och två mot midten riktade flikar bildas, som alltmera närma sig hvarandra, så att de slutligen mötas och växa tillsamman, omslutande en rundel eller oval (fig. 16, 24—26 och fig. 20—23). På fig. 25 se vi en grund skåra, hvilken ej på långt när går ned till klingans yta; den är ett minne af det mellanrum mellan spetsarne, som en gång fanns där.

Samtidigt med det, att fästets nederdel undergår den förändring vi nu följt, ändras äfven så väl kaffens och öfverdelens form som orneringen. Kaffen upphör snart att vara åttkantig; dess genomskärning blir bredt oval. Under det att den ursprungligen var helt och hållet af brons, göres den sedan ofta endast delvis af brons och för öfrigt af något annat ämne; slutligen, — ehuru först på ett senare stadium än det som representeras af fig. 26, — göres hela kaffen, åtminstone dess synliga del, af något organiskt ämne, hvilket naturligtvis i de flesta fall hunnit förstöras under den långa tid, som förflutit sedan svärdet förfärdigades.

Fästets öfversta del, knappen, är i början oval och blir sedan först mycket bredt oval och därefter rhombisk. De äkta spiraler (fig. 27), vanligen till antalet åtta, som pryda knappens öfveryta, förändras snart till falska spiraler (fig. 28), det vill säga till koncentriska kretsar, förenade med hvarandra genom svagt böjda linier, som gifva det hela ntseende af att vara en rad spiraler. Det dröjer sedan ej länge, innan dessa förbindande linier falla bort, och endast de koncentriska kretsarne återstå (fig. 29). Dessa, hvilka fortfarande äro åtta, blifva småningom allt enklare (fig. 30), till dess att endast en enda krets (fig. 31) återstår, hvilken slutligen ersättes af en liten grop (fig. 26).

Då här endast är fråga om att visa, hvad jag menar med typologisk ntveckling och typologiska serier, men ej att redogöra för alla typer och deras inbördes sammanhang, kan jag ej behandla de intressanta frågorna om klingorna till de svärd, hvilkas fästen vi betraktat, samt om de många andra serier af svärd och dolkar, som redan varit föremål för typologisk undersökning.

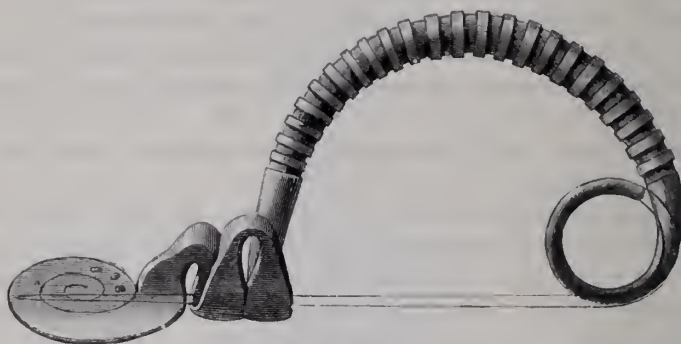
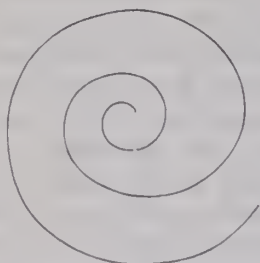
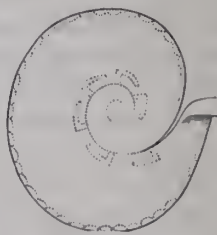
Af samma skäl och på grund af utrymmets knapphet kan jag ej heller här redogöra för de serier af knifvar och sågar från bronsåldern, samt af bronskärl och ringar från samma kulturperiod, hvilkas typologiska förhållanden blifvit undersökta. För flera sådana serier har jag på andra ställen redan lemnat redogörelse.

* * *

Typologiskt synnerligen »känsliga» och därför af stor vikt i nu förevarande afseende äro spännena eller »fibulorna», hvilka på en gång hade en praktisk uppgift och tjänade till prydnad. I vissa länder — såsom i Italien, Grekland, Ungarn och Norden — uppträdde de redan under bronsåldern, och deras ättlingar fortlevde under jernåldern samt öfverlefde mångenstädes kristendomens införande.

Såsom prof på de intressanta serier spännena bilda skall jag här anföra följande.

I Italien kan man urskilja flera serier af spännena från bronsåldern och den äldre jernåldern, hvilka serier hufvudsakligen löpa parallelt med hvarandra. Om en af dem få vi en föreställning genom fig. 32—38. Den äldsta formen är så godt som alldeles lik de »säkerhetsnålar» man nu begagnar. En lång smal nål är omböjd ungefär på midten, så att en liten spiral af ett eller två hvarf där bildas. Den mot spetsen motsatta ändan af nålen är, så som fig. 32 visar, hoprullad till en spiralskifva, sedan den omedelbart före denna skifvas början bildat ett slags knä, mot hvilket spetsen kan läggas, så att den där ligger säkert, och spännet ej kan öppna sig. Den först omtalade spiralen vid nålens midt — d. v. s. vid spännets bakre ända — verkar nämligen som en fjäder, hvilken med sin elasticitet trycker spetsen hårdt mot knät eller »nålhallaren». Andra spännena, hvilka för öfrigt äro alldeles lika fig. 32, sluta icke i en spiralskifva utan i en »hylsa», som bildar den »nålhallare», i hvilken spetsen hvilar; de likna således fullkomligt de nu vanliga »säkerhetsnålarna». Dessa, hvilka i vår tid uppfunnits af personer, som utan allt tvifvel icke haft någon känedom om de nu i fråga varande forntida spännena, visa oss, huru samma uppfinning kan på två vidt skilda tider göras, utan att den som på den senare tid-

Fig. 32. $\frac{2}{3}$ s.Fig. 33. $\frac{1}{4}$.Fig. 34. $\frac{1}{2}$.Fig. 35. $\frac{1}{2}$.Fig. 32—35. *Spännan af brons. Italien.*

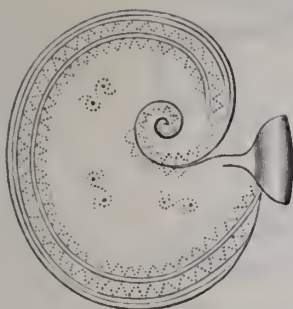

Fig. 36. 1/3.

Fig. 37. 2/3.

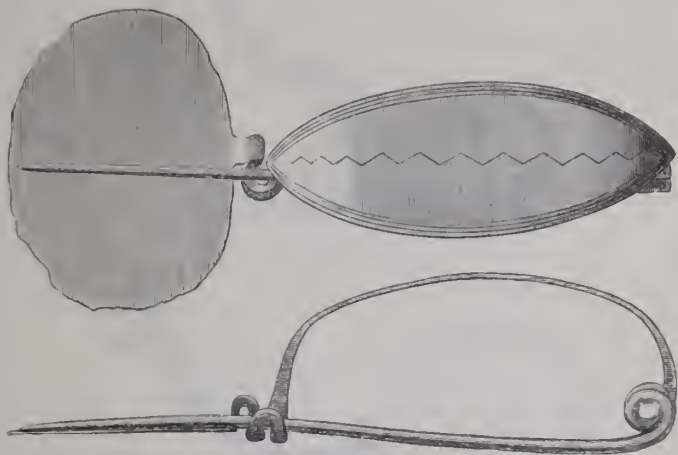

Fig. 38. 2/3.

Fig. 36—38. Spännen af brons. Italien.

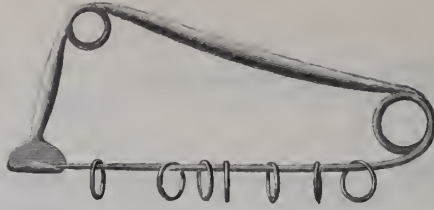
Fig. 39. $\frac{2}{3}$ s.Fig. 40. $\frac{1}{2}$ s.Fig. 41. $\frac{1}{2}$ s.Fig. 42. $\frac{1}{4}$ s.Fig. 39-42. *Spännan af brons. Italien.*

Fig. 43. ²/_s.

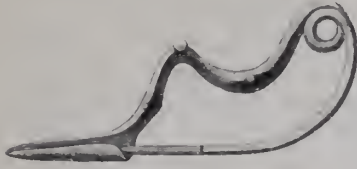

Fig. 44. ²/_s.

Fig. 45. ³/₄.

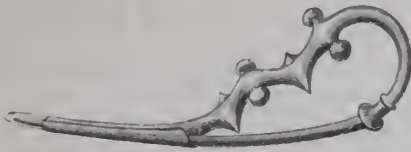

Fig. 46. ¹/_s.

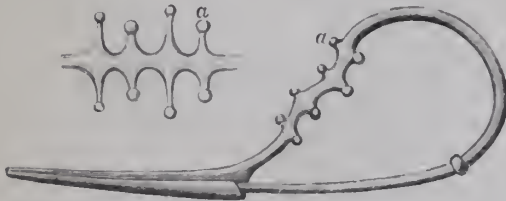

Fig. 43—46. *Spännen af brons. Italien.*

punkten gör denna uppfinnning haft någon aning om, att samma problem lång tid förut blifvit löst på alldeles samma sätt: ett förhållande, på hvilket man har äfven flera andra exempel.

Det fig. 32 afbildade spänne, som uppkom på nyss angifna sätt, kunde småningom undergå förändringar i flera hänseenden¹. Om vi först betrakta spiralskifvan, finna vi, att den ursprungligen är liten, bildad af den smala, trinda, i flera hvarf lagda ten, som utgör den omedelbara fortsättningen af den likaledes smala och trinda bågen. Småningom tilltager spiralskifvans diameter i storlek, därigenom att hvarje hvarf blir bredare. Den i början smala och trinda ten, som bildar skifvan, blir nämligen snart tillplattad och småningom bandformig, samt ökas sedan mer och mer i bredd (fig. 33 och 34). Hvarfvens antal ökas däremot icke, utan blifva i stället allt färre, under det att de yttre hvarfven, som i början voro lika de inre, erhålla betydligt större bredd än dessa. På detta sätt uppkomma sådana skifvor som de fig. 35 och 36 afbildade, på hvilka det yttersta hvarfvet är bredare än de andra tillsammans, hvilka alltmera krympa ihop. Stundom finner man, att spiralläggningsen delvis icke är verklig, utan skenbar, i det att den inre delen af spiralen endast är antydd genom en priekad linie. Småningom försvinner spiralläggningsen nästan helt och hållet, så att blott början däraf ses, såsom på fig. 37, och slutligen återstår ej något, som kunde anses för ett minne af spiralen, utan spännets främre del öfvergår i en alldeles slät skifva (fig. 38).

Äfven bågen undergår stora förändringar. I början kan man knappt tala om någon båge, emedan spännets öfre, synliga del — liksom på våra säkerhetsnålar — är nästan rak och parallel med nålen (fig. 32). För att bereda mera plats åt det tyg, genom hvilket spännets skulle stickas, gjordes emellertid denna öfre del snart bågformig, och i stället för att den ursprungligen var ungefär lika smal som nålen, blef den snart tjockare och bredare (fig. 33 och 38).

För att öka spännets elasticitet, hvarigenom nålens spets hölls säkrare kvar i nålhållaren, anbragte man ofta på bågens främre del en sådan spiralomböjning som den, hvilken från början funnits vid nålens början (fig. 39). Därigenom att bågens främre

¹ De nutida säkerhetsnålarna hafva funnits till så kort tid, att de ännu ej hunnit undergå större förändringar, hvilket sannolikt med tiden kommer att ske.

och bakre del böjdes så som fig. 40 och 41 visa, måste äfven nålen böjas för att lemna tillräcklig plats för tyget; nålhållaren, eller nålhylsan, blef samtidigt förlängd. Efter någon tid bortfaller emellertid den främre spiralomböjningen och ersättes af ett knä (fig. 42), hvilket snart får sådana hornliknande utsprång som fig. 43 visar, under det bågens så väl främre som bakre del blir bredare och å ömse sidor slutar i en spets. Efter någon tid försvinner äfven den bakre spiralomböjningen och ersättes likaledes af ett knä, hvilket får dylika, hornliknande utsprång som det främre knät (fig. 44). Slutligen blifva såväl alla dessa »horn» (fig. 45), som spetsarna midt på bågens bakre och främre del försedda med likadana runda knappar (fig. 46).

För utvecklingen af det italienska spännet för öfrigt har jag på annat ställe redogjort¹.

Sådana spännen som fig. 32 hafva i Norden under bronsåldern gifvit upphof åt spännen af en mycket liknande typ (fig. 47). Skillnaden är endast, att de italienska spänna äro gjorda i ett enda stycke, under det att nålen på de nordiska är gjord af ett särskildt stycke och rörlig kring bågens ena bas, hvilken för symmetriens skull bildar en dylik spiralskifva som den, mot hvilken nålens spets hvilat. De äldsta nordiska spiralskifvorna bildas, liksom de äldsta italienska, af en smal, trind ten, hoprullad i flera hvarf. Snart undergå dock skifvorna en förändring, emedan hvarfven äro hårdt rullade om hvarandra; tenen blir härigenom tillplattad från sidorna, så att den står på högkant. Ursprungligen voro alla hvarfven lika hvarandra; nu blir det yttersta hvarfvet tjockare än de inre och ofta prydt med tvärstreek, hvilket icke är fallet med de andra. Då skifvorna sedermera, i likhet med skifvorna på de italienska spänna, tilltaga i storlek, blifva hvarfven äfven här i Norden bandlika, i det den utplattade tenen nu ligger på bredsida, ej står på kant; det yttersta hvarfvet bibehåller emellertid sin trinda form och är tjockare än de öfriga samt prydt med snedtgående tvärstreek (fig. 50). De inre hvarfven växa småningom ihop till en slät skifva, och endast det yttersta, fortfarande tjocka och trinda hvarfvet är fritt (fig. 51). Slutligen växer äfven det sistnämnda ihop med de öfriga, så att hela skifvan bildas af ett enda stycke;

¹ Montelius, *Spännen från bronsåldern*, i *Antiqv. tidskr. f. Sv.*, 6:e delen, och *La civilisation primitive en Italie*.

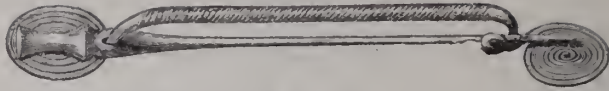
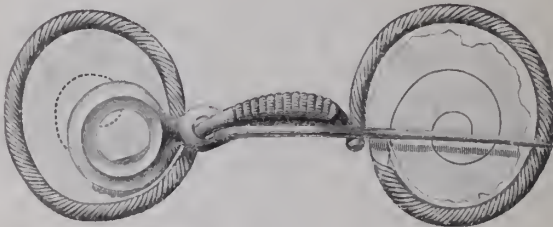
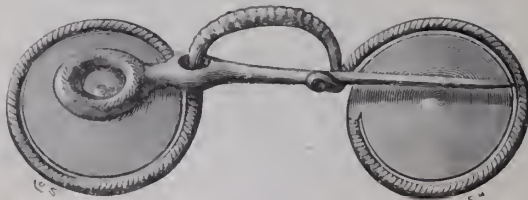
Fig. 47. $\frac{2}{3}$.Fig. 48. $\frac{1}{1}$.Fig. 49. $\frac{2}{3}$.Fig. 50. $\frac{1}{2}$.Fig. 51. $\frac{1}{2}$.

Fig. 47-51. Spännan af brons från bronsåldern. Norden.

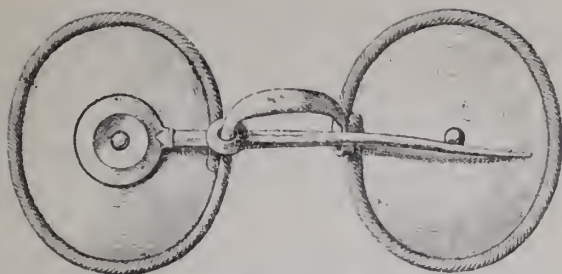

Fig. 52. 1/2.

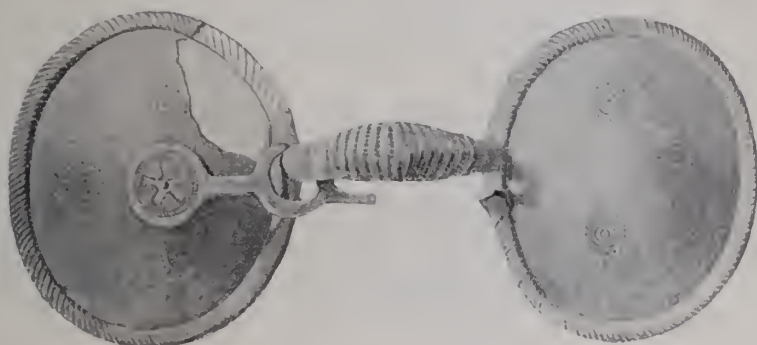

Fig. 53. 3/5.

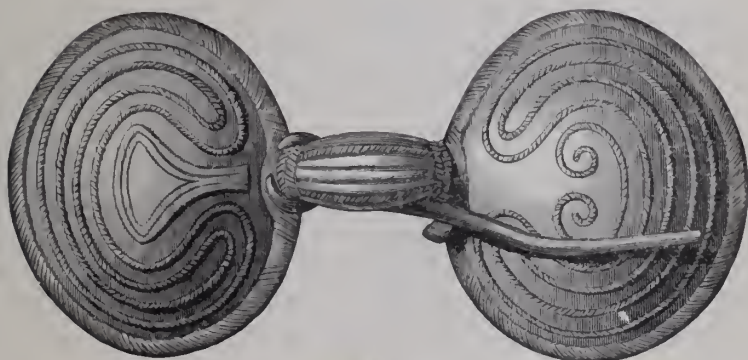

Fig. 54. 2/3.

Fig. 52—54. Spännan af brons från bronsåldern. Norden.

stndom ser man dock på en sådan skifva ett minne af den gamla spiralläggningen. emedan den af det förntvarande yttersta hvarfvvet bildade, tjoekare kantens ändrar ej mötas till en slutna krets (eller bred oval) utan gå förbi hvarandra (fig. 52). Äfven detta minne af spiralläggningen försvinner dock snart, och spännet slutar i skifvor, som i början äro flata (fig. 53) och vanligen sakna sirater, men småningom blifva hvälfda och prydda med upphöjda, gjutna ränder (fig. 54).

Bågen på de nordiska bronsåldersspännena förändrar sig också på hufvudsakligen samma sätt som bågen på de italienska spännena. I början är äfven på de nordiska spännena den öfre synliga delen nästan rak och parallel med nålen; men här, som i Italien, blir den snart bågformigt böjd (fig. 49). Ofta är denna båge prydd med tvärränder eller med tvärgående, mer eller mindre höga och breda åsar.

Äfven nålhufvudet undergår betydliga förändringar. På de äldsta nordiska spännena har det den form, som fig. 47 visar. Något senare får det formen af ett dubbelkors (fig. 48) och än senare blir det rundt, skifformigt. Någon gång ses på en sådan skifva ett dubbelkors inristadt: ett minne af nålhufvudets förra form. Det runda, skifformiga nålhufvudet har ofta ett större rundt hål i midten, hvarigenom det får form af en bred ring (fig. 49—52).

* * *

De hittills anförda exemplen äro hufvudsakligen hemtade från bronsåldern. Både från stenåldern och järnåldern, liksom från senare tid, kunna talrika andra exempel på märkliga typserier hemtas. Jag måste emellertid här inskränka mig till att endast antyda några få.

Den djurornamentik som fanns här i Norden under hednatidens sista del, är i typologiskt afseende synnerligen intressant. De djurbilder, som förekomma i denna ornamentik, voro i början jämförelsevis troget teeknade efter naturen, men blefvo småningom så förändrade och stilsierade, att man utan kändedom om hela utvecklingsserien — här är det fråga om ett slags »retrograd» utveckling — ej kan säga, hvilket djur som menas, knapt att det skall vara ett djur.

För att gifva ett exempel därpå meddelar jag här resultatet af doktor Salins undersökning om den typologiska utvecklingen af

ett ornamentsmotiv, djurhufvudet, som är af stor betydelse för känne-
domen om den nordiska ornamentiken vid och kort efter midten af
det första årtusendet efter Kristi födelse. Doktor Salin säger härom,
med afseende på de bekanta fynden från Vendel i Uppland¹:

»Fig. 55 återger den form, som måhända är den äldsta af det
fullt utbildade germanska djurhufvudet. Vi se här, att bakkdelen af
hufvudet är nästan halfeirkelformad, att ögat ligger i den framåt
öppna halfeirkeln, samt att det mot hufvudets framdel begränsas af
en eller flera bågböjda linier, att hufvudets mellanparti begränsas af
tvenne nästan parallela eller lindrigt konvergerande linier, samt
slutligen att munnen är öppen, bildad af tvenne ungefär lika stora
läppar. Anmärkas bör äfven, att näsvingen är särskildt markerad,
samt afskild från det öfriga hufvudet genom ett par parallela upp-
höjda linier. Andra samtida former för hufvudet måste jag här
förbigå. Den nu skildrade typen undergick förändringar, af hvilka
ett par äro af stor vikt. Man formade bakkdelen af hufvudet till
en halfeirkel eller mer och förlade ögat som en punkt in i denna
och tillslöt öppningen framåt med en eller flera ofta nästan raka
linier. Se fig. 56. Vidare utbytte man munnen mot en starkt böjd
fågelnäbb, och samtidigt bortföll hufvudets mellanparti helt och
hållet. Fig. 57, som är lånad från bilden på en brakteat, ger oss
en god föreställning om, hur ett dylikt hufvud tar sig ut.»

»De äldsta af de ornament ur Vendelfynden, som jag här vill
behandla, höra ej till den nu skildrade gruppen, utan till en något
senare, där det är ett annat hufvud och dess ättlingar, som dominera.
Fig. 58 och 59 gifva oss ett begrepp om detta. Antagligen har man
tänkt på ett örnhufvud eller måhända snarare på ett griphufvud.
Det karakteristiska för hufvudet är, att ögat bakåt stöter intill ett
vinkelböjdt band och på så sätt, att ögat ligger i själfva vinkeln.
Å de äldre exemplaren (fig. 58) begränsas ögat framåt af en eller
två bågböjda linier. Å de yngre af de nordiska exemplaren bildas
ögat cirkelrundt, se fig. 59. Hufvudets mellanparti har en mycket
karakteristisk form, i det att undersidan är nerdragen i en spets,
en detalj, som visar sig vara ovanligt seg, så att den hänger med
i det allra längsta. Munnen återges som en krokig fågelnäbb.»
De först beskrifna formerna, fig. 55—57, förekomma ganska allmänt

¹ Salin, *Ornamentstudier till belysning af några föremål ur Vendelfynden*,
i *Upplands Fornminnesförenings tidskrift*, 3:e bandet, sid. 241 följ.

i Norden, men däremot ytterst sällan i mellersta och södra Europa. Den senare typen, fig. 58 och 59, samt dess varianter äro däremot allmänna öfver hela det nordgermanska området.

Sedan dr. Salin därefter redogjort för några djurmotiv och visat, huru djurkropparna småningom förvandlas till smala linier, fortsätter han: »Af det ofvan sagda framgår, att den del af Vendelfynden, som representeras af här afbildade ornament, tillhör den sista delen af den för hela det nordgermanska området gemensamma ornamentiken. Man skulle kunna tro, att djurornamentiken därmed spelat ut sin rol, men så är ej förhållandet. Djurornamentiken tyckes hafva slagit för djupa rötter i de skandinaviska sinnena, för att den ännu skulle kunna dö ut. När djurgestalterna på nyss beskrifna sätt blifvit alldeles upplösta i ett linievirrvarr, inträdde en reaktion, om ock af temligen kort varaktighet, mot denna smakriktning. Äfven denna ornamentik är representerad i Vendelfynden. Man återgick till djurgestalter, som voro något lättare att uppfatta, ehuru äfven de onekligen för ett mindre uppöfvadt öga kunna förefalla ganska invecklade och svårbegripliga.»

Vid redogörelsen för denna ornamentik fäster han sig hufvudsakligen vid djurhufvudena, hvilkas fortsatta utveckling han skildrar på följande sätt: »För att vinna en bättre öfverblick, gå vi något tillbaka i tiden och fästa oss först vid djurhufvudet med i spetsig vinkel nerdragen underkäk (fig. 58 och 59). Vi ha redan redogjort för dessa och vilja här blott än en gång erinra om det vinkelböjda bandet och de olika lägen, det kunde intaga, än förlängdt endast uppåt, framemot nosen (fig. 60), än endast förlängdt nedåt (fig. 61). Någon gång kan det helt och hållet saknas såsom å fig. 62.»

»Munnen bildas också olika, som af fig. 60—63 visas, och man börjar insätta tänder i den, till en början endast i öfverkäken, se fig. 63. Alla dessa hufvuden torde vara ungefär samtida. Ett typologiskt senare stadium visar fig. 64, där man nedsänkt ytan å hufvudet mellan munnen och ögat. Tvenne upphöjda konturlinier blifva härigenom de enda, som beteckna formen af denna del af hufvudet. Vidare insätter man tänder äfven i underkäken (fig. 65); den spetsiga vinkeln å underkäken utlemmas (fig. 66). Genom dessa förändringar hade man så småningom danat ett hufvud, som har föga likhet med det ursprungliga. Ändrar man så äfven det vinkelböjda bandet kring ögat på ett förnt okänt sätt, ha vi ingenting kvar af den gamla formen. Detta inträffar äfven.»

»Det vinkelböjda bandet kring ögat kunde äfven hållas helt och hållet inom gränserna af hufvudets konturer. Ett band af den art som å fig. 60, 63 och 64 skulle då få det utseende, som fig. 67 visar, medan ett band sådant som å fig. 61, 65 och 66, därvid stannande å halfva vägen, skulle te sig såsom synes å fig. 68. Så vidt jag känner förhållandena, förekommer detta senare hufvud (fig. 68) endast inom Skandinavien.»

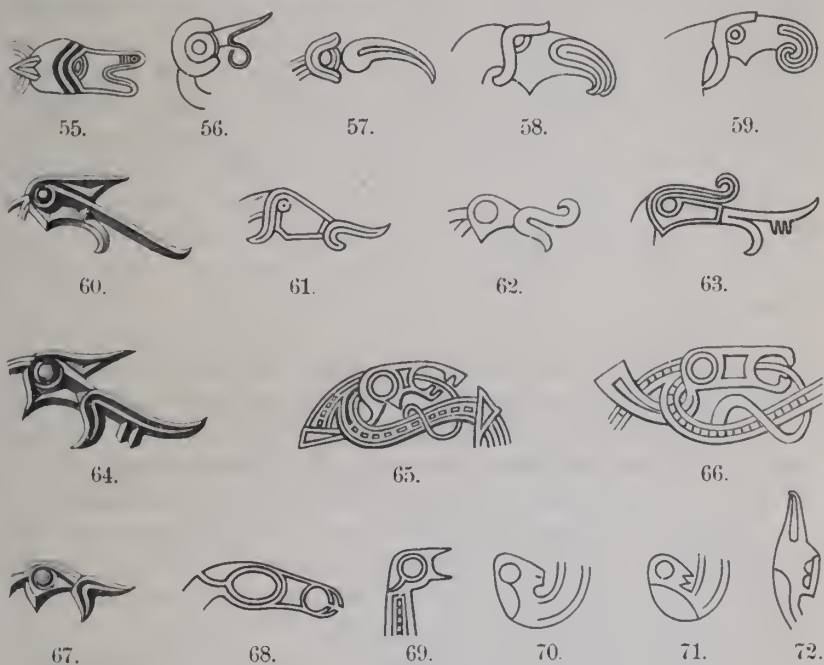

Fig. 55—72. Nordiska ornamentsmotiv (djurhufvud) från tiden omkring och kort efter midten af det första årtusendet efter Kr. föd.

»Men äfven denna nya form blef snart underkastad förändringar. Detta hufvud har onekligen ett svagt parti, nämligen det, som ligger mellan munnen och ögat, betecknad endast genom tveene konturlinier. När detta parti göres långt, och då vid djurbildernas flätning en del af ornamentet passerar öfver detta parti, är det lätt förklarligt, att man kunde glömma bort, att det underligt förmodade munpartiet hörde till hufvudet. Man betraktade förmodligen de närmast ögat kvarstående konturlinierna af hufvudets mellanparti

såsom mun, hvarigenom ett sådant hufvud uppkom, som fig. 69 visar. Vi återfinna nämligen här alldeles samma detaljer som å hufvudet fig. 68, fastän munpartiet alldeles saknas. Slarfvade man vid utförandet af ett dylikt hufvud, fick det ofta det utseende, som fig. 70 visar. Förfallet grep än mer omkring sig. Linien, som utgår från ögat och betecknar det ofta omtalade bandets gräns, missförstod man och flyttade den från ögat (fig. 71), och snart glömde man ögat, och därmed äro vi framme vid den något märkvärdiga form, som fig. 72 återger. Vi se här inskränningarna för munnen och linien, som rudimentärt betecknar bandet kring ögat. Den tupéartade utväxten, som står rakt upp i vädret, är ett tillfälligt bihang, som ej har något med hufvudets utveckling att göra. Möjligt är att detta hufvud äfven blifvit i någon mån påverkad af en annan form, hvilken vi här ej haft anledning att omtala. Denna inverkan skulle förklara, hur ögat alldeles blifvit aflägsnad.»

* * *

Ornamentikens och konstens historia har många andra lika märkliga typerier att uppvisa. Särskildt vill jag påminna om, huru den berömda danske konsthistorikern Julius Lange¹ har uppvisat det joniska kapitälets utveckling ur egyptiska förebilder och ytterst ur den i Egypten såsom solsymbol heliga lotusblonnan.

Särskildt är byggnadskonstens historia rik på intressanta utvecklingsserier. Redan innan man kan tala om någon egentlig byggnads»konst», visar sig boningshusets utveckling vara ett tacksamt ämne för typologisk undersökning.

Ett annat område af kulturhistorien, där sådana undersökningar gifva lärrika resultat, är klädedrägtens. Såväl männens som kvinnornas dräkter hafva både i äldre och senaste tid undergått förändringar, som erbjöda ett rikt fält för typologisk forskning.

Från ännu ett annat område skall jag slutligen hemta ett exempel på en typserie, som torde hafva så mycket mera berättigade anspråk på uppmärksamhet, som den ifrågavarande utvecklingen tillhör allra senaste tid.

¹ Julius Lange, *Det joniske kapitales oprindelse og forhistorie. En studie i sammenlignende kunsthistorie*. I (danske) *Vidensk. Selsk. Skrifter*, 5:e række. Histor. og philosoph. afd., 5:e bind, II.

Då man började att för persontrafik använda jernvägar med lokomotiv, gjordes de för personbefordran afsedda jernvägsvagnarna naturligtvis lika de samma ändamål tjenande vagnar, »diligenserna», som man förut begagnat på landsvägarna, då man körde med hästar. Fig. 73 visar en af de jernvägsvagnar, som användes då den första jernbanan för persontrafik, den mellan Stockton och Darlington i England, öppnades år 1825. Vagnen har alldeles samma form som en diligens; den är lika fram och baktill, med en kuskbock på hvardera stället. Som diligenserna har den tre stora fönster på hvar sida: ett i midten, på dörren, mellan de två andra, som äro nedtill afrundade, så att alla tre fönstrens underkant bildar en båge, lik den som begränsar vagnen. Uppe på taket hade man plats för bagaget, alldeles som på diligenserna.

Snart insåg man fördelen af att hafva större vagnar. Man gjorde då sådana med tre kupéer (fig. 74), men hvar kupé för sig betraktad är fortfarande alldeles lik den gamla diligensen, starkt buktig, såsom denna var, och begränsad af en båge, hvilken tydligt ses på vagnens bredsida. Den senare bildar emellertid nu en rätvinklig, eller nästan rätvinklig, firsiding. Fönstren äro lika dem på fig. 73. På taket ses ett galler, sådant som det diligenserna hade för bagagets skull.

Den fig. 75 afbildade vagnen för första klass, en af de första som rullade på de svenska statsbanorna, är nästan alldeles lik fig. 74, men dess bredsidor äro plana, utan de tre buktiga ytor, som på de äldre vagnarna betecknade de särskilda kupéerna; en list finnes emellertid kvar såsom ett minne af den gamla formen. Fönstren hafva ännu samma nedtill afrundade form som på diligenserna. På taket ses ej längre något galler; bagaget fördes i särskild vagn.

Fig. 76 visar en alldeles samtidig vagn med en och en half första-klass- och två andra-klass-kupéer. Den bågförmiga listen har försvunnit, men i första klassens kupéer hafva fönstren ännu sin rundade form.

På första klassens vagnar behöll man emellertid länge både den nämnda listen och fönstrens rundning. Ännu kan man på kontinentens jernvägar, liksom på några svenska banor, se en och annan sådan första-klass-vagn. Men på de allra flesta nu begagnade vagnar hafva dessa spår af den ursprungliga detaljens former, dessa »rudimenter», försvunnit.

En modern jernvägsvagn är alldeles rätvinkligt firsidig och fönstren likaså. Af den enkla diligensen har det blifvit en stor boggiévagn med en mängd kupéer, som bjuda på en bekvämlighet,

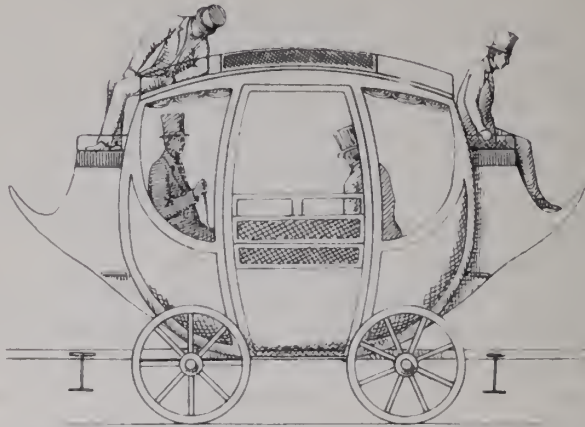

Fig. 73. England 1825 (den äldsta för persontrafik).

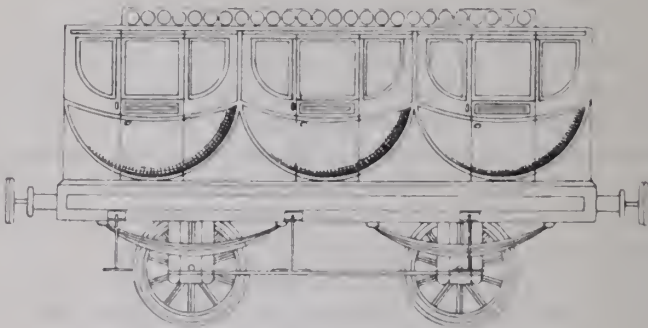

Fig. 74. Österrike 1840.

Fig. 73 och 74. Jernvägsvagnar.

hvarom diligensernas passagerare i början af detta århundrade inte kunde drömma. Eller rättare: af diligensen och den äldsta jernvägsvagnen med dess enda kupé har blifvit ett långt lyxtåg med många boggiévagnar, som alla stå i förbindelse med hvarandra, så

att man kan gå från den ena till den andra; ett hastigt framilande hotell, med sofrum, salonger och matsalar.

* * *

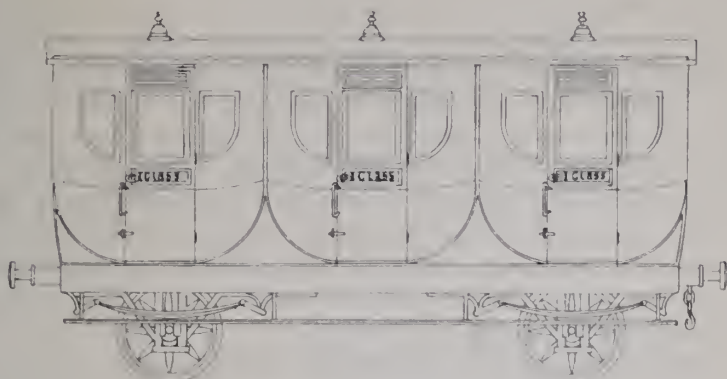

Fig. 75. Första klass.

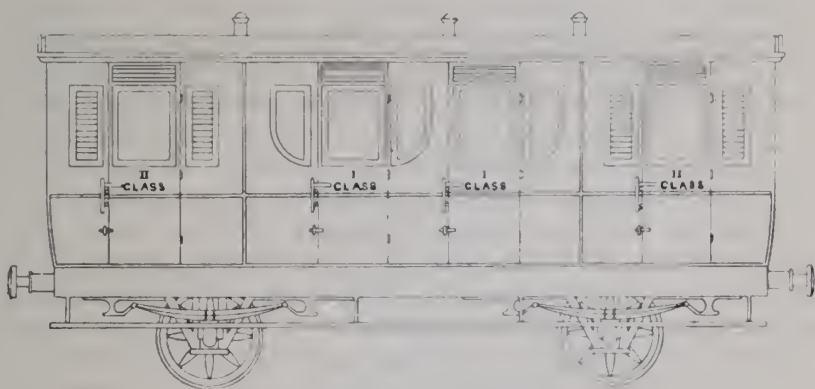

Fig. 76. Första och andra klass.

Fig. 75 och 76. Två af de äldsta för de svenska statsbanorna beställda jernvägs-vagnarna, gjorda i Tyskland kort efter midten af 1850-talet.

Inom den ena serien kan utvecklingen gå snabbare än inom den andra. En sådan i typologiskt afseende »känslig» serie bildas af sådana föremål, — såsom t. ex. »fibulor» (spännen), — hvilka lätteligen kunna undergå förändringar, emedan de hafva många

olika delar, som kunna vexla form; än känsligare blir en sådan serie, om föremålen tillika prydas af karakteristiska ornament, som kunna visa större eller mindre skiftningar. En dylik serie är icke endast i och för sig intressantare än en mindre känslig serie, utan ock af större betydelse för fornforskaren.

Men om således serierna äro hvarandra olika i afseende på »känslighet», hafva de däremot alla det gemensamt, att hvarje led i serien, hvarje länk i kedjan är mycket lik den närmaste länken. Ofta är likheten så stor, att det ovana ögat ej ser någon skillnad mellan två bredvid hvarandra ställda typer. Men den första och den sista länken i kedjan äro i de flesta fall hvarandra så olika, att den senare vid första ögonkastet ej synes kunna ega något samband med den förra, ehuru det vid närmare granskning visar sig, att den yngsta formen verkligen uppstått ur den äldsta genom en småningom försiggående utveckling.

Afståndet i tid mellan de former, som bilda de yttersta länkarna i kedjan, är också ofta ganska stor. Ju känsligare en serie är, desto större är emellertid antalet typer, som representera en viss tiderymd, t. ex. ett århundrade.

Vid hvarje typologisk undersökning är det naturligtvis nödvändigt att icke endast se till, huruvida länkarna passa i hvarandra; man måste också se efter, att deras inbördes ålder är riktigt uppfattad, så att inte det, som anses vara äldst, i sjelfva verket är det yngsta. Man får ej begå det stora misstaget, att den ända af kedjan, som man trott vara början, i sjelfva verket är slutet.

Lyckligtvis är det ingen svårighet att undgå ett sådant misstag, hvilket ju skulle göra hela undersökningen värdelös. I de flesta fall finnes det nämligen en form, som genom sin enkelhet och naturlighet, eller genom andra lätt i ögonen fallande egenskaper, visar sig vara den äldsta, vara den prototyp, ur hvilken de andra utvecklats. Det är visserligen sant, att äfven den yngsta formen i en sådan serie stundom kan synas vara ganska enkel, men en noggrann undersökning ådagalägger dock, att denna enkelhet endast är skenbar, ej så ursprunglig som den hvilken utmärker den äldsta.

En särskild uppmärksamhet förtjena vid en typologisk undersökning — liksom vid naturforskarens motsvarande undersökningar — de »rudimentära bildningarna»: delar af föremålet, hvilka ursprungligen haft en uppgift att fylla, men småningom upphört att

göra detta. Det gamla organet har, emedan det ej längre behöfves, krympt samman, så att det endast finnes kvar i en mer eller mindre förändrad gestalt. Sådana rudimentära bildningar, intressanta i och för sig, äro af stor vikt för utredandet af frågan, i hvilken riktning utvecklingen gått. Det är nämligen klart, att de föremål, på hvilka detta organ ännu är sådant, att det verkligen fyller en uppgift, måste vara äldre än de, på hvilka det ej är annat än ett rudiment.

I de allra flesta fall kan man således genom att endast taga de rent typologiska förhållandena i betraktande afgöra, hvilken form är den äldsta och hvilken den yngsta. I de få fall, där detta icke är möjligt, lemnas svaret af fyndförhållandena, hvilka man för öfrigt alltid bör med största möjliga noggrannhet söka utreda.

Om vi hafva två till samma land hörande serier, och om vi i hvardera serien kalla de olika typerna A, B, C, D, E o. s. v., i det A är den, som af inre, rent typologiska skäl måste anses vara äldst, så visar en granskning af de fynd, i hvilka typer från båda serierna äro representerade, om dessa senare äro riktigt uppställda. Härför fordras visserligen inte, att typen A i den ena serien skall visa sig vara samtidig med typen A i den andra serien, och att B i den förra skall vara samtidig med B i den senare, o. s. v., emedan det ju hvarken är sagdt, att båda serierna börjat vid alldeles samma tid, eller att den ena typen lefvat lika länge som den andra. Men fynden måste visa, att de båda serierna löpa parallelt med hvarandra. Härmed menar jag att, ifall t. ex. B i den ena serien är samtidig med A i den andra, bör C i den förra träffas tillsammans med A eller B i den andra, samt D i den förra träffas tillsammans med B eller C i den andra o. s. v.

Parallela med hvarandra äro således serier, som hafva följande utseende:

A	A
B	B
C	C
D	D
E	E

o. s. v.

eller	A	
	B	A
	C	
	D	B
	E	C
	F	D

Följande serier äro däremot icke parallela:

A	
B	B
C	A
D	E
E	D
F	C

De serier, som löpa parallelt med hvarandra, äro utan tvifvel riktiga. Men om ett par serier skulle visa sig icke vara parallela, så ådagalägger detta, att något fel vid deras uppställande blifvit begånget.

Vid typologiska undersökningar får man för öfrigt aldrig för-gäta, att utvecklingen ofta grenar sig, i det en typ kan gifva upphof åt två eller flera olika serier. En typserie kan därför ej alltid liknas vid ett träd utan grenar, en palm, som stiger upp i en rak linie; ofta bör den, liksom ett genealogiskt stamträd, liknas vid en grenrik ek.

Genom att i typologiskt afseende utreda och med hvarandra jämföra så många serier som möjligt, i det att alla kända fynd-förhållanden tagits i betraktande, har det varit mig möjligt att inom hvar och en af de tre stora förhistoriska kulturperioderna urskilja flera på hvarandra följande smärre perioder och sålunda erhålla en relativ kronologi. Härigenom hafva vi nu blifvit satta i stånd att bestämma så godt som alla typers inbördes ålder.

Men äfven för den absoluta kronologien — åldern uttryckt i århundraden före eller efter Kristi födelse — är den typologiska metoden af oskattbart värde. Så kan man med användande af denna metod få kännedom om icke blott den relativa utan äfven den absoluta åldern af en sådan typ, som aldrig anträffats tillsam-mans med andra fornsaker af känd ålder. På inre, typologiska grunder kunna vi nämligen, oberoende af fyndförhållandena, visa att typerna A, B, C, D och E hafva följt efter hvarandra i nu

nämnda ordning. I fall vi sedan af säkra fynd få upplysning om den absoluta åldern af A, C och E, så få vi också veta, huru gamla B och D äro, äfven om de två sistnämnda typerna aldrig hafva förekommit i något fynd tillsammans med andra saker. Vi kunna nu bestämma, till hvilken tid de höra, emedan B ju är yngre än A och äldre än C, samt D är yngre än C och äldre än E. Utan den typologiska metoden vore det däremot under de förhållanden, som jag förutsatt, icke möjligt att så noggrannt besvara den frågan, från hvilka århundraden B och D förskrifva sig.

För den förhistoriska fornforskaren äro således de typologiska undersökningarna af den allra största betydelse. De flesta typserier från forntiden äro också redan behandlade, och jag har härvid icke inskränkt mig till Norden, utan låtit undersökningen omfatta äfven alla andra europeiska länder samt de områden i Orienten, som under forntiden stodo i förbindelse med Europa. Detta är så mycket viktigare, som det ofta inträffat, att en till en serie hörande typ flyttats öfver från sitt hemland till ett annat land och där gifvit upphof till en ny serie, hvilken väl kan hafva mycket gemensamt med den förra, men i vissa afseenden skiljer sig från denna.

En jämförelse mellan Europa och Orienten i typologiskt afseende visar en vida större lifaktighet inom vår världsdel än i Österns länder. I Europa möter oss en formriktighet, en lifaktighet, en benägenhet för förändringar, — hvilka i de flesta fall inneburit i praktiska hänseenden viktiga förbättringar, — och i följd häraf en snabb utveckling, som bildar en märklig motsats mot Orientens förkärlek för att bibehålla de gamla formerna oförändrade. Formriktigheten uti Europa får endast en svag ersättning i materialets dyrbarhet uti Orienten. Denna motsats mellan Vesterlandet och Österlandet, som redan mycket tidigt framträder, och som sedan ständigt fortlefvat, står i nära samband med den märkliga olikhet mellan folkkarakteren i nämnda delar af världen, som varit af så stor betydelse för dessa folks hela utveckling och därför så bestämmande för deras historia och deras nuvarande förhållanden till hvarandra.

Att jag önskat på ett naturforskaremöte få tala om den typologiska metoden, beror emellertid ej så mycket på denna methods stora betydelse för fornforskaren, som inte mera därpå, att det för naturforskaren kan vara af intresse att se, huru vi dels i allmänhet använda samma metod som han, — i det vi samla så stort material

som möjligt och ordna det så, att resultaten omedelbart falla i ögonen, — dels i afseende på utvecklingsläran stå på en rent darwinistisk ståndpunkt. Att man i fråga om naturens alster kan följa den ena formens, den ena artens utveckling ur den andra, har ju, som vi alla veta, länge varit känt. Men först i senaste tid har man på det sätt, som jag nu visat, upptäckt, att en alldeles liknande utveckling verkligen också kan uppvisas i fråga om det menckliga arbetets alster. Detta bör så mycket mera intressera naturforskaren, som menniskan ju i och för sig, såsom naturprodukt betraktad, är föremål äfven för hans studier.

I sjelfva verket är det också något i högsta grad underbart, att menniskan vid sitt arbete skall vara underkastad en lagbunden utveckling. Är den menckliga friheten så inskränkt, att vi inte skulle kunna fritt bilda hvilka former vi önska? Äro vi tvungna att steg för steg gå från en form till en annan, endast föga afvikande?

Innan man närmare undersökt saken, vore man visserligen frestad att besvara dessa frågor med: nej. Men när man genom ett ingående studium blifvit förtrogen med de märckliga företeelser, som jag nu omtalat, finner man, att svaret måste blifva: ja. Utvecklingen kan gå fortare eller långsammare, men alltid är menniskan nödgad att vid sitt skapande af nya former följa den utvecklingens lag, som gäller för den öfriga naturen.

När vi på det sätt, som jag i det föregående antydt, granska de skiftande former, som det menckliga arbetets alster i skilda tider och i olika länder uppvisa, så finna vi, huru typerna låta ordna sig i märckvärddiga serier, huru den ena länken fogar sig i den andra, tills vi hafva långa, underbara kedjor.

Och göres en sådan kedja på rätt sätt af en erfaren hand, så blir den så stark, att vi med den kunna binda nya, säkra resultat till dem, som vi redan på andra vägar funnit.

Målningarna i Sorunda kyrka i Södertörn.

Af

Gustaf Upmark j:r.

Den nr flera synpunkter intressanta medeltidskyrkan i Sorunda socken af Stockholms län har under detta år undergått en genomgripande reparation. Mnrarna hafva både utan och innan omputsats, nya bänkar hafva insatts i kyrkan, centraluppvärmning anordnats o. s. v.

Redan tidigt i våras, när man var sysselsatt med aflägsnandet af den gamla putsen, upptäckte man spår af väggmålningar i det s. k. Bååtska grafkoret, och kyrkan besöktes då af D:r B. Salin såsom ombud för Kongl. Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademien. På initiativ af intendenten Upmark, som under sommaren besökte Sorunda, har kyrkan och särskildt det Bååtska grafkoret undersökts af fil. kandidaterna S. Ambrosiani och underteeknad G. Upmark på Vitterhetsakademiens bekostnad. Resultatet af denna undersökning, som redan i form af föredrag meddelats Svenska Fornminnesföreningen vid sammanträdet den 19 sisl. Okt., erbjuder åtskilligt af intresse.

Sedan ett yttre putslager medelst försiktig knäckning och skrapning aflägsnats, befinnos nämligen väggar och hvalf i det rätt anseuiga grafkoret öfvertäckta med målningar och ornament af medeltidskaraktär, men försedda med årtalet 1549, konstnärens signatur och uppgift om hvem som bekostat utförandet.

Det Bååtska grafkoret är en tillbyggnad på kyrkans södra sida öster om vapenhuset; man inkommer däri under en väldig rundbåge af tegel slagen i den ursprungliga södra yttermuren. Koret håller invändigt 11,5 meter i längd och 4,5 meter i bredd. Det täckes af tvänne hvalf; höjden från golfvet till spetsen af trans-

versalbågen emellan dessa är 8,2 meter, allt ganska ausenliga mått för att vara ett grafkor i en landskyrka. I södra väggen finnas tvänne höga spetsbågiga fönster, som äro intagna i den målade orneringen och således ej i senare tid upphuggna.

Så när som på större delen af den östra väggen och de östligaste delarna af den norra och den södra är grafkorets inre nu befriadt från det yttre täckande puts slagret. På de ofvan nämnda ytorna var putsen nämligen så tjock att kalken nästan utplånat färgerna, hvarjämte det var så godt som omöjligt att få den att släppa.

Väggarnas nedre del prydes rundt omkring af målade draperier af den vanliga typen framställda liksom upphängda på ringar. Ofvan dessa äro ytorna indelade i fyrkantiga fält i två rader öfver hvarandra. På den norra väggen finnas dessutom omedelbart under hvalfkapporna tvänne halfeirkelformiga fält. Hvarje fält begränsas nedtill af en tinnkransad murräcka, helt och hållet behandlad som dekorationsmotiv; upptill och vid sidorna af hvarje fält löper en list, med ett slags fiskblåsemotiv utförd med schablon i röd färg. Omedelbart under den öfre begränsande listen äro inskrifter anbragta, tolkande innehållet af den nedanför varande bilden. Dessas stilfulla gotiska minuskler utgöra äfven de ett prydligt ornament.

Hvalfven äro enkla korshvalf, det vestra med fyra stora kappor, det östra med fyra större och fyra mindre kappor, de senare prydda med rankornament i blågrått. Hvalfribborna äro dekorerade med tvärband i grönt, svartbrunt och hvitt, rosetterna med ett slags solar i samma färger.

Målningarna i hvalfven framställa *Kristi himmelfärd*, *den helige andes utgjutelse* och *den yttersta domen*, alla i traditionell medeltidsstil, samt några gammaltestamentliga händelser, *Kains och Abels offer*, *kopparornens upphöjande* och *Isaks offer*, hvilka ju under medeltiden ansågos förebilda Kristi offer. Slutligen finnas där också fyra profeter, *Jeremias*, *Hosca?* *Sakarja* och *Habakuk*, omgifna af bibelspråk hemtade ur deras böcker.

De bilder, som fylla de två ofvan nämnda halfeirkelformiga fälten på norra väggen närmast under hvalfven, torde kunna betraktas som en fortsättning af framställningen af den yttersta domen. Den ena målar nämligen *helvetets fasor* med grinande djäflar och eldsprutande gap; den andra, endast ofullständigt bibehållen, möjligen *paradisets härlighet*.

I väggarnas bilder framställas lösryckta seener ur Frälsarens lif, särskildt sådana, som enligt det medeltida åskådningssättet ådagalade hans gudomliga ursprung. I den öfre raden finnas seener ur *Kristi lidandes historia*; serien börjar med en framställning af *Kristus gråtande öfver Jerusalem* och fortgår sedan från venster till höger med *Kristus i örtagården*, *Kristus förrådes genom Judas' kyss*, *Kristus inför Hannas*, *Kristus gisslas*, *Kristus törnekrönes*. Nästa bild är skadad och till större delen ej aftäckt, men framställer tydligen *Kristus bärande sitt kors*. Denna serie afslutas med en framställning af seenen på Golgata, *Kristus korsfäst* mellan de tvänne röfvarne. Den nedre bildraden på väggarna framställer *underverken: tio spetsiska botas*, *Kristus utdrifver en oren ande*, *Kristus uppväcker en död, den lame botas på sabbaten*, *Kristus talar till sina lärjungar, den kananeiska kvinnans dotter botas* och *en kvinna botas för blodgång*.

I alla dessa bibliska seener gå samma typer igen. Kristus framställes som en medelålders man med svart, i loekar fallande hår, hög panna och smalt svart skägg samt är alltid iklädd en fot-sid, hvit klädnad med rika veck. Apostlarna hafva liknande fot-sida dräkter af vexlande färg och äro liksom Kristus utan hufvudbonader. Öfriga i bilderna förekommande figurer äro framställda i dräkter, som brukades på konstnärens tid. Så t. ex. är öfversteprästen Hannas framställd ungefär som Gustaf Vasa eller någon annan 1500-talsfurste. Han är iklädd en elegant barett, en kort hvit kappa med puffärmar och åtsittande benkläder. Präktiga typer från sin samtid har konstnären framställt t. ex. i bilden med kopparormen, ärevördiga gubbar i vida, till knäet räckande kappor och bredskyggiga hattar eller yngre män i korta lifroekar och mjuka filtmössor. Knektarna hafva färgrika roekar och stormhattar af järn samt äro beväpnade med hillebarder.

Den enda profanbilden i grafkoret finnes på norra väggens nedre östra del och framställer *lyckans hjul* (fig. 1). Endast två af de vanliga fyra figurerna äro tydliga, den nppåttfarande och den som nått höjden och sitter med penningeskrinet i handen. Isynnerhet den förre är intressant, rätt bra tecknad och med ledig hållning. Dräkterna äro äfven här 1500-talets med kort lifrock, trnbbiga skodon och mjuk filtmössa, under hvilken håret faller fram i loekar öfver öronen. Inskriften vid denna bild lyder:

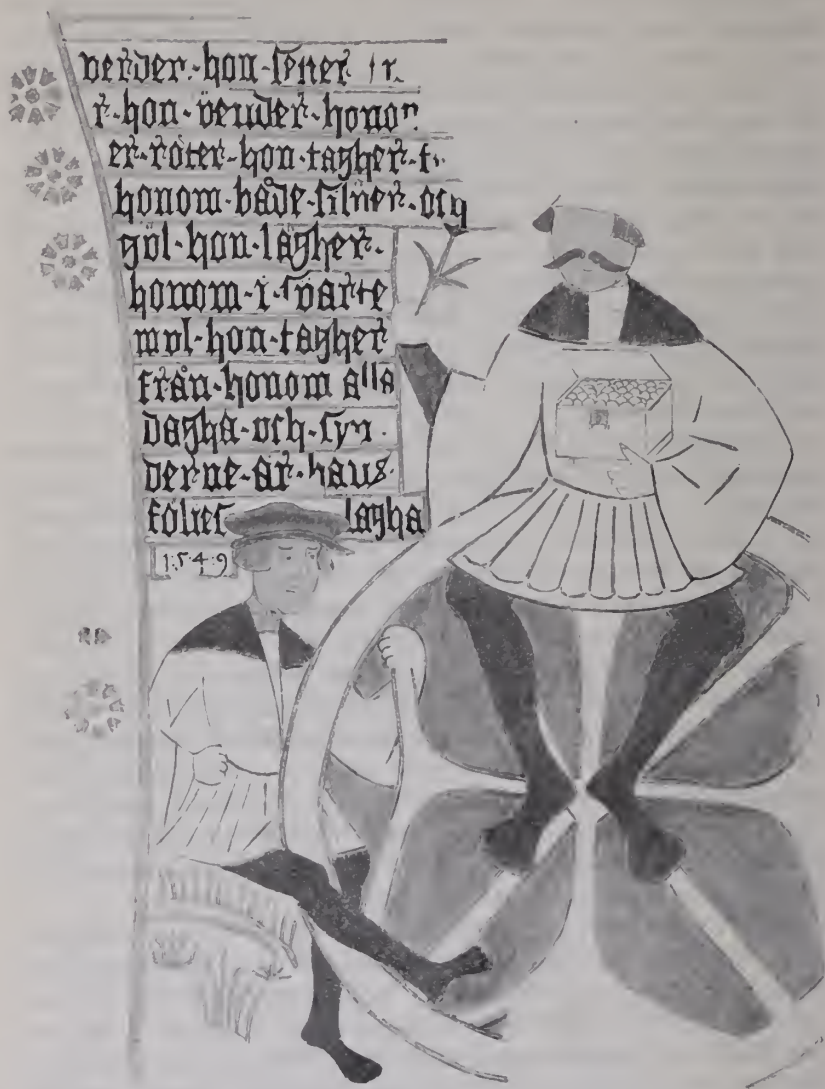

Fig. 1.

Ûerden hon setter m . . . r hon üender honom . . . er röter hon tagher fr(ån) honom både silüer och gül hon lägher honom i süarte müel hon tagher från honom alla dagha och synderne är hans fölicslagha. 1549.

Årtalet får väl betraktas som afslutningsår för arbetet; om man befänter att målningarna i hufvudsak ega medeltidskaraktär, måste detta år, 1549, anses såsom mycket sent. Soruudamålningarna äro också de yngsta alstren af den döende medeltidskonsten i vårt land; upptäckten af dem och deras datering kan sålunda sägas bilda epok i den svenska konsthistorien, då därigenom bevisats att medeltidens konst lefvat kvar ett tiotal år längre än man förut med bestämdhet kunnat påstå. Dessutom är ju 1500-talets midt fattig på konstnärliga minnesmärken i allmänhet och målningar isynnerhet.

Ofvänför denna inskrift läses i något större typer: *urian olofson dene kor målat hafver boman i üäle härade*. Någon betydande konstnär synes denne för öfrigt okände *Urian (Göran) Olofson* ej hafva varit, men han är en rutinerad tecknare, som rätt väl förstår att gruppera sina figurer, göra ett helt af den seen han vill framställa, och han saknar ej ansatser till att uttrycka ett psykologiskt innehåll genom figurernas ställningar och ansiktsuttryck. I framställningen af Kristus inför Hannas (*christus ad annam ducitur*) t. ex. lägga vi märke till den undergifvet resignerade ställningen och uttrycket i Frälsarens ansikte, öfversteprästens förnäma åtbörd, den ondskefulla blicken och lifligheten i rörelser hos den judiske anklagaren samt vaktknektarnas soldatiskt passiva, strama hållning (fig 2). Folkhopen, som står bakom Moses vid kopparormens upphöjande, erbjuder också en mängd dylika smådrag, som visa konstnärens försök att låta hufvudhandlingen återspeglas i bipersonernas hållning och ansikten. Männen vända hufvudena mot hvarandra och peka på den upphängda ormen; man tycker sig höra huru de uttala sin tro eller uisstro huruvida betraktandet af ormen skall hafva någon läkande inverkan.

Konstnärens färgskala är ej symnerligen rik, rödt, rödbrunt, blått, grönt, svart och brunt. Färgerna förekomma blott i en nyans och allt slags modellering genom skuggor och dagrar saknas. Teekningen af landskap i för- och bakgrunder är schematisk; marken täckes af stiliserade tufvor, den ena bakom den andra; träden äro magra och hänga med rötter och allt i luften.

I hjässan af den stora hvalfbågen i grafkorets norra vägg, genom hvilken man inkommer från kyrkan läses: *tetta är iåhan persons föraner* och på en annan rad: *tetta är fru kirstins fir aner*. Johan Persson var riksrådet *Johan Pedersson Bååt* till Fituna, Tidön, Häringe och Östana † 1574 och hans fru *Kirstin Tott*, hvilka tydligen äro de som bekostat pryndandet af koret, under hvilket de och deras efterkommande skulle hvila.

Bågen prydes för öfrigt af deras anvapen, fyra på hvarje sida, omslingrade af tvänne akantusrankor i lifliga färger. Vapensköldarna äro af en pryddig svängd form och föra följande vapen: på hans sida i ordning uppifrån *Bååt*, svart båt i blått fält, *Två ringar*,

Fig. 2.

gröna i svart fält, *Banér*, en spets från venster, och *Tre rosor*, hvita i blått fält. På hennes sida äro vapnen: *Tott*, fyrdelad sköld i hvitt och rödbrunt, *Ulf*, tillbakaseende, gråbrun i hvitt fält, *Hård*, brunt oxhufvud i hvitt fält, samt *Posse*, skansmur i blått fält.

Riksrådet Johan Pedersson och fru Kirstin tillhörde som synes rikets förnämsta ätter. Vapnet med två vingar fördes redan af Uplandslagmannen Birger Persson, den hel. Birgittas fader, Ture Jönsson Tre rosor var ett känt namn. Tottarna hade under den senare medeltiden spelat en framstående rol i fäderneslandets historia, och deras vapen jämte den tillbakaseende ulfven förekommer ofta i kyrkmålningar från denna tid.

Sorunda kyrka förvarar flera minnen af denna släkt. Så finnes en på trä målad längre rimmad dödsruna öfver Johan Pedersson, »den riddersmann», och en stor grafsten öfver hans fader, Peder Erlandsson, likaledes riksråd och † 1540. Enligt tidens sed äro äfven deras barn afbildade på grafstenen. Johan Pedersson var andre sonen; den äldste, *Erland*, var vid den tid målningarna i familjegrafkoret utfördes »kyrekiopräst i Sorunda och dog 1558. Han var församlingens *siste katolske och förste protestantiske herde*. I målningarna finnes också åtskilligt, som tyder på att ett protestantiskt åskådningssätt här haft inverkan.

Helgon förekomma blott på ett enda ställe nämligen i framställningen af yttersta domen, där de knäböja på ömse sidor om himlabågen på hvilken Kristus sitter; men denna tafla är målad helt och hållet efter medeltida förebilder (jfr. Biblia pauperum) och af en så monumental hållning att man väl ej ansåg sig kunna bryta mot traditionen. Madonnan förekommer ej heller, hvilket knappast kan förklaras annat än som en följd af oppositionen mot Mariakulten.

Vidare äro alla inskrifter öfver väggtafloerna visserligen på latin, men ej citat ur Vulgata, utan ett slags rubriker t. ex. *paraliticus sanatur sabbatho luce XIII* eller *christus steiit super ierusalem luce XIX*; de åtföljas också alltid af angifvande af det bibelställe, hvarom bilden handlar, något som ej torde hafva skett i katolsk tid. Inskrifterna i hvalfven äro däremot på svenska och så godt som ordagrauna citat ur den år 1541 utkomna Gustaf Vasas bibel. Så t. ex. när det vid bilden med kopparormen står: *herren sadhe til mose gör tigh en kopparorm och res honom up för et tekn huilkin som bittin är och sir uppå hånom han skal leffua*, så lyder stället i Gustaf Vasas bibel: *gör tigh en kopparorm och res honom up för itt tekn huilkin som bittin är och seer uppå honom han skal leffua*, etc.

Ehuru således Sorundamålningarna såsom helhet betraktade måste sägas tillhöra medeltiden, kan man likväl spåra drag, som tyda på en ny tid. Det nya yttrar sig ännu blott negativt, såsom uteslutande det som skarpast strider mot dess åskådningssätt.

Efter framknaeckningen af målningarna togos åtskilliga fotografier och utfördes ett stort antal afkalkeringar i färger direkt på muren; plåtar och kalker hafva öfverlemnats till Kongl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, hvilken, som sagdt, lemnat understöd till undersökningens verkställande.

Slutligen meddelas här samtliga inskrifter efter läsningar gjorda före restaureringens verkställande.

Östra hvalfvet: östra kappan: *ascensio christi marci ultimo*;
norra kappan: *här brenna adams sönnner deras tiend*;

vestra kappan: *herren sadhe til ieremia iach utkårade tigh til en profete för än tu fød var; hosea(?) men talet uppå israel barn skal vara likasåm sanden i hafüet*;

södra kappan: *missio spiritus sancti iohanc XIII*.

Vestra hvalfvet: östra kappan: *habaeue här står iach på min vakt oeh stigher på mit feste; saeharia herren hafüer vredh carit uppå edhra fädher*;

norra kappan: *herrens ängil sadhe til abraham kom inte tina hand vidh püten*;

vestra kappan: *i gån bårt i förbannade menniskior en erigh eldh skolen i lidha; i min velsignade barn i komen til migh oeh besitten riket som iagh edher låfvet hafver*;

södra kappan: *herren sadhe til mose gör tig en koparorm och res honom up för et tekn huilkin som bittin är oeh sir uppå hånom han skal lefua*.

Väggarna, öfre raden: Södra väggen: *iesus eiecit spiritum im-mundum luce XI; christus fleüit super icrusalem luce XIX; iesus orat ad mäiestatem mat XXVI*;

Vestra väggen: *iesus traditur osculo inde mathias XXVI; christus ad annam ducitur iohanes XVII*;

Norra väggen: *christus flagellatur math XXVII; iesus eoronatur math XXVII*;

Östra väggen: *den ene röüaren han fek nåder; christus erueifixus luce XXIII; den andre röüaren blef förd(ömd)*.

Väggarna, nedre raden: Södra väggen: *deem leprosi mundantur luce XVII; — — — matris a m — — susciat iecus luce — —; paralitiens sanatur sabbatho luce XIII*;

Vestra väggen: *christus loquitur discipuliis luce XVIII; flia mulieris ehananee euratur mathias XV*;

Norra väggen: *mulier a sanguinis fluxu sanata mathias 9*.

På den östra delen af den norra väggen finnes den ofvan meddelade signaturen oeh versen vid lyckans hjul. Den östra väggens nedre del är som nämndt ej blottad.

Solgodens yxa och Tors hammare.

Af

Oscar Montelius.

Den som i våra dagars Sverige går omkring i torpstugorna och samlar stensaker, gör klokare i att fråga efter, om man hittat några »åskviggas» eller »torviggas», än att fråga efter stenyxor. Att med det förra uttrycket menas just det som sökes, det vet man, men man föreställer sig vanligen, att »stenyxor» äro yxor, afsedda att hugga i sten med.

I Europas och de andra verldsdelarnes olika länder, i Brasilien lika väl som i Japan, är också den tro allmän bland folken, att de stenyxor, som hittas i jorden, och hvilkas rätta bruk man förgätit, äro »åskviggas», de vapen hvarmed åskans gud dödar sina fiender, då det för ögat ter sig som om de träffats af blixten.

Gå vi tillbaka till forntiden, så finna vi, att tron på stenyxornas egenskap att vara åskviggas var utbredd i Grekland redan för mer än 2,000 år sedan. Men vi finna äfven — och det står i närmaste förbindelse med det föregående — att yxan sedan urminnes tider varit både i Grekland och annorstädes betraktad som en symbol af åskans eller solens gud. Det visar sig nämligen snart, att åskans och solens gud ursprungligen varit en och densamma, ehuru man väl ej i forntiden så som i våra dagar rätt lärt sig förstå det nära samband, som verkligen finnes mellan åskan och solen.

Hos Indiens ariska folk finna vi en gud, hvars älsklingsvapen i striden med demonerna är åskviggen. Denna Rigvedas mest besjunge gnd är den oerhördt starke Indra, han som motsvarar germanernas Tor. Hans vapen var först »himmelsstenen», som en af urtidssmederna hvässat åt honom, således en yxa af sten. Sedan förfärdigades åt honom en vigg, som enligt några sånger var gjord

af ett hästhufvuds ben och i andra beskrifves som gjord af brons; rätteligen säges den vara af »ayas», samma ord som det latinska »æs», och ett ord som i den äldre indiska litteraturen betyder koppar eller brons, men i senare tid, sedan järnet blifvit känt, betecknar denna nya metall.

Att Indras yxa är blixten, framgår tydligt däraf, att en af Rigvedas hymner kallar blixten himmelens yxa.

De indiska myterna hafva att förfälja, huru ett slugt väsen förbrutit sitt hufvud till den konstnär, som smidt vigen åt Indra, men räddar det med list; de nordiska myterna berätta det samma om Loke och den dvärg, som smidt hammaren åt Tor. Liksom Tors är Indras moder Jorden. Liksom Tor åker Indra på en vagn, hvars hjul rulla genom rynden. Goda skäl tala för att Indras vagn enligt den äldsta föreställningen, liksom Tors, dragits af boekar. Enligt senare tiders tro drogs den af hästar, men dessa hästar knnde, liksom Tors boekar, sedan de slaktats och ätits upp, åter få lif igen.

Gudar med yxa i handen träffa vi äfven mångenstädes i vestra Asien.

En af de i det assyriska Nimruds ruiner upprädda basrelieferna visar en procession, i hvilken åtskilliga gudabilder bäras, alldeles såsom helgon-

Fig. 1. Gudabild med yxa och blytt. Basrelief, Niniveh.

bilderna i de katolska processionerna. En af dessa gudabilder från Niniveh (fig. 1) håller i den högra handen en yxa och i den venstra en åskstråle. Vi skulle måhända ej kunna med visshet säga, att denna såväl uppåt som nedåt tredelade figur föreställer ljungelden, om ej formen nästan oförändrad fortlevvat i grekernas konst.

Den yxa, som den assyriska guden bär i sin hand, är eneggad. De andra vestasiatiska gudarnas yxor hafva vanligen ingen bane, utan egg i båda ändar.

Nära Mylasa i Karien låg en ort, som hette Labranda, och i denna trakt dyrkades en gud, som af grekerne kallades Zevs La-

brandeus eller Zevs Stratios. På mynt från Mylasa ses han hållande i handen en dubbelyxa, en yxa med egg i båda ändar. Vi finna honom äfven afbildad med spjut och örn, båda vanliga attribut för solguden. På andra mynt, från sjelfva Labranda är guden framställd med blix och spjut, hvilket förhållande, då han annars bär yxa och spjut, lemna ett ytterligare bevis för det nära sambandet mellan yxa och blix.

En träbild af denna gud med dubbelyxa i den högra handen och ett spjut i den venstra är känd; både yxans och spjutets skaft voro så långa, att de nådde ända ned till marken.

Emedan ett syriskt ord labrys betyder yxa, har man satt detta ord i förbindelse med gudens namn. Detta kan måhända vara osäkert. Säkert är emellertid, att på Kreta dyrkades en gud under namnet Labrynthios, och man har, måhända ej utan skäl, antagit, att härur genom en lätt förklarlig omställning af ett par bokstäfver uppstått det välbekanta Labyrinthos.

Att dubbelyxan i Mindre Asien användes som ett arkitektoniskt ornament, står utan tvifvel i samband därmed att den var en orgammal religiös symbol.

I andra mindre-asiatiska och syriska städer än Labranda finna vi också en gud med dubbelyxa.

Så är förhållandet i Tarsos. Mynt från denna stad (fig. 2) visa oss huru guden håller i ena handen en sådan yxa. Liksom många andra syriska gudar är han afbildad stående på ett djur, i detta fall ett lejon. En grekisk författare lemna en kort antydning om en egendomlig ceremoni, i hvilken denna gud spelar hufvudrollen: på ett präktigt bål brändes, inför en oerhörd människomassa, gudens bild. I det första århundradet af vår tideräkning, då den nämnda författaren lefde, egde denna ceremoni rum endast hvar femte år. På grund af det man känner om liknande ceremonier på andra ställen är man berättigad antaga, att guden i äldre tid brändes hvarje år, och att man, sedan bälet slocknat, firade födelsen af en ny gud. Det är solens gud, som firas på detta sätt. Det är han, som hvarje år dör för att hvarje år åter uppstå. Man vet ej på hvilken årstid festen i Tarsos firades, men det synes mig sannolikast, att det var vid vårdagsjemningstid, vid samma kritiska tid i solens årliga lif, då den kristna kyrkan ännu firar uppståndelsens fest.

Fig. 2. Gudabild med yxa. Mynt. Tarsos.

En från den romerska tiden mycket bekant syrisk gud med dubbelyxa är den, som romarne kallade Jupiter Doliehenus efter staden Doliehe, nu Doluk, i Kommagene, den del af Syrien, som ligger mellan den vanliga Eufratöfvergången och berget Amanus.

Af stadens egna invånare kallades guden troligen Baal. Liksom guden i Tarsos är han afbildad stående på ett djur, i detta fall en tjur; i den högra handen håller han dubbelyxan och i den venstra blixten (fig. 3).

Fig. 3. *Jupiter Doliehenus.*
Bronsrelief. Ungern.

I midten af det andra århundradet efter Kristi födelse, vid hvilken tid dyrkan af många syriska gudar utbredde sig öfver det romerska riket, blef äfven Jupiter Doliehenus känd och dyrkad i olika trakter af kejsarriket. I Rom hade denna gud under den senare kejsartiden ett tempel på Aventin och ett på Esquilin. Dessutom träffa vi åt guden helgade inskrifter i rikets alla gränsprowinser, i Dacien och Pannonien, i Germanien och Britannien.

Hufvudsakligen är det soldater, som tillbedja honom, men äfven köpmän och andra från Syrien inflyttade personer.

Äfven på öarna vester om Mindre Asiens kust och i Grekland träffa vi dubbelyxan mycket tidigt som symbol; och då man kan se af hvilken gud den är symbol, visar det sig alltid vara solguden.

Vid Karneiros på Rhodos har man funnit en mycket gammal relief af

Fig. 4. *Gudabild med yxa och blix.* Basrelief, Rhodos.

bränd lera, bland hvars figurer ses en man med kortskaftad dubbelyxa i den ena och åskvigga i den andra handen (fig. 4). Reliefen är skadad, så att mannens hufvud och åskviggens öfre del numera icke äro synliga.

På Kreta och andra öar i det Ægeiska hafvet har man funnit dubbelyxor af brons, hvilkas egenskap af votivföremål är tydlig, emedan bladet är alldeles för tunt och vanligen också för litet för att kunna hafva tjänat till något verkligt bruk.

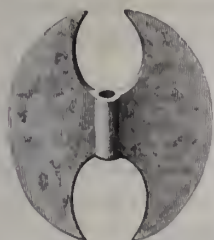

Fig. 5. *Votivyx*a af brons. Olympia.

Fig. 6. *Votivyx*a af brons. Olympia.

Så är ock fallet med de små dubbelyxor af tunn brons, som nuder de i vår tid företagna gräfvningarna vid Olympia i stort antal påträffats uti de djupaste lagren inom det sedan nrminnes tid åt solguden helgade området (fig. 5 och 6).

Ännu äldre äro de små dubbelyxor af tunt guld, som upptagits ur de rika konungagräfvarna inom Mykenæs borg och som förskrifva sig från midten af det andra årtusendet före Kr. föd. Att de äro votivyxor är tydligt i och för sig, det bekräftas också däraf att några af dessa yxor äro anbragta mellan hornen på små tjurhufvud af guldbleck (fig. 7). Ett ur en af Mykenægräfvarna upptaget större tjurhufvud bär mellan hornen, på pannan, en stor solliknande blomma; man vet att sådana blommor, ehrysanthemum, i vestra Asien varit och i Japan ännu äro symboler af solen.

I en af dessa Mykenægrafvar låg en skuren sten, framställande flera människor grupperade kring en skaftad, upprättstående dubbelyxa på ett sådant sätt, att seenen uppenbarligen har någon religiös betydelse.

Fig. 7. *Tjurhufvud med yxa af guld. Mykenæ.*

Fig. 8. *Trehammare. Grekiskt mynt.*

På grekiska lerkärl från senare hälften af det andra förkristna årtusendet förekommo stundom som ornament en skaftad dubbelyxa eller hammare. En sådan T-liknande figur ses ock på mindre-asiatiska mynt bredvid den stående eller sittande Zevs-Baal, samt på flera grekiska mynt. Många grekiska mynt hafva detta tecken tredubbelt, så som fig. 8 visar; och man har antagit, att härmed skulle betecknas den treenighet, som grekerna, möjligen i följd af inflytande från Orienten, tänkte sig i samband med Zevs.

Några mynt från Elis visa Zevs' hufvud på åtsidan och på framsidan den tredubbla T-liknande hammaren eller yxan; andra mynt från samma trakt visa Zevs' hufvud på åtsidan och på framsidan tre åskviggjar. Detta märkliga förhållande lemna ett nytt bevis för att yxan eller hammaren betecknade detsamma som åskstrålen. Det visar också huru man i Grekland under tidernas lopp öfvergick från den äldre symbolen, yxan eller hammaren, till den yngre, åskstrålen.

Hos grekerna, som hos andra folk, blef solguden småningom dyrkad under flera namn.

Apollo lär visserligen i äldre tid hafva framstälts med en dubbelyxa i handen, men Zevs bär i alla de bilder från Grekland, som vi hafva kvar af honom, åskstrålen i den välkända formen. Andra grekiska gudar hafva emellertid behållit dubbelyxan eller den därmed i konturen öfverensstämmande hammaren.

Fig. 9. *Hephaistos. Grekisk vasmålning.*

Den mest bekante af dem är Hephaistos, hvilken gud myten låter kort efter födelsen falla ned från himmelen; något tvifvel kan således ej finnas om, att han representerar blixten. Hephaistos är, som vi veta, ofta afbildad med en dubbelyxa eller hammare (fig. 9). En forskare, som i senaste tid behandlat frågan om denna gud sådan han visar sig i myterna och i konsten, säger: »Den himmelska elden, som Hephaistos representerar, kan ursprungligen icke hafva varit något annat än blixten. Först sedan man gjort bekantskap med metallarbetet, blef Hephaistos en gudomlig smed. Öfvergången kan utan svårighet förklaras genom den likhet, som fantasien lätt

finner mellan företeelserna i en smedja och vid ett åskväder, isynnerhet på en tid, då bearbetningen af metallerna ännu föreföll att vara något underbart, som endast genom högre väsendens ingripande blef möjligt. Det ligger ju nära till hands, att i blixterne se de sprakande guistorna från ässjan, att i åskslagen höra hammarens dånande fall mot städet och att uppfatta åskvädret sjelft som arbetet i en himmelsk smedja».

Äfven den thrakiska solguden Lykurgos bär dubbelyxan, och Herakles' klubba var måhända ursprungligen ett dylikt vapen, emedan Herakles sjelf är den till Grekland öfverflyttade orientaliska solguden, som ju i sitt hemland vanligen är framställd med en yxa.

Fig. 10. Figur på väggen af en stenåldersgraf. Champagne.

Att solens och åskans gud hos grekerna, liksom hos andra folk, egentligen tänktes vara en och densamma, finna vi bland annat af namnen på två af de fyra hästarna för Apollos vagn: det ena namnet betyder blix och det andra dunder. En forntida författare låter oss nämligen veta hvad solgudens hästar hette.

Samma föreställning, att solens och åskans gud äro en, träder oss ock till mötes i berättelsen om huru gallerna, då de hotade Delphi, blefvo bortskrämda af solguden Apollo med blix och dunder.

I Italien möta oss liknande förhållanden som i Grekland. Vulcanus med sin hammare är densamme som Hephaistos, och Herenles med sin klubba var också känd af romarne. Äfven i Italien träffa vi tidigt votivyxor och symboliska yxor.

Detta är också fallet i Europa norr om Alpena. I Gallien möta vi sådana symboler redan under stenåldern. Yxor med eller utan skaft äro inhuggna på många stenar, som bilda väggar eller tak i grafkammare från denna tid. En mennisko- eller väl rättare guda-bild med en yxa ses på väggen till en af de grottor, som i Champagne äro uthuggna i kritlagren (fig. 10). Oeh från den tid, då Gallien var romersk provins, hafva vi många afbildningar af en gud, som i sin hand håller en hammare med långt skaft (fig. 11). Hammaren, symmetrisk som den dubbeleggade yxan, liknar mycket den nordiska Torshammaren, men skaftet är så långt, att det når till marken. Namnet på denna keltiska gud är, i dess romerska form, Taranis eller Tanarus. Huru detta namn språkligt förhåller sig till Tlmuor, den forngermanska formen af Tors namn, är en fråga, på hvilken jag naturligtvis här ej kan inlåta mig. Jag kan endast meddela, att taran ännu i dag i Cornwallis betyder åska.

Fig. 11. Gallisk gudabild med hammare (Taranis).

Äfven gallerua betraktade solens och åskans gud som *en*. Detta visas af de bilder man funnit i Gallien af en gud, som med ena handen stödjer sig mot ett hjul, solens symbol, oeh i den andra håller en ljungeld.

De slaviska folken afbildade åskans gud, Perun, med en flintyxa i handen. En bildstod, som furst Wladimir år 980 uppstälde i Kiev, var af trä med hufvud af silfver och skägg af guld. Till Peruns ära brann natt oeh dag en eld af ekved; äfven i Grekland var eken helgad åt solguden.

Litauerna dyrkade samma gud under namnet Perkunas, oeh letterna kallade honom Perkous.

I Skandinavien hade yxan, liksom i Gallien, redan under stenåldern en symbolisk betydelse. Detta bevisas däraf att man flera gånger träffat yxor af bernsten i fynden från denna tid. De flesta äro små oeh hafva burits som prydnader; några hafva samma form som de vanliga eneggade steuyxorna med skafthål (fig. 12), andra äro dubbeleggade oeh likna dem som förekomma i Södern (fig. 13). Men utom dessa bernstensperlor i yxform har man också både i Sverige oeh Danmark funnit yxor af bernsten så stora, att de ej

kunnat bäras som prydnader, utan måste hafva varit symboler (fig. 14); med kannedom om det föregående kan det ej råda något tvifvel därom att dessa bernstensyxor, hvilka förskrifva sig från stenåldern, varit symboler af solens gud.

Många gånger har man äfven funnit flintyxor, väl arbetade och väl slipade, hvilka äro så väldiga, att de ej gärna kunna hafva varit använda som verktyg eller vapen. Många flintyxor af detta slag äro också anträffade under sådana omständigheter, att de måste anses hafva blifvit nedlagda som offer. Vid Ryssvik i Södra Småland uppräffde man 1821 femton stora flintyxor, liggande si en halfeirkel med de spetsiga ändarna mot öster».

Från bronsåldern äro likaledes sådana yxor kända, hvilka uppenbarligen haft en dylik religiös bestämelse. Så fann man vid Skogstorp i Södermanland två stora präktiga yxor af brons, prydda med runda guldplåtar och i dem infattade bernstensstycken; men endast ytan är af brons, det inre bildas af den lerkärna, öfver hvilken den tunna bronsen med förvånande skicklighet gjutits (fig. 15). Skaftet af ek är beklädt med brons. Ett alldeles dylikt par yxor af tunn brons, gjuten öfver lerkärna, har hittats i Danmark.

Att antalet yxor i båda dessa fynd är två, torde ej bero på någon tillfällighet, isynnerhet som man på en af den till bronsålderns äldsta del hörande, på Skånes östra kust belägna, Kiviksgrafvens vägg-

Fig. 12.
Bernstensperla
i form af yxa.
Vestergötland.
1/1.

Fig. 13. Bernstensperla
i form af dubbelyxa.
Bornholm. 1/2.

Fig. 14. Bernstensyxa. Instön,
Bohuslän. 1/1.

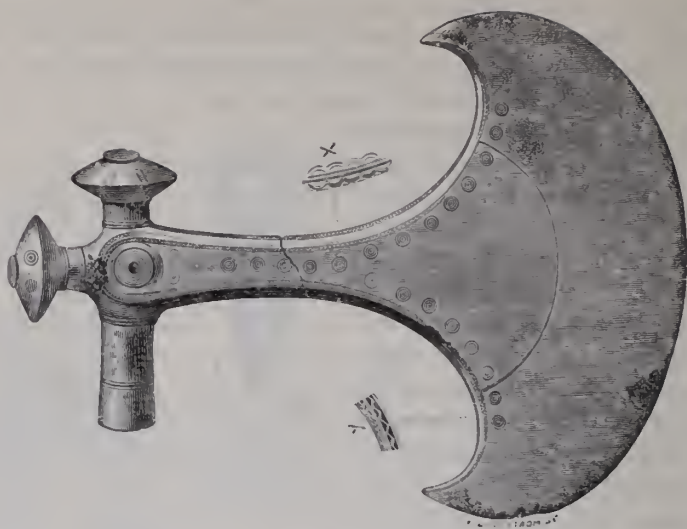

Fig. 15. Yxa af tunn brons, gjuten öfver lerkärna. Skogstorp, Södermanland. ¹4.

Fig. 16. Vaggsten i en grafkammare vid Kivik, Skåne.

stenar ser *två* yxor af liknande form afbildade å ömse sidor om en kon (fig. 16). Hos Orientens folk, med hvilka Nordens redan vid denna tid stodo i någon förbindelse, var käglan en af solgndens symboler, och professor Sven Nilsson ansåg, att den kouiska figuren i Kiviksgräfven haft en dylik betydelse. Så länge Kiviksgräfvens bild står så ensam som den ännu gör här i Norden, kan man väl ej med säkerhet afgöra, om denna åsikt är riktig; men saken är dock värd stor uppmärksamhet.

På en vid Backa i Bohuslän befintlig hällristning från bronsåldern är en man med yxa i handen afbildad; mannen är så uuyeket större än de öfriga på samma ristning framställda memiskorna, att en och annan, troligen med skäl, velat i honom se en öfverjordisk varelse, den gud, hvars symbol yxan var.

I Danmark har man funnit en till bronsålderns senare del hörande bronsbild, föreställande en man (fig. 17). Det är af fyndberättelsen bekant, att bilden, då den hittades, i sin sedermera afbrutna högra hand bar en yxa eller en hammare.

Under hednatidens senare del finna vi yxan utbytt mot en hammare, lika på båda sidor om skafthålet och således, från sidan sedd, af ungefär samma form som en dubbel-yxa. Att solgndens yxa hos de nordiska folken blef en hammare, kan ha sin förklaring dels i det förhållande, som föranledde samma öfvergång hos grekerna, där Hephaistos i senare tider afbildades med hammare, dels också i den egentliga betydelsen af det fornnordiska ordet »hamarr». Detta ord betyder nämligen ursprungligen sten och var således en naturlig benämning på solgudens eller åskgndens vapen, så länge detta vapen tänktes som en vigg af sten; då ordet sedermera fick den nuvarande betydelsen af hammare, var det ej mindre naturligt, att man föreställde sig Tors vapen vara en järnhammare af den form, som hammare då plägade hafva.

Fig. 17. Bronsbild; i den högra handen satt, då bilden uppgräfdes, en yxa eller hammare. Danmark. $\frac{3}{4}$.

Tors hammare kallas i fornsångerna »Mjölnir»; denna form har namnet i den af isländarne nedskrifna Eddan. Ordet betyder »den söndermalande» och motsvarar vårt »Mjölne»; det har afseende på hammarens fruktansvärda förmåga att krossa allt, som kom i hans väg.

Om det sätt, hvarpå hammaren kom till, har myten följande att förtälja. Sedan Loke låtit några dvärgar, Ivaldes söner, göra tre dyrbarheter åt Odin, Tor och Frö, slog han vad om sitt hufvud med dvärgen Broek, att dennes broder Sindre ej skulle kunna göra tre jemngoda saker. Sindre smidde då bland annat järnhammaren Mjölnen, och åsarna förklarade, att hammaren var den bästa af alla gåfvorna, samt att Loke förlorat vadet, hvarefter denne kunde rädda sitt hufvud endast genom en advokatyr, som leder tanken till »Köpmannen i Venedig». Då dvärgen ville taga Lokes hufvud, svarade denne, att hufvudet egde han visserligen få, men ej halsen.

Hammaren hade blott ett fel, berättar myten vidare: dess skaft var för kort. Detta berodde derpå, att då Broek drog bälgen, medan järnet låg i ässjan, satte sig en fluga midt mellan ögonen på honom och särade hans ögonlock, så att blod kom i ögonen. När dvärgen nu ej kunde se, strök han ett ögonblick med handen öfver ögonen, men det ögonblicket måste han släppa bälgen, och härigenom lyekades smidet ej så som Sindre önskat. Skaftet blef ej långt nog.

När hammaren lemnades åt Tor, sade Broek, att han skulle kunna slå så hårdt han ville med den, utan att den skulle skadas, hvad den än träffade; om han kastade med hammaren, så skulle denna aldrig förfela sitt mål och aldrig flyga så långt, att den ej kom tillbaka i handen; om han ville, skulle hammaren blifva så liten, att han kunde bära den innanför kläderna.

Äfven på andra ställen omtalas huru Tors hammare »kastades» och »flög genom luften». Det är högeligen anmärkningsvärdt, emedan det är ett minne af hvad hammaren ursprungligen var, blixten.

I Gylfaginning heter det om Tor, att han eger tre kostbara ting, af hvilka en är hammaren, »som Rintursar och Bergresar känna, då den kommer genom luften; och är det ej nderligt, ty han har krossat många skallar på deras fäder eller fränder». Men hammaren användes icke endast som vapen i striden med jättar och troll. Den tjenade också till mycket annat.

Sedan Tor en afton slaktat sina boekar och ätit upp köttet, stod han upp tidigt följande morgon, tog hammaren, svingade den och »vigde» boeskinnen, på hvilka benen under måltiden kastats;

bockarne stodo då lefvande upp. Hvarför den ene var halt komma vi kanske ihåg.

Särskildt vid bröllop måste Tor och hans hammare hafva spelat en stor roll under hednatiden. I »Trymskvädet» eller »Hammarhemtningen» skildras huru bröllopet firas mellan tursadrotten Trym och den till Fröja förklädde Tor, hvarvid Trym säger:

»In bären hammarn
brud att viga,
läggen Mjöllne
i möns knä».

Fig. 18. Runsten med Torshammare. Stenqvista, Södermanland.

På det sättet återfick Tor sin bortstalna hammare. Det första bruk han gjorde af den var naturligtvis att dräpa Trym och »slå jättens hela släkt lam».

Tors betydelse vid äktenskapens ingående framlyser också af Herröds och Boses saga, som berättar huru vid bröllopsgillet Tors minne dracks före de andra gudarnes.

Det torde ej heller vara en tillfällighet att norska folksagor knutit Tors vandring på jorden just till två bröllop.

Med hammaren vigdes äfven annat än brudar. Då Balder låg på bål, vigde Tor bålet med Mjöllne, och på ett par nordiska runstenar från hednatiden läsa vi bönen: »Tor vige dessa runor» eller

Fig. 19. Torshammare af silfver. Läby, Upland. ¹/₁.

Fig. 20. Torshammare af silfver med filigransirater. Bredsättra, Öland. ¹/₁.

Fig. 21. Torshammare af järn. Södermanland. ¹/₁.

»Tor vige dessa kummel». Att det var med hammaren, som minnesstenen »vigdes», framgår tydligt däraf, att hammaren är afbildad på några runstenar (fig. 18). På hammarens plats hafva runstenarna från kristen tid mycket ofta korset.

Huru våra förfäder under vikingatiden tänkte sig utseendet af Tors hammare, se vi dels af de nyssnämnda runstenarna, dels af de många små hammarliknande prydnader, af silfver eller järn, som uppgräfts ur jorden (fig. 19—21). Flera hafva burits på kedjor af silfver, liksom man under den kristna tiden på dylika kedjor burit små kors. Skillnaden i form mellan hammaren och korset var ej stor; om skaftet fortsattes på andra sidan hammaren var korset färdigt.

Att man tidigt haft öga för likheten mellan hammarens och korsets tecken, framgår bäst af Snorres berättelse i konung Håkan Godes Etelstansfostres saga om offergillet på Lade hos Sigurd Jarl, där den i England döpte konung Håkan måste vara med. Då den första skålen var iskänkt, hette det, talade Sigurd Jarl däröfver, signade den åt Oden och drack konungen till ur hornet. Konungen mottog det och gjorde däröfver korsteeknet. Då sade en af bönderna: »Hvi gör konungen nu så? Vill han ännu icke blota?» Sigurd Jarl svarade: »Konungen gör som alla de, hvilka tro på egen makt och styrka, han signal hornet åt Tor; det var hammarmärket han gjorde, innan han drack».

Sagornas skildringar visa, att Tors bild, skuren i trä och med hammaren i handen, var uppställd i de tempel eller »hof», som voro helgade åt honom.

Tydligast ses detta af en berättelse i Olof den heliges saga. Konungen frågar sonen till den Gudbrand, efter hvilken den stora, vackra Gudbrandsdalen har sitt namn, huru gudabilden i deras tempel var gjord. Han får till svar, att den framställde Tor, och, heter det, »han har en hammare i handen; sjelf är han stor till växten och ihålig. Under honom är en ställning, på hvilken han står, när han är ute. Icke saknar han guld och silfver på sig».

Om templet i Gamla Upsala berättar Adam af Bremen, att folket där dyrkar bilderna af tre gudar. Der mäktigaste af dem, Tor, sitter i midten samt på ömse sidor om honom Odin och Frö, eller »Fricco», såsom han kallas af den på latin skrivande Adam. Tor bär, liksom Jupiter, en »spira»; Adam, som missförstått den beskrifning han fått, förvandlar hammaren till en spira («septrum»). Äfven de några hundra år efter Adam lefvaude bröderna Johannes och Olans Magni, som oek missförstått hvad de läst eller hört, låta Torsbilden i Gamla Upsala bära ett »septrum».

Fig. 22. *S:t Olof. Träbild från Bollnäs kyrka, Helsingland.*

Andra berättelser visa att Tor någon gång var afbildad sittande på sin af bockar dragna »kärra». Att Torsbilderna voro af trä, är klart i och för sig; det framgår dessutom af de skildringar man har af de gudabilder, som vid kristendomens inträngande blefvo uppbrända.

Utom den hammare, som satt i Torsbildens hand, omtalas äfven andra. Så berättar Saxo, att den danskfödde, i vår historia bekante konung Magnus Nilsson, som stupade i slaget vid Fotevik 1134, hade företagit ett krigståg till Sverige och därvid från ett tempel bortfört »ovanligt tunga Torshammare af brons, med hvilka man efterhärnade åskans dån, och hvilka sedan gammalt voro föremål för dyrkan».

Visserligen betraktas Tor numera ofta endast som åskans gud, men att han liksom andra åskgudar egentligen var solens gud, se vi dels däraf att han enligt Adam anropades, när hungersnöd hotade, — och det hörde solguden till att gifva god årsväxt — dels af hans särskilda betydelse vid midvinterns stora solfest, julen. Bocken, Tors heliga djur, spelar ju ännu en betydande roll vid julen. Mången julbulle eller »julkuse» har ända in i senaste tid haft form af en bock, och litet hvar af oss har som barn sett den ludna »julboeken» komma in på julaftonen. Förr var han utstyrd med ett verkligt boekhufvud, och i vissa trakter bar han en trähammare, hvarigenom sammanhanget med Tor blir ännu mera i ögonen fallande.

När kristendomen efter en hård kamp segrat, var Tors dyrkan därmed ej utrotad. Den hade så djupa rötter, att den ej kunde med ens uppryckas; ja, rötterna voro så djupa, att mycket än i dag fortlevver.

Det gick med Tor som med många andra hedna gudar. Han lefde kvar dels under eget namn, dels under ett helgons. Han flyttade ur sitt »hof» in i kyrkan, sedan man klädt honom i helgonskrud.

Den som i kyrkan ärfde Tors dyrkan var den helige Olof, hvilken, då han stupade i slaget vid Stieklastad, hade lyekan att bli ihjälslagen med en yxa. Därför afbildas han med en yxa i handen (fig. 22), och folket, som varit vandt att tillbedja en med hammare beväpnad gud, trodde sig i den yxbärande helgonbilden igenkänna den mäktige Tor. Likheten var eller blef äfven i ett annat fall stor. Tor, solguden, beskrifves som en rödskäggig man; äfven Olof var eller troddes ha varit rödskäggig och afbildades så.

Olofs och de andra helgonens bilder snidades ju också i trä såsom de gamla gudarnes.

Att det måste finnas någon särskild anledning till den helige Olofs framstående ställning inom den nordiska kyrkan, är klart redan däraf att hans dyrkan ej såsom den svenske Eriks hufvudsakligen var inskränkt till hans eget land. Otaliga bilder och berättelser vitna om, att Olof allmänt dyrkades ike endast i Norge utan i hela Norden. Detta kan man förstå, om han i den kristna nordbons ögon intagit den plats, som Tor haft i den hedniska nordbons.

Liksom fordom Tor, så har Olof ännu i detta århundrade ansetts kunna skaffa god årsväxt. Från södra Sverige och Danmark har man nämligen berättelser om, hur bönderna släpat Olofs bild rundt åkrarna, efter sådden. Olofsbilden i Vånga kyrka i Vestergötland, hvilken på detta sätt användes trots presternas försök att hindra det, kallades af bönderna »korn-guden».

Olofs yxa har, liksom Tors hammare, användts att »viga» med, då vi taga ordet viga i dess ursprungliga betydelse af att helga.

Det märkligaste exemplet på en sådan användning af Olofs yxa hafva vi i berättelserna om den helige Olofs bild i den kyrka nära Simrishamn i Skåne, som bär hans namn. I helgonets hand sitter en yxa med blad af silver, hvilken kan tagas lös. På Olofsdagen, den 29 Juli, har ännu i senaste tid en mängd folk samlats till kyrkan, och man tager då ur bildens hand yxan och bestryker sig med denna nio gånger, men hvar tredje gång sätter man yxan tillbaka i helgonets hand för att gifva den ny kraft. Att talen tre och nio äro heliga behöfver knappt påpekas.

Ett synnerligen intressant bevis för att Olof är Tors kristne arfvinge lemnar en svensk stad, som ännu i dag bär Tors namn.

Fig. 23. *S:t Olof. Torshällas sigill.*

Torshälla eller Torsharg, »Tors helgedom», som namnet ursprungligen lydde, borde, om staden under hednatiden egt något sigill, hafva haft Tors bild i detta. Nu hade man inga sigill under hednatiden, men väl under medeltiden. Då kunde man inte sätta in hednagudens bild i sigillet, men man kunde ersätta denna med bilden af det helgon, som tagit arf efter honom i folktron. Och så har man gjort. I Torshällas sigill (fig. 23), sådant det ses under ett pergamentsbref från den senare hälften af 1300-talet — själfva sigillstampen är troligen betydligt äldre — är den helige Olof afbildad med sin yxa! Att helgonet står i en båt, hvilket eljest ej är fallet med Olof, förtjenar särskild uppmärksamhet; Tor är någon gång afbildad stående i en båt.

Tor har öfverlevvat både hedendomens och den katolska kyrkans störtande i vårt land. Ända in i våra dagar hafva i språk och i folktro många drag bevarats, som visa dels att våra hedna förfäders föreställningar om denna mäktiga gud ännu ej äro döda, dels att han icke endast uppfattades som åskgud utan också ansågs i andra afseenden hafva den makt, som tillkom solens gud, särskildt i fråga om årsväxten.

Om den gamla Smålandsbygden Varend, där så mycket af forntidens åskådningssätt bibehållit sig in i vårt århundrade, säger Hyltén-Cavallius: »Man tänker sig ännu allmänneligen åskan som en personlighet, åt hvilken man i Varend ömsevis gifver namn af Thor eller Thore-Gud, Gofar och Gobonden. Han är till sin yttre skepnad en gammal gubbe med rödt skägg. År 1629 blef i Uppvidinge härad en bonde tingförd för hädiskt tal om Vår Herre. Han hade nämligen yttrat om regnet, att »hade jag den gamle gubben här nere, skulle jag hårdragas med honom för detta myekna regnandet». Det är således Thor, som gifver sommarregnet, hvilket därför i Varend får namn af Gofarregn, Gobondaregn eller Åsaregn.» — Åskdundet uppkommer, när Thor på sin kärra färdas fram i molnen. Det får därför efter honom namn af Thordön. Eljest säger man äfven: »Gofar körer», »Gobonden körer», »Åskan körer». Thor färdas dock icke ensamt i luften, utan stundom på jorden. Det heter då om honom, att han »jordkörer». En Vislanda-bonde mötte honom en gång körandes på detta sätt. Han satt då »på en liten kärra», förspänd med en häst.» — »Thor håller i handen en vigge af sten, som får namn af Thorvigge, och som stundom hittas i marken. En sådan Thorvigge eller Thorviggesten är god

att hafva i huset, till skydd mot all slags trolldom. Med Thorviggen slår Thor efter trollen, hvilka i honom ha sin fruktade fiende. Så snart åskan börjar låta höra sig, få trollen ock brådt att gifva sig hem till sina gömslor. Härifrån de många väderilar, som visa sig i luften före ett åskväder».

Märkliga äro ock de andra upplysningar, Hyltén-Cavallins meddelar om huru länge minnet af Tor bibehållit sig. »Ännu vid slutet af 1600-talet», säger han, »brukade man i Varend svärja vid Thor, sålunda: »ja, Thore Gud!», »nej, Thore Gud!». — »Det märkligaste spåret efter landets äldre Thorsdyrkan återfinnes dock i den ännu ilhogkomna eller i hemlighet brukliga »Thorshelgen» eller »Helga Thor», »Helga Thoregud.» — I den christna medeltiden gaf man åt den gamla Thorskällan vid Thorsås namn af Helge-Thors källa. Enligt detta föreställningssätt blef guden sjelf således ett katolskt helgon, en Helge-Thor! Liksom andra hednagudar har följaktligen Tor fortlevvat efter kristendomens seger icke endast förklädd till ett under annat namn uppträdande helgon utan också under sitt eget namn, i det att någon gång äfven detta uppfattats som ett helgons. På samma sätt talar man i mer än en trakt af Italien om »Santa Venere», den heliga Venus.

Tor vördades af våra förfäder under hednatiden så allmänt, att äfven våra grannar i norr, lapparne, lärde känna honom. Hos dem återfinna vi nämligen en ännu i senare tid dyrkad gud, som kallades Tor eller hade ett liknande namn. Han dräper trollen. »Lapparne afmåla honom för den skull med en hammare i handen. Denna hammare kalla de Thorshammare, och regnbågen kalla de Thorsbåge, dermed han skall skjuta och dräpa alla troll, som den någon skada vilja tillfoga. Denna Thor mena de ock hafva makt öfver människors helsa och sundhet, lif och död, frukta för den skuld Lapparne mycket, när de höra Thordön. Därför offra de åt honom och uppsätta hans beläten på offerlafvar. Belätena göra de af björk, af dess rot hufvudet och bålen af den andra delen, med en hammare i handen.» Fig. 24 visar, efter en teekning af en äldre forskare, en sådan lapsk Torsbild.

Fig. 24.
Gudabild med
hammare.
Lappland.

Här har det naturligtvis ej varit möjligt att lemna en uttömmande redogörelse, men de antydningar jag gifvit torde vara tillräckliga för att visa, huru solens och åskans gud ursprungligen äro en och densamma, huru sedan urminnestid och hos vidt skilda folk yxan ansetts vara solgudens vapen, och huru yxan hos vissa folk blef en hammare. Föreställningen om Tors hammare är således icke något för våra förfäder egendomligt.

För att erhålla ett rätt svar på denna, liksom på alla andra liknande frågor, är det nödvändigt att se sig vida omkring. Gör man så, får man en blick på sammanhanget mellan folken och mellan tiderna, som man ej på annat sätt skulle kunna få, och som rikligen lönar forskningens möda.

Visserligen kan det vara farligt nog att behandla mytologiska frågor, emedan man alltför lätt lockas att lemna den vetenskapliga forskningens fasta mark och sjunka ned i hypotesernas gungfly. Men faran blir ej stor, om man, såsom i nu föreliggande afhandling, så vidt möjligt afhåller sig från sådana förklaringar, om hvilka meningarna kunna vara delade, och om man hufvudsakligen inskränker sig till att sammanställa fakta.

Tvänne fornborgar vid Tullinge, Botkyrka socken, Södermanland.

Af

Emil Ekhojf.

Med namnet borgar eller fornborgar förstås inom fornforskningen primitiva forskansningar, bestående af grofva, oftast, åtminstone m. åsformiga murar eller vallar, alltid uppförda utan användande af murbruk, samt vanligen enbart af löst på hvarandra hopade block och stenar, ej tillhuggna och af mycket vexlande dimensioner. Som regel äro dessa forskansningar anbragta å branta och otillgängliga berg.¹ Härtill har man helst valt sådana, som hafva en eller annan sida redan i och för sig obestiglig, d. v. s. genom höjd och lodrät stigning »stormfri», således, utan att särskilda anordningar der behöfde vidtagas, afgifvande tillfyllestgörande skydd. En fornborg kan således lämpligast karakteriseras som ett otillgängligt berg, hvilket genom människans åtgörande, förmedelst forskansningar af ofvan nämnda konstlösa slag, är gjordt ännu otillgängligare, ännu svårare att emot försvararnes vilja bestiga. Alla uppåt ledande remmor och klyftor, hvilka skulle kunna gifva tillgång till bergets öfre delar, äro barrikaderade medelst ditvältrade block och stenar,

Egaren af Tullinge, bokförläggaren herr Frans Beijer, stälde vid undersökningen de för gräfningsarbetena m. m. nödiga arbetskrafterna frikostigt till mitt förfogande, hvarför jag härmed får offentligent framföra min tacksägelse.

¹ På Gotland och Öland förekomma fornborgar af annan anordning och stundom liggande på öppna fältet. Dessa tagas ej i betraktande i föreliggande uppsats.

och öfverallt, där bergsidorna falla saktare af mot den lägre terrängen, äro de afstängda genom de nämnda murarna, hvilka ofta kunna hafva en betydande längd. Stundom nöjde man sig ej med en enkel mur, utan två eller till och med flera sådana äro lagda utanför hvarandra. På särskildt hotade punkter äro murarna dessutom ofta förstärkta genom på lämpligt sätt anordnade »utanverk» af vexlande beskaffenhet.

På dessa borgbefästningar är ofta ett ofantligt arbete nedlagdt, ett förhållande, som rätt tydligt framstår, då vi betänka, att den stundom oerhörda mängden material — som aldrig är brutet ur berget — säkerligen i de flesta fall ej varit att tillgå ensamt på själfva borgberget, utan måste uppsökas i omgifningarna och forslas upp för de branta stigningarna.

Med afseende på borgarnas fortifikatoriska värde torde med skäl kunna sägas, att dessa befästningar, ehuru åstadkomna med de enklaste medel, i allmänhet äro utförda med god urskiljning samt praktisk blick för försvarets fordringar. Man har tydligen låtit sig angeläget vara att anbringa förskansningarna på sådant sätt, att de på samma gång medförde den största fördel för försvaret och vållade de anfallande största möjliga afbräck. Försvarslinierna hafva ej förlagts på måfå, utan, synbarligen med god beräkning, så, att de med kast och skott kunde nås från bakom dem lämpligt belägna punkter o. s. v. Man insåg äfven vikten af att inom förskansningslinien indraga intill hufvudbefästningen alltför närbelägna höjdparter, för att ej därifrån blifva utsatt för besvärande anfall, och man tvekade ej att vidtaga en sådan åtgärd, ehuru detta ofta förökade arbetet i mycket betydande grad.

Ingångsöppningar i murarna kunde ej alltid undvikas, men man sökte ofta förminska den fara, som därigenom uppkom, genom att förlägga dem så, att de kunde inifrån befästningsområdet bestrykas med kastvapen från två eller flera sidor. Dessutom hafva ingångarna, för att ännu mera försvåra ett fiendtligt inträngande genom de samma, stundom erhållit formen af en smal, ibland rätt lång gång, genom hvilken endast en eller ett par man i sender kunde passera. Gången åstadkoms antingen genom att den i allmänhet breda muren här gjordes ännu bredare, eller ock därigenom att tvänne parallela korta murbitar utdrogos vinkelrätt från öppningen, bildande mellan sig en trång passage fram till denna. Det senare förfaringssättet påminner om den anordning, som vi

sedermåra långt fram i tiden återfinna vid några bland de framspringande portvära, hvilka plåga kallas barbakaner eller Thorzwinger. Något historiskt sammanhang mellan dessa båda försvarsverk finnes emellertid ej; det vill med andra ord säga, att den senare formen ej kan anses leda sitt ursprung från den först nämnda. Detta är tydligt af bland andra det i och för sig afgörande skälet, att i fråga varande portvära ej tillhörde medeltidens tidigare del, utan uppträdde först längre fram. Det är således helt enkelt likartade kraf, som på skilda tider och oberoende af hvarandra skapat likartade former.

Man förstod emellertid stundom äfven att spara sin möda, det vill säga att ej nedlägga mera arbete än nödigt var för att åstadkomma ett betryggande resultat. Där sådant lämpade sig, äro nämligen murarna lagda på och utesför de uppstigande klitarnas och bergväggarnas krön, hvarigenom, äfven om muren ej i och för sig var särdeles betydande, tillräckligt hinder genom klitarnas och murens förenade höjd sattes emot en stormande fiende. På samma sätt gick man stundom till väga vid uppförande af medeltida fästen.

Fornborgarnas murar äro alltid ganska låga — deras höjd är en eller annan meter — men däremot betydligt breda vid basen samt, som sagdt, åtminstone nu i allmänhet vall- eller åsförmade, det vill säga sluttande inåt och utåt. Den ursprungliga höjden har utan tvifvel ej varit särdeles mycket större än nu. Rubbningar hafva visserligen naturligtvis inträffat, men förhållandena gifva i allmänhet vid handen, att dessa ej medfört någon väsentligare minskning af höjden. Om murhöjd i medeltidens mening kan det således ej blifva tal. Däremot är det ej lika säkert, att den nu varande vall-liknande formen öfverallt är den ursprungliga. Muren vid den norra af de båda här nedan beskrifna Tullinge-borgarna visar ännu på flera ställen en ordentligt murlagd — ehuru naturligtvis här som alltid utan murbruk — nästan lodrät, det vill säga endast obetydligt inåt lutande, yttersida, under det att muren inåt företer en oafbruten, sakta sluttning ned mot marken, utan murläggning, med helt enkelt löst på hvarandra hopade stenar. Ett sådant byggnadssätt kämer jag för min del visserligen ej från någon annan fornborg på fastlandet,¹ men det är ej omöjligt, utan tvärtom troligt, att en när-

¹ Vid några af Gotlands och Ölands fornborgar förekommer murläggning.

mare granskning af i fråga varande murar skall komma att gifva vid handen, att en dylik jämförelsevis omsorgsfull uppläggnig af åtminstone ena sidan ej är så sällsynt, som det nu visar sig. Det är emellertid mycket antagligt, att, äfven om murläggning förefines, denna är mer eller mindre dold af nedrasade lösa stenar. Vid en undersökning är det således ej tillräckligt med blott och bart en besiktning, man måste försiktigt undanrödja de yttre, till äfventyrs tillfälligt ditkomna stenarna för att erhålla klarhet angående de ursprungliga förhållandena. Jag vill härvid erinra om, att man länge ansåg Bohusläns talrika bronsåldersrösen i allmänhet endast vara fornlöst hopkastade stenhögar, under det senare iakttagelser hafva ådagalagt, att åtminstone ett stort antal af dem äro uppförda i en bestämd form, med jämna, murlagda sidor och oftast en terrassartad afsats kring foten.¹

Den ofvan nämnda beskaffenheten af fornborgarnas murar visar tydligt, att dessa ej få sammanliknas med omgifningsmurarna eller ringmurarna vid medeltidens fästen. Dessa hade att, på samma gång de voro ett hinder för fienden, afgifva skydd för försvararnes personer — tjäna dem som bröstvärn, — men tillika, hvilket var det hufvudsakliga, vara stridsplatser, från hvilka medelst yttre eller inre skyttegångar eller genom i de samma anbragta skyttesprångor försvaret fördes. Anfallet på en medeltidsbefästning möttes således *från* murarna, eller med andra ord försvaret utgick *från* dem. Fornborgarnas murar hafva i motsats härtill ej kunnat vara stridsplatser. På deras löst liggande stenar kunde man ej utan stor svårighet röra sig, ännu mindre utkämpa en strid, för att ej nämna, att de på uren stående försvararne skulle varit lika mycket eller mera obetäckta än de anfallande. Murarna kunde ej heller, på grund af sin form och ringa höjd, såsom bröstvärn lemna skydd åt bakom dem stående krigare. Visserligen torde vi möjligen hafva att tänka oss murarna förhöjda genom på dem anbragta barrikader af trä, och vi känna ej deras form, men vi torde ej begå något misstag, om vi förutsätta, att dessa träkonstruktioner voro af samma råa och primitiva beskaffenhet som murarnas själfva. Det ligger närmast till hands att antaga, att de bestodo helt enkelt af hopvräktade trädstammar, hvilka möjligen genom de på dem qvarlemnade grenarna erhöilo

¹ Se beskrifning af de fasta fornlemningarna i Sotenäs, Stångenäs m. fl. härad af Emil Ekhoft och G. Gustafson i »Bidrag till Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia», hft 11—14 och 17.

säkert läge och bildade ett fast och mycket svärgeomträngligt helt. Det må emellertid härmed hafva varit hur som helst, säkert är, att stående virke ej kunnat användas på dessa murar, liksom oek att de förmodade träbarrikaderna ej kunnat tjänstgöra som bröstvärn. Murarna få därför anses uteslutande som hinder lagda i vägen för de anfallande för att försvåra uppstigandet, och vid hvilka dessa, upptagna af de svårigheter, som här framstälde sig, voro utan betäckning utsatta för försvararnes projektiler. Murarna hafva nämligen otvifvelaktigt varit afsedda att, som redan är antydt, från bakom dem på lämpligt håll belägna högre punkter hufvudsakligen försvaras med kastvapen af olika slag, såsom pilar, kasts pjut och stenar, de senare kastade med slunga eller blotta handen. Förhållandena på många ställen gifva i förening med murarnas egen beskaffenhet detta tydligt vid handen. Vid en af Tullinge-borgarna framträder detta förhållande särdeles klart. Fornborgarnas murar äro således närmast att jämföra med medeltidsfästernas vallar, hvilka likaledes ej voro stridsplatser, utan allenast hinder, anbragta för att försvåra närmandet intill murarna. De äldsta befästningar från medeltiden, vi känna, åtminstone beträffande stora delar af Europa, bestodo uteslutande af vallar, omgifvande den kulle, på hvilken byggnaderna voro belägna. Enär dessa medeltida vallar vanligen voro uppförda af löst material: jord och grus, hade man tillfälle att å dem anbringa ytterligare förstärkning af hindret i form af pallisader, det vill säga rader af grofva, sida vid sida i vallen nedsatta, upptill spetsiga pålar, hvilka angriparen hade att öfverstiga eller undanrödja, under hvilket vanskliga företag han naturligtvis i mycket ogynsamt läge var utsatt för beskjutning från besättningen. I princip äro således fornborgarna fullkomligt öfverensstämmande med dessa äldsta medeltidsfästen.

Man har länge insett, att fornborgarna ej varit stadigvarande, fasta boplatser, utan endast tillfälliga tillflyktsorter. De voro ett slags befästa läger, dit den närmaste bygdens befolkning, män, kvinnor och barn, när ofred hotade, drog sig tillbaka, medförande sina redbaraste egodelar, däribland förmodligen äfven husdjuren. Bakom dessa förskansningar kunde man i jämförelsevis skyddadt läge afvakta lugnare tider, och här kunde man upptaga striden mot en inträngande fiende under gynsammare förhållanden än de, hvilka stodo till buds i den öppna bygden. Att detta är dessa fornlemningars verkliga betydelse, framgår bland annat däraf, att i regeln inga tomtningar eller grundvalar efter byggnader träffas inom dem,

hvilket naturligtvis skulle hafva varit händelsen, för så vidt hus, om ock helt primitiva, verkligen här funnits. De tillfälliga bostäder däremot, hvarmed man under den nödtvungna vistelsen här säkerligen nöjde sig, voro utan tvifvel af så bräcklig beskaffenhet, tält, riskojor m. m., att vi ej kunna vänta att af dem finna några bevarade spår. Borgarnas läge och fördelning i landet visar äfven, att den gifna förklaringen är den rätta. De äro nämligen vanligen ej belägna i den öppna, odlade bygden, utan afsides från denna, stundom ganska långt upp i utmarkerna och obygderna. Hade de varit den åkerbrukande befolkningens stadigvarande boplatser, hade man naturligtvis varit angelägen att förlägga dem så nära den odlade jorden, som förhållandena medgäfvö. Slutligen visar dessa befästningars ofta mycket betydande omfång, att de i allmänhet varit afsedda att försvaras af en ganska anseelig styrka, samlad kanske från flera närliggande bygdelag. Att karlarne från en ensam eller några få gårdar i de flesta fall ej skulle kunnat med utsigt till framgång hålla dessa borgar besatta, är tydligt.

Fornborgarna förekomma i stort antal flestades i Sverige; särskildt träffas de i rent förvånande mängd i Mälardalskapen, ehuru de äfven i andra trakter uppträda talrikt. På Orust i Bohuslän finnas t. ex. ej mindre än 14 stycken, och Gotland eger omkring ett tjugotal.

Om den tid, då dessa befästningar anlades och voro i bruk, känna vi dessvärre mycket litet. De pläga emellertid vanligen hänföras till hednatidens senare skede, det vill säga till järnåldern. Ehuru utan tvifvel vissa omständigheter synas tala för riktigheten af denna uppfattning, hafva tills vidare ej några *afgörande* bevis därtför kunnat anföras. Det är ock mycket vanskligt att härutinnan komma till klarhet. Från ingen enda af de talrika svenska fornborgarna känna vi därstädes anträffade fynd af något slag. Dessutom må vi betänka, att jordfynd från dylika fornlemningar endast under särdeles gynsamma förutsättningar kunna gifva oss någon ledning vid bestämmandet af dessas ålder. De kunna naturligen ej tillmätas samma betydelse, som den ett grafvynd har beträffande grafvens ålder. Föremålen kunna ju hafva kommit ned i jorden långt efter det borgen upphört att begagnas för sitt ursprungliga ändamål, eller kunna de hafva legat på platsen långt före dess anläggande. I Finland har man t. ex. i några fornborgar anträffat enstaka föremål från sten- och bronsåldrarna, utan att skäl föreligga

att antaga, det i fråga varande borgar *därför* tillhört nämnda tidskeden. Äfven grafvar och graffält i borgarnas omedelbara närhet eller inom deras område kunna ej afgifva något positivt vitsord angående dessas ålder; suarare synas mig grafvarna böra vitna om, att, när *de* tillkommo, borgen ej användes som borg.

Haus Hildebrand har beträffande förborgarna inom Mälarskapskapen framhållit, att många af dem ligga utefter gränserna för häraden — andra äro belägna ntefter vattendragen eller vid sjöarna eller följa höglandets konturer emot låglandet — samt att de således synas med trygghet kunna hänföras till den tid, då häraden redan voro bildade. Ehuru denna iakttagelse alltid är af stor vikt, hjälper den oss emellertid ej till en *närmare* datering af fornborgarna, enär vi ej närmare känna, när häraden eller förutsättningarna *därför* kommo till stånd. Ej heller känna vi ou alla fornborgar äro samtida, det vill säga tillhörande en och samma kulturperiod. De äro ännu alltför litet i detalj granskade för att tillåta oss döma härom.

En jämförelse med motsvarande befästningar utom Sverige kan ej heller gifva oss någon säker ledtråd i berörda afseende. Behovvet att söka skydda sig mot öfvervåld och plundring från en roflysten fiendes sida har naturligtvis snart sagdt i alla tider förefunnits. Det sätt härför, som vid fornborgarnas auordnaude blifvit använt, är så enkelt och primitivt och på naturligaste sätt framgånget ur de förhanden varande förhållandena, att det utan tvifvel kan hafva uppkommit hos olika folk fullkomligt oberoende af hvarandra. Borgarna kunna således hos olika folk hafva tillhört vidt skilda tider, ja, troligen äfven hos ett och samma hafva funnit användning under mycket olika perioder. De resultat angående fornborgarnas ålder, nuu utom Sverige kommit till, behöfva således ej hafva någon giltighet beträffande förhållandena hos oss. Hjalmar Appelgren anser t. ex. de finska fornborgarna tillhöra tiden från omkring år 1000 till början af 1400-talet,¹ en datering som utan tvifvel kan sägas ej stämma öfverens med de svenska förhållandena.

Den enda fornborg i Sverige vi med *någon* grad af säkerhet kunna datera är den på Björkö i Mälaren belägna, liggande invid s. k. »svarta jorden» eller »bystan», det vill säga platsen för det forna Birka och utan tvifvel utgörande en del af stadens försvars-

¹ Finska Fornminnesföreningens Tidskrift; hft. XII. Helsingfors 1891.

verk. Att den användes af stadens invånare känna vi af Rimberts berättelse om Ansgarii lefnad. Vi torde således vara berättigade att anse den anlagd för stadens skull, ehuru den naturligtvis *kan* vara äldre än denna. Björköborgen skiljer sig emellertid något från de vanliga fornborgarna. Den är uppkastad af kullersten och grus samt gräsbevuxen, är ej heller afsides belägen utan som sagdt utgörande en del af stadens försvarsanordningar, troligen dess kärnpunkt. Huruvida vi från Björkö-borgen kunna draga slutsatser angående de allmänna fornborgarnas ålder är därför mycket osäkert.

Enda sättet att *om möjligt* komma till en rätt och allsidig uppfattning af fornborgarnas ålder och detaljerna vid deras anordning är därför att egna denna klass af fornlemningar en mera ingående undersökning, än i allmänhet hittills kommit dem till del, att i detalj granska så stort antal af dem som möjligt. I betraktande af deras talrikhet är detta emellertid ett ganska vidlyftigt arbete, som ej gerna utan uppoffrande af allt för mycken tid kan utföras af *en* person. Vänner till vår odlings historia skulle därför kunna göra denna en god tjänst genom att hvar i sin stad företaga uppmätning och beskrifning af dylika fornlemningar och antingen publicera resultaten af sitt arbete eller insända det samma till Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien för att i det Antiqvariskt-topografiska arkivet förvaras. Vid ett dylikt arbete är emellertid en fullständig landmåteriuppmätning ej af nöden. Tillräckligt antal hufvudmått tagas, och inom dem inlägger man efter uppstegning de hufvudsakliga konturerna. Det är emellertid en gifven sak, att alla detaljer eller viktigare partier uppmätas noggrant och aftecknas samt att, om så behöfves, plan af desamma uppgöres. Höjdförhållanden framgå i allmänhet tillräckligt tydligt af Generalstabens eller andra kartor. Beskrifningen göres naturligtvis så fullständig som möjligt och allmänna synpunkter och förhållanden, hvilka varit bestämmande vid befästningarnas anordnande och inverka på styrkan i försvaret, framhållas.

Å Tullinge egor äro tvänne fornborgar belägna, båda på kort afstånd från gården, den ena norr därom, den andra söderut.

För anläggande af den först nämnda, fig. 1, har man valt vestra ändan af ett temligen vidlyftigt, i Ö-V utsträckt bergkomplex, invid östra stranden af Tullingesjön, strax innanför den s. k. Norsholmen. Denna del af berget är i hög grad sönderdelad och otillgänglig samt stiger upp till en ganska betydande höjd, så att man från dess högsta punkt har en vidsträckt utsigt öfver Tullinge- och Allysjöarna samt den omgifvande trakten. Längre österut löper öfver berget den gamla landsvägen norrut från Tullinge gård. Borgområdet begränsas vesterut, således mot sjön, af en mycket hög, nästan öfverallt lodrät vägg, hvilkens öfre del här och där till och med är öfverhängande. Nästan hela vestra sidan af borgen var således redan af naturen, utan särskilda anordningar fullkomligt skyddad för bestigning, stormfri, som det heter. Denna sida behöfde knappast ens bevakas. Ingen fiende kunde tänka på att här finna en väg upp för att gå till anfall. Den vestra ändan af berget är genom tvänne ungefär i Ö-V gående, trånga dalar delad i trenne partier, af hvilka det nordligaste är det största och utgör borgens egentliga område. Det södra visar mot norr en ytterst brant och obestiglig vägg, men faller däremot temligen sakta af mot söder. Det befans därför ej lämpligt att indragas inom befästningsområdet. Det var lätt bestigligt utifrån, men genom den tillräckligt breda dalgången med dess branta sidor skarpt skildt från det öfriga berget. Något anfall kunde därför ej hota därifrån, och man kunde således utan risk lemna det obefäst. Det är ej heller upptaget på den här bifogade planen öfver borgen. Det befästa området utgjordes därför af de båda återstående afdelningarna jämte den mellanliggande trånga dalgången, den norra af de två nyss omtalade.

Båda dessa, hvilka som vi nu äro hafva riktning ungefär i Ö-V, utmynna vesterut högt upp på den nyss beskrifna, nästan lodräta vestra väggen och äro således från denna sida i det närmaste otillgängliga, i synnerhet är detta förhållandet beträffande den nordliga, således den till borgområdet hörande dalgången. Österifrån är denna däremot lätt tillgänglig och bildar den bekvämaste uppgången till berget. Vi träffa ock här den första förskansningen: en grof mur dragen tvärt öfver dalens mynning samt i norr och söder nående ett stycke upp på dalens sidor. Genom muren leder en smal ingång. Fig. 2 visar dennas utseende, sedd utifrån. Den har, som vi se, ordentligt upplagda sidor eller poster. Den norra af dessa är ännu väl bibehållen, den södra däremot något rubbad,

Fig. 1. *Norra borgen.*

A. Egentliga borgområdet. *B.* Endast från norr tillgänglig bergkulle. *C.* Nedre ingången (fig. 2). *D.* Öfre ingången (fig. 3). *E.* Förråd af kaststenar. *F.* Vattensamling.

därigenom att murens stenar åkt något ned för den här starkt sluttande bergssidan. Som planen visar kan ingångens inre mynning med fördel bestyrkas från båda dalsidorna, liksom naturligtvis äfven från terrängen innanför densamma. Hade fienden det oakadt inträngt i dalen, befann han sig likväl ej inom själfva borgområdet, utan endast i ett slags utanverk, en förborg om man så vill. Hans läge här var ej särdeles behagligt, han var instängd som i en fälla. Båda dalsidorna äro besvärliga att bestiga, och dalens ringa bredd tillät, att hvarje punkt i den samma kunde tagas under korsande »eld» från de på dalsidornas krön posterade försvararne. Det söder om dalen liggande bergpartiet är nästan rundt om i det närmaste obestigtligt och ansågs tydligen ej i behof af särskilda förskansningar. Några sådana finnas ej heller här. Denna del af borgen erbjuder dessutom ringa utrymme och var nog ej afsedd till uppehållsort, utan endast till försvar.

Fig. 2. *Ingång genom nedre muren.*

Den egentliga borgen ligger således norr om dalen. Hit upp leder i dalsidan en mycket obehvämlig »naturtrappa», bildad af små, smala, oregelbundna afsatser.¹ Uppkommen uppför denna, hejdas man åter af en mnr. lagd utefter bergsidans krön, samt liksom den förra försedd med en ingång med murlagda poster, fig. 3. Genom att muren här erhållit betydlig bredd, har ingången fått formen af en kort gång. Genom denna inkommer man på bergets egentliga höjdområde. Detta utgöres emellertid ej af en plåtå, utan är till allra största delen uppfyllt af små i NNV—SSO gående åsar. Rundt om detta område, öfverallt där terrängförhållandena det fordra, finna vi, som planteekningen visar, murar, lagda allt efter omständigheterna utefter åsarnas krön, tvärs öfver eller mellan dem.

¹ Arbetarne ansågo emellertid, det ej vara omöjligt att på denna väg praktisera boskap och hästar upp på berget.

Som redan blifvit omtaladt, hafva dessa murar i allmänhet den yttre sidan ordentligt murlagd samt i det närmaste lodrät, d. v. s. endast mycket obetydligt inåt lutande, under det den inre sidan bildar en jämn slutning mot marken. Deras genomskärning är således tresidig.

Murarnas läge samt i öfrigt förhållandena på platsen sätta det inom allt tvifvel, att, såsom ofvan blifvit antydt, dessa förskansningar varit afsedda att från innanför dem liggande, behärskande punkter försvaras med kastvapen, således ej i strid man mot man invid eller på murarna. Detta bestyrkes ytterligare af en rätt intressant omständighet. På flera ställen — vid E. på planen — träffar man nämligen hopförda förråd af *kaststenar*. Dessa äro liksom murens stenar skarpkantiga, men af mindre dimensioner än dessa: knappt hufvudstora och ännu mindre. De äro, därom kan intet

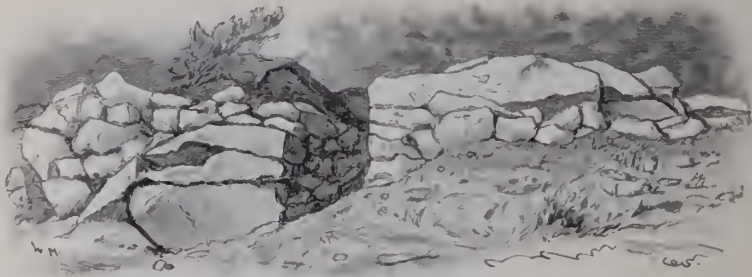

Fig. 3. *Ingång genom öfre muren.*

tvifvel råda, af människor hopsamlade och bringade till deras n. v. platser. Afsigten härmed är tydlig: den kan ej vara någon annan än den ofvan nämnda. I några af fornborgarna i Finland har man iakttagit liknande samlingar, och på grund af förhållandena likaledes funnit dessa böra tolkas som kaststenar. I Tullinge-borgen äro dessa förråd förlagda invid de små åsar, som på några ställen framgå mot murarna och hvilka åsar, något högre belägna än dessa, innehafva ett behärskande läge såväl med afseende på murarna som terrängen där utanför. De här stridande innehade tydligen mycket goda »skjutställningar» för att begagna ett modernt uttryck, och det är vid granskning af förhållandena på platsen lätt att inse planen för det hela. Däremot hade de här posterade ej i lika grad ett skyddadt läge, men så långt hade man, som redan är antydt, inom be-

fästningskonsten tydligen ännu ej kommit vid tiden för fornborgarnas anläggande.

I områdets sydöstra del har man på ett ställe, som af planen synes, förstärkt muren genom ett »utanverk». Detta består af en i oregelbunden båge lagd yttre mur, med båda ändarna stötande intill den inre och således tillsammans med denna bildande ett slutet trångt rum. I denna yttre mur finnes visserligen nu en stark sänka, bildande en ingång, men denna har ej som de öfriga ingångarna murlagda sidoposter och är utan tvifvel ej ursprunglig, utan i senare tid upp-ploekad. Det hade ju ock varit meningslöst att uteslutande åt fienden bereda en sådan lättnad, ty förhållandena visa, att det aldrig varit meningen att på denna väg inkomma i borgområdet. Mellan detta och utanverket finnes nämligen ingen ingång anordnad. Detta förhållande skulle i t. ex. en medeltidsbefästning vara fullkomligt obegripligt, men förklaras här till fullo af — och bestyrker i sin mån — den ofvan framhållna egenskapen hos fornborgarnas murar att ej vara stridsplatser utan endast tjänstgöra som hindrande barriärer för de stormande.

Hela borgområdet är mycket oländigt och så uppfyllt med klintar och åsar, att det är svårt att förstå, hvar man kunnat finna plats för de troligen ej så få tillfälliga bostäder, som väl voro nödvändiga äfven för tidens härdade befolkning vid ett kanske rätt långt uppehåll under en till äfventyrs oblid årstid. Antagligen hafva vi att tänka oss dem spridda mellan klintarna öfver hela området. För nära murarna ville man väl doek ej förlägga dem.

Inom området finnes ett par vattensamlingar af hvilka den ena — *F.* på planen — är rätt betydlig och, när den var uppensad, troligen aldrig sinande äfven under varma somrar, naturligtvis en ovärderlig förmån för dem, som innehade borgen. Många fornborgar sakna emellertid denna viktiga betingelse, liksom äfven märkvärdigt nog detta var förhållandet vid en del borgar långt ned i medeltiden.

Det har ofvan påpekats, att fynd af lösa fornsaker i en fornborg ej kunna tillmätas stor betydelse i fråga om bestämmande af borgens anläggningstid. Naturligtvis kunna emellertid omständigheter gifvas, under hvilka dylika fynd verkligen blifva upplysande. Vid undersökningen af Tullinge-borgen företogs därför gräfning och sållning af jorden. Gifvet är emellertid, att detta ej kunde ifrågakomma öfver hela det betydande området. Något resultat af detta

arbete vanns ej heller, möjligen på grund däraf att det ej låter sig bestämma, hvarest lägret eller bostäderna stått.

Ehuru man på den nu beskrifna norra Tullinge-borgens förskansningar ej nedlagt arbete i någon ovanlig grad, torde dess försvarskraft genom bergets för ändamålet särdeles lyckliga skapnad kunna anses mycket betydande. Den var ett verkligt effektivt försvarsverk. Detta kan däremot ej sägas om den södra af de båda på gårdens egor belägna borgarna. Både genom konst och natur är den mindre befäst än den förra. Äfven detta borgberg ligger vid östra stranden af Tullinge-sjön, ungefär midt emot Hamra-Sjöstuga. Berget stiger temligen sakta från öster och bildar först vid vestra randen branta, stormfria väggar. Den konstgjorda förskansningen består af en enda betydande lång mur, som afskar den östra, sakta stigande sluttningen. Man har emellertid, förmodligen för att ej för mycket utsträcka förskansningslinien, ej begagnat sig

Fig. 4. Ingång till södra borgen.

af de branter, som här och där finnas, så att marken på några ställen utanför muren ej är synnerligt lägre än innanför den samma. Muren är dessutom i sig själf föga betydande, hvarför det förefaller, som den ej skulle hafva kunnat bringa de stormande mycket afbräek. Möjligen är hela anläggningen aldrig fullbordad. Ehuru således denna fornborg ej har mycket af intresse att framvisa, förtjänar dock ett drag vid densamma att påpekas. Den ingång, som leder genom muren, har nämligen den form, som fig. 4 utvisar och som här ofvan redan är omtalad såsom stundom förekommande vid dylika förskansningar. Äfven i Finland användes vid några fornborgar detta sätt att försvåra tillträdet till det befästa området. Samma anordning träffas ibland äfven vid tyska Wallburgen¹ men här synes regeln vara, att de »zwingerartig» böjda valländarna, mellan hvilken ingången är belägen, äro riktade antingen båda två *inåt* borgområdet, eller ock den ena *inåt*, den andra *utåt*. I båda fallen blef naturligtvis resultatet det samma som å de svenska och finska, nämligen en *förlängd*, trång ingångsöppning, som härigenom

¹ Primitiva befästningar af liknande art som de nu i fråga varande.

var vanskelig att passera. I Tyskland har man dessutom fäst uppmärksamheten vid, att i det senare af de nyss nämnda fallen, det vill säga då en utåt- och en inåtgående vallända bildade ingången, denna var så anbragt, att den inträngande fienden måste vända sin högra — ej sköldbärande och således oskyddade — sida emot borgområdet, hvarigenom han i ogynnsamt läge var utsatt för försvararnes anfall. Ingångarna vid Tullinge-borgarna gifva på grund af sin form ej anledning till en dylik iakttagelse, men som redan är framhållet, är deras läge sådant, att de med fördel kunde inifrån borgområdet bstrykas från flera punkter. Att denna form på ingångarna till borgen ej står i historiskt sammanhang med liknande försvarsanordningar under medeltiden är redan påpekad.

Det är svårt att inse skälet, hvarför två borgar blifvit anordnade så nära hvarandra. Traktens befolkning kunde omöjligen afgifva tillräckligt antal stridbara män för att hålla dem båda samtidigt besatta, och vi kunna ej antaga, att man var så omtänksam och nogräknad, att man med stor möda skaffade sig flera borgar för att hafva att välja emellan vid inträffande tillfällen. Ej heller finnes skäl antaga, att vi här hafva att göra med tvänne fiendtliga områdets befästa tillflyktsorter. Måhända ligger förklaringen uti en betydande tidsskilnad mellan båda borgarna eller däruti att man efter anläggande af den södra funnit denna föga tillfredsställande och därför med uppoffrande af det här redan nedlagda arbetet beslutit förlägga sin borg till det i alla afscenden betydligt fördelaktigare norra berget.

Öfvertro om de döde i Herjedalen.

Af

Erik Modin.

I det 30de häftet af Svenska Fornminnesföreningens tidskrift förekommer en uppsats 'Ur Herjeådalen's folktro', däri ett drag af nutida folklig öfvertro om de döde ställes i en intressant belysning af den odinska gudaläran och våra hedniska förfäders föreställningar om lifvet efter detta.

Flera sådana drag kunna påvisas, som ådagalägga med hvilken seghet uråldriga föreställningssätt bibehållit sig i denna landsände. Och då känndomen om vårt nuvarande folklif likaväl som forntidens blir grundligare och mångsidigare i samma mån som allt flera exempel på dess egendomligheter göras tillgängliga för den vetenskaplige forskaren, har det synt mig af intresse att meddela ännu några hithörande drag ur inbyggarnes i Herjedalen lif och tänkesätt nu och fordomdags.

Författaren till nyss nämnda uppsats anför, hursom en vid midten af detta århundrade afliden rik bonde i Funäsdalen troddes i enlighet med ett gammalt vidskepligt bruk hafva i jorden nedgrävt åtskilliga redbarheter för att göra sig gagn däraf vid uppståndelsen. Detsamma är ock berättadt om en af hans förfäder, *Gammel-Busken* kallad, hvilken skall hafva lefvat någon gång på 1600-talet och om hvilken förtäljes följande.

Gammel-Buskens girighet ledde honom till ett rysligt dåd. Med en norman Esten Kojan öfverenskom han att de en viss söndag på vårsidan skulle mötas vid det gamla riksgränsmärket sjön *Glen* (el. Glädjan) och utväxla penningar. Där mördade Busken den intet ondt anande Esten och nedstoppade liket i ett vattenfyldt kärnhål,

hvarpå han tog hans penningar och begaf sig hem. Då han på aftonen kom åter till byn, hade där, såsom fördom vackra hällgdagskvällar under våren var brukligt, en flock ungdom samlats för att »leka boll» och kasta kil. Där var ock en flicka känd för att vara något *tullut* eller mindre vetande. När hon fick ögonen på Busken, skall hon hafva utropat: »Du ser rätt ut som du gjort gärningen till att nu. Detta grep den gamle ogärningsmannen, så att han aldrig hade någon glädje af syndapengarna, och för hans öron ljödo åter och åter den mindre vetandes ord: Du ser rätt ut som du gjort gärningen till att nu.»

När Esten Kojan förblef borta, företogo hans hemmavarande hustru och söner ifriga efterforskningar efter honom, men utan resultat. Då gick man till »vismanden i Gudbrandsdalen», och denne sade dem, att Esten var mördad och nedstoppad i ett hål mellan två ämne sjöar. För öfrigt beskref han trakten så noga, att de kunde finna den. Men innan man humnit söka där, hade Busken, som fått nys om besöket hos vismannen, skyudat upp till Glen, dragit upp liket och sänkt ned det i sjön där han trodde denna var djupast. Detta visste vismannen att säga, när han söktes för andra gången. De borde icke söka mer, mente han, förr än den döde flöt upp af sig själf, och det gjorde han fram på sommaren.

Men gamle Busken, ehuru plågad af samvetskval och ängslan, förnekade sitt dåd ända till dess han låg på sitt yttersta. Då skall han hafva för att få ro bekänt det för prästen. Men alla sina penningar, både dem han redligt och oredligt kommit åt, skall han därförinnan hafva grävt ned i jorden för att icke vara så *barskrapen* då han stod upp igen, och hvar han gömt dem blef ingen underkunnig om. Han säges ock hafva klädt det skrin, hvori skatten var lagd, invändigt med bibelblad, att icke onda makter skulle rå med att taga den.

Den hedniska öfvertro om det kommande lifvet, som uppenbarar sig i de nu anförda fallen, skall enligt trovärdiga personers utsago ännu icke vara utdöd eller åtminstone fortlefvat ända till på sista tiden.

Likasom det är känt från våra nordiska förfäder äfvensom lapparne och grönländarne (se *Nansen*: Eskimålif, sid. 220) att den affidne af omtänksamme anhöriga vid jordandet försågs med hvarje-handa redskap och förnödenheter, dem han troddes komma att behöfva i den andra världen och som här varit honom af nöden, så vet man än i dag att berätta om ett dylikt bruk i Herjedalen. För

icke länge sedan skola i Lillhärds kyrkogård hafva funnits kokkäril m. m., som nedgräfts af personer, hvilka på detta sätt velat försäkra sig om att »hafva något till hands på uppståndelsedagen». Här framträder sålunda den gamla hedniska seden endast så till vida modifierad, att den lefvande sjelf verkställt nedgräfningen af hvad han trodde sig komma att behöfva, då han icke kunde vara förvissad om att någon af hans efterlevande ville eller vågade visa honom denna tjänst.

Att döda på detta sätt utrustats har icke blott här utan också i andra landsorter ansetts vara nödigt för att de skulle få ro i sina grafvar och ej gå igen eller efter döden ånyo uppenbara sig i synlig gestalt. »Gengångare» förmenas företrädesvis sådana personer blifvit, hvilka i hög grad varit fästa vid sina egodelar, dem de efter döden kommit igen för att söka.

Belysande för de herjedalska *lapparnes* tro och sedvänjor i afseende på sina döda äfvensom i flera hänseenden är ett häradsrättsprotokoll, som finnes förvaradt i Svegs kyrka och som här må återgifvas.

»Anno 1699 den 26 Augusti wijd extra
ordinarie tinget i *Wämdalen* inför H. Baronen,
Generalmajorn och Landshöfdingen högvälborne
H. Axel von Schaar.

§ 2. Såsom ett spurgiment war utkommit om Lappen vid Funsdals fjällen Jonas Torkelsson, det skall han haft misstanka om sin Son Olof, som skulle han förl. währ iheltagit Modren, och att Jonas Torkelsson sådaut att lämna skall Sonen ihehlskutit och nder fjället Flaatrnen nedgräfit, altså är dher öfr Extraord. Ting anstält, då Jonas Torkelsson för Rätta stältes och tillhöltz först att bekienna sanningen om Sonen Oloff warit wällande till Modrens död; hwartill han på det högsta enständigt nekade, utan skall hon af ålderdom och sjukdom död blifit. Länsman och Nämnden frågades då, hwadan det talet då härkommit? Sv. att efter Oloff så förfärligen sörgdt Modren och en och annorstädes sagdt att han icke hade lust mehr att lefva, hade folket up i fälbygden gissat till det han möjl. giort henne något ondt. Närvarande almoge så wäl som Lappustrun Gunnil hördes ock här efter, då de förre sade sig wäl hört det talet, men ingen wiste hwadan det kommit, men Gunnil förklarade sig inte häraf wetta eller något hört. Ytterligare blef lappen inkallad

och examinerad om Sonen Olofs död, då han äfwen på sitt wijs som för contesterade, att han af sot och sjukdom wore död blifwen Ersmessotiden. Hwarför han icke honom äfwen som Modren lät föra och begrafwa i Tännäs kyrkiogård? Sv. Att den tiden war wärsta förfallet [föresfallet, sämsta väglaget] och floden i fiellet, så att honom omöjeligit war med liket komma nedher, och thy begrof han honom i fiellet som elliest hos lappmän plägar brukeligit wara. Att dhen tijdhen warit svårt oföre det wittnade nämnden så oek att lapparne aldrig hafwa för sed deras lik i kyrkiogården begrafwa, utan som de boo mycket afsijdes till fiälls grafwa de sieltwa dem neder wid stora fiell och högder efftersom och kyrkioherden herr Hendrik Drake intygade att öfwer tjugo år han här warit pastor och Jonas Torkilsons hustru warit det första lapplik, som i kyrkiogården blifwit begrafwit. Att om denna gissing så mycket större wisshet erhålla är den döde Olofs lik af Tolfman Ingebreet Hansson i Funäsdalen och Olof Knutson utlur dess graf upptagit och noga besigtigat, hwilka hwar för sig derom föliande rælation gjorde.

Först Ingebreet Hansson, som berättade, att de stort beswär haft innan de fått wetta grafwen, hwilken warit strax nedan Flaatrun på en hög baeke derest Olofs lik war lagdt i en hwit skiorta och dherutom ett randigt wästgiötatäcke, hwarnti setadt en synåhl och tråd, emellan den wenstra armen och kroppen hade de funnit ett Eldföre, fnöske och brännsten [svafvel], wid dhen wenstra sijdan hade legadt en påsse med tobak och maat uti, så och lijtet tråd jemte åtskilliga slag lappar af kläde och walmar, haus rock hade warit lindad om fötterna med synål och tråd nti men ingen kista hade han haft, doek uti jorden hade hans yxa legadt, grafwen hade warit lagom diup, och eliest hade de på hans döda kropp intet kunnat förmärkia något såår eller tekn till våldsamt handhafwande, ntan hade kroppen warit eljest lijtet blåå utan, som andra lik, emedan detta hade skedt 8 wekor [sedan] han war död blifwen, derpå hade de kastat igen grafwen. Jon tog afträde och in kom Olof Knutson, hwars berättelse uti allt instämde med Ingebreet Hanssons.

Lappen blef förhållet hwad eldföret, snöske [fnösket], tobaken etc. skulle giöra hoos liket i grafwen? Då Jonas i förstone nekade sig det af wettat, men när lapphustrun Gunnil honom det påtygade, måste han wederkiennas sig warit med, när det dijt lades, och Gunnil, som liket swepte i grafwen, hwarför tillhöltz Gunil att utsäga hwad sådant skulle betyda, då man äntäl. effter långdt beswär fick det

swarat att Lappmän så bruka att begrafwa sina döda; men på tillfrågan till hwad ända de sådant lägga hos liken sv. hon, att dhe måtte hafwa något med sig till Gudz rijke. Henne remonstrerades ntöförligen att i Gudz rijke behöfwes inga sådana timmeliga saker och att effter döden en menniska sådant inte betarfvar, för hwilket hon derefter måtte sig wachta. Till hwad ände hon lade på liket lapparne och tråden? Sv. att bota kiortelen med om han skulle gåå sönder. Yxan angående så sade Gunnil att de med den hade haccadt upp grafwen den de qvar lemnat. På tillfrågan hwad ceremonier de wijd begrafningen brukat sade Jonas Torkilsson att på sitt wijs de sungit en psalm och läsit en böön, hwilken när han befaltes nämna läste han instiktelse ordhen till dhen Heliga nattwarden.

Förutan detta refererade länsman att Jonas Torkilssons dräng Tobias, som för 3 weckor sedan rynt öfwer til Norrie, hade berättadt att Jonas skull bruka afgudereri och till Stoor Junkaren wissa tijder om året ofra rens diur, hwilket blef Jons Torkilsson alfwarligen förhållet at bekienna sanningen; men det nekade han alldeles till, ej heller wore någre andra omständigheter honom dertill att binda effter som både kyrkioherden såväl, som almogen hwilka med honom pläga nngås, betygade sig aldrig något sådant af honom hafwa förnnumit.¹ Så war och det tahlet om honom att hwar julkorgon han skall ofra en Ren uti en mindre kiälla. Det nekade han äfwenledes, men tillstod dock att effter fiällmäns wis han en gång om året lägger flinta och stål i en kiälla, hwilket skall fördrifwa allt ondt utur watnet från Renarne.

¹ *Storjunkaren* var således känd och såsom man får antaga föremål för dyrkan äfwen hos Herjedalslapparne. *Högström* (Beskrifning öfwer de till Sveriges krona lydande lappmarker. Tr. 1747) nämner bland Kaitumlapparnes gudomligheter också denna, af hvilken han såg ett beläte i Jockmoeks prästgård, tillhugget med yxa af en trädrot med liknelse af en menniska. Sedermera såg han annorstädes i denna lappmark dylika beläten. Men — tillägger han (sid. 181) — »om alla förnämnda trägudar heta Storjunkare, kan jag ej försäkra».

Om en afgud, som dyrkades på det enligt Dr *Y. Nielsens* uppgift sydligaste lapska offerstället i Norge, vid Tunsjön e:a 3¹/₂ mil från Frostvikens kyrkby i norra Jämtland, må följande sägen här finna plats. Den upptecknades af förf. där i trakten år 1883. Förmodligen var också denna guddomlighet en *Storjunkare*, enär den dyrkan, som säges hafva egnats honom, i mycket erinrar om den af *Högström* beskrifna.

Widare tillspordes Jonas hwad Ceremonier han brukade wijd de så kallade biörnebegrafningar? Sv. att när lapparne få skiuta någon biörn göra de strax på det stället en koija af rijs derest inga qwinfolk fåå komma in, utan manfolken alena, de flåå oeh koka biörn, gifwandes qwinfolket något af kiöttet med, när de ätit upp allt kiöttet sättia de benen, som inte få krässas eller sönderhuggas uti en näfwer skrappa, läggiandes dher öfver på en stoor stoek och sinnga så derefter biörnwijsan, hwilken han med Gunnil inför Rätten siöng, men den bestod icke af några ord utan war mera ett Sorl eller tiutande. Den samma begrafning sade Jonas att fiellmän till den ändan bruka att Biörn intet skall giöra dem eller deras diur någon skada. Eliest hade denna lappen ett godt loford oeh att så ofta före är han kommer till kyrkia låter sig i sin ehristendom underwijsa oeh begåår Herrans H. Natward, och att för än nu H. Kyrkioherden aldrig sådant om honom hört. — — — — —

Förntan detta refererade Inspeetoren [Phalléen wid Lussnedals kopparverk] med Tullnäru Hammar att oek ett tahl skall vara det Jonas Torkelsson wid Mito Kläpp skall hafva en afgndalund, hvarom

Tunsjögu'n, såsom han af min svenske sagesman kallades, erhöll offer af de gamla lapparne, hvilka därinwid fastbundo renar lefwande, som sålunda fingo svälta till döds.

För o. 2 mansåldrar tillbaka kom en rik lapp oeh slog sig ned i Tunsjöns nejd. Det gällde nu för honom att göra sig Tunsjöguden bevågen genom ett präktigt offer. Oeh förmenande att denne vore utledsen på renoffer, köpte han af en i närheten boende nybyggare en stor oeh fet ox, som han ledde bort oeh fastband på offerstället, en brant oeh hög klippvägg eller s. k. *hällsköle* inwid sjön. Nybyggaren, som väl kände, hur med offringen plägade tillgå, smög sig efter lappen, och då denne lemnat platsen, löste han oxen, hvarpå han ledde honom hem oeh slaktade honom för egen räkning. Om våren, då lappen kom flyttande från det nedre landet, skyndade han bort för att se efter, om offret varit guden behagligt. När han nu ej en gång fann benen kvar af den offrade oxen, begaf han sig glad ned till nybyggaren för att omtala detta för honom. Denne förekom honom med att fråga, huru guden tyckt om offret. *Hå, far!* — svarade den lycklige offeraren — *si, då ha behåga'n ratt väl. Tejje* (tagit) *benä, klöven å allt ihop.*

Att lapska afgudaoffer i denna trakt skett så sent som denna sägen anger eller mot slutet af förra århundradet kan icke anses otroligt. *Friis* (En sommar i Finnmarken etc.) omtalar 1872 att omkring 20 år tillbaka en lapp Rastus i Finnmarken troligen varit den siste, som offrat åt afgud.

de dock ingen visshet hade. Jonas inkallades och med lämpa söktes att dheruti förmås till bekiännelse; men bad han Gud sig bewara från en sådan Synd, han visste af ingen annan än den Store Guden i Himmelen. Mito Kläpp är eljest ett stort och vida begripit fiell vidt aflägsit, dit nu ingen i hast kunde komma derom att ransaka och undersökia.»

Den slutliga utgången af detta inkvisitions-mål är icke känd, men häradsrättens i målet gifna utslag löd sålunda:

. . . . »effter som eij wijdare upplysning för dhenna gången stod att bekomma; thy sedan saken med alla omständigheter war nämnden föreställt, resolverades.

Att såsom hwad det angår att Jonas Torkilsson skall Sonen Olof ihehl slagit, han dertill enständigt nekar, warande inga skäl el. omständigheter, som honom till en sådan gierning kunna binda, utan fast mehra är liket besichtigat och dherpå intet teken till våldsampt handhafwande kunnat finnas, för dhen skull warder Jonas Torkelsson uti detta alldeles fri erkiendt.

Hwad wijdkommer det afguderij Jonas Torkelsson skall föröfwa så med ofrande till Stor Junkaren som dess afgudalund wid Mito Kläpp, så har mot dess förnekande Jonas Torkelsson för denna gången sådant icke kunnat påtygas, utan lämpnas till wijdare, och emedlertijd skall Länsman med all flijt låta effterspana afgudalunden och om lappen sådant ofrande föröfwar.

Beträffande det widskieppelse och Signerie, som Jonas Torkelsson och Gunnil hafwa föröfwardt, så wijd Olofs svepning som eliest wijd den så kallade Biörnebegrafningen, jembwäl och att han kastar Flinta och stål uti kiella och rinnande watten, så finner häradsrätten det lappen och Gunnil sig derutinnan hafwa försedt emot den 9 § uti Kongl. Maj:ts placat om Eder och swordom, för hwilket ock häradsrätten i förmågo af högstber. § dömer honom Jonas Torkilsson och Gunnil att sittaa 14 dagar och 8 dagar wijd watten och bröd, dock detta allt den höglåfliga Kongl. Hofrättens högwijisa omdöme och decision underdån. och ödmiukel. submitterat.»

Det är ett drag i här lemnade relation af lapparnes forna tro, som är särskildt anmärkningsvärdt. Tyglapparna och träden, hvilka lades på den döde Olofs kropp i det syftet, såsom Gunnil berättade, att han skulle hafwa dem »att bota kiortelen med om han skulle gåå sönder», tyckas tyda på föreställningen om ett verksamt lif efter

döden före uppståndelsen. Ett sådant föreställningssätt var icke heller främmande för de hedniska nordboarne.

I *Nials saga* berättas om Gunnar af Hlidarenda att han efter sin död troddes bo i sin hög, där ha ljus, vara glad och sjunga.¹

Till sist må, om också på sidan om ändamålet med denna uppsats, ammärkas, att det af undersökningen vid ofvan nämnda ting göres sannolikt att lapparne i forna tider haft offerplatser så sydligt som i Herjedalsfjällen, såsom också *Hülphers* inemot ett århundrade senare angifver (*Herjedalen*, sid. 69). Att ett lapskt offerställe varit vid *Mitokläpp* (själfva denna Orts namn torde vara af lapskt ursprung) vinner stöd af en ännu lefvande tradition, hvilken utpekar denna plats såsom en för de gamla lapparne helig sådan.

¹ Geijer: *Svea rikets häfder*, sid. 278, not 4.

Varsel och förebud.

Af

Eva Wigström.

I likhet med allt, som tillhör vårt folks troslif, framträder den egendomliga kunskapen om och tron på varsel och förebud mer eller mindre beslöjad och i lättare eller djupare förklädnad hos olika samhällsklasser, eller rättare hos sällskapskretsar af olika bildningsgrader. Mest ohöljd framträder denna tro där, hvarest ett tnut lager af olika kunskapsskärfvor ligger utbredt öfver oöfvade tankar. Personer, hvilka från barndomen blifvit, ända till öfvermåttnad och leda, utfödrade med en massa för dem osmältbara kunskapsbitar, som de blott skulle minnas så länge det var behöfligt för dem i skolan, lägga sedan gerna in en portion öfvertro, där luekorna efter de snart bortglömda kunskapsbitarne erbjuda rymlig plats för allt slags kram. Och har bara det eller det förebudet stått ontaladt i tryck, införlifvas det med den öfriga anktoritetstro, som är för handen, samt bäres fram med en nästan rörande naivitet, som osviklig samning. Händer det så — hvilket det så ofta gör — att sådana ytligt bildade människor starkt påverkas af någon religiös sekt, blandas två mystiska strömmingar med hvarandra och uppgå i den för vederbörande samfund och dess medlemmar smickrande föreställning, att högre makter begagna sig af vissa, för handen varande, teekenspråk för att meddela sig med dessa sina utvalda vännar.

I de bredare folklagren, företrädesvis bland landtallmogen, där man antingen af pietet, i förening med en viss nedärfd laglydnad, håller fast vid den officiella religionen, eller också blott för ombytes skull

nu och då besöker någon »sal» eller missionshus samt för öfrigt håller sig fri från irreligiösa påverkningar, ligger allt det, som plägar kallas öfvertro, så att säga på helig grund.

De urgamla hedniska traditionerna äro så fast invädda bland den lilla behållningen af en formalistisk kristendomsundervisning, att i fall man kunde tänka sig de förra bortrensade, så skulle äfven den senare förlora all magt öfver folklivet. Barnaminnet behåller ej länge det som ej kan upptagas af fantasi och känsla; det af tvång inlärdade har föga eller ingen magt mot det underbara, som förtäljes i hemmen, bland kamrater samt af de gamle, och som ger sig uttryck i det dagliga livets skiftande företeelser.

Tron på ett oundvikligt öde ligger djupare än att den kan rubbas af den allmänna lärobokens mycket sväfvande svar på den där rakt på sak gående frågan. Tusende och åter tusende barnläppar ha frammanlat spörsmålet: »Har Gud i sin försyn förelagt människan något oundvikligt öde?» Några få ha troligen tänkt däröfver och längtat efter ett svar samt ett ögonblick trott sig finna det i detta nej, som inleder ett svar, egnadt att mera förbrylla än upplysa famlande tankar. Där talas blott om timliga *olyckor*, men tron på ödet har ju äfven sin ljusa sida; normorna mäta godtyckligt ut sorg och fröjd åt människorna, och denna tro har i hemmen sin enkla lättfattliga formel: »Det som är förelagdt, det sker; hvar och en människa har sin förutbestämda lott, sitt öde.»

Hela den brokiga massa af varsel och förebud, som utgör en djupt ingripande del af hela vårt folks andliga lif — ty hvem vågar väl frisäga sig från hvarje spår af tro på sådana? — är ju blott ett utslag för tron på ett oundvikligt öde, ty de allra flesta förebud hafva det gemensamt med hvarandra, att de bebåda något, som det ej står hvarken i Guds eller människors magt att afvärja. Är förebudet emottaget, så har människan blott att antingen resignerad vänta på att ödet skall slå till, eller också på förhand fröjdas åt en lika oundviklig lyekogunst; sinnesstämningen blir naturligtvis beroende af arten af det gifna förebudet.

Granskar man hela skaran af varsel och förebud, återfinner man där ett drag af tungsinnhet: öfvertygelsen, vissheten om, att människans öde är företrädesvis en mörk väfnad framträder starkt däri. De ljusa och lykobringande förebuden äro nemligen att förlikna med några få stjernor på en af molnmassor öfverdragen natt-himmel. När man så finner hela varselmängden fördelad emellan

menniskor på de mest olika bildningsgrader och samhällsställningar, skulle man känna sig öfverraskad af det faktum, att glädjevarelse äro i långt mindre grad allmänt kända än deras motsatser, om man ej förut visste hur djupt föreställningen om jorden, som sorgedal, är rotfäst bland oss.

Hos många ligger tron på förebud som en förlamande tyngd öfver hela lifvet, men doek skulle ingen af dem, som på detta sätt taga sorger på förhand, vilja nedvara denna tro, ty någon gång inträffar doek ett lyckobådande varsel, oeh de glädjeilningar, hvilka därvid genombryta tungsintheten, likt oväntade solstrålar ur en svart sky, innebära i oeh för sig en sådan sällhet, som blott kan jämföras med den som menniskor kunna erfara i drömmen. Man skall lätt komma att förstå detta, då man ser flertalets enförmiga, glädjefattiga lif; förstå, att den gnagande lyckohungern ej kan ha råd att bortkasta en enda smula surrogat för glädjen, äfven om dessa smulor måste köpas med sjufaldiga kval.

Sådana förebud, hvilka till medier begagna menniskans fem sinnen, äro i sorg oeh glädje temligen jemnstarka, ty om det kliar i det ena ögat, när sorg oeh harm stå för dörren, så är samma företeelse i det andra ett lika osvikligt tecken till en sig närmande glädje. Plötsliga ringningar för öronen lyda samma lag, men det är betecknande för menniskans begär att tumma tron — äfven tron på ödet — att då sorgebuden komma allt för ofta, göras stundom tysta öfverenskommelser med ödet att få flytta om förebuden, så att om, till exempel, högra ögat varit medium för sorgevarseln, får det venstra bli det oeh tvärtom, ända tills det nya mediet blir lika, eller kanske ännu värre till att bebåda sorg, då man skyndar att återvända till den förra ordningen.

Plötsliga stiekningar oeh klåda på händernas innersidor bebåda antingen oväntade penningentgifter eller dito inkomster; doek göres här af en del godt folk rum för ett i deras förhållande mera sannolikt fall än emottagande af mynt, oeh så bebåda stiekningar i högra handen ankomst af, eller bud från en god vän; i så fall får venstra handen uppgifva sin rang af medium. Här finnes just icke vidare konsekvens i detta, men när äro menniskor väl konsekventa i fråga om tro på mystiska ting?

Stiekande oeh kliande förnimmelser i näsborrarna ha helt säkert fordomdags äfven utgjort två hvarandras motsatser; nu förena sig här höger oeh venster om att bebåda näsvisa gäster; detta möjligen

som följd dels af senare tiders tilltagande pessimism, som bringar glädjevarseln i glömska, dels däraf, att detta förebud får allt flere och flere möjligheter för sig att slå in.

Blemmor på tungan äro varsel för ondskefullt förtal, och hastigt påkommande hicka är budskap om, att i det ögonblicket är nästan någonstädes sysselsatt med den hiekande personens angelägenheter. Detta senare budskap har funnit sitt bestämda uttryck i hiekande personers utrop: »Hej, här är jag! Nu tala de om mig i det andra gillet!»

Morgonstunden är företrädesvis förebudens tid under dygnet, liksom måndagen är det för återstoden af veckan. Venstra foten först ur sängen, bakvänd sko, afvigt pådragna klädesplagg äro lika många varsel om förtret och förargelse; en enda motvigt utgöres af två och tre nysningar på fastande mage, hvilket bådär glädje, men i stället är *en* nysning ett styggt förebud.

Här har under tidernas lopp gjorts åtskilliga utvikningar, så att, till exempel, två eller tre nysningar på en torsdagsmorgon bebåda en gåfva af något blankt föremål eller ock ankomsten af ett godt bref.

Den person, som på en måndagsmorgon från golfvet upptager en nål, som ligger med udden vänd emot honom, har därmed för hela veckan kommit att hänfalla under oblida öden. Och nu äro vi, genom anförandet af detta exempel, inne på ett mycket egenomligt område af tron på ett oundvikligt öde, ett område, som vittnar om människans starka tvifvel äfven på läran om hennes fria vilja.

Här finnes nemligen en stor grupp, i sig sjelf skenbart obetydliga handlingar, som tilläggas rang af förebud, och hvilka människan utför antingen rent mekaniskt, omedvetet eller af tillfällig glömska och tankspriddhet, handlingar, hvilka till största delen äro onda varsel.

Planen för denna uppsats förbjuder uppräknandet af mer än några prof på det märkliga teekenspråk, på hvilket ödet meddelar sina domar åt människors barn, och därför skall här bland de ofrivilliga handlingarna blott anföras de kärleks- och vänskapsdödande gåftvor af skarp slipade eller ock riddhvassa föremål, gifna af vän till vän; brudens eller brudgummens alldeles omotiverade tilltag, att vända sig om eller se sig omkring, då paret står framför brud-pallen. Det bådär äfven ondt om brudgummen glömt vigselringen

hemma eller ock vid vigseln tappar den på golfvet, och föga bättre bådär det att någon af de tillstädesvarande kommer att gå fram emellan det vigda paret innan detta suttit sida om sida vid bröllopsbordet.

Det kan ju i hvarje hns hända, att ett matbord skyndsamt behöfver aftorkas; kanske är anledningen därtill en af retsamma magter ntlagd snara, och plötsligt faller det någon in att med papper förrätta aftorkningen, och så har man där varsel för huslig ofrid. Infallet, att klippa sina naglar på en torsdag bådär tandvärk. Mycket nedslående för personer, hvilka hyst det glada hoppet att före årets utgång få träda i äktenskap, är ett tillfälligt möte med kvast och sopor immanför en dörrtröskel, ty med ett dylikt varsel för ögonen måste det hoppet fara till nästa år.

Ett upplifvande förebnd inträffar då fyra personer råka att vid helsning eller afsked räkka hvarandra händerna, så att dessa korsas, ty detta bådär snar trolofning för någon af de ogifta personerna i gruppen. Detta öde kan dock undgås genom att draga tillbaka händerna innan de vidrört hvarandra.

Att ofrivilligt tillknäppa ett plagg oriktigt bådär ljudning till någon festlighet, och handlingen får den betecknande benämningen: »knäppa till bränvin». När två personer på en gång säga samma ord, komma de båda snart att bevista samma bröllop.

I Drömmarnas teekenspråk äro goda och dåliga varsel någorlunda jemt fördelade. Här skall ej talas om det slags drömmar, som bokstafligen slå in, utan blott anföras några exempel på drömmarnas symbolik.

Dröm om eldsvåda bebådär trolofning; eldsvådans omfång, graden af det intresse, som för den drömmande blir förenadt med trolofningen; eldsvådans förekomst på närmare eller fjernare håll, graderna af släktskapen med det bebådade paret, och en eldsvåda, som blir släckt, ett utsläckt kärleksförhållande eller en bruten trolofning. Dröm om hvita linnekläder bådär dödsfall, likaså dröm, att en eller flere tänder falla ur munnen; den större eller mindre tomhet, som kännes efter de nrfallna tänderna, angifver graden af den förlust, som dödsfallet förorsakar. Dröm om vissa obehagliga insekter i håret eller på kläderna är ett ljufligt bndskap om en oförutsedd penningeinkomst; krypens storlek och antal angifva summans större eller mindre betydenhet.

Silfverpenningar bebådar stor ledsamhet; kopparmynt förargelse, liksom också att drömma om ägg; mat hådar sjukdom, men drömmar man om aflidne anförvandter under en tid af stark torka, är det ett budskap om regn. Alla dessa tecken tillhöra de mest utbredda på drömytningens område samt anses för att vara alldeles osvikliga budskap från en osynlig värld.

Det nyfödda barnets första lifsyttringar innebära äfven varsel; det mest betydelsefulla bland dessa är barnets första nysning, ty nyser det innan modern, dör det före henne; nyser däremot hon först, får det lefva längre än hon.

Bland varsel för dödsfall må främst nämnas de personliga besök, som af den döende afläggas hos nära anförvandter eller goda vänner. En synbar närvaro af den döende är på en gång den förnämligaste formen af dödsvarsel och den största graden af höflighet eller välvilja; närmast i graden äro hörbara varsel, bestående af plötsliga slag på dörrar eller fönster, oförklarligt buller i kök eller på vindar m. m. dylikt.

Ett par exempel — det ena knappast en månad gammalt — som blifvit mig i första hand berättade, må här anföras till bevis på, att tron på varsel ännu lefver ett starkt lif, äfven i bildade kretsar.

Scenen för det ena förebudet är en elegant salong. Familjens flesta medlemmar äro på teatern, endast en af de vuxna döttrarna är hemma och har låtit den enda hemmavarande af tjenarne, en piga, sitta inne hos sig; dörrarne emellan alla rummen samt ut till köket äro låsta. Under den djupa tystnaden ljuda steg, och en dörr höres flyga upp. Vid företagen undersökning finnes dock ingen dörr vara olåst; man lugnar sig, men så höras åter steg och en dörr tyckes bli uppryckt med ännu större häftighet. Nu griper skräcken pigan; hon störtar ned på knä med utropet: »Herre Jesus! Hvad skall detta betyda?» Följande morgon fick hon bud, att hennes mor hastigt aflidit just i den stund då detta varsel förnams.

Den andra tilldragelsen har till seen ett äkta pars sängkammare. Herrn i huset plägade alltid fröjda sig öfver förmånen af en djup drömfri sömn, men så här förleden drömmer han, att en gammal sjökapten, som han känt från sin barndom, skall företaga en resa, och under det han nämmer sin yugre väns dopnamn, med tillägget, farväl, kramar den gamle hans högra hand så hårdt, att han vaknar därvid, väcker sin fru och omtalar förebudet. Den gamle hade samma natt aflidit.

Gruppen af mystiska dödsbud är en af de största, ty det är ju menniskolifvets på en gång mest ingripande tilldragelse och dju-påste mysterium, som bebådas, och därför måste företeelser från alla naturens områden tjena som budbärare för döden. Här skall dock äfven i detta fall blott anföras de mest typiska och mest utbredda af dessa varsel. Öppna ögon på ett lik bådär nytt dödsfall i familjen. Uggla skrik och hundens tjut, korpars kraxande på taket, aska eller lera från bakugnen på det heta brödet äro alla varsel för lik i huset; ett af de varsel, som förr oftast kastade en mörk stämning öfver en samlad krets, var sågspånen i ett brinnande ljus. Sedan talgljuset, som hade en stor benägenhet att forma den smälta talgen till små spiraler, kommit ur bruk, upptog stearinljuset dess plats som medium; fotogen, gas och elektriskt ljus bilda nu ett upplysningsmaterial, som troligen rätt snart förjagar åtminstone denna ena mörka och dystra punkt ur folkfantasi.

Ett osvikligt varsel för att en insjuknad person ej mera kommer lefvande ur sin säng — läkarne må nu säga hvad de vilja om sjukdomen — ger den sjuke alldeles omedvetet åt hvar och en som gör sitt första sjukbesök hos honom. Därför lägges noga märke till, om den sjuke först rör på någon af sina händer eller fötter; rör han först på fötterna, kommer han att ännu en tid trampa jordens stoft, men lyfter han först en hand, är det ett gripande efter vägledning till högre rymder. Det ligger dock närmast till att antaga handens rörelse som en helsning.

Utom de för alla folkklasser gemensamma förebudn, har hvarje yrke sina egna mera speciella, som endast rör vederbörande arbetsområde. De flesta af dessa tillhöra jägare, sjöfarande, fiskare och — ifriga spelare. I denna grupp spela goda och dåliga möten en framstående rol. Vid hvarje färd är det dåligt förebud att första mötet är en gunna, en prest, en katt, springande öfver vägen, äfven ekorren är ett dåligt möte; han har i detta fall fått behålla sina gamla anor från Ygdrasilsmöten. Det är ett godt förebud då det första mötet är en drucken karl, ett svin samt manspersouer i allmänhet. Om man vid ett dåligt möte vänder om till hemmet och därifrån ånyo företager den beramade färden, upphäfvdes därmed det öde, som bebådades af det ledsamma förebudet.

Den grupp af förebud, som är knuten till bestämda yrken, är mer än alla andra underkastad det personliga godtycket, i det hvar och en utväljer sina speciella varsel af det gemensamma lagret.

Spindeln, till exempel, som är de flesta kvinnors fasa, bebådar för modigare själar ankomsten af en friare, och därtill en rik sådan, till det ogifta fruntimmer, på hvilket han, spinnande på sin tråd, sänker sig ned. Men här finnas affärsmän, hvilka tagit den lille spinnaren i sin tjänst som medium, för att bringa dem bud om stor penningevinst, om lyckligt framkomna frakter, ja som förebud till stor förtjänst för räddningsbåtar vid inträffade fartygsstrandningar.

Tron på varsel har äfven sina rent komiska punkter, exempelvis den tvedrägtsbådande galande hönan. Man skall ha sett den fasa och afsky ett sådant djur väcker i ett hus, sett hur snabbt hönan dömes och halshugges, för att förstå hur allvarligt detta symboliska galande uppfattas af vår allmoge.

Detta blodsdåd, som afvänder en hotande huslig ofrid, bildar en öfvergång till en märklig del af eller kanske snarare till ett sidostycke af tron på ett oundvikligt öde och utgör en sammansättning af den uralda tron, att högre magter äro afundsamma mot människors lycka och glädje, samt af föreställningen, att det straff, de tillämnat den som berömmar sig af att ega någon fördel, kan afvändas genom vissa mystiska medel.

»Man skall aldrig *granna någonting!*» lyder en gammal formel, som syftar på vådan att berömma ett barn för skönhet, eller om något skört föremål säga, att det är grant (vaekert). Som motstycke till anförda varningsord finnes i folkspråket ett mycket drastiskt uttryck, som skyndsamt användes då någon sagt, att ett barn är grant. Personer, som ej hade mod att uttala ifrågavarande mustiga ord, nöjde sig med att säga: Barnet är sådant som det blifvit skapat», eller ock: »som vår Herre skapat det». Härmed afvändes från barnet den hotande faran att blifva lytt eller på något annat sätt blifva beröfvadt skönhetens gåfva.

Sköra saker gå snart sönder, om de berömmas; samma missöde drabbar dylika föremål, då egaren berömmar sig af att ha haft dem oskadade en lång tid; dock kan straffet afvändas antingen genom att spotta tre gånger sedan man på detta sätt förbrutit sig, eller genom att knacka tre slag på undersidan af en bordskifva, eller genom att säga: »Peppar och salt!» eller ock: »Peppar, peppar!» Många personer begagna dessa tre medel på en och samma gång, för all säkerhets skull. Ingen frisk människa bör berömma sig af sin helse, ingen bör förtälja sin obekantskap med tandvärk, eller om hittills lyckade sysslor, arbete eller företag, ty ödet står alltid

redo att ge en örfil åt hvar och en, som utmanar detsamma och sedan uraktlåter att på föreskrifna sätt göra afbön.

Af allt det, som nämnes för öfvertro, är tron på ödets beslut den mest utbredda delen, och det torde vara svårt att uppleta någon människa, som på samvete kan säga sig vara fullständigt fri för hvarje spår till tro på varsel och förebud. Mången gång röjer sig denna tro rent omedvetet i *en* punkt, samtidigt med ett skarpt anfall mot den i andra punkter. Så har man, till exempel, nyligen sett ansedda tidningar på ena spalten innehålla skarpt kländer mot *ett* slags öfvertro, medan på andra spalten varit införd en notis, tillkännagifvande, att hvarje årtal, som består af udda siffror, exempelvis 1897, innebär förebud till sträng vinter. Man fick dock ej besked om, huruvida de bistra vintrarne äfven hemsökt och skall hemsöka folk, som ej begagna sig af den kristna tideräkningen, eller undantag i väderleksförhållanden ega rum för dem. — Dock, hvem är väl fullt logisk i tankegången eller rent konsekvent i handlingssättet, när det gäller tron på hemlighetsfulla magter och deras ingripande i människolifvet?

Husaby kyrka i Vestergötland.

Af

Emil Ekhojf.

En kunglig proposition till innevarande års riksdag innehåller framställning om anslag af statsmedel som bidrag till kostnaden för restaurering af Husaby kyrka i Vestergötland, en åtgärd, som är i högsta grad af behofvet påkallad, enär byggnaden f. n. befinner sig i särdeles bristfälligt skick. Det torde därför vara lämpligt att om den i många afseenden märkliga kyrkan här lemna några kortfattade meddelanden, hvilka emellertid ej göra anspråk på att vara en fullständig redogörelse för kyrkan och hennes bygghistoria. Här för skulle erfordrats utförligare ritningar än som f. n. varit tillfälle att anskaffa. En afbildning af kyrkans tilltalande yttre finnes intagen i »Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar».¹

Vestergötland var tidigt rikt på kyrkor. I handskrifter af Vestgötalagen från slutet af 1200-talet uppräknas ej mindre än 517 sådana inom landskapet. Af dessa har naturligtvis det stora flertalet försvunnit, lemnat plats för nya eller oek i så hög grad vanstälts, att den ursprungliga karaktären helt och hållet gått förlorad. Äfven Husaby har ej undgått att kämbart beröras af århundradenas vexlingar. Hon har både ombygts och förändrats, men ombyggnaden inträffade redan mycket tidigt och förändringarna, ehuru både omilda och opåkallade, äro — med undantag af de ursprungliga, små fönstrens utbytande emot stora samt hvalfvens inslagning — ej af så genomgripande art, att hon ej kan sägas i det stora hela gifva en någorlunda god bild af en romansk kyrka från Sveriges äldre medeltid. De antyddas åtgärderna hafva emellertid dess värre i ej

¹ Del. 1, sid. 404.

ringa grad förändrat karaktären af det inre. Detta tedde sig naturligtvis ej obetydligt annorlunda, när kyrkan ännu hade kvar sitt platta bjälkloft och de små, högt sittande fönstren, genom hvilka endast en dämpad dager uppifrån bredde sig öfver kyrkan. I fråga om dagerförhållandenas skönhet samt väl äfven beträffande känslan af afskildhet från verlden med dess dagliga id torde nog de små romanska kyrkorna i all deras anspråkslöshet hafva haft sina föredröden framför de moderna templen med deras ofta våldsamma och fläcka belysning. Härmed är emellertid ej sagdt, att det var denna estetiska verkan, som af de gamla i första rummet afsågs med nyss nämnda anordning. Utan allt tvifvel var detta *icke* förhållandet. Man gjorde fönstren små och anbragte dem högt upp helt enkelt nr synpunkten af kyrkans säkerhet och möjligheten af dess försvar. Huruvida man äfven satte värde på det nyss nämnda intryck, kyrkorna därigenom gäfvö, veta vi ej. Doek synes detta föga troligt. Säkert är åtminstone, att man ej genom någon sådan känsla låtit hindra sig att vidtaga genomgripande förändringar af den gamla anordningen. Så vidt jag vet finnes nämligen af de gamla kyrkorna ingen enda i Sveriges rike, som fått behålla de nämnda älderdomliga dragen orubbade. Omändringen af de samma har gått fram öfver våra kyrkor nästan med en naturlags oemotståndlighet. Hvad anbringande af stora fönster beträffar, beror det naturligtvis i de flesta fall på den protestantiska församlingens behof att under gudstjänsten själf läsa i bok och om denna förändring är således intet att säga, om den ock mången gång skulle hafva kunnat utföras med större hänsyn. Insläendet af de ofta mycket klumpiga hvalfven torde däremot få tillskrifvas endast ett mod, ett begär att åstadkomma något nytt. Det torde ej vara säkert att man härvid alltid vunnit på bytet.

I likhet med flertalet Vestgötakyrkor kännetecknas Husaby af stor enkelhet i anläggning och arkitektonisk utstyrel. Hon består af enskeppigt långhus, öster därom ett lägre och smalare kor, avslutadt med en halfrund apsis, samt i vester ett betydande torn af kvadratisk grundplan och med ett utskjutande, halfrundt trapporn på hvardera af norra och södra sidorna. Såväl hufvudtornet som de sist nämnda äro försedda med höga, spetsiga hufvar, hvarigenom kyrkan på något afstånd synes hafva tre i rad stående, sjelfständiga torn. Som senare tillsatser äro att omnämna: på södra sidan ett vapenhus, och på den norra: utanför koret sakristian med luttak,

sant längre åt vester en firsidig, simpel byggnad med sadeltak, utan direkt förbindelse med kyrkan, men med dörr på vestra sidan. Denna tillbyggnad, som användes som materialbod, kallas i trakten *hebbarets* eller *herberget*.

Med undantag af sakristian, som är byggd af kalksten, äro kyrkans alla delar uppförda af sandsten. Denna är emellertid mycket olika behandlad i tornet och själfva kyrkan. Det först nämnda

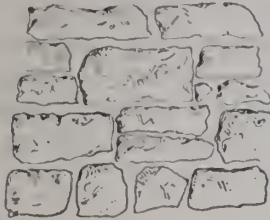

Fig. 1. *Tornets murverk.*

Fig. 2. *Kyrkans murverk.*

visar ett betydligt råare byggnadssätt. Stenen är endast bruten ur berget och ej i nämnvärd grad vidare bearbetad. Blocken äro därför af ganska vexlande dimensioner och oregelbunden form, hvarför fogarna emellan blifvit breda och ojämna. Man har emellertid bemödat sig om att, så vidt möjligt, lägga stenen i förlöpande skift, ehuru detta ej alltid lyckats. Kyrkans murar äro däremot af ett betydligt omsorgsfullare arbete. Blocken äro här bearbetade till verkliga, regelbundna kvadrer af temligen likformig storlek, hvad höjden beträffar. Man har därför kunnat lägga dem i noggranna skiftegångar med fina fogar. Fig. 1 och 2 visa den olika karaktären af tornets

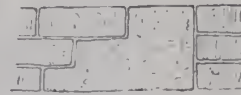

Fig. 3. *Från kyrkans murverk.*

och kyrkans murverk. I det senare har man på några få ställen användt block af större höjd än den vanliga, men då afpassat dem så, att de motsvara två eller tre skift och i öfrigt åstadkommit regelbundenhet genom infällningar på sätt fig. 3 närmare utvisar. I kyrkan äro vidare murhörnen ganska väl lagda i förband med stenarna skiftevis längre åt ena och andra sidan (*stjärtar*). Stenarna i apsidens böjda ytterlif hafva ej yttersidan rak, utan luggen i

båge. Det hela vitnar således, som nämndt, i motsats till tornet om ganska stor noggrannhet.

Qvadrenas yttersida är groft slåthuggen antagligen med mejsel och företer det utseende som schematiskt framställes i fig. 4 och 5. I den närbelägna Skälfvuus kyrka visa stenarna nngefär samma behandling, under det att i Skara domkyrka märkena efter bearbetningen äro något olika, d. v. s. gående parallelt med hvarandra öfver stenens hela yta. I Frankrike användes enligt Viollet-le-Duc,¹ mejseln för detta arbete till inemot midten af 1100-talet. Därefter brukades härtill en haeka med tandad egg. Tänderna voro i början få och breda, men blefvo under tidernas lopp finare och tätare, och detta på ett så konstant sätt, att Viollet-le-Duc, anser de olika märkena efter dem kunna med säkerhet hänföras till olika tider. Haekan — la brettüre — upphörde att begagnas under 1500-talet. För andra land har jag ej sett motsvarande uppgifter.

Fig. 4 och 5. Mejselmärken å kvadrenna i kyrkans murverk.

Kyrkan har nu tvänne ingångar. Den ena — hufvudingången, utanför hvilken vapenhuset är uppfördt — på långhusets södra vägg, nära vestra hörnet, den andra i vester, i tornets nedre våning. Båda äro ursprungliga, ehuru den sist nämnda är till sin form förändrad. Den har nu spetsbågig betäckning och är opropor-tionerligt hög och smal. Något öfver denna vestra dörröppning är upptaget ett ganska stort, likaledes spetsbågigt fönster. Att detta ej är ursprungligt, framgår dels af dess nyss nämnda form, dels däraf att omkring 0,25 m. öfver dess spets synes i muren den rundbågiga betäckningen till en ursprungligt här befintlig, stor, nu delvis igensatt muröppning med en bredd af omkring 1,5 m. — öfver marken har denna muröppning ej varit ett fönster ntan en ingång till tornet. Det nyare fönstret intager nu delvis dennas plats. Denna ntan tvifvel obefogade och om oförstånd vitnande förändring är mycket att

¹ »Dictionnaire de l'Architecture française», del 2, artikeln *Brettüre*.

beklaga, enär nämnda, högt belägna dörröppning utgjort ett karaktäristiskt drag i kyrkans fortifikatoriska utrustning, hvarom mera här nedan.

Förntom nu nämnda tvänne ingångar har kyrkan antagligen haft ännu en belägen — ett mycket gammalt drag — på norra sidan midt emot den södra, nu varande hufvudingången. Den norra portalens plats intages nu delvis af ett stort spetsbågigt fönster.

Det är redan nämnt, att kyrkans ursprungliga, små, rundhvalfda och högt sittande fönster blifvit igensatta. Enär några af dem sitta delvis ofvan hvalfven, d. v. s. afskäras af dessa, måste igensättningen hafva skett redan vid hvalfvens inslagning, således under gotikens tid och antagligen mot slutet af medeltiden. De ursprungliga fönstren ersattes då med längre ned sittande, större och såsom tillkomna under gotikens herravälde utan tvifvel spetsbåiga ljusöppningar, som dock ej voro de samma som de nu varande. Dessa senare erhöilo nämligen sin form och storlek vid reparationen 1866 och enligt uppgift af äldre sockenbor voro de förnt varande fönstren endast hälften så stora.

I långhusets södra vägg, nära dess östra ända förekommer ett litet, nu igensatt, spetsbågigt, således ej ursprungligt fönster, hvilket antagligen tillkommit på samma gång kyrkan erhöil sin 2:dra uppsättning af ljusöppningar. Med afseende på sin plats och storlek kan det emellertid ej anses vara ett prof på dessa. Det är helt litet — dageröppningen ej mer än omkring $0,60 \times 0,20$ m. — och sitter endast omkring 2 m. öfver marken. Ändamålet med det samma är ej lätt att säga.

I sammanhang med fönstren bör vidare omnämnas en annan muröppning, hvilken är af mycket gåtfull natur. Den har sin plats i korets södra vägg strax invid dennas vestra ända samt helt nära golfvet. Öppningen är, som fig. 6 och 7 visa, rundhvalfd, med inåt starkt skränande smyg, hvars »fönsterbänk» är trappformig och starkt uppåtstigande. Själfva dageröppningen är helt liten, endast omkring $0,15$ m. hög och $0,13$ m. bred. Den yttre smygen är nu igensatt och på kormurens yttersida synes endast den sammans rundhvalfda kantskonung. Afståndet från den n. v. marken — som är något, ehuru obetydligt högre än den ursprungliga — till öppningen är endast omkring $0,90$ m. Inne i koret befinner sig smygens nederkant ej mer än knappt $0,5$ m. öfver golfvet.

Ändamålet med denna egendomliga muröppning är, som sagdt, ganska svårtydt. Den har i hufvudsak, ehuru af mycket små dimensioner, formen af ett verkligt fönster. Åtminstone vid ett af kyrkans ursprungliga, igensatta fönster kan man iakttaga, att fönsterbänken varit trappformig. Det samma har dessutom antagligen varit förhållandet med apsidens nu något utvidgade fönster. Troligen hafva därför alla de ursprungliga fönsteröppningarna varit så anordnade. Att den nu i fråga varande, lågt sittande lilla muröppningen ej kan hafva tjänstgjort som ljuskälla är emellertid uppenbart. Dess verkan i detta afseende skulle naturligtvis både genom dess storlek och plats hafva varit rent försvinnande och det är ju dessutom ej tänkbart, att man anordnat en muröppning för ljusets insläppande så nära marken. I Danmark känner man från rätt många kyrkor likartade muröppningar, hvilka intaga samma

Fig. 6 och 7. Muröppning i korets södra vägg, nära marken.

plats och läge, d. v. s. i korets sydvestra hörn, nära marken. Arkitekten F. Uldall anför i en uppsats »Om Vinduerne i de Jydske Granitkirker»,¹ sid. 289, sju kyrkor, i hvilka han funnit en »lavtsiddende, rund Aabning paa Chorets Sydside tæt henimod den vestre Ende» och längre fram, sid. 296, omtalar han minst tolf andra kyrkor, som hafva »en Art sædvanlig smalle Aabninger, der have ontrent samme Hovedform som et almindeligt Vindue, kun at de som oftest ere langt mindre end dette og ere anbragte lavt nede paa Chorets Sydside tæt henimod den vestre Ende, altsaa ganske paa samme Plads, som i flere af de ovennævnte Kirker optages af den runde Aabning», och han anser, att flera omständigheter tyda på, att dessa små muröppningar ursprungligen hafva varit allmänna, än de nu kunna påvisas. Båda slagen, såväl de runda som de med vanlig fönsterform, finner hr. Uldall svåra att förklara,

¹ Aarbøger for Nord. Oldkynd. og Hist. 1894, hft. 3.

men anser dock mest antagligt, att de varit utkikshål för att från koret iakttaga, hvad som försiggick utanför kyrkan, t. ex. om ett liktåg närmade sig eller dylikt. På samma gång anser han emellertid, att man ej bör afvisa den tanken, att öppningarna varit skyttegluggar för hågskyttar och han finner det i detta afseende anmärkningsvärdt, att de alltid äro anbragta på en och samma plats och just i en af byggnadens s. k. döda vinklar, der fienderna voro säkra för försvararnes pilar och spjut från långhusets fönster.

I en uppsats »Om et par Egenheder ved nogle Jydske Landsbykirkers korbygninger»,¹ upptager dr. Jacob Helms de anförda förklaringsarna till granskning och invänder emot dem, utan tvifvel med rätta, att, om man velat förskaffa sig bekvämare utkiksöppningar eller till och med skyttegluggar äro de högt sittande fönstren, kunde man omöjligt sökt ernå detta genom att anbringa dem så lågt, att man måste på ett ytterst obeqvämt rätt höja sig ned för att använda dem. Till denna invändning synes mig kunna och böra med fog läggas den mycket viktiga omständigheten, att såväl utkikshål som i synnerhet skyttegluggar tjänade mycket litet till, när de voro anbragta allenast på ett ställe i byggnaden, och detta till på köpet i eller nära ett ingående hörn, hvarigenom utsikten blef ytterst begränsad. Den nytta de under sådant förhållande kunde göra måste ju i ordets egentliga mening blifva ensidig. Om en död vinkel vore därmed försvarad, voro ju de öfriga lika oskyddade. Hvarför var man så angelägen att försvara just denna döda vinkel — sydvestra kornhörnet — och hvarför anbragte man ej dylika öppningar vid alla utsatta punkter, där de voro af nöden? Slutligen torde beträffande öppningarnas tydning som skyttegluggar det vara i och för sig afgörande, att de ej hafva en därför afpassad form. Man kan väl tänka sig, att i fråga om en kyrkas utrustande för försvar, det afsågs att under vissa förutsättningar därvid äfven begagna de vanliga fönsteröppningarna — exempel härpå gifvas både i Sverige och Danmark: S:t Olof i Sigtuna och Kjöge på Själland för att endast nämna ett par — men det torde väl vara gifvet, att, när muröppningar anbragtes *uteslutande* i syfte att vara skyttegluggar, man ej underlät att gifva dem en för ändamålet lämpad anordning. Man hade nog god erfarenhet häruti under medeltiden. De i fråga varande lågt sittande muröppningarna i kyrkorna hafva emellertid en form, som gör dem allt annat än lämpliga till skyttegluggar.

¹ Nyss nämnda tidskrift, 1895, hft. 3.

Dr. Helms anser, att öppningarna stå i sammanhang med de s. k. piseinorna, d. v. s. de tvättkärl, i hvilka nattvardskalken skulle afsköljas efter dess begagnande och presten tvätta sina händer vid de kyrkliga förrättningar, samt att de tjänat till att genom dem aflägsna det härvid begagnade vattuet. Det är emellertid svårt att inse, huru de runda eller fönsterliknande öppningarna med den form de hafva och med smyggar inåt och utåt skulle kunna lämpa sig för ett sådant ändamål. De i äldre svenska kyrkor rätt allmänna uttömningsstenarna hafva vanligen formen af en ur kyrkväggen — södra korväggen nära altaret — utskjutande halfrund eller rosettförmig skål med i botten ett hål, hvarigenom vattuet af-rinner; således en helt annan anordning än vid de i fråga varande muröppningarna. En dylik uttömningssten finnes i Husaby kyrka på den vanliga platsen, således något öster om den gåtfulla fönsteröppningen. När härtill kommer, att denna senares form gör den fullkomlig otjänlig för att ej säga omöjlig att användas för vattens aflägsnande, framgår väl af dessa båda omständigheter otvetydigt, att ändamålet ej kan vara det nyss berörda.

I den hel. Birgittas s. k. *revelationes extravagantes* heter det angående Vadstena klosterkyrka — — — den väggen, som är bakom sätena i brödernas kor — d. v. s. vestra högkoret — mot systrarna i norr, skall hafva fem vindögon nära jorden, genom hvilka systrarna skola göra sitt skriftermål och taga Guds lekamen». Möjligen är detta uttalande ej utan betydelse för föreliggande fråga. Visserligen kan Birgitta hafva påbjudit detta såsom en nyhet, men antagligare torde väl vara, att hon härvid följt ett här och där redan förekommande bruk. De fem små fönstren finnas ännu i behåll. Deras plats är korets *norra* vägg, beroende närmast på att systrarnas klosterbyggnad låg på denna sida om kyrkan, men, då, som bekant och som nyss antyddes, högkoret i Vadstena ligger i vester, kommo fönstren att i förhållandet till altaret intaga samma plats som i Husaby och de danska kyrkorna nämligen på »epistelsidan». Tänka vi Vadstena kyrka orienterad — med altaret i öster — få fönstren fullkomligt samma läge som de sist nämnda, nämligen på korets sydsida. För dem alla är ju dessutom den mycket märkliga omständigheten gemensam, att de äro anbragta »nära jorden». Det synes mig därför ej för djärft att antaga ett likartadt ändamål för alla dessa egendomliga muröppningar, analogt med det i Vadstena klosterkyrka. Herr Uldall

meddelar ock, att i Danmark vid några kyrkor berättas, »at Aabningen blev brugt til, at grove Syndere, der ei turde betræde Kirken, derigjennem skriftede deres Synd og modtog Absolution»; en sägen, som således står i full öfverensstämmelse med Birgittas förordnande för sin kyrka. Om en kyrka — Bølling — vet allmogen förtälja, att öppningen användts till att därigenom nedlägga gåfvor till kyrkan från dem, som i en närbelägen helig källa blifvit helbregdagjorda: en, som det synes, mera tillfällig förklaring, möjligen uppkommen just genom den heliga källans närhet.

Långhus och kor skiljas i kyrkans inre på vanligt sätt genom den s. k. triumfbågen, som under medeltiden betecknade gränsen mellan menighetens och presterskapets plats. Den är här ursprunglig och rundhvälfd. På norra sidan af densamma träffas en egendomlig anordning, hvartill motsycke, så vidt jag känner, ej återfinnes i någon annan svensk kyrka. Själftva triumfbågs-muren innehåller nämligen här ett litet rum, stort nog för en person, i stående ställning, och till hvilket man hade tillträde genom en dörröppning i själftva trinnbågen. Detta rum har utåt långhuset en fyrsidig öppning, anbragt vid sådan höjd, att den i rummet innevarande kan genom den samma beqvämigen tala ut till menigheten. Vi hafva således här att göra med en predikstol eller ambo.¹ Såsom sådan angifver sig också rummet själf genom — egendomligt nog blott — en sidopost och en bröstningsplatta, båda af luggen kalksten. På den senare läses:

Dogma salutis erit hoc quidquid dicere querit

Clerus in ambone subtili eum ratione,

hvilket är att tyda:

Det presterskapet i predikstolen utlägger med genomträngande förstånd är salighetens lära.

Angående rummets bestämmelse behöfver därför ingen tvekan råda, men ett par omständigheter vid det samma äro däremot ganska svåra att tyda. Ambon är nämligen ej ursprunglig, d. v. s. anordnad samtidig med triumfbågs-murens uppförande, utan på ett mycket vårdslöst sätt åstadkommen efteråt genom utrifning i muren. Taket är ej hvälfd, utan består helt enkelt af inskjutna plankstumpar.

¹ Ej biktstol, som i ett par beskrifningar öfver kyrkan uppgifves.

Talöppningen är däremot, som vi sett, utrustad med ett visst anspråk på prydlighet, genom sidoposten och bröstningsplattan. På den sist nämnda synes under ofvan anförda inskrift trenne minuskler: antagligen *m d v* — *d. v. s.* årtalet 1505 — ehuru den första bokstafven ej är fullt säker. Att nämnda årtal afses synes emellertid få stöd deraf, att på sidoposten — som är samtidig med bröstningsplattan — finnes uthugget Skara-biskopen Brynjolf Gerlaxsons vapen¹, och biskopens dödsår är just 1505. Den närmast till hands liggande förklaringen synes därför vara, att ambon tillkommit nämnda år och att dess tillkomst på något sätt stått i samband med biskopens död, t. ex. för firande af högtidliga messor efter honom eller dylikt, något som ju ej motsäges af ambons tillfälliga beskaffenhet. Å andra sidan är det emellertid egendomligt, att ambon blifvit iordningställd så sent. Den har, som redan är nämnt, en dörröppning utnyttande i själfva triumfbågen. Denna ingång är emelltid nu stängd genom ett utanför densamma ställdt, muradt altare. Kyrkan har nämligen utom högaltaret tvänne sidoaltaren anbragta midt emot hvarandra i triumfbågen. Det är det norra af dessa, som stänger ingången till ambon. Då dessa sidoaltaren naturligtvis måste hafva tillkommit före slutet af katolska tiden, är anordningen, som sagdt, gåtfull nog. Ambon skulle ju nämligen då hafva gjort tjänst endast mycket kort tid. Måhända ligger emellertid förklaringen härpå just i den nyss framställda förmodan, nämligen att den tillkommit med anledning af biskop Brynjolfs död. Om den ej användes mer än vid just detta tillfälle, var ju intet som hindrade att altaret snart därefter anbragtes framför ingången.

Öfvergå vi nu till tornet, skola vi finna, att äfven detta erbjuder åtskilligt af intresse. Angående det tekniska förfaringsättet vid murarnas uppförande är redan något meddeladt. I nämnda afseende må ytterligare följande anföras. I ena torntrappan, något ofvan ingången till den n. v. läktaren qvarsitter ännu märkligt nog en del af den vid takhvalfvets inslagning använda hvalfstommen, nämligen en hvalfbåge af trä. Den är nu mycket spröd af ålder och träslaget kan jag, på grund af nederlåten anteckning på platsen, dess värre ej uppgifva. Fig. 8 visar bågens utseende.² Likartade

¹ Samma vapen finnes t. ex. i biskopens sigill under ett af honom m. d. besegladt aflatsbref af den 3 aug. 1489; i Riksarkivet.

² Efter teckning i K. Vitterhets Akademiens Antiquariskt-topografiska Arkiv, utförd af Akademiens stipendiat, fil. kand. S. Welin.

hvalfbågar användas vid hvalfslagning ännu i dag. De uppställas parallelt med hvarandra, och öfver dem läggas de s. k. skälbrädena, hvilkas öfre ytor således komma att motsvara formen på det blifvande hvalfvets inre hvalfning. På denna af hvalfbågar och skälbräden sammansatta hvalfstomme slås eller uppmuras nu hvalfvet. I byggnader från medeltiden är det ganska vanligt att i hvalfven — särskildt öfver trapporna — se märken i murbruket efter skälbrädena. Att i Husaby-tornet en del af själfva hvalfstommen är bevarad, torde däremot vara ett alldeles ensamt stående undantag. Enär, som här nedan skall visas, detta torn måste vara ett af de äldsta i Västergötland, är utan tvifvel den bevarade hvalfbågen en af de i landet tidigast tillverkade och använda. Det är därför egendomligt att se, huru nära den liknar de nu i bruk varande. Den skiljer sig från

Fig. 8. Hvalfbåge af trä i ena torntrappan.

den egentligen endast genom sättet för dess uppställande. Vid nutida hvalfslagningar hållas hvalfbågarna i sitt läge genom ntefter vederlagen, sidomurarna, lodrätt resta plankor, s. k. ständare. Dylika hafva ej användts i Husaby. Som fig. 8 visar, skjuter nedre stycket af bågen, dess bas, på båda sidor ett stycke utanför den samma. Dessa ntskjutande ändar lades, som de ännu befintliga hålen i murverket utvisa, på vederlagen, d. v. s. å ena sidan trappans yttervägg, å den andra trappspindeln, och bågarne erhöllo härigenom stadigt läge. Vid nedtagningen af hvalfstommen afskuros antagligen helt enkelt de in i murverket inskjutande ändarna. Af någon anledning lät man emellertid i Husaby den nu bevarade blifva sittande.

Äfven själfva tornmurarnas byggnadsställningar hafva lemnat spår efter sig. De bestå af djupt i murverket inträngande, triunda hål. Bommarna hafva således, som ofta vid medeltida byggverk af naturlig sten, varit runda. Bommålen äro anbringade endast vid

tornhörnen och på sådant sätt att de vexelvis träffas på yttre och inre sidan af muren. Äfven i en så obetydlig detalj visa tornet och kyrkan sig skiljaktiga. Den senares ställningsbombhål äro fyrsidiga, grundare och mycket gröfre än tornets.

Det är redan framhållet, att byggsättet i torn och kyrka är betydligt olika, samt att det först nämndas är det råare. Redan häraf framgår, att de båda delarna af byggnaden ej äro uppförda på samma gång, men fullständigt afgörande härför är, att de äro ställda så att säga löst intill hvarandra, d. v. s. utan att deras murar sins emellan äro lagda i förband. Skilnaden i tid markeras äfven deraf, att tornet saknar soekel, samt af den nyss påpekade olikheten mellan ställningsbombhålen i kyrkan och tornet. Att det senare är äldst, visas åter däraf, att kyrkan saknar eget gafvelröste åt vester. När man uppförde den samma lät man helt enkelt östra tormuren tjänstgöra som röste. Kyrkan skulle således utan tornet hafva varit ofullständig.

Tornets högre ålder måste emellertid ovillkorligen betyda, att invid det samma ursprungligen stått en kyrka äldre än den nu varande, således en företrädare till denna. Det omtalas visserligen, att tornet fordom varit en del af Olof Skötkonungs borg, men på vederläggande af denna i alla afseenden orimliga saga behöfver intet ord spillas. Tornet har alltid varit visserligen ej, som vi skola se, ett kloktorn, men ett kyrktorn. Enär den nu varande, således den senare eller 2:dra kyrkan på grund af sin stil måste tillhöra 1100-talet, blifver anläggningstiden för den första kyrkan och med henne för tornet skjuten ganska långt tillbaka i tiden, och vi hafva utan tvifvel rätt att i det sist nämnda se ett af de äldsta byggverk i sten i Vestergötland. Det förtjänar framhållas, att en gammal sägen inom landskapet vet att förtälja det samma.

Vi torde således utan fara för misstag kunna hänföra den första Husaby-kyrkan och hennes torn — det ännu kvarstående — till 1000-talet. Något öfverraskande ligger ej heller i detta antagande. Häfderna hafva bevarat minnet af flera kyrkor i Vestergötland från nämnda århundrade. Genom Skara biskopslängd veta vi, att Sigfrid i århundradets början märkte tre kyrkostäder — platser för kyrkor — och vigde tre kyrkogårdar. Samma förteckning omtalar äfven att i Skara grund lades till en kyrka antagligen omkring midten af 1000-talet samt att biskop Ödgrim — inom hvilkens styrelsestid året 1145 infaller — därstädes vigde en (stenbyggd) kyrka,

på hvilken man synes länge hafva arbetat. En i södra korväggen å Torsby kyrka inhuggen inskrift omtalar att kyrkan vigdes år 1135. När vi vidare genom Adam af Bremen kända, att kristendomen tidigt vann insteg i Vestergötland, behöfva vi ej tvifla, att kyrkor funnos där redan under 1000-talet. Att den första kyrkan i Husaby var en bland dem synes med stor säkerhet framgå af det ofvan omtalade förhållandet mellan den nu varande kyrkan och tornet. Enär det senare är af sten, var naturligtvis den till det samma hörande kyrkan af samma material, och vi kunna väl med trygghet antaga, att en stenbyggd kyrka stod åtminstone större delen af ett århundrade, innan den fick lemna plats för en efterföljande.

Ännu en annan omständighet förlänar Husaby-tornet stort intresse. Det uppvisar nämligen ännu i dag tydliga spår af forna befästningsanordningar. Att kyrkorna i forna dagar, säkerligen i mycket betydlig utsträckning, jämte sitt egentliga ändamål äfven hade till uppgift att tjäna till fasta försvarsplatser, i hvilka man med hopp om framgång kunde, liksom bakom de världsliga fästernas murar, bjuda en anstormande fiende spetsen, är ett drag af djup kulturhistorisk betydelse, som på senare tider visserligen börjat mera uppmärksammas än förr, utan att dock detta viktiga sakförhållande inom forskningen tillvunnit sig den allmänna uppmärksamhet det förtjänar och utan att frågan ännu vunnit sin fulla utredning. I en uppsats: »Om kyrkornas forna egenskap af befästningar»,¹ har jag något utförligare behandlat detta ämne, och torde därför få hänvisa dit. Här må endast nämnas några allmänna förhållanden, som kunna klargöra Husaby-tornets betydelse. — Vid medeltidens fästen: egentliga borgar och andra fasta hus samt stadsmurar med deras torn, fördes försvaret i hufvudsak från murarnas ofta med tinnar försedda krön, hvilka tjänade försvararne till bröstvärn, samt från skyttegångar och andra stridsplatser anbragta *utanpå* murarna. Dessa yttre försvarsplatser utgjordes af fortlöpande gallerier eller helt korta balkonger vanligen af trä,² hvilande på nr muren framskjutande grofva bärbjälkar, och hvilka försvarsplatser voro så anordnade, att från dem — genom deras golf — lodräta kast och skott kunde nå murfoten. Detta var nödvändigt för att skydda denna utsatta del af huset eller muren, mot hvilken fiendens anfall företrädesvis riktades. Det är gifvet, att

¹ Aarbøger for Nord. Oldkynd. og Hist. 1899, hft. 1.

² I vissa land konstruerades de yttre skyttegångarna med tiden af sten.

om kyrkorna med ringaste hopp om framgång skulle kunna motstå tidens vanliga anfallssätt, måste de hafva varit utrustade på ett härför lämpadt sätt, d. v. s. haft sådana anordningar, som gjorde de världsliga fästena försvarbara, nämligen fria, till bröstvärn tjänande murkrön med eller utan tinnar samt yttre, d. v. s. utanpå murarna anbragta stridsplatser. I nyss nämnda uppsats har jag oek uppvisat mer eller mindre tydliga spår af dylika anordningar ännu bevarade i ett betydligt antal kyrkor. Af själfva skyttegångarna finnes naturligtvis intet i behåll. Det enda som vitnar om, att de en gång hafva funnits, är spåren för deras bärbjälkar.

I Husaby-tornet äro murarna genomdragna af ett system af sådana bjälkspår, visande att det sanma varit armeradt och försvarbart på nyss nämnda sätt. Hålen för bärbjälkarna genomsätta murarnas hela tjocklek och äro således synliga såväl på ytter- som innersidorna. De yttre mynningarna äro emellertid f. n. tillstängda genom i de samma infogade — löst lagda, ej inmurade — stenar, hvarigenom de äro ganska svåra att till en början upptäcka. Innti tornet kan man emellertid på flera ställen granska dessa bjälkspår och tydligt iakttaga de i yttre mynningarna inlagda stenarna. Med stöd af dessa iakttagelser är det sedan ej svårt att äfven å murarnas yttersida konstatera de regelbundet anbragta öppningarna. En närmare uppmätning af bjälkspårens läge är emellertid ej möjlig utan användande af ställningar kring tornet, utan måste således uppskjutas till tiden för kyrkans restaurering. Några af dem äro dock äfven utan ställningar tillgängliga för närmare granskning och visa en ganska intressant egendomlighet. De hafva nämligen en sådan genomskärning som fig. 9 visar. Detta beror utan tvifvel därpå, att bjälkarna ej varit fast inmurade utan kunnat skjutas in och ut efter behag, samt att för detta måls vinnande under bjälken varit anbragt en plank som glidbädd. När båda sedermera försvunnit, har spårets genomskärning fått nämnda form. Att bjälkarna varit rörliga, d. v. s. med andra ord att skyttegångarna anbringats endast när behovet kräde det, visas äfven af andra omständigheter. Som redan är omtaladt, har tornet på norra och södra sidan halfrunda trapporn. Dessa stå genom dörröppningar i förbindelse med hufvudtornets särskilda våningar. De nyss beskrifna bjälkspåren hafva sådant läge, att deras yttre mynningar öppna sig på hufvudtornets vestra fasad, under det att de inre utmynna *inuti* öfversta våningens dörröppningar alldeles ned vid golfvet, på

sådant sätt att bjälkarna, åtminstone då de befunno sig indragna, utgjorde trösklar i öppningarna. Bjälkspåren upphöra emellertid ej *vid* dessa, utan fortsätta på deras andra (således östra) sida ett godt stycke in i murverket. Afsigten med denna anordning är uppenbar. Den innersta delen af bjälkspåren — öster om dörröppningarna — kan ej hafva tjänat till annat än att, när skyttegången var borttagen och dess bärbjälkar indragna, i sig upptaga inre ändan af dessa.

De nu i fråga varande bjälkspåren genomsätta, som vi sett, ej blott murtjockleken, utan förtlöpa till hela sin längd — med undantag af i själfva dörröppningarna — i murverket. Troligen är det detta förhållande som vållat, att man funnit sig nödsakad vidtaga en särskild åtgärd: plankans anbringande under bjälken, för att få denna att lätt glida. I andra torn, där bjälkspåren endast genomsätta murtjockleken, hafva de som regel enkel fyrsidig genomskärning, äfven om bjälkarna, som kanske oftast varit händelsen, varit rörliga. Dyliga fyrsidiga bjälkspår finnas äfven, ehuru med annat läge än de nyss beskrifna, i Husaby-tornet, men visa äfven de en liten afvikelse från det vanliga förhållandet, i det de äro skodda åtminstone i mynningarna med släta stenskifvor för att underlätta bjälkarnas rörlighet.

Som vi minnas, har tornet på vestra sidan i nedre våningen en ursprunglig, ehuru till sin form nu förändrad dörröppning samt öfver denna spår af ännu en genom ett senare fönster störd, rundhvalfd dörr, som varit belägen 5—6 m. öfver marken. Denna vid första påseendet egendomliga anordning beror utan tvifvel därpå, att under ofredstid — när kyrkan var bemannad till försvar — den nedre ingången ej begagnades, utan var säkert barrikaderad medelst den stängselbom, hvars brädklädda ränna vi ännu finna i murverket på dörrens insida, hvarefter man inkom i tornet och från detta i kyrkan (hvilkens dörr eller dörrar antagligen äfven voro barrikaderade) uteslutande genom den högt belägna dörren medelst en rörlig stege eller ett hissverk, så som vid världsliga borgar var vanligt.

Tornets öfversta parti, som nu delvis består af huggen sten, har undergått åtskillig förändring, hvarför vi ej känna något om

Fig. 9. Spåren i tornmuren för bärbjälkar till en yttre skyttegång.

försvarsanordningarna härstädes. Troligtvis utgjordes de dock af ett tinnadt bröstvärn. Tornet innehåller nu ringkloekorna, men är säkerligen, i likhet med en mängd äldre kyrktorn, ej ursprungligen uppfördt för detta ändamål, utan *uteslutande* i försvarshänsyn.

Själftva kyrkan visar ej några spår efter forna försvarsanordningar. Den har ej heller någonsin varit försedd med dylika. Detta framgår af flera omständigheter. Bland annat är det för denna fråga i och för sig afgörande, att på kyrkans vind muren mellan långhus och kor aldrig haft — och fortfarande ej har — någon genomgångsöppning, det vill säga att man ej från långhusvinden kan komma in på vinden öfver koret. Det kan naturligtvis ej vara tal om, att ett sådant förhållande kunde i fråga komma vid en byggnad, som var afsedd för försvar. Kyrkans okrigiska karaktär visas äfven med ganska stor säkerhet däraf, att den södra ingångsöppningen, som är ursprunglig, ej är försedd på inre sidan med rädda för dörrens stängselbom. Det är nämligen gifvet, att, om kyrkan haft en fortifikatorisk utrustning, man ej underlåtit en sådan säkerhetsåtgärd, så mycket mer som man hade ett närliggande exempel för ögonen, nämligen vid den nyss omtalade dörröppningen i tornets nedre våning.

Om det således är uppenbart, att den n. v. kyrkan ej varit inrättad till försvar, kunna vi å andra sidan vara fullt förvissade om, att den första kyrkan i stället varit det. Ehuru nu intet återstår af den samma, framgår nämnda förhållande med all önskvärd tydlighet af tornets utrustning. Som jag på annat ställe påvisat, är det nämligen omöjligt att antaga, det endast en del af en byggnad kunde vara försvarbar, under det byggnaden i öfrigt var öfverlemnad åt angrifarnes godttännaude.

Huru denna första kyrka såg ut känna vi ej. Endast så mycket kunna vi f. n. säga, att hon måste hafva varit uppförd af sten, samt att hennes tak ej hade samma läge och höjd som det nu varande. Detta skjuter nämligen så högt upp på tornets östra mur, att det afskär tvänne här befintliga, ursprungliga, rundhvalfda, stora muröppningar. Enär hvarken den n. v. kyrkans murar äro särdeles höga, ej heller hennes takresning särdeles brant, kan nyss nämnda förhållande *möjligen* vara en antydning om, att den första kyrkans tak haft en helt annan anordning än det nu befintliga.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens Styrelse
den 8 Maj 1897.

På grund af Föreningens beslut vid senaste årsmötet har något allmänt sommarmöte icke hållits under det sist-förflutna året.

Under 1896 utkom det 27:de häftet af Föreningens tidskrift, hvarmed det nionde bandet afslutades. Det 28:de häftet är nu färdigt att utdelas till Föreningens ledamöter.

Äfven det sjunde häftet af Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen» är nu färdigt. Det behandlar Torpa gamla slott i Vestergötland, ett ännu i sitt förfall märkligt minne från Vasatiden.

Utom byggnadsminnen från forna dagar, utom de otaliga fornsaker, som vi kunna taga på och se på, finnes det emellertid andra kvarlevor från flydda tider, hvilka ej mindre äro värda fornvännens och följaktligen Svenska Fornminnesföreningens uppmärksamhet. Sägner och sagor, seder och bruk, som genom sin alderdomlighet förefalla oss egendomliga, som vi ofta kalla skrock och vidskepelse, allt det man nu sammanfattar under benämningen »folk-lore», äro fornminnen, hvilkas stora betydelse för kannedomen om folkets lif och åskådningssätt i forna dagar numera inom

Europas olika länder allmänt inses. I vissa länder har man redan hunnit göra rikare samlingar af dessa minnen än hos oss. Så är förhållandet särskildt i ett land, som fordom var förenadt med Sverige.

Svenska Formminnesföreningen torde på detta område kunna uträtta mycket, ehuru betydande samlingar redan äro genom Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets-Akademiens och Landsmålsföreningarnas försorg hopbragta.

De ledamöter af Svenska Formminnesföreningen, som ville genom att uppteckna och till Föreningens sekreterare insända redogörelser för seder och bruk vid bröllop, barn-dop och begrafning, vid skörden och andra landtliga arbeten, vid jul, midsommar och andra årliga högtider, samt för sägner och dylikt, skulle göra forskningen en stor tjänst, så mycket större som de nu i fråga varande minnena äro dömda att snart försvinna, såvida de ej genom att upptecknas kunna räddas åt efterverlden.

Formminnesföreningen har sedan förra årsmötet förlorat en af sina stiftare, professor Marten Eskil Winge, hvilken i många år var Föreningens ordförande.

GUSTAF UPMARK.

OSCAR MONTELIUS.

Undertecknade, af Svenska Forminnesföreningen utsedde revisorer af Föreningens räkenskaper och förvaltning år 1896, få efter fullgjordt uppdrag härmed afgifva följande

Revisionsberättelse.

Föreningens kassa.

Debet.

<i>Behållning</i> från år 1895: Fasta fonden	2,505: —
<i>Inkomster:</i>	
306 årsafgifter	1,530: —
Försålda häften af Tidskriften och Svenska konstminnen	54: 20
Uppbörd af Statskontoret	800: —
Räntor å fasta fonden	100: —
	<u>2,484: 20</u>
	<u>Kronor 4,989: 20</u>

Kredit.

Utgifter:

Tidskriftens 27:e häfte	1,536: 83
Annat tryck.	41: —
Distribution och arvoden	620: 23
Diverse.	70: 91
	<u>2,268: 97</u>
Återbetaldt förskott af kassaförvaltaren	76: 89
<i>Behållning</i> till år 1897:	
Fasta fonden:	
Allmänna Hypoteksbankens 4 % obligationer	2,000: —
Bankdeposition.	500: —
Å annan räkning	5: —
	<u>2,505: —</u>
Öfrigt behållning	138: 34
	<u>2,643: 34</u>
	<u>Kronor 4,989: 20</u>

Räkenskaperna äro förda med ordning och noggrauhet samt fullständigt verifierade och behållningarna öfverensstämmande med räkenskaperna, hvadan vi tillstyrka, att föreningen måtte bevilja Styrelsen och Kassaförvaltaren full ansvarsfrihet för år 1896.

Stockholm d. 8 Maj 1897.

A. Leijer.

Erik G. Folcker.

Vid Föreningens allmänna möte den 8 maj 1897 valdes

till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O., kapten,
EKHOFF, E., amanuens,
KULLE, J., artist,
LILLJEKVIST, F., arkitekt,
MONTELIUS, O., professor,
NORDSTRÖM, S., kanslisekreterare,
SALIN, B., amanuens,
SIDENBLADH, K., förste aktuarie, och
UPMARK, G., intendent;

till *Suppleanter:*

LINDEGREN, A., arkitekt,
BOJE AF GENNÄS, S., e. o. lektor, och
VON EHRENHEIM, E., kammarherre;

till *Revisorer:*

BLOMBERG, A., amanuens, och
LEIJER, A., kapten;

till *Revisors-Suppleant:*

FOLCKER, E. G., amanuens.

Vid Styrelsens sammanträde samma dag återvaldes till *Föreningens*

Ordförande: intendenten UPMARK,
Vice Ordförande: förste aktuarien SIDENBLADH,
Sekreterare: professor MONTELIUS,
Kassaförvaltare: förste aktuarien SIDENBLADH.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens styrelse den 28 febr. 1898.

Af föreningens tidskrift utkom under år 1897 det 28:e häftet, det tionde bandets första häfte. Det 29:e häftet är under trykning och blir snart färdigt att utdelas till föreningens ledamöter.

Af »Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen» blef det 7:e häftet färdigt under förra året. Föreningens tillgångar medgifva ej att omedelbart påbörja utgifvandet af något nytt häfte, huru önskvärdt det än vore att detta arbete kunde fortskrida hastigare än hittills varit möjligt.

I enlighet med Föreningens beslut vid senaste årsmötet har ej heller under det sistförflutna året något sommarmöte hållits.

Däremot har Styrelsen beslutit att under innevarande år bereda ledamöterna tillfälle att oftare än hvad hittills varit fallet samlas här i staden för att meddela hvarandra resultaten af sina undersökningar och för att få kännedom om det viktigaste nya som på olika områden nträttats. Meningen vore, att åtminstone de flesta af dessa sammanträden skulle hållas i Nationalmuseum, för att göra det möjligt att för Föreningens ledamöter framlägga de nya fynd som anträffats och för att kunna jämföra dem med de äldre.

Alla de olika verksamhetsområden, som intressera Svenska Fornminnesföreningen, skulle härvid komma i betraktande: ej blott den förhistoriska fornforskningen samt kunskapen om minnena från

medeltidens och senare tiders konst- och kulturhistoria, utan äfven allt det som hör till Folk-lore.

I sammanhang härmed skulle Föreningens tidskrift hädanefter utgifvas i två eller flera mindre häften hvarje år, så att redogörelse för förhandlingarna vid sammanträdena måtte så fort ske kan komma till ledamöternas kännedom.

Styrelsen är öfvertygad om, att denna anordning skall visa sig vara till Föreningens fromma och bidra till främjandet af forskningen på de olika arbetsfält, som ligga inom Föreningens område.

GUSTAF UPMARK.

Oscar Montelius.

Underteeknade, af Svenska Fornminnesföreningen utsedde att granska föreningens räkenskaper och förvaltning för år 1897, få efter fullgjordt uppdrag härmed afgifva följande revisionsberättelse.

Debet.

Behållning från år 1896:			
Fasta fonden	2,505: —		
Öfrig behållning	138: 34	2,643: 34	
Inkomster år 1897:			
288 årsafgifter å 5 kronor	1,440: —		
1 ständig ledamotsafgift	100: —		
Försålda häften af tidskriften och af Svenska konstminnen	182: 30		
Gåfva af sekreteraren, professor Montelius	100: —		
Räntor	97: 50	1,919: 80	
Förskott af kassaförvaltaren		142: 55	
		<u>Summa kr. 4,705: 69</u>	

Kredit.

Utgifter under år 1897:			
Tidskriftens 28:e häfte	575: —		
Svenska konstminnen, 7:e häftet	798: 47		
Distribution och arvoden	626: 79		
Diverse	100: 43	2,100: 69	
Behållning till år 1898:			
Fasta fonden:			
Allmänna Hypoteksbankens 4 % obliga- tioner	2,000: —		
Deposition i Mälareprovinsernas Enskilda Bank	500: —		
Å annan räkning	105: —	2,605: —	
		<u>Summa kr. 4,705: 69</u>	

Då räkenskaperna voro ordentligt förda och med vederbörliga verifikationer försedda, få vi tillstyrka full ansvarsfrihet för skattmästaren, förste aktuarien doktor Karl Sidenbladh.

Stockholm den 26 februari 1898.

Ax. Leijer.

Anton Blomberg.

Vid Föreningens allmänna möte den 28 februari 1898 valdes

till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O., kapten,
EKHOFF, E., amanuens,
KULLE, J., artist,
LILLJEKVIST, F., arkitekt,
MONTELIUS, O., professor,
NORDSTRÖM, S., kanslisekreterare,
SALIN, B., amanuens,
SIDENBLADH, K., förste aktuarie, och
UPMARK, G., intendent;

till *Suppleanter:*

BOLJE AF GENNÄS, S., e. o. lektor;
VON EIRENHEIM, E., kammarherre, och
LINDEGREN, A., arkitekt,

till *Revisorer:*

BLOMBERG, A., amanuens, och
LEIJER, A., kapten;

till *Revisors-Suppleant:*

FOLCKER, E. G., amanuens.

Vid Styrelsens sammanträde samma dag återvaldes till *Föreningens*

Ordförande: intendenten UPMARK,
Vice Ordförande: förste aktuarien SIDENBLADH,
Sekreterare: professor MONTELIUS,
Kassaförvaltare: förste aktuarien SIDENBLADH.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens styrelse
den 25 febr. 1899.

Af Föreningens tidskrift utkom år 1898 det 29:e häftet, det tionde bandets andra häfte. Det 30:e häftet, som nu är färdigt, kommer att kostnadsfritt utdelas till alla de ledamöter af Föreningen, som betalt årsafgift för 1898.

Föreningens tillgångar, som genom de stora kostnaderna för »Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen» samt för de senaste årens tidskrift blifvit mycket hårdt anlitade, medgäfvor ej att under 1898 påbörja något nytt häfte af »Svenska konstminnen». Emellertid har enligt Styrelsens beslut samtliga under nämnda år nyinvalda ledamöter af Föreningen utan särskild afgift erhållit det senast utgifna häftet af detta plansheverk.

Med stöd af 16 § i stadgarna beslöt Föreningen vid senaste årsmötet, att något sammarmöte ej skulle hållas under år 1898 i landsorten.

Däremot har Styrelsen utfört den i förra årsberättelsen omnämnda planen att icke endast vid årsmötet utan så ofta förhållandena det medgäfvor bereda ledamöterna tillfälle att samlas i hufvudstaden för att meddela hvarandra resultaten af sina undersökningar och för att få kännedom om det viktigaste nya, som på olika områden uträttats.

Genom välvilligt tillmötesgående af riksantikvarien har det blifvit möjligt att hålla dessa sammanträden uti Nationalmuseum, i Kongl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens lokal, hvarigenom sådana fynd, som förvaras i Statens Historiska Museum, kunnat för Föreningens ledamöter framläggas.

Utom vid årsmötet å Hotell Hamburger Börs, den 28 februari 1898, har Föreningen sammanträdt i Nationalmuseum den 19 oktober och den 12 december, hvarvid följande föredrag hållits.

Den 28 februari af:

intendenten G. Upmark om »Skoklosters slott och dess byggnads-historia» och

doktor E. Ekhoff om »Befästa kyrkor».

Den 19 oktober af:

kandidat S. Ambrosiani om »Sorunda kyrka i Södertörn»;

kandidat G. Upmark om »Sorunda kyrkas nyupptäckta väggmålningar»;

doktor B. Salin om »De bildliga framställningar af Sigurdssagan, som finnas i Sverige, Norge och England»; samt

professor O. Montelius om en nyligen i trakten af Båstad i Skåne funnen yxa af tunn brons gjuten öfver en kärna af lera.

Den 12 december af:

docenten O. Almgren om »Andvändningen af vissa fornsaker från bronsåldern»;

doktor B. Salin om »De på kontinenten funna fornsakstyper, som hafva rminskrifter»; samt

professor O. Montelius om »Nordiska minnen på den mellan England och Irland belägna ön Man».

Vid sistnämnda sammanträde hade Föreningen glädjen att som gäster se närvarande magister A. Haekman från Helsingfors och assistenten G. Sarauw vid Nationalmuseet i Köpenhamn.

Det lifliga intresse som Föreningens ledamöter visat för dessa sammanträden ger Styrelsen anledning hoppas, att de verkligen skola visa sig vara till gagn för Föreningen och för arbetet på de olika forskningsområden, som Föreningens verksamhet omfattar. Styrelsen ämnar därför äfven under innevarande år anordna sådana sammanträden, så ofta det låter sig göra.

Under året har Styrelsens mångåriga ledamot artisten Jakob Kulle allidit.

GUSTAF UPMARK.

Oscar Montelius.

Af Svenska Fornminnesföreningen utsedde att granska 1898 års räkenskaper och förvaltning få vi efter fullgjordt uppdrag härmed afgifva följande revisionsberättelse. Räkenskaperna utvisa:

Debet.

Behållning från år 1897: Fasta fonden	2,605: —	
Inkomster år 1898:		
326 årsafgifter å 5 kronor	1,630: —	
1 ständig ledamotsafgift	100: —	
Försålda häften af tidskr. och Sv. konstn.	122: 77	
Gåfva af sekreteraren	100: —	
Till illustrationer af frih. Nordenfalk	20: —	
Räntor å obligationer och deposition	97: 50	2,070: 27
Förskott af kassaförvaltaren under året	130: 46	
		<u>Summa kr. 4,805: 73</u>

Kredit.

Utgifter under år 1898:		
Tidskriftens 28:e häfte	1,160: 25	
Tidskriftens 29:e häfte	91: 62	
Annat tryck	27: —	
Distribution, postafgifter och arvoden	616: 55	
Diverse	62: 76	1,958: 18
Återbetalning af det af kassaförvaltaren år 1897 lämnade förskott	142: 55	
Behållning till år 1899: Fasta fonden:		
Allm. Hypoteksbankens 4 % obligationer	2,000: —	
Deposition i Mälareprov:s Ensk. Bank	500: —	
Å annan räkning	205: —	2,705: —
		<u>Summa kr. 4,805: 73</u>

Som räkenskaperna blifvit förda med ordning och noggrannhet och inkomster och utgifter öfverensstänna med verifikationerna, få vi tillstyrka full ansvarsfrihet åt styrelsen och kassaförvaltaren för år 1898. Stockholm den 24 februari 1899.

Ax. Leijer.

Anton Blomberg.

Vid Föreningens allmänna möte den 27 februari 1899 valdes

till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O., kapten,
ERHOFF, E., amanuens,
LILLJEKVIST, F., slottsarkitekt,
LINDEGREN, AGI, slottsarkitekt,
MONTELIUS, O., professor,
NORDSTRÖM, S., kanslisekreterare,
SALIN, B., amanuens,
SIDENBLADH, K., förste aktuarie, och
UPMARK, G., intendent,

till *Suppleanter:*

KRUSE, J., amanuens,
LEIJER, A., kapten, och
VON EHRENHEIM, E., kammarherre,

till *Revisorer:*

FOLCKER, E. G., amanuens, och
BERGGREN, E. W., byggmästare,

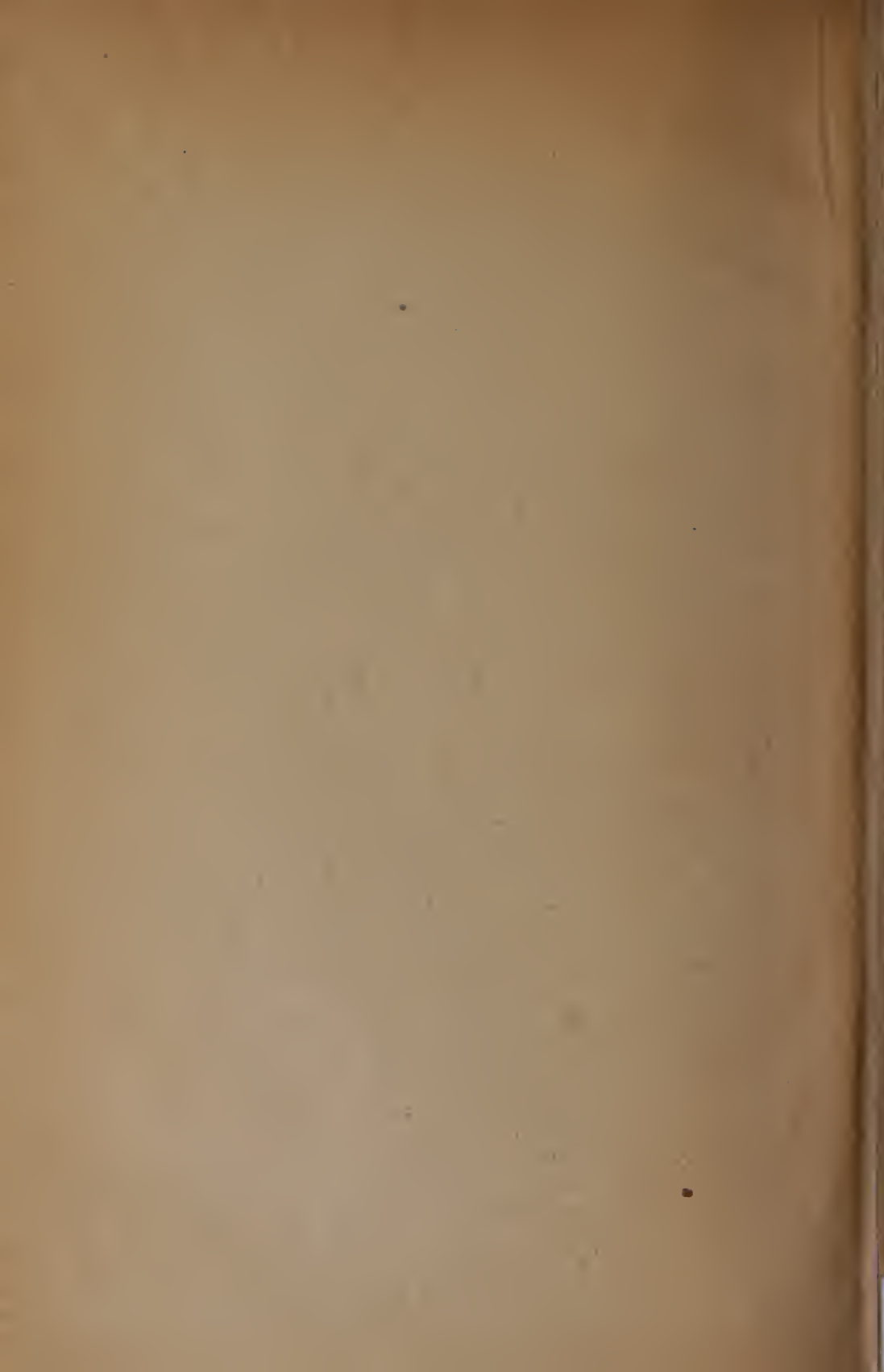
till *Revisors-Suppleant:*

BLOMBERG, A., amanuens.

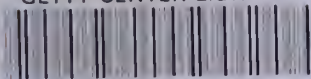
Vid Styrelsens sammanträde samma dag återvaldes till *Föreningens*

Ordförande: intendenten UPMARK,
Vice Ordförande: förste aktuarien SIDENBLADH,
Sekreterare: professor MONTELIUS,
Kassaförvaltare: förste aktuarien SIDENBLADH.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00625 1033

